ISSN 2075-1834 (Print)
ISSN 3083-5631 (Online)

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ВІСНИК
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

СЕРІЯ «ПРАВО»

ВИПУСК 40

Серія започаткована 2006 року

JOURNAL
of V.N. Karazin Kharkiv National University

SERIES "LAW"

ISSUE 40

Series founded 2006

Харків
2025

УДК 34/35
Засновник: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Рік заснування: 2006
Періодичність видання: два рази на рік.

Вісник має на меті висвітлення широкого кола актуальних політико-правових проблем, серед яких: проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні; забезпечення прав людини; боротьби зі злочинністю і захисту громадського порядку; удосконалення національного законодавства та правозастосовної практики, міжнародного права. Для юристів, політиків, науковців і практичних працівників, аспірантів і студентів, а також усіх, хто цікавиться питаннями правової теорії та юридичної практики.

Вісник є фаховим виданням у галузі юридичних наук, Наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток 1) включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук за спеціальностями: 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність» і 293 «Міжнародне право».

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 32 від 22.12.2025 р.)

Редакційна колегія:
Голова:
Кагановська Т. Є., доктор юридичних наук, професор,Заслужений юрист України, Ректор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Заслужений юрист України, Україна, orcid: https://orcid.org/0000-0002-4427-2038, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218558134
Заступники Голови:
Серьогін В. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і муніципального права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, orcid: https://orcid.org/0000-0002-1973-9310, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210787181
Редакційна колегія:
Альбанезі Е., PhD, доцент, доцент кафедри конституційного права юридичного факультету Університету Генуї, Італія, orcid: https://orcid.org/0000-0002-2241-4154, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189755278;
Баллардіні Р. М., PhD, професор, заступник декана юридичного факультету Університету Лапландії, Фінляндія, orcid: https://orcid.org/0000-0002-7662-9281, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57199233616;
Войціховський А. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного права та прав людини, Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна, orcid: http://orcid.org/0000-0001-5629-8852, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208864208;
Завальна Ж. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна, orcid: https://orcid.org/0000-0001-6511-2482, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216711937 ;
Йонца М., професор юридичних наук, професор факультету права і адміністрації Ломжинського університету, Польща, orcid: https://orcid.org/0000-0003-4982-8936, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57398947400 ;
Користін О. Є., доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, Україна , orcid: https://orcid.org/0000-0001-9056-5475, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208036595;
Марцеляк О. В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, провідний науковий співробітник, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Україна, orcid: https://orcid.org/0000-0001-6686-0255, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212144449 ;
Пашков В. М., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник НДІ державного будівництва і місцевого самоврядування НАПрН України, Україна, orcid: https://orcid.org/0000-0001-9489-7768, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194759480;
Пшивора Б., доктор габілітований, професор, в.о. ректора Університету імені Яна Длугоша в Ченстохові, Польща, orcid: https://orcid.org/0000-0002-8809-3971, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57298575000;
Сироїд Т. Л., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного і європейського права, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна, orcid: https://orcid.org/0000-0002-8165-4078, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211962411
Відповідальний секретар:
Гавриленко О. А., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного і європейського права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, https://orcid.org/0000-0001-5554-4919, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211967314

Адреса редколегії:
61022, Україна, м. Харків, майдан Свободи 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, юридичний факультет.
Електронна адреса: lawbulletin@karazin.ua Сайт: https://periodicals.karazin.ua/law/index
Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.
Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04459 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2025

UDC 34/35
Founder: V. N. Karazin Kharkiv National University
Year of foundation: 2006
Frequency: twice a year

The Journal aims to cover a wide range of relevant political and legal issues, among them: the problems of the formation and development of civil society and the rule of law in Ukraine; ensuring human rights; the fight against crime and the protection of public order; improvement of national legislation and enforcement practice; international law. For lawyers, politicians, scholars and practitioners, graduate students and students, as well as anyone interested in legal theory and jurisprudence.

The Journal is a specialized publication in the field of legal sciences, Ministry of Education and Science of Ukraine from 17.03.2020 y. № 409 (Annex 1) are included in the category "B" list of scientific professional publications of Ukraine in the field of Jurisprudence: 081 «Law», 262 «Law enforcement» and 293 «International Law».

Approved for printing by a decision of the Academic Council of the V.N. Kharkiv National University (protocol № 32, 22.12.2025)

Editorial board:
Head:
Kaganovska T., DSc (Law), Professor, President of V.N. Karazin Kharkiv National University, Honored Lawyer of Ukraine, Ukraine, orcid: https://orcid.org/0000-0002- 4427-2038.
Vice-Chairmen:
Serohin V., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Dean of the School of Law, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine. orcid: https://orcid.org/0000-0002-1973-9310, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210787181
Editorial board
Albanesi E., PhD, Associate Professor, Department of Constitutional Law, School of Law, University of Genoa, Italy. orcid: https://orcid.org/0000-0002-2241-4154, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189755278
Ballardini R.M., PhD, Professor, Vice-Dean of the Faculty of Law, University of Lapland, Finland. orcid: https://orcid.org/0000-0002-7662-9281, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57199233616
Voitsikhovskyi A., PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional, International Law and Human Rights, Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine, orcid: http://orcid.org/0000-0001-5629-8852, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208864208
Zavalna Z., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil Law Disciplines, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, orcid: https://orcid.org/0000-0001-6511-2482, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216711937
Jonca M., Professor of Law, Professor, Faculty of Law and Administration, University of Lomza, Republic of Poland, orcid: https://orcid.org/0000-0003-4982-8936, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57398947400
Korystin O., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Chief Research Fellow, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ukraine, orcid: https://orcid.org/0000-0001-9056-5475, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208036595
Martselyak O., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Leading Research Fellow, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, orcid: https://orcid.org/0000-0001-6686-0255, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212144449
Pashkov V., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Leading Research Fellow, Scientific and Research Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, orcid: https://orcid.org/0000-0001-9489-7768 , Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194759480
Przywora B., Habilitated Doctor of Law, Professor, Acting Rector of Jan Dlugosz University in Czestochowa, Republic of Poland, orcid: https://orcid.org/0000-0002-8809-3971, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57298575000#
Syroid T., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Department of International and European Law, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, orcid: https://orcid.org/0000-0002-8165-4078, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211962411
Executive Secretary:
Havrylenko O., Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the Department of International and European Law, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, orcid: https://orcid.org/0000-0001-5554-4919, Scopus: https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211967314

The address of editorial board:
61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Sq 4, V.N. Karazin Kharkiv National University, Faculty of Law (cab-425a).
E-mail address: lawbulletin@karazin.ua. Website: https://periodicals.karazin.ua/law/index
The articles have been double blinded review.
Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04459 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15)

© V.N. Karazin Kharkiv National University, 2025

ЗМІСТ

РЕДАКЦІЙНА СТАТТЯ

Кагановська Т. Є., Серьогін В. О.
ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДЕМОКРАТІЇ: ДОСВІД ЄС ……..10

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Воронова І. В.
ВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1861–1865) НА КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ У США НА ПРИКЛАДІ 13-Ї ПОПРАВКИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ 29
Навроцька Ю. О.
ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ФОРМА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ……35
Певко С. Г.
ДЕФІНІЦІЯ РОЗСУДУ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ПРОЦЕСУ ……..….44
Передерій О.С.
ЮРИДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ……..55

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Бурін Д. І.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: СТАН ТА ВИКЛИКИ……..62
Воронов М. М., Ганжук О. А.
РОЛЬ І МІСЦЕ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В СФЕРІ ОБОРОНИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, СТАН І ВИКЛИКИ ……....80
Зубенко Г. В.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЇХ ФІНАНСУВАННЯ ТА ЗВІТУВАННЯ В УКРАЇНІ І ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ …….....91
Турченко М. А.
ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСТА У ПРОСТІР ПРАВ ЛЮДИНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ І СВІТОВІ СТАНДАРТИ.....97

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Волощенко О. М.
ІНСТРУМЕНТИ ТА ПРИЙОМИ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У РОЗРІЗІ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ……104
Воронов К.М.
ЗУСТРІЧНІ ПОЗОВИ ДЕРЖАВ ЩОДО ESG ТА ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ В ПРАКТИЦІ ICSID: АНАЛІЗ НОВИХ ПРОЦЕДУРНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЗА ПРАВИЛАМИ 2022 РОКУ ……...…...…….111
Гура М. В.
АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО НОРМ EU ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ……..……....119
Мічурін Є. О.
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ……..……129
Савченко В. О.
МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ НА СВОБОДУ ВОЛІ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ ……....137
Цибань А. А.
КРИПТОАКТИВ ТА ЙОГО МІСЦЕ У ЦИВІЛІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ ……..……...149

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Пейчев К. П.
ДОГОВІРНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ ПРИРОДОРЕСУРСНИХ СПОРІВ …..155

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Васильєв С. В., Фінін Г. І.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ …….162
Гришина Н. В.
ЩОДО ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ……..171
Омаров А. А.
ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ……...……...177
Смульська А.В., Пахомова І.А.
ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО ……...183
Турутя З. О.
КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ……193

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Колодяжний М. Г.
КРИМІНОЛОГІЧНА ДОКТРИНА ЯК КОМПЛЕКС КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ……..200
Храмцов О. М.
ВІЙСЬКОВІ ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ……..209
Пашинський А. П., Васильєв М. Ю.
ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ…….217

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Мирошниченко Ю. М.
ОСВІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ І ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ……..……..…….227
Шайтуро О. П., Рибалко Г. С.
ПРЕДМЕТ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ВЧИНЮВАНИЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ……..…233

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Воєводін І. С.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ДІТЕЙ НА МІЖНАРОДНОМУ УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ ……240
Гавриленко О.А., Логвиненко І.А, Логвиненко Є.С.
НАРОДЖЕННЯ МОДЕРНОЇ СУВЕРЕННОЇ ДЕРЖАВИ І «ДЕПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ» МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (КІНЕЦЬ XVI – ПОЧАТОК XIX СТ.)……...……..248
Грічаніченко В. О.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ……..260
Реньов Є.В.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: СТАНДАРТИ РІВНОСТІ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ……...268
Сироїд Т. Л.
МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ……275

Фоміна Л. О.
ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕДУР ООН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ……284
Шамраєв В. М.
МІЖНАРОДНІ РЕГІОНАЛЬНІ ФІНАНСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВО З УКРАЇНОЮ……293
Шамраєва В. М.
ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ: ЕВОЛЮЦІЯ, ПРИНЦИПИ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ …….302

CONTENT

EDITORIAL ARTICLE

T. E. Kaganovska, V. O. Serohin.
LEGAL PROTECTION OF DEMOCRACY: EU'S EXPERIENCE …….....10

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

I. V. Voronova
THE IMPACT OF THE CIVIL WAR (1861–1865) ON CONSTITUTIONAL CHANGES IN THE UNITED STATES AS ILLUSTRATED BY THE 13TH AMENDMENT: A HISTORICAL AND LEGAL STUDY …….29
Yu. O. Navrotska
INTERPRETATIONAL FORM OF EXECUTIVE BODIES ACTIVITY IN UKRAINE: CURRENT STATE AND WAYS OF IMPROVEMENT ……..35
S. G. Pevko
DEFINITION OF LEGAL PROCESS DISCRETION ……44
O. S. Perederii
LEGAL PRINCIPLES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEANIZATION OF THE NATIONAL LEGAL SYSTEM …….55

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

D. I. Burin
LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE AND IN THE EUROPEAN UNION: CURRENT STATE AND CHALLENGES…….62
M. M. Voronov, O. A. Hanzhuk
THE ROLE AND PLACE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE IN THE FIELD OF DEFENSE: LEGAL REGULATION, STATUS, AND CHALLENGES ……80
H. V. Zubenko
THE PRINCIPLE OF ABSENCE OF PROPERTY INTERESTS OF MEMBERS (PARTICIPANTS) OF NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS: EUROPEAN STANDARDS AND NATIONAL PRACTICE ……91
M. A. Turchenko
TRANSFORMATION OF THE CITY INTO A HUMAN RIGHTS SPACE: CURRENT CHALLENGES AND GLOBAL STANDARDS.....97

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

O. M. Voloshchenko
INSTRUMENTS AND METHODS OF PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE VIEW OF THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT ……...……...…104
K. M. Voronov
STATE COUNTERCLAIMS CONCERNING ESG AND ENVIRONMENTAL HARM IN ICSID PRACTICE: AN ANALYSIS OF NEW PROCEDURAL OPPORTUNITIES UNDER THE 2022 RULES ……...111
M. V. Hura
ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE NORMS OF THE EU ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT: CHALLENGES AND PROSPECTS …….…….…….119
Ie. O. Michurin
USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ACADEMIC INTEGRITY: THE PRIVATE-LAW ASPECT ….129
V. O. Savchenko
MECHANISMS INFLUENCING FREE WILL: A CIVIL LAW CONTEXT …….……137
A. A. Tsyban
CRYPTOASSET AND ITS PLACE IN THE MODERN CIVIL PARADIGM …….…...149

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

K. P. Peychev
CONTRACTUAL BASIS FOR REGULATING THE PROCEDURE OF MEDIATION OF NATURAL RESOURCE DISPUTES ……....155

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

S.V. Vasyliev, G. I. Finin
LEGAL REGULATION OF STATE SUPERVISION IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION …….162
N. V. Hryshyna
ON THE PROPERTIES OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW ……...171
A. A. Omarov
ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT ……...177
A.V.Smulska, I. A. Pakhomova
LEGAL AND ETHICAL CHALLENGES OF APPLYING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ……...183
Z. O. Turutia
CRITERIA FOR CLASSIFICATION OF METHODS OF PROTECTION OF VIOLATED RIGHTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS ……...193

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL ENFORCEMENT LAW

M. G. Kolodyazhny
CRIMINOLOGICAL DOCTRINE AS A COMPLEX OF THE CRIMINOLOGICAL SYSTEM OF UKRAINE ……...200
O. M. Khramtsov
MILITARY HONOR AND DIGNITY AS OBJECTS FOR CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION …….209
A. P. Pashynskyi, M. YU. Vasyliev
TRENDS IN LAW ENFORCEMENT PRACTICE REGARDING ILLICIT ENRICHMENT CASES……..217

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION, OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY

Yu. M. Myroshnychenko
REVIEW OF A PERSON IN UKRAINIAN CRIMINAL PROCEEDINGS: A SYSTEM ANALYSIS AND PROB-LEMS OF LAW ENFORCEMENT ……...227
O. P. Shaituro, H. S. Rybalko
THE SUBJECT OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF CRIMINALLY OBTAINED PROPERTY, COMMITTED WITH THE USE OF VIRTUAL ASSETS ……233

INTERNATIONAL LAW

I. S. Voievodin
INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR PROTECTING CHILDREN'S ENVIRONMENTAL RIGHTS AT THE INTERNATIONAL UNIVERSAL LEVEL…….240
O. A. Havrylenko, I. A. Lohvynenko, Ye. S. Lohvynenko
THE BIRTH OF THE MODERN SOVEREIGN STATE AND THE "DEPERSONALIZATION" OF INTERNATIONAL LAW (LATE 16TH – EARLY 19TH CENTURY) ……..248
V. O. Hrichanichenko
INTERNATIONAL LEGAL SECURITY MECHANISMS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBAL CHALLENGES ……260

Ie. V. Renov
ENSURING THE RIGHT TO EDUCATION IN THE CASE LAW OF THE ECTHR: STANDARDS OF EQUALITY AND CONTEMPORARY CHALLENGES ……..…268
T. L. Syroid
INTERNATIONAL UNIVERSAL INSTITUTIONAL MECHANISM FOR HUMANITARIAN ASSISTANCE IN CRISES ……...275
L.O. Fomina
ACTIVITIES OF THE UN SPECIAL PROCEDURES IN THE FIELD OF ENSURING THE RIGHT TO AN ADEQUATE STANDARD OF LIVING……....284
V. M. Shamraiev
INTERNATIONAL REGIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS AND THEIR COOPERATION WITH UKRAINE ……..……..292
V. M. Shamrayeva
TRANSITIONAL JUSTICE: EVOLUTION, PRINCIPLES, MECHANISMS OF IMPLEMENTATION ……302

РЕДАКЦІЙНА СТАТТЯ
https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-01
УДК 342.34

КАГАНОВСЬКА Т. Є.
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, ректор
E-mail: rector@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4427-2038
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

СЕРЬОГІН В. О.
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
E-mail: v.a.seryogin@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1973-9310
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДЕМОКРАТІЇ: ДОСВІД ЄС

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Демократія є наріжним каменем Європейського Союзу та ключем до побудови миру, безпеки, економічного процвітання, конкурентоспроможності та соціальної згуртованості. Втім демократію та права людини не можна сприймати як даність чи щось таке, що саме собою розуміється, – їх потрібно щодня просувати та захищати. Більше того, центральну роль у демократичному процесі повинні відігравати пересічні громадяни: вони повинні бути максимально залучені до функціонування інституцій, аби мати підстави довіряти їм. В епоху зростаючої геополітичної конфронтації, міжнародних та регіональних конфліктів, а також технологічних потрясінь європейські демократії перебувають під істотним внутрішнім і зовнішнім тиском. Саме тому ЄС бере на себе зобов'язання захищати й обстоювати демократію, а також підвищувати стійкість і готовність суспільства, зміцнювати верховенство права для справедливого та добре функціонуючого суспільства, сприяти громадянській залученості та політичній участі, щоб ідеї громадян були в центрі розробки публічної політики.

На жаль в Україні правові засади захисту демократії в ЄС досі не були предметом самостійного наукового дослідження, попри значну увагу вітчизняних науковців до проблем європейської інтеграції та правових засад функціонування ЄС. Певною мірою це пояснюється новизною даної проблематики, а також її комплексним характером. Тож в межах даного дослідження робиться спроба розпочати науковий дискурс щодо причин, еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку правових засад захисту демократії в ЄС, а також значення таких засад для розбудови української державності та перспектив здобуття повноправного членства України в ЄС.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Від моменту укладення Маастрихтського договору до великого розширення ЄС 2004 року – європейська демократія вважалася зразковою, непохитною, позбавленою більш-менш істотних внутрішніх і зовнішніх загроз. Перші виклики демократичному стрижню ЄС почали спостерігатися тільки тоді, коли найбільша хвиля розширення долучила до складу даного інтеграційного утворення одразу десять держав, вісім з яких мали значний історичний досвід існування в межах соціалістичного табору, далекого від ідеалів західної демократії. Тож правовий захист демократії є доволі новим напрямом у зовнішній та внутрішній політиці ЄС; він має лише п'ятирічну історію, втім на сьогодні вже встиг посісти чільне місце серед політичного спектру цього інтеграційного утворення. Така політика має системний і планомірний характер. Основними програмними політико-правовими документами у названій сфері є План дій щодо європейської демократії (2020 року), Пакет щодо захисту демократії (2023 року), а також «Європейський щит демократії» та Стратегія ЄС для громадянського суспільства (2025 року).

Висновки. Основний акцент у всіх документах щодо захисту демократії в ЄС робиться на захисті демократичних виборів, інформаційного простору та громадянського суспільства від зовнішніх загроз, що закономірно викликає критику з боку фахівців і вимоги до розширення предмета правового регулювання та приділення більшої уваги внутрішнім загрозам демократії. Подолати наявні недоліки має Стратегія готовності ЄС, котра вже перебуває на стадії розробки. Ця Стратегія спирається на системне розуміння готовності наднаціональних інституцій, органів публічної влади держав-членів, а також інституцій громадянського суспільства і пересічних громадян своєчасно ідентифікувати і правильно кваліфікувати будь-які загрози, що постають перед ЄС, а також ефективно реагувати на них, як самостійно, так і колективно.

© Кагановська Т.Є., Серьогін В.А., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Істотним каталізатором активізації розробок щодо захисту демократії в Європі стала агресія Росії про ти України, а також масові прояви зовнішнього протиправного втручання у демократичні процеси ЄС із використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Законодавство ЄС щодо захисту демократії переживає період бурхливого розвитку і в багатьох аспектах має унікальний, новаторський характер, особливо в частині регулювання штучного інтелекту та статусу електронних ЗМІ.

Досвід ЄС у сфері правового захисту демократії має істотне значення для України; імплементація європейських стандартів у даній сфері, з одного боку, є запорукою успіху й незворотності демократичних перетворень всередині нашої держави, а з іншого боку – є передумовою її подальшої інтеграції в європейський правовий простір. Участь України та її суб'єктів у реалізації відповідних програм і стратегій дозволить отримати необхідний інформаційний, організаційний та матеріально-фінансові ресурси для продовження розбудови демократичної, правової державності європейського зразка та наблизити членство нашої держави в ЄС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *демократія, Європейський Союз, право ЄС, правовий захист, належне управління, демократичне управління.*

Як цитувати: Кагановська Т.Є., Серьогін В.А. Правовий захист демократії: досвід ЄС. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 10-28. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-01

In cites: T.E. Kaganovska, V.O. Serohin Legal protection of democracy: EU's experience. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 10-28. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-01 (in Ukrainian)

Вступ. Демократія є наріжним каменем Європейського Союзу та ключем до побудови миру, безпеки, економічного процвітання, конкурентоспроможності та соціальної згуртованості. Втім демократію та права людини не можна сприймати як даність чи щось таке, що саме собою розуміється, – їх потрібно щодня просувати та захищати. Більше того, центральну роль у демократичному процесі повинні відігравати пересічні громадяни: вони повинні бути максимально залучені до функціонування інституцій, аби мати підстави довіряти їм. В епоху зростаючої геополітичної конфронтації, міжнародних та регіональних конфліктів, а також технологічних потрясінь європейські демократії перебувають під істотним внутрішнім і зовнішнім тиском. Саме тому ЄС бере на себе зобов'язання захищати й обстоювати демократію, а також підвищувати стійкість і готовність суспільства, зміцнювати верховенство права для справедливого та добре функціонуючого суспільства, сприяти громадянській залученості та політичній участі, щоб ідеї громадян були в центрі розробки публічної політики.

Майбутнє Європи в розколотому світі значною мірою буде залежати від наявності сильної демократії та захисту цінностей, що дають європейцям права і свободи, які вони цінують. Спираючись на вже досягнуті результати, ЄС намагається зробити якомога більше для захисту демократії та своїх громадян від зростаючих загроз, що виникають з боку внутрішніх та зовнішніх суб'єктів, одночасно зміцнюючи верховенство права, яке слугує її основою та є основоположним для процвітання, конкурентоспроможності та добре функціонуючого спільного ринку. Бачення європейського континенту, об'єднаного демократією, верховенством права та повагою до основоположних свобод, і зосередженого на громадянах, було і залишається рушійною силою діяльності основних інституцій ЄС.

Життєво важливим для України є той факт, що підтримка держав-кандидатів та потенційних кандидатів на вступ до ЄС у їхніх зусиллях щодо зміцнення та консолідації демократії є принциповим і усталеним підходом основних європейських інституцій. Ми можемо спостерігати ескалацію гібридних атак проти об'єднаної Європи. При цьому тактика, що використовується, передбачає глибоке проникнення в структуру європейських суспільств, маючи потенційно довготривалі негативні наслідки. Поширюються брехливі наративи, у тому числі відверті маніпуляції та фальсифікація історичних фактів, спрямовані на те, щоб підірвати довіру до європейських демократичних систем [1]. Ці загрози не виникають окремо, а підживлюють та посилюють інші важливі виклики, з якими сьогодні стикається демократія. До них належать зростання екстремізму та поляризації суспільства, зниження довіри та залученості, загрози чесності виборів, плюралізму публічних дебатів і свободі слова, а також погіршення середовища, в якому працюють журналісти та громадянське суспільство. Відповідно, захист демократії та розбудова демократичної стійкості громадян, суспільств та інституцій – це невідкладне колективне завдання, яке вимагає загальноурядового та загальносуспільного підходу і має спиратися на результати широкого наукового дискурсу.

На жаль в Україні правові засади захисту демократії в ЄС досі не були предметом самостійного наукового дослідження, пропри значну увагу вітчизняних науковців до проблем європейської інтеграції та правових засад функціонування ЄС. Певною мірою це пояснюється новизною даної проблематики, а також її

комплексним характером. Тож в межах даного дослідження спробуємо розпочати науковий дискурс щодо причин, еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку правових засад захисту демократії в ЄС, а також значення таких засад для розбудови української державності та перспектив здобуття повноправного членства України в ЄС.

1. Методологія дослідження.

Дослідження ґрунтується на філософських матеріалістичних засадах, що в контексті обраного предмета передбачає розгляд Європейського Союзу як об'єктивної реальності, що являє собою закономірний результат розвитку європейських держав. Водночас даній праці притаманний діалектичний підхід, який, з одного боку, полягає у розкритті політики ЄС як історично змінюваного явища, змушеного реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, що постають на тих чи інших етапах розвитку даного міждержавного інтеграційного утворення, в з іншого боку – перебуває у відносинах взаємозв'язку та взаємодії з суспільними іншими явищами і процесами, що мають місце як всередині ЄС, так за його межами, на регіональному та глобальному рівнях. При цьому захист демократії розглядається комплексно: в інституційному, організаційно-правовому та матеріально-фінансовому аспектах, як змістовно і темпорально структурований процес, що передбачає реалізацію системних і скоординованих заходів на наднаціональному, національному та субнаціональному рівнях. При характеристиці еволюції політики ЄС щодо захисту демократії використано історичний (хронологічний) метод, а при дослідженні змісту й обсягу цієї політики – формально-юридичний (догматичний), системно-структурний та герменевтичний методи наукового пізнання. Для характеристики сучасного стану правового регулювання окремих аспектів захисту демократії в національній правовій системі Україні та його відповідності європейським стандартам використано порівняльно-правовий метод.

2. Правова основа захисту демократії в ЄС: основні етапи формування

2.1. План дій щодо європейської демократії.

Протягом перших десяти років свого існування – від моменту укладення Маастрихтського договору до великого розширення ЄС 2004 року – європейська демократія вважалася зразковою, непохитною, позбавленою більшменш істотних внутрішніх і зовнішніх загроз. Перші виклики демократичному стрижню ЄС почали спостерігатися тільки тоді, коли найбільша хвиля розширення долучила до складу даного інтеграційного утворення одразу десять держав, вісім з яких мали значний історичний досвід існування в межах соціалістичного табору, далекого від ідеалів західної демократії. На той момент у більшості європейських регіонів надія на демократію означала свободу від авторитарного або недемократичного контролю та гнітючого правління радянського зразка, вона втілювала захист верховенства права, основних прав людини та громадянських свобод, таких як свобода слова та необмежена участь у політичному житті. Однак останні два десятиліття, за оцінками західних експертів, малюють іншу картину: картину занепаду демократичних цінностей через ослаблення правових основ, обмеження незалежності ЗМІ та зростання неліберальних та популістських груп [2; 3].

Зміна політичного ландшафту на просторах ЄС закономірно позначилася на політико-правовому дискурсі та риториці європейських лідерів. Відповідно, питання демократії дедалі частіше почали з'являтися на порядку денному політики ЄС. Доволі красномовним фактом у даному контексті є те, як змінювалися керівні політичні принципи голів Європейської Комісії за останні 15 років. У той час як Жозе Мануель Баррозу лише побіжно згадував про демократію, назвавши стабільну демократію однією з сильних сторін ЄС у 2009 році [4], Жан-Клод Юнкер у своїх керівних політичних принципах 2014 року визначив пріоритет необхідності зміцнення демократичних процесів та легітимності на європейському рівні та наголосив на прерогативі Комісії підтримувати спільні цінності, основні права та верховенство права [5].

Зі зниженням якості демократії в кількох державах-членах ця обережна риторика щодо підтримки спільних цінностей стала помітно більш жорсткою: у перших політичних керівних принципах Урсули фон дер Ляєн, які вона виклала у 2019 році, зазначалося, що «не може бути жодного компромісу, коли йдеться про захист наших основних цінностей» [6], маючи на увазі саме підтримку верховенства права. Щодо демократії, вона зосередилася на демократії на європейському рівні, як і Юнкер, заявивши, що європейці повинні відігравати більш потужну роль у процесі прийняття рішень ЄС, і вона «зробить більше, ніж будь-коли раніше, щоб це сталося». Її пріоритетами були участь громадян, зв'язки з Європейським парламентом, система провідних кандидатів (або Spitzenkandidat) та більша прозорість у роботі європейських інституцій.

Окрім оприлюднення цих планів щодо демократії на європейському рівні, Урсула фон дер Ляєн у тому ж 2019 році стверджувала, що демократичні системи та інституції «в останні роки все частіше зазнають атак» і, відповідно, «необхідно робити більше для захисту себе від зовнішнього втручання», у тому числі на цифрових платформах, та розробляти спільні підходи до боротьби з дезінформацією та онлайн-ненавистю (цит. за: [7, с. 2]). Варто зауважити, що це був перший випадок, коли серед певних керівних політичних принципів ЄС згадувалися загрози національним демократичним інституціям, окрім проблем верховенства права.

В основі запропонованих дій у політичних керівних принципах фон дер Ляєн на 2019 рік лежав «План дій щодо європейської демократії» (EDAP), розроблений для боротьби із «загрозами зовнішнього втручання у європейські вибори». Однак на момент представлення даного Плану в грудні 2020 року цей акцент дещо змістився і включав уже значно ширший спектр заходів щодо зміцнення демократичної стійкості у трьох основних сферах:

Сприяння вільним і чесним виборам і активній демократичній участі. У листопаді 2021 року Комісія представила пакет заходів, спрямованих на зміцнення чесності виборів та відкритих демократичних дебатів, включаючи пропозицію щодо прозорості та таргетування політичної реклами [8], пропозицію щодо європейських політичних партій [9] та пропозиції щодо виборчих прав мобільних громадян Союзу [10].

Регламент про прозорість та таргетування політичної реклами був прийнятий у березні 2024 року [11]. Він запровадив нові правила прозорості для політичної реклами, а також заборонив таргетування на основі певних категорій персональних даних в Інтернеті й рекламу з третіх країн за три місяці до виборів. Натомість ініціативи щодо перегляду правил фінансування європейських політичних партій та фондів та законодавства про права мобільних громадян ЄС голосувати на муніципальних та європейських виборах викликали широку дискусію в наукових і політичних колах, тому досі ще не прийняті.

Підтримка вільних та незалежних ЗМІ. Це включало рекомендацію щодо безпеки журналістів [12], рекомендацію щодо протидії так званим «стратегічним позовам проти громадської участі» (SLAPP) [13], директиву щодо захисту журналістів та правозахисників від зловживань судовими процесами [14], новий Монітор власності ЗМІ [15] та фінансування таких проектів, як «Оперативне реагування на свободу ЗМІ» [16].

Протидія дезінформації. Це включало розробку інструментарію для протидії іноземному втручанню та так званим «операціям впливу» [17], посилення Кодексу практики щодо дезінформації [18] та виділення ресурсів для протидії маніпуляціям та втручанню іноземної інформації (FIMI), включаючи дезінформацію.

Документ також містив посилання на пов'язані ініціативи, такі як Європейський закон про свободу ЗМІ та Закон про цифрові послуги. Міжгалузевими пріоритетами всього плану також були змістовна й активна участь громадян і активне громадянське суспільство. Загалом EDAP був позитивно сприйнятий інституціями громадянського суспільства, особливо враховуючи те, що це була перша спроба розробити комплекс заходів, спеціально спрямованих на загрози демократії в державах-членах.

2.2. Пакет щодо захисту демократії.

Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн, продовжуючи План дій щодо розвитку демократії (EDAP), у своєму зверненні про стан Союзу 2022 року оголосила про «Пакет щодо захисту демократії», заявивши: «Нам потрібно краще захищати себе від зловмисного втручання» [19]. Звичайно, вона говорила про це одразу після вторгнення Росії в Україну, котре розпочалося в лютому того ж року.

У 2023 році, напередодні наступних виборів до Європейського парламенту, Комісія переглянула виконання Плану дій і визначила низку сфер, де ЄС може бути проактивним перед обличчям існуючих та нових викликів.

86% європейців погоджуються, що швидке поширення дезінформації є серйозною проблемою для демократії, 81% європейців вважають, що іноземне втручання в наші демократичні системи є серйозною проблемою, яку потрібно вирішити, 90% громадян ЄС визнають важливість поваги до цінностей ЄС, включаючи демократію і верховенство права [20]. При цьому поточна геополітична напруженість висвітлює таку дилему: хоча міжнародна співпраця необхідна для вирішення глобальних викликів, таких як зміна клімату, включаючи участь третіх країн у дебатах ЄС, така діяльність також несе ризик іноземного втручання у розробку політики ЄС, що можна визначити як використання політичних процедур ЄС за допомогою примусових, прихованих або обманливих засобів.

12 грудня 2023 року Комісія опублікувала пакет документів на захист демократії [21], який мав на меті, розвиваючи EDAP, забезпе-

чити прозорість представництва іноземних інтересів у ЄС. «Демократію слід захищати та плекати. – наголошувалося в Рекомендації Єврокомісії, – Хоча стабільність, безпека та процвітання в Союзі залежать від твердого дотримання демократичних принципів, цінностей та інституцій, кризи, включаючи пандемію Covid-19 та російську війну-агресію проти України, загострили деякі виклики демократичним цінностям та інституціям, включаючи поляризацію, прихований вплив та інше втручання, таке як маніпулювання та втручання іноземної інформації, включаючи дезінформацію» [22].

Центральним елементом пакету була пропозиція щодо Директиви, котра мала б «захистити демократичну сферу ЄС від прихованого іноземного впливу» і була покликана встановити гармонізовані вимоги на внутрішньому ринку щодо прозорості представництва інтересів, які здійснюється від імені третіх країн («Директива про іноземне фінансування») [23]. Ця пропозиція стосувалася забезпечення прозорості діяльності щодо представництва інтересів, спрямованої на вплив на розробку політики в ЄС в цілому, а також сприяння здійсненню такої діяльності на всьому спільному ринку. Крім того, до пакету входили дві рекомендації Комісії: щодо інклюзивних та стійких виборчих процесів у ЄС [24] та щодо сприяння участі громадян і громадянського суспільства в процесах розробки політики [25].

Директива про іноземне фінансування була розкритикована організаціями громадянського суспільства як така, що ризикує підірвати декларовану політичну мету захисту демократії, оскільки «дуже схожа на так звані закони «Про іноземних агентів», які існують в автократіях, що намагаються придушити опозицію» [26]. Крім того, існували побоювання, що такий документ може стигматизувати роботу деяких інституцій громадянського суспільства на підставі джерел їх фінансування, а також може непропорційно обмежити свободу асоціацій та висловлення думок. Тож дана пропозиція досі перебуває на розгляді [27]. Водночас більшість держав-членів ЄС вже самостійно прийняли законодавчі або підзаконні акти для регулювання діяльності щодо представництва інтересів загалом, причому деякі з них також створили спеціальні реєстри.

Формулювання поточних загроз європейським демократіям, що походять від зловмисних зовнішніх суб'єктів, чиє втручання відбувається в онлайн-інформаційному просторі, додатково було підкреслене в керівних політичних принципах 2024 року, де зазначалося, що «наші демократичні системи та інституції зазнають атак» з боку іноземних суб'єктів, таких як ворожі уряди [28].

Поряд із цими «пакетами» щодо демократії, європейські законодавчі інституції здійснили й інші варті уваги ініціативи. У квітні 2024 року був прийнятий і набув чинності з серпня 2025 року Європейський акт про свободу ЗМІ (EMFA) [29]. Важливим законодавчим актом у даному контексті став також Акт про цифрові послуги (DSA) [30], який набув чинності в грудні 2024 року, оскільки, проміж іншого, він вимагає від дуже крупних онлайн-платформ (VLOP) зниження системних онлайн-ризиків для виборів, демократичних процесів та громадянського дискурсу. У лютому 2025 р. Європейська комісія підтримала інтеграцію добровільного Кодексу практик щодо дезінформації до Закону про цифрові послуги [31].

У липні 2025 року Комісія прийняла делегований Акт про доступ до даних відповідно до Закону про цифрові послуги [32]. Це документ надає доступ до внутрішніх даних дуже крупних онлайн-платформ (VLOP) та пошукових систем (VLOS) для дослідження системних ризиків та заходів щодо їх пом'якшення в Європейському Союзі, а також уточнює процедури для VLOP та VLOS щодо обміну даними з перевіреними дослідниками, включаючи формати даних та вимоги до документації даних. Крім того, цей акт визначає, яку інформацію координатори цифрових послуг (DSC), VLOP та VLOS повинні оприлюднити, щоб полегшити подання заявок перевірених дослідників на доступ до відповідних наборів даних.

Водночас, розуміючи тісний зв'язок між демократією та верховенством права, Комісія запровадила щорічні звіти про верховенство права [33] і так званий «механізм обумовленості верховенства права» [34].

Загалом, хоча риторика Комісії щодо її демократичних ініціатив зосереджена на зовнішніх та онлайн-загрозах, на практиці вона фактично стосується набагато ширшого кола питань, включаючи необхідність захисту журналістських свобод, громадянського суспільства та виборів, які вирішують багато аспектів потенційного відступу від демократії. Однак, наскільки ефективними будуть ці ініціативи насправді, ще належить з'ясувати, оскільки багато з цих нових рамок стали повністю чинними лише у 2025 році.

У документах Єврокомісії окремо наголошується на необхідності розміщення громадян у центрі європейської демократії. Щоб

інтегрувати участь громадян у процес розробки політики, передбачається: регулярно вибирати сфери політики, де рекомендації Європейської громадянської групи матимуть найбільшу цінність, та враховувати рекомендації громадян; посилювати співпрацю інституцій ЄС із організаціями громадянського суспільства, які мають досвід та важливу роль у захисті конкретних суспільних питань та дотриманні прав людини; зміцнювати мережу з понад трьох тисяч місцевих радників, щоб краще зрозуміти, як ЄС впливає на повсякденне життя.

2.3. «Європейський щит демократії» та Стратегія ЄС для громадянського суспільства (2025 року).

У листопаді 2025 року Комісія представила новий амбітний проєкт під назвою «Європейський щит демократії» [1], який визначає низку конкретних заходів для розширення можливостей захисту та сприяння розбудові сильних і стійких демократій у всьому ЄС. Звісно, основою європейських демократій є відкритий громадянський простір; саме тому Комісія водночас запропонувала Стратегію ЄС для громадянського суспільства, спрямовану на посилення залучення, захисту та підтримки організацій громадянського суспільства, які відіграють важливу роль у європейських суспільствах. Обидві ініціативи були викладені в керівних політичних принципах та зверненні до Союзу президента Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн восени 2025 року.

«Європейський щит демократії» та Стратегія ЄС для громадянського суспільства складають комплексні заходи щодо захисту ключових стовпів європейських демократичних систем: вільних громадян, вільних і чесних виборів, вільних і незалежних ЗМІ, активного громадянського суспільства та сильних демократичних інституцій. При цьому європейські політичні оглядачі відзначають: хоча Урсула фон дер Ляєн визнає зростання загроз і з боку внутрішніх суб'єктів, втім останній представлений захід – новий «Європейський щит демократії» – все ще зосереджений переважно на зовнішніх та онлайн-загрозах.

Варто відзначити, що при плануванні та здійсненні своєї політики, у тому числі щодо захисту демократії, ЄС намагається органічно поєднувати правові, організаційні, матеріально-фінансові та інституційні заходи.

Важливим результатом «Європейського щита демократії» в інституційному плані стане новий Європейський центр демократичної стійкості. Для підтримки кращої співпраці та координації у вирішенні кількох аспектів у рамках названих вище пріоритетних напрямків цей центр об'єднає досвід та можливості держав-членів, країн-кандидатів та потенційних кандидатів на вступ до ЄС, а також установ, органів, відомств та агентств ЄС, включаючи Європейську службу зовнішніх дій (EEAS), залежно від обставин. Центр сприятиме обміну інформацією та підтримуватиме оперативну співпрацю та нарощування потенціалу для протистояння спільним загрозам, що змінюються, зокрема маніпуляціям та втручанням іноземної інформації (FIMI) та дезінформації. Його метою буде покращення ситуаційної обізнаності та здатності передбачати та виявляти загрози, розробка надійної та скоординованої системи раннього попередження та підтримка можливостей швидкого реагування. Він також підтримуватиме підвищення обізнаності для підготовки та розширення можливостей суспільств та інституцій, роблячи їх більш стійкими до маніпуляцій інформацією та дезінформації. Його робота сприятиме консолідації загальносуспільного підходу ЄС до посилення готовності, підвищення обізнаності та розбудови демократичної стійкості. За підтримки та у тісній координації з Системою швидкого оповіщення, що керується Європейською службою зовнішніх дій, Центр об'єднає вже існуючі мережі та структури.

У Центрі планується створити так звану Платформу стейкхолдерів для сприяння діалогу з довіреними зацікавленими сторонами, такими як організації громадянського суспільства, дослідники та наукові кола, фахівці з перевірки фактів та постачальники медіапослуг. Із повною повагою до незалежності всіх учасників, ця платформа має сприяти обміну інформацією, досвідом та порадами, і поступово розвиватися на основі вже існуючих спільнот стейкхолдерів, таких як Європейська обсерваторія цифрових медіа (EDMO), та нових спільнот, таких як Європейська мережа фахівців з перевірки фактів. Платформа підтримуватиме поширення результатів досліджень і заохочуватиме обмін між різними зацікавленими сторонами.

Дії в рамках «Європейського щита демократії» спрямовані на те, аби ще більше посилити колективну здатність ЄС протидіяти маніпуляціям інформацією та дезінформації, а також зміцнити стійкість Союзу за допомогою загальносуспільного підходу. «Європейський щит демократії» передбачає комплекс заходів за трьома основними напрямками: 1) посилення ситуаційної обізнаності та підтримки можливостей реагування для захисту цілісності інформаційного простору; 2) зміцнення демок-

ратичних інституцій, вільних та чесних виборів та вільних і незалежних ЗМІ; 3) підвищення стійкості суспільства та залучення громадян. Розглянемо їх більш детально.

2.3.1. Захист цілісності інформаційного простору.

Іноземні маніпуляції та втручання в інформацію (FIMI) та дезінформаційні кампанії мають на меті підірвати довіру громадськості до інформаційного простору та демократичних інституцій, одночасно посилюючи суспільний розкол. Вони стають можливими завдяки поширенню нових методів онлайн-маніпуляцій. До них належать неавтентичне використання соціальних мереж, фальшиві акаунти в соціальних мережах, веб-сайти, розроблені для імітації офіційних джерел, штучне посилення контенту, що викликає розбіжності, використання синтетичного контенту, такого як діпфейки, та іншого контенту, створеного штучним інтелектом. Їх поширення часто залежить від неавтентичної поведінки, такої як фейкові акаунти, посилення за допомогою ШІ та ботів, а також неавтентична взаємодія. Такі скоординовані операції, котрі часто є частиною ширших гібридних кампаній, стають дедалі більш складними та децентралізованими, і можуть включати мережі, що працюють на різних платформах та в різних юрисдикціях, часто під завісою анонімності, що робить їх особливо важкими для виявлення, атрибуції та ефективної протидії.

Тому зміцнення цілісності інформаційного простору є важливим для того, щоб люди могли здійснювати свої права та брати участь у демократії. Комісія продовжуватиме співпрацювати з підписантами Кодексу поведінки щодо дезінформації та підготує протокол щодо інцидентів та кризових ситуацій Закону про цифрові послуги для сприяння координації між відповідними органами та забезпечення швидкого реагування на масштабні та потенційно транснаціональні інформаційні операції. Буде створено незалежну Європейську мережу фахівців з перевірки фактів для підвищення потенціалу перевірки фактів усіма офіційними мовами ЄС, а Європейська обсерваторія цифрових медіа розробить нові незалежні можливості моніторингу та аналізу для ситуаційної обізнаності на виборах або в кризових ситуаціях.

Зміцнення цілісності інформаційного простору для підтримки кожного члена суспільства в доступі до достовірної та надійної інформації, реалізації своїх демократичних прав та змістовній взаємодії з інституціями та громадами є надзвичайно важливим. Прозорість, підзвітність та доброчесність в інформаційному просторі є ключовими для забезпечення того, щоб голоси людей були почуті, щоб надати їм можливість бути активними громадянами та зміцнити та підтримувати їхню довіру до демократичних процесів.

Для вирішення цих проблем ЄС, як вже згадувалося вище, вже має спеціальне законодавство. Зокрема, Акт про штучний інтелект встановлює зобов'язання щодо прозорості для постачальників та розгортачів певних систем штучного інтелекту, включаючи обов'язок маркувати та забезпечувати виявлення випадків штучного створення або маніпулювання контентом, а також зобов'язання маркувати глибокі фейки та деякі інші публікації, створені штучним інтелектом, з питань суспільного характеру. Акт про цифрові послуги (DSA) також сприяє зміцненню цілісності інформаційного простору, регулюючи відповідальність та вимагаючи від постачальників дуже великих онлайн-платформ (VLOP) та дуже великих онлайн-пошукових систем (VLOS) пом'якшувати системні ризики для суспільства та демократії, що виникають з їхніх послуг, з повною повагою до свободи вираження поглядів користувачів. DSA підвищує алгоритмічну прозорість, надаючи користувачам можливість контролювати, як рекомендаційні системи впливають на контент, який вони бачать в Інтернеті, та надаючи дослідникам доступ до даних платформ. DSA також надає Комісії повноваження перевіряти розробку алгоритмічних систем за підтримки Європейського центру алгоритмічної прозорості (ECAT). Впровадження та забезпечення дотримання цього законодавства є ключовими пріоритетами, і кілька процедур, пов'язаних з певними постачальниками VLOP щодо оцінки та управління системними ризиками для громадянського дискурсу та виборчих процесів, ще тривають. У більш широкому сенсі, Комісія продовжуватиме моніторинг та забезпечення виконання зобов'язань згідно із DSA та співпрацюватиме із зацікавленими сторонами, щоб забезпечити дотримання цих зобов'язань.

Для запобігання та усунення серйозних інцидентів та перешкод в інформаційному середовищі, разом з Європейською радою з цифрових послуг, Єврокомісія планує підготувати спеціальний Протокол щодо інцидентів та кризових ситуацій у сфері цифрових послуг. Стаття 48 DSA передбачає спеціальну процедуру для встановлення такого протоколу. Це сприятиме координації між відповідними органами та забезпечить швидке реагування на масштабні та потенційно транснаціональні

інформаційні операції.

Цей протокол врахує та працюватиме разом з іншими існуючими кризовими механізмами, зокрема, Планом кібербезпеки (Cybersecurity Blueprint), щоб забезпечити скоординованість та узгодженість дій, а також враховуючи відповідне законодавство ЄС, таке як Директива NIS2, Акт про кібербезпеку, Закон про штучний інтелект, Регламент про політичну рекламу та Регламент про боротьбу з поширенням терористичного контенту в Інтернеті. Обмін між цими механізмами може підтримуватися Європейським центром демократичної стійкості та його платформою зацікавлених сторін.

Кодекс поведінки щодо дезінформації, що підтримується спільною Робочою групою, містить надійний набір зобов'язань та детальних заходів, які разом допомагають пом'якшити ризики, пов'язані з дезінформацією, водночас повністю дотримуючись свободи слова, наприклад, через удосконалені інструменти для користувачів, щоб розпізнавати, розуміти та позначати дезінформацію, а також для розширення можливостей дослідників. Він також корисний для визначення дотримання зобов'язань щодо системних ризиків, пов'язаних з дезінформацією, для постачальників VLOP та VLOSE, які дотримуються та виконують зобов'язання за цим Кодексом. Комісія оцінить рівень зобов'язань окремих підписантів Кодексу та їх виконання.

Єврокомісія планує за необхідності проводити регуляторні діалоги в рамках DSA з цими підписантами та вирішить питання про інші відповідні подальші дії. Наприклад, вона співпрацюватиме з підписантами, щоб посилити їхні зусилля щодо прозорості рекомендаційних систем та демонетизувати дезінформацію, включаючи усунення фінансових стимулів для дезінформації через доходи від реклами та розробити відповідні показники для вимірювання зусиль платформ у цьому відношенні.

Єврокомісія також ретельно вивчить можливі подальші заходи з підписантами Кодексу. Вони можуть включати способи покращення виявлення та маркування контенту, що поширюється в соціальних мережах, створеного та маніпульованого штучним інтелектом, а також інструменти добровільної перевірки користувачів. Такі заходи мають доповнити Акт про штучний інтелект та інші відповідні регламенти ЄС. Цифрові ідентифікаційні гаманці ЄС, які будуть доступні для громадян та резидентів ЄС до кінця 2026 року, можуть сприяти таким заходам та підвищити рівень довірі й безпеки в онлайн-взаємодії, забезпечуючи безпечну ідентифікацію та автентифікацію.

Зусилля держав-членів ЄС щодо забезпечення цілісності інформаційного простору можуть бути посилені на союзному рівні шляхом координації підходів та об'єднання досвіду та інформації, спираючись на існуючий інструментарій FIMI. Працюючи з національними органами влади та експертами, Єврокомісія взяла на себе зобов'язання підтримувати підготовку Плану боротьби з FIMI та дезінформацією, включаючи інструменти та рекомендації щодо заходів з передбачення, виявлення та реагування, а також спеціальний механізм для професійного обміну та командної роботи для підтримки нарощування національного потенціалу та взаємного навчання в даній сфері.

Вирішальне значення для покращення процесів виявлення й моніторингу FIMI та дезінформаційних кампаній має зміцнення потенціалу незалежної спільноти щодо перевірки фактів у всьому ЄС. Як було оголошено в Політичних керівних принципах Президента Єврокомісії на 2024-2029 роки, за підтримки Комісії буде створено незалежну Європейську мережу перевірників фактів [35]. Запит на подання відповідних пропозицій щодо даної мережі тривав з 15 квітня до 2 вересня 2025 року. Передбачається, що її робота сприятиме Платформі зацікавлених сторін Європейського центру демократичної стійкості. Декларується, що мережа буде базуватися на найвищих етичних та професійних стандартах і діятиме в ЄС, а також у країнах-кандидатах, потенційних кандидатах та сусідніх країнах, пов'язаних з Програмою «Цифрова Європа». Очікується, що в результаті вона підвищить можливості перевірки фактів усіма офіційними мовами ЄС, особливо в таких чутливих з політичної точки зору ситуаціях, як вибори, надзвичайні події в галузі охорони здоров'я (зокрема, пандемії) або стихійні лиха, де доступ до достовірної інформації є критично важливим. Мережа також створить та підтримуватиме незалежне сховище для перевірки фактів, щоб консолідувати перевірки фактів, здійснені незалежними, кваліфікованими та надійними організаціями, а також сприятиме доступу журналістів, онлайн-платформ, дослідників та громадянського суспільства до перевіреної інформації, підтримуючи транскордонну співпрацю та забезпечуючи своєчасне реагування. Вона також надасть доступ до механізму захисту від погроз та переслідувань для перевірників фактів у ЄС, включаючи правовий та психологічний захист.

Загалом, підтримуючи фахівців з перевірки фактів у досягненні якомога ширшої аудиторії, мережа зробить суттєвий внесок у стійкість суспільства.

2.3.2. Зміцнення європейських інституцій, чесні та вільні вибори, а також вільні та незалежні ЗМІ.

Хоча організація та проведення виборів є компетенцією держав-членів, на сьогодні зрозуміло, що для вирішення спільних викликів у цій галузі необхідне посилення співпраці на рівні ЄС. Тож Єврокомісія планує посилити роботу в рамках Європейської мережі співробітництва з питань виборів, організовуючи систематичний обмін інформацією з ключових тем для забезпечення чесності виборчих процесів. З урахуванням новітніх тенденцій в організації виборів, Єврокомісія також взяла на себе зобов'язання представити рекомендації щодо відповідального використання штучного інтелекту у виборчих процесах та оновити інструментарій Закону про цифрові послуги (DSA) для виборів.

Щоб допомогти подолати зростання насильства щодо політичних кандидатів та обраних депутатів, Єврокомісія обіцяє найближчим часом представити рекомендації та посібник з найкращих практик, наявних у державах-членах ЄС щодо безпеки політичних діячів.

У рамках нової Програми стійкості медіа, яка поєднає поточну підтримку медіа з програмами фінансування, запропонованими в новій Багаторічній фінансовій рамці, буде надана посилена фінансова підтримка незалежної та місцевої журналістики. У процесі майбутнього перегляду Директиви про аудіовізуальні медіапослуги Єврокомісія збирається проаналізувати й оцінити шляхи посилення важливості медіапослуг, орієнтованих на задоволення публічних інтересів, та модернізації правил здійснення реклами для сприяння сталому розвитку медіа в ЄС. Врешті-решт, Єврокомісія представить оновлену версію Рекомендації щодо безпеки журналістів та активізує дії на підтримку існуючої в ЄС системи щодо боротьби зі зловживаннями судовими позовами проти участі громадськості (SLAPP).

2.3.3. Підвищення стійкості суспільства та залучення громадян.

Вільні та незалежні ЗМІ, вільні та чесні вибори, а також сильні та стійкі демократичні інституції та процеси є важливими для того, щоб громадяни могли змістовно брати участь у політичному житті, обирати своїх представників, притягувати їх до відповідальності та повною мірою здійснювати свої права та свободи. Втім нещодавні вибори, зокрема в Румунії (2024 року) та Молдові (2025 року), проілюстрували дедалі ширшу ескалацію зовнішнього втручання в європейський демократичний простір.

Вибори, які є загальними, рівними, вільними та засновані на таємному та прямому виборчому праві, є частиною спільних європейських виборчих традицій. Тож хоча організація та проведення виборів є компетенцією держав-членів, для вирішення спільних викликів у цій сфері необхідна посилена співпраця на рівні ЄС. Єврокомісія намагається сприяти цінному обміну та взаємній підтримці через Європейську мережу співробітництва з питань виборів (ECNE), яка об'єднує національні органи влади, відповідальні за адміністрування виборів. Наприклад, у червні 2025 року Єврокомісія опублікувала контрольний список щодо чесності виборів та матрицю управління ризиками для виборів, підготовлені разом із державами-членами в рамках ECNE.

Спільний механізм забезпечення стійкості виборчого процесу, організований та координований через ECNE (у тісній співпраці з Групою співробітництва з питань мереж та інформаційних систем (NIS) та RAS), підтримує оперативне розгортання спільних експертних груп та обмін експертами, зокрема у сфері онлайн-криміналістики, протидії дезінформації та кібербезпеки виборів.

Єврокомісія декларує своє бажання і налаштованість посилити підтримку держав-членів та зацікавлених сторін для підвищення чесності та готовності до виборів, захисту виборчої інфраструктури, яка має вирішальне значення для організації та проведення виборів, мінімізації ризиків іноземного втручання, зміцнення виборчих мереж, співпраці та звітності щодо виборів, а також заохочення спостереження за виборами з боку громадян і міжнародних організацій, котрі підтримують відповідні міжнародні стандарти, що є ключовими аспектами Рекомендації 2023 року.

На сьогодні для забезпечення вільних та чесних виборів сама виборча інфраструктура повинна бути надійно захищена від кібератак. Директива NIS 2 [36] та Акт про кіберстійкість [37] зміцнюють кібербезпеку ЄС, забезпечуючи безпеку, стійкість та скоординованість як критичних секторів, так і цифрових продуктів фактично по всьому ЄС, що безпосередньо сприяє безпеці виборчих процесів у ЄС та загальній готовності до протидії кіберзагрозам у контексті виборів. Наприклад, Компендіум з кібербезпеки та стійкості виборів, оновлений у 2024 році [38], був підготовлений Групою співробітництва NIS у координації з Агентст-

вом Європейського Союзу з кібербезпеки (ENISA) та ECNE. Резерв кібербезпеки, створений Законом про кіберсолідарність [39], є ефективним інструментом, що надається державам-членам, а також партнерам ЄС через зовнішню допомогу, який може бути використаний на запит для допомоги їм у реагуванні на значні або масштабні інциденти кібербезпеки.

Регламент про політичну рекламу забезпечує спільні стандарти ЄС, які полегшують громадянам розпізнавання політичної реклами, визначення того, чи спрямована на них така реклама, та відмінність її від інших типів контенту. Щоб запобігти іноземному втручанню, названий Регламент забороняє надання реклами спонсорам третіх країн протягом трьох місяців до виборів або референдуму у відповідній державі ЄС. Нові правила допомагають забезпечити недоторканність виборчих процесів і водночас підтримати відкриті та прозорі демократичні дебати. Інформація про онлайн-політичну рекламу, зокрема про те, хто за неї платив, буде доступна у відповідному онлайн-сховищі.

Для подальшого покращення готовності до виборів та стійкості виборчих процесів буде посилена співпраця з державами-членами в рамках ECNE. При цьому спроможність ECNE буде підвищена завдяки більш систематичному обміну для підтримки спільної розробки спільних інструментів та продуктів у сферах, які становлять спільний інтерес. Нові тематичні налаштування сприятимуть обміну інформацією з таких тем, як доброчесність виборів і управління ризиками, пов'язаними з виборами, готовність до таких ризиків, спостереження за виборами в ЄС, нові способи політичної агітації, зокрема щодо фінансування, безпеки політичних кандидатів та обраних представників, а також вплив і роль штучного інтелекту та інших новітніх технологій щодо виборчих процесів. На основі обміну інформацією в ECNE Єврокомісія планує підготувати репозиторій спільних довідників та стандартів для виборчих процесів; він ґрунтуватиметься на відповідних стандартах та включатиме досвід, отриманий місіями ЄС зі спостереження за виборами. Цей репозиторій становитиме особливий інтерес для України в аспекті підготовки до демократичних виборів у повоєнний період.

Єврокомісія запевняє, що й надалі сприятиме використанню спільного механізму стійкості виборчого процесу, заохочуватиме обмін досвідом між колегами, взаємну добровільну допомогу, спільне навчання та практичні заняття, сприятиме короткостроковому обміну національними експертами між державами-членами. Оскільки країни-кандидати на вступ до ЄС та потенційні кандидати регулярно стають мішенню втручання у виборчий процес, вони будуть більш тісно й систематично залучатися до роботи ECNE, зокрема через спеціальні зустрічі. Для України як держави – кандидата в члени ЄС вкрай важливо ефективно скористатися такими можливостями. Крім того, планується посилити співпрацю з міжнародними організаціями, які розробляють довідкові рамки та методології щодо виборів, включаючи спостереження за виборами, такими як ОБСЄ та Рада Європи.

Спираючись на законодавчу базу та політичні інструменти ЄС (окрім Акта про штучний інтелект, вона, зокрема, включає Положення про політичну рекламу та Рекомендацію Комісії 2023 року щодо інклюзивних та стійких виборів), Єврокомісія намагатиметься продовжити співпрацю з державами-членами та всіма зацікавленими сторонами для підготовки спеціального посібника щодо справедливого, прозорого, орієнтованого на людину та відповідального використання штучного інтелекту у виборчих процесах. На основі цього посібника, який буде підготовлений за підтримки ECNE та Європейського офісу зі штучного інтелекту, Комісія заохочуватиме добровільні зобов'язання щодо відповідального використання новітніх технологій (зокрема, штучного інтелекту) в політичній діяльності європейськими та національними політичними партіями та іншими відповідними суб'єктами, а також надалі сприятиме обміну передовим досвідом з цих питань, доповнюючи чинні правові зобов'язання.

Щоб допомогти розпізнати та протидіяти маніпуляціям інформацією, Єврокомісія планує впровадити заходи щодо сприяння медіа- та цифровій грамотності для всіх вікових груп, а також розробити систему компетентностей для громадян ЄС разом із рекомендаціями щодо посилення громадянської освіти в школах. Крім того, вона обіцяє підтримувати залучення громадян до політичного життя за допомогою інструментів партиципаторної демократії та консультацій, зосереджуючись на місцевому рівні та молоді, а також стимулювати інновації в онлайн-платформах, які дозволятимуть брати участь у демократичних процесах через новий центр громадянських технологій. Для підвищення обізнаності про демократичні права громадян згідно з законодавством ЄС Єврокомісія планує представити посібник з демократії ЄС. Для українських державознавців і політологів такий посібник має стати на-

стільною книгою, з огляду на проблеми і перспективи повоєнної відбудови демократичних процесів та інституцій.

2.3.4. Стратегія ЄС для громадянського суспільства.

Громадянське суспільство відіграє важливу роль в європейському суспільстві, роблячи внесок у розробку політики, надання соціальних та громадських послуг, підвищення обізнаності про важливі соціальні питання та представлення різноманітних груп у вразливих ситуаціях. Тому завдяки Стратегії ЄС для громадянського суспільства Єврокомісія прагне активізувати свою взаємодію з громадянським суспільством та надалі підтримувати й захищати організації громадянського суспільства в їхній роботі. При цьому Стратегія пропонує конкретні дії як на рівні ЄС, так і на національному рівні.

Загалом Стратегія охоплює три ключові цілі:

Сприяння взаємодії: До 2026 року буде створено нову платформу громадянського суспільства для подальшого сприяння діалогу щодо захисту та просування цінностей ЄС.

Підтримка та захист: передбачається створення онлайн-центру знань про громадянський простір для полегшення доступу до існуючих проектів та інструментів, включаючи доступні заходи захисту. На цій основі будуть розглянуті подальші заходи захисту, такі як термінова допомога організаціям, що перебувають під загрозою, та координація доступних заходів захисту в державах-членах.

Стале та прозоре фінансування: У своїй пропозиції щодо нового багаторічного фінансового фінансування Комісія запропонувала значно збільшити фінансову підтримку ОГС, передбачивши 9 мільярдів євро лише на програму AgoraEU. Крім того, Комісія планує заходи для полегшення доступу до різних джерел фінансування, створюючи міцніші зв'язки з приватними донорами та спільнотами pro bono юридичних послуг.

У Стратегії для громадянського суспільства заходи щодо громадських організацій у країнах-кандидатах згадуються в розділі, присвяченому підтримці та захисту. Зокрема, зазначається, що Єврокомісія має зміцнити свої системи раннього попередження, щоб забезпечити ефективніше реагування на нові загрози та ознаки скорочення громадянського простору. Щодо фінансування, у документі зазначено, що в регіоні розширення ЄС надає підтримку громадським організаціям, зокрема через Інструмент передвступної допомоги (IPA III). Бюджет IPA на період з 2021 по 2027 роки становить 14,1 млрд. євро. Україна як держава – кандидат на членство в ЄС вже отримала доступ до IPA, тепер важливо ефективно скористатися такою можливістю. Для прикладу, Албанія з населенням всього 2,8 млн. осіб отримала 640 млн. євро протягом 2014-2020 років на впровадження ключових реформ. У свою чергу, Сербія, економіка якої втричі менша за українську, отримала 1,5 млрд євро за той же період (це близько 200 млн на рік) [40].

Ще одним життєздатним шляхом для ЄС покращити правове середовище для громадянського суспільства є створення так званих «європейських транскордонних асоціацій». На прохання Європарламенту, який ухвалив резолюцію з цього питання в лютому 2022 року, Єврокомісія опублікувала пропозицію щодо директиви у вересні 2023 року [41], хоча законодавчий процес з того часу застопорився. Європарламент неодноразово закликав до ініціативи в цій галузі та опублікував оцінку можливих вигод з цього питання в 2017 році [42]. Ця ініціатива може спростити роботу організацій громадянського суспільства, що працюють у різних державах-членах, та забезпечити правовий захист. Рада ще не розпочала розгляд цієї пропозиції, однак Комісія та Парламент продовжують на ній наполягати.

3. Правовий захист демократії в ЄС: найближчі перспективи.

Попри загалом позитивну оцінку останніх ініціатив Єврокомісії, сформульованих у межах «Європейського щита демократії», вони піддаються і певній критиці, головний зміст яких зводиться до невдоволення зайвою вузькістю пропонованого спектра реформ. А. Столлмейєр та К. Мельхіор досить красномовно зауважують з даного приводу: «Парасолька не захистить від повені. Щоб Європейський щит демократії виконував свою функцію, він має охоплювати весь спектр гібридних загроз, а не лише іноземну дезінформацію. Як і будь-який щит, він настільки міцний, наскільки міцним є його носій. Якщо він має бути чимось більшим, ніж просто фіговим листком, наша робота із захисту демократії має починатися вдома» [43].

Цілком зрозуміло, що захист демократії – чи то від зовнішніх, чи то від внутрішніх або суто технологічних загроз – завжди починається вдома, всередині суверенної держави, шляхом зміцнення національних, регіональних і муніципальних демократичних інституцій та процесів. Тому всі держави-члени ЄС повинні бути не лише стійкими в аспекті демократії, але й пильними та проактивно готовими до протидії будь-яким загрозам для демократич-

них засад суспільства. Це означає зміцнення усієї «демократичної імунної системи»: від формування мережі демократичних інституцій до формування правового інструментарію запобігання гібридним атакам.

Тож не дивно, що в європейському дискурсі щодо правового захисту демократії простежується певний консенсус у розумінні того, що відповідну політику треба продовжувати, розвивати, не жалкуючи на це необхідних матеріально-фінансових ресурсів. «Зараз настав час інвестувати в демократію, – наголошують вже цитовані вище А. Столлмейєр та К. Мельхіор. – Якщо є якийсь урок, який лідери ЄС повинні засвоїти з досвіду України, то це те, що демократія та безпека слугують одна одній. Якщо ми підтримуємо демократію за кордоном і захищаємо її вдома, ми зміцнюємо нашу колективну безпеку» [43].

Всеохоплююча безпека вимагає, щоб органи публічної влади та організації громадянського суспільства продовжували функціонувати на демократичних засадах, особливо в період кризи. Це означає, що європейські інституції повинні не лише знову підтвердити свою відданість верховенству права та іншим спільним конституційним цінностям, закріпленим в установчих договорах, а й зміцнити розподіл влад, розвивати ефективні системи стримувань і противаг, підтримувати незалежні від урядів та медіамагнатів ЗМ тощо.

З огляду на наведені вище аргументи «Європейський щит демократії» має стати частиною майбутньої Стратегії готовності ЄС [44], що дозволить пов'язати зовнішні, внутрішні й технологічні загрози демократії та розгорнути всі інструменти демократичної готовності та стійкості, які були прийняті протягом останнього мандату Єврокомісії, як-от: Гібридний інструментарій (EUHT) [45], Програма протидії гібридним загрозам (PROTEUS) [46], Інструментарій боротьби з іноземними інформаційними маніпуляціями та втручанням (FIMI) [47], Акт про цифрові послуги (DSA) [30], Закон про штучний інтелект (EU AI Act) [48], Акт про свободу ЗМІ (EMFA) [29], пакет анти-SLAPP [13], Стратегія Безпекового союзу ЄС, Щорічні звіти про верховенство права, Звіти Комітету INGE щодо іноземного втручання в усі демократичні процеси в Європейському Союзі, включаючи дезінформацію, тощо. На прохання президента Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн та Верховного представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки колишній президент Фінляндії Ніністьо написав Звіт про готовність [49], який слугуватиме внеском у Стратегію готовності ЄС.

Загалом названа Стратегія спрямована на підвищення цивільної та військової готовності ЄС до майбутніх криз, щоб усі учасники були готові та здатні швидко та ефективно реагувати, якщо це необхідно. Цей політико-правовий документ має допомогти національним зусиллям з готовності шляхом покращення координації та ефективності в рамках існуючих стратегій та сприяння культурі стійкості шляхом залучення всіх рівнів суспільства.

Стратегія готовності ЄС заснована на комплексному підході до реагування на всі види загроз: вона фокусується на підготовці до будь-яких загроз та реагуванні на них, а не на їх вирішенні окремо. Водночас вона ґрунтується на підході, що охоплює все суспільство: до її реалізації мають бути залучені всі сектори, організації та окремі особи. Нарешті, вона охоплює всі публічні структури: державні установи та відомства мають координувати свої дії та співпрацювати для більш ефективного реагування на загрози.

Варто відзначити, що Стратегія передбачає досить докладні дії, спрямовані на досягнення цілей Союзу щодо забезпечення готовності до надзвичайних ситуацій; ключовими серед них є: прогнозування та передбачення, розробка всеосяжної оцінки ризиків та загроз ЄС; створення кризової інформаційної панелі для осіб, які ухвалюють рішення; зміцнення Координаційного центру реагування на надзвичайні ситуації; розробка каталогу ЄС для навчання та платформи для обміну досвідом; прийняття мінімальних вимог щодо готовності; перегляд механізму цивільного захисту Союзу тощо. Істотна увага в Стратегії готовності ЄС приділена також забезпеченню готовності населення, публічно-приватному і цивільно-військовому співробітництву, координації реагування на кризи, а також забезпеченню стійкості за допомогою зовнішнього партнерства.

Розширюючи свій «Щит демократії», щоб охопити гібридні загрози, та пов'язуючи його зі Стратегією Союзу готовності, ЄС може створити основу для комплексної безпеки, де державні, приватні та громадянські суб'єкти тісно співпрацюють. Він може об'єднати суспільство навколо нового демократичного проекту: забезпечити громадянську готовність та суспільну стійкість проти гібридних атак на європейську демократію, економіку та безпеку.

Висновки. В епоху зростаючої політичної конфронтації, регіональних та міжнародних конфліктів і швидких технологічних змін

європейська демократія стикається з внутрішнім та зовнішнім тиском. Авторитарні режими прагнуть використовувати розбіжності, сіяти недовіру та обмежувати демократичних суб'єктів, таких як вільні ЗМІ та громадянське суспільство. Роблячи це, вони підривають довіру до демократичних інституцій, підривають вільні та чесні вибори та кидають виклик самим цінностям, на яких заснований Європейський Союз. Ці загрози розгортаються на тлі глибокої цифрової трансформації, яка приносить як нові можливості, так і нові вразливості. Водночас зниження громадської довіри та залученості, а також безпрецедентні ризики, з якими стикаються організації громадянського суспільства, ще більше загрожують просуванню основних прав у всьому ЄС.

Правовий захист демократії є доволі новим напрямом у зовнішній та внутрішній політиці ЄС; він має лише п'ятирічну історію, втім на сьогодні вже встиг посісти чільне місце серед політичного спектру цього інтеграційного утворення. Така політика має системний і планомірний характер. Основними програмними політико-правовими документами у названій сфері є План дій щодо європейської демократії (2020 року), Пакет щодо захисту демократії (2023 року), а також «Європейський щит демократії» та Стратегія ЄС для громадянського суспільства (2025 року). Основний акцент у всіх трьох документах робиться на захисті демократичних виборів, інформаційного простору та громадянського суспільства від зовнішніх загроз, що закономірно викликає критику з боку фахівців і вимоги до розширення предмета правового регулювання та приділення більшої уваги внутрішнім загрозам демократії.

Всі вищезгадані політико-правові документи щодо захисту демократії в ЄС традиційно піддаються критиці з боку фахівців, котрі звинувачують їх у тому, що вони є занадто вузькими за сферою дії та орієнтованими здебільшого на зовнішні загрози. Подолати ці недоліки має Стратегія готовності ЄС, котра вже перебуває на стадії розробки. Ця Стратегія спирається на системне розуміння готовності наднаціональних інституцій, органів публічної влади держав-членів, а також інституцій громадянського суспільства і пересічних громадян своєчасно ідентифікувати і правильно кваліфікувати будь-які загрози, що постають перед ЄС, а також ефективно реагувати на них, як самостійно, так і колективно.

Істотним каталізатором активізації розробок щодо захисту демократії в Європі стала агресія Росії про ти України, а також масові прояви зовнішнього протиправного втручання у демократичні процеси Європейського Союзу з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Законодавство ЄС щодо захисту демократії переживає період бурхливого розвитку і в багатьох аспектах має унікальний, новаторський характер, особливо в частині регулювання штучного інтелекту та статусу електронних ЗМІ.

Досвід ЄС у сфері правового захисту демократії має істотне значення для України; імплементація європейських стандартів у даній сфері, з одного боку, є запорукою успіху й незворотності демократичних перетворень всередині нашої держави, а з іншого боку – є передумовою її подальшої інтеграції в європейський правовий простір. Участь України та її суб'єктів у реалізації відповідних програм і стратегій дозволить отримати необхідний інформаційний, організаційний та матеріально-фінансові ресурси для продовження розбудови демократичної, правової державності європейського зразка та наблизити членство нашої держави в ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.European Democracy Shield: Empowering Strong and Resilient Democracies. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 12.11.2025. JOIN(2025) 791 final. URL: https://commission.europa.eu/ document/download/2539eb53-9485-4199-bfdc-97166893ff45_en?filename=JUST_ template_comingsoon_standard_1.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

2.Ágh A. The Decline of Democracy in East-Central Europe. Problems of Post-Communism. 2016. Vol. 63(5-6). P. 277–287. DOI: https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113383 (дата звернення: 21.11.2025).

3.Wixforth S., Haddouti K. Europe's defective democracies. IPS Journal. 2023, February 23. URL: https://www.ips-journal.eu/topics/democracy-and-society/europes-defective-democracies-6537 (дата звернення: 21.11.2025).

4.Barroso J. M. Political guidelines for the next Commission. URL: https://www.astrid-online.it/static/upload/protected/Barr/Barroso-Guidelines_EN.pdf

5.Juncker J.-C. A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change: Political Guidelines for the next European Commission. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2019-09/juncker-political-guidelines-speech_en.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

6.Von der Leyen U. A Union that strives for more: My agenda for Europe. Political guidelines for the next European Commission 2019-2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_en?filename=political-guidelines-next-commission_en.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

7.Quaritsch L. A new European Democracy Agenda – The Commission's security focus and what it misses / Hertie School.

Jacques Delors Centre, 2024. URL: https://www.delorscentre.eu/en/publications/ detail/publication/a-new-european-democracy-agenda (дата звернення: 21.11.2025).

8.Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the transparency and targeting of political advertising, COM(2021) 731 final, 25.11.2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX: 52021PC0731 (дата звернення: 21.11.2025).

9.Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the statute and funding of European political parties and European political foundations (recast) COM(2021) 734 final, 25.11.2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0734 (дата звернення: 21.11.2025).

10.Proposal for a Council Directive laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and stand as a candidate in elections to the European Parliament for Union citizens residing in a Member State of which they are not nationals (recast), COM(2021) 732 final, 25.11.2021 and Proposal for a Council Directive laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by Union citizens residing in a Member State of which they are not nationals (recast), COM (2021) 733 final, 25.11.2021. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-citizenship/democracy-and-electoral-rights_en (дата звернення: 21.11.2025).

11.Regulation (EU) 2024/900 of the European Parliament and of the Council of 13 March 2024 on the transparency and targeting of political advertising. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202400900 (дата звернення: 21.11.2025).

12.Commission Recommendation (EU) 2021/1534 of 16 September 2021 on ensuring the protection, safety and empowerment of journalists and other media professionals in the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2021/ 1534/oj/eng (дата звернення: 21.11.2025).

13.Commission Recommendation (EU) 2022/758 of 27 April 2022 on protecting journalists and human rights defenders who engage in public participation from manifestly unfounded or abusive court proceedings (‘Strategic lawsuits against public participation’). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022H0758 (дата звернення: 21.11.2025).

14.Directive (EU) 2024/1069 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings (‘Strategic lawsuits against public participation’). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1069 (дата звернення: 21.11.2025).

15.Euromedia Ownership Monitor. URL: https://media-ownership.eu (дата звернення: 21.11.2025).

16.Media Freedom Rapid Response (MFRR). URL: https://www.mfrr.eu (дата звернення: 21.11.2025).

17.A Strategic Compass for Security and Defence. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/ strategic_compass_en3_web.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

18.European Commission Guidance on Strengthening the Code of Practice on Disinformation: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Empty. COM/2021/262 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0262 (дата звернення: 21.11.2025).

19.2022 State of the Union Address by President von der Leyen. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_22_5493 (дата звернення: 21.11.2025).

20.Protecting our democracy, upholding our values. European Commission: official website. URL: https://commission.europa.eu/priorities-2024-2029/ democracy-and-our-values_en (дата звернення: 21.11.2025).

21.On Defence of Democracy: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM/2023/630 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri= CELEX%3A52023DC0630 (дата звернення: 21.11.2025).

22.Commission Recommendation (EU) 2023/2829 of 12 December 2023 on inclusive and resilient electoral processes in the Union and enhancing the European nature and efficient conduct of the elections to the European Parliament. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023H2829 (дата звернення: 21.11.2025).

23.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council establishing harmonised requirements in the internal market on transparency of interest representation carried out on behalf of third countries and amending Directive (EU) 2019/1937. COM/2023/637 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0637 (дата звернення: 21.11.2025).

24.On inclusive and resilient electoral processes in the Union and enhancing the European nature and efficient conduct of the elections to the European Parliament: Commission Recommendation (EU) 2023/2829 of 12 December 2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2023/2829/oj/eng/ (дата звернення: 21.11.2025).

25.On promoting the engagement and effective participation of citizens and civil society organisations in public policy-making processes: Commission Recommendation (EU) 2023/2836 of 12 December 2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023H2836 (дата звернення: 21.11.2025).

26.Engelbrecht-Bogdanov P. TI EU policy position: defence of democracy package. Transparency International EU: website. 10 April 2024. URL: https://transparency.eu/ti-eu-policy-position-defence-of-democracy-package/ (дата звернення: 21.11.2025).

27.Proposal for e directive of the European Parliament and of the Council establishing requirements in the internal market on transparency of interest representation carried out on behalf of third countries and amending Directive (EU) 2019/1937. In “Protecting our democracy, upholding our values”. URL: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/package-defence-of-democracy-package/file-transparency-of-lobbying-carried-out-on-behalf-of-a-third-country-government (дата звернення: 21.11.2025).

28.Europe’s choice: Political Guidelines for the next European Commission 2024−2029. URL: https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-

f63ffb2cf648_en?filename=Political%20Guidelines%202024-2029_EN.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

29.Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market and amending Directive 2010/13/EU (European Media Freedom Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX% 3A32024R1083 (дата звернення: 21.11.2025).

30.On a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act): Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng (дата звернення: 21.11.2025).

31.Commission endorses the integration of the voluntary Code of Practice on Disinformation into the Digital Services Act: PRESS RELEASE Feb 13, 2025. URL: https://ec.europa.eu/commission/ presscorner/detail/en/ip_25_505 (дата звернення: 21.11.2025).

32.Commission Delegated Regulation (EU) 2025/2050 of 1 July 2025 supplementing Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council by laying down the technical conditions and procedures under which providers of very large online platforms and of very large online search engines are to share data with vetted researchers. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2025/ 2050/oj/eng (дата звернення: 21.11.2025).

33.2024 Rule of Law Report. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/annual-rule-law-cycle/2024-rule-law-report_en (дата звернення: 21.11.2025).

34.Rule of law conditionality regulation. URL: https://commission.europa.eu/ strategy-and-policy/eu-budget/protection-eu-budget/rule-law-conditionality-regulation_en (дата звернення: 21.11.2025).

35.Commission Launches €5 Million Call to Strengthen European Fact-Checking Network. European Commission website. 01 April 2025. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-launches-eu5-million-call-strengthen-european-fact-checking-network (дата звернення: 21.11.2025).

36.Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj/eng (дата звернення: 21.11.2025).

37.Regulation (EU) 2024/2847 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on horizontal cybersecurity requirements for products with digital elements and amending Regulations (EU) No 168/2013 and (EU) 2019/1020 and Directive (EU) 2020/1828 (Cyber Resilience Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/2847/oj/eng (дата звернення: 21.11.2025).

38.New Cybersecurity compendium on how to protect integrity of elections published. European Commission website. 06 March 2024. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/new-cybersecurity-compendium-how-protect-integrity-electionspublished (дата звернення: 21.11.2025).

39.Regulation (EU) 2025/38 of the European Parliament and of the Council of 19 December 2024 laying down measures to strengthen solidarity and capacities in the Union to detect, prepare for and respond to cyber threats and incidents. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/38/oj/eng (дата звернення: 21.11.2025).

40.Україна отримала доступ до Інструменту передвступної допомоги ЄС (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA). В чому особливості цієї програми та процедури впровадження? Український інститут міжнародної політики: веб-сайт. URL: https://uiip.org.ua/uk/ novyny/ukraina-otrymala-dostup-do-instrumentu-peredvstupnoi-dopomohy-yes-instrument-for-pre-accession-assistance-ipa-v-chomu-osoblyvosti-tsiiei-prohramy-ta-protsedury-vprovadzhennia (дата звернення: 21.11.2025).

41.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on European cross-border associations.URL:https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A516%3AFIN&qid=1693910621013 (дата звернення: 21.11.2025).

42.Statute for social and solidarity-based enterprises. European Added Value Assessment Accompanying the European Parliament's legislative own-initiative report (Rapporteur: Jiří Maštálka). URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/ etudes/STUD/2017/611030/EPRS_STU(2017)611030_EN.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

43.Stollmeyer A., Melchior K. Defending our democracy starts with us, not with a shield. URL: https://defenddemocracy.eu/defending-our-democracy-starts-with-us-not-with-a-shield/ (дата звернення: 21.11.2025).

44.EU preparedness union strategy. European Comission website. URL https://commission.europa.eu/topics/preparedness_en (дата звернення: 21.11.2025).

45.Lasoen K. Realising the EU Hybrid Toolbox: opportunities and pitfalls. Clingendael policy brief. December 2022. URL: https://www.clingendael.org/ sites/default/files/2022-12/Policy_brief_EU_Hybrid_Toolbox.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

46.Brunet B. (2025). Strengthening Europe's actions against hybrid threats: setting up a PROTEUS programme. GPC Policy Brief. February. 7 p. URL: https://docs.ie.edu/GPC/3_AAFF_short%20CGP_Strengthening%20Europe% 27s.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

47.Foreign Information Manipulation and Interference (FIMI). URL: https://www.disinformation.ch/EU_Foreign_Information_Manipulation_and_ Interference_(FIMI).html (дата звернення: 21.11.2025).

48.Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 21.11.2025).

49.Safer Together Strengthening Europe's Civilian and Military Preparedness and Readiness: Report by Sauli Niinistö, former President of the Republic of Finland, In his capacity as Special Adviser to the President of the European Commission. URL: https://commission.europa.eu/document/download/ 5bb2881f-9e29-42f2-8b77-8739b19d047c_en?filename=2024_Niinisto-report_Book_VF.pdf (дата звернення: 21.11.2025).

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу
Конфлікт інтересів: автори засвідчують, що, незважаючи на те, що один із авторів статті є головним редактором, а другий - член редакційної колегії цього журналу, процес рецензування, прийняття рішення щодо публікації та редагування проводилися незалежно, без їх участі чи впливу. Рецензування, остаточне рішення ухвалювалося іншими членами редакційної колегії, які не є співавторами. Будь-які потенційні конфлікти інтересів були повністю усунені шляхом зовнішнього контролю процесу

Стаття надійшла до редакції 05.10.2025 Переглянуто 08.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 19.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

T. E. KAGANOVSKA
Doctor of Law, Professor,
Honored lawyer of Ukraine, Rector
E-mail: rector@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4427-2038
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

V. O. SEROHIN
Doctor of Law, Professor,
Dean of the Faculty of Law
E-mail: v.a.seryogin@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1973-9310
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

LEGAL PROTECTION OF DEMOCRACY: EU'S EXPERIENCE

ANNOTATION. *Introduction.* Democracy is the cornerstone of the European Union and the key to building peace, security, economic prosperity, competitiveness and social cohesion. However, democracy and human rights cannot be taken for granted or taken for granted; they need to be promoted and defended every day. Moreover, ordinary citizens must play a central role in the democratic process: they must be fully involved in the functioning of institutions in order to have reason to trust them. In an era of increasing geopolitical confrontation, international and regional conflicts, and technological upheavals, European democracies are under significant internal and external pressure. That is why the EU is committed to protecting and upholding democracy, as well as to increasing the resilience and preparedness of societies, strengthening the rule of law for a just and well-functioning society, and promoting civic engagement and political participation, so that citizens' ideas are at the heart of public policy-making.

Unfortunately, in Ukraine, the legal principles of democracy protection in the EU have not yet been the subject of independent scientific research, due to the considerable attention of domestic scientists to the problems of European integration and the legal principles of the functioning of the EU. To some extent, this is explained by the novelty of this issue, as well as its complex nature. Therefore, within the framework of this study, an attempt is made to start a scientific discourse on the causes, evolution, current state and prospects for the development of the legal principles of democracy protection in the EU, as well as the importance of such principles for the development of Ukrainian statehood and the prospects for Ukraine's full membership in the EU.

Summary of the main results of the study. From the moment of the conclusion of the Maastricht Treaty until the major EU enlargement in 2004, European democracy was considered exemplary, unshakable, devoid of more or less significant internal and external threats. The first challenges to the democratic core of the EU began to be observed only when the largest wave of enlargement included ten states in this integration entity at once, eight of which had significant historical experience of existing within the socialist camp, far from the ideals of Western democracy. Therefore, the legal protection of democracy is a fairly new direction in the EU's foreign and domestic policy; it has only a five-year history, but today it has already managed to occupy a prominent place among the political spectrum of this integration entity. Such a policy is systemic and planned in nature. The main policy-legal documents in this area are the European Democracy Action Plan (2020), the Democracy Protection Package (2023), as well as the European Democracy Shield and the EU Strategy for Civil Society (2025).

Conclusions. The main emphasis in all documents on the protection of democracy in the EU is on the protection of democratic elections, the information space and civil society from external threats, which naturally provokes criticism from experts and demands to expand the subject of legal regulation and pay more attention to internal threats to democracy. The EU Readiness Strategy, which is already under development, should overcome the existing shortcomings. This Strategy is based on a systematic understanding of the readiness of supranational institutions, public authorities of the Member States, as well as civil society institutions and ordinary citizens to timely identify and correctly qualify any threats facing the EU, as well as to effectively respond to them, both independently and collectively.

A significant catalyst for the intensification of developments in the protection of democracy in Europe was Russia's aggression against Ukraine, as well as massive manifestations of external unlawful interference in the democratic processes of the EU using the latest information and communication technologies. EU legislation on the protection of democracy is experiencing a period of rapid development and in many aspects is unique, innovative, especially in terms of regulating artificial intelligence and the status of electronic media.

The EU's experience in the field of legal protection of democracy is of significant importance for Ukraine; the implementation of European standards in this area, on the one hand, is a guarantee of the success and irreversibility of democratic transformations within our state, and on the other hand, is a prerequisite for its further integration into the European legal space. The participation of Ukraine and its subjects in the implementation of relevant programs and strategies will allow obtaining the necessary information, organizational, and material and financial resources to continue building a democratic, legal statehood of the European model and bring our state closer to membership in the EU.

KEY WORDS*: democracy, European Union, EU law, legal protection, good governance, democratic governance.*

REFERENCES

1.European Democracy Shield: Empowering Strong and Resilient Democracies. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 12.11.2025. JOIN(2025) 791 final. URL: https://commission.europa.eu/ document/download/2539eb53-9485-4199-bfdc-97166893ff45_en?filename=JUST_ template_comingsoon_standard_1.pdf

2.Ágh A. (2016). The Decline of Democracy in East-Central Europe. Problems of Post-Communism. Vol. 63(5-6). P. 277–287. DOI: https://doi.org/10.1080/10758216.2015.1113383.

3.Wixforth S., Haddouti K. (2023). Europe's defective democracies. IPS Journal. February 23. URL: https://www.ips-journal.eu/topics/democracy-and-society/europes-defective-democracies-6537

4.Barroso J. M. (2009). Political guidelines for the next Commission. URL: https://www.astrid-online.it/static/upload/protected/Barr/Barroso-Guidelines_EN.pdf

5.Juncker J.-C. (2014). A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change: Political Guidelines for the next European Commission. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2019-09/juncker-political-guidelines-speech_en.pdf

6.Von der Leyen U. (2019). A Union that strives for more: My agenda for Europe. Political guidelines for the next European Commission 2019-2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_en?filename=political-guidelines-next-commission_en.pdf

7.Quaritsch L. (2024). A new European Democracy Agenda – The Commission's security focus and what it misses / Hertie School. Jacques Delors Centre. URL: https://www.delorscentre.eu/en/publications/detail/publication/a-new-european-democracy-agenda

8.Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the transparency and targeting of political advertising, COM(2021) 731 final, 25.11.2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX: 52021PC0731

9.Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the statute and funding of European political parties and European political foundations (recast) COM(2021) 734 final, 25.11.2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0734

10.Proposal for a Council Directive laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and stand as a candidate in elections to the European Parliament for Union citizens residing in a Member State of which they are not nationals (recast), COM(2021) 732 final, 25.11.2021 and Proposal for a Council Directive laying down detailed arrangements for the exercise of the right to vote and to stand as a candidate in municipal elections by Union citizens residing in a Member State of which they are not nationals (recast), COM (2021) 733 final, 25.11.2021. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-citizenship/democracy-and-electoral-rights_en

11.Regulation (EU) 2024/900 of the European Parliament and of the Council of 13 March 2024 on the transparency and targeting of political advertising. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202400900

12.Commission Recommendation (EU) 2021/1534 of 16 September 2021 on ensuring the protection, safety and empowerment of journalists and other media professionals in the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2021/1534/oj/eng

13.Commission Recommendation (EU) 2022/758 of 27 April 2022 on protecting journalists and human rights defenders who engage in public participation from manifestly unfounded or abusive court proceedings ('Strategic lawsuits against public participation'). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ TXT/?uri=CELEX%3A32022H0758

14.Directive (EU) 2024/1069 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded claims or abusive court proceedings ('Strategic lawsuits against public participation'). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024L1069

15.Euromedia Ownership Monitor. URL: https://media-ownership.eu

16.Media Freedom Rapid Response (MFRR). URL: https://www.mfrr.eu

17.A Strategic Compass for Security and Defence. For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security. URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/ strategic_compass_en3_web.pdf

18.European Commission Guidance on Strengthening the Code of Practice on Disinformation: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Empty. COM/2021/262 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0262

19.2022 State of the Union Address by President von der Leyen. URL: https://ec.europa.eu/ commission/presscorner/detail/en/speech_22_5493

20.Protecting our democracy, upholding our values. European Commission: official website. URL: https://commission.europa.eu/priorities-2024-2029/democracy-and-our-values_en

21.On Defence of Democracy: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM/2023/630 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-

content/EN/TXT/?uri= CELEX%3A52023DC0630

22.Commission Recommendation (EU) 2023/2829 of 12 December 2023 on inclusive and resilient electoral processes in the Union and enhancing the European nature and efficient conduct of the elections to the European Parliament. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023H2829

23.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council establishing harmonised requirements in the internal market on transparency of interest representation carried out on behalf of third countries and amending Directive (EU) 2019/1937. COM/2023/637 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0637

24.On inclusive and resilient electoral processes in the Union and enhancing the European nature and efficient conduct of the elections to the European Parliament: Commission Recommendation (EU) 2023/2829 of 12 December 2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2023/2829/oj/eng/

25.On promoting the engagement and effective participation of citizens and civil society organisations in public policy-making processes: Commission Recommendation (EU) 2023/2836 of 12 December 2023. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32023H2836

26.Engelbrecht-Bogdanov P. TI EU policy position: defence of democracy package. Transparency International EU: website. 10 April 2024. URL: https://transparency.eu/ti-eu-policy-position-defence-of-democracy-package/

27.Proposal for e directive of the European Parliament and of the Council establishing requirements in the internal market on transparency of interest representation carried out on behalf of third countries and amending Directive (EU) 2019/1937. In “Protecting our democracy, upholding our values”. URL: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/package-defence-of-democracy-package/file-transparency-of-lobbying-carried-out-on-behalf-of-a-third-country-government

28.Europe’s choice: political guidelines for the next European Commission 2024−2029. URL: https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-f63ffb2cf648_en?filename=Political%20Guidelines%202024-2029_EN.pdf

29.Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market and amending Directive 2010/13/EU (European Media Freedom Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX% 3A32024R1083

30.On a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act): Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng

31.Commission endorses the integration of the voluntary Code of Practice on Disinformation into the Digital Services Act: PRESS RELEASE Feb 13, 2025. URL: https://ec.europa.eu/commission/ presscorner/detail/en/ip_25_505

32.Commission Delegated Regulation (EU) 2025/2050 of 1 July 2025 supplementing Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council by laying down the technical conditions and procedures under which providers of very large online platforms and of very large online search engines are to share data with vetted researchers. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2025/ 2050/oj/eng

33.2024 Rule of Law Report. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/annual-rule-law-cycle/2024-rule-law-report_en

34.Rule of law conditionality regulation. URL: https://commission.europa.eu/ strategy-and-policy/eu-budget/protection-eu-budget/rule-law-conditionality-regulation_en

35.Commission Launches €5 Million Call to Strengthen European Fact-Checking Network. European Commission website. 01 April 2025. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-launches-eu5-million-call-strengthen-european-fact-checking-network

36.Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj/eng

37.Regulation (EU) 2024/2847 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on horizontal cybersecurity requirements for products with digital elements and amending Regulations (EU) No 168/2013 and (EU) 2019/1020 and Directive (EU) 2020/1828 (Cyber Resilience Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/2847/oj/eng.

38.New Cybersecurity compendium on how to protect integrity of elections published. European Commission website. 06 March 2024. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/new-cybersecurity-compendium-how-protect-integrity-electionspublished

39.Regulation (EU) 2025/38 of the European Parliament and of the Council of 19 December 2024 laying down measures to strengthen solidarity and capacities in the Union to detect, prepare for and respond to cyber threats and incidents. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/38/oj/eng

40.Ukraine has gained access to the EU Instrument for Pre-accession Assistance (IPA). What are the features of this program and the implementation procedure? Ukrainian Institute of International Policy: website. URL: https://uiip.org.ua/uk/novyny/ukraina-otrymala-dostup-do-instrumentu-peredvstupnoi-dopomohy-yes-instrument-for-pre-accession-assistance-ipa-v-chomu-osoblyvosti-tsiiei-prohramy-ta-protsedury-vprovadzhennia (in Ukrainian)

41.Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on European cross-border associations. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2023%3A516%3AFIN&qid=1693910621013

42.Statute for social and solidarity-based enterprises. European Added Value Assessment Accompanying the European Parliament's legislative own-initiative report (Rapporteur: Jiří Maštálka). URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/ etudes/STUD/2017/611030/EPRS_STU(2017)611030_EN.pdf

43.Stollmeyer A., Melchior K. Defending our democracy starts with us, not with a shield. URL: https://defenddemocracy.eu/defending-our-democracy-starts-with-us-not-with-a-shield/

44.EU preparedness union strategy. European Comission website. URL https://commission.europa.eu/topics/preparedness_en

45.Lasoen K. (2022). Realising the EU Hybrid Toolbox: opportunities and pitfalls. Clingendael policy brief. December. URL: https://www.clingendael.org/ sites/default/files/2022-12/Policy_brief_EU_Hybrid_Toolbox.pdf

46.Brunet B. (2025). Strengthening Europe's actions against hybrid threats: setting up a PROTEUS programme. GPC Policy Brief. February. 7 p. URL: https://docs.ie.edu/GPC/3_AAFF_short%20CGP_Strengthening%20Europe% 27s.pdf

47.Foreign Information Manipulation and Interference (FIMI). URL: https://www.disinformation.ch/EU_Foreign_Information_Manipulation_and_ Interference_(FIMI).html

48.Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng

49.Safer Together Strengthening Europe's Civilian and Military Preparedness and Readiness: Report by Sauli Niinistö, former President of the Republic of Finland, In his capacity as Special Adviser to the President of the European Commission. URL: https://commission.europa.eu/document/download/ 5bb2881f-9e29-42f2-8b77-8739b19d047c_en?filename=2024_Niinisto-report_Book_VF.pdf

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors certify that although one of the authors of the article is the Editor-in-Chief and another is also a member of the editorial board of this journal, the peer-review process, the publication decision, and the editing process were conducted independently, without their participation or influence. The peer review and the final decision were carried out by other members of the editorial board who are not co-authors. Any potential conflicts of interest were fully mitigated through external oversight of the process.

The article was received by the editors 05 .10.2025 The article was revised 08.11.2025
The article is recommended for printing 19.11.2025 This article published 30.12.2025

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ
THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

https://doi.org/ 10.26565/2075-1834-2025-40-02
УДК 340.13(73):342.53

ВОРОНОВА І. В.
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
E-mail: i.voronova@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0299-1026
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1861–1865) НА КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ У США НА ПРИКЛАДІ 13-Ї ПОПРАВКИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті досліджується фундаментальний вплив Громадянської війни в США (1861–1865) на американський конституційний лад через призму розробки, ухвалення та наслідків Тринадцятої поправки до Конституції США. Доконфліктна Конституція 1787 року не лише толерувала, але й захищала інститут рабства через такі положення, як «компроміс трьох п'ятих» та рішення у справі Dred Scott v. Sandford (1857), що робило загальнонаціональне скасування рабства політично неможливим. Громадянська війна виступила каталізатором, що радикально змінив цей ландшафт, перетворивши конфлікт за збереження Союзу на революційну боротьбу за його переосмислення.

Короткий зміст основних результатів дослідження. По-перше, проаналізовано еволюцію політики Союзу від обмеженої військової мети до повного скасування рабства. Детально розглянуто «Прокламацію про звільнення» (1863) президента А. Лінкольна, її воєнну логіку та юридичні обмеження, які зумовили необхідність незворотної конституційної зміни. По-друге, стаття відтворює напружену політичну боротьбу за ухвалення 13-ї поправки в Конгресі (1864–1865), де переобрання А. Лінкольна та його активне лобіювання відіграли вирішальну роль. По-третє, дослідження аналізує поправку в контексті історіографічної концепції «другого заснування» США (Е. Фонер), яке реалізувало ідеали свободи, відкладені у 1787 році. По-четверте, виявлено та проаналізовано негайні соціально-політичні наслідки поправки: вона не лише звільнила чотири мільйони людей, але й скасувала «компроміс трьох п'ятих», що створило політичний парадокс, який вимагав ухвалення 14-ї поправки. По-п'яте, особливу увагу приділено текстовому аналізу поправки, зокрема «жахливій лазівці» у її тексті, а саме «за винятком як покарання за злочин». Дослідження демонструє, як ця клаузула була негайно використана південними штатами через «чорні кодекси» для створення системи «оренди ув'язнених», що відтворювала рабство в новій формі.

Висновок. Підкреслюється, що 13-та поправка стала не кінцем, а початком довготривалої боротьби за реалізацію свободи. Вона докорінно змінила баланс сил між федеральним урядом та штатами, надавши Конгресу нові повноваження для захисту громадянських прав. Історія поправки, від її нівелювання Верховним Судом у XIX ст. до «повторного відкриття» у XX ст. (справа Jones v. Alfred H. Mayer Co.), ілюструє, що конституційні зміни вимагають постійної політичної волі для їх впровадження. Громадянська війна виявилася горнилом, у якому було «перезасновано» американську націю, а 13-та поправка стала наріжним каменем цієї трансформації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *Громадянська війна в США, 13-та поправка, Конституція США, Реконструкція, скасування рабства, Авраам Лінкольн, «друге заснування», «чорні кодекси», «оренда ув'язнених»*

Як цитувати: Воронова І.В. Вплив громадянської війни (1861–1865) на конституційні зміни у США на прикладі 13-ї поправки: історико-правове дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2025. Вип. 40. С. 29-34 . https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-02

In cites: Voronova I.V. (2025). The impact of the civil war (1861–1865) on constitutional changes in the united states as illustrated by the 13th amendment: a historical and legal study. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 29-34. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-02 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Громадянська війна в Сполучених Штатах (1861–1865) була не лише боротьбою за збереження Союзу, але й справжнім випробуванням, що призвело до глибинного перетворення Конституції США. До початку війни інститут рабства був глибоко укорінений в американському праві та суспільстві. Конституція США 1787 року, попри свої ідеали, санкціонувала його існування через такі положення, як «компроміс трьох

© Воронова І.В., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

п’ятих» (що надавав рабовласницьким штатам непропорційну політичну вагу) та положення про повернення втікачів-рабів. Проблема полягала у фундаментальному правовому парадоксі. Нація, заснована на принципах свободи, мала Основний закон, що захищав її пряме заперечення. Цей парадокс був закріплений сумнозвісним рішенням Верховного Суду США у справі Dred Scott v. Sandford (1857)[1], яке проголосило, що Конгрес не має повноважень забороняти рабство на федеральних територіях, а афроамериканці не можуть бути громадянами. До 1860 року, напередодні війни, навіть платформа Республіканської партії Авраама Лінкольна визнавала "недоторканне... право кожного штату" контролювати власні інститути, включно з рабством. Загальнонаціональне скасування рабства в тодішній Америці вважалося «чистою утопією». Отже, Громадянська війна стала каталізатором, який змусив націю вирішити цю екзистенційну суперечність, що вимагало не лише військової перемоги, але й фундаментальної перебудови самого конституційного права. Актуальність статті полягає в тому, що 13-та поправка не є суто історичним артефактом. Її текст, зокрема її «лазівка» (виняткова клаузула), є предметом гострих юридичних і політичних дискусій, що тривають просто зараз.

Мета статті. Метою статті є аналіз історико-правового процесу розробки та ратифікації 13-ї поправки як кульмінації та прямого наслідку Громадянської війни в США. Стаття має на меті продемонструвати, як військова необхідність, втілена у «Прокламації про звільнення», неминуче перетворилася на моральний імператив і незворотну конституційну зміну. Окремими завданнями є:

1.Дослідити політичну боротьбу в Конгресі та роль А. Лінкольна у забезпеченні ухвалення поправки.

2.Проаналізувати 13-ту поправку в контексті історіографічної концепції «другого заснування».

3.Оцінити її негайні соціально-політичні наслідки, зокрема парадокс, створений скасуванням «компромісу трьох п’ятих».

4.Провести текстовий аналіз поправки та дослідити, як виняткова клаузула («за винятком як покарання за злочин») була використана для створення нових форм примусової праці («чорні кодекси», «оренда ув’язнених»).

5.Простежити еволюцію судового тлумачення поправки від її нівелювання у XIX ст. до відродження у XX ст.

Стан опрацювання проблеми. Проблематика Реконструкції та її впливу на Конституцію США є однією з найбільш досліджених в американській історіографії. Ключовим для розуміння цієї статті є концептуальний підхід, запропонований істориком Е. Фонером. У своїх фундаментальних працях, зокрема, The Second Founding: How the Civil War and Reconstruction Remade the Constitution [2] та Reconstruction: America’s Unfinished Revolution, 1863–1877 [3] Е. Фонер стверджує, що поправки Реконструкції, а саме 13-та, 14-та та 15-та, були не просто доповненнями, а «другим заснуванням» нації. Вони фундаментально переосмислили поняття громадянства, свободи та прав у Сполучених Штатах, перенісши фокус захисту прав з рівня штатів на федеральний рівень.

Інший важливий внесок належить М. Воренберґу. Його праця Final Freedom: The Civil War, the Abolition of Slavery, and the Thirteenth Amendment [4] детально аналізує складний законодавчий процес, доводячи, що 13-та поправка не була автоматичним наслідком Прокламації про звільнення. М. Воренберґ показує, що найважливіші дебати про форму та обсяг емансипації відбулися після 1863 року, а сама поправка стала новітнім методом соціальної реформи, що змінив ставлення до Конституції. Юридичні аспекти та довготривалий вплив поправки, зокрема її застосування для боротьби з «ознаками та наслідками» рабства, глибоко проаналізовані у працях правознавців, таких як О. Тесіс (Alexander Tsesis). Це дослідження спирається на вказані праці для аналізу 13-ї поправки як кульмінації військового конфлікту та водночас як правового інструменту з глибокими та суперечливими наслідками [5].

Водночас стаття синтезує історичні факти, щоб висвітлити не лише що сталося, але й чому це сталося і які негайні наслідки це спричинило. Новизна полягає у фокусі на причинно-наслідкових зв’язках, зокрема, у аналізі «жахливої лазівки» 13-ї поправки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку Громадянської війни у квітні 1861 року адміністрація А. Лінкольна дотримувалася обережної політики, аби не відштовхнути прикордонні штати (як-от Міссурі, Кентуккі, Меріленд), що залишилися лояльними до Союзу, але дозволяли рабство. Початковою метою війни було виключно збереження Союзу, а не скасування рабства. Проте зі зростанням масштабів війни політика Союзу змістилася у бік підриву економічної основи Конфедерації, тобто рабства. Конгрес зробив проміжні кроки у 1862 році, скасувавши рабство у м. Вашингтоні, округ Колумбія (з

компенсацією власникам) та заборонивши його на федеральних територіях.

Важливою поворотною точкою стала Прокламація про звільнення рабів, оголошена 1 січня 1863 року [6]. Цей виконавчий акт, виправданий А. Лінкольном його воєнними повноваженнями як головнокомандувача, проголошував понад трьох мільйонів поневолених людей на території, підконтрольній Конфедерації, «назавжди вільними». Прокламація була геніальним військово-політичним кроком. Вона мала негайний практичний ефект: новина про свободу спонукала маси поневолених людей тікати до ліній Союзу, позбавляючи Конфедерацію робочої сили. Водночас вона дозволила поповнити ряди Союзної армії майже 180 000 афроамериканських чоловіків. Це змінило характер війни, перетворивши її, за висловом А. Лінкольна в м. Геттісбурзі, на боротьбу за "нове народження свободи"[6].

Проте сам А. Лінкольн визнавав фундаментальні обмеження Прокламації. По-перше, це був тимчасовий військовий захід, а не загальнонаціональний закон. По-друге, вона не поширювалася на прикордонні штати, що залишилися в Союзі, та на окуповані Союзом території Конфедерації. По-третє, її легітимність після завершення війни могла бути оскаржена в судах. Саме ці обмеження створили нагальну політичну необхідність ухвалення конституційної поправки, яка б остаточно, легально та назавжди скасувала рабство на всій території Сполучених Штатів.

Усвідомлюючи це, наприкінці 1863 року в Конгресі почалася кампанія за прийняття поправки про заборону рабства. Ініціатива набула поступу у 1864 році. Сенат, де домінували республіканці, затвердив поправку у квітні 1864 року. Однак у червні 1864 року Палаті представників не вистачило необхідної двох третин більшості для ухвалення.

Слід зазначити, що питання про скасування рабства стало центральним на президентських виборах 1864 року. Президент А. Лінкольн включив його до платформи Республіканської партії, чітко продемонструвавши, що перемога Союзу і скасування рабства є взаємопов'язаними цілями. Переобрання А. Лінкольна у листопаді 1864 року, разом зі змінами складу Конгресу, надало новий мандат на рішучі дії. У січні 1865 року, завдяки енергійному лобіюванню з боку Лінкольна та його союзників, Палата представників нарешті ухвалила запропоновану 13-ту поправку, досягнувши необхідної двох третин більшості 31 січня 1865 року. Ця подія викликала спонтанні святкування. Президент А. Лінкольн назвав її «царським засобом від усіх зол» рабства і «великою моральною перемогою» для нації [6].

Процес ратифікації штатами просувався стрімко. До 6 грудня 1865 року три чверті штатів ратифікували Тринадцяту поправку, і вона була офіційно включена до Конституції США. Варто зазначити, що ця ратифікація частково була досягнута завдяки тому, що колишні штати Конфедерації, за планом Реконструкції Президента Е. Джонсона, мали ратифікувати 13-ту поправку як одну з умов для відновлення свого представництва в Конгресі.

Тринадцята поправка є стислою, але має всеосяжне значення за змістом: Стаття 1: «Ані рабство, ані примусова праця, за винятком як покарання за злочин, у скоєнні якого особа була належним чином визнана винною, не існуватимуть у Сполучених Штатах або будь-де, що підпадає під їхню юрисдикцію». Стаття 2: «Конгрес має повноваження впроваджувати цю статтю шляхом відповідного законодавства».

Формулювання Статті 1 базувалося на Північно-Західній ординації 1787 року. На той час, однак, фраза «за винятком як покарання за злочин» викликала небагато дискусій. Її розглядали як стандартну обмовку, що дозволяла традиційне використання праці засуджених у пенітенціарній системі, поширене і в північних штатах. Законодавці 1865 року були зосереджені на ліквідації спадкового chattel slavery, тобто форми власності на людей.

Як зазначає Е. Фонер, ця виняткова клаузула «відкрила двері до масштабної системи... тюремної праці на Півдні». Майже одразу після ратифікації поправки та завершення війни, південні законодавчі органи (відновлені за планом Президента Е. Джонсона) почали ухвалювати так звані «чорні кодекси» (Black Codes) [2].

Цей процес розвивався наступним чином. Економіка Півдня потребувала робочої сили, але 4 мільйони колишніх рабів тепер були вільні. «Чорні кодекси» закони криміналізували дрібні або безпечні діяння, які непропорційно стосувалися афроамериканців. Наприклад, закони про бродяжництво (vagrancy) дозволяли заарештовувати будь-яку темношкіру особу, що не мала постійної роботи або місця проживання. Після арешту та «належного засудження» за цей «злочин», особа втрачала захист Статті 1.

Результатом такого процесу стало те, що штати почали масово «здавати в оренду» (convict leasing) цих ув'язнених, переважно афроамериканців, приватним компаніям – плантаціям, шахтам, залізницям.

Ця система, за словами Е. Фонера, була «рабством в іншому імені». Вона була жорстокою, часто смертельною, і водночас цілком законною згідно з текстом 13-ї поправки. Таким чином, перемога над рабством у 1865 році містила в собі зерно його часткового відтворення в новій, легалізованій формі.

Прийняття 13-ї поправки ознаменувало конституційну революцію, яку історики називають «другим заснуванням» США[3]. Соціальний вплив був негайним і величезним. Майже чотири мільйони афроамериканців вийшли з рабства до свободи. Вони легалізували шлюби, возз'єднували родини, шукали освіту, вільно збиралися у власних церквах і укладали трудові угоди – все це було неможливим раніше.

Політичний вплив був не менш значущим, але й парадоксальним. Поправка скасувала владу плантаторів, зруйнувавши економічну та політичну базу влади південної плантаційної аристократії. Вона скасувала так званий компроміс 3/5. До війни поневолена особа враховувалася як три п'ятих людини при визначенні кількості представників штату в Конгресі. Поправка запровадила певний політичний парадокс, тобто з ратифікацією 13-ї поправки всі колишні раби тепер враховувалися як повноцінні особи у переписі.

Цей, на перший погляд, позитивний з погляду репрезентації, злам мав непередбачуваний та небезпечний наслідок. Якби не відбулося інших змін, колишні штати Конфедерації (де афроамериканці досі були позбавлені виборчих прав) збільшили б своє представництво в Конгресі та Колегії виборців. Історик Д.Ф. Вітт зазначив, що 13-та поправка «подарувала б перемогу у громадянській війні її колишнім противникам» шляхом збільшення їхнього представництва [7].

Цей непередбачуваний політичний наслідок 13-ї поправки створив нагальну політичну необхідність ухвалення Чотирнадцятої поправки, яка (у своєму 2-му розділі) намагалася вирішити цю проблему, погрожуючи штатам скороченням представництва, якщо вони обмежували виборчі права. Це доводить, що поправки Реконструкції були не окремими актами, а єдиним, хоча й суперечливим, процесом конституційного «ремонту».

Правовий вплив поправки також був революційним. Стаття 2 («Конгрес має повноваження впроваджувати...») докорінно змінила баланс повноважень між федеральним урядом і штатами. Вперше в історії США, Конституція надала федеральному уряду прямі повноваження втручатися у сфери, що раніше вважалися виключною юрисдикцією штатів (громадянські права, трудові відносини).

Конгрес негайно використав ці нові повноваження. Ще до ратифікації 14-ї поправки, посилаючись саме на 13-ту поправку, Конгрес ухвалив по-перше, бюро звільнених (Freedmen's Bureau, 1865), що означало безпрецедентне федеральне втручання у соціальне забезпечення та трудові контракти на Півдні. По-друге, Закон про громадянські права 1866 року, який проголошував усіх осіб, народжених у США, громадянами та гарантував їм рівні права (укладати контракти, володіти майном, звертатися до суду). Коли Президент Е. Джонсон наклав вето, Конгрес вперше в історії США подолав його, посилаючись на свої повноваження за 13-ю поправкою.

Вплив Громадянської війни на Конституцію не був статичним, він залежав від судового тлумачення. Протягом 19 століття, після завершення Реконструкції у 1877 році, тривав процес нівелювання, який означав, що Верховний Суд США почав систематично обмежувати повноваження, надані 13-ю та 14-ю поправками.

Так, у справі Civil Rights Cases (1883) [8], Суд постановив, що 13-та поправка забороняє лише буквальне рабство, але не приватну расову дискримінацію (яку судді відмовилися вважати «ознакою та наслідком» рабства). Це рішення фактично «вбило» Закон про громадянські права 1875 року та відкрило шлях до епохи Д. Кроу та сегрегації, закріпленої у рішенні Plessy v. Ferguson (1896) [9]. Водночас система «оренди ув'язнених» продовжувала діяти, оскільки суди визнавали її законною в рамках винятку 13-ї поправки.

Відродження сталося вже 20 столітті. Майже 100 років 13-та поправка вважалася "мертвою" літерою, що стосувалася лише формального рабства. Ситуація змінилася під час Руху за громадянські права. У справі Jones v. Alfred H. Mayer Co. (1968) [10], Верховний Суд здійснив драматичний розворот. Суд постановив, що 13-та поправка дійсно надає Конгресу повноваження (згідно зі Статтею 2) забороняти приватну расову дискримінацію як «ознаку та наслідок рабства» (badges and incidents of slavery). На нашу думку, це рішення «повторно відкрило» 13-ту поправку як потужний інструмент захисту громадянських прав, підтвердивши, що Конгрес 1866 року мав рацію, коли ухвалював Закон про громадянські права, спираючись на неї.

Висновки. Громадянська війна в США стала горнилом, у якому Конституція була докорінно переосмислена. Тринадцята поправ-

ка 1865 року є найпрямішим і найяскравішим продуктом того насильницького національного зламу, поправкою, яка як відображала перемогу Союзу, так і закріплювала нове зобов'язання нації перед свободою людини. Вважаємо, що вплив Громадянської війни на конституційні зміни був не одноразовою подією, а перманентним процесом. Громадянська війна виступила каталізатором історичних і конституційних процесів, зокрема, вона перетворила «утопічну» ідею скасування рабства на політичну та військову необхідність, що призвело до ухвалення поправки. У поєднанні з 14-ю та 15-ю поправками, 13-та поправка надала Сполученим Штатам «друге заснування», що ґрунтувалося на набагато ширшому розумінні свободи й рівності, ніж те, яке існувало в 1787 році. Прийняття 13-ї поправки стало початком, а не фіналом. Негайний соціальний та політичний опір у формі «чорних кодексів», расового насильства та «оренди ув'язнених» продемонстрував, наскільки глибоко «старе рабство» могло мутувати в нові форми примусу. Текстуальний виняток «за винятком як покарання за злочин», хоч і не був задуманий як інструмент пригнічення, став ним, продемонструвавши, що правові тексти можуть мати непередбачувані та трагічні наслідки в руках тих, хто прагне зберегти статус-кво. Таким чином, вплив Громадянської війни на конституційні зміни у Сполучених Штатах був глибоким і тривалим. Історія 13-ї поправки показує, як великий соціальний конфлікт може перетворитися на юридичну та конституційну трансформацію.

Вона є свідченням того, що конституції не є статичними пергаментами, а мають розглядатися як живі документи, які розвиваються через боротьбу, принципи та цінності. Хоча повна реалізація цієї перемоги створення суспільства, вільного не лише від рабства, а й від його наслідків триває дотепер, сама поправка залишається наріжним каменем американського конституційного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Dred Scott v. Sandford 60 US 393 (U.S. Supreme Court 1856). URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/dred-scott-v-sandford

2.Foner E. The Second Founding: How the Civil War and Reconstruction Remade the Constitution. New York : W.W. Norton & Co., 2019. 240 p.

3. Foner E. Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863–1877. New York : Harper & Row, 1988. 690 p.

4.Vorenberg M. Final Freedom: The Civil War, the Abolition of Slavery, and the Thirteenth Amendment. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 324 p.

5.Tsesis A. Furthering American Freedom: Civil Rights & the Thirteenth Amendment. Boston College Law Review. 2004. Vol. 45, No. 2. P. 307–390.

6.Donnelly T. The 13th Amendment Turns 150. Constitution Daily (National Constitution Center). Dec. 2015. URL: https://constitutioncenter.org/blog/the-13th-amendment-turns-150

7.Witt J. F. The achievements and compromises of two Reconstruction-era amendments (Review of The Second Founding by E. Foner). The Washington Post. 31 Oct. 2019. URL: https://www.washingtonpost.com/outlook/the-achievements-and-compromises-of-two-reconstruction-era-amendments/2019/10/31/02f600cc-d894-11e9-a688-303693fb4b0b_story.html

8.Civil Rights Cases, 109 U.S. 3 (U.S. Supreme Court 1883). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/109/3/

9.Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (U.S. Supreme Court 1896). URL: https://constitutioncenter.org/the-constitution/supreme-court-case-library/plessy-v-ferguson

10.Jones v. Alfred H. Mayer Co., 392 U.S. 409 (U.S. Supreme Court 1968). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/392/409/

Стаття надійшла до редакції 12.09.2025 Переглянуто 19.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 22.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

I. V. VORONOVA
PhD (Law), Senior Researcher,
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines
E-mail: i.voronova@karazin.ua ORCID: https//orcid.org/0000-0002-6206-7281
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE IMPACT OF THE CIVIL WAR (1861–1865) ON CONSTITUTIONAL CHANGES IN THE UNITED STATES AS ILLUSTRATED BY THE 13TH AMENDMENT: A HISTORICAL AND LEGAL STUDY

ANNOTATION. *Introduction.* This article examines the fundamental impact of the American Civil War (1861–1865) on the American constitutional order through the prism of the drafting, adoption, and consequences of the Thirteenth Amendment to the US Constitution. The pre-conflict Constitution of 1787 not only tolerated but also protected the institution of slavery through provisions such as the "three-fifths compromise" and the decision in Dred Scott v.

Sandford (1857), which made nationwide abolition of slavery politically impossible. The Civil War acted as a catalyst that radically changed this landscape, transforming the conflict over the preservation of the Union into a revolutionary struggle for its rethinking.

Summary of the main results of the study. First, the evolution of Union policy from limited military objectives to the complete abolition of slavery is analyzed. It examines in detail President Lincoln's Emancipation Proclamation (1863), its military logic, and the legal constraints that necessitated irreversible constitutional change. Second, the article recreates the intense political struggle for the adoption of the 13th Amendment in Congress (1864–1865), where Lincoln's re-election and his active lobbying played a decisive role. Third, the study analyzes the amendment in the context of the historiographical concept of the "second founding" of the United States (E. Foner), which realized the ideals of freedom postponed in 1787. Fourth, the immediate socio-political consequences of the amendment were identified and analyzed: it not only freed four million people, but also abolished the "three-fifths compromise," which created a political paradox that required the adoption of the 14th Amendment. Fifth, special attention is paid to the textual analysis of the amendment, in particular the "horrible loophole" in its text, namely "except as punishment for a crime." The study demonstrates how this clause was immediately exploited by the southern states through "black codes" to create a system of "prison leasing" that recreated slavery in a new form.

Conclusion. Emphasizes that the 13th Amendment was not the end, but the beginning of a long struggle for the realization of freedom. It radically changed the balance of power between the federal government and the states, giving Congress new powers to protect civil rights. The history of the amendment, from its nullification by the Supreme Court in the 19th century to its "rediscovery" in the 20th century (Jones v. Alfred H. Mayer Co.), illustrates that constitutional changes require constant political will to be implemented. The Civil War proved to be the crucible in which the American nation was "refounded," and the 13th Amendment became the cornerstone of this transformation.

KEY WORDS: *Civil War in the United States, 13th Amendment, US Constitution, Reconstruction, abolition of slavery, Abraham Lincoln, "second founding," "black codes," "leasing of prisoners."*

REFERENCES

1.Dred Scott v. Sandford 60 US 393 (U.S. Supreme Court 1856). URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/dred-scott-v-sandford

2.Foner E. The Second Founding: How the Civil War and Reconstruction Remade the Constitution. New York : W.W. Norton & Co., 2019. 240 p.

3. Foner E. Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863–1877. New York : Harper & Row, 1988. 690 p.

4.Vorenberg M. Final Freedom: The Civil War, the Abolition of Slavery, and the Thirteenth Amendment. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 324 p.

5.Tsesis A. Furthering American Freedom: Civil Rights & the Thirteenth Amendment. Boston College Law Review. 2004. Vol. 45, No. 2. P. 307–390.

6.Donnelly T. The 13th Amendment Turns 150. Constitution Daily (National Constitution Center). Dec. 2015. URL: https://constitutioncenter.org/blog/the-13th-amendment-turns-150

7.Witt J. F. The achievements and compromises of two Reconstruction-era amendments (Review of The Second Founding by E. Foner). The Washington Post. 31 Oct. 2019. URL: https://www.washingtonpost.com/outlook/the-achievements-and-compromises-of-two-reconstruction-era-amendments/2019/10/31/02f600cc-d894-11e9-a688-303693fb4b0b_story.html

8.Civil Rights Cases, 109 U.S. 3 (U.S. Supreme Court 1883). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/109/3/

9.Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (U.S. Supreme Court 1896). URL: https://constitutioncenter.org/the-constitution/supreme-court-case-library/plessy-v-ferguson

10.Jones v. Alfred H. Mayer Co., 392 U.S. 409 (U.S. Supreme Court 1968). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/392/409/

The article was received by the editors 12.09.2025 The article was revised 19.10.2025
The article is recommended for printing 22.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-03
УДК 340.132.6

НАВРОЦЬКА Ю.О.
аспірантка юридичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
E-mail: navrotska2507@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7495-7778
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ФОРМА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Найоб'ємнішою за своїм обсягом ланкою в механізмі правового регулювання, спрямованою на індивідуальне регулювання суспільних відносин, є правозастосування. При цьому застосування права – це передусім управлінська за своєю природою діяльність органів держави і посадових осіб, що полягає у винесенні індивідуально-конкретних приписів, які містять не загальні правила поведінки, а мають адресатом конкретних суб'єктів. Важливим елементом застосування права є обов'язкове уточнення змісту відповідної норми, тобто її правозастосовче тлумачення. На жаль, юридичному тлумаченню, котре здійснюється виконавчою владою, приділяється значно менше уваги, ніж інтерпретаційній діяльності парламентів і судів. Відносна неувага до виконавчої влади як інтерпретатора закону справді вражає, враховуючи надзвичайну широту та значення юридичного тлумачення виконавчою владою. У процесі виконання законів виконавча гілка влади постійно залучена до процесу надання закону певного сенсу.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Проведений аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити два основні види законів України, якими передбачено повноваження органів виконавчої влади на надання роз'яснення дійсного змісту норм права: 1) статутні – закони, що врегульовують завдання, функції та компетенцію самих органів виконавчої влади України; 2) галузеві – закони, що регулюють суспільні відносини у певних сферах чи галузях державного управління. Закони України, що містять повноваження органам виконавчої влади на надання офіційного роз'яснення норм права, розрізняються за обсягом цих повноважень: а) закони України, що надають повноваження на офіційне тлумачення лише тих норм права, які передбачені самим законом; б) закони України, що уповноважують на офіційне тлумачення цілого виду чи підвиду суспільних відносин. Деякі центральні органи виконавчої влади отримали повноваження офіційно тлумачити як закони України, так і укази глави держави. Іноді делегування правоінтерпретаційних повноважень центральним органам виконавчої влади здійснюється Кабінетом Міністрів України. Протягом останніх років позначилася тривожна тенденція: центральні органи виконавчої влади, надаючи ті чи інші роз'яснення чинного законодавства, робити застереження про їх необов'язковість. Так, у відповідних документах Міністерства юстиції (як правило, це листи) зазначається, що вони: 1) не є нормативно-правовими актами, не встановлюють правових норм та мають лише інформаційний характер, а їх реальне значення не перевищує авторитету аргументів та суджень, покладених в основу відповідної правової позиції; 2) не є юридичною консультацією щодо конкретної ситуації та не враховує особливостей відповідних фактичних обставин Невизнання за інтерпретаційними актами органів виконавчої влади ознаки обов'язковості позбавляє ці акти сенсу і дискредитує інтерпретаційну форму діяльності цих органів як таку, ставлячи під сумнів їх компетентність і спроможність адекватно оцінювати зміст нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у підвідомчих їм сферах, істотно знижує ефективність виконавчої вертикалі. Більше того, такий підхід шкодить принципу правової визначеності, змушуючи суб'єктів правовідносин у разі різної інтерпретації ними тих чи інших норм права звертатися до суду, ще більш обтяжуючи судову гілку влади.

Висновки. Інтерпретаційна форма діяльності органів виконавчої влади в Україні потребує істотного перегляду й реновації. Зокрема, доцільно закріпити в чинному законодавстві (як статутному, так і галузевому) три принципові моменти щодо офіційного тлумачення з боку органів виконавчої влади: 1) Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації як органи загальної компетенції уповноважені надавати тільки автентичне тлумачення власних нормативно-правових актів; 2) центральні органи виконавчої влади як органи спеціальної компетенції уповноважені надавати автентичне тлумачення власних нормативно-правових актів, а також казуальне і нормативне тлумачення законів України, нормативних актів Президента України і Кабінету Міністрів України у межах своєї предметної підвідомчості; 3) тлумачення норм права, що міститься в акті офіційного тлумачення органу виконавчої влади, є обов'язковим для всіх органів виконавчої влади нижчого рівня, а також для всіх фізичних і юридичних осіб, котрі є суб'єктами тих відносин, що врегульовані розтлумаченими нормами. Вважаємо, що такий підхід слугуватиме підвищенню авторитету органів виконавчої влади, посиленню їх ефективності й відповідальності, сприятиме зміцненню законності та поліпшенню правової визначеності у всіх сферах публічного управління.

© *Навроцька Ю. О., 2025*
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *право; тлумачення права; правові форми діяльності; інтерпретаційна форма діяльності; виконавча влада; органи виконавчої влади; Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади.*

Як цитувати: Навроцька Ю.О. Інтерпретаційна форма діяльності органів виконавчої влади в Україні: сучасний стан і шляхи удосконалення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Право». 2025. Вип. 40. С. 35-43. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-03

In cites: Yu.O. Navrotska (2025). Interpretational form of executive bodies activity in Ukraine: current state and ways of improvement. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University*, Series “Law”, (40), P. 35-43. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-03 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Найоб’ємнішою за своїм обсягом ланкою в механізмі правового регулювання, спрямованою на індивідуальне регулювання суспільних відносин, є правозастосування. При цьому застосування права, як слушно зазначається в літературі з загальної теорії держави і права, – це передусім управлінська за своєю природою діяльність органів держави і посадових осіб, що полягає у винесенні індивідуально-конкретних приписів, які містять не загальні правила поведінки, а мають адресатом конкретних суб’єктів [1, с. 362].

Важливим елементом застосування права є обов’язкове уточнення змісту відповідної норми, тобто її правозастосовче тлумачення. Одні автори розглядають таке тлумачення як складову стадії вибору й аналізу правової норми [1, с. 366], інші – як самостійну стадію правозастосування [2, с. 216]. Таке тлумачення є необхідною передумовою обґрунтованості, законності та доцільності правозастосування.

Казуальне тлумачення, що здійснюється міністерствами, відомствами, місцевими державними адміністраціями, посадовими особами в процесі правозастосування, називається адміністративним [2, с. 218]. Але найчастіше в цьому випадку роз’яснення норми, що застосовується, є складовою частиною правозастосовчого акта, яким вирішується конкретна справа, і в цьому випадку про інтерпретацію як самостійну правову форму діяльності йтися не може.

Однак поряд із казуальним тлумаченням, урядом, міністерствами і відомствами часто використовується офіційне легальне (делеговане) тлумачення, котре є обов’язковим для всіх підпорядкованих (підвідомчих) органів виконавчої влади та їх посадових осіб при здійсненні правозастосовчої діяльності. Таке тлумачення є різновидом інтерпретаційної форми діяльності й посідає значне місце у забезпеченні однакового розуміння відповідних правових норм усіма органами виконавчої влади та їх посадовими особами, а відтак і належного функціонування «виконавчої вертикалі» загалом, створюючи передумови для законності й правової визначеності в процесі державного управління. Легальне тлумачення з боку уряду як органу загальної компетенції називають міжвідомчим або офіціозним, тоді як легальне тлумачення з боку центральних органів виконавчої влади як органів спеціальної компетенції – відомчим [3, с. 267]. Відповідно, сила відомчого тлумачення обмежується сферою діяльності певного органа виконавчої влади (міністерства чи відомства) й адресована підпорядкованим (підзвітним і відповідальним перед інтерпретуючим) органам нижчого рівня, тоді як міжвідомче поширюється на діяльність усіх органів виконавчої влади (незалежно від їх підпорядкованості), котрі діють у відповідній предметній сфері.

Стан наукового дослідження теми. Про роль парламентів і судів у тлумаченні закону було написано досить багато. Натомість, юридичному тлумаченню, котре здійснюється виконавчою владою, уваги приділяється значно менше. Відносна неувага до виконавчої влади як інтерпретатора закону справді вражає, враховуючи надзвичайну широту та значення юридичного тлумачення виконавчою владою. У процесі виконання законів виконавча гілка влади постійно залучена до процесу надання закону певного сенсу. Від таких глибоких питань, як обставини, за яких уряд може направляти війська за кордон або стверджувати про свої виконавчі прерогативи, до таких буденних питань, як тлумачення того, коли нормативний акт вважається «оприлюдненим» відповідно до законодавства про адміністративну процедуру, виконавча гілка влади історично тлумачила – і тим самим допомагала визначати закон. Більше того, як слушно зазначає Р. Мосс, у переважній більшості випадків тлумачення виконавчою владою не піддається судовому перегляду: іноді юридичне тлумачення виконавчою владою негативно не впливає на жодну конкретну особу, в інших випадках окремі особи зазнають негативного впливу, але або не хочуть подавати позов, або не можуть це зробити через відсутність підстав для позову, відсутність права на позов, безпідставність, спливання терміну дії чи інші правила непідсудності [4, с. 1304].

Мета даного дослідження полягає у з'ясуванні сучасного стану правового закріплення та реалізації інтерпретаційної форми діяльності органів виконавчої влади в Україні, виявлення наявних у цій сфері проблем та формулюванні конкретних пропозицій щодо їх вирішення з урахуванням ролі та значення адміністративного тлумачення у забезпеченні верховенства права та розбудови правової державності в Україні.

Основні результати дослідження. До системи органів виконавчої влади України належать Кабінет Міністрів України, міністерства, державні комітети, центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом, місцеві державні адміністрації тощо. Вищим органом у системі органів виконавчої влади за ст. 113 Конституції України від 28 червня 1996 р. є Кабінет Міністрів України, якому підпорядковані всі інші центральні та місцеві органи виконавчої влади країни [5]. Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади мають право на офіційне казуальне тлумачення дійсного змісту норм права. Такі повноваження походять зі змісту п. 1, 9 ст. 116 та п. 1, 2 ст. 119 Конституції України і в правовій доктрині під сумнів не ставляться, адже, зрозуміло, що виконання Конституції і законів України, актів Президента України як вид правозастосовчої діяльності вимагає адміністративного казуального тлумачення тих норм, що підлягають виконанню в конкретній життєвій ситуації. Так само не викликає заперечень і право органів виконавчої влади на автентичне нормативне тлумачення своїх підзаконних нормативних актів, прийнятих у межах визначеної їм компетенції.

Натомість із правом органів виконавчої влади здійснювати легальне нормативне тлумачення згодні далеко не всі дослідники. Зокрема, на думку О. Лук'янчук, «міністерство є безпосереднім органом виконавчої влади, а тому надання роз'яснення положень законів, здійснення їх офіційної інтерпретації чи встановлення їх законності – буде вважатися порушенням принципу поділу влади» [6, с. 145]. У свою чергу, Ю. Власов однозначно зараховує Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації до суб'єктів офіційного роз'яснення – як казуального, так і легального [7, с. 120–132].

Справді, Конституцією України прямо не було передбачено повноважень Кабінету Міністрів України чи інших органів виконавчої влади на офіційне нормативне тлумачення норм права, тоді як частина друга статті 19 Конституції України чітко закріплює, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5]. Водночас, як слушно зауважує Г. Саміло, згідно з п. 10 ст. 116 та п. 7 ст. 119 Конституції України від 28 червня 1996 р. перелік повноважень Кабінету Міністрів України та місцевих органів виконавчої влади не є вичерпним і може доповнюватися Конституцією, законами України та актами Президента України [8, с. 95-96]. Отже, Кабінет Міністрів України або інший орган виконавчої влади можуть надавати офіційні нормативні роз'яснення норм права, що містяться в законах або актах Президента України за умови, що їм будуть делеговані відповідні повноваження безпосередньо в цих законах України або актах Президента України. І таке делегування має місце на практиці, причому доволі часто.

Проведений аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити два основні види законів України, якими передбачено повноваження органів виконавчої влади на надання роз'яснення дійсного змісту норм права: 1) статутні – закони, що врегульовують завдання, функції та компетенцію самих органів виконавчої влади України; 2) галузеві – закони, що регулюють суспільні відносини у певних сферах чи галузях державного управління. Закони України, що містять повноваження органам виконавчої влади на надання офіційного роз'яснення норм права, розрізняються за обсягом цих повноважень: а) закони України, що надають повноваження на офіційне тлумачення лише тих норм права, які передбачені самим законом; б) закони України, що уповноважують на офіційне тлумачення цілого виду чи підвиду суспільних відносин.

Прикладом закону першого виду може слугувати Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. № 3166-VI [9]. Він визначає основні завдання міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи кількох сферах. Одним із завдань міністерства (п.3 частини першої ст. 7 названого Закону) є інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики . Іншим прикладом такого роду є Закон України «Про Антимонопольний комітет України», котрий передбачає, що названий комітет може «здійснювати офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів» (п. 12 ст. 7) [10]. Крім того, право давати роз'яснення положень чин-

ного законодавства, передбачено у переважній більшості положень про центральні органи виконавчої влади (хоча й не у всіх) [11, с. 57].

Не менш поширеними є й галузеві закони, що передбачають інтерпретаційні повноваження органів виконавчої влади. Так, Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» передбачає, що спеціально уповноважений орган з питань ліцензування надає роз'яснення положень законодавства з питань ліцензування у сфері господарської діяльності (п. 15 частини 1 ст. 4) [12]. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» закріплює, що «центральний орган виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики надає разом з Пенсійним фондом роз'яснення з питань призначення, перерахунку та виплати пенсій відповідно до цього Закону» (абзац 7 ч. 2 ст. 103) [13]. У свою чергу, Закон України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» встановлює, що Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку відповідно до покладених на неї завдань «роз'яснює порядок застосування профільного законодавства» (п. 5 частини 1 ст. 7) [14].

Деякі центральні органи виконавчої влади отримали повноваження офіційно тлумачити як закони України, так і укази глави держави. Так, до повноважень Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва належить «надання роз'яснень положень законодавства про державну регуляторну політику» (абз. 11 частини 2 ст. 30 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності») [15]. Водночас відповідно до ст. 6 Указу Президента України від 01.06.2025 р. № 901/2005 «Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики» на Держпідприємництво покладається «надання офіційних роз'яснень цього Указу» [16]. У підсумку роз'яснення у сфері діяльності Держпідприємництва набули такого поширення, що на нього було покладено повноваження здійснювати аналіз листів центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, їх посадових осіб, у яких роз'яснюються положення регуляторних актів, надавати цим органам та посадовим особам пропозиції про відкликання таких листів, якщо вони суперечать законодавству (п. 13 Положення про Державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва) [17]. Комісія щодо захисту національного товаровиробника від субсидованого імпорту уповноважена давати роз'яснення з питань застосування Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» (частина друга ст. 37 названого Закону) [18]. Такі ж положення містяться в ч. 2 ст. 37 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [19] і в ч. 2 ст. 22 Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» [20].

До прийняття чинної Конституції 1996 року Верховна Рада України нерідко делегувала повноваження органам виконавчої влади на офіційне роз'яснення норм права не в законах, а в своїх постановах про введення в дію того чи того закону України. З моменту прийняття Основного Закону України і дотепер такої практики вже не спостерігається. Іноді делегування правоінтерпретаційних повноважень центральним органам виконавчої влади здійснюється Кабінетом Міністрів України. Зокрема, Урядом було затверджено Перелік продукції, яка може містити озоноруйнівні речовини і експорт та імпорт якої підлягає ліцензуванню [21]. У примітці до цього Переліку було встановлено, що митне оформлення продукції, котра підпадає під зазначений Перелік, але не містить озоноруйнівних речовин, здійснюється на підставі листів-роз'яснень Мінприроди (його територіальних органів) про те, що така продукція не містить озоноруйнівних речовин і ліцензування не потребує. Аналогічне положення включене до Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва (п. 149) [22].

Провідну роль у роз'ясненні законодавства традиційно здійснювало Міністерство юстиції України. Так, відповідно до підпункту 14 пункту 4 Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 30 грудня 1997 року № 1396/97, Мін'юст України відповідно до покладених на нього завдань давав роз'яснення чинного законодавства державним органам, підприємствам, установам і організаціям [23]. Втім починаючи з 2011 року інтерпретаційна форма діяльності Мін'юсту була суттєво звужена: тепер він лише дає роз'яснення з питань, пов'язаних із його діяльністю, діяльністю його територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, а також стосовно актів, які ним видаються.

Такий підхід збережено й у чинному Положенні про Міністерство юстиції України, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228[24].

Аналогічні норми містяться і в положеннях про інші центральні органи виконавчої влади. Однак законодавча конструкція «дає роз'яснення» є недостатньо конкретною, в відтак сама надає доволі широкий простір для інтерпретації. На жаль, у практиці центральних органів виконавчої влади України і навіть у вітчизняній правовій доктрині домінуючою стала позиція, згідно з якою у всіх вище названих випадках йдеться про роз'яснення, що не мають ознаки юридичної обов'язковості, тобто ніби це роз'яснення суто інтелектуального та інформаційного значення. Справді, в деяких випадках термін «роз'яснення» вживається в законодавстві в аспекті правового всеобучу чи популяризації правових знань. Наприклад, саме про це йдеться в Указі Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації антидемпінгового законодавства», коли на Кабінет Міністрів покладається обов'язок забезпечити «роз'яснення у засобах масової інформації норм антидемпінгового законодавства та видання масовим тиражем необхідних методичних матеріалів та іншої офіційної інформації» (абзац шостий ст.3) [25].

Однак у переважній більшості випадків, коли згадується про «тлумачення» чи «роз'яснення» певних актів центральними органами виконавчої влади, йдеться про їхні державно-владні повноваження, про особливу правову форму діяльності, а всі намагання перевести їх у площину інформаційно-пропагандистської активності є спробою уникнути юридичної відповідальності за якість наданих тлумачень. Загалом протягом останніх років позначилася тривожна тенденція: центральні органи виконавчої влади, надаючи ті чи інші роз'яснення чинного законодавства, робити застереження про їх необов'язковість. Так, у відповідних документах Міністерства юстиції (як правило, це листи) зазначається, що вони: 1) не є нормативно-правовими актами, не встановлюють правових норм та мають лише інформаційний характер, а їх реальне значення не перевищує авторитету аргументів та суджень, покладених в основу відповідної правової позиції; 2) не є юридичною консультацією щодо конкретної ситуації та не враховує особливостей відповідних фактичних обставин (див., напр.: [26; 27; 28]). В аналогічному листі-роз'ясненні з боку Міністерства інфраструктури України зазначалося, що «цей лист не містить норм права, не створює жодних прав та обов'язків і має виключно рекомендаційний характер» [29]. На жаль, аналогічну оцінку листів центральних органів виконавчої влади, в яких міститься адміністративне тлумачення певних норм права, надають і деякі органи судової влади. Наприклад, у листі Державної фіскальної служби від 06.04.2016 р. № 7645/6/99-99-19-02-01-15 було вказано, що під час визначення розміру відрахування частини чистого прибутку (доходу) до державного бюджету державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями за звітні періоди 2015–2016 року слід керуватись листом ДФС від 29.03.2016 р. № 10768/7/99-99-19-02-02-17. Цей лист був відповіддю, наданою відповідно до вимог Закону України «Про звернення громадян». З огляду на це Вищий адміністративний суд вирішив, що він «не містить у собі ознак ані нормативного акту, ані акту індивідуальної дії, а тому не є рішенням суб'єкта владних повноважень, яке б породжувало певні правові наслідки, спрямовані на регулювання тих чи інших суспільних відносин, і мало б обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин» [30].

На наш погляд, невизнання за інтерпретаційними актами органів виконавчої влади ознаки обов'язковості позбавляє ці акти сенсу і дискредитує інтерпретаційну форму діяльності цих органів як таку, ставлячи під сумнів їх компетентність і спроможність адекватно оцінювати зміст нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у підвідомчих їм сферах, істотно знижує ефективність виконавчої вертикалі. Більше того, такий підхід шкодить принципу правової визначеності, змушуючи суб'єктів правовідносин у разі різної інтерпретації ними тих чи інших норм права звертатися до суду, ще більш обтяжуючи судову гілку влади.

М. Плотнікова під час дослідження правових актів Національного банку України як засобу державного регулювання діяльності банків у державі пропонує надати йому повноваження здійснювати делеговане офіційне тлумачення щодо порядку надання банківських послуг, у зв'язку з чим встановити правило, згідно з яким банківська установа, яка діяла відповідно до роз'яснення, не може бути притягнута до відповідальності, зокрема на підставі того, що в майбутньому таке роз'яснення буде змінено або скасовано [31, с. 19]. Цілком підтримуючи такий підхід як обґрунтований та ефективний, вважаємо за доцільне поширити його на всі центральні органи виконавчої влади, доповнивши пункт 3 частини першої статті 7, а також частину першу статті 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» нормою такого змісту: «здійснює офіційне нормативне тлумачення законодавства з питань, віднесених до його компетенції». З ура-

хуванням вимог статті 19 Конституції України це дозволить забезпечити однакове розуміння вимог чинного законодавства усіма суб'єктами, що спиратиметься на кваліфіковану фахову думку працівників відповідних міністерств і відомств, оформлену в адміністративний інтерпретаційний акт. Водночас слід передбачити, що в разі незгоди певних суб'єктів із запропонованим центральним органом виконавчої влади інтерпретацією звернутися зі скаргою до адміністративного суду згідно із Законом «Про адміністративну процедуру». Варто відзначити, що такий підхід (принаймні, частково) вже отримав відображення в чинному законодавстві. Йдеться про роз'яснення, які надаються контролюючими органами з питань податкового законодавства і називаються податковими консультаціями (ст. 52, 53 Податкового кодексу України) [32]. Вони надаються за зверненнями платників податків і мають юридичне значення тільки для платників податків, яким вони надані. Центральний орган контролюючого органу проводить періодичне узагальнення наданих індивідуальних податкових консультацій, які стосуються значної кількості платників податків або значної суми податкових зобов'язань, та затверджує своїми наказами узагальнюючі податкові консультації, які підлягають оприлюдненню. Узагальнюючі податкові консультації мають юридичне значення для всіх платників податків. Як узагальнюючі, так і індивідуальні податкові консультації, не є обов'язковими для судів, що розглядають податкові справи. Тому рішення контролюючого органу про донарахування податку чи збору не може бути визнане судом недійсним з підстави його невідповідності податковій консультації. Але у випадках, коли платник податків діяв відповідно до наданої йому у письмовій або електронній формі індивідуальної податкової консультації або відповідно до узагальнюючої податкової консультації, він не може бути притягнутий до відповідальності (це не виключає донарахування податку контролюючим органом на підставі закону, хоч би і всупереч податковій консультації).

Висновки. Загалом вважаємо за доцільне закріпити в чинному законодавстві (як статутному, так і галузевому) три принципові моменти щодо офіційного тлумачення з боку органів виконавчої влади: 1) Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації як органи загальної компетенції уповноважені надавати тільки автентичне тлумачення власних нормативно-правових актів; 2) центральні органи виконавчої влади як органи спеціальної компетенції уповноважені надавати автентичне тлумачення власних нормативно-правових актів, а також казуальне і нормативне тлумачення законів України, нормативних актів Президента України і Кабінету Міністрів України у межах своєї предметної підвідомчості; 3) тлумачення норм права, що міститься в акті офіційного тлумачення органу виконавчої влади, є обов'язковим для всіх органів виконавчої влади нижчого рівня, а також для всіх фізичних і юридичних осіб, котрі є суб'єктами тих відносин, що врегульовані розтлумаченими нормами.

Вважаємо, що такий підхід слугуватиме підвищенню авторитету органів виконавчої влади, посиленню їх ефективності й відповідальності, сприятиме зміцненню законності та поліпшенню правової визначеності у всіх сферах публічного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

2.Теорія держави і права: навч. посіб. / за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копєйчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

3.Теорія держави і права: навч. посіб. / кол. авт.; кер. авт. кол. Ю.А. Ведєрніков. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 384 с.

4.Moss R.D. Executive branch legal interpretation: a perspective from the Office of Legal Councel. Administrative Law Review. 2000. Vol. 52. № 4. P. 1303-1330.

5.Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 28.08.2025).

6.Лук'янчук О. В. Правова інтерпретація: загальнотеоретичне дослідження: дис… докт. філософії: 081 Право. Одеса, 2024. 198 с.

7.Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.

8.Саміло Г. О. Проблеми тлумачення правових норм:. навч.-метод. посіб. Електрон. дані. Запоріжжя : ЗНТУ, 2017. 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM); 12 см. Назва з тит. екрана.

9.Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text (дата звернення: 28.11.2025).

10.Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text (дата звернення: 28.11.2025).

11.Костюк О.М. Легальне тлумачення: до визначення сутності та змісту. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 54-58.

12.Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text (дата звернення: 28.11.2025).

13.Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1058-15#Text (дата звернення: 28.11.2025).

14.Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР (в ред. Закону від 19.06.2020 р. № 738-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр#Text (дата звернення: 28.11.2025).

15.Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text (дата звернення: 28.11.2025).

16.Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики: Указ Президента України від 01.06.2005 р. № 901/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/901/2005#Text (дата звернення: 28.11.2025).

17.Про затвердження Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2007 р. № 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2007-п#Text (дата звернення: 28.11.2025).
Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. № 331-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14#Text (дата звернення: 28.11.2025).

18.Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22.12.1998 р. № 330-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text (дата звернення: 28.11.2025).

19.Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну: Закон України від 22.12.1998 р. № 332-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14#Text (дата звернення: 28.11.2025).

20.Перелік продукції, яка може містити озоноруйнівні речовини і експорт та імпорт якої підлягає ліцензуванню (крім продукції, яка перевозиться у контейнерах з особистим майном): Додаток 6 до постанови Кабінету Міністрів України від 29.12.2006 р. № 1852. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/61768945 (дата звернення: 28.11.2025).

21.Про затвердження Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2007 р. № 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/667-2007-п#Text (дата звернення: 28.11.2025).

22.Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Указ Президента України від 30.12.1997 р. № 1396/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396/97#Text (дата звернення: 28.11.2025).

23.Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п#Text (дата звернення: 28.11.2025).

24.Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації антидемпінгового законодавства: Указ Президента України від 30.09.99 № 1241/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1241/99#Text (дата звернення: 28.11.2025).

25.Щодо розгляду листа та надання роз'яснення: лист Міністерства юстиції України від 14.05.2023 р. № 59818/63793-9-23/8.4.4. URL: https://document.vobu.ua/doc/19407 (дата звернення: 28.11.2025).

26.Щодо надання роз'яснення: лист Міністерства юстиції України від 15.11.2023 р. № 149648/157351-9-23/8.4.4. URL: https://document.vobu.ua/ doc/22737 (дата звернення: 28.11.2025).

27.Щодо роз'яснення законодавства: лист Міністерства юстиції України від 16.04.2024 р. № 58255/Ш-10625/8.4.4. URL: https://document.vobu.ua/ doc/24671 (дата звернення: 28.11.2025).

28.Лист Міністерства інфраструктури України від 05.12.2022 р. № 6301/27/14-22. URL: https://mtu.gov.ua/files/лист-розясн.pdf (дата звернення: 28.11.2025).

29.Ухвала Вищого адміністративного суду України від 03.11.2010 р. у справі № К-26418/10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/12491307 (дата звернення: 20.04.2025).

30.Плотнікова М.В. Правові акти Національного банку України як засіб державного регулювання діяльності банків в Україні: автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 21 с

31.Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 28.11.2025)

Стаття надійшла до редакції 01.10.2025 Переглянуто 04.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 21.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

Yu.O. NAVROTSKA
PhD student of the Faculty of Law
E-mail: navrotska2507@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7495-7778
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

INTERPRETATIONAL FORM OF EXECUTIVE BODIES ACTIVITY IN UKRAINE: CURRENT STATE AND WAYS OF IMPROVEMENT

ANNOTATION. *Introduction*. The most extensive link in the mechanism of legal regulation, aimed at individual regulation of social relations, is law enforcement. At the same time, the application of law is primarily an administrative activity of state bodies and officials, which consists in issuing individually specific instructions that do not contain general rules of behavior, but are addressed to specific subjects. An important element of the application of law is the mandatory clarification of the content of the relevant norm, that is, its law enforcement interpretation. Unfortunately, much less attention is paid to legal interpretation, which is carried out by the executive branch, than to the interpretative

activities of parliaments and courts. The relative inattention to the executive branch as an interpreter of the law is truly striking, given the extraordinary breadth and importance of legal interpretation by the executive branch. In the process of implementing laws, the executive branch is constantly involved in the process of giving the law a certain meaning.

Summary of the main results of the study. The analysis of the current legislation allows us to distinguish two main types of laws of Ukraine, which provide for the authority of executive bodies to provide clarification of the actual content of legal norms: 1) statutory – laws that regulate the tasks, functions and competence of the executive bodies of Ukraine themselves; 2) sectoral – laws that regulate public relations in certain spheres or branches of state administration. The laws of Ukraine, which contain the authority of executive bodies to provide official clarification of legal norms, differ in the scope of these authorities: a) laws of Ukraine, which grant authority to officially interpret only those legal norms that are provided for by the law itself; b) laws of Ukraine, which authorize the official interpretation of an entire type or subspecies of public relations. Some central executive bodies have received the authority to officially interpret both the laws of Ukraine and the decrees of the head of state. Sometimes the delegation of legal interpretation powers to central executive bodies is carried out by the Cabinet of Ministers of Ukraine. In recent years, an alarming trend has emerged: central executive bodies, when providing certain explanations of current legislation, make reservations about their non-binding nature. Thus, the relevant documents of the Ministry of Justice (as a rule, these are letters) state that they: 1) are not regulatory legal acts, do not establish legal norms and are only informational in nature, and their real significance does not exceed the authority of the arguments and judgments that form the basis of the relevant legal position; 2) is not legal advice on a specific situation and does not take into account the specifics of the relevant factual circumstancesNon-recognition of mandatory nature in interpretative acts of executive bodies deprives these acts of meaning and discredits the interpretative form of activity of these bodies as such, casting doubt on their competence and ability to adequately assess the content of regulatory legal acts regulating public relations in their areas of jurisdiction, significantly reducing the effectiveness of the executive vertical. Moreover, such an approach undermines the principle of legal certainty, forcing subjects of legal relations to go to court in the event of different interpretations of certain legal norms by them, further burdening the judicial branch of power.

Conclusions. The interpretative form of the activities of executive bodies in Ukraine requires significant revision and renovation. In particular, it is advisable to enshrine in the current legislation (both statutory and sectoral) three fundamental points regarding official interpretation by executive bodies: 1) The Cabinet of Ministers of Ukraine and local state administrations as bodies of general competence are authorized to provide only authentic interpretation of their own regulatory legal acts; 2) central executive bodies as bodies of special competence are authorized to provide authentic interpretation of their own regulatory legal acts, as well as casual and normative interpretation of the laws of Ukraine, regulatory acts of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine within the framework of their subject jurisdiction; 3) the interpretation of the legal norms contained in the act of official interpretation of the executive body is mandatory for all executive bodies of lower level, as well as for all individuals and legal entities that are subjects of those relations that are regulated by the interpreted norms. We believe that such an approach will serve to increase the authority of executive bodies, enhance their efficiency and responsibility, and will contribute to strengthening legality and improving legal certainty in all areas of public administration.

KEY WORDS: *law; interpretation of law; legal forms of activity; interpretative form of activity; executive power; executive bodies; Cabinet of Ministers of Ukraine; central executive bodies*

REFERENCES

1. (2002) General theory of state and law: textbook / ed. M.V. Tsvik, V.D. Tkachenko, O.V. Petryshyn. Kharkiv: Pravo. 432 p. (in Ukrainian)

2. (2002) Theory of state and law: teaching aid / ed. S.L. Lysenkova, V.V. Kopeychikov. Kyiv: Yurinkom Inter. 368 p. (in Ukrainian)

3. (2012) Theory of state and law: teaching aid / ed. Yu. A. Vedernikov. Dnipropetrovsk: DDUVS. 384 p. (in Ukrainian)

4. Moss R.D. (2000). Executive branch legal interpretation: a perspective from the Office of Legal Counsel. Administrative Law Review. Vol. 52. No. 4. P. 1303-1330. (in English)

5. Constitution of Ukraine dated of 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (in Ukrainian)

6. Luk'yanchuk O. V. Legal interpretation: general theoretical research: dis… doctor of philosophy: 081 Law. Odesa, 2024. 198 p. (in Ukrainian)

7. Vlasov Yu. L. Problems of interpretation of legal norms: monograph. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2001. 180 p. (in Ukrainian)

8. Samilo G. O. (2017). Problems of interpretation of legal norms: teaching-methodical manual electronic data. Zaporizhzhia: ZNTU. 1 electronic optical disk (DVD-ROM); 12 sm. Title with title screen. (in Ukrainian)

9. On central executive bodies: Law of Ukraine dated 17.03.2011 No. 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text (in Ukrainian)

10. On the Antimonopoly Committee of Ukraine: Law of Ukraine dated 26.11.1993 No. 3659-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text. (in Ukrainian)

11. Kostyuk O.M. Legal interpretation: to determine the essence and content. Journal of the Kyiv University of Law. 2016. No. 2. P. 54-58. (in Ukrainian)

12. On licensing of types of economic activity: Law of Ukraine dated 02.03.2015 No. 222-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text (in Ukrainian)

13. On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine dated 09.07.2003 No. 1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text (in Ukrainian)

14. On State Regulation of Capital Markets and Organized Commodity Markets: Law of Ukraine dated 30.10.1996 No. 448/96-BP (as amended by Law dated 19.06.2020 No. 738-ИХ). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр#Text (in Ukrainian)

15. On the Principles of State Regulatory Policy in the Sphere of Economic Activity: Law of Ukraine dated 11.09.2003 No. 1160-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text (in Ukrainian)

16. On some measures to ensure the implementation of state regulatory policy: Decree of the President of Ukraine dated 01.06.2005 No. 901/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/901/2005#Text (in Ukrainian)

17. On approval of the Regulation on the State Committee of Ukraine on Regulatory Policy and Entrepreneurship: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26.04.2007 No. 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2007-п#Text (in Ukrainian)

18. On the protection of national producers from subsidized imports: Law of Ukraine dated 22.12.1998 No. 331-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14#Text (in Ukrainian)

19. On the protection of national producers from dumped imports: Law of Ukraine dated 22.12.1998 No. 330-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text (in Ukrainian)

20. On the application of special measures regarding imports into Ukraine: Law of Ukraine dated 22.12.1998 No. 332-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14#Text (in Ukrainian)

21. List of products that may contain ozone-depleting substances and the export and import of which is subject to licensing (except for products transported in containers with personal property): Appendix 6 to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 29.12.2006 No. 1852. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/61768945 (in Ukrainian)

22. On approval of the Regulation on the State Committee of Ukraine for Regulatory Policy and Entrepreneurship: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26.04.2007 No. 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2007-п#Text (in Ukrainian)

23. On approval of the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated 30.12.1997 No. 1396/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396/97#Text (in Ukrainian)

24. On approval of the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.07.2014 No. 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п#Text (in Ukrainian)

25. On additional measures to ensure the implementation of anti-dumping legislation: Decree of the President of Ukraine dated 30.09.99 No. 1241/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1241/99#Text (in Ukrainian)

26. Regarding consideration of the letter and provision of clarification: letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated 14.05.2023 No. 59818/63793-9-23/8.4.4. URL: https://document.vobu.ua/doc/19407 (in Ukrainian)

27. Regarding provision of clarification: letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated 15.11.2023 No. 149648/157351-9-23/8.4.4. URL: https://document.vobu.ua/doc/22737 (in Ukrainian)

28. Regarding the clarification of legislation: letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated 16.04.2024 No. 58255/Ш-10625/8.4.4. URL: https://document.vobu.ua/doc/24671 (in Ukrainian)

29. Letter of the Ministry of Infrastructure of Ukraine dated 05.12.2022 No. 6301/27/14-22. URL: https://mtu.gov.ua/files/лист-розясн.pdf (in Ukrainian)

30. Resolution of the Supreme Administrative Court of Ukraine dated 03.11.2010 in case No. K-26418/10. Unified State Register of Court Decisions. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/12491307 (in Ukrainian)

31. Plotnikova M.V. (2013). Legal acts of the National Bank of Ukraine as a means of state regulation of the activities of banks in Ukraine: author's abstract of the dissertation of the candidate of legal sciences: 12.00.07. Kyiv. 21 p. (in Ukrainian)

32. Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 No. 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text(in Ukrainian)

The article was received by the editors 01 .10.2025 The article was revised 04.11.2025
The article is recommended for printing 21.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-04
УДК: 340.132

ПЕВКО С. Г.
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри правоохоронної діяльності Навчально-наукового інституту №5
E-mail: Stanislav.advocate@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1488-9715
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Харків, 61000, Проспект Льва Ландау, 27

ДЕФІНІЦІЯ РОЗСУДУ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ПРОЦЕСУ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Проблема наявності розсуду в ході правозастосування є не поодиноким випадком правової дійсності. Право на створення шляхом прийняття нових, внесення змін до існуючих або скасування чинних норм права має лише орган законодавчої влади у країні. Але через не досконаліть законодавства або наявні специфічної конструкції суб'єкту правозастосування надається можливість втілення правової норми виходячи із власного переконання. Що не відповідає в повній мірі принципу правової визначеності, тобто норма права повинна мати конкретний правовий припис, реалізація якого здійснюються у відповідності до її суті визначеної законодавцем. Тому постає питання встановлення сутності та особливостей розсуду у правозастосовному процесі.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У дослідженні основні частини наукового питання. Було визначено поняття правозастосування, наголошено на його особливостях, як засобу втілення правових норм, розглянуто основні складові правозастосовного порядку. Також розглянуто питання випадків, що зумовлюють виникнення правозастосовного розсуду, а саме: дискреційні повноваження, оціночні поняття, прогалини у праві. Надано онтологію кожному із них та здійснено аналіз особливостей кожної правової конструкції, явища. Встановивши основні елементи наукового питання, було здійснено комплексний аналіз їх зв'язку із розсудом. Визначено сутність та вплив розсуду на процес втілення права. Зауважено на ризиках існування розсуду, як елементу правового регулювання, виникнення якого прямо чи опосередковано дозволяється законодавцем та передбачено як необхідна компонента правозастосування.

Висновки. Проаналізувавши всі компоненти наукового питання, було зроблено висновки щодо місця розсуду у правозастосовному процесі та запропоновано шляхи подолання визначеної наукової проблеми. Наголошуючи на ризиках, які зумовлюються існуванням розсуду у правозастосуванні, а саме: застосування правових норм не у відповідності до того змісту, який вкладено у норму права законодавцем; втілення власного інтересу у ході реалізацій правової догми; неоднобічне правозастосування, виникає необхідність у подоланні відповідних негативних обставин. Шляхами подолання визначених умов, які дозволяють втілювати власну волю правозастосовувача є: визначення підстав для прийняття відповідного владного рішення чи вчинення владного діяння; встановлення змістовної різноманітності оціночного поняття, що може мати місце у ході реалізації правової норми враховуючи багатогранність обставин, що можуть виникнути у правовідносинах; врегулювати відносини, що прямо не підпадають під дію закону.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: правозастосування, розсуд, оціночні поняття, дискреція, прогалини у праві.*

Як цитувати: Певко С.Г. Дефініція розсуду правозастосовного процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 44-54 https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-04

In cites: Pevko S. G.(2025) Power as a means of creating the legal life of society. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 44-54. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-04 (in Ukrainian).

Постановка проблеми. У сучасних державах одним із основних засобів регулювання суспільних відносин виступає право. Право становить собою сукупність формально виражених, загальнообов'язкових правил поведінки, що направлені на регулювання суспільних відносин шляхом встановлення єдиних публічних правил взаємодії членів суспільства.

Що являє собою правову систему держави. Держава створює відповідні правила взаємодії, які стають легалізованими (офіційними) та легітимізованими (прийнятими) у суспільстві. Довіра суспільства, на створення відповідних правил взаємодії, надається органам влади, які обираються суспільством. Обрання осіб із членів суспільства, які будуть здійснювати колегіально, а іноді одноособово владні повноваження, що чітко визначенні правовими нормами, здійснюється шляхом проведення виборів відповідних кандидатів. Після обрання яких вони є тими, що мають більшість довіри суспільства на управління державою.

© Певко С.Г., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Здійснюючи колегіально правотворення, визначається єдиними органом влади, правила взаємодії членів суспільства з урахування інтересів соціуму, економічного, політичного та інших аспектів держави. Тобто воля, що виражена у правових нормах відображає інтереси більшості членів суспільства та враховує необхідні аспекти держави. Виходячи із цього, втілення під час реалізації правових норм волі інших суб'єктів, є у першу чергу є не легітимною через відсутність наданням ним довіри від суспільства на здійснення відповідних дій та повноважень на здійснення прямого чи опосередкованого правотворення, включаючи аспект реалізації правових норм, як наприклад надання відповідних повноважень правотворчості виборним органам влади. Обираючи яких члени суспільства делегують їх членам, що входять до органів влади та наділяються правом здійснення владних функцій, частину своїх повноважень щодо управління державою. Окрім цього, втілення волі правозастосовувача під час реалізації правових норм, що може бути передбачено у самій нормі права, іноді створює негативні правові наслідки. Дані наслідки мають прояв у втіленні власних інтересів, під час реалізації правових норм суб'єктом правозастосування, що спричиняє реалізацію правової норми не у відповідності до її суті, яку вклав законодавець для правого регулювання суспільних відносин. Тобто дана обставина може спричинити свавілля правозастосовувача. Правозастосовче свавілля при цьому буде легальним, доки не буде доведено інше, враховуючи обставини справи, що може встановити офіційно тільки суд. Отже, факт втілення власної волі суб'єктом реалізації права є доволі не поодиноким явищем, яке дійсно впливає на хід реалізації правових норм. Це є необхідною законодавчою мірою у ході правового регулювання, враховуючи різнобічність обставин які можуть виникнути під час правовідносин. Дійсно, не слід повністю виключати можливість існування розсуду правозастосовувача, але за для запобігання фактам протиправних діянь, у ході правозастосовного процесу, необхідно запропонувати шляхи подолання даної проблеми.

Стан наукового дослідження теми. Питання розсуду є предметом вивчення у багатьох працях вчених. Однак його окремі елементи, які становлять складові частини сутності зазначеної наукової дефініції, не є виключенням у ракурсі огляду науковців. Питання розсуду досліджено у такиз науковців, як О. В. Зайчук, О. Ф. Скакун, В. В. Копейчиков, М. К. Закурін тощо. Значення правозастосування розглядалося М. Д. Гнатюк, О. В. Павлишин, О. І. Донченко, В. Нагнибіда, С. В. Шевчук тощо.

Метою даної статті є дослідження питання існування розсуду у правозастосовному процесі, випадки його виникнення, потенційні наслідки його існування для правового регулювання. Проаналізувавши означені питання, висунення пропозицій щодо шляхів подолання ризиків існування розсуду у правозастосовному процесі.

Основні результати дослідження. Держава функціонує завдяки наявності її основних елементів, в які входить: суспільство, правова система, механізм держави. Всі елементи мають взаємозв'язок, що має прояв у взаємозалежності їх існування, який забезпечує функціонування держави. Правова система відіграє одну із ключових ролей у встановленні взаємозв'язку суспільтсва та держави. Саме завдяки праву, забезпечується врегулювання протиріч та вироблення єдиних правил взаємодії між суб'єктами права. Створюючи шаблони взаємодії, наділяючи суб'єктів права правовими статусами, виникають форми реалізації права, які притаманні відповідним статусам осіб. Правозастосування є однією із форм реалізації права. Дана форма використовується під час реалізації повноважень, що має безпосередній регулятивний вплив на членів суспільства. Застосовуючи дану форму, виникає значний обсяг відповідальності у суб'єкта правозастосування, так як використовуючи повноваження, суб'єкт влади, повинен втілювати саме волю правотворця, яка вміщена у змісті правової норми. Звісно, можна зауважити, що однією із необхідних складових правильного втілення правових норм, є наявність правової компетенції правозастосовувача, але це не є ракурсом розгляду досліджуваного питання статті. Слід звернути увагу саме на причини виникнення необхідності застосування власного розсуду у ході реалізації повноважень, його сутності у окремих випадках, які мають місце у ході правозастосування та запропонувати шляхи їх вирішення. Тому, у першу чергу, слід розглянути правозастосовний процес, як першочергову передумову розгляду досліджуваного проблемного питання.

Правозастосування є однією із форм реалізації права, що полягає у реалізації правових норм, суб'єктами які наділені владними повноваженнями у межах їх компетенції. Також даний процес реалізації правових норм можна розглядати і у більш широкому змісті. Так, правозастосування можна визначити, як діяльність владних органів, а саме їх посадо-

вих, службових осіб, що полягає у реалізації уповноважуючих норм в межах наданих повноважень, відповідно до закону від імені держави, які гарантуються потенційною можливістю застосування владного примусу. Тобто, правозастосовний процес завжди має своєю ознакою наявність суб'єкта, який наділених владними повноваженнями та існування відповідної компетенції, що визначає уповноваження саме даного представника влади реалізовувати правозастосовні норми. За для повного дослідження основного питання теми, на основі якого виникають основні аспекти проблематики дослідження, проаналізуємо погляди вчених щодо питання правозастосування.

Питання дефініції терміну «правозастосування», його ознак та процесу реалізації є предметом дослідження багатьох науковців. У науковій літературі, питання правозастосування або реалізацію норм права слід визначати, як особливу, спеціальну форму реалізації права [1, с.451]. Одні вчені розглядають процедуру втілення правових норм, як певну підсистему правового регулювання, яка має у собі певні охоронні та регулятивні правові засоби, використовуючи які об'єктивне і суб'єктивне право реалізується у фактичній поведінці суб'єктів, тобто залежить від їхньої вольової діяльності за для втілення певного результату правового характеру [2, с.4]. Натомість є погляди, що більш правильно процедуру реалізації права слід пов'язувати все ж таки з діяльністю певних уповноважених суб'єктів, що використовуючи певні засоби та методи (через відповідну інтелектуальну діяльність), роблять втілення приписів норм права (а саме розпорядження правовими нормами) [3, с. 386]. Розглядаючи сутність процесу реалізації права уповноваженими на те особами, у процесі правозастосування створюється юридична кваліфікація, а саме інтерпретація правових норм, встановлення їх змісту за для виявлення прав та обов'язків учасників правовідносин із позиції застосовуваних до них правових норм [4, с. 164–165], тобто правозастосування має інтелектуальний (творчий) характер, тому що процес реалізації норм права завжди переплетений із оцінкою відносин та норм права; окрім цього, у випадку встановлення прогалин у праві, суб'єкт правозастосування застосовує спеціальні юридичних прийоми (аналогії) за для подолання прогалин [3, с. 390–391]. Стосовно визначення терміну «застосування права», найбільш правильно його можна трактувати, як направлену на втілення норм права та реалізовану у спеціально визначених формах державно-владну, творчо-організаційну діяльність органів держави та уповноважених державою інших суб'єктів за для вирішення певної категорії справи шляхом видання індивідуальних правових приписів (правозастосовчих актів) [5, с. 213]. Розглядаючи правозастосовну діяльність, як творчо-організаційний процес певного суб'єкта, що пов'язаний із певною тривалою у часі, зазвичай складною за своїм змістом діяльністю останнього. Ця діяльність не є постійною, а реалізується у логічно визначеній послідовності дій суб'єкта реалізації правових положень, змістовна та кількісна складова яких конкретизується правовою природою юридичної справи, що стала основою для правозастосування.

Отже є багато поглядів вчених, науковців щодо поняття правозастосування. Але можна надати певну отнологію даного поняття. Правозастосування, це одна із форм реалізації права, що полягає у втіленні правових норм використовуючи вольову діяльність, суб'єктом який наділений на те владними повноваженнями від імені держави з метою здійснення правового впливу, у відповідності до законодавства, на учасників правовідносин. Виходячи із складності процесу правозастосування, він має певну сукупність стадій направлену на реалізацію правових норм, так як дана реалізація здійснюється уповноваженим суб'єктом права, від імені держави, у відповідності до правових приписів. Та хоча поміж представників теорії права стосовно кількості таких стадій немає єдності [6, с. 41], переважна більшість із них визначає наступні стадії правозастосування:

перша стадія – підготовча, що полягає у визначенні та аналізі фактичних обставин справи;

друга стадія має назву – стадія юридичної кваліфікації фактичних обставин справи, що полягає у виборі норми права та встановлення автентичності її тексту;

третя стадія є вирішення, а саме прийняття рішення по справі та його втілення у правозастосовному акті [3, с. 391–395].

Окрім цього, є погляд на те, що доцільно також виокремлювати такі самостійних стадій процесу правозастосування: 1) визначення та аналіз фактичних обставин справи або випадки, які потребує регулювання чи вирішення; 2) обрання та визначення автентичності тексту норми права, що врегулює даний випадок (юридична кваліфікація); 3) встановлення суті норм права; 4) винесення рішення по справі, що має своїм закріпленням у формі видання правозастосовчого акту; 5) резолютивна стадія, на якій здійснюються фактичні дії, на під-

ставі вчинення яких, правова норма та її приписи впроваджуються у життя [7, с. 214].

Також є більш розгорнуті бачення науковців щодо процесу реалізації норм права. Процес правозастосування поділяють на певні окремі великі стадії. Стадія перша – полягає у встановленні та аналізі фактичних обставин справи або певної суспільної ситуації, яка потребує правового регулювання чи владнання. На даній стадії застосування норм права необхідно встановити, яка саме дія, подія відбулась та чи містять вони юридичну складову, тобто чи підпадають під дію правових норм. Важливість значення даної стадії зумовлена тим, що встановлення, оцінка фактичних обставин справи, що мають юридичне значення, тягнуть за собою юридичну оцінку фактів, що встановлюються. За мету цієї стадії є встановлення об'єктивної істини та за своєю сутністю, ця стадія являє собою процесуальну діяльність, що має вираз у зібранні, перевірці та оцінці певних доказів по справі та їх джерел походженя.

Стадія друга, полягає у виборі та встановлення автентичності тексту нправової норми. На даній стадії необхідно визначити, на підставі змісту якої правової норми повинна розглядатися відповідна ситуація суспільних відносин. Правова кваліфікація є як оцінка відповідних життєвих фактів з точки зору їх значення для права, тих наслідків, що набудуть сили на підставі певних правових вимог. Інакше кажучи - це визначення рівності ознак конкретної поведінки суб'єктів тим ознакам, що визначені у правовій нормі. При виборі правової норми, що визначає обставини, які необхідно врегулювати, треба визначити автентичність правової норми, тобто запевнитись, що текст норми права не був змінений у визначеному порядку та вона є чинною на даний момент. Важливим аспектом відповідної стадії правозастосування є встановлення змісту правової норми. На даному етапі визначається воля держави, а саме законодавчого органу, яка виражена у правовій нормі. Встановлення змісту правової норми означає тлумачення її абстрактних приписів. Загалом даний процес вміщює у собі поєднання двох діяльностей, а саме: усвідомлення і роз'яснення змісту правової норми. Потреба у визначенні суті правової норми, на практиці, зумовлена причинами, основними з яких є: а) невідповідність правових норм фактичним обставинам життя; б) юридичні норми можуть мати певні правові поняття, визначення, які мають багатозначний характер; в) у нормах права є місце застсування оціночних понять, які виражають лише соціальне значення тих чи інших явищ; г) часто зустрічаються нечіткість, недбалість, недогляд законодавчих органів у ході формування своїх думок у нормах права; д) потреба у тлумаченні норм права іноді походить із змісту самого законодавчого акта.

Остання стадія правозастосовного процесу має пряв у винесенні на підставі вищезгаданих стадій відповідних правових висновків, які втілюються в індивідуальному правозастосовчому акті – рішенні, постанові, наказі, приписі тощо [6, с. 41; 8, с. 39].

Отже, кожен із вищезгаданих поглядів стисло чи розширено представляє процес правозастосування поділяючи його на певні стадії, в яких науковці виокремлюють їх більшу чи меншу кількість, що залежить від деталізації визначення даного процесу. Можна виділити, виходячи із наведених поглядів, такі основні стадії правозастосовного процесу реалізації права:

Перша стадія – встановлення фактичних обставин справи, що має місце у суспільних відносинах (потенційно правовідносинах) на підставі доказів. На даній стадії перевіряється дійсність існування тих обставин справи, що мали місце у правовідносинах (тих суспільних відносинах, що підпадають під дію правового регулювання). Після встановлення існування обставин справи, що розглядаються у відповідних правовідносинах, настає наступна стадія.

Друга стадія – відібрання норми, що регулює відповідні правовідносини враховуючи ті обставини справи, що в них мали місце. Дана стадія полягає у формально-ознаковому співвіднесенні правовідносин із змістом правової норми, що регулює відповідні відносини. Це співвідношення здійснюється за суб'єктним, об'єктним та змістовним складом норми права та правовідносин. Після встановлення тієї правової норми, що регулює правовідносини, правозастосовувач повинен перейти до наступного етапу.

Третя стадія – на даній стадії здійснюється аналіз змісту правової норми щодо її сутності. Встановлюється сутність її дії та вплив на суспільні відносини. На даному етапі необхідно правильно зрозуміти волю законодавця за для істинності правозастосування. Якщо розглядати прості випадки, тобто відсутність у правовій норм певної законодавчої невизначеності, що має вираз у наявності оціночних понять, встановлення варіантів вибору правозастосовувачем владної поведінки та прийняття владного рішення, дане питання не є проблемним. Але враховуючи їх існування, процес реалізації права вимагає істотного дос-

лідження щодо реалізації права при наявності вищезгаданих правових конструкцій.

Четвертим етапом є співвідношення дійсного змісту правової норми із правовідносинами та прийняття державно-владного рішення, вчинення державно-владного діяння, що має відповідне документальне закріплення шляхом видання державно-розпорядчого акту. Даний етап направлений на приведення правовідносин у відповідність із тим унормованим шаблоном поведінки, який визначений законодавцем у нормі права. Це може мати прояв у притягнені винної особи до відповідальності, заборони вчинення певних дій, зобов'язанні на вчинення певних дій, це все може бути у поєднанні із захистом або запобіганні порушення прав, свобод та законних інтересів осіб.

Найбільш важливим питанням у даному процесі є правильність застосування правової норми, тобто щоб її застосування відображало волю законодавця, а не правозастосовувача. Так, як саме законодавець є тим суб'єктом, який наділений правом на здійснення нормотворення, тобто визначення тих моделей поведінці, які є обов'язковими. Правозастосувач не наділений відповідною компетенцією та є лише суб'єктом реалізації права від імені держави, у межа наданих повноважень, відповідно до закону. Але саме випадки наявності у нормі, надання можливості у диспозитивному порядку, обрання правозастосовувачем одного із декількох варіантів прийняття державно-владного рішення, вчинення державно-владного діяння засновуючись на своїй волі та виходячи із обставин справи; або розкриття змісту оціночного поняття, оцінивши обставини справи, виходячи із власного бачення; або відсутність правових норм, які конкретно регулюють відповідний вид суспільних відносин, все це призводить до втілення власної волі правозастосовувача у ході реалізації правових норм від імені держави. Тому, доцільно розглянути кожен окремий випадок, що зумовлює необхідність застосування розсуду у ході правозастосування шляхом аналізу його сутності, особливостей та можливих наслідків різнобічного виду, за для можливості вироблення пропозиції стосовно усунення його негативних сторін.

У ході правозастосовного процесу є випадки наявності у правовій нормі, реалізація якої здійснюється уповноваженими на те органами влади, а саме їх посадовими, службовими особами, що передбачає альтернативу прийняття того чи іншого владного рішення, або вчинення того чи іншого владного діяння. Дане юридичне явище має назву – дискреція.

Так дослідники розглядають даний термін у звуженому розумінні, як можливість діяти за власним розсудом, у рамках законодавства, можливість реалізовувати норми законодавства та здійснювати певні діяння серед інших, кожні з яких окремо є відносно правильними (законними) [9, с. 21]. Найчастіше розглядаючи дискрецію, зазначають про суддівську діяльність, яка має свій прояв при розгляді та винесення рішення по справі. Беззаперечно саме суддям, надано державою право на здійснення не прямого правотворення у ході правозастосуванні, шляхом реалізації правових положень норми права виходячи із власного розсуду. Так, як до даного органу є відповідна довіра з боку громадян, тобто легітимація їх діяльності у механізмі держави щодо здійснення правосуддя, тобто видання від імені держави за результатом розгляду та вирішення справи обов'язкове до виконання рішення. Тим самим встановлюючи справедливість у державі.

Деякі вчені визначають, що обмеження на суддівську дискрецію під час встановлення сутності правових норм, можуть мати види: процесуальний та органічний. Обмеження процесуальні, є гарантами справедливості під час здійснення судової дискреції у судовому процесі (суддя має рівно ставитися до сторін у процесі, своє рішення приймати на підставі фактів та доказів, представлених до суду, власне рішення він має обґрунтовувати та вмотивовувати, суддя має бути незалежним та безстороннім, не мати особистої зацікавленості у результатах розгляду справи та бути неупередженим тощо). Обмеження органічного виду означатимуть, що здійснення дискреції має бути раціональним, послідовним та узгодженим, суддя також повинен діяти розумно, беручи до уваги ті обмеження, що накладаються правовою системою [10, с. 262]. Виокремлюючи певні види судової юрисдикції, в якості прикладу прояву дискреції, можна звернути увагу на адміністративні суди. До підстав застосування дискреції в адміністративному судочинстві вчені відносять такі: 1) потреба у використанні аналогії права чи аналогії закону у ході розгляду та вирішенні справи, коли є повна або часткова відсутність норм правового регулювання; 2) потреба у застосуванні схожих, ситуативних або додаткових правових норм; 3) загальні правові ідеї (принципи); 4) наявність прогалин у законодавстві, законодавчих колізій, суперечливостей; 5) відсутність правового регулювання у процесуальному законодавстві, які повинні бути подолані суддею; 6) факти, коли суддя наділяється здатніс-

тю діяти з власною ініціативою; 7) особливість справи самої, зокрема її певні складність, неоднотипність висновку, спірність доказів, коли суддя повинен ухвалити певне правильне, законне й обґрунтоване рішення; 8) наявність правової норми (або її частини), що має оцінні (або оціночні) поняття як передбачену законом здатність правозастосувача, використовуючи власну правосвідомісті, прийняти рішення [11, с. 153]. Натомість у наукових дослідженнях з адміністративно-процесуальної тематики наголошується на те, що з точки зору євроінтеграційного розвитку національного законодавства у напрямку унормування реалізації дискреційних повноважень адміністративними судами, стійким твердженням є дотримання принципу, що з яких би підстав судова дискреція не існувала, рішення завжди має відповідати принципу верховенства права, обґрунтованості та вмотивованості. Тому, судовий розсуд буде мати позитивний ефект у суспільстві. Та головне, буде мати обмеження не лише законом, роз'ясненнями (тлумаченням) даних норм уповноваженими органами, обґрунтуванням прийнятого рішення суду на підставі сукупності існуючих у справі доказів (фактичних обставин справи), метою та цілями судочинства, інтересами особи, суспільства і держави, принципу справедливості, обґрунтованості та всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи та й судовою практикою [12, с. 29-30].

Найчастіше дана норма містить у собі декілька варіантів здійснення владного примусу, тобто альтернативну санкцію. Натомість в ній не вказується основні ознаки обставин, що мають значення для обрання відповідного рішення. Тому у зв'язку із цим, правозастосувач перебуває у невизначеності стосовно відповідного варіанту владної реакції щодо певних правовідносин, які підпадають під дію норми права. Виходячи із цього, на правозастосовувача покладається обов'язок вчинити державно-владне діяння не тільки виходячи із припису законодавця (його волі), а ще застосовувати власний розсуд, тобто своє розуміння обставин правовідносин, свій рівень правових знань (компетенції) та шляхом застосування аналізу, виходячи із власного переконання, втілюючи власну волю, прийняти відповідне (одне із декількох передбачених у правовій нормі) державно-владне рішення. Тобто правозастосувач здійснює реалізацію правових норм, що мають підставу для застосування дискреції, втілюючи не лише волю законодавця, а й частково власну. Це має ознаку суперечливості доктрині існування всієї повноти законодавчої влади, яка здійснюється з метою регулювання суспільних відносин та надання мандату лише даному органу, від імені єдиного джерела влади в Україні – народу, на формування владних, офіційно визнаних, загальнообов'язкових правил поведінки. Так, як враховуючи факт застосування дискреції, що зумовлює наявність розсуду правозастосовувача, під час втілення правої норми у життя, не можна виключати випадки реалізації правової норми не у відповідності до задуму правотворця, що є наслідком зміни її правової дії, а ніж та яка була передбачена законодавцем. Тому, існування дискреційних повноважень, несе відповідні ризи щодо правового регулювання суспільних відносин у державі. Так, як існування людського фактору, що може мати прояв у задоволенні власного інтересу у ході правозастосування при обранні варіанту владного рішення, вчинення владного діяння виходячи із особистого погляду, переконання, розуміння обставин справи та сутності правової норми, застосування правової норми не у відповідності до змісту волі законодавця, не однобічність правозастосування – все це тягне за собою потенційні наслідки реалізації правової норми не у відповідності до задуму законодавця та не відповідність політиці правового регулювання держави. Також слід звернути увагу, що найчастіше дискреційні повноваження мають місце у ході реалізації норм-заборон, які передбачають наявність застосування санкцій за не дотримання положень, що в них передбачені. Тобто правозастосовувачу, а саме органам судової влади, як єдиної гілки влади на яку покладені повноваження у сфері правосуддя, надається можливість на власний розсуд обрати одне із декількох варіантів владного примусу у вигляді санкцій за вчинення протиправного діяння від імені держави. Тому, враховуючи вищезазначене, виникають значні ризики правового впливу із зловживанням або не відповідним змістовним застосуванням правової норми до особи винного.

Окрім цього, існує ще правова конструкція, яка встановлює можливість застосування владного розсуду у ході реалізації правових норм правозастосовувачем. Дане явище має назву – оціночні поняття у праві. Використання оціночних понять законодавцем у правових конструкціях, що містяться у нормах права та слугують специфічним елементом правового регулювання, не є поодиноким. Дана правова модель притаманна багатьом нормам права, як у ході розгляду та вирішення справи, тобто що розраховано на суддівську компетенцію, так і в ході правозастосування органами виконавчої

влади. Звісно, як у кожного правового засобу є позитивні та негативні сторони його застосування. Беззаперечно, потреба у використанні понять, що не містять конкретні правові значення, а носять лише абстрактні значення, ознаки, виникла через багатоманітність обставин, що можуть мати місце у правовідносинах, які підпадають під дію правової норми. При цьому, зміст даних понять визначається правозастосовувачем поєднуючи його значення із загальною конструкцією норми права, виходячи із обставин правовідносин. Що має наслідком розширення правового регулювання через збільшення варіантів обставин, які можуть мати місце у правовідносинах, що будуть підпадати під дію норми права. Але даний факт має також і негативні сторони правового регулювання, що полягають у застосуванні владного розсуду в ході розкриття оціночного поняття. За для детального визначення основного змісту та особливостей даної правової конструкції, надамо диференційне визначення даного поняття.

Як зазначають науковці, оцінні поняття, які є у механізмі правового регулювання здійснюють велику кількість функцій, що важко, а іноді й неможливо здійснити через використання у техніці законодавця тільки формально-визначених понять, тобто ті які мають конкретний припис. Через це не є можливим здійснити відмову у повному обсязі від застосування у законодавстві оціночних понять [13, с. 21]. Вчені пропонують надання визначення оціночного поняття з точки зору кримінального закону. Оціночне поняття, це часткове або повне не конкретизоване у Кримінальному кодексі або в іншому нормативно-правовому акті поняття (ознаки), що має не його цілісну характеристику, а тільки певні властивості цього поняття, визначення змісту якого реалізується у ході застосування кримінально-правової норми на підставі певної кількості об'єктивних та суб'єктивних чинників, беручи до уваги приписи кримінального закону та судову практику, а його використання пов'язане з необхідністю здійснення правозастосовувачем особистого оцінювання конкретного випадку у межах наданих йому дискреційних повноважень [14, с. 64]. Зокрема, деякі вчені вважають що, кримінально-правові оціночні поняття – це поняття, які відображають кількісну або якісну кримінально-правову характеристику, що визначена безпосередньо суб'єктом правозастосування у певному окремому випадку, так як, будучи формально ідентичною за формою зовнішнього прояву (наприклад, «істотна шкода»), може мати різну соціально-правову значущість (наприклад, бути істотною, менш істотною чи неістотною) у кожній конкретній ситуації [15, с. 52].

Отже, питання квінтесенції оціночного поняття не є поодиноким дослідженням. Є різні погляди щодо онтології даного поняття, частина вчених наводить визначення виходячи із його специфіки, що визначена у нормах кримінального права, але дана правова конструкція міститься не тільки там, оціночні поняття зустрічаються у нормах цивільного процесуального права, спеціалізованих законах, що регулюють діяльність органів влади тощо. Тому можна надати загальне, всебічне визначення даного поняття. Оціночне поняття, це поняття зміст якого чітко не конкретизований законодавцем, що розкривається правозастосовувачем у ході реалізації правової норми у цілому, виходячи із власного розсуду та переконання, враховуючи обставини, що мають місце у правовідносинах. Застосування власного розсуду, в ході розкриття оціночного поняття, притаманне як представникам судової влади, так і представникам виконавчої влади, а саме правоохоронним органам. Тобто норма права реалізується не тільки із врахуванням того змісту, який визначений законодавцем, а також із можливістю його коригування правозастосовувачем. У зв'язку із цим, зміст норми частково змінюється та може, як втратити свою дію за наявності відповідних фактів, які мають місце у правовідносинах або навпаки її набути, що визначається правозастосовувачем.

Іншим фактором, який зумовлює виникнення правозастосовного розсуду є наявність прогалин у праві. Це виникає внаслідок не досконалості обсягу правового регулювання тієї багатоманітності суспільних відносин, що можуть підпадати під дію правового регулювання.

У національній науковій теоретичній літературі, прогалину у праві розуміють, як відсутність правових положень, які регулюють певні суспільні відносини. Прогалина в праві може існувати у вигляді повної відсутності будь-якого регулювання відносин та у вигляді неповного регулювання [16, с. 319]. Деякі вчені визначають прогалину у законодавстві, як відсутність нормативно-правової регламентації певної групи суспільних відносин у сфері правового регулювання, окресленої основними принципами права [17, с. 140]. Також є переконання, що прогалина в законі, це повна або часткова відсутність необхідних юридичних норм у чинних законодавчих актах [18, с. 594].

Застосування аналогії закону чи аналогії права, як засобу подолання прогалин у праві,

виключається під час реалалізації норм кримінального права та права про адміністративні правопорушення. Це зумовлено специфікою сутності кримінально-правових та адміністративно-правових приписів, що гласять: «Заборонено лише те, що прямо передбачено законом».

Деякі вчені зазначають, що аналогія закону виходить за межі тлумачення, а аналогія права взагалі не є аналогією, оскільки в неї немає застосування за схожістю [19, с. 105].

Однак є інші погляди, що аналогія права й аналогія закону, є характерними лише для приватно-правових галузей права [20, с. 185–189].

Застосування аналогії закону, як засобу подолання прогалин у праві, а саме норм що регулюють подібні за змістом правовідносини або аналогії права – загальні принципи права з метою здійснення правового регулювання тих суспільних відносин, які повністю чи частково не врегульовані законодавцем, має наслідком виникнення правозастосовного розсуду. Питання розсуду, у контексті огляду прогалин у праві, є доволі широким з точки зору втілення волі правозастосовувача. Так, як одним із ключових факторів є потенційна можливість врегулювання тих суспільних відносин, які повністю чи частково не підпадають під дію правових норм, в залежності під волі (рішення) правозастосовувача. Тобто, якщо правозастосувач буде вбачати можливість подібного врегулювання. А якщо брати до уваги застосування аналогії права, де відповідно до власного суб’єктивного бачення, правозастосувач конкретизує в рамках правового регулювання загальні правові принципи (ідеї, засади), «накладаючи» їх на конкретні життєві обставини та виходячи із власного розуміння їх співставлення, приймає державно-владне рішення, вчиняє діяння державно-владного характеру, має ще більший рівень потенційних ризиків негативного правового регулювання. Через не конкретизованість правових норм щодо правового регулювання відповідного виду суспільних відносин, виникає необхідність застосування власного розсуду правозастосовувача, що призводить до здійснення правового регулювання суспільних відносин не тільки з точки зору законодавчого змісту, а і суб’єктивного бачення, інтересу, переконання тощо, що має наслідком неналежне правове регулювання.

Слід відзначити, що у даних випадках не менш важливе питання має рівень професіоналізму особи. Існує навіть п'ятивимірна шкала професіоналізму, яка використовується для оцінки рівня професіоналізму серед співробітників правоохоронних органів [21]. При цьому питання дискреції, оціночних понять та прогалин у праві має всезагальний характер. Так у дослідженнях щодо мігрантів у Фінляндії, зазначається: У зв'язку із не конкретно сформульованими правовими дефініціями та неефективним наглядом суду, органи влади мають відповідні дискреційні повноваження стосовно видачі наказів щодо затримання іноземців, які не відповідають вимогам закону [22]. На відміну від національного законодавства де проблема понять, що мають загальне абстрактне значення, у міжнародному праві існує подібна проблема, що має назву метафоричні формулювання. Воно є дещо подібним із оціночними поняттями. Використання метафори та її дія на встановлення змісту поняття «якість права» у справах Європейського суду з прав людини, визначено у статті 8. Суд реалізує метафори, концептуально узгоджені з тими, що застосовуються у прецеденті, який цитується, інтерпретуючи успішні заяви у своїх рішеннях, та звертає увагу на різні метафори у своїй незгоді [23]. Тобто також вирішуючи проблему виходячи із власного розсуду. Натомість питання прогалин у праві є всесвітньо-правовою. Так дослідники зазначають про значне занепокоєння поняттям і природою «прогалин» у контексті проекту Глобального пакту, Резолюції та загалом у ІЕЛ [24]. Що може мати проблемою не правильність правового регулювання. Як вбачається, розсуд є всезагальним правовим явищем, що стосується здійснення правового регулювання через правозастосування тих норм, які мають певні не точності, альтернативність або їх прямої відсутності щодо певних відносин. Вчені зазначають, що дискреція (широта дій індивіда) є фундаментальним елементом роботи, що має широкі індивідуальні та організаційні наслідки [25].

Висновки. Отже, процес правозастосування є однією із видів державно-владної діяльності, що полягає у реалізації правових приписів у суспільному житті, посадовими, службовими особами, які наділені владними на те повноваженнями. Ця форма реалізації права є однією із відповідальніших так, як вона здійснюється уповноваженими на те особами не від власного імені, а від імені держави. Тобто суспільство, що є єдиним джерелом влади у республіканських країнах, Україна не є виключенням, делегує право на управління органам влади. Які можуть бути одноособовими (президент) або колективними (парламент), що створюють інші органи управління суспільством та призначають відповідних уповноважених на те осіб, здійснювати частину функцій

влади у державі. Виходячи із цього відповідні посадові та службові особи наділені частиною функцій по управлінню державою, що належать суспільству та походять від нього. Тому процес реалізації права у формі правозастосування є досить відповідальним, так як реалізує владу делеговану народом в якості регулювання відповідних суспільних відносин. Але у ході правозастосування, через специфічні правові конструкції або недосконаліть законодавства, виникають випадки де правозастосувач у ході реалізації правових норм, повинен застосувати власний розсуд. Це зумовлюється такими фактами, як: надання у правовій нормі необхідності обрання одного із декількох варіантів прийняття владного рішення або вчинення владного діяння; оціночні поняття; прогалини у праві. Кожен випадок зумовлює втілення правозастосовувачем власного розсуду у ході реалізації правової норми у життя. Даний розсуд проявляється у застосуванні в ході співставлення фактичних обставин справи, які встановлені на підставі доказів, із правовою нормою, що містить відповідну правову конструкцію, власної волі через рівень освітченості, моральних якостей, психологічного стану, власного інтересу, правової освітченості. Тобто винесення владного рішення щодо правового регулювання суспільних відносин, не тільки із волі законодавця, який вклав її у правову норму, а ще виходячи з особистих характеристик суб'єкта реалізації норми права. Що може мати наслідком втілення правової норми не у відповідності до волі законодавця, реалізація власного інтересу правозастосовувача або неоднобічне правозастосування. Це викликає необхідність встановлення законодавчої визначеності у правових нормах за для «легітимного» та «легального» правового регулювання. Конкретизація може полягати у визначення вичерпного переліку ознак, підстав реалізації відповідної проблемної правової конструкції, а у випадку прогалин у праві – правовому врегулюванню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

2.Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 19 с.

3.Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с.

4.Павлишин О. В. Правозастосування та його ознаки в контексті семіотико-правового аналізу правової реальності. Філософські та методологічні проблеми права. 2017. № 1 (13). С. 161–172.

5.Копейчиков В. В. Теорія держави і права. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

6.Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : Юриспруденція. 2014. № 11. Том 1. С. 40–42.

7.Колодій А. М. Теорія держави і права : навч. посіб.. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.

8.Нагнибіда В. Теоретичні засади правозастосування. Університетські наукові записки, 2019. Том 18, № 3 (71). С. 33-42

9.Закурін М. К. Дискреція – дія на власний розсуд. Поняття та прояв. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 4. С. 17–24.

10.Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с

11.Харченко М. В. Розсуд судді під час розгляду справ в адміністративному судочинстві : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2023. 208 с.

12.Гаран О. В., Степанова Т. В. До питання дискреційних повноважень адміністративних судів. *Наука і техніка сьогодні: Серія «Право».* 2023. № 3 (17). С. 22–35. DOI: 10.52058/2786-6025- 2023-3(17)-22-35.

13.Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.

14.Ус О. В. Кваліфікація злочину, склад якого містить оціночну ознаку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки.* 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 63–67.

15.Косович В. М. Оціночні поняття як джерело і форма права. *Вісник Львівського університету : серія юридична*. 2004. № 40. С. 52–59.

16.Труба В. Теорія держави і права : підручник. Харків : Одісей, 2007. 448 с.

17.Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави : навч. Посібник. Київ : Атіка, 2001. 368 с.

18.Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.

19.Вильнянский В. И. Значение логики в применении правовых норм. *Ученые записки Харьковского юридического института.* 1948. Вып. III. С. 105.

20.Коструба А. В. Аналогія права та закону як фактична фікція і спосіб «оздоровлення» механізму право припинення. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 185–189.

21.Jom Miller, Lincoln Fly Measuring professionalism in law enforcement. Criminology. 1976. Volume 14, Issue 3. P. 401-412.

22.Jukka Könönen Immigration detention as a routine police measure : Discretionary powers in preemptive detention of noncitizens in Finland. *Criminology*. 2022. Volume 56, Issue 3. P. 418-440.

23.Jacob Livingston Slosser Components of Legal Concepts : Quality of Law, Evaluative Judgement, and Metaphorical Framing of Article 8 ECHR. European Law Journal. 2019. Vol. 25, Issue 6. P. 593-607.

24.Duncan French, Louis J. Kotzé Towards a Global Pact for the Environment : International environmental law's factual, technical and (unmentionable) normative gaps. *Review of European, Comparative & International Environmental Law.* 2019. Volume 28, Issue 1. P. 25-32.

25.Arran Caza Typology of the Eight Domains of Discretion in Organizations. *Journal of Management Studies*. 2012. Volume 49, Issue 1. P.144-177.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2025 Переглянуто 08.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 03.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

S. G. PEVKO
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law
Enforcement of the Educational and Scientific Institute No. 5
E-mail: Stanislav.advocate@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1488-9715
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, 61000, 27 Leva Landau Avenue

DEFINITION OF LEGAL PROCESS DISCRETION

ANNOTATION: *Introduction.* The problem of discretion in the course of law enforcement is not an isolated case of legal validity. Only the legislative body in the country has the right to create by adopting new, amending existing or canceling existing legal norms. But due to the imperfection of the legislation or the existence of a specific construction, the subject of law enforcement is given the opportunity to implement the legal norm based on his own conviction. That does not fully correspond to the principle of legal certainty, i.e. the rule of law must have a specific legal prescription, the implementation of which is carried out in accordance with its essence determined by the legislator. Therefore, the question arises of establishing the essence and features of discretion in the law enforcement process.

Summary of the main research results. In the research, the main parts of the scientific question. The concept of law enforcement was defined, its features as a means of implementing legal norms were emphasized, and the main components of the law enforcement procedure were considered. The issue of cases leading to the emergence of law-enforcement discretion is also considered, namely: discretionary powers, evaluative concepts, gaps in the law. An ontology was given to each of them and an analysis of the peculiarities of each legal structure and phenomenon was carried out. Having established the main elements of the scientific question, a comprehensive analysis of their connection with discretion was carried out. The essence and influence of discretion on the process of implementation of the right is defined. The risks of the existence of discretion as an element of legal regulation, the occurrence of which is directly or indirectly allowed by the legislator and provided as a necessary component of law enforcement, are noted.

Conclusions. Having analyzed all the components of the scientific question, conclusions were made regarding the place of discretion in the law enforcement process and ways to overcome the identified scientific problem were proposed. Emphasizing the risks that are caused by the existence of discretion in law enforcement, namely: the application of legal norms not in accordance with the content that is invested in the legal norm by the legislator; realization of one's own interest in the implementation of legal dogma; one-sided law enforcement, there is a need to overcome the relevant negative circumstances. Ways to overcome the specified conditions that allow the enforcer to implement his own will are: determination of the grounds for making a relevant authoritative decision or committing an authoritative act; establishment of meaningful diversity of the evaluative concept that may take place during the implementation of the legal norm, taking into account the multifaceted circumstances that may arise in legal relations; regulate relations that are not directly subject to the law.

KEY WORDS: *law enforcement, discretion, evaluative concepts, discretion, gaps in the law.*

REFERENCES

1. Zaychuk O. V., Onishchenko N. M. (2006). Theory of State and Law. Kyiv: Yurinkom Inter. 688 p. (In Ukrainian)
2. Hnatyuk M. D. (2007). Law enforcement and its place in the process of law enforcement: autoref. thesis ... candidate law Sciences: 12.00.01. Kyiv. 19 p. (In Ukrainian)
3. Skakun O. F. (2001). Theory of the state and law. Kharkiv: Konsum. 656 p. (In Ukrainian)
4. Pavlyshyn O.V. (2017). Law enforcement and its features in the context of semiotic-legal analysis of legal reality. Philosophical and methodological problems of law. No. 1 (13). P. 161–172. (In Ukrainian)
5. Kopeichykov V. V. (2002).Theory of State and Law. Kyiv: Yurinkom Inter. 368 p. (In Ukrainian)
6. Donchenko O. I. (2014). Peculiarities of law enforcement as a form of law enforcement. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University: Jurisprudence. No. 11. Volume 1. P. 40–42. (In Ukrainian)
7. Kolodiy A. M. (2002). Theory of State and Law: a textbook. Kyiv: Yurinkom Inter. 368 p. (In Ukrainian)
8. Nagnybida V. (2019). Theoretical principles of law enforcement. University Scientific Notes. Volume 18, No. 3 (71). P. 33-42. (In Ukrainian)
9. Zakurin M. K. (2019). Discretion – action at one's own discretion. Concept and manifestation. Herald of economic justice. No. 4. P. 17–24. (In Ukrainian)
10. Shevchuk S. V. (2007). Judicial law-making: world experience and prospects in Ukraine. Kyiv: Referat. 640 p. (In Ukrainian)
11. Kharchenko M. V. (2023). Judge's discretion during the consideration of cases in administrative proceedings: dissertation ... candidate of legal sciences: 12.00.07. Zaporizhzhia. 208 p. (In Ukrainian)
12. Haran O. V., Stepanova T. V. (2023). On the issue of discretionary powers of administrative courts. Science and technology today: Law series. No. 3(17). P. 22–35. DOI: 10.52058/2786-6025-2023-3(17)-22-35. (In Ukrainian)

13. Titko I. A. (2010). Valuable concepts in the criminal procedural law of Ukraine: monograph. Kharkiv: Pravo. 216 p. (In Ukrainian)

14. Us O. V. (2018). Qualification of a crime, the composition of which contains an evaluative feature. Scientific *Bulletin of Kherson State University. Series Legal Sciences*. Issue 2. Vol. 2. P. 63–67. (In Ukrainian)

15. Kosovych V. M. (2004). Evaluative concepts as a source and form of law. Bulletin of Lviv University: legal series. No. 40. P. 52–59. (In Ukrainian)

16. Truba V. (2007). Theory of the state and law: a textbook. Kharkiv: Odyssey. 448 p. (In Ukrainian)

17. Rabinovych P. (2001). Fundamentals of the general theory of law and the state: academic. Manual. Kyiv: Atika. 368 p. (In Ukrainian)

18. Skakun O. F. (2006). Theory of the state and law (Encyclopedic course): textbook. Kharkiv: Espada. 776 p. (In Ukrainian)

19. Vil'nyansky V. I. (1948). The importance of logic in the application of legal norms. *Scholarly notes of Kharkiv Law Institute*. Issue III. P. 105. (In Russian)

20. Kostruba A. V. (2012). Analogy of law and law as a factual fiction and a way to "rehabilitate" the mechanism of the right of termination. *Journal of the Kyiv University of Law*. No. 3. P. 185–189. (In Ukrainian)

21. Jom Miller, Lincoln Fly (1976). Measuring professionalism in law enforcement. *Criminology*. Volume 14, Issue 3. P. 401-412.

22. Jukka Könönen (2022). Immigration detention as a routine police measure: Discretionary powers in preemptive detention of noncitizens in Finland. *Criminology.* Volume 56, Issue 3. P. 418-440.

23. Jacob Livingston Slosser (2019). Components of Legal Concepts: Quality of Law, Evaluative Judgment, and Metaphorical Framing of Article 8 ECHR. *European Law Journal*. Vol. 25, Issue 6. P. 593-607.

24. Duncan French, Louis J. Kotzé (2019). Towards a Global Pact for the Environment: International environmental law's factual, technical and (unmentionable) normative gaps. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. Volume 28, Issue 1. P. 25-32.

25. Arran Caza (2012). Typology of the Eight Domains of Discretion in Organizations. *Journal of Management Studies*. Volume 49, Issue 1. P.144-177.

The article was received by the editors 05.09.2025 The article was revised 08.10.2025
The article is recommended for printing 03.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-05
УДК 340.1

ПЕРЕДЕРІЙ О.С.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
E-mail: perederii@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4898-876X
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ЮРИДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті викладено основні досягнення Європейського Союзу в частині розробки системи правового регулювання використання штучного інтелекту на міждержавному європейському рівні. Наведено аналітичну інформацію щодо пріоритетів регуляторного впливу таких актів з урахуванням дотримання прав людини.

Короткий зміст основних результатів дослідження. На основі аналізу положень нормативних актів України про розвиток, застосування (використання) штучного інтелекту висвітлено проблематику наближення національного законодавства до аналогічних загальноєвропейських правових практик. Акцентовано увагу на змістовній недосконалості нормативних актів системи національного законодавства України, які регулюють наближення її правової системи до правової системи Європейського Союзу в частині регулювання використання штучного інтелекту. Висвітлено причини низького рівня ефективності національної правової основи щодо унормування використання технологій штучного інтелекту в аспекті запровадження відповідних загальноєвропейських правових стандартів. Обґрунтовано авторську позицію про те, що з урахуванням наданого Україні статусу держави-кандидата на вступ до ЄС, українському законодавцю слід активніше працювати над запровадженням європейських рамкових параметрів юридичного регулювання розвитку сфери штучного інтелекту.

Висновок. Доведено, що положення національного законодавства України щодо регулювання використання ШІ є фрагментарними і не системними, викладені у багатьох нормативних актах, які регулюють різні сфери суспільних відносин. Наголошено, що система державного управління, ринкового виробництва, інфраструктури насамперед потребує посилення ролі високих технологій в економічних процесах і сфері забезпечення обороноздатності країни. Відповідно необхідним є оновлення державної концепції розвитку штучного інтелекту з деталізацією пріоритетів нормативного урегулювання цих процесів, встановленням чітких строків цього, очікуваних критеріїв ефективності, відповідальних суб'єктів. Це стане поштовхом для інноваційних змін національної правової системи України, запровадження прогресивних правових стандартів Європейського Союзу з питань регулювання штучного інтелекту, підвищення рівня інвестиційної привабливості національної економічної системи у майбутньому.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *Україна, штучний інтелект, правова система України, Європейський Союз, права людини, правові інновації, універсальні цінності, законодавство, безпека*

Як цитувати: Передерій О.С. Юридичні засади використання штучного інтелекту в Україні в умовах європеїзації національної правової системи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 55-61. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-05

In cites: O. S. Perederii (2025) Legal principles of the use of artificial intelligence in Ukraine in the context of the Europeanization of the national legal system. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 55-61. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-05 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Однією з тенденцій розвитку сучасної цивілізації є невпинне розширення меж використання та впровадження у всі сфери соціальної активності людини технологій «Artificial intelligence», або штучного інтелекту (далі – ШІ). Експерти порізному оцінюють вплив технологій ШІ на якість і спосіб життя спільнот в цілому і кожної конкретної людини зокрема. Проте очевидним є факт того, що технології ШІ стрімко розвиваються, а капіталізація цих процесів збільшується, буквально, щохвилини. Більш того, сфера удосконалення високих інформаційних технологій є самою інвестиційно привабливою в усіх державах світу. За цих умов логічним є те, що сучасні суспільства потребують певних юридичних моделей (рамок, меж) використання ШІ.

Відповідно, для юридичної спільноти постає первинне питання: які стандарти правового регулювання використання ШІ є найбільш оптимальними та ефективними для дер

© Передерій О.С., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

жави на даний момент часу? Проблематика пошуку відповіді на зазначене питання постала також і перед Україною, адже технології ШІ все частіше застосовуються у самих різноманітних сферах державного управління і професійної діяльності. Активізація процесів європейської інтеграції лише посилює актуальність зазначеного, адже правова система України має демонструвати здатність швидко адаптуватися до впровадження правових стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо регулювання ШІ. Це має супроводжуватися, перша за все, розробкою інноваційних за змістом актів національного законодавства з питань застосування ШІ з урахуванням існуючих вже досягнень правової системи європейської спільноти. У зв'язку з цим актуальною проблемою для сучасної юридичної доктрини і практики є визначення концептуальних юридичних засад використання ШІ в аспекті європеїзації національної правової системи.

Стан наукового дослідження теми. Окремі питання правового регулювання використання технологій ШІ у вітчизняній юридичній науці потрапляли у спектр дослідницької уваги таких науковців як Я. Беназюк, Л. Товкун, М. Леонович та ін. Певні їх напрацювання стали ідейною основою для формування викладених у статті авторських позицій. Проте, аналіз наукового доробку з проблем розвитку правових засад використання ШІ в Україні за умов активізації європейської інтеграції залишаються недостатнім для реального удосконалення правотворчості із зазначеної проблеми і створення доктринального фундаменту для формування відповідної практики.

Метою дослідження є висвітлення юридичних засад використання ШІ в умовах інноваційного реформування національної правової системи України і активізації європейської інтеграції.

Основні результати дослідження. У сучасному буремному світі станом на 2025 р. сформовано кілька міждержавних правових моделей регулювання використання ШІ. Мова йде, передусім, про інтегровані зусилля з регламентації ШІ на африканському континенті, що викладені у «Стратегії цифрової трансформації для Африки (2020-2030)» (документ передбачає формування спільної позиції щодо ШІ; створення робочої групи з вивчення ШІ й аналітичного центру штучного інтелекту для оцінювання та рекомендації проєктів для співпраці відповідно до Цілей сталого розвитку ООН), а також в Азії («Цифровий генеральний план» Асоціації держав Південно-Східної Азії, який визначає пріоритети цифрового розвитку регіону). Окремо слід виокремити США і Об'єднані Арабські Емірати, які формують власні регуляторні моделі застосування ШІ у процесах економіки. Проте, ЄС, на сьогодні, є безперечним світовим лідером у створенні комплексної нормативно-правової бази для унормування використання технологій ШІ.

Перші вагомі кроки у напрямі врегулювання використання ШІ у ЄС почали робити ще у першому десятиріччі XXI століття. Саме тоді було впроваджено перші правові інститути регулювання використання ШІ у процесі здійснення авторських прав: гарантовано авторське право щодо оригінального автора як людини, а не машини, керованої ШІ, закріплено принцип авторства людини щодо комп'ютерних програм, принцип відповідальності людини, а не ШІ за завдану шкоду авторським правам та ін. Пізніше, за період з 2016 по 2025 рр. ЄС, як ніякій іншій державі або міждержавному утворенню, вдалося, як справедливо зазначають Л. Товкун та М. Леонович, за відносно невеликий проміжок часу органічно поєднати міжнародні принципи, регламенти, етичні стандарти та національне законодавство окремих європейських країн при створенні нормативних засад використання ШІ за умови пріоритетності захисту персональних даних і конфіденційності при використанні систем високих інформаційних технологій [1, с. 279]. Так, з 2017 р. за дорученням Європейського Парламенту, Європейська Комісія розпочала розробку модельних правил використання ШІ у галузі робототехніки. Результатом цього стала Резолюція Європейського Парламенту від 16 лютого 2017 року з рекомендаціями Комісії з норм цивільного права щодо робототехніки 2015/2103(INL) [2]. Зазначений документ визначив базові принципи розвитку ШІ для використання у цивільних сферах життя держав-членів ЄС (визначення уніфікованої термінології для автономних систем, розумних автономних роботів та їх підкатегорій), запровадження спеціального алгоритму реєстрації роботів на внутрішньому ринку ЄС спеціалізованою інституцією – Агентством ЄС з робототехніки та штучного інтелекту, активізація розвитку технології роботів як інструменту доповнення людських можливостей, створення реальних умов для ефективного постійного людського контролю над інтелектуальними машинами, впровадження ефективного нагляду за ринком ШІ, надання державної допомоги малим і середнім підприємствам і стартапам у секторі робототехніки та ШІ).

Пізніше, навесні 2018 р. 25 держав-членів ЄС підписали Декларацію про співпра-

цю в галузі штучного інтелекту (Declaration of cooperation on Artificial Intelligence) [3]. Магістральна ідея декларації полягає у створенні організаційно-правових засад впровадження ШІ у ринок праці, систему європейської освіти і науки, процеси професійної кваліфікації та перекваліфікації громадян держав ЄС, оновлення юридичної основи використання ШІ. Наступними важливими кроками на шляху формування системи правового регулювання використання ШІ на рівні ЄС стало прийняття Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Європейської Ради, Ради Європейського економічного та соціального Комітету та Комітету регіонів «Штучний інтелект для Європи» (Artificial Intelligence for Europe) від 25.04.2018 р. Зміст документу присвячений забезпеченню належної етичної і правової бази використання ШІ на основі універсальних цінностей, які закладено у Хартії основних прав Європейського Союзу [4].

У 2019 р. на рівні ЄС було прийнято Рекомендації з етики для надійного штучного інтелекту (Ethics guidelines for trustworthy AI) (визначено необхідність законних алгоритмів безпечного використання ШІ). Роком пізніше, у 2020 р. схвалено та опубліковано Європейською Комісією Білу книгу зі штучного інтелекту (закріплено численні заходи та варіанти майбутньої нормативної бази ЄС для ШІ з урахуванням суспільної думки). У цьому ж році прийнято Пропозицію щодо Регламенту Європейського Парламенту та Ради про встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту («Акт про штучний інтелект»). Цим документом, зокрема пропонувалося правила законодавчого регулювання використання ШІ залежно від зон ризику з урахуванням універсальних правових цінностей ЄС. У цьому ж році Комітетом Міністрів Ради Європи 8 квітня 2020 року прийнято Рекомендацію Cm/rec (2020)1 державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини [5, с. 7]. Одним із найбільш вагомих досягнень ЄС у створенні правових засад використання ШІ є запровадження Регламенту ЄС про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних (далі – GDPR (General Data Protection Regulation). Регламент визначає правила зберігання персональних даних громадян країнчленів ЄС та розрахований на суб’єктів будь-якої країни, які обробляють дані резидентів держав-членів ЄС [6]. Привертає увагу те, що GDPR гарантує забезпечення права останніх контролювати свої дані та посилювати вимоги до обробників таких даних включаючи технології штучного інтелекту.

Практика втілення GDPR у державах ЄС довела, що зазначений акт є потужним правовим інструментом обмеження «інформаційних апетитів» транснаціональних цифрових корпорацій. Так, для прикладу Ірландська комісія із захисту даних (DPC) у 2024 р. оштрафувала компанію соціальних мереж Meta на суму €251 мільйон за недотримання регламенту ЄС про конфіденційність даних; регулятор ЄС з питань конфіденційності також штрафував Meta на $101,5 млн за неналежне зберігання паролів деяких користувачів без шифрування, а також на €797 мільйонів за зловживання на користь Facebook Marketplace [7]. Беручи до уваги те, що багато інформаційних процесів Meta адмініструється ШІ, зазначені прецеденти свідчать про дієвість загальноєвропейських правових інструментів регулювання використання зазначених технологій, які успішно застосовуються транснаціональними цифровими корпораціями як на рівні національних правових систем держав-членів, так і на рівні міждержавної правової системи самого ЄС.

У 2024 р. ЄС прийняв Акт про штучний інтелект («Artificial Intelligence Act»), який розроблявся кілька років [8]. Зазначений документ встановив правові засади забезпечення захисту основних прав, демократії, верховенства права та екологічної стійкості від високоризикового штучного інтелекту, одночасно стимулюючи інновації та перетворюючи Європу на лідера в цій галузі. Правила встановлюють обов'язок суб’єктів застосування штучного інтелекту (на основі його потенційних ризиків та рівня впливу) дотримуватися, перш за все, прав людини. Організаційним наслідком прийняття цього акту стало створення Європейської ради зі штучного інтелекту. Це орган, який надає допоміжні за своїм характером консультативні функції державам-членам в частині сприйняття та ефективного застосування Акту про штучний інтелект.

Якщо висвітлювати здобутки ЄС у сфері формування універсальних правових стандартів використання ШІ ще більш деталізовано, то відповідна характеристика загалом потребує написання низки окремих статей. Зазначені здобутки є, в цілому, відомими для заінтересованого загалу. Куди важливішим для правової і економічної систем сучасної України є створення організаційно-правових умов для їх сприйняття і запровадження на національному рівні. Щодо зазначеного, то об’єктивно існує певна проблема.

Так, якщо будь-якій заінтересованій особі скористатися сервісом пошуку законодавчих актів (https://itd.rada.gov.ua/billinfo) на офіційному порталі Верховної Ради України у розділі «Законотворчіть» і у параметри пошуку ввести сортування законопроєктів з питань врегулювання ШІ в Україні, її може чекати, скажімо так, певне розчарування. Результат пошуку майже не дає ніяких конкретних результатів, що свідчить про обмеженість законодавчих ініціатив з цього питання. Така ситуація, вочевидь, не відповідає цілям і викликам європейської інтеграції нашої держави. Більш того, навіть на рівні парламенту України означене офіційно констатується. Так, Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації ще у 2023 р. оприлюднив аналітичний матеріал «Правове регулювання Штучного Інтелекту. Яким шляхом рухатись?» [9]. У ньому зазначалося, що Україні слід визначитися з концепцією розвитку системи правого регулювання штучного інтелекту з урахуванням кращого європейського та світового досвіду і наводиться іноземний досвід. Але далі очевидної констатації справа не пішла і конкретних рекомендацій не викладено.

Зауважимо, що Угода про асоціацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) як базовий законодавчий акт, у відповідності до якого правова система України трансформується відповідно до вимог ЄС, не містить такого поняття як «штучний інтелект» та не передбачає заходів, які були б безпосередньо спрямовані на юридичне унормування процесів його використання [10]. Більш того, подібних приписів буквально не передбачено й у документах, що регулюють плановий процес імплементації Угоди про асоціацію в національну правову систему. Так, у Плані заходів з виконання Угоди про асоціацію, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106 (далі – План) не передбачено конкретних заходів щодо запровадження новітніх організаційно-правових форм регламентації використання штучного інтелекту [11]. Поряд із цим, багато правових конструкцій як Угоди про асоціацію так і Плану все ж можна вважати нормативним підґрунтям для розробки і впровадження відповідних правових інновацій у правові систему України. Для прикладу, - впровадження технологій ШІ можна розглядати як допоміжний інструмент в межах «оптимізації процесів використання державних інформаційних баз даних», як це передбачено у Плані. Також, впровадження технологій ШІ може відбуватися у рамках «розробки заходів із забезпечення автоматизованої системи доступу антикорупційних органів до державних реєстрів та баз даних державних інституцій» (п. 13 Плану) або у процесі «налаштування системи обміну інформаційними повідомленнями про види характерних правопорушень на державному кордоні України і ЄС», «створенні автоматичного тематичного аналізу ризиків за характерними загрозами прикордонній безпеці» (п. 19 Плану) та ін. Подібних заходів План передбачає десятки і усі вони, без виключення, є важливими для різноманітних сфер державного управління, безпеки і економіки України. У додаток до наведеного, в аспекті європеїзації правової системи України, практика втілення вже згадуваного GDPR є особливо важливим. Регуляторна дія його положень, між іншим, абсолютно відповідає повноцінній реалізації Розділу ІІІ Угоди про асоціацію «Юстиція, свобода та безпека». Перспективна мета GDPR – встановити межі використання сучасних технологій приватними компаніями, органами публічної адміністрації з метою обробки і накопичення персональних даних в безпрецедентних масштабах в інтересах реалізації своєї діяльності. Але чітко відповісти на питання про те, у яких сферах та у якому ступені національна правова система запозичила положення GDPR станом на другу половину 2025 р. важко через дефіцит офіційної інформації. Цілеспрямована робота на національному рівні у цьому напрямі як така системно не ведеться.

Безумовно, не можна стверджувати, що на державному рівні в останні роки спостерігалася повна бездіяльність щодо розвитку організаційно-правових засад використання ШІ. Так, ще наприкінці 2020 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (далі – Концепція) [12]. Реалізація Концепції передбачена на період до 2030 р. Основний акцент у документі робиться на розвиткові ШІ як важливого напряму сфери науково-технологічних досліджень. Документ також визначив соціально обумовлені проблеми, які потребують розв’язання для успішної апробації технологій ШІ у соціально-економічній, науково-технічній, оборонній, правовій та інших сферах діяльності. Примітно, що у Концепції прямо констатовано відсутність концептуальних засад державної політики в галузі ШІ, що не дозволяє створювати та розвивати конкурентоспроможне середовище у багатьох галузях. І це при тому, що Укра-

їна з 2019 р. є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи і у тому ж році приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Cooperation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449 [13].

У контексті аналізу розвитку юридичного базису використання штучного ШІ на рівні правової системи України, слід зазначити, що пріоритетні завдання реалізації Концепції сформульовано досить абстрактно, без конкретного перспективного розрахунку. Зокрема, це «приведення законодавства у галузі використання технологій штучного інтелекту у відповідність із міжнародними нормативно-правовими актами», «проведення оцінки можливості та визначення меж (етичних, правових) застосування систем штучного інтелекту для цілей надання професійної правничої допомоги», «розроблення чітких етичних та правових меж, в яких розробляються та впроваджуються технології штучного інтелекту». Поряд із цим, у документі не йдеться жодним словом ані про урахування процесів європейської інтеграції для розвитку ШІ в України, ані про сприйняття конкретних правових стандартів ЄС у сфері застосування ШІ, ані про досвід держав-членів ЄС із зазначеного виду діяльності тощо. Більш того, чітких даних про те, які саме положення права ЄС про ШІ було і планується запровадити у систему національного законодавства України впродовж останніх років наразі не визначено.

Слід також вказати, що певні аспекти регулювання використання ШІ знайшли своє часткове втілення на рівні відомчої діяльності. Для прикладу, Міністерство цифрової трансформації сформувало Білу книгу з регулювання ШІ в Україні зі специфічною поміткою «Бачення мінцифри. Версія для консультацій. Не є аналітичним документом публічної політики» [14]. Відповідно, підзаконним нормативним актом зазначений матеріал назвати не можна. Приблизно аналогічні за юридичною природою документи оприлюднили за сприяння Мінцифри і Міністерство юстиції України та Верховний Суд. Останній оприлюднив подібне у формі «Посібника з відповідального використання ШІ для правників» [15]. Наявність таких рекомендацій є позитивним чинником. Але він не свідчить про формування конкретизованих нормативних приписів регулювання ШІ у межах єдиного підходу щодо реалізації згадуваної вище Концепції. У зв'язку із зазначеним, необхідно зробити проміжний висновок про те, що при розробці Концепції не було враховано відповідний досвід і досягнення нормативного регулювання ШІ на рівні міждержавної правової системи ЄС, членом якого наша держава планує стати у найближчий історичній перспективі.

Так чи інакше, але аналіз нормативної основи трансформації правової системи України в аспекті зближення з міждержавною правовою системою ЄС, дає підстави констатувати, що нормативна основа імплементації Угоди про асоціацію не містить чітких правових приписів, які прямо зобов'язують Україну формувати належну систему, перш за все, законодавчого регулювання використання ШІ. Ми вважаємо це вагомим недоліком державної політики щодо формування правових засад розвитку національної системи унормування ШІ. Зволікати з цим у буквальному сенсі слова є шкідливим для України. Наша держава, яка на відміну від США, Об'єднаних Арабських Еміратів, Китаю чи Південної Кореї, має обмежений науковий і економічний потенціал для розвитку національної моделі розвитку ШІ. Беручи до уваги наданий Україні статус держави-кандидата на вступ до ЄС, слід швидше робити конкретні кроки щодо приєднання до європейських рамкових параметрів юридичного регулювання розвитку сфери ШІ.

Висновки. Як підсумок до наведеного вище, зазначимо, що фрагментарно деякі положення національного законодавства щодо регулювання використання ШІ з'явилися сьогодні у нормативних актах, які регулюють різні сфери суспільних відносин. Передусім, це авторські права, процеси інформатизації та захисту даних, освіта. Проте, системної, планової роботи щодо формування законодавства про використання ШІ в Україні тривалий час не велося і відповідна активність в межах сьогодення усе ще залишається низькою.

Система державного управління, національна економіка і, врешті, суспільство в цілому об'єктивно втрачає від цього. Беручи до уваги зростання ролі ШІ в усіх процесах життєдіяльності суспільства, а особливо – посилення ролі високих технологій в економічних процесах і забезпечення обороноздатності, надзвичайно важливим є оновлення державної концепції розвитку ШІ з деталізацією пріоритетів нормативного урегулювання цих процесів, встановленням чітких строків цього, очікуваних критеріїв ефективності, відповідальних суб'єктів.

Усе це стане істотним стимулом для інноваційних змін національної правової системи України, запровадження прогресивних

правових стандартів ЄС з питань регулювання ШІ, підвищення рівня інвестиційної привабливості національної економічної системи у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Товкун Л. В., Леонович М. Ю. Правове регулювання штучного інтелекту: міжнародний досвід та перспективи впровадження для України. Юридичний електронний науковий журнал. 2024. № 12. С. 278-282. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://lsej.org.ua/12_2024/64.pdf

2. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to theCommission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https:// https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html#title1

3. EU Member States sign up to cooperate on Artificial Intelligence. Shaping Europe's digital future. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/eu-member-states-sign-cooperate-artificial-intelligence

4. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION Artificial Intelligence for Europe{SWD(2018) 137 final. Access to European Union law. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52018DC0237

5. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства у сфері використання технологій штучного інтелекту (стан та перспективи розвитку законодавства ЄС та інших держав світу). Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32500.pdf

6. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). Офіційний інтернет-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

7. Перепечко І. Meta оштрафували на €251 мільйон за витік даних із Facebook: Повідомлення від 17 грудня 2024 р. Інтернет-сайт «Бабель». URL: https://babel.ua/news/113693-meta-oshtrafuvali-na-251-milyon-za-vitik-danih-iz-facebook

8. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. News European Parliament. 13-03-2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law

9. Правове регулювання Штучного Інтелекту. Яким шляхом рухатись. Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 08 серпня 2023 р. Офіційний інтернет-сайт Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239849.html

10. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09. 2014 р. № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014 р. № 40. Ст. 2021

11. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. Офіційний вісник України. 2018. № 24. Ст. 852

12. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Офіційний інтернет-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8

13. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. OECD Legal Instruments. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449

14. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри Версія для консультацій. Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/vikoristovuyte-shtuchniy-intelekt-bez-porushennya-prava-intelektualnoi-vlasnosti-rekomendatsii-dlya-rozrobnikiv-koristuvachiv-i-pravovlasnikiv-kontentu

15. Беназюк Ян. Штучний інтелект у діяльності Верховного Суду: етичні та організаційні рамки. Презентація Посібника з відповідального використання ШІ для правників від 4 вересня 2025 року. Верховний Суд. URL:chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/142_AI_in_SC_Ethical_Organizational_Frameworks_bernaziuk.pdf

Стаття надійшла до редакції 18.09.2025 Переглянуто 22.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 21.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

O.S. PEREDERII
PhD (Law), associate professor,
Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines
E-mail: perederii@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4898-876X
V.N. Karazin Kharkov National University
Kharkiv, 61022, Svobody squere, 4

LEGAL PRINCIPLES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEANIZATION OF THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

ANNOTATION. *Introduction.* The article outlines the main achievements of the European Union in terms of developing a system of legal regulation of the use of artificial intelligence at the interstate European level. Analytical information is provided on the priorities of the regulatory impact of such acts, taking into account compliance with human rights.

Summary of the main results of the study. Based on the analysis of the provisions of the regulatory acts of Ukraine on the development, application (use) of artificial intelligence, the issues of approximation of national legislation to similar pan-European legal practices are highlighted. Attention is focused on the substantive imperfection of the regulatory acts of the national legislative

system of Ukraine, which regulate the approximation of its legal system to the legal system of the European Union in terms of regulating the use of artificial intelligence. The reasons for the low level of effectiveness of the national legal framework in terms of regulating the use of artificial intelligence technologies in terms of introducing relevant pan-European legal standards are highlighted. The author's position is substantiated that, taking into account the status of a candidate country for accession to the EU granted to Ukraine, the Ukrainian legislator should work more actively on the introduction of European framework parameters for legal regulation of the development of the field of artificial intelligence.

Conclusion. It is proven that the provisions of the national legislation of Ukraine on the regulation of the use of AI are fragmentary and not systemic, set out in many regulatory acts that regulate various spheres of public relations. It is emphasized that the system of public administration, market production, infrastructure primarily requires strengthening the role of high technologies in economic processes and the sphere of ensuring the country's defense capability. Accordingly, it is necessary to update the state concept of the development of artificial intelligence with the detailing of the priorities of the regulatory regulation of these processes, the establishment of clear deadlines for this, expected efficiency criteria, and responsible entities. This will become an impetus for innovative changes in the national legal system of Ukraine, the introduction of progressive legal standards of the European Union on the regulation of artificial intelligence, and an increase in the level of investment attractiveness of the national economic system in the future.

KEY WORDS: *Ukraine, artificial intelligence, legal system of Ukraine, European Union, human rights, legal innovations, universal values, legislation, security*.

REFERENCES

1. Tovkun L. V., Leonovich M. Yu. (2024). Legal regulation of artificial intelligence: international experience and prospects for implementation in Ukraine. *Legal electronic scientific journal.* No. 12. P. 278-282. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/62 (in Ukrainian)

2. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to theCommission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https:// https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html#title1

3. EU Member States sign up to cooperate on Artificial Intelligence. *Shaping Europes digital future*. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/eu-member-states-sign-cooperate-artificial-intelligence

4. Communication from the comission Artificial Intelligence for Europe SWD(2018) 137 final. Access to European Union law. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52018DC0237

5. Analytical note on comparative legislation in the field of artificial intelligence technologies (status and prospects for the development of legislation in the EU and other countries). *Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32500.pdf (in Ukrainian)

6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

7. Perepechko I. (2024). Meta fined €251 million for Facebook data leak: Announcement dated December 17. *Babel website.* URL: https://babel.ua/news/113693-meta-oshtrafuvali-na-251-milyon-za-vitik-danih-iz-facebook (in Ukrainian)

8. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *News European Parliament.* 13-03-2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law

9. Legal regulation of Artificial Intelligence. Which way to go. Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Digital Transformation. Press Service of the Verkhovna Rada of Ukraine. August 8, 2023. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/239849.html

10. On the ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: Law of Ukraine No. 1678-VII of September 16, 2014. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2014 No. 40. Art. 2021

11. On the implementation of the Association Agreement between nd: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1106 of October 25, 2017. *Official Gazette of Ukraine.* 2018. No. 24. Art. 852

12. On the approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-r dated December 2, 2020. *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8

13. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *OECD Legal Instruments.* URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449

14. White Paper on AI Regulation in Ukraine: Vision of the Ministry of Digital Transformation Consultation version. *Ministry of Digital Transformation of Ukraine.* URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/vikoristovuyte-shtuchniy-intelekt-bez-porushennya-prava-intelektualnoi-vlasnosti-rekomendatsii-dlya-rozrobnikiv-koristuvachiv-i-pravovlasnikiv-kontentu (in Ukrainian)

15. Benazyuk, Yan. Artificial intelligence in the activities of the Supreme Court: ethical and organizational framework. Presentation of the Guide to Responsible Use of AI for Lawyers, September 4, 2025. *Supreme Court.* URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/142_AI_in_SC_Ethical_Organizational_Frameworks_bernaziuk.pdf (in Ukrainian).

The article was received by the editors 18.09.2025 The article was revised 22.10.2025
The article is recommended for printing 21.11.2025 This article published 30.12.2025

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06
УДК 342.7:351.74

БУРІН Д. І.
аспірант юридичного факультету
E-mail: dmitriy8888.89@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0005-3136-7176
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ТА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: СТАН ТА ВИКЛИКИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Внутрішнє переміщення населення стало одним із ключових викликів для України в умовах збройного конфлікту. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб (Далі - ВПО) потребує ефективного правового регулювання та злагодженої роботи органів державної влади й місцевого самоврядування. Дослідження зосереджене на аналізі українського та європейського досвіду у сфері захисту прав ВПО. Метою є визначення напрямів удосконалення національного законодавства з урахуванням кращих європейських практик.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті досліджено нормативно-правове регулювання правового статусу ВПО в Україні та Європейському Союзі (ЄС). Проведено порівняльний аналіз між українським та європейським підходами щодо забезпечення прав ВПО. Охарактеризовано проблеми української правової моделі, висвітлено досвід країн-членів ЄС у наданні тимчасового захисту. На основі зібраної статистики, судової практики та законодавства визначено напрями вдосконалення законодавства України з урахуванням європейських стандартів.

Висновок. Національна правова система України щодо регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб потребує подальшого удосконалення з урахуванням сучасних викликів та європейського досвіду. Порівняльний аналіз показує, що законодавчі підходи Європейського Союзу, зокрема механізм тимчасового захисту, можуть стати орієнтиром для адаптації українського правового поля. Ефективне забезпечення прав ВПО можливе за умови комплексного реформування законодавства, посилення ролі органів місцевого самоврядування та впровадження нових європейських стандартів соціального захисту, інтеграції та підтримки переміщених осіб.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *внутрішньо переміщені особи, тимчасовий захист, Європейський Союз, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, права ВПО.*

Як цитувати: Бурін Д. І. Правове регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та в Європейському союзі: стан та виклики *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «Право». 2025. № 40. С. 62-79. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06

In cites: D. I. Burin (2025). Legal regulation of the status of internally displaced persons in Ukraine and in the European union: current state and challenges. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»,* (40), P. 62-79. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-06 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася в лютому 2014 року з анексії Автономної Республіки Крим та ескалації конфлікту на сході України, а також повномасштабне вторгнення у 2022 році, призвели до найбільшої гуманітарної кризи в Європі з часів Другої світової війни. Війна зумовила масове внутрішнє переміщення населення.

Мільйони українців змушені були залишити свої домівки у пошуках безпечного середовища. Станом на 22 жовтня 2024 року, відповідно до офіційної статистики Міністерства соціальної політики України (Мінсоцполітики), в країні зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб. Серед них 59,9% – жінки (2 782 325 осіб), 40,1% – чоловіки (1 864 410 осіб), а близько 906 тисяч – діти [1].

Найбільше переселенців зафіксовано у донецькій області (532 140 осіб), харківській області (517 872 осіб), дніпропетровській області (452 784 осіб), м. Київі (415 376 осіб), луганській області (270 839 осіб). За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на серпень 2024 року кількість фактичних ВПО в Україні становила близько 3,67 млн осіб, що складає приблизно 11,4% населення країни.

© Бурін Д. І., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Більшість ВПО (69%) не планують переїжджати протягом наступних трьох місяців, тоді як 14% розглядають можливість повернення додому, але понад половина з них планують це зробити лише після завершення війни [2]. Проблематика забезпечення прав ВПО набула надзвичайної гостроти з огляду на неузгодженість між державною та місцевою політикою щодо підтримки ВПО, обмеженість ресурсів органів місцевого самоврядування, недостатність правових механізмів захисту майнових прав та компенсації збитків, складність реєстраційних процедур, які обмежують доступ до соціального захисту. Проблематика правового регулювання статусу ВПО набула актуальності з моменту ухвалення Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 №1706-VII (далі Закон №1706-VII). Цей закон встановив правові гарантії для переміщених осіб та поклав на органи державної влади і місцевого самоврядування обов'язки щодо забезпечення таких осіб житлом, соціальними виплатами, доступом до медицини, освіти та працевлаштування [3]. Порядок взяття на облік ВПО та надання відповідної довідки визначено Постановою Кабінету Міністрів України № 509 від 01.10.2014 року [4]. Фінансова підтримка для ВПО регулюється Постановою КМУ № 505 від 01.10.2014 року, яка передбачає щомісячну адресну допомогу [5]. Крім того, Постанова КМУ № 332 від 20.03.2022 року деталізує механізм надання допомоги на проживання особам, переміщеним унаслідок повномасштабної війни [6]. У Конституції України (ст. 1, 3, 24) гарантується рівність прав і свобод громадян, а також визнання людини найвищою соціальною цінністю [7]. Ці положення становлять фундамент для законотворчості у сфері захисту прав ВПО. Однак на практиці реалізація цих прав ускладнена через відсутність ефективного механізму компенсації за зруйноване житло (хоча у 2023 році прийнято Закон України «Про компенсацію за пошкоджене та знищене майно») [8], складність процедури повторної реєстрації у разі зміни місця проживання, перевантаження соціальних служб та нерівномірне забезпечення в регіонах. Крім того, тривалий характер конфлікту вимагає перегляду підходів до інтеграції ВПО у приймаючі громади, що перетворює короткострокові гуманітарні рішення на необхідність формування стійкої правової політики. Водночас, досвід країн Європейського Союзу щодо правового регулювання статусу переміщених осіб демонструє наявність більш ефективних механізмів реєстрації, інтеграції та соціальної підтримки. В умовах наближення української правової системи до стандартів ЄС, порівняльно-правовий аналіз національного й європейського законодавства щодо ВПО є надзвичайно важливим як для теорії, так і для практики. У цьому контексті досвід країн ЄС, зокрема реалізація Директиви 2001/55/ЄС про тимчасовий захист є джерелом кращих практик, адаптація яких може суттєво покращити українське законодавство у сфері внутрішнього переміщення [9].

Стан опрацювання проблеми. Проблематика правового регулювання статусу ВПО в умовах збройного конфлікту в Україні перебуває у фокусі сучасної правової науки, що зумовлено значним зростанням кількості ВПО та необхідністю ефективного забезпечення їхніх прав. Дослідження зосереджуються на аналізі національного законодавства, міжнародних стандартів, ролі місцевого самоврядування та європейських підходів до захисту переміщених осіб. В українській доктрині питання статусу ВПО розглядали такі дослідники, як К.О. Крахмальова, яка у своїй дисертаційній роботі проаналізувала адміністративно-правове забезпечення статусу ВПО, вказуючи на фрагментарність нормативної бази та слабку координацію між органами влади [10]. Т.Р. Кульчицький вивчав соціальний захист ВПО, наголошуючи на проблемах у реалізації прав на житло, освіту, охорону здоров'я [11]. Л.Р. Наливайко та А.А. Коршун приділяють увагу комплексному аналізу правового статусу ВПО, пропонуючи вдосконалення процедур реєстрації, доступу до судового захисту та соціальних послуг [12]. У дослідженні І.С. Басової внутрішньо переміщена особа розглядається як повноправний суб'єкт права соціального забезпечення, що має особливий юридичний статус внаслідок вимушеного переміщення. Авторка робить висновок про необхідність зміни парадигми: від тимчасового реагування і до інституціоналізації політики соціального забезпечення ВПО з чіткими, стало діючими механізмами [59].

У дослідженні С. М. Бубняк аналізується соціальне самопочуття ВПО, як ключовий індикатор їхньої інтеграції в нове середовище. Так авторка стверджує, що соціальна адаптація

ВПО неможлива без створення умов для самореалізації й участі у житті громади [60]. В.В. Вашкович у своїй роботі розкриває поняття внутрішньо переміщеної особи (ВПО) та формулює базові характеристики цього правового статусу [61]. Монографічне дослідження О. Ф. Новікової, О. І. Амоші, В. П. Антонюк та ін. «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху» посідає вагоме місце серед наукових праць, присвячених проблематиці внутрішнього переміщення в Україні. Авторський колектив здійснив комплексний аналіз соціально-економічного становища внутрішньо переміщених осіб, окреслив актуальні виклики їх інтеграції в нові соціальні середовища, а також дослідив потенціал розвитку людського капіталу ВПО, як важливого ресурсу національної економіки. Окрему увагу приділено ролі регіональних і місцевих органів влади у формуванні та реалізації заходів політики підтримки ВПО, що підкреслює значущість децентралізаційних процесів у системі забезпечення їхніх прав та свобод [62].

У контексті європейського досвіду значний внесок зробили доктор К. Параскева, який розглядає захист ВПО у світлі Європейської конвенції з прав людини [13], та С.В. Мандзій [14], яка аналізує можливості гармонізації українського законодавства з правом ЄС, зокрема у зв'язку з впровадженням механізму тимчасового захисту відповідно до Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС [9]. Попри наявність значної кількості наукових публікацій, проблема все ще потребує комплексного підходу, зокрема з акцентом на місцеве врядування, довгострокову інтеграцію ВПО в громади та відповідність національного законодавства стандартам ЄС. Недостатньо дослідженими залишаються питання децентралізації повноважень щодо забезпечення прав ВПО, участі ВПО у процесах ухвалення рішень на місцях, а також цифровізації доступу до послуг. Таким чином, наявна наукова база створює ґрунт для подальшого дослідження, особливо в напрямі адаптації найкращих європейських практик до умов воєнного стану та післявоєнного відновлення в Україні.

Метою статті є здійснення комплексного наукового аналізу правового регулювання статусу ВПО в Україні в контексті збройної агресії Російської Федерації, а також порівняння вітчизняного підходу із практикою країн ЄС, зокрема у застосуванні механізмів тимчасового захисту, інтеграційних політик та соціального забезпечення. Особливу увагу приділено виявленню правових прогалин, недоліків у нормативно-правовій базі України, а також формулюванню пропозицій щодо імплементації європейських стандартів у вітчизняну систему захисту прав ВПО.

Методологія дослідження. Методологічну основу статті складає сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження, які забезпечили системний, цілісний та комплексний підхід до вивчення правового регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні та країнах ЄС. Зокрема, у процесі підготовки статті використано по перше формально-юридичний метод застосований при аналізі чинного законодавства України, актів Кабінету Міністрів України, нормативних документів ЄС, таких як Директива 2001/55/ЄС, Рішення Ради ЄС 2022/382, тощо. По-друге, порівняльно-правовий метод, який дозволив зіставити національну правову модель регулювання статусу ВПО з європейськими підходами, виявити спільні риси та відмінності, сформулювати рекомендації щодо адаптації ефективних практик ЄС в українському контексті. По-третє, системно-структурний метод, що застосовувався для визначення місця та ролі органів публічної влади, зокрема місцевого самоврядування, у системі забезпечення прав ВПО, а також для побудови логіки нормативного механізму регулювання. По-четверте, використано метод аналізу та синтезу для опрацювання великої кількості статистичних даних, звітів міжнародних організацій (МОМ, УВКБ ООН, ЮНІСЕФ, FRA), результатів соціологічних досліджень щодо умов проживання, рівня доступу до послуг, інтеграції ВПО. По-п'яте, емпіричний метод. Був застосований при включенні у дослідження конкретних практичних прикладів, судових рішень, описів регіональних політик підтримки ВПО. По-шосте, індуктивно-дедуктивний метод. Використовувався для формулювання висновків з огляду на проаналізовані джерела, що надало дослідженню якості узагальнення.

Сукупність обраних методів дозволила об'єктивно оцінити ефективність чинного законодавства України у сфері забезпечення прав ВПО, порівняти його з європейськими стандартами та сформулювати конкретні пропозиції для його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. ВПО як окрема категорія населення отримали юридичне визнання в українському законодавстві після початку збройної агресії РФ у 2014 році. Основним нормативним актом, який закріплює правовий статус ВПО є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року №1706-VII [3]. Згідно зі статтею 1 цього Закону, ВПО - це громадяни України, іноземці або особи без громадянства, які були змушені покинути постійне місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, насильства, масових порушень прав людини. Процедура реєстрації регулюється Постановою КМУ № 509 від 01.10.2014 р. Особа має звернутися до органу соціального захисту для отримання довідки ВПО, що є підставою для подальшого отримання державної допомоги [4]. Законом визначено базовий перелік прав для ВПО, серед яких право на соціальну допомогу (відповідно до Постанови КМУ № 505 від 01.10.2014 р. це щомісячні виплати у розмірі 2000–3000 грн залежно від категорії) [5], право на тимчасове або постійне житло (з урахуванням черги), право на охорону здоров'я, освіту, зайнятість, адміністративні послуги, право на збереження виборчих прав та реєстрації за фактичним місцем проживання, право на компенсацію за знищене або пошкоджене житло (регулюється ЗУ «Про компенсацію за пошкоджене та знищене майно» №2923-IX від 23.02.2023 р.) [8]. Однак практична реалізація цих прав часто стикається з труднощами: обмеженням у доступі до житла, перевірками правомірності отримання допомоги, вимогами до реєстрації за місцем фактичного проживання. За даними Мінсоцполітики України, станом на 22 жовтня 2024 року зареєстровано 4 646 735 ВПО. Із них 2,7 млн - жінки, 1,86 млн - чоловіки, 906 тис. - діти. Найбільше ВПО зосереджено в Донецькій, Харківській, Дніпропетровській областях та в місті Києві [15]. Згідно з оцінкою Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на серпень 2024 року лише 22% ВПО мали стабільне житло, решта проживали в тимчасових колективних центрах, у родичів, орендованому житлі без перспективи забезпечення житловими правами [16]. У 2023 році громадянка (ВПО) з м. Лисичанськ, оскаржувала в суді відмову у призначенні соціальної допомоги через те, що не надала підтвердження фактичного місця проживання. Суд першої інстанції відмовив, однак апеляційний суд послався на гуманітарну ситуацію та відсутність альтернативи проживанню, що стало підставою для поновлення виплат (справа №640/3843/23) [17]. У Чернівецькій області місцеве самоврядування у 2022-2023 роках за участі міжнародних донорів забезпечило ремонт 12 гуртожитків, в яких було розміщено понад 3000 ВПО. Цей досвід демонструє ефективну співпрацю органів публічної влади з міжнародними партнерами [18, с.14]. Після анексії Криму та початку збройного конфлікту на Донбасі у 2014 році, Україна зіткнулася з першою масштабною хвилею внутрішнього переміщення. За даними МОМ, до кінця 2014 року кількість ВПО сягнула приблизно 1,5 мільйона осіб. У наступні роки ця цифра залишалася відносно стабільною, коливаючись у межах 1,4-1,6 мільйона осіб, з незначними змінами залежно від ескалації конфлікту та соціально-економічних факторів [16]. З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у лютому 2022 року, країна зіткнулася з безпрецедентним рівнем внутрішнього переміщення. За оцінками МОМ, до квітня 2022 року кількість ВПО зросла до 7,7 мільйона осіб. Це стало найбільшим внутрішнім переміщенням населення в Європі з часів Другої світової війни. У 2023 році спостерігалася тенденція до стабілізації ситуації. За даними звіту МОМ за серпень 2024 року, кількість ВПО в Україні становила приблизно 3,67 мільйона осіб, а кількість осіб, які повернулися до місць постійного проживання, сягнула 4,4 мільйона. Основними регіонами, що приймають ВПО, залишаються харківська (13%), дніпропетровська (10%) та київська області (9%) [16]. Більшість ВПО зосереджена у східних та центральних регіонах України. За даними МОМ, майже дві третини ВПО перебувають у стані переміщення понад два роки, що свідчить про затяжний характер кризи та необхідність довгострокових рішень щодо інтеграції та підтримки цих осіб. Ці дані підкреслюють масштаб та складність проблеми внутрішнього переміщення в Україні, а також необхідність комплексного підходу до вирішення пов'язаних з цим соціальних, економічних та правових питань. Незважаючи на достатньо широке нормативне забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, їх реалізація в умовах воєнного стану стикається з численними

викликами. Від формального підходу до виконання норм закону до неефективної координації між державними та місцевими органами влади. Основним інструментом державної підтримки ВПО є щомісячна адресна допомога, передбачена Постановою КМУ № 505 від 01.10.2014 року [5]. Вона надається на оплату житла та базових потреб, для працездатних осіб 2000 грн, для осіб з інвалідністю та дітей 3000 грн. Максимальний розмір допомоги на домогосподарство становить 9000 грн. Однак за даними МОМ (2024), понад 47% ВПО зазначили, що цих коштів не вистачає навіть на базові потреби [16]. Крім того, у 2023-2024 рр. почастішали перевірки з боку органів соціального захисту на предмет підтвердження фактичного проживання ВПО, що ускладнило продовження допомоги. За звітами благодійного фонду «Право на захист», у Запорізькій області влітку 2023 року понад 300 ВПО втратили доступ до допомоги через технічні збої в електронній системі підтвердження довідки ВПО, яку не могли відновити через окупацію місця попереднього проживання. Згідно зі ст. 7 Закону України №1706-VII, ВПО мають право на медичне обслуговування за місцем фактичного перебування [3]. У 2022 році Міністерство охорони здоров'я видало наказ № 74, який дозволив ВПО змінювати декларацію з лікарем без додаткових довідок [19]. Попри це, дослідження Українського центру охорони здоров'я (УЦОЗ) у 2023 році показало, що лише 61% ВПО змогли вчасно отримати медичну допомогу, і понад 30% стикалися з відмовами у прийомі або направленні на обстеження, зокрема в сільських районах [20]. Додатково складність в отриманні медичної допомоги була зумовлена нестачею лікарів і медичних закладів у місцях масового скупчення ВПО; психологічними бар'єрами при зверненні до лікарів в новому регіоні; відсутністю електронного доступу до медичних даних пацієнта, переміщеного з тимчасово окупованої території. Відповідно до чинного законодавства, зокрема ст. 3 Закону України «Про освіту», ВПО мають рівний доступ до всіх рівнів освіти [21]. У 2022-2024 рр. міністерство освіти і науки України впровадило спрощену процедуру зарахування дітей ВПО до шкіл без вимоги про місце реєстрації. За даними МОН, станом на початок 2024/2025 навчального року в Україні навчалося близько 432 000 дітей зі статусом ВПО. Із них у державних школах 68%, в дистанційній формі 21%, у приватних закладах або за кордоном 11% [16]. Відсутність місць у школах у містах масового прибуття ВПО (Київ, Львів, Івано-Франківськ), складність підтвердження документів про попередню освіту з окупованих територій, емоційні та психологічні труднощі у дітей, що впливають на успішність. Все це створювало додаткові труднощі в реалізації прав і свобод дітей зі статусом ВПО. У Харківській області у 2023 році було запроваджено пілотну програму шкільної адаптації для дітей ВПО з додатковими консультаціями психолога, заняттями з української мови та індивідуальним планом навчання. Програма охопила понад 1500 учнів і показала зниження рівня стресу у 72% дітей (дані ГО «Восток SOS»). Попри наявність спеціального законодавства, яке формально забезпечує базові права ВПО, на практиці реалізація прав внутрішньо переміщених осіб в Україні стикається з низкою системних нормативно-правових, адміністративних і інституційних проблем. Ці труднощі посилюються тривалим характером збройного конфлікту та масштабами внутрішнього переміщення. Наразі в Україні не ухвалено цілісної стратегії або концепції інтеграції ВПО, яка б передбачала сталий підхід до забезпечення житлом, працевлаштування, медичних послуг, соціальної адаптації. Існують лише фрагментарні рішення уряду (наприклад постанова КМУ № 1364-р «Про схвалення плану заходів на 2023-2025 роки щодо реалізації стратегії інтеграції ВПО») однак вони не мають належного фінансування й реалізуються вибірково [22]. Закон №1706-VII [3] визначає ВПО, як осіб, які тимчасово залишили місце проживання, однак через понад 10 років від початку конфлікту та 2 роки повномасштабної війни значна частина осіб залишилася фактично постійно переміщеною. Законодавство не передбачає механізмів перетворення «тимчасового» статусу на довготривалий, з відповідним розширенням прав, зокрема на компенсацію, пільгове житло тощо. За даними громадської організації «Право на захист», понад 25% ВПО втрачали право на допомогу або соціальні послуги через формальні проблеми з оновленням довідки ВПО, зміну місця проживання, відсутність підписаного договору оренди. Порядок обліку залишається надто ускладненим, часто вимагає підтвердження проживання навіть у випадках, коли це об'єктивно неможливо (окуповані території, відсутність договорів,

втрата документів тощо). Хоча у 2023 році було ухвалено Закон України «Про компенсацію за пошкоджене та знищене майно» (№ 2923-IX), станом на кінець 2024 року немає єдиного електронного реєстру, а обсяги компенсацій залишаються критично малими [8]. За даними Мінінфраструктури, із понад 378 тисяч поданих заяв на компенсацію (через «Дію»), задоволено лише менше 5% [23]. Хоча саме на громади покладено значну частину зобов'язань щодо підтримки ВПО (розміщення, соціальні послуги, освіта тощо), законодавство не завжди чітко визначає механізми фінансування таких функцій. Наприклад, у Постанові КМУ № 505 не передбачено механізмів прямого фінансування місцевих бюджетів для розміщення ВПО в комунальному житлі [5]. Багато ВПО стикаються з проблемами доступу до суду через зміну територіальної підсудності, складність подачі заяв без зареєстрованого місця проживання, а також через відсутність правової допомоги. За інформацією Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги лише 8,6% ВПО користувались безоплатною правовою допомогою у 2023 році. Зміна місця перебування ВПО, у т. ч. повторне переміщення, часто не супроводжується автоматичним оновленням соціальних прав. Закони не передбачають гнучкого механізму перенесення довідки, банківських рахунків, виплат, що створює ситуацію правового вакууму для повторно переміщених осіб. Проблеми правового регулювання статусу ВПО в Україні свідчать про необхідність переосмислення концепції внутрішнього переміщення, як тимчасового явища, вдосконалення нормативної бази, посилення координації між органами влади всіх рівнів, розширення повноважень місцевого самоврядування та запровадження довгострокових інтеграційних політик.

Натомість варто зазначити, що Закон №1706-VII суттєво оновлюється. Відтак законопроект №12301 (ініційований урядом, зареєстрований 11.12.2024) у жовтні 2025 готується до другого читання [32]. Цей проект пропонує скасувати чинну редакцію 2014 року та впровадити цифровізований підхід до обліку та інтеграції ВПО. Новою редакцією передбачено автоматичне визнання ВПО постійними жителями тієї територіальної громади, де вони перебувають на обліку, з правом участі в місцевому самоврядуванні. Уряд за цим законом має затвердити порядок оцінки потреб та ступеня інтеграції кожного ВПО за місцем проживання, а результати вноситимуться до Єдиної інформаційної бази даних ВПО. Така база буде центральним реєстром ВПО, яким опікується Мінсоцполітики, а кожному переселенцю надаватиметься електронний кабінет для доступу до своїх даних. Законопроєкт №12301 також закріплює нові обов'язки: ВПО повинні повідомляти органи влади про зміну фактичного місця проживання або повернення до покинутого дому впродовж 30 днів. Передбачено запуск нових електронних послуг для ВПО через застосунок «Дія» [33]. Важливо, що документ на законодавчому рівні захищає переселенців від фінансового тиску: за ним кредитори не можуть нараховувати пені та штрафи за кредитами, узятими до переміщення, а будь-яка передача боргу IDP без згоди боржника забороняється.

Парламент приділяє особливу увагу житловим правам переселенців. Так, 20 листопада 2024 року прийнято Закон № 4080-IX (законопроект № 11281) про додаткові заходи із забезпечення ВПО житлом [34]. Цим актом запроваджено створення Інформаційно-аналітичної системи об'єктів нерухомого майна тобто онлайн-реєстру державних, комунальних та за згодою власників приватних об'єктів, що можуть бути використані або переобладнані під житло для ВПО. Закон №7283 (від 06.01.2025) вніс зміни до Закону «Про місцеве самоврядування», офіційно визнавши внутрішньо переміщених осіб жителями територіальних громад за місцем фактичного проживання [35]. Відтепер ВПО можуть брати участь у загальних зборах громади, подавати місцеві ініціативи, впливати на бюджет участі та інші механізми місцевої демократії.

Практичну реалізацію законів забезпечують постанови уряду. Крім раніше згаданих необхідно виділити постанову № 646 від 22.09.2016 «Про Єдину інформаційну базу даних про ВПО» [36]. Нею затверджено Порядок оформлення і видачі довідки ВПО і Порядок ведення Єдиної бази, які визначають процедури реєстрації переселенців, внесення їхніх даних до центрального реєстру та взаємодію органів. Ці порядки регулярно оновлювались. Зокрема, постановою КМУ № 376 від 04.04.2025 посилено контроль актуальності даних: Мінфін щомісяця здійснює верифікацію, чи не перебуває особа за кордоном понад 90 днів поспіль [37]. Впроваджено зручності, а

саме ВПО отримали право через портал «Дія» або ЦНАП подати повідомлення про зміну адреси, добровільне зняття з обліку чи повернення додому [33]. Також уряд щорічно актуалізує Перелік територій, де ведуться бойові дії або які окуповані. Від цього залежить право людей з цих зон стати на облік, як ВПО. Вперше такий перелік затверджено Розпорядженням КМУ №204-р від 06.03.2022 і надалі розширюється залежно від змін на фронті [38]. Зміни відбуваються і щодо щомісячної допомоги ВПО на проживання. Зокрема, Комітет ВРУ у жовтні 2025 підтримав урядовий законопроект № 14051 про запровадження базової соціальної допомоги з 2026 року [39]. Цей проект передбачає об'єднання кількох видів допомоги в одну більш суттєву виплату, розмір якої розраховуватиметься індивідуально для кожної родини з урахуванням її середньомісячного доходу. Очікується, що допомога ВПО також інтегрується в цю систему, аби адресно підтримувати найбільш вразливих переселенців. Поки що ж, у 2025 році, виплати ВПО продовжуються в попередніх розмірах та пріоритетно надаються незахищеним категоріям, а саме пенсіонерам, дітям, особам з інвалідністю (працездатні без дітей отримують допомогу лише якщо проживають у зоні бойових дій чи окупації) [40].

Одразу після початку вторгнення 2022 уряд запустив програму заохочення працевлаштування ВПО. За ініціативи Президента, з квітня 2022 роботодавцям виплачується компенсація 6 500 грн за кожного працевлаштованого переселенця з постраждалих регіонів. Постановою № 331 від 20.03.2022 затверджено порядок такої компенсації: вона надається протягом двох місяців за умови офіційного прийняття ВПО на роботу із зарплатою не нижче мінімальної [41]. Ці кошти покривають частину зарплати і спрямовані на стимулювання бізнесу наймати людей, що втратили роботу через переміщення. За даними уряду, лише за перші місяці 2025 року в межах цієї програми підприємцям компенсовано 56 млн грн за працевлаштування 2,5 тис. переселенців. Програму продовжено і на 2024-2025 роки в межах проєкту «єРобота» [42]. Окрім того, центри зайнятості для ВПО пропонують курси перекваліфікації та мікрогранти на бізнес. Наприклад, на Львівщині діють програми навчання ІТ-спеціальностям для переселенців та надання грантів на відкриття власної справи [43]. Постановою №333 від 19.03.2022 започатковано проект «Прихисток», за яким власники приватних домогосподарств отримують від держави відшкодування комунальних витрат у розмірі 450 грн на місяць за одну особу, якщо безкоштовно прихистили ВПО [44]. Спершу компенсація надавалася за рахунок міжнародних організацій і лише за умови офіційного розміщення через органи місцевої влади. Згодом, постановою №840 від 07.07.2022, програму розширили: виплати продовжують автоматично раз на 6 місяців, а з січня 2023 їх фінансування перейшло до держбюджету (через Пенсійний фонд) [45]. Це стало суттєвою підтримкою громадам, де тисячі родин прихистили переселенців. Станом на 2025 р. розмір компенсації лишається фіксованим саме 450 грн/місяць на особу, і її отримують понад 300 тис. домогосподарств в Україні. Крім приватного житла, держава відшкодовує витрати громадам, які розмістили ВПО у комунальних закладах: школах, садках, культурних центрах. Для цього у квітні 2022 уряд ухвалив механізм покриття комунальних платежів таких закладів (компенсація надається місцевим бюджетам).

Окремий напрям це створення нового житла для ВПО. Уряди 2022-2025 рр. активно залучають міжнародну фінансову допомогу для цих цілей. У 2022 розпочато програму пільгового іпотечного кредитування «єОселя» [46], одними з пріоритетних учасників якої стали переселенці. А в серпні 2025 КМУ постановою №998 затвердив порядок надання державної допомоги ВПО при оформленні іпотеки [47]. Цей унікальний механізм передбачає, що держава компенсує переселенцю до 70% першого внеску за іпотечним кредитом (але не більше 30% вартості житла) та до 70% щомісячного платежу протягом першого року виплати кредиту. Паралельно уряд за підтримки міжнародних донорів фінансує реконструкцію державних об'єктів під житло для переселенців. Постановою №1169 від 17.09.2025 запроваджено два експериментальні проекти: оплата послуги довготривалого медсестринського догляду для літніх або хворих ВПО та договірна форма надання соціальної послуги притулку маломобільним ВПО [40].

Президент України відіграє значну роль у формуванні політики підтримки переселенців, як через підписання законів, так і шляхом власних указів та ініціатив. З перших днів великої війни Офіс Президента координував

розгортання програм допомоги постраждалим. Зокрема, у березні 2022 року Володимир Зеленський оголосив про нову масштабну програму підтримки ВПО, що передбачає будівництво тимчасового житла для переселенців [48]. Ця ініціатива реалізувалася через спорудження модульних містечок у співпраці з західними партнерами: протягом 2022 року було встановлено понад 20 модульних містечок (лише у Київській обл. було 17, де отримали прихисток близько 6 тисяч осіб). У серпні 2021, ще до повномасштабної війни, Президент підписав Закон №1583-IX, яким звільнив внутрішньо переміщених осіб від негативних наслідків невиконання кредитних зобов'язань тобто фактично заборонив банкам нараховувати штрафи та пені ВПО і стягувати з них прострочені борги силовими методами [49]. Окремо варто відзначити стратегії та програми, що затверджуються указами Президента. 29 квітня 2025 року він видав Розпорядження №51/2025-рп, яким утворив українську делегацію для переговорів з Банком розвитку Ради Європи щодо укладення рамкової угоди про позику для проєкту «Підтримка ВПО в Україні» [50] тощо.

Конкретні аспекти підтримки ВПО регулюються відомчими наказами і інструкціями профільних міністерств, передусім Мінреінтеграції, Мінсоцполітики, МОЗ та МОН. Мінреінтеграції спільно з міжнародними партнерами впроваджує житлові проекти, наприклад, у 2023 р. за участі Мінреінтеграції і УВКБ ООН розпочато три проекти будівництва, що дадуть понад 3 тисячі квартир для ВПО. Міністерство соціальної політики відповідає за реалізацію виплат і соціальних послуг для ВПО. Після ліквідації окремого Міністерства з питань ВПО у 2016 році, саме Мінсоцполітики веде Єдину базу даних ВПО та нормативно забезпечує діяльність органів соцзахисту на місцях. Наказами Мінсоцполітики затверджуються форми заяв, інструкції для органів щодо призначення допомоги тощо. Наприклад, наказом Мінсоцполітики №204 від 13.04.2022 було спрощено процедури: дозволено подання заяв на допомогу онлайн через «Дію» [33], введено обмін даними з Пенсійним фондом і ДПС для автоматичної перевірки доходів заявників [51]. Міністерство охорони здоров'я оперативно відреагувало на переміщення мільйонів людей, щоб гарантувати безперервність лікування і доступ до медицини. Уже в березні 2022 МОЗ видало наказ №496 від 17.03.2022 «Деякі питання надання первинної медичної допомоги в умовах воєнного стану». Ним дозволено громадянину зі статусом ВПО отримати медичну допомогу в будь-якому закладі охорони здоров'я за своїм вибором без укладення декларації з сімейним лікарем [52]. Міністерство освіти і науки (МОН) також адаптувало освітні процеси до масового переміщення учнів і студентів. У 2022-2023 рр. МОН видало низку методичних рекомендацій і наказів, щоб діти ВПО безперешкодно продовжили навчання. Зокрема, запроваджено спрощену процедуру зарахування дітей-переселенців до шкіл без прив'язки до місця реєстрації: достатньо було подати заяву в найближчу школу, і директор зобов'язаний тимчасово зарахувати дитину за наявності місць. Якщо ж місць не було то місцева влада відкривала додаткові класи (навіть менші за норму 5 учнів) або пропонувала дистанційне навчання. Щоб врахувати інтереси самих родин, МОН дозволило вибір: діти ВПО можуть продовжити навчання онлайн у своїй колишній школі або вступити до місцевої (наказ МОН №563 від 15.05.2023) [53].

Від початку конфлікту 2014 р. і особливо після 2022 р. багато облдержадміністрацій, міських та селищних рад ухвалили власні програми для допомоги ВПО, з урахуванням специфіки регіону. Відтак Львівська область традиційно стала одним із головних хабів для переселенців. Сюди масово евакуювали людей у 2022. Вже 11 квітня 2022 начальник Львівської ОВА затвердив Комплексну програму підтримки ВПО на період дії воєнного стану [54]. Програма передбачала створення сприятливих умов перебування переселенців в області, координацію зусиль різних департаментів таких, як соціального захисту, охорони здоров'я, транспорту, туризму (для прийому людей). Більше того, з лютого 2025 Львівська область запустила новий компонент програми, а саме субсидію на оренду житла для ВПО. Обласна рада Київщини ухвалила цільову програму «Підтримка ВПО на 2023-2025 роки», що зосереджена на створенні житлового фонду для переселенців [55]. У програмі акцентовано реконструкцію наявних будівель і переобладнання нежитлових приміщень під житло тимчасового проживання. Також на Київщині за кошти благодійників зведено ціле «Містечко Хансена». Це комплекс з 2-3 поверхових котеджів, де розселили 21 родину переселенців із

різних регіонів. Крім того, у області працює багато модульних містечок (збудованих урядом Польщі, Червоним Хрестом тощо), які дали тимчасовий притулок тисячам людей. На рівні міста Києва діє власна комплексна міська цільова програма інтеграції ВПО на 2025–2027 роки, яка передбачає забезпечення соцжитлом, створення центрів підтримки (консультаційних хабів), сприяння зайнятості та психологічну допомогу переселенцям у столиці [56]. В Дніпропетровській області місцева влада зосередилася, як на житлі, так і на соціальній інтеграції ВПО в громадах. В області створено 32 офіційних місця компактного поселення ВПО: модульні містечка, переобладнані гуртожитки, санаторії. Сумарно вони розмістили понад 10 тис. осіб. Паралельно, Дніпро першим запровадив інноваційну ініціативу «Сервісна картка ВПО». У 2023 році міська влада Дніпра спільно з волонтерськими організаціями запустила платформу, де переселенці можуть отримувати знижки на товари та послуги в місцевих підприємців [57].

Бізнес сам визначає розмір знижки (5%, 10%, інколи 50% чи безкоштовні послуги), а ВПО реєструються через чат-бот та отримують цифрову картку, що підтверджує їх статус. На початок 2025 р. до цієї програми в Дніпрі приєдналися понад 28 підприємців (аптеки, магазини одягу, перукарні, курси). Сервісна картка ВПО стала прикладом win-win стратегії: переселенці отримують знижки, а місцевий бізнес отримує нових лояльних клієнтів. Нині інші міста переймають досвід Дніпра: подібні програми знижок з'явилися в Кривому Розі, Вінниці. Окрім того, на Дніпропетровщині зусиллями обласної влади і громад працюють десятки центрів допомоги ВПО: гуманітарні хаби, консультаційні центри, інтеграційні простори (в містах Дніпро, Павлоград, Нікополь, Кам'янське тощо). В цих центрах переселенці можуть отримати юридичну допомогу, психологічну підтримку, пройти курси української мови чи комп'ютерної грамотності. На протилежному заході країни, Буковина (Чернівецька область) теж прийняла чимало переселенців (приблизно 5% від загальної кількості). Тут не було бойових дій, тому місцева влада зосередилася на довгострокових рішеннях таких, як інтеграція ВПО в місцеву громаду. Чернівецька облрада ще у 2015 році затвердила регіональну програму підтримки вимушених переселенців, а в 2022 швидко її актуалізувала. В області створено банк вільного житла: громади надали список комунальних приміщень, які можна переобладнати під житло, і вже до кінця 2022 року більшість з них були заселені. Так, у Чернівцях міська рада передала два комунальні гуртожитки для проживання близько 300 переселенців (багатодітні сім'ї, люди з інвалідністю). Після косметичного ремонту ті заселилися і проживають досі на пільгових умовах оплати. Обласна влада також ініціювала програму компенсації оренди житла з обласного бюджету. Протягом 2022-2023 років майже 500 сімей на Буковині отримували щомісячну адресну допомогу з обласного бюджету (в середньому 2000 грн) на оплату оренди квартир. Хоч сума і невелика, такий жест показав прихильність регіону. Крім того, Буковина славиться активною роллю громадського сектору і церков у допомозі переселенцям. За координації ОВА в Чернівцях відкрився центр «Я – Буковинець», де ВПО можуть безкоштовно вивчати румунську мову (важливо для інтеграції в місцеві громади, де багато румуномовних), відвідувати майстер-класи для дітей і дорослих, брати участь у культурних заходах. У кількох громадах Чернівецької області (Новоселицька, Хотинська) місцеві ради надали ВПО пріоритет у отриманні земельних ділянок під забудову. Це стимулює переселенців укорінюватися на новому місці. Таким чином, на Буковині робиться акцент на тому, щоб ВПО не залишалися ізольованою групою, а ставали повноцінними членами місцевої спільноти, отримуючи при цьому необхідну матеріальну підтримку.

Більше того варто зауважити, що сучасна державна політика у сфері забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб дедалі більше базується на принципі децентралізації та розширенні повноважень органів місцевого самоврядування (ОМС). Це проявляється й зокрема у практичних кроках щодо залучення міжнародних організацій до підтримки саме на рівні громад. Так, під час робочої зустрічі заступників Міністра розвитку громад та територій України О. Рябикіна і С. Деркача з новопризначеним Головою Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) [58] в Україні Р. Тернером було відзначено, що відновлення країни розпочинається з громад, оскільки саме вони виступають первинною ланкою у забезпеченні стійкості держави, економіки, соціальної згуртованості та захисту

прав ВПО. МОМ підтвердила намір посилити підтримку місцевого самоврядування у таких напрямах як пілотні житлові проекти, що передбачають використання наявного вакантного житла для розселення ВПО; розвиток критичної інфраструктури із застосуванням технологій відновлюваної енергетики (сонячні станції, акумуляторні системи), що є особливо актуальним для громад із високою концентрацією ВПО; грантова підтримка малого та середнього бізнесу, а також програми працевлаштування ветеранів та ВПО, що відповідає праву на працю та економічну самостійність сімей переселенців; сприяння поверненню українців через спеціальні хаби в Європі, що опосередковано впливає на інтеграцію ВПО, котрі прагнуть повернутися додому; підвищення інституційної спроможності громад тощо. Ця комунікація підтверджує зміщення акценту державної політики з централізованого розподілу допомоги до локально орієнтованих моделей підтримки, в яких ОМС відіграють провідну роль. Саме громади, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» , несуть відповідальність за створення умов для реалізації переселенцями їхніх соціально-економічних прав: забезпечення житлом, доступом до послуг, працевлаштування та інтеграції [3]. Такий підхід дозволяє оперативніше реагувати на потреби ВПО з урахуванням локального контексту, формувати сталі механізми інтеграції через економічний розвиток та забезпечувати реалізацію принципу спроможності та субсидіарності у місцевому самоврядуванні.

Отже, співпраця МОМ та українських ОМС може розглядатися як правозабезпечувальний інструмент, що сприяє удосконаленню нормативно-практичних механізмів гарантування прав ВПО на місцевому рівні.

В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що розширення відповідальності органів місцевого самоврядування за забезпечення житлових, соціальних та економічних прав внутрішньо переміщених осіб закономірно актуалізує питання їх ресурсного забезпечення. Адже саме громади опинилися на передовій надання послуг ВПО, тоді як фіскальні можливості багатьох територій значно зменшилися через війну (втрата об’єктів оподаткування, зниження інвестиційної активності, відтік населення тощо). У такій ситуації міжнародні організації, зокрема МОМ, фактично стають стабілізаційним фактором, що дає змогу громадам виконувати свої правозабезпечувальні функції. Пілотні житлові проекти, гранти для МСБ, енергетична модернізація. Це ті напрямки, у яких програми МОМ заповнюють критичні прогалини у фінансуванні місцевого самоврядування. Поряд із залученням ресурсів міжнародних організацій, виконання органами місцевого самоврядування функцій щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб фінансується за рахунок різних джерел. Зокрема, до них належать кошти державного бюджету України, місцевих бюджетів, інвестиційних надходжень і державних фондів регіонального розвитку, а також механізми публічно-приватного партнерства.

У праві ЄС відсутнє поняття «внутрішньо переміщена особа» у розумінні національних переміщень (як в Україні), однак існує чітка система захисту осіб, переміщених унаслідок конфлікту до країн-членів ЄС. Основним нормативним актом є Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року, яка передбачає надання тимчасового захисту у випадку масового притоку біженців [9]. Це стало особливо актуальним після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році. Вперше в історії ЄС механізм тимчасового захисту був активований рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 року, що поширився на мільйони українських громадян [24]. Метою Директиви є встановлення мінімальних стандартів прийому та підтримки переміщених осіб, у т. ч. забезпечення швидкого доступу до тимчасового дозволу на проживання (до 1 року з можливістю продовження до 3 років), доступу до праці, житла, соціального забезпечення, медичних послуг, доступу до освіти для неповнолітніх, формування процедури возз’єднання з сім’єю. Механізм функціонує без потреби індивідуального розгляду клопотань про надання притулку. Заявники автоматично отримують захист на підставі групової характеристики. Станом на кінець 2024 року в ЄС перебуває близько 4,2 мільйона осіб з України, які отримали статус тимчасового захисту (дані FRA та Eurostat). Найбільше у Польщі, Німеччині, Чехії, Франції та Італії. Згідно з рішенням уряду Німеччини, всі особи, які прибули з України, отримують дозвіл на проживання за §24 AufenthG та право на соціальну допомогу за SGB II (в середньому 502 євро/місяць на доро-

слого). Вони автоматично включаються до системи медичного страхування та отримують допомогу з оренди житла [30]. В Польщі згідно з законом від 12 березня 2022 року, особи з України звільнені від візового режиму та отримують номер PESEL, що відкриває доступ до праці, шкіл, медицини. Держава покривала до 120 днів проживання у приватному секторі (після чого знижує компенсацію) [31]. Найвищий рівень підтримки спостерігається в Німеччині - у середньому 502 євро на особу на місяць (відповідно до положень SGB II), що охоплює базові витрати на житло, харчування та медичне страхування. Франція забезпечує близько 430 євро/міс., при цьому додатково діє система житлових ваучерів та освітніх грантів для дітей. Чехія надає близько 270 євро/міс., включаючи страхування та доступ до первинної медицини. Найменша допомога у Польщі. Приблизно 70 євро, яка переважно надається у формі натуральної підтримки (проживання, харчування, одноразові виплати) та скорочується з часом перебування. Ця різниця свідчить про відсутність уніфікованої європейської моделі, попри наявність загального правового механізму (Директива 2001/55/ЄС [9]), та потребу в посиленні координації між державами-членами у довгостроковій перспективі. В ЄС забезпечення прав переміщених осіб здійснюється на національному (міністерства внутрішніх справ, соціальної політики, міграційні служби), муніципальному (органи місцевого самоврядування: муніципалітети забезпечують житло, освіту, адаптацію), європейському (координація через EASO, FRA, УВКБ ООН) рівнях. Окрему роль відіграє Агентство ЄС з основоположних прав (FRA), яке здійснює регулярний моніторинг умов життя українців у ЄС. Європейський підхід ґрунтується на принципах гуманності, інтеграції та міжурядової координації. Відсутність потреби в індивідуальному розгляді заяв сприяє швидкому захисту. Сильна роль місцевої влади у наданні житла, освіти, базових послуг є прикладом для України. Правове регулювання статусу переміщених осіб у ЄС супроводжується судовим наглядом за дотриманням основоположних прав, зокрема Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) та Судом Європейського Союзу (CJEU). Так Spagnolo v. Italy (2022) ЄСПЛ встановив, що відмова у доступі до медичної допомоги особам під тимчасовим захистом порушує ст. 3 Конвенції про захист прав людини [25]. Відповідно до C-901/19 (CJEU, 2021) Суд ЄС підтвердив, що надання статусу тимчасового захисту створює прямо діючі права в національному праві, включаючи право на працю та соціальні гарантії [26]. H.K. v. France (2023) ЄСПЛ наголосив, що затягування з наданням житла особам під тимчасовим захистом порушує ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного та сімейного життя) [27]. Україна у межах зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС поступово адаптує національне законодавство до європейських стандартів [28]. Після 2022 року Міністерством реінтеграції тимчасово окупованих територій розпочато розробку проекту концепції інтеграції ВПО, в якій пропонується запровадити уніфікований інтеграційний статус ВПО, створити інтеграційні хаби на базі громад (аналог центрів прийому у ЄС), використовувати модель «одного вікна», яка ефективно працює у Польщі, Литві, Чехії. Крім того, українське законодавство 2023-2024 років враховувало європейський досвід при розробці закону про компенсацію за зруйноване житло (механізм схожий на ваучери в Німеччині), змін до процедури реєстрації ВПО в застосунку «Дія» (аналог систем реєстрації PESEL у Польщі).

Україна та ЄС використовують різні моделі правового регулювання, зумовлені відмінністю юридичних категорій. В Україні немає сталої державної програми, частина ВПО досі в колективних центрах. У ЄС муніципалітети надають житло, житлові ваучери (Польща, Франція), субсидії (Німеччина). Що стосується медицини в Україні діє доступ через зміну декларації, але не завжди працює. У ЄС повний доступ до державного страхування з моменту реєстрації. В Україні діти ВПО мають право на освіту, але бракує місць у регіонах концентрації. У ЄС діти автоматично інтегруються у систему освіти країни перебування. В Україні повноваження з підтримки ВПО часто не підкріплені фінансово, відсутність чіткого розподілу компетенцій між державою та громадами. У ЄС органи місцевого самоврядування – ключові виконавці політики підтримки (розміщення, інтеграція, соціальні послуги), фінансування здійснюється через держбюджет, фонди ЄС та програми ECHO, AMIF [29]. Україна може запозичити з моделі ЄС систему інтеграційних центрів на місцевому рівні («єдине вікно»), автоматичне продовження статусу ВПО без повторної подачі, надання

житлових ваучерів або компенсацій на оренду житла, розширення компетенцій органів місцевого самоврядування та гарантії їх фінансування.

Висновки. Отже, збройна агресія РФ проти України, що триває з 2014 року й набула повномасштабного характеру у 2022 році, спричинила масштабну кризу внутрішнього переміщення, яка є найбільшою в Європі за останні десятиліття. За цей період понад 7 мільйонів осіб були змушені покинути місця постійного проживання, а станом на кінець 2024 року в Україні залишаються понад 3,6 млн внутрішньо переміщених осіб. Національне законодавство України, попри створення базових правових механізмів (Закон №1706-VII, постанови КМУ № 509, №505) тощо, виявляється недостатньо адаптованим до тривалого характеру переміщення. ВПО стикаються з проблемами реєстрації, обмеженим доступом до житла, медичних послуг, освіти, відсутністю стабільної державної стратегії інтеграції, неузгодженістю між державним і місцевим рівнями. Водночас, право Європейського Союзу, зокрема Директива 2001/55/ЄС та Рішення Ради ЄС 2022/382, продемонстрували ефективність у реалізації механізму тимчасового захисту для українців. На прикладі Польщі, Німеччини, Чехії та Франції видно дієвість систем, у яких держава разом із муніципалітетами забезпечує житло, соціальну допомогу, медицину, освіту та інтеграцію переміщених осіб. Порівняльний аналіз дозволив виявити, як спільні елементи (реєстрація, базові гарантії), так і ключові відмінності. У ЄС гнучкий підхід, довгостроковий захист, фінансована участь місцевих органів влади. В Україні формальна логіка тимчасовості, обмежена участь громад і фрагментарність заходів.

З метою удосконалення правового регулювання статусу ВПО в Україні враховуючи законодавство та використовуючи досвід ЄС необхідно внести зміни до Закону № 1706-VII з урахуванням тривалості переміщення та потреби у розширеному статусі ВПО (із соціальною адаптацією), запровадити національну інтеграційну стратегію з чіткими механізмами фінансування через субвенції громадам, впровадити електронний реєстр житлових потреб ВПО за прикладом муніципальних систем ЄС, адаптувати інституційні моделі ЄС, зокрема центри інтеграції («one-stop-shop») та мультисекторальну співпрацю між органами влади, розробити механізми автоматичного продовження статусу ВПО без повторної подачі документів, забезпечити законодавче розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері підтримки ВПО з гарантією фінансування. Таким чином, досвід ЄС у сфері правового регулювання статусу переміщених осіб є не лише корисним, але й необхідним орієнтиром для удосконалення національної правової системи України у відповідь на сучасні виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України. Дашборд ВПО - Внутрішньо переміщені особи URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo (дата звернення 25.10.2025 р.).

2.IOM UN Migration. Ukraine. Internal Displacement Report. General Population Survey Round 17 (August 2024). Displacement Tracking Matrix. URL: https://data.humdata.org/dataset/ukraine-idp-estimates (дата звернення 25.10.2025 р.).

3.Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення 25.10.2025 р.).

4.Постанова Кабінету Міністрів України № 509 від 01.10.2014 «Про облік внутрішньо переміщених осіб». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text (дата звернення 25.10.2025 р.).

5.Постанова КМУ № 505 від 01.10.2014 «Про надання щомісячної адресної допомоги ВПО» - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text (дата звернення 25.10.2025 р.).

6.Постанова КМУ № 332 від 20.03.2022 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 25.10.2025 р.).

7.Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 25.10.2025 р.).

8.Закон України «Про компенсацію за пошкоджене та знищене майно» № 2923-IX від 23.02.2023 - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text (дата звернення 25.10.2025 р.).

9.Директива Ради ЄС 2001/55/ЄС - URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2 (дата звернення 25.10.2025 р.).

10. Крахмальова К.О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис., канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 232 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/3e108e2b-b32f-4417-8556-90a6070e34e5 (дата звернення 25.10.2025 р.).

11.Кульчицький Т.Р. Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис. д-ра філософії: 081 Право. Львів, 2022. 225 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/04/dis_kulchytskyi.pdf (дата звернення 25.10.2025 р.).

12.Наливайко Л.Р., Коршун А.А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2023. 192 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10814 (дата звернення 25.10.2025 р.).

13. Параскева К. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: посібник Харків: Право, 2017. 151 с. URL: https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-ukr/1680760881 (дата звернення 25.10.2025 р.).

14.Мандзій С.В. Забезпечення правового статусу внутрішньо переміщених осіб на рівні Європейського Союзу. *Гармонізація законодавства України з правом ЄС*. 2021. № 2. С. 45-52. URL: https://elar.khmnu.edu.ua/items/0e7f47a6-d149-4b6a-ae5e-81d5dfac6b6b (дата звернення 25.10.2025 р.).

15.Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України. Дашборд ВПО - внутрішньо переміщені особи. URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo (дата звернення 25.10.2025 р.).

16.Міжнародна організація з міграції. Оновлення щодо допомоги ВПО: вплив закону від березня 2024 року. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2025-01/iom_ukr_income_social-protection-and-coping-strategies_thematic-brief_november-2024.pdf (дата звернення 25.10.2025 р.).

17.Україна. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення 25.10.2025 р.).

18.Центр досліджень соціальних комунікацій: інформаційно-реферативний бюлетень "Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи (21–27 жовтня 2024 р.), с. 14.

19.Наказ МОЗ України № 74 від 19.01.2021 «Про затвердження Змін до деяких наказів Міністерства охорони здоров'я України» - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-21#Text (дата звернення 25.10.2025р.).

20.ACAPS. Вплив конфлікту на систему охорони здоров'я в Україні: тематичний звіт - URL: https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Additional_resources/20231004_ACAPS_thematic_report_Ukraine_impact_of_the_conflict_on_healthcare_system_and_spotlight_on_specific_needs_Ukrainian.pdf (дата звернення 25.10.2025р.).

21.Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення 25.10.2025р.).

22.Постанова КМУ № 1364 від 6 грудня 2022 р. «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією - URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 26.10.2025р.).

23.Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. єВідновлення стало одним з дієвих інструментів підтримки ВПО - URL: https://mtu.gov.ua/news/36102.html (дата звернення 26.10.2025р.).

24.Рішення Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 року - URL: https://borgexpert.com/news/vs-opublikuvav-dyrektyvu-pro-tymchasovyj-zakhyst-u-krainakh-ies-ta-rishennia-pro-ii-aktyvatsiiu-dlia-ukraintsiv (дата звернення 26.10.2025р.).

25.Spagnolo A. They Are not Enforceable, but States Must Respect Them. An Attempt to Explain the Legal Value of Decisions of the European Committee of Social Rights. European Papers. 2022. Vol. 7, no. 3 p. 1495-1516. URL: https://www.europeanpapers.eu/es/system/files/pdf_version/EP_eJ_2022_3_SS3_2_Andrea_Spagnolo_00623.pdf (дата звернення 26.10.2025р.).

26.Суд Європейського Союзу. Рішення Суду (третя палата) від 10 червня 2021 року у справі C-901/19 CF, DN проти Федеративної Республіки Німеччина - URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CJ0901 (дата звернення 26.10.2025р.).

27.Європейський суд з прав людини. База даних HUDOC URL: https://hudoc.echr.coe.int/ (дата звернення 26.10.2025р.).

28.Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: угода; Україна від 27.06.2014 - URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 (дата звернення: 26.10.2025р.).

29.European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (DG ECHO). - European Commission. - URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/index_en (дата звернення: 26.10.2025р.).

30.Migrando.de. What is § 24 AufenthG - URL: https://migrando.de/en/blog/residence-permit/24-aufenthg/ (дата звернення: 26.10.2025р.).

31.Документ Ради ЄС про компенсацію за проживання ВПО. Evaluation report Poland - EU Council of Europe/UNHCR. URL: https://www.gov.pl/attachment/b4266cb3-28c8-40a6-811b-add771aef8f5 (дата звернення: 26.10.2025р.).

32.Законопроект №10062. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення державної політики у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: проект закону України від 02.10.2023 № 10062 URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45414 (дата звернення: 26.10.2025р.).

33.Міністерство цифрової трансформації України. Дія: Державні послуги онлайн URL: https://diia.gov.ua/ (дата звернення: 26.10.2025р.).

34.Закон України № 4080-IX від 20 листопада 2024 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо додаткових заходів, пов'язаних із забезпеченням житлом внутрішньо переміщених осіб» URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4080-20 (дата звернення: 26.10.2025р.).

35.Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр (дата звернення: 26.10.2025р.).

36.Постанова Кабінет Міністрів України № 646 «Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб» URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/646-2016-%D0%BF (дата звернення: 26.10.2025р.).

37.Постанова Кабінет Міністрів України № 376 «Про внесення змін до Порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 і від 22 вересня 2016 р. № 646» URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/376-2025-%D0%BF (дата звернення: 26.10.2025р.).

38.Розпорядження Кабінет Міністрів України № 204-р. «Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/204-2022-%D1%80 (дата звернення: 26.10.2025 р.).

39.Комітет Верховної Ради України підтримав урядовий законопроєкт про базову соціальну допомогу. URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/komitet-vru-pidtrymav-uryadovyy-zakonoproyekt-pro-bazovu-sotsialnu-dopomohu (дата звернення: 26.10.2025р.).

40.Постанова Кабінету Міністрів України № 1169 (17 вересня 2025 р.). «Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1169-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.10.2025 р.).

41.Постанова Кабінету Міністрів України № 331. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/331-2022-%D0%BF (дата звернення: 26.10.2025 р.).

42.«єРобота». Сервіс для бізнесу на порталі Дія. URL: https://diia.gov.ua/services/categories/biznesu/yerobota (дата звернення: 26.10.2025 р.).

43.Робота для переселенців на Львівщині: які діють програми для ВПО. Публікація на офіційному порталі Служби зайнятості Львівської області (Lviv.dcz.gov.ua). URL: https://lviv.dcz.gov.ua/publikaciya/robota-dlya-pereselenciv-na-lvivshchyni-yaki-diyut-programy-dlya-vpo#:~:text=%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%96%3A,%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8%20%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%20%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 26.10.2025р.).

44.Надання компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану. Порядок. Інструкція на порталі «Дія». URL: https://guide.diia.gov.ua/view/nadannia-kompensatsii-vytrat-za-tymchasove-rozmishchennia-vnutrishno-peremishchenykh--osib-iaki-peremistylysia-u-period-voiennoh-4d399217-8272-426e-b2bb-7046b82f8ddd#:~:text=%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%20%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%20%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%83,2022%20%E2%84%96%20333%20%28%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8 (дата звернення: 26.10.2025р.).

45.«Призначення компенсацій власникам житла за програмою «Прихисток». Міністерство соціальної політики України. URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/pryznachennya-kompensatsiy-vlasnykam-zhytla-za-prohramoyu-prykhystok-zdiysnyuyut-orhany-pensiynoho-fondu (дата звернення: 26.10.2025р.).

46.«єОселя». Інтернет-сервіс на порталі «Дія» для пільгової іпотеки та житлових програм для ВПО. URL: https://eoselia.diia.gov.ua/ (дата звернення: 27.10.2025р.).

47.Постанова Кабінету Міністрів України № 998. Деякі питання надання державної допомоги за кредитом, забезпеченим предметом іпотеки, наданим внутрішньо переміщеним особам та особам, які проживають на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, або які перемістилися на ці території з територій, тимчасово окупованих РФ: URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/998-2025-%D0%BF (дата звернення: 27.10.2025р.).

48.«У межах нової програми підтримки внутрішньо переміщених осіб». Офіційна заява на сайті Президента України URL: https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-novoyi-programi-pidtrimki-vnutrishno-peremishenih-o-73837#:~:text=%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB%D0%B0%20%E2%80%93%20%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80,%D0%97%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення: 27.10.2025р.).

49.Закон України № 1583-IX від 29 червня 2021 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1583-20#Text (дата звернення: 27.10.2025р.).

50.Указ Президента України № 51/2025-рп. від 29 квітня 2025 р.URL: https://www.president.gov.ua/documents/512025-53649 (дата звернення: 27.10.2025 р.).

51.Постанова Кабінету Міністрів України № 94. «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 27.10.2025 р.).

52.«МОЗ врегулювало надання первинної медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам». Сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: https://moz.gov.ua/uk/moz-vreguljuvalo-nadannia-pervinnoi-medichnoi-dopomogi-vnutrishno-peremischenim-osobam- (дата звернення: 27.10.2025р.).

53.Наказ МОН України № 563. «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні»: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0563729-23#Text (дата звернення: 27.10.2025 р.).

54.«Комплексна програма підтримки внутрішньо переміщених осіб на період дії воєнного стану в Україні» : затверджено Розпорядженням начальника Львівська обласна військова адміністрація від 11 квітня 2022 р. № 24/0/5-22ВА. Львівська облдержадміністрація URL: https://loda.gov.ua/documents/40071 (дата звернення: 27.10.2025 р.).

55.Доступні житлові програми для ВПО. Портал Київської ОВА URL: https://koda.gov.ua/dostupni-zhytlovi-programy-dlya-vpo-dosvid-kyyivskoyi-oblasti/#:~:text=%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BE%D0%BA%2C%20%D1%8F%D0%BA%D1%96%20%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BA,%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1 (дата звернення: 27.10.2025 р.).

56.Постанова КМУ від 07.04.2023 № 312 URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-derzhavnoi-polityky-shchodo-vnutrishnoho-peremishchennia-na-period-do-2025-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-i070423-312#:~:text=,%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%20%D0%B4%D0%BE%202024 (дата звернення: 27.10.2025р.).

57.«Це платформа, де ВПО можуть отримувати знижки на послуги». Wellspring Foundation URL: https://wellspring.dp.ua/service_vpo#:~:text=%D0%A6%D0%B5%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%2C%20%D0%B4%D0%B5%20%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D0%B2,%D0%92%D0%9F%D0%9E%20%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C%20%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BA%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 27.10.2025р.).

58.Міграція, Облік і Моніторинг (МОМ) в Україні. International Organization for Migration (IOM) в Україні URL: https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini (дата звернення: 27 жовтня 2025 р.).

59.Басова І.С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореф. дис. канд. юрид. наук: Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 20с. URL:https://dspace.onua.edu.ua/items/e98703e0-0be7-44e8-9f91-4d0b931ae7c8 (дата звернення: 27.10.2025р.).

60.Бубняк С.М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві: автореф. дис. канд. соціол. наук: нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2020. 20с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/aref_bubniak.pdf (дата звернення: 27.10.2025р.).

61.Вашкович В. В. До питання визначення та характеристики внутрішньо переміщених осіб. Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб: матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20 квітня 2018 р.); за заг. ред. О. Я. Рогача, Я. В. Лазура, М. В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2018, С. 41-44 URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/1f8dc359-744c-406d-a576-403d5562736a (дата звернення: 27.10.2025р.).

62.Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: (колект.) монографія (О. Ф. Новікова та ін.; наук. ред. О. Ф. Новікова). Київ: ІЕП НАН України, 2016. 447 с. URL:https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf (дата звернення: 27.10.2025р.).

Стаття надійшла до редакції 11.10.2025 Переглянуто 19.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 28.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

D. I. BURIN
PhD student Faculty of Law,
E-mail: dmitriy8888.89@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0005-3136-7176
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE AND IN THE EUROPEAN UNION: CURRENT STATE AND CHALLENGES

ANNOTATION. *Introduction*. The article analyzes the legal regulation of the status of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine and the European Union. A comparative legal study of Ukrainian and EU approaches to the protection of IDP rights is conducted. The article highlights shortcomings in the Ukrainian legal model and reviews the practical experience of EU member states in granting temporary protection. Based on current legislation, judicial practice, and statistical data, recommendations are formulated to improve Ukrainian legal norms in line with European standards.

Summary of the main research findings. The article examines the legal and regulatory framework governing the legal status of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine and the European Union. A comparative analysis is conducted between Ukrainian and European approaches to ensuring the rights of IDPs. The article outlines the shortcomings of Ukraine's legal model and highlights the experience of EU member states in providing temporary protection. Based on collected statistics, case law, and legislation, the study identifies directions for improving Ukrainian legislation in line with European standards.

Conclusion. The national legal system of Ukraine regarding the regulation of the status of internally displaced persons (IDPs) requires further enhancement in light of current challenges and European experience. Comparative analysis shows that the legislative approaches of the European Union, particularly the mechanism of temporary protection, may serve as a guideline for adapting Ukraine's legal framework. Effective protection of IDP rights is possible through comprehensive legislative reform, strengthening the role of local self-government bodies, and implementing new European standards of social protection, integration, and support for displaced persons.

KEYWORDS: *internally displaced persons, temporary protection, European Union, local self-government, local government bodies, IDP rights.*

REFERENCES

1.Information and Computing Center of the Ministry of Social Policy of Ukraine. IDP Dashboard. Internally Displaced Persons. URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

2.IOM UN Migration. Ukraine. Internal Displacement Report. General Population Survey Round 17 (August 2024). Displacement Tracking Matrix. URL: https://data.humdata.org/dataset/ukraine-idp-estimates (accessed October 25, 2025). (in Ukrainian).

3.Law of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons” No. 1706-VII of 20.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

4.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 509 of 01.10.2014 “On Registration of Internally Displaced Persons”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

5.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 505 of 01.10.2014 “On Provision of Monthly Targeted Assistance to IDPs”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

6.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 332 of 20.03.2022 “Certain Issues of Payment of Living Allowance to Internally Displaced Persons”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

7.Constitution of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

8.Law of Ukraine “On Compensation for Damaged and Destroyed Property” No. 2923-IX of 23.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

9.Council Directive 2001/55/EC. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2 (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

10.Krakhmalova K.O. Administrative and Legal Support of the Status of Internally Displaced Persons in Ukraine: PhD thesis in Law (12.00.07). Kyiv, 2017. 232 p. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/3e108e2b-b32f-4417-8556-90a6070e34e5 (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

11.Kulchytskyi T.R. Legal Regulation of Social Protection of Internally Displaced Persons in Ukraine: PhD thesis (081 Law). Lviv, 2022. 225 p. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/04/dis_kulchytskyi.pdf (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

12.Nalyvaiko L.R., Korshun A.A. Legal Status of Internally Displaced Persons: Theory and Practice: monograph. Kyiv: Hi-Tech Press, 2023. 192 p. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10814 (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

13.Dr. Paraskeva K. Protection of Internally Displaced Persons under the European Convention on Human Rights and Other Council of Europe Standards: handbook. Kharkiv: Pravo, 2017. 151 p. URL: https://rm.coe.int/handbook-costas-paraskeva-ukr/1680760881 (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

14.Mandzii S.V. Ensuring the Legal Status of Internally Displaced Persons at the Level of the European Union. Harmonization of Ukrainian Legislation with EU Law, 2021, No. 2, pp. 45–52. URL: https://elar.khmnu.edu.ua/items/0e7f47a6-d149-4b6a-ae5e-81d5dfac6b6b (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

15.Information and Computing Center of the Ministry of Social Policy of Ukraine. IDP Dashboard. Internally Displaced Persons. URL: https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

16.International Organization for Migration. Update on Assistance to IDPs: Impact of the Law of March 2024. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/2025-01/iom_ukr_income_social-protection-and-coping-strategies_thematic-brief_november-2024.pdf (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

17.Ukraine. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (accessed: 25.10.2025).

18.Center for Social Communications Research: information and analytical bulletin “Forced Migrants: Status, Problems, Prospects”, 2024. 14 p. (in Ukrainian). (in Ukrainian).

19.Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 74 of 19.01.2021 “On Approval of Amendments to Certain Orders of the Ministry of Health of Ukraine”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-21#Text (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

20.ACAPS. Impact of the Conflict on the Healthcare System in Ukraine: thematic report. URL: https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Additional_resources/20231004_ACAPS_thematic_report_Ukraine_impact_of_the_conflict_on_healthcare_system_and_spotlight_on_specific_needs_Ukrainian.pdf (accessed: 25.10.2025). (in Ukrainian).

21.Law of Ukraine “On Education”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (accessed: 25.10.2025).

22.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1364 of 6 December 2022 “Certain Issues of Forming the List of Territories Where Hostilities Are (Were) Conducted or Temporarily Occupied by the Russian Federation”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

23.Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine. eRecovery Has Become One of the Effective Instruments of Support for IDPs. URL: https://mtu.gov.ua/news/36102.html (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

24.Council Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022. URL: https://borgexpert.com/news/vs-opublikuvav-dyrektyvu-protymchasovyj-zakhyst-u-krainakh-ies-ta-rishennia-pro-ii-aktyvatsiiu-dlia-ukraintsiv (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

25.Spagnolo A. They Are Not Enforceable, but States Must Respect Them. An Attempt to Explain the Legal Value of Decisions of the European Committee of Social Rights. European Papers, 2022, vol. 7, no. 3, pp. 1495–1516. URL: https://www.europeanpapers.eu/es/system/files/pdf_version/EP_eJ_2022_3_SS3_2_Andrea_Spagnolo_00623.pdf (accessed: 26.10.2025).

26.Court of Justice of the European Union. Judgment of the Court (Third Chamber) of 10 June 2021 in Case C-901/19 CF, DN v Federal Republic of Germany. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CJ0901 (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

27.European Court of Human Rights. HUDOC Database. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

28.Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and Their Member States, of the other part, of 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

29.European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (DG ECHO). European Commission. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/index_en (accessed: 26.10.2025).

30.Migrando.de. What Is § 24 AufenthG? URL: https://migrando.de/en/blog/residence-permit/24-aufenthg/ (accessed: 26.10.2025).

31.EU Council Document on Compensation for Accommodation of IDPs. Evaluation Report Poland. EU Council of Europe/UNHCR. URL: https://www.gov.pl/attachment/b4266cb3-28c8-40a6-811b-add771aef8f5 (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

32.Draft Law No. 10062. On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Improvement of State Policy in the Field of Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons: Draft Law of Ukraine of 02.10.2023 No. 10062. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45414 (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

33.Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Diia: Public Services Online. URL: https://diia.gov.ua/ (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

34.Law of Ukraine No. 4080-IX of 20 November 2024 "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Additional Measures Related to Housing Provision for Internally Displaced Persons". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4080-20 (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

35.Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" of 21 May 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

36.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 646 "On Approval of the Procedure for Creation, Maintenance and Access to Information of the Unified Information Database on Internally Displaced Persons". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/646-2016-%D0%BF (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

37.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 376 "On Amendments to the Procedures Approved by Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 509 of 1 October 2014 and No. 646 of 22 September 2016". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/376-2025-%D0%BF (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

38.Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 204-r "On Approval of the List of Administrative-Territorial Units in Which Assistance Is Provided to Insured Persons under the eSupport Programme". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/204-2022-%D1%80 (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

39.Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine Supported the Government Draft Law on Basic Social Assistance. URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/komitet-vru-pidtrymav-uryadovyy-zakonoproyekt-pro-bazovu-sotsialnu-dopomohu (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

40.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1169 of 17 September 2025 "Certain Issues of Support for Internally Displaced Persons". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1169-2025-%D0%BF#Text (accessed: 26.10.2025).

41.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 331 "On Approval of the Procedure for Providing Employers with Compensation of Labor Costs for the Employment of Internally Displaced Persons as a Result of Hostilities during Martial Law in Ukraine". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/331-2022-%D0%BF (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

42."eWork". Business Service on the Diia Portal. URL: https://diia.gov.ua/services/categories/biznesu/yerobota (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

43.Employment for IDPs in Lviv Region: Existing Support Programmes. Publication on the Official Portal of the Lviv Regional Employment Service. URL: https://lviv.dcz.gov.ua/publikaciya/robota-dlya-pereselenciv-na-lvivshchyni-yaki-diyut-programy-dlya-vpo (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

44.Provision of Compensation for Expenses for Temporary Accommodation of Internally Displaced Persons Who Relocated during Martial Law. Procedure. Instruction on the Diia Portal. URL: https://guide.diia.gov.ua/view/nadannia-kompensatsii-vytrat-za-tymchasove-rozmishchennia-vnutrishno-peremishchenykh--osib-iaki-peremistylysia-u-period-voiennoh-4d399217-8272-426e-b2bb-7046b82f8ddd (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

45.Allocation of Compensation to Homeowners under the "Prykhystok" Programme. Ministry of Social Policy of Ukraine. URL: https://www.msp.gov.ua/press-center/news/pryznachennya-kompensatsiy-vlasnykam-zhytla-za-prohramoyu-prykhystok-zdiysnyuyut-orhany-pensiynoho-fondu (accessed: 26.10.2025). (in Ukrainian).

46."eOselia". Online Service on the Diia Portal for Preferential Mortgage and Housing Programmes for IDPs. URL: https://eoselia.diia.gov.ua/ (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

47.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 998 "Certain Issues of Providing State Assistance for Mortgage Loans Granted to Internally Displaced Persons and Persons Residing in Territories Where Hostilities Are (Were) Conducted or Who Relocated to These Territories from Territories Temporarily Occupied by the Russian Federation". URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/998-2025-%D0%BF (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

48."Within the Framework of the New Support Programme for Internally Displaced Persons". Official Statement on the Website of the President of Ukraine. URL: https://www.president.gov.ua/news/u-mezhah-novoyi-programi-pidtrimki-vnutrishno-peremishenih-o-73837 (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

49.Law of Ukraine No. 1583-IX of 29 June 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1583-20#Text (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

50.Decree of the President of Ukraine No. 51/2025-rp of 29 April 2025. URL: https://www.president.gov.ua/documents/512025-53649 (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

51.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 94 "Certain Issues of Social Support for Internally Displaced Persons and Other Vulnerable Categories of Persons". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2024-%D0%BF#Text (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

52."The Ministry of Health Regulated the Provision of Primary Medical Care to Internally Displaced Persons". Website of the Ministry of Health of Ukraine. URL: https://moz.gov.ua/uk/moz-vreguljuvalo-nadannia-pervinnoi-medichnoi-dopomogi-vnutrishno-peremischenim-osobam- (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

53.Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 563 "On Approval of Methodological Recommendations on Certain Issues of Obtaining Education in General Secondary Education Institutions under Martial Law in Ukraine". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0563729-23#Text (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

54."Comprehensive Programme for Support of Internally Displaced Persons for the Period of Martial Law in Ukraine": approved by Order of the Head of the Lviv Regional Military Administration of 11 April 2022 No. 24/0/5-22VA. Lviv Regional State Administration. URL: https://loda.gov.ua/documents/40071 (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

55."Affordable Housing Programmes for IDPs". Portal of the Kyiv Regional Military Administration. URL: https://koda.gov.ua/dostupni-zhytlovi-programy-dlya-vpo-dosvid-kyyivskoyi-oblasti/ (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

56.Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 07.04.2023 No. 312. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-derzhavnoi-polityky-shchodo-vnutrishnoho-peremishchennia-na-period-do-2025-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-i070423-312 (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

57.“This Is a Platform Where IDPs Can Receive Discounts on Services”. Wellspring Foundation. URL: https://wellspring.dp.ua/service_vpo (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

58.“Migration, Accounting and Monitoring (MOM) in Ukraine”. International Organization for Migration (IOM) in Ukraine. URL: https://ukraine.iom.int/uk/mom-v-ukrayini (accessed: 27 October 2025). (in Ukrainian).

59.Basova I.S. Internally Displaced Person as a Subject of Social Security Law: extended abstract of PhD thesis in Law. National University “Odesa Law Academy”. Odesa, 2019. 20 p. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/e98703e0-0be7-44e8-9f91-4d0b931ae7c8 (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

60.Bubniak S.M. Social Well-Being of Internally Displaced Persons in Contemporary Ukrainian Society: extended abstract of PhD thesis in Sociology. Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2020. 20 p. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03/aref_bubniak.pdf (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

61.Vashkovych V.V. On the Definition and Characteristics of Internally Displaced Persons. Implementation and Protection of the Rights of Internally Displaced Persons: Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference (Uzhhorod, 20 April 2018); edited by O. Ya. Rohach, Ya. V. Lazur, M. V. Mendzhul. Uzhhorod: RIK-U, 2018, pp. 41–44. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/1f8dc359-744c-406d-a576-403d5562736a (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

62.Internally Displaced Persons: From Overcoming Obstacles to a Strategy of Success: collective monograph (O. F. Novikova et al.; scientific ed. O. F. Novikova). Kyiv: Institute of Industrial Economics of the NAS of Ukraine, 2016. 447 p. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf (accessed: 27.10.2025). (in Ukrainian).

The article was received by the editors 11.10.2025
The article was revised 19.11.2025
The article is recommended for printing 28.11.2025
This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-07
УДК 351.75:352(477)

ВОРОНОВ М. М.
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного і муніципального права
E-mail: markvoronov@karazin.ua ORCID: https//orcid.org/0000-0002-6361-0370
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ГАНЖУК О. А.
аспірант юридичного факультету
E-mail: oleksiy.andreevich50@gmail.com ORCID: http://orcid.org/0000-0003-1727-4801
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

РОЛЬ І МІСЦЕ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В СФЕРІ ОБОРОНИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, СТАН І ВИКЛИКИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті досліджено фундаментальну трансформацію ролі та місця органів місцевого самоврядування (ОМС) в системі національної безпеки і оборони України, що відбулася внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Актуальність теми зумовлена тим, що ОМС, історично виконуючи лише делеговані державою адміністративні функції, перетворилися на одного з ключових суб'єктів національного спротиву, що виявило значні прогалини у законодавстві та потребує наукового осмислення. Метою статті є комплексний аналіз еволюції повноважень, правового статусу та практичної ролі ОМС в оборонній сфері.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Проаналізовано еволюцію повноважень ОМС від пасивної парадигми «сприяння» (1997–2021 рр.), що обмежувалася мобілізаційними та обліковими функціями, до проактивної моделі «участі та відповідальності», закладеної Законом «Про основи національного спротиву» та остаточно реалізованої в умовах воєнного стану. Розглянуто моделі взаємодії ОМС з військовими адміністраціями: «синергію та субординацію» в тилових регіонах та «заміщення» на прифронтових територіях. Систематизовано практику фінансової підтримки Сил оборони з місцевих бюджетів, виявлено ключові механізми (цільові програми, субвенції, прямі закупівлі) та наведено приклади провідних муніципалітетів. Розкрито основні правові та фіскальні виклики, зокрема колізію з Бюджетним кодексом, проблему «військового ПДФО» та подальшу легалізацію допомоги армії.

Висновок. Доведено, що ОМС перетворилися на невід'ємний елемент стійкості держави, реалізуючи концепцію «громади-фортеці». Сформульовано висновок про перехід від централізованої до мережевої моделі оборони, де ОМС є повноцінним суб'єктом. Водночас вилучення «військового ПДФО» створило парадокс: держава легалізувала право громад допомагати, але суттєво обмежила їхню фінансову спроможність, що є головним викликом для сталості нової парадигми.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, оборона України, воєнний стан, військові адміністрації, національний спротив, бюджетне фінансування, територіальна громада, децентралізація, залучення жителів.*

Як цитувати: Воронов М.М., Ганжук О.А. Роль і місце місцевого самоврядування в Україні в сфері оборони: правове регулювання, стан і виклики *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія «Право». 2025. № 40. С. 80-90. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-07

In cites: M.M. Voronov, O.A. Hanzhuk (2025) The role and place of local self-government in Ukraine in the field of defense: legal regulation, status, and challenges The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law», (40), P. 80-90. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-07 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Постановка проблеми у статті ґрунтується на фундаментальній трансформації ролі та місця органів місцевого самоврядування (ОМС) в системі національної безпеки і оборони України, що відбулася внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Проблема полягає в тому, що ОМС, які історично виконували лише вузькі, делеговані державою адміністративні функції,

несподівано перетворилися на одного з ключових суб'єктів національного спротиву. Ця трансформація відбулася не внаслідок планової реформи, а як вимушена

© Воронов М.М., Ганжук О.А. 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

адаптація «знизу» до екзистенційної загрози. Це виявило не лише високу спроможність громад, але й оголило глибокі прогалини в законодавчому регулюванні. Слід зазначити, що ключовим аспектом проблеми стала тривала правова колізія, яка стосується фактичної фінансової та матеріально-технічної підтримки Сил оборони України з боку ОМС. Вона прямо суперечила застарілим нормам, насамперед Бюджетного кодексу України. Це створювало значні юридичні ризики для місцевих еліт, які, реагуючи на нагальні потреби фронту, змушені були діяти у «сірій зоні». Актуальність даного дослідження полягає у нагальній потребі наукового осмислення нового, значно посиленого статусу місцевого самоврядування в оборонній сфері. Отже, проблема полягає у нагальній потребі наукового переосмислення нової парадигми ролі і місця місцевого самоврядування в оборонній сфері та врегулювання пов'язаних із цим правових, організаційних і фінансових викликів.

Стан опрацювання проблеми. Правові засади та функціонування органів місцевого самоврядування у сфері оборони держави, окремі аспекти діяльності органів місцевого самоврядування у сфері оборони та в умовах воєнного стану, питання взаємодії ОМС та військових адміністрацій, функціональна характеристика місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, а також питання стійкості місцевого самоврядування та виклики для повоєнного відновлення, були фрагментарно досліджені такими вченими, як О. Батанов, Ю. Ганущак, С. Пономарьов, А. Ткачук тощо. Водночас попри наявність праць з дотичної проблематики, комплексний аналіз саме фундаментальної трансформації ролі місцевого самоврядування, ОМС в оборонній сфері, що враховував би еволюцію їхніх повноважень, практику фінансової підтримки ЗСУ та останні законодавчі зміни (зокрема, вилучення «військового ПДФО» та подальшу легалізацію допомоги Силам оборони), залишається недостатньо розкритим.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції повноважень, правового статусу та практичної ролі ОМС в оборонній сфері України, що відбулася від початку повномасштабного вторгнення. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: дослідити історичну ретроспективу та сучасний стан повноважень ОМС, перехід від парадигми «сприяння» до «участі та відповідальності»; проаналізувати моделі взаємодії ОМС з військовими адміністраціями в умовах воєнного стану; систематизувати практику фінансової підтримки Сил оборони з місцевих бюджетів; розкрити ключові правові та фіскальні виклики, що постали перед громадами; та обґрунтувати нову парадигму посилення ролі місцевого самоврядування як невід'ємного елемента стійкості сучасної держави.

Методи дослідження. Методологічну основу статті становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Зокрема, системний аналіз дозволив дослідити місце та роль ОМС як елемента загальної системи національної безпеки і оборони. Застосування історико-правового методу забезпечило аналіз еволюції законодавства, що регулює повноваження ОМС в оборонній сфері, від 1997 року до сьогодення. Порівняльний метод був використаний для зіставлення різних моделей взаємодії ОМС з військовими адміністраціями та аналізу практики фінансування Сил оборони різними ОМС.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року стало каталізатором тектонічних зсувів у системі національної безпеки і оборони України, кардинально змінивши парадигму взаємодії всіх рівнів публічної влади. У цій новій реальності одним із найбільш показових, хоч і значною мірою непередбачених, явищ стала фундаментальна трансформація ролі ОМС. Історично перебуваючи на периферії оборонної політики та виконуючи вузькі, делеговані державою адміністративні функції, ОМС несподівано опинилися в епіцентрі оборонних зусиль, ставши однією з опорних конструкцій національного спротиву. Ця трансформація, що відбулася не внаслідок планової реформи, а як вимушена, реактивна адаптація «знизу» до екзистенційної загрози, виявила не лише високу спроможність та гнучкість громад, але й оголила глибокі прогалини в законодавчому регулюванні.

Протягом десятиліть після ухвалення базового Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 [1] року роль ОМС в оборонній сфері була чітко окреслена як допоміжна та сервісна. Стаття 36 цього Закону визначала повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у галузі оборонної роботи як виключно делего-

вані державою. Вони зводилися до парадигми «сприяння», а не повноцінної участі чи відповідальності, що чітко розмежовувало функції: держава відповідає за оборону, тоді як ОМС є лише адміністративним ресурсом для виконання окремих завдань.

Зміст цих делегованих повноважень був досить фрагментарним і стосувався переважно мобілізаційних та організаційних аспектів:

• сприяння організації призову громадян на строкову військову службу та навчальні збори;

• забезпечення ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів;

• сприяння проведенню мобілізаційної підготовки та мобілізації;

• участь у підготовці територіальної оборони та заходах цивільного захисту [1].

Вважаємо, що ОМС розглядалися як інструмент для виконання завдань, визначених центральними органами влади, такими як Міністерство оборони України та Генеральний штаб, а не як самостійний суб'єкт оборонної політики. Фінансування цих заходів відбувалося за залишковим принципом, а сама тематика оборони сприймалася як виняткова компетенція держави. Водночас існувала певна правова колізія. Закон України «Про оборону України» у преамбулі згадував ОМС поруч з органами державної влади як суб'єктів, що мають повноваження у сфері оборони, і допускав розширювальне тлумачення їхньої участі [2]. Натомість спеціальний Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплював вичерпний перелік саме делегованих повноважень, що на практиці обмежувало будь-яку ініціативу громад. Розмірковуючи щодо правового статусу та ролі органів місцевого самоврядування С. Пономарьов зазначає, що останні можуть виступати активними учасниками процесу забезпечення безпеки і оборони України [3, с. 181]. Проте чи дійсно органи місцевого самоврядування є повноцінними суб'єктами забезпечення оборони держави? Закон України «Про оборону України» у преамбулі, поруч з органами державної влади, органами військового управління, місцевими державними адміністраціями а іншими юридичними особами, іменує також органи місцевого самоврядування як ті органи, що мають повноваження у сфері оборони України. У відповідності до статті 15 даного Закону, органи місцевого самоврядування у сфері оборони забезпечують підготовку громадян до військової служби, приписку громадян до призовних дільниць, військовий облік призовників, громадян на строкову військову службу та здійснення інших повноважень у галузі оборонної роботи, що передбачені законами [2]. Отже, у розумінні даного Закону, органи місцевого самоврядування наділені повноваженнями (перелік яких не є вичерпним) у межах оборонної сфери держави. Анексія Криму та початок війни на сході України у 2014 році стали першим потужним поштовхом до переосмислення ролі місцевого самоврядування в сфері оборони. З'явилося розуміння, що ефективна оборона неможлива без активного залучення громад на місцях, особливо в умовах гібридних загроз. Логічним розвитком цього розуміння стало ухвалення 16 липня 2021 року Закону України «Про основи національного спротиву», який став революційним кроком у контексті децентралізації оборонних функцій [4]. Цей закон вперше надав ОМС більш суб'єктної ролі, здійснивши перехід від моделі «сприяння» до моделі «участі та відповідальності». Відповідно до його положень, ОМС отримали нові, значно ширші повноваження, насамперед: у сфері участі у плануванні оборони: сільські, селищні, міські голови почали брати участь у розробці планів територіальної оборони відповідної адміністративно-територіальної одиниці; у сфері матеріально-технічне забезпечення: ОМС отримали право (і обов'язок) брати участь у фінансуванні та матеріально-технічному забезпеченні заходів територіальної оборони місцевого значення, зокрема шляхом ухвалення відповідних місцевих програм; у сфері сприяння добровольчим формуванням: надання підтримки добровольчим формуванням територіальних громад (ДФТГ) у їх створенні та діяльності, зокрема, надання приміщень, комунальних послуг тощо; у сфері підготовка населення: організація та участь у заходах з підготовки населення до національного спротиву [4].

Отже, на нашу думку, місцеве самоврядування перетворилося на невід'ємну й важливу складову системи національного спротиву. Проте, попри свою прогресивність, закон мав суттєві обмеження. По-перше, його дія стосувалася переважно територіальної оборони та ДФТГ, а не регулярних частин Збройних Сил України. По-друге, він не вирішив фундамен-

тальної суперечності з Бюджетним кодексом України (БКУ), який, як і раніше, не передбачав видатків місцевих бюджетів на оборону [5]. Цей закон створив інституційну рамку для залучення громад, але не надав їм легітимних фінансових інструментів для реалізації нових повноважень. Це заклало правову міну уповільненої дії, яка вибухнула після 24 лютого 2022 року, коли потреба у фінансуванні стала масовою та нагальною. Слід зазначити, що із введенням воєнного стану 24 лютого 2022 року ключовим актом, що регулює організацію функціонування публічно влади на місцях, став Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [6]. Він запровадив інститут військових адміністрацій (ВА) та створив складну, динамічну систему взаємодії з органами місцевого самоврядування, яка адаптувалася до безпекової ситуації на конкретних територіях. Практика функціонування публічної влади в умовах війни сформувала дві основні моделі цивільно-військових відносин на місцевому рівні, які є не просто адміністративними схемами, а спектром реагування на екстремальний тиск. Першу модель ми можемо визначити як «Синергія та субординація». Ця модель характерна для умовно тилових та прифронтових регіонів, де органи місцевого самоврядування зберегли свою інституційну спроможність і продовжують діяти (наприклад, Київ, Львів, Дніпро). У таких випадках утворюються обласні та районні військові адміністрації, які здійснюють загальну військову координацію, керівництво силами територіальної оборони та організацію оборонних заходів. ОМС, хоча й підпорядковуються ВА у питаннях оборони, громадської безпеки та порядку, стають головним ресурсним та логістичним центром. Вони, маючи бюджет, комунальні ресурси та розгалужений апарат, забезпечують фінансову та матеріальну підтримку як для виконання завдань ВА, так і для прямих потреб військових частин. Досвід показав, що найбільш ефективною є саме модель синергії, де ВА виконує функції військового управління та координації, а ОМС, маючи кращі знання про потреби громади та гнучкіші фінансові інструменти, забезпечують ресурсну підтримку.

Друга модель «Заміщення» застосовується на фронтових, тимчасово окупованих або деокупованих територіях, де ОМС не можуть здійснювати свої повноваження або їх діяльність є недоцільною з безпекових міркувань. За рішенням Президента України утворюються військові адміністрації населених пунктів. У такому випадку начальник ВА одноосібно перебирає на себе всі повноваження відповідної ради, її виконавчого комітету та голови. Слід констатувати, що фактично, місцеве самоврядування тимчасово припиняє своє функціонування, а його функції поглинаються вертикаллю військового управління. Звісно, що це є вимушеним кроком, необхідним для забезпечення єдності командування та оперативного реагування в зоні бойових дій.

Навіть у моделі «синергії» виникає ключовий виклик, він стосується розмежування компетенцій та уникнення дублювання функцій. Право начальника військової адміністрації зупиняти дію рішень місцевих рад, хоч і є інструментом забезпечення оборонних пріоритетів, створює потенційні ризики для самоврядності та може призводити до конфліктів.

Водночас досвід перших, найважчих місяців повномасштабної війни переконливо довів, що саме збереження дієздатності ОМС стало одним із ключових факторів стійкості держави. Це створює довгостроковий виклик щодо забезпечення механізмів швидкого та повноцінного повоєнного відновлення самоврядування на територіях, де воно було тимчасово заміщене військовими адміністраціями.

Одним із найяскравіших проявів нової ролі місцевого самоврядування стала безпрецедентна за масштабами фінансова та матеріальна підтримка ЗСУ та інших військових формувань. В умовах, коли централізована державна машина не завжди могла оперативно реагувати на динамічні потреби фронту, ОМС перетворилися на гнучкі логістичні та фінансові хаби. У перший рік повномасштабної війни місцеві бюджети продемонстрували значну фінансову стійкість. Завдяки тому, що податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) зі значно збільшених зарплат військових залишався у громадах, їхні доходи суттєво зросли. Це дозволило місцевим органам влади не лише виконувати свої основні функції, а й активно допомагати ЗСУ. Хоча точна загальнонаціональна сума видатків місцевих бюджетів на оборону у 2022 році в офіційних зведених звітах не виокремлюється, аналіз бюджетів окремих громад та областей свідчить про значні обсяги фінансової та матеріальної допомоги. Кошти спрямовувались на закупівлю військового спо-

рядження, техніки та паливно-мастильних матеріалів, фінансування ДФТГ, облаштування оборонних споруд та підтримку військових частин, що дислокуються на відповідній території. Важливо зазначити, що у 2022 році у розпорядженні ОМС також залишилася реверсна дотація, що додатково посилило їхню фінансову спроможність.

Протягом 2023 року місцеві бюджети продовжували активно підтримувати Сили оборони. За даними аналізу Комітету виборців України, лише обласні центри та місто Київ протягом року спрямували на допомогу Збройним Силам України 19,5 мільярдів гривень [7]. Це свідчить про те, що загальна сума допомоги від усіх громад країни була значно вищою. Однак, наприкінці 2023 року відбулася ключова законодавча зміна, яка кардинально вплинула на фінансові можливості місцевого самоврядування. Однак у жовтні 2023 року набув чинності Закон № 3428-IX, яким так званий «військовий ПДФО» був повністю вилучений з місцевих бюджетів і переспрямований до державного бюджету на централізовані цілі, зокрема на виробництво дронів та озброєння [8]. Це рішення, хоч і мало на меті централізацію оборонних закупівель, різко знизило фінансову спроможність ОМС. Громади, особливо ті, де було зареєстровано багато військових, втратили основний інструмент для надання гнучкої та швидкої допомоги, що стало головним викликом для нової парадигми їхньої участі в обороні. Цей крок був обґрунтований необхідністю централізованого фінансування оборонних потреб. 2024 рік став для громад періодом адаптації до функціонування без надходжень від «військового» ПДФО. Незважаючи на це, місцева влада продовжила знаходити ресурси для підтримки армії [див. рис. 1]. Це свідчить про те, що навіть за умов зменшення дохідної бази, підтримка армії залишається одним із пріоритетів для місцевої влади.

Зазначимо, що місцеві ради, діючи в умовах правової невизначеності, винайшли та почали масово застосовувати кілька основних механізмів для спрямування бюджетних коштів на потреби оборони.

1.Затвердження цільових програм. Це стало основним і найбільш поширеним інструментом. Місцеві ради ухвалювали програми з назвами на кшталт «Захисник Києва» чи «Спротив» у Львові [9,10]. У межах цих програм закладалися кошти на конкретні заходи: від закупівлі FPV-дронів та автомобілів до ремонту військової техніки та будівництва фортифікаційних споруд. На нашу думку, основний легальний механізм, який використовують ОМС - це ухвалення місцевих цільових програм. Для цього необхідне офіційне звернення від командира військового формування з обґрунтуванням потреби, на основі якого рада розробляє та затверджує програму і виділяє фінансування.

2. Надання субвенцій до державного бюджету. Цей шлях вважався найбільш прозорим та юридично «чистим». Місцева рада ухвалювала рішення про передачу коштів зі свого бюджету до державного у вигляді цільової субвенції для конкретної військової частини або загалом для Міністерства оборони України. Хоча цей механізм гарантував цільове використання, він був менш гнучким і вимагав більше часу.

3.Прямі закупівлі та передача майна. Це був найбільш оперативний, але донедавна і найбільш ризикований з правової точки зору метод. Виконавчі органи ради або визначені комунальні підприємства проводили закупівлю необхідного майна (пікапів, тепловізорів, засобів РЕБ) і передавали його військовим за актами приймання-передачі, часто оформлюючи це як гуманітарну допомогу.

4.Фінансування робіт. ОМС оплачували зі свого бюджету конкретні роботи на замовлення військових, такі як ремонт техніки на базі комунальних підприємств, закупівля паливно-мастильних матеріалів або будівельних матеріалів для облаштування укріплень.

Жоден із перелічених легальних способів не дозволяє громаді оперативно та повною мірою задовольнити запит військової частини на закупівлю, наприклад, партії FPV-дронів, пікапів чи систем РЕБ. Фундаментальною проблемою став прямий конфлікт між воєнною реальністю та нормами статей 89 та 91 БКУ. Ці статті чітко визначали фінансування оборони (утримання ЗСУ, закупівля озброєння) як виключну компетенцію державного бюджету. Внаслідок цього будь-яка пряма закупівля дронів, автомобілів чи амуніції для ЗСУ за кошти місцевого бюджету кваліфікувалася Державною аудиторською службою України (ДАСУ) як нецільове використання бюджетних коштів. Це створювало постійний ризик фінансових санкцій та кримінальних

проваджень проти посадових осіб місцевого самоврядування. Виник правовий абсурд, коли міські голови та керівники фінансових департаментів, які оперативно реагували на запити військових, опинялися під загрозою переслідувань за допомогу армії.

Вважаємо, що неефективність цих механізмів змушує ОМС діяти у так званій «сірій зоні» тобто здійснювати прямі закупівлі необхідного обладнання та передавати його військовим як матеріальну допомогу. Така діяльність, хоч і продиктована потребами оборони, створює значні юридичні ризики. Контролюючі органи, зокрема Державна аудиторська служба (ДАСУ), можуть трактувати такі видатки як нецільове використання бюджетних коштів. Це, у свою чергу, може призвести до притягнення посадових осіб місцевого самоврядування до адміністративної (ст. 119 БКУ) або навіть кримінальної відповідальності. Для вирішення цієї системної правової колізії було розроблено законопроєкт №9559-д «Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з підтримки сектору безпеки і оборони України». Цей документ покликаний легалізувати існуючу практику та надати ОМС чіткі повноваження. Зокрема, ключовими положеннями цього законопроєкту є:

– надання сільським, селищним, міським радам права ухвалювати рішення про надання фінансової та матеріальної підтримки сектору безпеки і оборони в період дії воєнного або надзвичайного стану;

– дозволити ОМС затверджувати місцеві програми підтримки Сил оборони та фінансувати закупівлю товарів і послуг для військових (окрім зброї та боєприпасів);

– усунути розбіжності в законодавстві, що виникли з 24 лютого 2022 року [11].

18 червня 2024 року Верховна Рада України ухвалила законопроєкт у цілому переважною більшістю у 303 голоси. Документ був переданий на підпис Президенту України. Однак, станом на кінець жовтня 2025 року року, закон не був ані підписаний, ані ветований, що залишило його у "підвішеному стані".

На нашу думку, затримка з підписанням цього критично важливого закону є не просто бюрократичною проблемою. Вона є фактором, що прямо впливає на обороноздатність держави на тактичному рівні. Ця ситуація також може свідчити про глибинну напругу між центральною та місцевою владою у питаннях контролю над фінансовими ресурсами та оборонними ініціативами, що підриває один з ключових принципів децентралізації - передачу повноважень на той рівень, де вони можуть бути реалізовані найефективніше.

Водночас, масштаб фінансової допомоги з боку ОМС став унікальним феноменом, що свідчить про високий рівень суспільної консолідації. Особливо потужними донорами армії стали великі міста, які акумулювали значні бюджетні ресурси. Систематизовані дані щодо фінансування у 2024–2025 роках наочно демонструють масштаби та пріоритети цієї підтримки.

Рис 1. Видатки обласних центрів на підтримку Сил оборони в 2025 році

Таблиця 1. Видатки деяких ОМС та МВА центрів на підтримку Сил оборони в 2025 році
Table 1. Expenditures of some local self-government bodies and MBA centers on supporting the Defense Forces in 2025

Назва ОМС	***Номер та дата рішення***	***Розмір субвенції***	***Призначення***
Куп'янська міська військова адміністрація	Витяг з розпорядження № 514 від 21.10.2025 року (про виплату субвенції з бюджету Куп'янської міської територіальної громади)	2 000 000,00	Покращення матеріально-технічної бази
Харківська міська рада	Рішення № 869/25 від 07.08.2025 року	3 000 000,00	За цільовим призначенням
Ушомирська сільська рада	Рішення № 1513 від 19.09.2025 року	200 000,00	Закупівля автомобільної техніки
Нововодолазька селищна рада	Рішення № 5328-VIII від 11.09.2025 року	500 000,00	За цільовим призначенням
Коломацька сільська рада	Лист № 02.1.1-41/481 від 23.10.2025 року	відмова	відмова
Білоцерківська міська рада	Лист № 4147/01-11 від 14.10.2025 року	відмова	відмова

Складено автором.

Наведені дані демонструють не лише значні обсяги фінансування, а й різноманітність підходів.

Як свідчить зміст описаних вище рішень, головною їх особливістю є те, що вони мають добровільний характер, та приймаються як результат розгляду звернень військових частин до органів місцевого самоврядування. Водночас не зовсім зрозумілим є певні аспекти правового регулювання самих рішень щодо фінансування потреб ЗСУ ОМС, оскільки: а) як вже згадувалося, на законодавчому рівні не закріплено ні у вигляді права, ні у вигляді обов'язку повноваження органів місцевого самоврядування щодо надання коштів військовим частинам (звідси відсутні правові наслідки щодо відмови органів місцевого самоврядування у запитах військових частин); б) беручи до уваги викладений попередньо аргумент, відповідно, підкреслюємо відсутність встановленого механізму звітності за використання коштів місцевого бюджету; в) відсутність повноважень у ОМС та відсутність процедури звітування має наслідком невизначеність відповідальності за можливе нецільове використання субвенцій, що в цілому є чинником, який підриває існуючий в державі правопорядок.

Беручи до уваги відсутність належного рівня правового регулювання, такі фактори призводять до правової невизначеності у питаннях щодо прозорості, підзвітності та координації між місцевим самоврядуванням та військовими структурами, а також викликають певного роду дисбаланс між централізованою системою оборонних закупівель (через Агенцію оборонних закупівель (АОЗ) та Державного оператора тилу (DOT) і місцевими ініціативами.

Тому одним із ключових шляхів врегулювання існуючої правової колізії є запровадження чіткої та уніфікованої процедури надання ОМС фінансової допомоги військовим частинам. Таке врегулювання доцільно здійснити на підзаконному рівні через розробку та затвердження Міністерством оборони України, у співпраці з асоціаціями ОМС, типового порядку надання субвенцій з місцевих бюджетів на потреби Сил оборони. Ухвалення такого нормативного акта посилить правову визначеність та прозорість використання бюджетних коштів, що відповідає фундаментальним

принципам, закріпленим у статтях 7 та 20 БКУ. Крім того, це узгоджується з положеннями статті 3 Закону України «Про національну безпеку України», яка прямо відносить органи місцевого самоврядування до суб'єктів сектору безпеки і оборони [13]. Ключова перевага запропонованого підходу полягає в тому, що він не вимагає внесення кардинальних змін до законодавства щодо розмежування повноважень, а натомість детально регламентує механізм реалізації вже існуючого права громад надавати допомогу. Такий порядок зберігатиме за ОМС дискреційні повноваження, а саме: рішення про надання субвенції залишатиметься добровільним, однак у разі його ухвалення процедура має бути чітко регламентованою. Це дозволить усунути правову невизначеність, що супроводжує процес фінансування сьогодні, не змінюючи при цьому загального статусу та компетенції місцевого самоврядування в оборонній сфері.

На додаток до процедурного врегулювання, вважаємо, що обґрунтованою є пропозиція щодо створення постійно діючого координаційного органу, наприклад, Ради з питань взаємодії ОМС та Сил оборони. Такий дорадчо-консультативний орган доцільно створити при Міністерстві оборони України. Його ключовими завданнями мають стати: систематизація та верифікація потреб військових частин, узгодження цих потреб із фінансовими та матеріальними можливостями територіальних громад, а також налагодження ефективного обміну інформацією.

Створення такої платформи дозволить системно координувати зусилля центральної та місцевої влади, уникнути дублювання закупівель та більш раціонально розподіляти ресурси, зберігаючи при цьому фінансову автономію громад та оперативно реагуючи на нагальні потреби армії.

Події після 24 лютого 2022 року переконливо довели, що стійкість держави в умовах тотальної війни нерозривно пов'язана зі спроможністю, гнучкістю та ініціативністю громад на місцях. Сформувалася нова парадигма сприйняття ролі місцевого самоврядування в системі національної безпеки.

Модель оборони трансформувалася від суто централізованої та ієрархічної (Держава → Армія) до багаторівневої та мережевої, де ефективна взаємодія відбувається між усіма ключовими акторами: Держава ↔ Армія ↔ Місцеве самоврядування ↔ Волонтерський рух.

Як слушно зазначає Ю. Ганущак, що «в держави має бути розподіл функцій між національним і місцевим рівнями влади, і кожен має має отримати відповідне фінансування». Він підкреслює, що «оборона дійсно функція держави. Однак сама держава не справляється з цією функцією. Місцеве самоврядування більш гнучке. Тому логічно було б в нинішніх екстремальних умовах дозволити місцевому самоврядуванню підставити плече державі. Для цього держава має залишити ПДФО з усіх платників місцевому самоврядуванню» [14].

На нашу думку, у цій новій моделі ОМС є не просто адміністративною одиницею, а повноцінним суб'єктом безпекової політики на локальному рівні, що реалізує концепцію «громади-фортеці». Їхня роль полягає не лише у прямій допомозі армії, а й у забезпеченні функціонування економіки на своїй території, підтримці релокованого бізнесу, забезпеченні роботи критичної інфраструктури та організації цивільного захисту.

Все це є непрямим, але надзвичайно важливим внеском в обороноздатність та загальну стійкість країни. Уявляється, що подальший розвиток цієї нової моделі та посилення ролі місцевого самоврядування в обороні вимагає подолання значних стратегічних викликів. Йдеться про такі сфери:

– Законодавча невизначеність. Необхідно остаточно врегулювати повноваження ОМС у сфері оборони та спростити механізми фінансування, усунувши всі залишкові правові колізії та забезпечивши надійний захист посадових осіб від можливих переслідувань. Окрему увагу необхідно приділити запровадженню контрольних механізмів ОМС щодо виділених бюджетних коштів на сферу оборони.

– Ресурсне забезпечення. Вилучення «військового ПДФО» та загальне виснаження економіки суттєво зменшують фінансові можливості громад. Потрібно шукати нові джерела наповнення місцевих бюджетів та розробляти механізми співфінансування оборонних програм з державного бюджету, щоб громади, навіть з обмеженими ресурсами, могли брати участь в обороні.

– Координація та планування. Відсутність єдиної державної платформи для координації допомоги від ОМС призводить до хаотичності, дублювання закупівель та неефекти-

вного розподілу ресурсів у масштабах країни. Необхідно створити дієві механізми для узгодження верифікованих потреб військових частин з можливостями та ініціативами громад.

– Людський капітал. Нова роль вимагає від працівників ОМС нових знань та навичок у сферах кризового менеджменту, оборонного планування, цивільного захисту та взаємодії з військовими. Необхідно розробити та впровадити відповідні державні навчальні програми для підвищення їхньої кваліфікації.

Крім того, пріоритетними напрямами має бути трансформація ролі ОМС в процесі організації призову громадян на строкову військову службу та оптимізації навчальних зборів, цифровізація забезпечення ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, адаптація в проведенні мобілізаційної підготовки та мобілізації громадян, змінення парадигми участі ОМС та їх посадових осіб у підготовці територіальної оборони та заходах цивільного захисту

Висновки. Таким чином, аналіз ролі та місця місцевого самоврядування в системі оборони України демонструє фундаментальну трансформацію, що відбулася під тиском повномасштабної російської агресії. Відбулася стрімка еволюція від пасивної, адміністративної парадигми «сприяння», що обмежувалася обліковими та мобілізаційними функціями, до проактивної ролі ключового суб’єкта у матеріально-технічному та фінансовому забезпеченні національного спротиву.

В умовах воєнного стану ОМС довели свою спроможність бути гнучкими логістичними та фінансовими хабами для Сил оборони, ефективно доповнюючи та подекуди випереджаючи централізовану державну систему.

Це стало потужним підтвердженням правильності курсу на децентралізацію, адже саме сильне та спроможне місцеве самоврядування виявилося одним із незамінних елементів стійкості української держави.

Взаємодія ОМС та військових адміністрацій, що будується на моделях синергії або заміщення залежно від безпекової ситуації, інтегрувала місцеві ресурси в єдину оборонну вертикаль.

Нова парадигма участі ОМС в сфері оборони, що де-факто склалася з перших днів вторгнення, була остаточно легалізована лише влітку 2024 року.

Однак ключовим викликом і центральним парадоксом сьогодення є значне падіння фінансової спроможності громад після вилучення «військового ПДФО». Держава, розширивши юридичні повноваження ОМС, одночасно звузила їхню фінансову базу, що створює фундаментальний виклик для сталості нової моделі.

Подальший успіх мережевої системи оборони України залежатиме від здатності держави знайти баланс між необхідною централізацією та підтримкою місцевої ініціативи, розробивши нові дієві механізми фіскальної децентралізації, адекватні довгостроковим безпековим реаліям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text https://www.britannica.com/topic/direct-democracy (дата звернення: 28.10.2025)

2.Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 року № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/conv#n323 (дата звернення: 28.10.2025)

3.Пономарьов С.П. Органи місцевого самоврядування як суб’єкти забезпечення безпеки і оборони України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1(18). С. 174-182.

4.Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text (дата звернення: 28.10.2025)

5.Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 28.10.2025)

6.Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 28.10.2025)

7.Рейтинг міст, які витратили найбільше коштів на оборону у 2023 році. URL: https://www.ukr.net/news/details/economics/103660939.html (дата звернення: 28.10.2025)

8.Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України. Закон України від 8 листопада 2023 року № 3428-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text (дата звернення: 28.10.2025)

9.Проєкт бюджету Києва на 2024 рік: 22 млрд на Дептранс та 1 млрд на програму «Захисник Києва». URL: https://hmarochos.kiev.ua/2023/11/15/proyekt-byudzhetu-kyyeva-na-2024-rik-22-mlrd-na-deptrans-ta-1-mlrd-na-programu-zahysnyk-kyyeva/ (дата звернення: 28.10.2025)

10.У 2023 році Львів спрямує пів мільярда гривень на Програму національного спротиву. URL: https://armyinform.com.ua/2022/12/07/lviv-piv-milyarda-gryven-programu-naczionalnogo-sprotyvu/ (дата звернення: 28.10.2025)

11.Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з підтримки сектору безпеки і оборони України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42648 (дата звернення: 28.10.2025)

12.Лідери – Хмельницький і Вінниця: у КВУ підрахували, які міста витрачають найбільше коштів на оборону. URL: https://espreso.tv/oborona-ta-bezpeka-lideri-khmelnitskiy-i-vinnitsya-u-kvu-pidrakhuvali-yaki-mista-vitrachayut-naybilshe-koshtiv-na-oboronu (дата звернення: 28.10.2025)

13.Про національну безпеку України. Закон України. Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 28.10.2025) (дата звернення: 28.10.2025)

14.Як місцеві громади допомагали ЗСУ після того, як у них забрали «військовий» і «силовий» ПДФО. URL: https://24tv.ua/yak-mistsevi-gromadi-ukrayini-finansuvali-sili-oboroni-2024-rotsi_n2737076 (дата звернення: 28.10.2025)

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу
Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Стаття надійшла до редакції 27.09.2025 Переглянуто 04.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 17.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

M. M. VORONOV
PhD (Law), Associate Professor,
Head of the Constitutional and Municipal Law Department,
E-mail: markvoronov@karazin.ua ORCID: https//orcid.org/0000-0002-6361-0370
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

O. A. HANZHUK
PhD Faculty of Law
E-mail: oleksiy.andreevich50@gmail.com ORCID: http://orcid.org/0000-0003-1727-4801
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

THE ROLE AND PLACE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE IN THE FIELD OF DEFENSE: LEGAL REGULATION, STATUS, AND CHALLENGES

ANNOTATION. *Introduction.* The article examines the fundamental transformation of the role and place of local self-government bodies (LSG) in the system of national security and defense of Ukraine, which occurred as a result of the full-scale invasion of the Russian Federation. The relevance of the topic is due to the fact that LSGs, historically performing only administrative functions delegated by the state, have become one of the key subjects of national resistance, which has revealed significant gaps in the legislation and requires scientific understanding. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the evolution of the powers, legal status and practical role of LSGs in the defense sector.

Summary of the main results of the study. The evolution of the powers of LSGs from the passive paradigm of "facilitation" (1997–2021), which was limited to mobilization and accounting functions, to the proactive model of "participation and responsibility", established by the Law "On the Fundamentals of National Resistance" and finally implemented under martial law, is analyzed. Models of interaction between local self-government bodies and military administrations are considered: "synergy and subordination" in rear regions and "substitution" in front-line territories. The practice of financial support for the Defense Forces from local budgets is systematized, key mechanisms (targeted programs, subventions, direct purchases) are identified, and examples of leading municipalities are given. The main legal and fiscal challenges are revealed, in particular the collision with the Budget Code, the problem of "military personal income tax" and the further legalization of assistance to the army.

Conclusion. It is proven that local self-government bodies have become an integral element of the state's stability, implementing the concept of "fortress communities". A conclusion is formulated on the transition from a centralized to a network model of defense, where local self-government bodies are full-fledged subjects. At the same time, the removal of the "military personal income tax" created a paradox: the state legalized the right of communities to help, but significantly limited their financial capacity, which is the main challenge for the sustainability of the new paradigm.

KEYWORDS: *local self-government, local self-government bodies, defense of Ukraine, martial law, military administrations, national resistance, budget financing, decentralization, territorial community, involvement of residents.*

REFERENCES

1.On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine of May 21, 1997, No. 280/97-VR. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

2.On the Defense of Ukraine: Law of Ukraine of December 6, 1991, No. 1932-XII. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/conv#n323 (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

3.Ponomarov, S. P. (2018). Local self-government bodies as subjects of ensuring security and defense of Ukraine. Visnyk Kriminolohichnoi Asotsiatsii Ukrainy [Bulletin of the Criminological Association of Ukraine], 1(18), 174-182. (in Ukrainian)

4.On the Foundations of National Resistance: Law of Ukraine of July 16, 2021, No. 1702-IX. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

5.Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine of July 8, 2010, No. 2456-VI. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

6.On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine of May 12, 2015, No. 389-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

7.Rating of cities that spent the most funds on defense in 2023. Ukr.net. URL: https://www.ukr.net/news/details/economics/103660939.html (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

8.On Amendments to the Budget Code of Ukraine Regarding Ensuring Support for the State's Defense Capability and the Development of the Defense-Industrial Complex of Ukraine: Law of Ukraine of November 8, 2023, No. 3428-IX. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

9.Kyiv's draft budget for 2024: 22 billion for the Department of Transport and 1 billion for the 'Defender of Kyiv' program. (2023, November 15). Hmarochos. URL: https://hmarochos.kiev.ua/2023/11/15/proyekt-byudzhetu-kyyeva-na-2024-rik-22-mlrd-na-deptrans-ta-1-mlrd-na-programu-zahysnyk-kyyeva/ (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

10.In 2023, Lviv will direct half a billion hryvnias to the National Resistance Program. (2022, December 7). ArmyInform. URL: https://armyinform.com.ua/2022/12/07/lviv-piv-milyarda-gryven-programu-naczionalnogo-sprotyvu/ (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

11.Draft Law on Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding the Expansion of Powers of Local Self-Government Bodies to Support the Security and Defense Sector of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42648 (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

12.Leaders – Khmelnytskyi and Vinnytsia: the CVU [Committee of Voters of Ukraine] calculated which cities spend the most on defense. Espreso.tv. URL: https://espreso.tv/oborona-ta-bezpeka-lideri-khmelnitskiy-i-vinnitsya-u-kvu-pidrakhuvali-yaki-mista-vitrachayut-naybilshe-koshtiv-na-oboronu (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

13.On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018, No. 2469-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

14.How local communities helped the Armed Forces of Ukraine after the 'military' and 'security' PIT [Personal Income Tax] was taken from them. 24tv.ua. URL: https://24tv.ua/yak-mistsevi-gromadi-ukrayini-finansuvali-sili-oboroni-2024-rotsi_n2737076 (Accessed: 28.10.2025). (in Ukrainian)

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work
Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

The article was received by the editors 27.09.2025 The article was revised 04.11.2025
The article is recommended for printing 17.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-08
УДК 342.728

ЗУБЕНКО Г. В.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
муніципального права юридичного факультету
E-mail: zubenkoa@ukr.net ORCID: http://orcid.org/0000-0002-2709-4348
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПРИНЦИП ВІДСУТНОСТІ МАЙНОВОГО ІНТЕРЕСУ ЧЛЕНІВ (УЧАСНИКІВ) ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Статтю присвячено порobленим питанням нормативно-правового регулювання принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань. Акцентовано увагу на актуальності цього питання в аспекті євроінтеграції України. Мета дослідження полягає у тому, щоб розкрити специфіку та з'ясувати проблемні аспекти законодавчого регулювання вищезазначеного принципу. Для вирішення поставлених мети та завдань використано такі методи наукового дослідження, як логіко-семантичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та ін.

Короткий зміст результатів дослідження. Розглянуто європейські стандарти щодо принципу відсутності майнового інтересу членів неурядових організацій. Проаналізовані деякі міжнародні акти, які розкривають зміст вищезазначеного принципу. Акцентовано увагу на українському законодавстві, що закріплює принцип відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань та його змісті.

Висновки. Наголошено на наявності деяких проблем щодо нормативно-правового регулювання принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань, які можуть бути вирішені шляхом внесення змін до законодавства України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *громадянське суспільство, принципи діяльності громадських об'єднань, принцип відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань, громадське об'єднання, непідприємницьке товариство.*

Як цитувати: Зубенко Г.В. Принцип відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань: європейські стандарти та вітчизняна практика. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право»*. 2025. Вип. 40. С. 91-96 . https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-08

In cites: H. V. Zubenko (2025). The principle of absence of property interests of members (participants) of non-governmental organisations: european standards and national practice. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University*, Series «Law», (40), P. 91-96. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-08 (in Ukrainian)

Вступ. Право на свободу об'єднання одне з основних політичних прав людини і громадянина яке виключно необхідне для функціонування демократичної, правової держави та є важливою передумовою існування розвиненого громадянського суспільства, реалізації інших конституційних прав і свобод, забезпеченні прозорості та підзвітності органів публічної влади тощо. Основу реалізації цього конституційного права взагалі, та функціонування громадських об'єднань зокрема, складають принципи утворення та діяльності громадських об'єднань, закріплені в Конституції України й Законі України «Про громадські об'єднання».

Одними з таких принципів, які займають важливе місце в діяльності різноманітних громадських об'єднань, є принцип відсутності майнового інтересу їх членів (учасників).

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена тією обставиною, що приведення вітчизняного законодавства щодо закріплення принципу відсутності майнового інтересу учасників (членів) громадського об'єднання до європейських стандартів є одним з факторів якнайшвидшого євроінтеграційного процесу України. Огляд праць з даної проблематики. В юридичній літературі принципу відсутності майнового інтересу приділялась певна увага. Зокрема, цього питання торкались в своїх працях такі українські науковці, як В. Кочин та В. Піддубна, розглядаючи поняття та ознаки непідприємницьких товариств; Н. Гаєва, досліджуючи міжнародні стандарти щодо права на свободу

© Зубенко Г.В., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

об'єднання; О. Вінніков, розглядаючи конституційно-правовий статус громадських організацій в державах Європейського Союзу та інші. Проте деякі його аспекти недостатньо розглянуті, а отже потребують більш ґрунтовного аналізу.

Мета статті. Мета дослідження полягає у розкритті змісту принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань в Україні та з'ясуванні проблемних питань його законодавчого регулювання. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі завдання, як: розглянути європейські стандарти щодо регулювання цього питання; з'ясувати особливості законодавчого закріплення принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадського об'єднання в Україні та інших європейських державах; розкрити сутність та зміст цього принципу; на підставі проведеного аналізу надати пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства.

Основні результати дослідження. Стаття 36 Конституції України закріплює право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [1]. Однією з форм реалізації цього конституційного права є громадське об'єднання. Ключовою ознакою громадського об'єднання, яке утворюється і діє зі статусом юридичної особи є те, що таке об'єднання є непідприємницьким товариством, основною метою якого не має бути одержання прибутку. З цією кваліфікуючою ознакою безпосередньо пов'язаний принцип відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадського об'єднання.

При розробці законодавчої бази щодо закріплення вищезазначеного принципу на національному рівні законодавець, зокрема, спирався на європейські регіональні норми та стандарти, викладені в міжнародних договорах та актах, прийнятих в рамках регіональних міжнародних урядових організацій, зокрема, таких як Рада Європи. Розглянемо ці стандарти більш докладно.

До числа основних документів, у яких закріплено європейські стандарти щодо права на свободу об'єднання, належать такі, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі, 2002 р.; Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно правового статусу неурядових організацій у Європі CM/REC, 2007 р. та Керівні принципи щодо свободи об'єднань, прийняті Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ та Європейською комісією за демократію через право (Венеціанською комісією), 2015 р.

Зокрема, з визначенням неурядових організацій, яке надається в п.п. 1-5 Фундаментальних принципів щодо статусу неурядових організацій в Європі, 2002 р., неурядові організації (надалі НУО) не мають за первинну мету одержання прибутку. Вони не розподіляють прибуток, що є результатом їхніх дій серед своїх членів чи засновників, але використовують його для досягнення власних цілей [2].

Закріплення вищезазначеного принципу можна зустріти й в Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec (2007)14, 2007 р. Відповідно до п. 9 вищезазначеного документа, НУО не повинні розподіляти будь-який прибуток, який може виникнути в результаті їх діяльності, серед своїх членів або засновників, але можуть використовувати його для досягнення своїх завдань [3].

Нарешті, згідно з Керівними принципами щодо свободи об'єднань, що були прийняті Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ та Європейською комісією за демократію через право (Венеціанською комісією) у 2015 році (п. 43): «Об'єднання повинно мати некомерційний характер, тобто отримання прибутку не має бути основною метою його діяльності. Крім того, об'єднання не може розподіляти прибуток, який може бути отриманий внаслідок його діяльності, між своїми членами чи засновниками, натомість воно повинно інвестувати його в діяльність об'єднання або використовувати для реалізації своїх завдань» [4].

Вищезазначеним стандартам щодо закріплення принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань цілком відповідає й законодавство європейських країн. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 2, ст. 34 Закону Польської Республіки «Про асоціації» від 7 квітня 1989 року, асоціація є добровільним, самоврядним, постійним об'єднанням з некомерційними цілями. Асоціація може здійснювати господарську діяльність відповідно до загальних правил, визначених в окремих нормативних актах.

Дохід від господарської діяльності асоціації використовується для реалізації статутних цілей і не може бути розподілений між її членами [5].

Відповідно до §1 Закону Естонії «Про некомерційні асоціації» некомерційна асоціація – це добровільне об'єднання осіб, метою або основною діяльністю якого не є отримання доходу від господарської діяльності. Дохід некомерційної асоціації може бути використаний лише для досягнення цілей, визначених у її статуті. Некомерційна асоціація не розподіляє прибуток між своїми членами [6].

В Законі Литовської Республіки «Про громадські організації» (ч. 4 ст. 14) зазначається: «Майно та кошти громадських організацій повинні використовуватися для реалізації цілей та завдань, передбачених їх статутами, і не можуть бути розподілені між членами громадської організації в будь-якій формі, за винятком випадків, коли громадська організація припиняє свою діяльність за власним рішенням.

У такому випадку майно, що залишилося після задоволення вимог усіх кредиторів ліквідованої громадської організації та розрахунків з особами, які працювали за трудовими договорами, у встановленому порядку використовується органами громадської організації, які прийняли рішення про припинення її діяльності» [7].

Згідно зі ст. 24 Закону Республіки Словенія «Про асоціації» асоціація не може розподіляти свої активи між своїми членами. Будь-який розподіл активів асоціації між її членами є недійсним. Якщо асоціація отримує перевищення доходів над витратами під час здійснення своєї діяльності, вона повинна використовувати його для досягнення своєї мети та завдань або для здійснення некомерційної діяльності, визначеної в установчому акті [8]. Принцип відсутності майнового інтересу членів таких інститутів громадянського суспільства знаходить своє закріплення й в законодавстві інших європейських країн (Чехії, Болгарії, Албанії, Швеції та ін.).

Щодо вітчизняного нормативно-правового регулювання принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань, то відповідно до п. 6 ст. 3 Закону України «Про громадські об'єднання» відсутність майнового інтересу передбачає, що члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не повинні відповідати за його зобов'язаннями [9]. Цей принцип, як ми вже зазначали раніше, безпосередньо пов'язаний з такою ознакою громадського об'єднання, як непідприємницький характер, тобто у разі наявності статусу юридичної особи, воно створюються як непідприємницьке товариство – товариство, діяльність якого спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів і яке не має на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками (ч. 1 ст. 85 Цивільного кодексу України).

Як зазначають з цього приводу вітчизняні науковці, ознакою, яка реально дозволяє відмежувати комерційні та некомерційні організації, є саме заборона на розподіл прибутку між учасниками некомерційних організацій, оскільки всі юридичні особи приватного права мають право займатися підприємницькою діяльністю в межах, встановлених законом [10, с. 11].

Більш того, участь громадських об'єднань в цивільно-правових відносинах обумовлена необхідністю матеріального забезпечення їх основної діяльності задля досягнення визначеної в установчих документах мети та поставлених завдань. Тому законодавство все ж передбачає можливість громадських об'єднань, як непідприємницьких товариств, поряд із своєю основною діяльністю, здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо така діяльність відповідає цілям, для досягнення яких вони були створені, та сприяє її досягненню.

Підтвердження цієї можливості можемо побачити у визначенні громадського об'єднання в Законі України «Про громадські об'єднання» як непідприємницького товариства, основною метою якого не може бути одержання прибутку. При цьому як зазначає Н.П. Гаєва, термін «основна діяльність» є оціночним, позаяк відсутні ознаки, за допомогою яких можна було б відмежувати «основну діяльність» від «неосновної» [11, с. 74].

Таким чином, системоутворюючим критерієм розмежування підприємницьких та непідприємницьких товариств є саме заборона розподілу прибутку між учасниками останніх, яку щодо громадських об'єднань законодавець інтерпретує в окремий принцип утворення і діяльності цих інституцій громадянського суспільства – принцип відсутності майнового інтересу їх членів (учасників).

Щодо змісту принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадського об'єднання, його можна охарактеризувати наступним чином. По-перше, цей принцип передбачає, що майно або доходи громадського об'єднання мають використовуватися виключно для забезпечення його діяльності. Участь громадських об'єднань, які мають статус юридичної особи, в цивільних правовідносинах, здійснення господарської діяльності обу-

мовлені необхідністю матеріального забезпечення їх основної діяльності – здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних інтересів. При цьому громадські об'єднання зі статусом юридичної особи можуть займатися підприємницькою діяльністю як безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, так і через юридичні особи, що створюються ним для цього.

По-друге, члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання і не відповідають за його зобов'язаннями.

Громадське об'єднання, яке створюється зі статусом юридичної особи, наділене правом власності, і відповідно має право володіти, користуватися та розпоряджатися коштами й іншим майном для виконання своєї статутної мети. Таке майно може бути передане громадському об'єднанню його членами (учасниками) чи державою, набуте як членські внески, пожертвуване благодійниками, набуте в результаті підприємницької діяльності тощо.

Крім того, члени громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання й у разі припинення його діяльності. Так, у разі саморозпуску громадського об'єднання його майно та кошти після задоволення всіх вимог кредиторів передаються за рішенням такого об'єднання на статутні або благодійні цілі іншому (кільком іншим) громадському об'єднанню, а в разі неприйняття такого рішення – зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету [9].

У разі реорганізації громадського об'єднання його майно, активи та пасиви передаються правонаступнику чи правонаступникам, створеним за результатами такої реорганізації. Якщо судом приймається рішення про заборону громадського об'єднання вищезазначені ресурси громадського об'єднання за рішенням суду спрямовуються до державного бюджету.

По-третє, доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) та не можуть бути використані для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання або його керівництва (крім оплати праці та відрахувань на соціальні заходи). Також не вправі розподіляти між собою прибуток, отриманий від підприємницької діяльності, засновники громадського об'єднання. Виняток з цього правила складають громадські об'єднання, які мають статус організації колективного управління відповідно до Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав». В їх випадку відсутність майнового інтересу їхніх членів передбачає здійснення виплат на користь членів (правовласників) після розподілу організацією колективного управління доходу від прав.

Попри вищезазначене обмеження, громадські об'єднання повинні мати можливість використовувати свої доходи та активи для власних потреб, зокрема, оплати праці найманих працівників, оренди майна, відшкодування витрат, понесених особами, які діють від імені об'єднання тощо.

Основна умова такого використання власності – досягнення мети (цілі) для якого створювалось громадське об'єднання. Саме за умови додержання зазначених складових принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадського об'єднання, цей інститут громадянського суспільства не втрачає статусу непідприємницького товариства.

Висновки. Таким чином, оцінюючи законодавство України щодо закріплення принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадського об'єднання, можна зазначити, що нашою державою дотримано більшість рекомендацій, які встановлені європейськими стандартами у цій сфері.

Разом з тим, деякі аспекти реалізації цього принципу потребують удосконалення. Зокрема, це стосується закріплення меж та обсягу підприємницької діяльності, якою можуть займатися громадські об'єднання, в аспекті заборони їм мати за «основну мету» одержання прибутку (ч. 5 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» чи взагалі «мати на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками» (ч. 1 ст. 85 Цивільного кодексу України).

По-перше, потребує приведення у відповідність ч. 1 ст. 85 Цивільного кодексу України до вищезазначених положень Закону України «Про громадські об'єднання». Вважаємо, що ч. 1 ст. 85 має бути викладена в такій редакції «Непідприємницьким товариством є товариство, діяльність якого спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів і яке не може мати за основну мету одержання прибутку для його подальшого розподілу між учасниками».

По-друге, вважаємо за доцільне в ст. 5 Закону України «Про громадські об'єднання» закріпити межі та обсяг підприємницької діяльності, яку можуть здійснювати громадські об'єднання. Зокрема, доцільно передбачити, що здійснення підприємницької діяльності має

бути пов'язане з метою та завданнями громадського об'єднання, визначене як додаткова діяльність в його статуті, та може здійснюватися лише в обсязі, необхідному для реалізації мети та завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Конституція України : від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 01.11.2025).

2.Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі : Міжнародний документ від 5 липня 2002 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209#Text (дата звернення : 01.11.2025).

3.Рекомендація CM/Rec(2007)14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (Щодо створення та діяльності неурядових організацій) : від 10 жовтня 2007. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_937#Text (дата звернення : 02.11.2025).

4.Code of Good Practice in the field of Political Parties adopted by the Venice Commission at its 77th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009). URL : https://www.venice.coe.int/web forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)002-e (date of the application : 02.11.2025).

5.Prawo o stowarzyszeniach : ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. URL : https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19890200104 (дата звернення : 03.11.2025).

6.Non-profit Associations Act : passed 06.06.1996. URL : https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/503012019003/consolide (date of the application : 03.11.2025).

7.Foundations Act : passed 15.11.1995. URL : https://www.riigiteataja.ee/ en/eli/510042014001/consolide (date of the application : 03.11.2025).

8.Zakon o društvih (uradno prečiščeno besedilo). URL : https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO6233 (дата звернення : 03.11.2025).

9.Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text (дата звернення : 11.11.2025).

10.Піддубна В.Ф. Поняття та ознаки непідприємницьких юридичних осіб. *Сучасні проблеми цивілістики : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, 20 груд. 2013 р*. Харків, 2014. С. 100–106. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7899/1/ Piddubna_100_106.pdf (дата звернення : 11.11.2025).

11.Гаєва Н.П. Принцип відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадських об'єднань: теоретико-правовий аспект. Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 73-77.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2025 Переглянуто 04.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 18.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

H. V. ZUBENKO
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Constitutional and Municipal Law
E-mail: zubenkoa@ukr.net ORCID: http://orcid.org/0000-0002-2709-4348
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

THE PRINCIPLE OF ABSENCE OF PROPERTY INTERESTS OF MEMBERS (PARTICIPANTS) OF NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS: EUROPEAN STANDARDS AND NATIONAL PRACTICE

ANNOTATION: *Introduction.* The article is devoted to issues related to the normative and legal regulation of the principle of absence of property interests of members (participants) of non-governmental organizations. Attention is focused on the relevance of this issue in Ukraine in terms of European integration. The aim of the study is to reveal the peculiarities and identify the problematic issues of legislative regulation of the above-mentioned principle. To achieve the set goals and objectives, the following scientific research methods were used: logical-semantic, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal, etc.

Summary of the main research results. European standards regarding the principle of absence of property interests of members of non-governmental organizations are considered. Some international acts that reveal the content of the above-mentioned principle are analysed. Attention is focused on Ukrainian legislation that enshrines the principle of absence of property interests of members (participants) of non-governmental organizations and its content.

Conclusions. It was emphasised that there are certain problems regarding the regulatory and legal regulation of the principle of absence of property interests of members (participants) of non-governmental organizations, which must be resolved by amending Ukrainian legislation.

KEY WORDS: *civil society, principles of non-governmental organizations, principle of absence of property interests of members (participants) of non-governmental organizations, non-governmental organization, non-profit association.*

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: dated 28 June 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/254к/96-вр#Text (date of the application : 01.11.2025). (in Ukrainian)

2. Fundamental Principles on the Status of Non-Governmental Organisations in Europe: International Document of 5 July 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209#Text (date of the application : 01.11.2025). (in Ukrainian)

3. Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states (on the establishment and functioning of non-governmental organisations): 10 October 2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_937#Text (date of the application : 02.11.2025). (in Ukrainian)

4. Code of Good Practice in the field of Political Parties adopted by the Venice Commission at its 77th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009). URL : https://www.venice.coe.int/web forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)002-e (date of the application : 02.11.2025).

5.Law on Associations: Act of 7 April 1989. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19890200104 (date of the application : 03.11.2025).

6.Non-profit Associations Act : passed 06.06.1996. URL : https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/503012019003/consolide (date of the application : 03.11.2025).

7. Foundations Act : passed 15.11.1995. URL : https://www.riigiteataja.ee/ en/eli/510042014001/consolide (date of the application : 03.11.2025).

8. Law on Associations (official consolidated text). URL: https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO6233 (date of the application : 03.11.2025).

9. On Public Associations : Law of Ukraine dated 22 March 2012. № 4572-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text (date of the application : 11.11.2025). (in Ukrainian)

10.Piddubna V.F. Concepts and characteristics of non-commercial legal entities. *Modern problems of civil studies: materials of the "round table", dedicated to the memory of Prof. Chingizkhan Nufatovich Azimov, December 20, 2013* Kharkiv, 2014. P. 100–106. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7899/1/ Piddubna_100_106.pdf (date of the application : 11.11.2025). (in Ukrainian)

11. Gaeva N.P. The principle of absence of property interest of members (participants) of public associations: theoretical and legal aspects. Journal of Kyiv University of Law. 2015. № 3. P. 73–77. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 25.09.2025 The article was revised 04.11.2025
The article is recommended for printing 18.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-09
УДК 352.07:342.553

ТУРЧЕНКО М.А.
аспірантка юридичного факультету
E-mail: masakatur@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1846-0377
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСТА У ПРОСТІР ПРАВ ЛЮДИНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ І СВІТОВІ СТАНДАРТИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У сучасному високоурбанізованому світі міста є реальним суб'єктом реалізації правової політики у сфері прав людини. Питання розбудови концепції «міста прав людини» (Human Rights City) є однією з можливостей змістовного реформування місцевого самоврядування в Україні. Метою цієї статті є дослідження концептуальних засад формування «міста прав людини» (Human Rights City), аналізі світового досвіду розбудови таких міст та визначення перспектив та викликів для нашої держави в контексті глобальних та національних трансформацій.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті досліджуються витоки концепції «міста прав людини» (Human Rights City). Міжнародний досвід формування міст прав людини, зокрема в положеннях Європейської хартії про захист прав людини в місті та практиці окремих муніципалітетів, демонструє ефективність закріплення поваги до прав людини на локальному рівні.

На думку автора, саме поєднання якісного нормативно-правового регулювання, інституційної спроможності, розвитку правової культури та активної участі громади забезпечує реалізацію прав людини у міському середовищі.

Концепція реформування місцевого самоврядування має базуватися на інтеграції правозахисного підходу у всіх напрямках місцевої політики: від просторового планування та розвитку інфраструктури до соціального забезпечення й охорони навколишнього середовища.

Розглядаючи реформування сучасних міст через призму «правового урбанізму», ми поєднуємо правове регулювання, урбаністичні практики та ціннісні орієнтири громади.

Висновки. Для сучасного міста питання прав людини не є даниною моді чи нереальною місією. Царина прав людини – це буденні справи кожного: на якому транспорті ми їдемо на роботу, чи безпечно нам повертатися ввечері, чи може незряча людина закупитися продуктами. Повага до прав людини втілюється не тільки у деклараціях або стратегічних планах, а у щоденній взаємодії з міським простором, який може або підтримувати гідне становище людини, або створювати нові бар'єри. Місто прав людини не має бути ідеалізованою моделлю, яку неможливо досягти. Більш прагматична та поступальна стратегія розвитку, яка має конкретно визначені цілі, може підвищити стійкість до викликів, підвищити якість життя та сформувати довіру між владою та громадою. Така модель є втіленням належного правового регулювання, інституційної спроможності та правової культури суспільства. Не зважаючи на труднощі воєнного стану, кризових явищ в економіці та інші виклики, мають потенціал до креативних підходів розбудови міського середовища і створення міст, що забезпечують гідне становище своїм мешканцям. Така перспектива відкриває шлях до сталого, безпечного та інклюзивного розвитку, де права людини не абстракція, а щоденна практика.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *місцеве самоврядування, інновації в праві, місто прав людини, інноваційний розвиток, сталий розвиток, права людини, правове регулювання.*

Як цитувати: Турченко М.А. Трансформація міста у простір прав людини: виклики сучасності і світові стандарти. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 97-103. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-09

In cites: M.A.Turchenko, (2025). Transformation of the city into a human rights space: current challenges and global standards *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 97-103. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-09 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Світ, що був з давніх-давен сповненим загроз, непорозумінь та криз, об'єднував людей, змушував їх гуртуватися у певні спільноти. Спочатку це були родові общини, потім – племена, з появою населених пунктів – сільські та міські громади. Навіть тисячоліття, що пройшли з того часу, не змінили істину – «ми все ще сильніше спільно, аніж поодинці». Виклики у своїй сутності не змінилися: для нас досі важливими є безпека, стабільність, доступ до ресурсів, захист від стихій і несправедливості.

© Турченко М.А., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Натомість змінилися стандарти та методи забезпечення якості життя сучасної людини. При цьому проблеми з локальних набули транскордонних масштабів – це загрози світовій демократії, війни нового покоління, зміни клімату, цифрова нерівність тощо.

Зважаючи на це міста, в яких проживає більшість населення сучасного світу, є осередком концентрації людських потреб і реалізації їхніх прав. Місто стає рупором суспільних змін, стаючи простором не лише для економічної активності, але й для реалізації та захисту прав людини. Для України, що переживає надзвичайні виклики війни та відбудови, ідея міста, що опікується правами людини, є особливо значущою. Відновлення та розбудова міст має врахувати не тільки архітектурну та інфраструктурну складові, але й у першу чергу ціннісну і правову основу гідного ставлення до всіх мешканців наших громад.

Стан наукового дослідження теми. До питання забезпечення прав людини у міському середовищі у своїх працях звертались у своїх дослідженнях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: М. Баймуратов, О. Батанов, І. Бодрова, В. Борденюк, Л. Вірт, М. Воронов, Д. Гарві, В. Гробова, О. Делія, І. Дробуш, Б. Кац, Н. Кондрацька, М. Корнієнко, А. Лефевр, П. Любченко, О. Лялюк, П. Маркузе, Дж. Новак, В. Олюха, Б. Омен, А. Онупрієнко, М. Петришина, О. Прієшкіна, С. Серьогіна та інші. Втім концепція «міста прав людини» в загальному контексті інноваційного реформування місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні досі залишається поза межами уваги вітчизняних муніципалістів.

Метою цієї статті є дослідження концептуальних засад формування «міста прав людини» (Human Rights City), аналіз світового досвіду розбудови таких міст та визначення перспектив та викликів для нашої держави в контексті глобальних та національних трансформацій.

Результати дослідження. Сучасні міста стали чимось значно більшим, ніж осередки торгівлі Раннього Нового часу чи фабричні гіганти епохи індустріалізації. Сьогодні місто – це публічний простір, який забезпечує сукупність різноманітних потреб людини. Саме тут ми реалізуємо наші права –від громадянських до культурних: обираємо наших представників на виборах, навчаємося, лікуємося, відпочиваємо. Але чи здатні сучасні міста врахувати потреби різних категорій осіб, що мешкають у наших громадах?

У міському середовищі контрастують як виклики – нерівність, маргіналізація, екологічні проблеми, брак доступності, так і можливості інноваційних підходів для їхнього подолання. Як зазначав П. М. Рабінович, соціальна сутність прав людини розкривається якнайкраще через потреби, яким вони служать, що обумовлюється конкретно-історичними умовами і рівнем розвитку суспільства при забезпеченні обов'язками інших суб'єктів [14, с. 12].

Високий рівень урбанізації створив економічних гігантів, чий вплив поширюється далеко за межі власної країни, але сучасне місто є не просто «забудовою великих будівель». Л. Вірт у своїй роботі «Урбанізм як спосіб життя» писав про недоречність ототожнення урбанізму з фізичною сутністю міста. Стиль життя, ось що приваблює людей; цей стиль виражається у силі інституцій, громади (персональний склад громади у тому числі), засобів комунікації та інфраструктури [10, с.5]. Це в свою чергу може втілитися у такий собі «правовий урбанізм». Наші нормативно-правові акти повинні мати наукове підґрунтя розбудови сучасних міст, в яких зручно жити як вже сьогодні, так і в майбутньому.

За такого підходу міський простір осмислюється як система, в якій норми права, інституції та практики управління формують середовище реалізації прав людини. Правова наука використовує здобутки соціології, публічного управління, архітектури, інженерії тощо, задля підготовки правових актів, які забезпечують ефективне, безпечне та стійке міське життя. Для цього необхідними є декілька факторів, що втілюються безпосередньо у правовій площині.

У першу чергу, це наявність нормативно-правового закріплення та механізмів реалізації. Громада міста потребує конкретних механізмів участі на всіх етапах прийняття рішень. Світова спільнота знає різні шляхи втілення у своїй політиці концепції прав людини:

-декларування своєї прихильності правам людини в офіційних документах;

-приєднання до відповідних міжнародно-правових актів, зокрема Європейської хартії захисту прав людини в місті;

-створення спеціалізованих органів (як-от Рада з прав людини у м. Грац, Австрія);

-здійснення досліджень щодо дотримання прав людини на муніципальному рівні (як-от у м. Гетеборг, Швеція);

-співпраця з інституціями громадянського суспільства (проведення тематичних заходів, тренінгів, акцій та фестивалів);

-формування муніципальної політики на основі концепції прав людини, інтеграція

відповідних інструментів у локальні правові акти (в тому числі з використанням міжнародної співпраці;

-використання прав людини як фундаменту муніципальної політики та/або чинника інтеграції різних політичних інтересів;

-перетворення прав людини на засіб міського брендингу та маркетингу [5, с. 14].

Однак саме по собі правове закріплення прихильності правам людини не є достатнім. Воно потребує законодавчої техніки і врахування як короткострокових, так і довгострокових планів розвитку громади. При цьому важливими є реальна можливість реалізації положень, правова, економічна та соціальна доцільність, врахування регіональних особливостей (склад населення, кліматичні умови тощо), наявність активних місцевих спільнот (бізнес, громадські організації, заклади вищої освіти тощо), регіональна та міжнародна співпраця.

Європейська спільнота у 2001 році розробила Європейську хартію про захист прав людини в місті (Сен-Деніська Хартія), яка заклала основи реалізації «права на місто». Це право розкривається через реалізацію багатьох інших прав людини. Політична участь через вільні та демократичні вибори, використання публічних місць задля зборів (як формального, так і неофіційного характеру), захист приватного та сімейного життя, право на дитинство, право на інформацію, право на соціальний захист, освіту, трудову діяльність та багато іншого – все це є проявом втілення ідеалів сучасного міста. Згодом низка муніципалітетів у Європі та на інших континентах проголосила себе містами прав людини (Human Rights City); з цього розпочався шлях використання цієї концепції у місцевій політиці, управлінських рішеннях та культурних програмах.

Одним із найбільш успішних прикладів реалізації концепції міста прав людини є місто Грац в Австрії. Там у 2001 році міська влада взяла на себе зобов'язання ґрунтувати кожне рішення та діяти твердо на засадах прав людини. Задля цього за підтримки Європейського навчального та дослідницького центру з прав людини та демократії і важливих установ міста (політичних інституцій, університетів, неурядових організацій) було створено Керівний комітет, що взяв на себе функції управління цим процесом. У межах його роботи було здійснено вивчення контексту, актуальних проблем у сфері прав людини та передового досвіду, що привело до розробки стратегічної програми дій, котра стосується всіх зацікавлених сторін – держави та всієї громади, залучених до питань прав людини, для визначення майбутніх кроків у розвитку Граца як міста прав людини [2]. З того часу минуло вже понад 20 років, але питання прав людини не втратили своєї актуальності. У Звіті за 2024 рік Консультативна рада з прав людини, що діє в місті сьогодні, за результатами аналізу різних міських програм, установ, майбутніх проєктів та документів констатує безумовний прогрес у даній сфері [1].

Ще одним прикладом може слугувати іспанська Барселона, де в рамках реалізації проекту «місто прав людини» було створено «Regidoria de Drets», або Департамент з громадянських прав, як центральну ланку у мережі місцевих правозахисних органів. Основними сферами діяльності цього департаменту є міграція, освіта, працевлаштування, система охорони здоров'я та проблеми ґендерної рівності [7].

Зарубіжний досвід реалізації концепції «міста прав людини» переконливо доводить, що інтегрування принципів прав людини має реалізовуватися у різних напрямках політики (просторове планування, розвиток інфраструктури, охорона довкілля та соціального забезпечення тощо). На рівні суспільства ми маємо навчитися поважати права людини. Можна безкінечно повторювати про важливість інклюзивного середовища, але якщо суспільство не переймається такою необхідністю – це функціонувати не буде. Наведемо один яскравий приклад з вітчизняної практики. Державні будівельні норми «Інклюзивність будівель та споруд» В.2.2-40:2018 у п.5.3 закріплюють вимоги щодо встановлення відкритих пандусів (ухил, ширина, довжина, поручні тощо). При цьому маємо випадки, коли громадськість обурена встановленням пандусів [12], що призводить до конфліктів. Також багатьма пандусами, що є встановленими, люди з інвалідністю не можуть користуватися самостійно [15]. Це свідчить про формальне, а не змістовне виконання вимог чинного законодавства.

Успіх реалізації інклюзивного простору залежить не лише від технічної відповідності нормам, але від правової культури громади, рівня правосвідомості та готовності приймати різноманіття як невід'ємну частину суспільного життя у місті прав людини.

Тому для нас є важливим перехід від нормативного до ціннісного рівня реалізації права. За такого підходу реалізація норм стає не результатом примусу держави, а виявом суспільної солідарності та поваги до людської гідності. У 2021 році Указом Президента України було затверджено Національну стратегію у

сфері прав людини. Стратегія визначає напрямки поліпшення становища прав людини, зокрема і через діяльність органів місцевого самоврядування. На її виконання кожні три роки має затверджуватися план дій, але з 2023 року він відсутній і умови воєнного стану навряд чи можуть слугувати виправданням такої ситуації. Також несистемний підхід прослідковується і в локальних стратегіях розвитку міст. Більшість обласних центрів має стратегії розвитку, затверджені ще до повномасштабного вторгнення, і тільки Львів [16] та Миколаїв [17] мають короткострокове планування з відповідними змінами.

Міський простір – це відображення наших ціннісних орієнтирів у розбудові суспільства та держави. Для сучасного міста, яке прагне стати містом прав людини, ключовим завдання є формування «простору гідності», де людина незалежно від стану здоров'я, соціального статусу чи інших ознак може реалізовувати свої права. Тоді місто перетворюється з територіальної одиниці у комплексну екосистему, де взаємодію різні інституції (влада, бізнес, громадські організації тощо).

Ч. Лендрі у своїй книзі «Креативне містотворення: його сила і можливості» піддає критиці типову міську забудову з її «культовими» будівлями. Місто має поєднувати класичну інфраструктуру (hard infrastructures) із, так званою, «м'якою» (soft infrastructures), що дозволяє генерувати ідеї, спілкуватися, обмінюватися досвідом та створювати спільноти [9, с. 23]. Так, чисельні наукові дослідження [4; 6; 8; 11] демонструють, що міські зелені простори – це не просто елемент декору, а спосіб позитивного впливу на здоров'я населення (знімають стрес, покращують когнітивні функції, запобігають тривозі), сприяють соціальній згуртованості та зменшують соціальну ізоляцію, пом'якшують наслідки зміни клімату (зокрема, через температурну регуляцію та евапотранспірацію (випаровування води)).

До прикладу розглянемо фотографію, зроблену у місті Зміїв біля пам'ятника Т.Г. Шевченку (Рис.1 – фотографія автора) і оброблену за допомогою штучного інтелекту Gemini 3 Pro (Рис.2). Облаштування громадського простору надає можливість створити комфортне середовище для відпочинку, спілкування та інтеграції різних груп населення. Навіть невеликі урбаністичні втручання можуть трансформувати життя в місті.

У цьому контексті важливим є не лише наявність естетично привабливих елементів, але й доступність, безбар'єрність та соціальна взаємодія. Зокрема, ідея громадського саду, який створюється місцевими жителями за підтримки місцевої влади, є успішно реалізованою програмою (м. Бедфорд, штат Індіана, США). Керівники проєкту зазначають, що спільна робота зміцнила соціальну стійкість міста, сприяла доступу до здорової їжі та покращила психічне здоров'я мешканців [3].

Рис.1

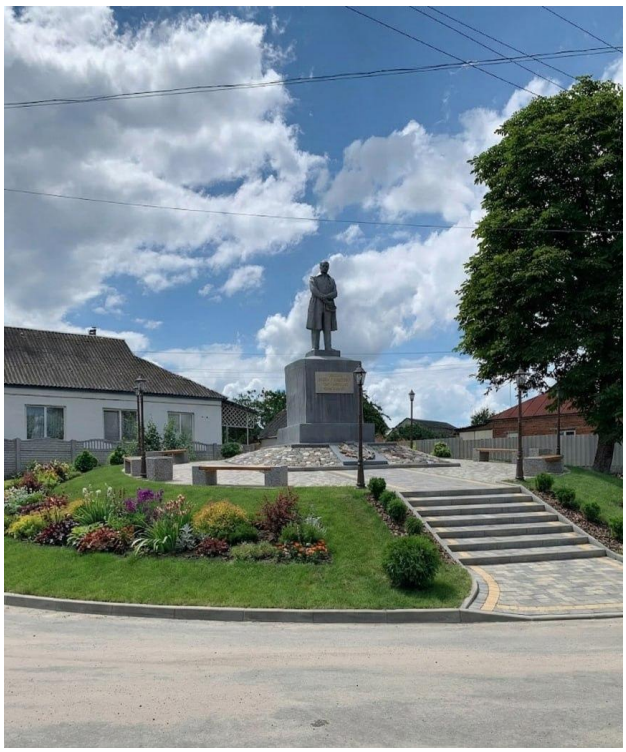

Рис.2

Перехід до такого типу міста неможливий без політики місцевого самоврядування, що спирається на міжнародні стандарти прав людини. Хартія європейських міст і селищ на шляху до сталого розвитку, схвалена учасниками Європейської конференції зі сталого розвитку міст і селищ, що відбулася в м. Ольборг (Данія) в 1994 році, наголошує на відповідальності міст за екологічну ситуацію та добробут людства. У п.1.4 зазначеної Хартії сталий розвиток розглядається як креативний, місцевий та збалансований процес, що потребує постійного зворотного зв'язку. Активізація цих процесів неможлива без участі громади. Питання ініціативи пов'язане в свою чергу із наявністю кількох факторів, як-от: забезпечення базового рівня потреб, освітньо-інформаційна підтримка, довіра до влади і горизонтальні зв'язки, матеріально-ресурсне забезпечення, стійкі механізму залучення.

Так ми переходимо на вищий рівень забезпечення добробуту і взаємодії: «місто для людей» стає «містом з людьми», де зручна, безпечна та сучасна адміністративно-територіальна одиниця трансформується у повноцінний механізм взаємодії різних інституцій (центральної та місцевої влади, бізнесу, громадянського суспільства, так і окремих громадян). Міська влада за таких обставин не лише суб'єкт прийняття рішень, але й посередник у взаємодії громадян на всіх етапах вироблення, реалізації та моніторингу локальної політики. Зокрема, це стосується й участі громади у поліпшенні вже існуючих механізмів.

Конкретні приклади розбудови партиципаторної демократії на місцевому рівні можна спостерігати в Україні навіть в умовах воєнного стану. Так, на сайті Зміївської міської ради проводиться збір підписів щодо переходу на державну платформу «Єдина система місцевих петицій» задля зручності містян [13]. Подібні ініціативи демонструють прагнення громади перейти від формальної участі до змістовного впливу на управлінські процеси. Участь громади в оновленні інструментів локальної демократії сприяє посиленню горизонтальних зв'язків та стимулює активізацію механізмів, що вже існують. Публічна влада, громадські та інші стейкхолдери мають взаємодіяти як партери, а не ізольовані чи, тим більш, протиборчі сили.

Успішна імплементація принципів прав людини потребує системних змін у правовій площині:

- інтеграція правозахисних підходів до локальних нормативно-правових актів та стратегій розвитку;
- запровадження інноваційні рішення для підвищення своєї стійкості;
- забезпечення прозорості, підзвітності та інклюзивності процесів управління;
- створення платформ для діалогу між мешканцями, бізнесом, експертами та органами влади;
- розвиток правової культури, що ґрунтується на повазі до гідності та рівності.

Висновки. Для сучасного міста питання прав людини не є даниною моді чи нереальною місією. Царина прав людини – це буденні справи кожного: на якому транспорті ми їдемо на роботу, чи безпечно нам повертатися ввечері, чи може незряча людина закупитися продуктами. Повага до прав людини втілюється не тільки у деклараціях або стратегічних планах, а у щоденній взаємодії з міським простором, який може або підтримувати гідне становище людини, або створювати нові бар'єри. Місто прав людини не має бути ідеалізованою моделлю, яку неможливо досягти.

Більш прагматична та поступальна стратегія розвитку, яка має конкретно визначені цілі, може підвищити стійкість до викликів, підвищити якість життя та сформувати довіру між владою та громадою. Така модель є втіленням належного правового регулювання, інституційної спроможності та правової культури суспільства. Не зважаючи на труднощі воєнного стану, кризових явищ в економіці та інші виклики, мають потенціал до креативних підходів розбудови міського середовища і створення міст, що забезпечують гідне становище своїм мешканцям. Така перспектива відкриває шлях до сталого, безпечного та інклюзивного розвитку, де права людини не абстракція, а щоденна практика.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.2024 Human Rights Report of the City of Graz. Graz : the Secretariat of the Human Rights Advisory Board of the CityofGraz,2024.37p.URL:https://www.graz.at/cms/dokumente/10152653_7771447/ef412bb7/MRB24_Human%20Rights%20Report%202024_EN.pdf (дата звернення: 28.11.2025).

2.Bailloux M. Graz, city of human rights in Europe or the right to a "human city" in Europe? Cities territories governance. URL: https://www.citego.org/ bdf_fiche-document-1466_en.html (дата звернення: 28.11.2025).

3.Bedford, Indiana Increases Access to Healthy Food and Spurs Neighborhood-Level Social Change with Community Garden. Indiana University website. URL: https://eri.iu.edu/erit/case-studies/bedford-community-garden.html (дата звернення: 28.11.2025).

4.Egerer M., Annighöfer P., Arzberger S., Burger S., Hecher Y., Knill V., Suda M. Urban oases: the social-ecological importance of small urban green spaces. *Ecosystems and People*. 2024. Vol. 20 (1). DOI: https://doi.org/10.1080/26395916.2024.2315991

5.Van den Berg E., Oomen B. Towards a Decentralization of Human Rights: the Rise of Human Rights Cities. The Future of Human Rights in an urban World. Exploring opportunities, challenges and threats. 2014. URL: https://www.amnesty.nl/content/uploads/2016/12/the_future_of_human_rights_in_an_urban_world_0.pdf (дата звернення: 28.11.2025).

6.Godoi N. M. I., Gomes R. C., Longo R. M. Contributions of urban green spaces to cities: A literature review. Sustainable Environment. 2025. Vol. 11(1). URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/27658511.2025.2464418# abstract (дата звернення: 28.11.2025).

7.Grigolo M. Building the "city of rights": the human rights policy of Barcelona. United Cities and Local Governments. 2011. URL: http://www.michele-grigolo.com/publication_843.html (дата звернення: 28.11.2025).

8.Herath P., Bai X. Benefits and co-benefits of urban green infrastructure for sustainable cities: six current and emerging themes. Sustainability Science. 2024. Vol. 19. URL: https://www.researchgate.net/publication/378477256_Benefits_and_ co-benefits_of_urban_green_infrastructure_for_sustainable_cities_six _current_and_emerging_themes (дата звернення: 28.11.2025).

9.Landry C. The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators. Earthscan Ltd, UK & USA, 2000. 350 p.

10.Wirth L. (1938). Urbanism as a Way of Life. American Journal of Sociology. Vol. 44, No. 1. P. 1-24. URL: http://www.jstor.org/stable/2768119 (дата звернення: 28.11.2025).

11.Tigga A., Trivedi A., Dixit A., Sahu P. Benefits of Urban Green Spaces for Human Health: A Review. Journal of Geography, Environment and Earth Science International. 2025. Vol. 29. P. 203-216. URL: https://www.researchgate.net/ publication/394002137_Benefits_of_Urban_Green_Spaces_for_Human_Health_A_Review (дата звернення: 28.11.2025).

12.Змінити систему збору електронних петицій Зміївської міської ради на державну платформу "Єдина система місцевих петицій". Офіційний веб-сайт Зміївської міської ради. URL: http://www.zmiivmisto.gov.ua/elektronni-petitsiji/ perelik-aktyvnykh-petytsii/view/26.html (дата звернення: 28.11.2025).

13.Після скандалу з мешканцями міськрада оглянула пандус для ветерана у львівській багатоповерхівці. ZAXID.NET.URL:https://zaxid.net/meshkantsi_lvivskoyi_bagatopoverhivki_proti_vstanovlennya_pandusa_dlya_veterana_z_amputatsiyami _n1600197 (дата звернення: 28.11.2025).

14.Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. Вісник Національної академії правових наук України. 2013. № 2. С. 10-16.

15.Рибальська Н. Пандусів у київських багатоповерхівках вкрай мало і їх не поспішають встановлювати. Що робити? Хмарочос. URL: https://hmarochos.kiev.ua/2024/10/10/pandusiv-u-kyyivskyh-bagatopoverhivkah-vkraj-malo-i-yih-ne-pospishayut-vstanovlyuvaty-shho-robyty/ (дата звернення: 28.11.2025).

16.Стратегія розвитку Львівської міської територіальної громади на 2026 – 2028 роки : ухвала Львівської міської ради від 08.02.2024 р. № 4301. URL: https://city-adm.lviv.ua/news/community/u-lvovi-zatverdyly-stratehiiu-rozvytku-lvivskoi-miskoi-hromady-na-2026-2028/ (дата звернення: 28.11.2025).

17.Стратегія розвитку Миколаївської міської територіальної громади до 2027 року : рішення Миколаївської міської ради від 20.12.2023 р. № 2350. URL: https://mkrada.gov.ua/files/ECOINVEST/07.02.2024/СтратегіяМіста_ 01.02.2024.pdf (дата звернення: 28.11.2025).

Стаття надійшла до редакції 03.10.2025 Переглянуто 07.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 11.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

TURCHENKO M.A.
PhD student, Faculty of Law,
E-mail: masakatur@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0001-1846-0377
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

TRANSFORMATION OF THE CITY INTO A HUMAN RIGHTS SPACE: CURRENT CHALLENGES AND GLOBAL STANDARDS

ANNOTATION. *Introduction.* In the modern highly urbanized world, cities are real actors in the implementation of legal policy in the field of human rights. The development of the concept of a «Human Rights City» represents one of the possible avenues for meaningful of local self-government in Ukraine. The purpose of this article is to examine the conceptual foundations of the formation of a «Human Rights City», analyze the global experience in the development of such cities and identify prospects and challenges for Ukraine in the context of global and national transformations.

Summary of the main results of the study. The article examines the origins of the concept of a «Human Rights City». International experience in the formation of human rights cities, particularly the provisions of the European Charter for the Protection of Human Rights in the City and the practices of individual municipalities, demonstrates the effectiveness of consolidating respect for human rights at the local level.

In our view, it is the combination of high-quality regulatory and legal regulation, institutional capacity, the development of legal culture, and active community participation that ensures the effective implementation of human rights in the urban environment.

The concept of reforming local self-government should be based on the integration of a human rights based approach across areas of local policy, from spatial planning and infrastructure development to social protection and environmental policy.

By considering the reform of modern cities through the prism of legal urbanism, the article integrates legal regulation, urban practices and community values.

Conclusions. For a modern city, the issue of human rights is neither a tribute to fashion nor an unrealistic mission. The sphere of human rights is reflected everyday life: the transport we use to commute to work, whether is it safe to return home in the evening, and whether a blind person can independently purchase groceries. Respect for human

rights is embodied not only in declarations or strategic plans, but in daily interaction with urban environment, which can either support human dignity or create new barriers. A human rights city should not be viewed as an idealized model. Rather, it represents a pragmatic and progressive development strategy with clearly defined goals that can increase resilience to contemporary challenges, improve quality of life, and strengthen trust between public authorities and the community. Such a model reflects legal regulation, institutional capacity, and legal culture within society. Despite the challenges of martial law, economic crises and other destabilizing factors, there remains significant potential for creative approaches to urban development and for building cities that ensure dignified living conditions for their residents. This perspective opens the way to sustainable*, safe, and inclusive development, in which human rights are not an abstraction but a matter of daily practice.*

KEYWORDS: *local self-government, legal innovations, human rights city, innovative development, sustainable development, human rights, legal regulation.*

REFERENCES

1. 2024 Human Rights Report of the City of Graz. Graz : the Secretariat of the Human Rights Advisory Board of the CityofGraz,2024.37p.URL:https://www.graz.at/cms/dokumente/10152653_7771447/ef412bb7/MRB24_Human%20Rights%20Report%202024_EN.pdf.

2. Bailloux M. Graz, city of human rights in Europe or the right to a “human city” in Europe? Cities territories governance. URL: https://www.citego.org/bdf_fiche-document-1466_en.html.

3. Bedford, Indiana Increases Access to Healthy Food and Spurs Neighborhood-Level Social Change with Community Garden. Indiana University. URL: https://eri.iu.edu/erit/case-studies/bedford-community-garden.html.

4. Egerer, M., Annighöfer, P., Arzberger, S., Burger, S., Hecher, Y., Knill, V., … Suda, M. (2024). Urban oases: the social-ecological importance of small urban green spaces. Ecosystems and People, 20 (1). DOI: https://doi.org/10.1080/26395916.2024.2315991

5. Esther van den Berg & Barbara Oomen (2014).Towards a Decentralization of Human Rights: the Rise of Human Rights Cities. The Future of Human Rights in an urban World. Exploring opportunities, challenges and threats. URL: https://www.amnesty.nl/content/uploads/2016/12/the_future_of_human_rights_in_an_urban_world_0.pdf

6. Godoi N. M. I., Gomes R. C., Longo R. M. (2025). Contributions of urban green spaces to cities: A literature review. Sustainable Environment. Vol.11(1). URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/27658511.2025.2464418#abstract

7. Grigolo M. (2011). Building the “city of rights”: the human rights policy of Barcelona. United Cities and Local Governments. URL: http://www.michele-grigolo.com/publication_843.html

8. Herath P., Bai X. (2024). Benefits and co-benefits of urban green infrastructure for sustainable cities: six current and emerging themes. Sustainability Science. Vol. 19. URL: https://www.researchgate.net/publication/378477256_ Benefits_and_co-benefits_of_urban_green_infrastructure_for_sustainable_cities_ six_current_and_emerging_themes

9. Landry C. (2000). The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators. Earthscan Ltd, UK & USA. 350 p.

10. Wirth L. (1938). Urbanism as a Way of Life. American Journal of Sociology. Vol. 44, No. 1. P. 1-24. URL: http://www.jstor.org/stable/2768119

11. Tigga A., Trivedi A., Dixit A., Sahu P. (2025). Benefits of Urban Green Spaces for Human Health: A Review. Journal of Geography, Environment and Earth Science International. Vol. 29. P. 203-216. URL: https://www.researchgate.net/ publication/394002137_Benefits_of_Urban_Green_Spaces_for_Human_Health_A_Review

12. Change the System of Collecting Electronic Petitions of the Zmiiv City Council to the State Platform “Unified System of Local Petitions.” Zmiiv City Council website. URL: http://www.zmiivmisto.gov.ua/elektronni-petitsiji/perelik-aktyvnykh-petytsii/view/26.html (in Ukrainian)

13. After a Scandal with Residents, the City Council Inspected a Ramp for a Veteran in a High-Rise Building in Lviv. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/meshkantsi_lvivskoyi_bagatopoverhivki_proti_vstanovlennya_pandusa_dlya_veterana_z_amputatsiyami_n1600197 (in Ukrainian)

14. Rabinovych P. (2013). Fundamental human rights: social and anthropological essence, content classification. Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2. 10-16. (in Ukrainian)

15. Rybalska N. Ramps in Kyiv high-rise buildings are extremely few and they are in no hurry to install them. What to do? Hmarochos. URL: https://hmarochos.kiev.ua/2024/10/10/pandusiv-u-kyyivskyh-bagatopoverhivkah-vkraj-malo-i-yih-ne-pospishayut-vstanovlyuvaty-shho-robyty/.(in Ukrainian)

16. Development Strategy of the Lviv City Territorial Community for 2026–2028: Resolution No. 4301 of 8 February 2024. URL: https://city-adm.lviv.ua/news/ community/u-lvovi-zatverdyly-stratehiiu-rozvytku-lvivskoi-miskoi-hromady-na-2026-2028/.(in Ukrainian)

17. Development Strategy of the Mykolaiv Urban Territorial Community until 2027: Decision No. 2350 of 20 December 2023. URL: https://mkrada.gov.ua/ files/ECOINVEST/07.02.2024/СтратегияМіста_01.02.2024.pdf. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 03.10.2025 The article was revised 07.11.2025
The article is recommended for printing 11.11.2025 This article published 30.12.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО
CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-10
УДК 347. 92

ВОЛОЩЕНКО О. М.
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
E-mail: o.voloshchenko@karazin.ua ORCID:https://orcid.org/0000-0003-4780-4594
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ІНСТРУМЕНТИ ТА ПРИЙОМИ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У РОЗРІЗІ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Розгляд і вирішення справ з права інтелектуальної власності мають низку особливостей дотичних до специфіки інструментарію доказування і процесуально-процедурних аспектів, що застосовуються судами при дослідженні доказів та ухваленні рішення суду. У процесах пошуку найбільш оптимальних та дієвих інструментів доказування пріоритетною є судова практика, що демонструє тенденції у процесуально-процедурних аспектах вирішення справ та надає відповідний орієнтир на оптимальні шляхи вирішення правових спорів. Безумовно, судові прецеденти Верховного суду, як найвищої інстанції судової системи, є зразковими та пріоритетними в питаннях застосування їх висновків, що можуть використовуватись як лінією доведення вимог, так і удосконалення процедури розгляду і вирішення справи по суті. Доктринальне дослідження даної тематики через призму судових прецедентів Верховного суду є ключовим в аспектах напрацювання практично-ефективної моделі доказування у справах про скасування дії свідоцтва про реєстрацію прав на торговельну марку, заборони використання об'єкта авторського права, що входить о складу офіційного акту органу державної влади тощо.

Короткий зміст основних результатів. Доктринальне дослідження ключових рішень Верховного суду у сфері права інтелектуальної власності надало можливість отримати наступні судження науково-прикладного змісту: при вирішенні справ про порушення виключних прав на об'єкт авторського права, який входить до складу документу органа державної влади необхідно враховувати ту доказову базу, що вказує на дату виникнення виключних майнових прав на об'єкт авторського права.

Комбіноване поєднання об'єкта авторського права у складі акту органу державної влади не впливає на обсяг правової охорони першого; у справах про скасування дії свідоцтва про право інтелектуальної власності на торговельну марку проведене експертне дослідження повинно базуватися на комплексному методологічному дослідженні, що включає відповіді на питання про спів падіння досліджуваних позначень у фонетичній, семантичній та візуальній складових.

Ознака належності експертного висновку підтверджується відповідністю його висновків об'єкту інтелектуальної власності, що є предметом спірних відносин; зміст ст. 6 septies Паризької конвенції про охорону промислової власності необхідно оцінювати як перелік підстав для заборони використання торговельної марки; факт визнання торговельної марки добре відомою не створює юридичних наслідків набуття виключних прав на таку торговельну марку. У доведенні обставин порушення виключних прав на ідентифікуюче позначення, яке наслідує географічне зазначення важливим аспектом є доведення наявності ознаки розрізняльної здатності географічним позначенням.

Висновок. Проведене доктринальне дослідження судової практики Верховного суду у справах про захист права інтелектуальної власності має важливе прикладне значення, обумовлене можливістю удосконалення інструментарію формування та доведення позицій захисту порушених права та напрацювання подальших доктринальних досліджень окресленої тематики.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *захист об'єктів права інтелектуальної власності, судова практика Верховного суду, географічне зазначення, торговельна марка, експертиза тотожності торговельних марок.*

© Волощенко О. М., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Як цитувати: Волощенко О.М. Інструменти та прийоми захисту об'єктів права інтелектуальної власності у розрізі практики верховного суду. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 104-110. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-10

In cites: O.M. Voloshchenko (2025) Instruments and methods of protection of intellectual property rights in the view of the practice of the supreme court. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 104-110. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-10 (in Ukrainian).

Вступ. Напрацювання ефективного інструментарію в процесі захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав у галузі права інтелектуальної власності потребує злагодженого балансу між законодавче визначеною процедурою, обраними прийомами, тактикою захисту і процесуальною процедурою вирішення справи по суті. Ефективним мірилом та способом виявлення прогалин і «непрацюючих» елементів у вищезазначених процесах залишається судова практика. Аналітика судових прецедентів дозволяє виявити проблемні ділянки як лінії захисту, так і процесу розгляду та вирішення справи по суті, яких допускаються учасники справи та суд. Рішення Верховного суду, як інстанції найвищого рівня судової системи України, що мають ознаку обов'язковості та покликані забезпечувати єдність судової практики є одним із ключових напрямів проведення дослідження окреслених питань та розробки дієвих рекомендацій щодо поліпшення окреслених питань та процесів судового розгляду.

Актуальність даної теми обумовлюється наявністю великого спектру проблем у процесах розгляду та вирішенні справ про захист інтелектуальної власності по суті, що виявлені за результатами дослідження судових прецедентів. Серед найбільш поширених: допущення помилок у процесах дослідження експертом торговельних морок при порівнянні таких на предмет тотожності або схожості до ступеня змішування, дослідження об'єкта, що не є предметом спору (стосується дій позивача), допущення процесуальних помилок при розгляді та вирішенні справи по суті (стосується повноважень суду) тощо. Ефективність подолання окреслених проблем можливе за умови доктринального дослідження через призму судової практики, як джерела виявлення та тенденцій розвитку перших.

Огляд наукових праць з даної проблематики доводить, що тематика пошуку оптимальних прийомів і способів захисту порушених прав інтелектуальної власності була предметом дослідження низки вчених, серед яких В. Стрельник, І. Коросташова, В. Жаров, Т. Шевелев, Д.Лонг. Загалом, результати досліджень вищевказаних науковців зводяться до констатації наявності низки проблем, пропозицій доктринального вирішення таких а також внесення змін до профільного законодавства. Тісний зв'язок науки і практики потребує комплексного підходу з дослідження проблем формування юридичного інструментарію захисту порушених прав інтелектуальної власності з урахуванням тенденцій судової практики Верховного суду.

Постановка завдань статті пов'язана з практичною потребою удосконалення інструментів та прийомів захисту, які використовуються сторонами справи для обґрунтування та доведення обставин, якими мотивуються позовні вимоги. Основними завданнями статті є: дослідження судових прецедентів Верховного суду у справах про захист права інтелектуальної власності та встановлення взаємозалежних зв'язків між інструментарієм процесу доказування та результатом вирішення справи.

Метою даного наукового дослідження є розробка висновків науково-прикладного значення спрямованих на удосконалення процесу доказування у справах про захист права інтелектуальної славності.

Основні результати дослідження. Судова практика відіграє надзвичайно важливе значення у процесах формування та удосконалення будь-якого правового явища незалежно від виду правовідношення та галузі права, яка його регулює. Вищезазначене твердження обумовлено процесом «випробовування», який норма права проходить при розгляді та вирішенні справи по суті. Лише практичне втілення норми права у суспільні відносини є показовим механізмом для демонстрації ефективності першої, а її здатність виконувати регулятивну функцію при вирішенні спору у процесуальних відносинах є демонстрацією гарантії рівня якості та відповідності принципу Верховенства права. Особлива цінність і потреба у врахуванні судової практики при вирішенні спорів у судовому порядку фіксується на законодавчому рівні. Ч.4 ст. 10 ЦПК України констатує відповідність судового прецедента рівню джерела права. Такий підхід, обумовлений беззаперечним зв'язком між тенденціями судової практики на розвиток функціонування галузей права у контекстах бачення векторів та особливостей функціонування окремих інститутів права інтелектуальної власності.

Не є виключенням і сфера права інтелектуальної власності. Для України, як держави з

чітко визначеним проєвропейським курсом розвитку, процеси удосконалення підгалузі права інтелектуальної власності є одними із пріоритетних напрямів, що констатуються Угодою про Асоціацію України з Європейським Союзом. Зобов'язання щодо приведення вітчизняного законодавства про інтелектуальну власність до європейських стандартів виступає своєрідним каталізатором для процесів аналітики стану справ інтелектуальних та законотворчої діяльності. Ефективність таких процесів нерозривно пов'язана з тенденціями судової практики, яка:

1. Виступає мірилом демонстрації ефективності норми права в процесах регулювання правовідносин з використання об'єктів інтелектуальної власності, а також вирішення спорів, що виникають в результаті невизнання, порушення або оспорювання прав інтелектуальної власності;

2. Надає правильне уявлення стосовно необхідних векторів при формуванні позицій захисту у судовому процесі при доведенні позицій сторонами справи;

3. Має обов'язкове значення для держави-сторони справи (стосується прецедентів Європейського суду) тощо.

Окреме значення для формування підгалузі права інтелектуальної власності має судова практика Верховного суду. Остання відіграє ключову роль у формуванні належного рівня правозастосовних процесів через тлумачення та вдосконалення судової практики нижчих інстанцій. Для науки права інтелектуальної власності, дослідження здійснені через призму судової практики найвищої інстанції є індикатором наявності прогалин у вітчизняному законодавстві, демонстрацією процесу тлумачення правових норм при вирішенні правових спорів та джерелом знань для науковців.

Аналітика опрацьованих судових прецедентів Верховного суду надала можливість здійснити дослідження у напрямах кількох аспектів: оцінки експертних висновків та подібності торговельних марок і доказів по справі; авторських прав на службові твори, які входять до складу офіційного документу органа державної влади; розрізнення товарів через призму регіону походження та перегляд підходів щодо обчислення строків позовної давності у категорії справ щодо захисту прав інтелектуальної власності.

У рішенні Верховного суду по справі № 910/19775/23 за позовом Державного підприємства «Поліграфічний комбінат «Україна» (далі – позивач) до Дочірнього підприємства «Поліграфічний комбінат «Зоря»» (далі – відповідач) про захист порушених прав інтелектуальної власності. Суть спору зводиться до тощо, позивачем ініціювалось питання про заборону використання службового твору – графічного зображення «Дизайн бланка «Службове посвідчення Національної поліції України»» (2 варіанти) та визнати такими, що порушують майнові авторські права ДП "Україні" за свідоцтвом про реєстрацію авторського права на твір від 01.03.2021 № 102874. [1] Позивач на підставі свідоцтва про реєстрацію авторського права визнавався автором графічного зображення, що відтворювало дизайн бланка службового посвідчення для працівників органів Національної поліції. Відповідачем, в рамках відкритого провадження було подано зустрічний позов, в якому обґрунтовується позиція щодо незаконності позивача на предмет заборони використання спірного об'єкта з мотивів незаконного засвідчення факту приналежності авторського права на дизайн бланка з підстав затвердження Наказом Міністерства внутрішніх справ від 26.04.2017 № 347, та віднесенням останнього до нормативно-правових актів. Відповідачем обґрунтовувалась втрата таким об'єктом ознак правової охорони з підстав отримання охоронного документа після спливу чотирирічного терміну з дня прийняття вищезазначеного наказу. Останній є підставою для тривалого використання бланку органом Національної поліції, що спричинило втрату об'єктом інтелектуальної власності ознак авторського права

Вищевказане твердження не відповідає змісту статті 8, 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [2]. Вказана відповідачем підстава, не зіставляється з обставинами, вказаними пунктом 3 вказаної статті, оскільки вона стосується виключно змісту офіційного документу (тексту, даних тощо). Дослідивши обставини справи Верховний суд звернув увагу на наявність у складі офіційного документу об'єкта авторського права (бланк документу) і наголосив на презумпції авторського права. Отримання охоронного документа є лише засвідченням факту авторства та не впливає на час виникнення правової охорони, тому вирішення питання порушення авторських прав на об'єкт, який використовується у нерозривній єдності з офіційним документом органів державної влади повинно базуватися на основі всебічного дослідження такого документу, а авторські твори зберігають свою самостійність та підлягають правовій охороні права інтелектуальної власності.

Однією із найбільш поширених категорій справ у розрізі інтелектуальної власності є

спори про скасування свідоцтва про реєстрацію торговельних марок з підстав тотожності або схожості до ступеня змішування. Характерною особливістю розгляду і вирішення по суті даної категорії справ є проведення експертизи на предмет дослідження та порівняння торговельних марок за звуковою, візуальною та семантичною ознаками. Серед особливих ознак, що мають вирішальне значення при формуванні позиції є збір та надання доказової бази, яка виступає основою в підтвердженні обставин справи, на які сторони посилаються як на підстави своїх вимог. Висновок експерта є одним із пріоритетних доказів в питаннях доведення тотожності або схожості до ступеня змішування. Вирішальним у питанні прийняття такого доказу судом є проведення експертного дослідження стосовно тих позначень, щодо яких виник спір.

Показовим у доведенні вищезазначеного твердження є рішення Верховного суду по справі № 910/4724/21 про визначення спірного питання схожості торговельних марок «MINISO» та «USUPSO». Компанією Miniso Hong Kong Limited [3] було подано позов на предмет визнання недійним свідоцтва на торговельну марку «USUPSO» та забороною використання останнього на території України у можливих адаптаціях у схожості до ступеня змішування. Основним аргументом при поданні касаційної скарги, на яку звернув увагу позивач стало відхилення висновку експертизи судами попередніх інстанцій. Такі дії кваліфікувались як грубе порушення норм процесуального закону та процедури дослідження доказів, що мало наслідком ухвалення незаконного судового рішення.

В процесі проведення експертного дослідження, також, було встановлено, що представлені торговельні марки співпадають за семантичною ознакою, тоді як за візуальною та фонетичною ознаками відсутні співпадіння. Досліджуючи експертне дослідження суд дійшов висновку, що поданий позивачем експертний висновок стосується способу використання позначення «USUPSO» як складової комбінованого позначення, яке не є об’єктом правової охорони. Крім того, судом також було зауважено, що експертом проігноровано факт фонетичної та візуальної несхожості досліджуваних позначень в частині кореня слова. У підсумку, Верховним судом було підтримано позицію попередніх інстанцій у питаннях незалучення наданих матеріалів в якості доказів з мотивів неналежності та недостовірності поданого експертного висновку. Суди повинні враховувати дотримання умови належності, допустимості та застосування комплексної методології у питаннях дослідження експертом торговельних марок на предмет їх схожості або тотожності. Таким чином, висновок експерта визнається належним, коли він стосується торговельної марки, відносно якої виник спір, що є предметом судового розгляду. Ознака належності, також, доводиться часовими обмеженнями використання такого позначення. Таким чином, судова практика касаційної інстанції уточнює процедурне дослідження торговельної марки і вказує на необхідність комплексного підходу у вирішенні питання про залучення висновку експерта.

Дотримання строків позовної давності є ключовим завданням в питаннях реалізації права захисту. Визначення дати початку перебігу строку позовної давності має важливе значення для існування підстав оскарження рішень та розрахунку дати закінчення строку можливості реалізації права на захист. У рішенні Верховного суду № 910/16586/18 [4] визначаються основні принципи розрахунку та початку перебігу строків позовної давності щодо справ про порушення прав інтелектуальної власності. Відповідач оскаржив рішення попередніх інстанцій з підстав пропуску строків позовної давності. У справі яка стосувалася порушення прав інтелектуальної власності на торговельну марку «MEDOFF» відповідач ініціював питання оскарження ухвалених рішень, посилаючись на пропуски строків позовної давності, що є підставою для скасування перших. Позиція пропуску строків позовної давності аргументувалась розрахунком початку їх перебігу, що, на думку відповідача, бере свій початок з моменту реєстрації спірної торговельної марки. Верховний суд відхилив зазначені доводи та постановив, що перебіг строків позовної давності починається з моменту, коли позивач дізнався або мав дізнатися про порушення, оспорення або невизнання його права інтелектуальної власності. Також, конкретизується вказівка на подію, а саме, початок комерційного конфлікту на ринку між суб’єктами господарювання. Не менш важливим є підтвердження дати початку відліку перебігу строку позовної давності. «Дієвими доказами», що підтверджують істинність такої обставини, є письмові докази: листи, претензії, договори тощо.

Стосовно іншої частини позовних вимог, що стосувались скасування дії свідоцтва на спірну торговельну марку, Верховний суд дійшов висновку, який фіксує потребу комплексного підходу щодо подібності за тріадою ознак ідентифікуючих позначень: семантич-

ною, звуковою та візуальною. У питаннях визнання дій осіб, які використовують торговельну марку без дозволу право володільця, неправомірними, необхідно виходити із загальних вимог, гарантованих Паризькою конвенцією про охорону промислової власності [5], які практика Верховного суду відносить до сфери чітко визначених критеріїв: відсутність повноважень особи на реєстрацію та перереєстрацію торговельної марки на свою користь.

Практично складними у тактиці доказування є питання скасування свідоцтва про реєстрацію торговельної марки, яка тотожна або наслідує позначення, яке вказує на географічне походження товару. В таких ситуаціях одним із найефективніших способів захисту є заборона використання такого позначення та/або скасування дії свідоцтва на спірне позначення. Огляд судової практики Верховного суду дозволив виділити характерну помилку, якулі допускаються позивачі при формуванні позовних вимог. Зокрема, це стосується формулювання у прохальній частині позовної заяви виду способу захисту у вигляді визнання торговельної марки добре відомою. Визнання торговельної марки добре відомою – це інструмент, превентивний захід (виконуючи попереджувальну функцію вчинення неправомірних дій по відношенню до торговельної марки) та «підсилюючий» елемент в обґрунтування необхідності застосування способу захисту у вигляді заборони недобросовісного використання торговельної марки. Вищевказана теза обґрунтовується висновком, зробленим Великою Палатою Верховного суду у постанові від 17.04.2024 зі справи № 910/13988/20. Визнання торговельної марки добре відомою не створює юридичних наслідків у вигляді набуття виключних майнових прав, що виступає лише певним юридичним фактом для реалізації права на захист.

Позивачі, звернулися до суду з вимогою заборонити використання торговельної марки «Трускавецька» яка є тотожною або подібною. Особливістю спірного об’єкту є використання його як торговельної марки з одночасним статусом географічного зазначення, що вказує на територію походження такого. На предмет підтвердження вимоги визнання торговельної марки добре відомою позивачами було надано доказову базу, що складалася з: матеріалів соціологічного опитування споживачів на предмет впізнаваності такого позначення; документації щодо обсягів реалізації маркованої даним позначенням продукції, документальні підтвердження дотримання умов чинності свідоцтва на відповідну торговельну марку. Розглядаючи справу в даній частині позовних вимог Верховний суд наголосив на необхідності дослідження, порівняння та надання доказової бази стосовно того позначення, яке є предметом спірних відносин. В даному випадку досліджувалось словесне позначення «Трускавецька», стандартним шрифтом, у чорно-білому кольорі, яке позивачами не реєструвалось. З огляду вищезазначеного, Верховний Суд такожвказує, що у випадку заявлення вимоги щодо визнання добре відомою торговельної марки, що не реєструвалася як така та відтворює походження води з певного регіону, судам слід мати на увазі, що основною функцією торговельної марки є її властивість розрізняти товари /послуги різних виробників.[6] Тому, важливим аспектом в категорії справ, коли досліджується розрізняльна здатність позначення, що вказує на географічне походження, є встановлення здатності такого позначення до розрізняння у зв’язку із його володінням кількома особами.

Висновки:

1. Вирішення питання про порушення прав на об’єкт права інтелектуальної власності, який використовується у єдності з офіційним документом органу державної влади на основі всебічного дослідження такого документа. Такий підхід повинен враховуватись при реалізації застосування сторонами ч.3 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» та врахування положень ст. 10 цього ж закону. Презумпція авторства доводиться на підставі доказів, які вказують на дату створення об’єкта авторського права. Документ про реєстрацію авторських прав засвідчує лише факт офіційного підтвердження права авторства на твір. Тому, в питаннях доведення дати створення твору авторського права, який входить до складу офіційного документу органа державної влади, необхідно керуватися: а) доказовою базою, яка доводить таку обставину і виникла до прийняття (використання) акту органу державної влади; б) комбіноване поєднання об’єкта авторського права у складі акту органа державної влади не впливає на обсяг правової охорони об’єкта авторського права.

2. У категорії справ про заборону неправомірного використання торговельної марки, при проведенні експертного дослідження торговельних марок необхідно застосовувати підходи комплексної методології, що включають відповіді на питання про спів падіння досліджуваних позначень у фонетичній, семантичній та візуальній складових; належність експертного висновку констатується за умови його проведення стосовно того позначення,

відносно якого виник спір, що є предметом відповідного судового процесу.

3. У справах про заборону використання торговельної марки особою, яка не мала на це правових підстав необхідно керуватися загальними вимогами, передбаченими ст 6 septies Паризької конвенції про охорону промислової власності: відсутність повноважень особи на реєстрацію та перереєстрацію торговельної марки на свою користь. Вищезазначений зміст положень Паризької конвенції про охорону промислової власності повинен кваліфікуватися як перелік підстав порушення законних прав та застосування способів захисту законними право володільцями.

4. Визнання торговельної марки добре відомою не створює юридичних наслідків набуття виключних майнових прав.

У категорії справ щодо заборони використання торговельної марки, що наслідує географічне зазначення важливим аспектом є дослідження питання можливостей такого позначення до розрізняльної здатності (за умови спільного володіння кількома суб'єктами).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Рішення Касаційного господарського суду Верховного суду № 910/19775/23 від 20 лютого 2025 року URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125356122 (дата звернення 30 жовтня 2025 року)

2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2811-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення 06.11.2025 року).

3.Рішення Касаційного господарського суду Верховного суду від 02.12.2021 року № 910/4724/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101592201 (дата звернення 07.11.2025 року)

4.Рішення Касаційного господарського суду Верховного суду № 910/16586/18 від URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85153952 (дата звернення 09.11.2025 року)

5.Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text (дата звернення 10.11.2025 року)

6.Рішення Касаційного господарського суду Верховного суду № 910/4085/23 від 16 липня 2024 року URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120485335 (дата звернення 12.11.2025 року)

Стаття надійшла до редакції 09.09.2025 Переглянуто 12.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 18.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

O. M. VOLOSHCHENKO,
PhD, associate Professor,
associate Professor of Civil Law
Faculty of Law
E-mail: o.voloshchenko@karazin.ua ORCID:https://orcid.org/0000-0003-4780-4594
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

INSTRUMENTS AND METHODS OF PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN THE VIEW OF THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT

ANNOTATION. *Introduction.* The consideration and resolution of intellectual property cases have a number of features related to the specifics of the evidentiary tools and procedural aspects applied by courts when examining evidence and making a court decision. In the process of finding the most optimal and effective tools of proof, judicial practice is a priority, demonstrating trends in the procedural aspects of resolving cases and providing an appropriate guideline for the optimal ways to resolve legal disputes. Of course, the judicial precedents of the Supreme Court, as the highest instance of the judicial system, are exemplary and priority in the application of their conclusions, which can be used both as a line of proof of claims and to improve the procedure for considering and resolving the case on the merits. Doctrinal research on this topic through the prism of judicial precedents of the Supreme Court is key in terms of developing a practically effective model of proof in cases of cancellation of a certificate of registration of trademark rights, prohibition of the use of a copyright object included in an official act of a state authority, etc. The fact that a trademark is recognized as well-known does not create the legal consequences of acquiring exclusive rights to such a trademark.

Summary of the main results. Doctrinal research of key decisions of the Supreme Court in the field of intellectual property law provided the opportunity to obtain the following judgments of scientific and applied content: when resolving cases of violation of exclusive rights to a copyright object that is part of a document of a state authority, it is necessary to take into account the evidentiary basis indicating the date of origin of exclusive property rights to the copyright object. The combined combination of a copyright object as part of an act of a state authority does not affect the scope of legal protection of the former; in cases of cancellation of the certificate of intellectual property rights for a trademark, the expert study conducted must be based on a comprehensive methodological study, which includes answers to questions about the similarity of the studied signs in the phonetic, semantic and visual components. The sign of the appropriateness of an expert opinion is confirmed by the correspondence of its conclusions to the intellectual property object

that is the subject of the disputed relationship. The content of Article 6 septies of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property must be assessed as a list of grounds for prohibiting the use of a trademark.

Conclusion. The conducted doctrinal study of the Supreme Court's judicial practice in cases on the protection of intellectual property rights has important applied significance, due to the possibility of improving the tools for forming and proving positions for the protection of violated rights and developing further doctrinal research on the outlined topic.

KEY WORDS: *protection of intellectual property rights, Supreme Court case law, geographical indication, trademark, trademark identity examination*

REFERENCES

1. Judgment of the Economic Court of Cassation within the Supreme Court No. 910/19775/23 of February 20, 2025 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125356122 (in Ukrainian)
2. On copyright and related rights: Law of Ukraine of December 1, 2022 No. 2811-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text(in Ukrainian)
3. Judgment of the Cassation Economic Court of the Supreme Court dated 02.12.2021 No. 910/4724/21 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101592201 (in Ukrainian)
4. Judgment of the Cassation Economic Court of the Supreme Court No. 910/16586/18 from URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85153952(in Ukrainian)
5. Paris Convention for the Protection of Industrial Property of March 20, 1883 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123#Text (in Ukrainian)
6. Judgment of the Cassation Economic Court of the Supreme Court No. 910/4085/23 of July 16, 2024 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120485335 (in Ukrainian)

The article was received by the editors 09.09.2025 The article was revised 12.10.2025
The article is recommended for printing 18.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-11
УДК 341.645: 349.6

ВОРОНОВ К. М.
кандидат юридичних наук.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
E-mail: k.voronov@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5315-9574
Харьківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЗУСТРІЧНІ ПОЗОВИ ДЕРЖАВ ЩОДО ESG ТА ШКОДИ ДОВКІЛЛЮ В ПРАКТИЦІ ICSID: АНАЛІЗ НОВИХ ПРОЦЕДУРНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЗА ПРАВИЛАМИ 2022 РОКУ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті висвітлено проблему асиметрії міжнародного інвестиційного арбітражу, де держави переважно виступають у ролі відповідачів за позовами іноземних інвесторів. Актуальність дослідження зумовлена двома ключовими тенденціями: глобальним посиленням стандартів Екологічного, Соціального та Корпоративного управління (ESG), що спонукає держави до активного регулювання, та наймасштабнішою за останні десятиліття реформою Арбітражного регламенту Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ICSID), яка набула чинності у 2022 році. Метою статті є комплексний аналіз того, як нові процедурні правила ICSID створюють додаткові можливості для держав ефективно використовувати інструмент зустрічного позову для притягнення інвесторів до відповідальності за завдання шкоди довкіллю та недотримання стандартів ESG. Методологічну основу дослідження склали формально-юридичний, порівняльно-правовий методи та аналіз ключової арбітражної практики.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Зазначено, що фундаментальні юрисдикційні перешкоди для зустрічних позовів, закладені у статті 46 Вашингтонської конвенції (вимоги щодо «згоди» сторін та «прямого зв'язку» з предметом спору), залишаються незмінними, оскільки реформа торкнулася лише процедурного регламенту, а не самої Конвенції. Проаналізовано ключову доктринальну дихотомію, що склалася в арбітражній практиці щодо тлумачення згоди інвестора, на прикладі справ Roussalis v. Romania (вузький підхід, що вимагає прямої згоди в міжнародній інвестиційній угоді) та Goetz v. Burundi (ширкий підхід, що визнає імпліцитну згоду через сам факт ініціювання арбітражу). Показано, що зростання ролі ESG та успішні прецеденти, зокрема у справах Burlington v. Ecuador та Perenco v. Ecuador, створили нову матеріально-правову основу для екологічних зустрічних позовів. Детально розглянуто, як конкретні процедурні нововведення Регламенту 2022 року впливають на процес: 1) Правило 48 про додаткові позови вносить процедурну дисципліну, встановлюючи чіткі терміни їх подання; 2) Правило 31 про конференції з управління справою посилює роль трибуналу в структуруванні складних проваджень; 3) Новий режим прозорості (Глава X) сприяє формуванню послідовної юриспруденції шляхом публікації рішень.

Висновок. Обґрунтовано висновок про те, що хоча Регламент 2022 року не вирішує фундаментальних юрисдикційних проблем, він суттєво покращує процедурне середовище, роблячи подання зустрічних позовів більш керованим, передбачуваним та легітимним. Ці процедурні вдосконалення знижують практичні бар'єри для держав, які прагнуть захищати суспільні інтереси, пов'язані з ESG, та сприяють відновленню балансу в системі інвестиційного арбітражу. Перспективи подальших досліджень полягають у моніторингу нової арбітражної практики для оцінки реального впливу реформ на кількість та успішність зустрічних позовів держав у спорах, пов'язаних з екологією та соціальною відповідальністю.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *інвестиційний арбітраж, ICSID, зустрічний позов, ESG, шкода довкіллю, Арбітражний регламент 2022 року.*

Як цитувати: Воронов К.М. Зустрічні позови держав щодо esg та шкоди довкіллю в практиці icsid: аналіз нових процедурних можливостей за правилами 2022 року. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 111-118. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-11

In cites: K. M. Voronov (2025) State counterclaims concerning esg and environmental harm in icsid practice: an analysis of new procedural opportunities under the 2022 rules. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 111-118. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-11 (in Ukrainian)

© Воронов К. М., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Постановка проблеми. Система міжнародного інвестиційного арбітражу, флагманом якої є Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів (ICSID), протягом тривалого часу зазнавала критики через свою асиметричність. Міжнародні інвестиційні угоди (МІУ) традиційно встановлюють зобов'язання для приймаючих держав, одночасно надаючи права та засоби їх захисту іноземним інвесторам [1, с. 2]. Це створює односторонній механізм, де інвестор виступає позивачем, а держава – майже виключно відповідачем. Ця структурна нерівність, за якою інвестори можуть притягати держави до відповідальності, а держави позбавлені аналогічного прямого механізму в рамках МІУ, є одним із центральних елементів кризи легітимності системи. У цьому контексті зустрічні позови держав є одним із ключових процесуальних інструментів, здатних відновити баланс у відносинах сторін [2, с. 86]. Вони дозволяють державам не лише захищатися від вимог інвестора, але й висувати власні претензії, притягуючи інвесторів до відповідальності за порушення національного чи міжнародного права в рамках єдиного арбітражного провадження [3, с. 217]. Таким чином, зустрічний позов перетворюється з суто технічного інструменту на механізм досягнення процесуальної рівності та матеріальної справедливості, дозволяючи трибуналу отримати повну картину спору та уникнути фрагментарного правосуддя [4].

Актуальність цієї проблематики стрімко зросла з утвердженням на глобальному рівні стандартів Екологічного, Соціального та Корпоративного управління (ESG). Ці стандарти, що походять з концепції відповідального інвестування, вимагають від компаній враховувати свій вплив на довкілля, соціальні відносини та якість корпоративного управління [5, с. 15]. Держави по всьому світу посилюють екологічне законодавство, запроваджують нові регуляторні вимоги для захисту довкілля та прав людини, реагуючи на кліматичні зміни та суспільний запит [6]. Такі дії часто стають підставою для позовів з боку інвесторів, які стверджують, що нові регуляції є формою експропріації або порушують стандарт справедливого та рівного ставлення, створюючи так званий «регуляторний холод» (regulatory chill), коли держави утримуються від необхідних реформ через побоювання багатомільйонних позовів [7]. Це, у свою чергу, створює сприятливі умови для подання державами зустрічних позовів, заснованих на недотриманні інвесторами екологічних норм, порушенні умов ліцензійних угод або ігноруванні власних публічних зобов'язань у сфері ESG [8]. На цьому тлі поправки до Арбітражного регламенту ICSID, що набули чинності 1 липня 2022 року, стали наймасштабнішою реформою за останні десятиліття. Аналіз впливу цих нововведень на практику подання та розгляду зустрічних позовів є не лише своєчасним, але й критично важливим для розуміння майбутнього інвестиційного арбітражу.

Основною **метою** статті є проведення комплексного юридичного аналізу того, як Арбітражний регламент ICSID 2022 року створює нові процедурні можливості для держав для ефективного ведення зустрічних позовів, пов'язаних із завданням шкоди довкіллю та недотриманням стандартів ESG. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

1.Проаналізувати фундаментальні юрисдикційні перешкоди для зустрічних позовів, що випливають зі статті 46 Конвенції ICSID, зокрема вимоги щодо «згоди» сторін та «прямого зв'язку» з предметом спору.

2.Дослідити ключову арбітражну практику, яка сформувала доктринальні підходи до тлумачення цих перешкод, з особливим акцентом на дихотомії між справами Roussalis v. Romania та Goetz v. Burundi.

3.Встановити зв'язок між посиленням ролі ESG та формуванням нової матеріально-правової основи для сучасних зустрічних позовів, проаналізувавши прецеденти Burlington v. Ecuador та Perenco v. Ecuador.

4.Детально розглянути конкретні процедурні зміни в Регламенті 2022 року (Правила 48, 31, 14, 53 та Глава X) та оцінити їх практичний вплив на процес подання, управління та вирішення таких позовів.

Стан опрацювання проблеми. Академічний дискурс щодо зустрічних позовів держав традиційно зосереджувався на юрисдикційних викликах, зокрема на вимозі «згоди» інвестора на розгляд такого позову. Провідні вчені, такі як К. Шроєр та М. Вайбель, вказували на історичну рідкість та високий відсоток відхилення зустрічних позовів через суворі юрисдикційні бар'єри, що призвело до характеристики їх історії як «тридцяти років невдач» [9]. Цей песимістичний погляд контрастує з новою хвилею досліджень, що розглядають зустрічні позови як життєво важливий інструмент системної реформи, особливо в контексті захисту прав людини та екологічного права. Реформа Регламенту ICSID 2022 року ще не отримала вичерпного аналізу в контексті її впливу саме на ESG-позови, що створює прогалину, яку покликане заповнити це дослідження.

Сама реформа 2022 року не є ізольованим процедурним оновленням. Вона є прямою інституційною відповіддю на зростаючу «кризу легітимності» інвестиційного арбітражу, яка підживлюється звинуваченнями системи в нездатності адекватно враховувати суспільні інтереси, такі як захист довкілля. Зростання значення ESG-факторів посилило цю критику, оскільки арбітражні трибунали все частіше стикаються з необхідністю балансувати права інвесторів та право держави на регулювання для забезпечення екологічного та соціального добробуту. Тиск з боку держав та громадянського суспільства на користь реформ, що дозволяють ширше враховувати суспільні інтереси, став одним із рушіїв змін. Таким чином, процедурні нововведення, що стосуються зустрічних позовів, є частиною ширших зусиль ICSID з адаптації та збереження своєї актуальності та легітимності у світі, де питання ESG перестали бути периферійними і стали центральними для міжнародних інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Стаття 46 Вашингтонської конвенції 1965 року є наріжним каменем для будь-яких додаткових вимог, включаючи зустрічні позови, в рамках арбітражу ICSID [10]. Вона встановлює три кумулятивні вимоги, яким має відповідати зустрічний позов для того, щоб трибунал мав компетенцію його розглядати:

1.Прямий зв’язок із предметом спору. Зустрічний позов має «виникати безпосередньо з предмета спору» (arise directly out of the subject-matter of the dispute). Ця вимога «пов’язаності» зазвичай тлумачиться як необхідність тісного фактичного та юридичного зв'язку з первісним позовом інвестора. Трибунали по-різному інтерпретують цю вимогу: одні вимагають, щоб обидва позови ґрунтувалися на одному й тому ж правовому інструменті (наприклад, МІУ або інвестиційний контракт), тоді як інші вважають достатнім, що обидва позови стосуються однієї й тієї ж інвестиції та пов'язаних з нею подій [11, с. 90].

2.Наявність згоди сторін. Зустрічний позов має перебувати «в межах згоди сторін» (within the scope of the consent of the parties). Це найбільш суперечлива та дискусійна вимога, яка є центральним елементом юрисдикційних дебатів [12]. Оскільки арбітраж є консенсуальним за своєю природою, трибунал не може розглядати позов без згоди обох сторін. Питання полягає в тому, де шукати згоду інвестора на розгляд позову проти нього

3.Відповідність юрисдикції Центру. Зустрічний позов має «в іншому належати до юрисдикції Центру». Це означає, що він повинен відповідати загальним вимогам статті 25 Конвенції щодо природи спору (правовий спір, що виникає безпосередньо з інвестиції) та сторін (приймаюча держава та іноземний інвестор, тобто фізична або юридична особа іншої Договірної держави) [13, с. 198].

Важливо підкреслити, що це матеріальні юрисдикційні вимоги, які випливають безпосередньо з Конвенції. Арбітражний регламент, у тому числі в редакції 2022 року, може лише деталізувати процедуру їх застосування, але не може їх змінити чи скасувати [14].

Найбільшою перешкодою для зустрічних позовів держав історично була вимога щодо згоди інвестора. Оскільки МІУ зазвичай надають право на позов лише інвестору, виникає питання: звідки береться згода інвестора бути відповідачем за зустрічним позовом держави? Арбітражна практика виробила два діаметрально протилежні підходи до цього питання [15].

У справі Spyridon Roussalis v. Romania [16] більшість складу трибуналу зайняла обмежувальну позицію. Трибунал постановив, що згоду на розгляд зустрічного позову слід шукати в першоджерелі – тобто в міжнародній інвестиційній угоді. Оскільки грецько-румунська МІУ містила «одностороннє» арбітражне застереження, яке надавало право звертатися до арбітражу лише інвестору щодо «зобов'язання останньої приймаючої держави за цією Угодою», трибунал дійшов висновку, що інвестор не давав згоди на розгляд позовів проти нього. Цей підхід покладає на держави важкий тягар доведення, вимагаючи наявності в їхніх МІУ чітких, симетричних арбітражних застережень, які б охоплювали «всі спори, пов’язані з інвестицією». Варто відзначити окрему думку арбітра В. Майкла Райзмана, який стверджував, що ініціювання інвестором арбітражу в ICSID автоматично означає його згоду на застосування всіх процедурних правил Конвенції, включаючи статтю 46 про зустрічні позови (ipso facto згода).

Широкий підхід (Goetz). На противагу цьому, трибунал у справі Goetz v. Burundi [17] застосував значно ширший підхід. Він визнав, що сам факт звернення інвестора до арбітражу ICSID є його імпліцитною згодою на юрисдикцію трибуналу щодо зустрічних позовів держави, які безпосередньо пов'язані з його інвестицією. На думку трибуналу, було б нелогічно та неефективно змушувати державу звертатися до власних національних судів для розгляду вимог, що є частиною того самого спору, який інвестор сам виніс на розгляд міжнародного арбітражу. Цей підхід пріоритезує процесуа-

льну економію та іманентне право трибуналу вирішувати всі аспекти одного спору. Мова відповідної МІУ була ширшою і охоплювала спори щодо «тлумачення або застосування будь-якого дозволу на інвестиції», що також сприяло такому висновку. Це ілюструє невизначеність, що панувала у цій сфері.

Незнятий доктринальний розкол між підходами у справах Roussalis та Goetz створює фундаментальну правову невизначеність, яку самі по собі процедурні реформи вирішити не можуть. Оскільки в системі ICSID відсутній апеляційний механізм, здатний уніфікувати практику, результат розгляду юрисдикційного заперечення проти зустрічного позову значною мірою залежить від складу конкретного трибуналу та його доктринальних уподобань. Ця непередбачуваність створює ризики для обох сторін: інвестори можуть утримуватися від подання позовів, побоюючись широкого зустрічного позову, тоді як держави можуть відмовлятися від подання зустрічних позовів через високий ризик їх відхилення за юрисдикційними мотивами. Цей правовий вакуум зміщує фокус реальної реформи з арбітражних регламентів (які регулюють лише процедуру) на самі міжнародні угоди. Держави отримують потужний стимул для укладення МІУ нового покоління, які б прямо та недвозначно врегульовували питання згоди на зустрічні позови, усуваючи таким чином двозначність у її першоджерелі, а не залишаючи її вирішення на розсуд окремих трибуналів.

Історично екологічні питання в інвестиційному арбітражі виникали переважно як елемент захисту держави. Коли інвестор оскаржував нові, більш суворі екологічні норми як непряму експропріацію або порушення стандарту справедливого та рівного ставлення, держава посилалася на свої суверенні «поліцейські повноваження» (police powers) - право регулювати діяльність на своїй території для захисту суспільних інтересів, зокрема охорони здоров’я та довкілля [18]. У такому сценарії держава займала пасивну, оборонну позицію, доводячи, що її дії були обґрунтованими та недискримінаційними.

Однак останніми роками спостерігається зміна парадигми. Держави все частіше переходять до проактивної позиції, використовуючи зустрічні позови не просто для захисту своїх регуляторних дій, а для отримання компенсації за екологічну шкоду, завдану інвесторами. Цей підхід перетворює державу з пасивного відповідача на активного позивача, який використовує механізм інвестиційного арбітражу для забезпечення дотримання національних екологічних стандартів та міжнародних зобов'язань. Зустрічний позов стає інструментом притягнення інвестора до відповідальності та фінансування відновлювальних робіт. Це дозволяє інтерналізувати екологічні витрати, покладаючи їх на інвестора, який завдав шкоди, а не на платників податків приймаючої держави.

Дві справи проти Еквадору є показовими прикладами успішного застосування державою екологічних зустрічних позовів. Вони виникли на тлі одного й того ж спору, пов'язаного з діяльністю нафтового консорціуму в еквадорській Амазонії, і продемонстрували потенціал цього інструменту.

Еквадор висунув зустрічні позови, стверджуючи, що інвестори (Burlington Resources та Perenco) [1] порушили еквадорське екологічне законодавство та свої контрактні зобов'язання, що призвело до значного забруднення ґрунту та ґрунтових вод. Держава вимагала відшкодування витрат, необхідних для проведення ремедіації (очищення) забруднених територій. Важливо, що Еквадор посилався на конкретні норми свого законодавства, включаючи положення про сувору відповідальність нафтових компаній за шкоду, завдану в Амазонії.

В обох справах трибунали визнали свою юрисдикцію щодо зустрічних позовів. Вирішальним фактором стало те, що інвестори прямо (Burlington) або мовчазно (Perenco) погодилися на розгляд цих вимог, які ґрунтувалися на положеннях національного законодавства та укладених сторонами контрактів. Таким чином, складна проблема згоди, яка виникає при позовах на основі МІУ, була знята. При розгляді по суті трибунали визнали інвесторів відповідальними за завдану шкоду та зобов'язали їх виплатити компенсацію Еквадору.

Трибунали підтвердили право Еквадору змінювати та посилювати своє екологічне законодавство з часом для виконання міжнародних зобов'язань щодо захисту Амазонії, і що інвестори зобов'язані дотримуватися цих нових, більш суворих стандартів.

Ці справи продемонстрували, що навіть за наявності доктринальних перешкод статті 46, зустрічні позови можуть бути успішними, якщо вони ґрунтуються на чітких позитивних зобов’язаннях інвестора (що випливають з національного законодавства, контракту чи міжнародного права) і якщо вдається подолати юрисдикційний бар’єр згоди.

Вони створили потужний прецедент для майбутніх зустрічних позовів, пов’язаних з ESG, і показали, що інвестиційний арбітраж

може слугувати форумом не лише для захисту інвесторів, але й для захисту довкілля.

Реформа 2022 року, хоч і не торкнулася тексту самої Конвенції, запровадила низку важливих процедурних змін, які суттєво впливають на динаміку розгляду зустрічних позовів. Поправки 2022 року консолідували норми щодо зустрічних позовів у єдиному, чіткому положенні - Правилі 48 «Додаткові позови» (Ancillary Claims) [20]. Хоча це правило відтворює матеріальні вимоги статті 46 Конвенції, його ключова інновація є процедурною.

Пункт 2 Правила 48 встановлює чіткий дедлайн: зустрічний позов має бути поданий «не пізніше ніж у контр-меморандумі», якщо трибунал не вирішить інакше. Це, на перший погляд, просте правило, запроваджує критично важливу процесуальну дисципліну. Воно змушує держави формулювати свої зустрічні вимоги на ранніх етапах провадження, запобігаючи їх використанню як тактичного інструменту для затягування процесу на пізніх стадіях. Для інвесторів це забезпечує ранню визначеність щодо повного обсягу спору [21]. Така передбачуваність робить увесь процес більш впорядкованим та ефективним, зменшуючи витрати та час.

Зустрічні позови у сфері ESG та екології часто є надзвичайно складними з фактичної та юридичної точок зору. Вони вимагають залучення значного обсягу експертних доказів щодо оцінки шкоди довкіллю, встановлення причинно-наслідкового зв’язку та розрахунку збитків. Регламент 2022 року надає трибуналам розширені інструменти для управління такими складними справами [22].

Правило 31 тепер прямо зобов’язує трибунали «проводити одну або кілька конференцій з управління справою» з метою уточнення спірних питань, визначення безспірних фактів та ефективної організації провадження. Це є суттєвим відходом від попередньої моделі, де процес був більшою мірою керований сторонами. Для держави, яка подає складний екологічний зустрічний позов, це є значною процедурною перевагою. Активний трибунал може використати свої повноваження з управління справою для структурування провадження, встановлення чітких графіків подання експертних висновків та запобігання тому, щоб розгляд зустрічного позову заблокував увесь арбітраж. Це робить перспективу ведення складного позову менш ризикованою та більш керованою.

Мабуть, найбільш трансформаційною зміною є новий режим прозорості, запроваджений у Главі X Регламенту.

Правило 62 вводить механізм «вважаємої згоди» (deemed consent) на публікацію арбітражних рішень. Якщо сторона не заперечує письмово протягом 60 днів, її згода на публікацію вважається наданою. Навіть якщо одна зі сторін заперечує, ICSID все одно опублікує витяги з юридичної аргументації трибуналу.

Ця зміна здатна створити «доброчесне коло» для розвитку права у сфері зустрічних позовів. По-перше, збільшення кількості опублікованих рішень та ухвал, що стосуються зустрічних позовів, створить значно ширшу базу прецедентів. По-друге, цей зростаючий масив публічної юриспруденції дозволить майбутнім трибуналам та юристам спиратися на ширший спектр аргументації, що сприятиме більшій послідовності та передбачуваності у вирішенні ключових питань, таких як згода та пов'язаність. По-третє, держави отримають чіткіше уявлення про те, як трибунали тлумачать різні типи договірних положень, що допоможе їм у розробці МІУ нового покоління з більш надійними положеннями про зустрічні позови. Ця прозорість безпосередньо реагує на кризу легітимності, відкриваючи історично закриту систему для громадського контролю, що є особливо важливим для спорів, які стосуються суспільних інтересів, таких як довкілля.

Нова Глава XII про Прискорений арбітраж пропонує спрощену процедуру зі скороченими термінами, призначену для менш складних або менш вартісних позовів. Хоча більшість складних зустрічних позовів у сфері ESG не підпадатимуть під цю процедуру, вона може стати життєздатним варіантом для простіших вимог, наприклад, пов’язаних із несплатою податків або порушенням конкретних контрактних зобов'язань інвестором. Це робить ICSID більш доступним форумом для ширшого кола державних вимог.

Крім того, обов'язкове розкриття інформації про фінансування третіми сторонами (Правило 14) підвищує прозорість і дозволяє трибуналам краще оцінювати потенційні конфлікти інтересів та розглядати клопотання про забезпечення покриття витрат.

Це може бути актуальним, якщо держава побоюється, що неплатоспроможний, але профінансований інвестор не зможе виконати рішення за зустрічним позовом. Нове Правило 53 прямо уповноважує трибунали вимагати від сторони надання забезпечення витрат, і при цьому трибунал повинен враховувати наявність фінансування третьою стороною та те, як таке рішення може вплинути на здатність сто-

рони продовжувати свій позов або зустрічний позов.

Висновки. Арбітражний регламент ICSID 2022 року не змінює і не може змінити матеріальні юрисдикційні вимоги до зустрічних позовів, викладені у статті 46 Конвенції ICSID. Фундаментальний виклик, пов'язаний із встановленням згоди інвестора, залишається. Однак Регламент докорінно змінює процедурне середовище, в якому ці виклики розглядаються. Запроваджуючи передбачуваність (Правило 48), керованість (Правило 31) та прозорість (Глава X), реформи знижують практичні бар'єри та зменшують процедурні ризики для держав, що розглядають можливість подання зустрічних позовів у сфері ESG. Вони роблять процес більш ефективним, економічним та легітимним. Ці процедурні вдосконалення, хоч і не є панацеєю, створюють більш сприятливі умови для того, щоб зустрічні позови стали більш поширеним та дієвим інструментом у арсеналі держав.

Держави, які бажають скористатися цими новими можливостями, повинні:

1.Проактивно ідентифікувати потенційні зустрічні позови на першій стадії спору, щоб дотриматися термінів, встановлених у Правилі 48. Це вимагає ретельного аналізу поведінки інвестора та його відповідності національному законодавству та контрактним зобов'язанням ще до отримання запиту про арбітраж.

2.Активно взаємодіяти з трибуналами на конференціях з управління справою для формування процедурного графіка, який дозволить належним чином представити складні екологічні докази. Держави не повинні займати пасивну позицію, а пропонувати власні плани щодо подання доказів та проведення слухань.

3.Продовжувати наполягати на включенні до нових інвестиційних угод чітких, симетричних арбітражних застережень, щоб остаточно вирішити доктринальну невизначеність, породжену справами Roussalis та Goetz. Крім того, доцільно включати до МІУ конкретні зобов'язання інвесторів у сфері ESG, що створить пряму договірну основу для майбутніх зустрічних позовів.

Реальний вплив Регламенту 2022 року стане очевидним лише з часом, у міру формування нової арбітражної практики. Майбутні дослідження мають бути спрямовані на моніторинг прецедентного права, щоб визначити, чи дійсно процедурні реформи призведуть до збільшення кількості поданих зустрічних позовів та більшої послідовності в їх вирішенні. Це стане остаточним тестом на те, чи сприяє ця процедурна еволюція формуванню більш збалансованого та сталого режиму міжнародного інвестиційного права, здатного адекватно реагувати на глобальні виклики, пов'язані з екологією та соціальною справедливістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Van Harten G., Kelsey J., Schneiderman D. Phase 2 of the Uncitral ISDS Review: Why 'Other Matters' ReallyMatter:workingpaper. 2019. URL:https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1335&context=all_papers

2.Alenezi A. M. Preventing the Regulatory Chill of International Investment Law and Arbitration. *International Law Research*. 2020. Vol. 9, no. 1. P. 85–98. DOI: 10.5539/ilr.v9n1p85.

3.Kryvoi Y. Counterclaims in Investor-State Arbitration. *Minnesota Journal of International Law*. 2012. Vol. 21, no. 2. P. 216–252. URL: https://scholarship.law.umn.edu/mjil/321/

4.Jain S. Bridging the Gap Between Investment Arbitrations and Environmental Concerns: Can Inclusion of Counterclaims Help? *American Review of International Arbitration*. 26.03.2019. URL: https://aria.law.columbia.edu/bridging-the-gap-between-investment-arbitrations-and-environmental-concerns-can-inclusion-of-counterclaims-help/

5.Environmental, social and governance (ESG) disputes: Litigation and arbitration / ed. by M. Mitsi, B. Lim. Alphen aan den Rijn : Wolters Kluwer, 2025. 216 p.

6.ESG disputes in international arbitration / Norton Rose Fulbright. 01.11.2022. URL: https://www.nortonrosefulbright.com/en-ca/knowledge/publications/e01e3d5a/esg-disputes-in-international-arbitration

7.McGowan J. A. The Trouble with Tibble: Environmental, Social, and Governance (ESG) and Fiduciary Duty. *The University of Chicago Business Law Review*. 2022. URL: https://businesslawreview.uchicago.edu/online-archive/trouble-tibble-environmental-social-and-governance-esg-and-fiduciary-duty

8.Nazar F., de Paz S., de Arcos M., Llorca P. ISDS and ESG: Friends or Foes? Kluwer Arbitration Blog : [вебсайт]. 25.02.2024. URL: https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/isds-and-esg-friends-or-foes/

9.Pathak H. Consenting to Counterclaims Under the ICSID Convention. Pepperdine Dispute Resolution Law Journal. 2019. Vol. 19, no. 1. P. 101–126. URL: https://digitalcommons.pepperdine.edu/drlj/vol19/iss1/4/

10.Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States. 18.03.1965. URL: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID_Convention_EN.pdf

11.Ishikawa T. Counterclaims: Jurisdiction and Admissibility. Corporate Environmental Responsibility in Investor-State Dispute Settlement: The Unexhausted Potential of Current Mechanisms. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. P. 87–116. DOI: 10.1017/9781009076425.

12.Steingruber A. M. Counterclaims: A critical analysis of Article 6 of the 2019 The Hague Resolution of the Institut de Droit International on the 'Equality of Parties before International Investment Tribunals'. ICSID Review - Foreign Investment Law Journal. 2020. Vol. 35, no. 3. P. 595–645. DOI: 10.1093/icsidreview/siaa038.

13.Schreuer C. H. Article 25. The ICSID Convention: A Commentary. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 196–414. DOI: 10.1017/CBO9780511596880.010.

14.Chapter IV: Arbitration. ICSID URL: https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/convention/icsid-convention/chapter-four

15.Kalicki J. E. Counterclaims by States in Investment Arbitration. *Investment Treaty News IISD*. 14.01.2013. URL: https://www.iisd.org/itn/2013/01/14/counterclaims-by-states-in-investment-arbitration-2/

16.Spyridon Roussalis v. Romania, ICSID Case No. ARB/06/1. Italaw. URL: https://www.italaw.com/cases/927

17.Antoine Goetz et consorts v. République du Burundi, ICSID Case No. ARB/95/3 italaw. URL: https://www.italaw.com/cases/508

18.Anchayil A. ESG-focussed Reform for International Investment Agreements: A Potential Solution. *Oxford Business Law Blog* 30.04.2024. URL: https://blogs.law.ox.ac.uk/oblb/blog-post/2024/04/esg-focussed-reform-international-investment-agreements-potential-solution

19.Burlington Resources Inc. v. Republic of Ecuador, ICSID Case No. ARB/08/5 (formerly Burlington Resources Inc. and others v. Republic of Ecuador and Empresa Estatal Petróleos del Ecuador (PetroEcuador)). italaw. URL: https://www.italaw.com/cases/181

20.Adra R., Castello L. M. 2022 ICSID Amended Regulations and Rules – What Has Changed? Crowell & Moring. 24.03.2022. URL: https://www.crowell.com/en/insights/client-alerts/2022-icsid-amended-regulations-and-rules-what-has-changed

21.Debevoise International Arbitration Clause Handbook / Debevoise & Plimpton LLP. [New York], 2025. 212 p. URL: https://www.debevoise.com/-/media/files/insights/publications/2025/04/international-arbitration-clause-handbook.pdf

22.Bailleul M. de, Saunier C. How could International Arbitration help protect the environment? *Global Arbitration News*. 17.12.2024. URL: https://www.globalarbitrationnews.com/2024/12/17/how-could-international-arbitration-help-protect-the-environment/

Стаття надійшла до редакції 08.10.2025 Переглянуто 11.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 22.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

K. M. VORONOV
PhD, Associte Professor, Civil Law Disciplines Department,
E-mail: k.voronov@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5315-9574
V.N.Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

STATE COUNTERCLAIMS CONCERNING ESG AND ENVIRONMENTAL HARM IN ICSID PRACTICE: AN ANALYSIS OF NEW PROCEDURAL OPPORTUNITIES UNDER THE 2022 RULES

ANNOTATION. *Introduction.* The article addresses the issue of asymmetry in international investment arbitration, where states primarily act as respondents to claims filed by foreign investors. The study's relevance is driven by two key trends: the global strengthening of Environmental, Social, and Governance (ESG) standards, prompting active state regulation, and the most extensive reform in recent decades of the Arbitration Rules of the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), which entered into force in 2022. The purpose of the article is a comprehensive analysis of how the new ICSID procedural rules create additional opportunities for states to effectively use the instrument of counterclaims to hold investors accountable for causing environmental harm and non-compliance with ESG standards. The research methodology comprises formal-legal and comparative-legal methods, as well as an analysis of key arbitral jurisprudence.

Summary of the main research findings. It is noted that the fundamental jurisdictional hurdles for counterclaims, embedded in Article 46 of the Washington Convention (the requirements of party "consent" and a "direct connection" with the subject-matter of the dispute), remain unchanged, as the reform only affected the procedural rules, and not the Convention itself. The key doctrinal dichotomy that has emerged in arbitral jurisprudence regarding the interpretation of investor consent is analyzed, using the cases of Roussalis v. Romania (a narrow approach, requiring express consent in the international investment agreement) and Goetz v. Burundi (a broad approach, recognizing implicit consent from the very act of initiating arbitration). It is shown that the growing role of ESG and successful precedents, notably in the Burlington v. Ecuador and Perenco v. Ecuador cases, have created a new substantive legal basis for environmental counterclaims. The article details how specific procedural innovations of the 2022 Rules affect the process: 1) Rule 48 on ancillary claims introduces procedural discipline by setting clear deadlines for their submission; 2) Rule 31 on case management conferences strengthens the tribunal's role in structuring complex proceedings; 3) The new transparency regime (Chapter X) promotes the development of consistent jurisprudence through the publication of decisions.

Conclusion. The article substantiates the conclusion that although the 2022 Rules do not resolve the fundamental jurisdictional problems, they significantly improve the procedural environment, making the filing of counterclaims more manageable, predictable, and legitimate. These procedural improvements lower the practical barriers for states seeking to protect public interests related to ESG and contribute to restoring balance in the investment arbitration system. Prospects for further research lie in monitoring new arbitral jurisprudence to assess the real impact of the reforms on the quantity and success rate of state counterclaims in disputes related to environmental and social responsibility.

KEY WORDS*: investment arbitration, ICSID, counterclaim, ESG, environmental harm, 2022 Arbitration Rules.*

REFERENCES

1.Van Harten G., Kelsey J., Schneiderman D. Phase 2 of the UNCITRAL ISDS Review: Why 'Other Matters' Really Matter: working paper. 2019. URL:https://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1335&context=all_papers

2.Alenezi A. M. Preventing the Regulatory Chill of International Investment Law and Arbitration. *International Law Research.* 2020. Vol. 9, no. 1. P. 85–98. DOI: 10.5539/ilr.v9n1p85.

3.Kryvoi Y. Counterclaims in Investor-State Arbitration. *Minnesota Journal of International Law*. 2012. Vol. 21, no. 2. P. 216–252. URL: https://scholarship.law.umn.edu/mjil/321/

4.Jain S. Bridging the Gap Between Investment Arbitrations and Environmental Concerns: Can Inclusion of Counterclaims Help? *American Review of International Arbitration*. 26.03.2019. URL: https://aria.law.columbia.edu/bridging-the-gap-between-investment-arbitrations-and-environmental-concerns-can-inclusion-of-counterclaims-help/

5.Environmental, social and governance (ESG) disputes: Litigation and arbitration / ed. by M. Mitsi, B. Lim. Alphen aan den Rijn : Wolters Kluwer, 2025. 216 p.

6.ESG disputes in international arbitration / Norton Rose Fulbright. 01.11.2022. URL: https://www.nortonrosefulbright.com/en-ca/knowledge/publications/e01e3d5a/esg-disputes-in-international-arbitration

7.McGowan J. A. The Trouble with Tibble: Environmental, Social, and Governance (ESG) and Fiduciary Duty. *The University of Chicago Business Law Review.* 2022. URL: https://businesslawreview.uchicago.edu/online-archive/trouble-tibble-environmental-social-and-governance-esg-and-fiduciary-duty

8.Nazar F., de Paz S., de Arcos M., Llorca P. ISDS and ESG: Friends or Foes? Kluwer Arbitration Blog : [вебсайт]. 25.02.2024. URL: https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/isds-and-esg-friends-or-foes/

9.Pathak H. Consenting to Counterclaims Under the ICSID Convention. Pepperdine Dispute Resolution Law Journal. 2019. Vol. 19, no. 1. P. 101–126. URL: https://digitalcommons.pepperdine.edu/drlj/vol19/iss1/4/

10.Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States. 18.03.1965. URL: https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID_Convention_EN.pdf

11.Ishikawa T. Counterclaims: Jurisdiction and Admissibility. Corporate Environmental Responsibility in Investor-State Dispute Settlement: The Unexhausted Potential of Current Mechanisms. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. P. 87–116. DOI: 10.1017/9781009076425.

12.Steingruber A. M. Counterclaims: A critical analysis of Article 6 of the 2019 The Hague Resolution of the Institut de Droit International on the 'Equality of Parties before International Investment Tribunals'. ICSID Review - Foreign Investment Law Journal. 2020. Vol. 35, no. 3. P. 595–645. DOI: 10.1093/icsidreview/siaa038.

13.Schreuer C. H. Article 25. The ICSID Convention: A Commentary. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 196–414. DOI: 10.1017/CBO9780511596880.010.

14.Chapter IV: Arbitration. ICSID URL: https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/convention/icsid-convention/chapter-four

15.Kalicki J. E. Counterclaims by States in Investment Arbitration. Investment Treaty News IISD. 14.01.2013. URL: https://www.iisd.org/itn/2013/01/14/counterclaims-by-states-in-investment-arbitration-2/

16.Spyridon Roussalis v. Romania, ICSID Case No. ARB/06/1. Italaw. URL: https://www.italaw.com/cases/927

17.Antoine Goetz et consorts v. République du Burundi, ICSID Case No. ARB/95/3 italaw. URL: https://www.italaw.com/cases/508

18.Anchayil A. ESG-focussed Reform for International Investment Agreements: A Potential Solution. Oxford Business Law Blog 30.04.2024. URL: https://blogs.law.ox.ac.uk/oblb/blog-post/2024/04/esg-focussed-reform-international-investment-agreements-potential-solution

19.Burlington Resources Inc. v. Republic of Ecuador, ICSID Case No. ARB/08/5 (formerly Burlington Resources Inc. and others v. Republic of Ecuador and Empresa Estatal Petróleos del Ecuador (PetroEcuador)). italaw. URL: https://www.italaw.com/cases/181

20.Adra R., Castello L. M. 2022 ICSID Amended Regulations and Rules – What Has Changed? Crowell & Moring. 24.03.2022. URL: https://www.crowell.com/en/insights/client-alerts/2022-icsid-amended-regulations-and-rules-what-has-changed

21.Debevoise International Arbitration Clause Handbook / Debevoise & Plimpton LLP. [New York], 2025. 212 p. URL: https://www.debevoise.com/-/media/files/insights/publications/2025/04/international-arbitration-clause-handbook.pdf

22.Bailleul M. de, Saunier C. How could International Arbitration help protect the environment? *Global Arbitration News*. 17.12.2024. URL: https://www.globalarbitrationnews.com/2024/12/17/how-could-international-arbitration-help-protect-the-environment/

The article was received by the editors 08.10.2025 The article was revised 11.11.2025
The article is recommended for printing 12.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-12
УДК 340.5:004.8]:341.17(4-675ЄС)]

ГУРА М. В.
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
E-mail: m.gura@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7695-7672
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО НОРМ EU ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

АННОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті проведено аналіз процесу адаптації законодавства України до норм Регламенту (ЄС) 2024/1689. Метою дослідження є ідентифікація ключових викликів, що постають перед українською правовою системою на шляху імплементації цього акта, та розробка пропозицій щодо напрямів гармонізації. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, зокрема порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-догматичний та метод прогнозування.

Короткий зміст. Автором досліджено ключові принципи та структуру AI Act, з акцентом на ризик-орієнтованому підході, що класифікує системи штучного інтелекту за рівнями ризику. Проведено аудит поточного стану правового регулювання ШІ в Україні, який виявив його фрагментарний характер та відсутність комплексного, що створює нормативну невідповідність законодавству ЄС. Наукова новизна дослідження полягає у систематизації викликів для України, які класифіковано на чотири групи: нормотворчі, інституційні, технікo-юридичні та економічні.

Висновки. Обґрунтовано, що інституційний виклик, пов'язаний із відсутністю компетентного національного наглядового органу, є ключовим. Автором запропоновано дорожню карту адаптації, що передбачає поетапний підхід.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *штучний інтелект, EU AI Act, правове регулювання, ризик-орієнтований підхід, адаптація законодавства, цифрова євроінтеграція, гармонізація права.*

Як цитувати: Гура М. В. Адаптація законодавства України до норм EU artificial intelligence act: виклики та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С.119-128 https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-12

In cites: M.V.Hura (2025). Adaptation of Ukrainian legislation to the norms of the EU artificial intelligence act: challenges and prospects. *The Journal of V.N. Karazin National University, Series "Law"*, (40), P. 119-128 https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-12 (in Ukrainian)

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Регламент ЄС 2024/1689 (EU Artificial Intelligence Act) став першою спробою комплексного врегулювання штучного інтелекту. Цей Регламент можна вважати наслідком «ефекту Брюсселя», коли регуляторні стандарти, розроблені Європейським Союзом, отримають глобальне значення, поза межа однієї юрисдикції.

Однак, у наукових колах існує дискусія щодо актуальності цього ефекту в контексті ШІ. А. Бредфорд наголошує, що, як і у випадку з GDPR, величезний ринок ЄС та екстериторіальний принцип дії AI Act змусять компанії з різних країн уніфікувати свої продукти відповідно до європейських стандартів, оскільки підтримувати різні версії продукту для різних ринків економічно невигідно [15, с. 15]. Ч. Сабель та Дж. Цайтлін висувають альтернативну концепцію «експериментального врядування». Вони стверджують, що через фундаментальну невизначеність, пов'язану з розвитком ШІ, AI Act слід розглядати не як остаточний міжнародний стандарт, а як один із багатьох регуляторних експериментів, а різні юрисдикції розглядаються як учасники глобального процесу взаємного моніторингу та навчання, що з часом може призвести до конвергенції на основі найбільш ефективних практик [23, с. 280]. На нашу думку, хоча «ефект Брюсселя» може мати місце, його вплив матиме обмежений та опосередкований характер через активну регуляторну політику інших країн та міжнародних об'єднань. Це робить «експериментальне врядування» більш реалістичною моделлю майбутнього міжнародного регулювання ШІ.

© Гура М. В., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Для України, яка знаходиться на шляху євроінтеграції, адаптація національного законодавства до норм AI Act є не просто бажаною, а обов'язковою умовою. Цей імператив має подвійну природу. По-перше, це необхідність гармонізації національного законодавства з acquis communautaire. По-друге, це економічна необхідність, адже український IT-сектор значною мірою орієнтований на ринок ЄС. Екстериторіальний принцип дії AI Act означає, що будь-яка українська IT-компанія, яка має намір постачати свої AI-рішення на європейський ринок, повинна дотримуватися вимог європейського законодавства, незалежно від стану національного регулювання. Ігнорування цих правил загрожує не лише втратою доступу до європейського ринку, а й фінансовими втратами, що можуть сягати 35 мільйонів євро або 7% від загального світового річного обороту компанії [20].

Перед українською правовою системою постає складне завдання: у стислі терміни та в умовах воєнного стану здійснити масштабну рецепцію інноваційного та комплексного європейського законодавства. Але нормативних змін може бути не достатньо для всебічної імплементації європейських норм, адже необхідн інституційна розбудова та впровадження нових економічних стимулів для українських компаній. Адекватна та швидка реакція українських регуляторів визначатиме не лише майбутнє правового регулювання ШІ в Україні, а й конкурентоспроможність її технологічного сектору у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядаються різні аспекти даної проблеми і на які спирається автор. Проблематика правового регулювання ШІ перебуває у фокусі уваги як вітчизняних та зарубіжних науковців. Основним питанням, що стало предметом наукової дискусії є визначення правового статусу ШІ.

Тут можна виокремити дві основні позиції. О. Баранов наголошує, що найбільш прийнятним на сучасному етапі є розгляд ШІ як об'єкта права [1, с. 29]. Такий підхід, на його думку, дозволяє уникнути надмірної теоретизації та вирішити практичне питання відповідальності за шкоду, завдану діями ШІ, покладаючи її на людських агентів – розробників, власників чи операторів системи. Інші дослідники висловлюють протилежну думку, пропонуючи наділити «сильний» ШІ спеціальним правовим статусом «електронної особи» [10, с. 68]. Ця концепція актуалізує проблему відповідальності автономних систем, які здатні приймати рішення без прямого втручання людини.

На нашу думку, хоча концепція «електронної особи» наразі є передчасною, визначення ШІ лише як пасивного об'єкта не враховує його унікальних властивостей, зокрема здатності до самонавчання та автономії. Важливо зауважити, що європейський законодавець в AI Act уникнув цього філософсько-правового питання та зосередив увагу на регулюванні ШІ як продукту та покладанні чітких обов'язків на його провайдерів та користувачів [9, с. 147]. Аналізуючи стан національного законодавства у сфері регулювання ШІ, О. Турецька та Т. Яворська, доходять висновку про його фрагментарність та недостатність [7, с. 13]. Дослідники наголошують на відсутності узгодженої нормативної бази та стандартів, що створює правову невизначеність [12; 13; 19].

Попри наявність наукових праць, в яких досліджуються окремі аспекти правового статусу ШІ та виклики його регулювання, на сьогодні відсутнє комплексне дослідження, яке б системно аналізувало виклики та перспективи адаптації законодавства України до специфічної, ризик-орієнтованої моделі, запропонованої в EU AI Act. Залишаються недостатньо дослідженими питання інституційного забезпечення імплементації, техніко-юридичні аспекти розробки стандартів та економічний вплив нового регулювання на український IT-ринок.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є ідентифікація головних нормативних, інституційних, техніко-юридичних та економічних викликів для правової системи України в процесі його імплементації та розробка обґрунтованих пропозицій щодо шляхів адаптації національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. *Ризик-орієнтований підхід та структура EU AI Act.*

В основі архітектури AI Act лежить ризик-орієнтований підхід (risk-based approach), що є спробою знайти пропорційний баланс між стимулюванням інновацій та захистом фундаментальних прав, здоров'я та безпеки громадян [17, с. 2-4]. Замість позитивістського регулювання ШІ, європейський нормотворець диференціював вимоги залежно від рівня потенційної шкоди, яку може завдати та чи інша AI-система. Цей підхід відображається у чотирирівневій «піраміді ризиків».

Хоча ризик-орієнтований підхід отримав широке схвалення як прагматична та пропорційна модель регулювання, він не уникнув і гострої наукової критики. М. Еберс стверджує, що, попри декларації, AI Act не завжди дотримується справді ризик-орієнтованого підходу

[17, с. 10]. На його думку, у Регламенті часто відбувається категоризація за сферами застосування (наприклад, Додаток ІІІ), а індивідуальна оцінка ризику конкретної системи, що може призводити до надмірного або недостатнього регулювання [17, с. 10]. А. Барічелла наголошує на недостатній гнучкості такого статичного підходу до класифікації ризиків в умовах стрімкого технологічного розвитку, що може призвести до «регуляторного застаріванння» [14, с. 4].

На наш погляд, більш обґрунтованою є позиція, що ризик-орієнтований підхід є концептуально правильною відправною точкою, однак його ефективність буде залежати від гнучкості механізмів імплементації, зокрема від здатності регуляторів швидко переглядати списки систем високого ризику та адаптувати вимоги до нових технологічних реалій.

Системи ШІ розмежовуються в залежності від рівню потенційного ризику: неприйнятний, високий, обмежений та мінімальний ризик.

Неприйнятний ризик визначається для систем ШІ які становлять настільки очевидну загрозу для основоположних цінностей ЄС та прав людини, що підлягають повній забороні (Стаття 5 Регламенту). До них належать, зокрема:

1) системи, що використовують підсвідомі, маніпулятивні чи обманні техніки для спотворення поведінки людини, завдаючи їй значної шкоди;

2) системи, що експлуатують вразливості певних груп осіб (наприклад, дітей чи людей з інвалідністю);

3) системи соціального скорингу (social scoring), що використовуються державними органами для оцінки надійності громадян;

4) системи віддаленої біометричної ідентифікації в режимі реального часу в публічних місцях з правоохоронною метою (за деякими суворо визначеними винятками) [22, ст. 5].

Високий ризик становлять системи ШІ, використання яких може створити значні ризики для здоров'я, безпеки або фундаментальних прав людини. Стаття 6 та Додаток ІІІ Регламенту відносять до цієї категорії дві групи систем:

1) системи, що є компонентами безпеки продуктів, які підпадають під дію іншого секторального законодавства ЄС (наприклад, медичні вироби, іграшки, автомобілі, ліфти та ін.).

2) системи у восьми специфічних сферах, зокрема: біометрична ідентифікація та категоризація фізичних осіб; управління критичною інфраструктурою; освіта та професійна підготовка; працевлаштування та управління персоналом; доступ до основних приватних та публічних послуг (включно з кредитним скорингом); правоохоронна діяльність; управління міграцією та прикордонний контроль; відправлення правосуддя та демократичні процеси [22, ст. 6].

До провайдерів таких систем висуваються суворі вимоги:

1) система управління ризиками: обов'язок впровадити та підтримувати безперервний процес ідентифікації, оцінки та мінімізації ризиків протягом усього життєвого циклу системи [22, ст. 9];

2) управління даними: вимоги до якості, релевантності та репрезентативності наборів даних, що використовуються для тренування, валідації та тестування, з метою запобігання дискримінаційним упередженням (bias) [22, ст. 10];

3) технічна документація: обов'язок створювати та постійно оновлювати детальну документацію, що демонструє відповідність системи ШІ всім вимогам Регламенту [22, ст. 11];

4) ведення записів: системи повинні мати можливість автоматично реєструвати події (вести логи) для відстежування їх функціонування [22, ст. 12];

5) прозорість та надання інформації: користувачі мають бути забезпечені чіткою та зрозумілою інформацією про можливості, обмеження та правильне використання системи ШІ [22, ст. 13];

6) людський нагляд: системи мають бути розроблені таким чином, щоб забезпечити можливість ефективного контролю з боку людини, включно з можливістю втручання або його повної зупинки [22, ст. 14];

7) точність, надійність та кібербезпека: системи повинні досягати належного рівня продуктивності та бути стійкими до помилок і спроб зловмисного втручання [22, ст. 15].

Обмежений ризик охоплює системи ШІ, які несуть переважно ризики, пов'язані з прозорістю. До них застосовуються специфічні зобов'язання щодо інформування. Наприклад, користувачі чат-ботів повинні знати, що вони спілкуються з машиною, а контент, згенерований ШІ, має бути відповідно позначений.

Переважна більшість систем ШІ, що використовуються сьогодні в ЄС (спам-фільтри, рекомендаційні системи, ШІ у відеоіграх), належать до категорії «мінімального ризику» і не підпадають під дію жорстких регуляторних вимог. Для них Регламент заохочує добровіль-

не прийняття кодексів поведінки [12].

Для забезпечення однакового застосування Регламенту на всій території ЄС створюється нова інституційна архітектура, ключовими елементами якої є Європейський офіс зі штучного інтелекту (European AI Office) та Європейська рада зі штучного інтелекту (European Artificial Intelligence Board), що складається з представників національних наглядових органів.

Правове поле для ШІ в Україні.

На відміну від комплексного та проактивного підходу ЄС, поточний стан правового регулювання сфери ШІ в Україні можна охарактеризувати як фрагментарний, реактивний та переважно декларативний.

Ключовим стратегічним документом в цьому напрямку є Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р [6; 8].

Цей документ був необхідним кроком, адже він вперше на урядовому рівні визначив пріоритети та окреслив основні виклики, що потребують вирішення. Серед них – «відсутність або недосконаліть правового регулювання штучного інтелекту», «недостатній рівень інформаційної безпеки» та «складність перевірки відповідності роботи систем штучного інтелекту законодавству та етичним принципам» [6; 8]. Однак, за своєю правовою природою, Концепція є документом політичного планування і не містить норм прямої дії, залишаючи відкритим питання про механізми її реалізації.

Спеціальне законодавство, яке б комплексно врегулювало розробку, впровадження та використання систем ШІ, наразі відсутнє в Україні.

Окремі аспекти опосередковано охоплюються чинними нормативно-правовими актами, зокрема, ЗУ «Про захист персональних даних», ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та ЗУ «Про електронні комунікації». Проте зазначені закони не враховують особливостей, пов’язаних з технологіями ШІ.

Певним кроком на шляху до гармонізації українського та європейського законодавства у сфері ШІ є законопроєкт № 8153 «Про захист персональних даних», який має на меті імплементацію норм GDPR, зокрема щодо автоматизованого прийняття рішень [3]. Показовими є спроби галузевого регулювання, зокрема, законопроєкт № 10392 про академічну доброчесність, в якому передбачено відповідальність за використання ШІ при написанні наукових робіт [5].

Врегулювання окремих, найбільш актуальних проявів використання нової технології, є характерним для початкових етапів регламентації нового явища або суспільних відносин. Проте, це принципово відрізняється від комплексної, ризик-орієнтованої позиції відображеній в EU AI Act. Таким чином, можна підтвердити наявність істотної нормативної та концептуальної прогалини, яка потребує якнайшвидшого заповнення.

Ця ситуація не є унікальною для України та відображає загальносвітовий виклик, що постає перед правовими системами в епоху цифрової трансформації.

Цифрові інновації, зокрема технології штучного інтелекту та Big Data, спричиняють фундаментальну зміну в системі створення, передачі та зберігання документів, що, своєю чергою, трансформує саму природу правових відносин [25, с. 175]. Водночас, аналізуючи досвід інших країн, науковці доходять висновку, що наявні законодавчі рамки часто виявляються неготовими до забезпечення належного захисту даних та кібербезпеки в умовах, що стрімко змінюються [16, с. 268].

Українська проблема фрагментарності нормативного регулювання ШІ є проявом глобального «розриву» між швидкими темпами технологічного розвитку та реактивністю правових інститутів, що підкреслює необхідність швидкої розробки та впровадження адаптивного законодавства у сфері регулювання ШІ.

Імплементація AI Act є складним завданням, що зумовлює для України низку викликів, які можна об’єднати у чотири категорії.

1. Нормотворчі виклики. Масштаб необхідних законодавчих змін потребує переосмислення значної частини чинного законодавства. Недостатньо розробити та впровадити спеціальний закон «Про штучний інтелект», який би відтворював структуру та основні положення європейського Регламенту.

Необхідно провести комплексний аналіз та внести зміни до чинних нормативних актів у сферах захисту прав споживачів, технічного регулювання, оцінки відповідності, цивільної та кримінальної відповідальності, щоб забезпечити їх узгодженість та уникнути правових колізій.

2. Інституційні виклики. Ефективне функціонування моделі, закладеної в AI Act, неможливе без розгалуженої та компетентної інституційної інфраструктури, яка включає створення національних наглядових та нотифікованих органів з оцінки відповідності. В Ук-

раїні на сьогодні відсутній єдиний державний орган, який би мав мандат, ресурси та технічну експертизу для виконання функцій нагляду за ринком систем ШІ, проведення розслідувань, накладення санкцій та сертифікації систем високого ризику [24].

Створення такого органу є предметом чисельних обговорень. Прихильники «м'якого», бізнес-орієнтованого формату, що знаходить підтримку в Міністерстві цифрової трансформації, наголошують на пріоритеті саморегуляції та уникненні надмірного тиску на ІТ-сектор на початкових етапах [27].

Ця модель передбачає поступовий перехід від добровільних інструментів до обов'язкових стандартів. Водночас, представники правозахисних організацій та частина експертної спільноти висловлюють занепокоєння, що такий підхід може призвести до недостатнього захисту прав громадян [26]. Вони наголошують на доцільності створення незалежного та централізованого регулятора з чіткими повноваженнями з самого початку, за аналогією з антикорупційними чи антимонопольними органами, щоб уникнути «захоплення» регулятора галузевими інтересами.

На нашу думку, оптимальним є компромісний варіант: створення єдиного координаційного та наглядового органу з поетапним збфльшенням його повноважень (від моніторингу, надання рекомендацій та управління «регуляторними пісочницями», і до поступово переходу до функцій ринкового нагляду та правозастосування).

3. Техніко-юридичні виклики. AI Act встановлює низку високотехнологічних вимог, проте залишає деталізацію їх реалізації на рівень гармонізованих європейських стандартів. Для України це означає необхідність розробки або адаптації національних стандартів (ДСТУ), методологій оцінки ризиків та процедур аудиту відповідності. Це завдання ускладнюється гострим дефіцитом кваліфікованих фахівців на перетині права, етики та комп'ютерних наук, здатних проводити такий складний технічний аудит.

Ініціатива Міністерства цифрової трансформації щодо розробки відповідної методології є кроком у правильному напрямку, але її масштабування на всю країну залишається серйозним викликом [4].

У цьому контексті виникає наукова дискусія щодо першочерговості викликів. З одного боку, вважається, що ключовим завданням є саме узгодження технологічного прогресу з міжнародними правовими стандартами та практиками кібербезпеки, особливо в частині функціонування електронного документообігу, який є аналогом вимог AI Act до технічної документації та ведення записів [25, с. 174]. Цей підхід пріоритезує розробку досконалих технічних та правових норм.

З іншого боку, Е. Ксіхо та співавтори висувають тезу про те, що навіть ідеально розроблені стандарти залишаться «мертвими» без належної інституційної спроможності для їх впровадження та контролю, пропонуючи як рішення створення національного центру кібербезпеки [16, с. 269]. На наш погляд, ці два підходи не суперечать, а доповнюють один одного.

Ефективна імплементація AI Act в Україні неможлива ані без розробки деталізованих національних стандартів, ані без створення компетентного органу, здатного забезпечити їх дотримання. Це дві невід'ємні складові єдиного процесу.

4. Економічні виклики. Імплементація AI Act неминуче може створити фінансове та адміністративне навантаження на бізнес. Це питання є центральним у дискусії між регуляторами та ІТ-компаніями.

Представники європейських стартапів та венчурних інвесторів висловлювали занепокоєння, що жорсткі вимоги можуть «задушити інновації», підвищити вартість розробки та зробити європейські компанії неконкурентоспроможними у порівнянні з американськими та китайськими [18; 26]. Дослідження, проведене appliedAI, показало, що 50% AI-стартапів вважають, що AI Act значно сповільнить інновації в Європі.

Проте, прихильники регулювання, ввжають, що впровадження чітких та узгоджених норм збільшать довіру споживачів та бізнесу до технологій ШІ, що в середньостроковій перспективі стимулюватиме їх впровадження та інвестиції, а правова визначеність є не бар'єром, а передумовою для сталого розвитку ринку [21, с. 5]. На наш погляд, обидві позиції мають раціональне підґрунтя.

Але, ризик сповільнення інновацій є реальним, особливо для малих та середніх підприємств. З огляду на зазначене, ключовим завданням для України є не копіювання, а розумна адаптація, що передбачає створення спеціальних механізмів підтримки для стартапів, використання «регуляторних пісочниць» та диференційований підхід до накладення санкцій, як це передбачено в AI Act.

Для демонстрації нормативної неузгодженості між нормами AI Act та українським законодавством, доцільно навести порівняльну таблицю.

Таблиця 1. Порівняльний аналіз ключових вимог до систем ШІ високого ризику.
Table 1. Comparative analysis of key requirements for high-risk AI systems

Вимога EU AI Act (Статті 9-15)	Наявність аналогічної норми в законодавстві України	Прогалини та невідповідності
Система управління ризиками (ст. 9)	Відсутня	Немає системної вимоги до розробників проводити та документувати оцінку ризиків для фундаментальних прав протягом життєвого циклу системи.
Управління даними та якість даних (ст. 10)	Частково в ЗУ «Про захист персональних даних»	Чинні норми стосуються персональних даних, але не охоплюють вимоги до репрезентативності, повноти та відсутності помилок у тренувальних та тестових датасетах для уникнення упередженості.
Технічна документація (ст. 11)	Відсутня	Немає обов'язку створювати та підтримувати детальну технічну документацію, що демонструє відповідність системи ШІ вимогам безпеки та прозорості.
Ведення журналів (ст. 12)	Відсутня	Немає вимоги до систем високого ризику автоматично генерувати логи для забезпечення відстежуваності операцій.
Прозорість та надання інформації (ст. 13)	Відсутня	Відсутні чіткі зобов'язання надавати користувачам детальну інформацію про можливості, обмеження та призначення системи ШІ.
Людський нагляд (ст. 14)	Відсутня	Законодавство не встановлює конкретних вимог до проєктування систем для забезпечення ефективного людського контролю, включаючи можливість втручання та зупинки.
Точність, надійність, кібербезпека (ст. 15)	Частково в ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»	Існують загальні вимоги до кібербезпеки, але відсутні специфічні норми щодо надійності та точності саме для систем ШІ.

Перспективи та стратегічні напрями адаптації. Оптимальним шляхом для України є поетапний підхід, що поєднує інструменти «м'якого» та «жорсткого» права, як це, зокрема, передбачено Дорожньою картою з регулювання ШІ в Україні, розробленою Міністерством цифрової трансформації.Складність полягає в тому, що ефективній імплементації «жорсткого права» у вигляді обов'язкового до виконання закону має передувати етап активного

застосування інструментів «м'якого права». Такий порядок дозволить підготувати ринок, розбудувати інституційну спроможність та накопичити необхідну експертизу, мінімізуючи регуляторний шок для економіки.На першому (підготовчому) етапі адаптації ключову роль мають відіграти два інструменти: «регуляторні пісочниці» та розробка та поширення добровільних стандартів і методологій. «Регуляторні пісочниці», створення спеціальних правових режимів для інноваційних проєктів у сфері ШІ, є однією з найбільш перспективних ідей, прямо передбачених AI Act [22, ст. 57]. «Регуляторна пісочниця» – це контрольоване середовище, в якому компанії (передусім стартапи) можуть тестувати свої продукти на відповідність майбутнім вимогам законодавства під наглядом та за методичної підтримки регулятора [2]. Це дозволяє стимулювати інновації, розвивати культуру «відповідності через проєктування» та накопичувати практичний досвід для бізнесу і майбутнього наглядового органу.Другий інструмент - розробка та поширення добровільних стандартів і методологій. Необхідно активно підтримати роботу Міністерства цифрової трансформації щодо розробки національної методології оцінки ризиків систем ШІ, адаптуючи найкращі європейські практики, зокрема методологію HUDERIA [11, с. 157]. Паралельно слід заохочувати бізнес до добровільного прийняття кодексів поведінки та галузевих стандартів.Після завершення підготовчого етапу, слід розпочати повноцінну імплементацію норм AI Act. Це потребує наступних кроків: 1) створення міжвідомчої робочої групи за участі представників Міністерства цифрової трансформації, Міністерства юстиції, профільних комітетів Верховної Ради України, наукової спільноти та асоціацій ІТ-бізнесу для розробки проєкту рамкового закону про ШІ; 2) пріоритетне вирішення інституційного питання та а розробка законопроєкту, яка має йти паралельно з визначенням моделі, повноважень та джерел фінансування Національного наглядового органу у сфері ШІ; 3) забезпечення широкого публічного обговорення законопроєкту для досягнення суспільного консенсусу та збалансування інтересів усіх стейкхолдерів; 4) поетапне введення в дію норм закону, починаючи з регулювання систем високого ризику, щоб надати бізнесу достатньо часу для адаптації.

Висновки. Адаптація законодавства України до норм EU Artificial Intelligence Act є складним, багатовимірним, але безальтернативним процесом, що відповідає стратегічному курсу держави на європейську інтеграцію. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що цей процес генерує для української правової системи низку викликів: нормотворчих, інституційних, техніко-юридичних та економічних. Найбільш критичним серед них є інституційний, що обумовлюється відсутністю в Україні компетентного наглядового органу, здатного забезпечити ефективне виконання майбутнього законодавства. Водночас, ці виклики створюють унікальну можливість для побудови в Україні сучасної, гнучкої та ефективної системи правового регулювання ШІ, що відповідатиме найкращим європейським стандартам. В цьому контексті доцільно відмовитись від поспішної та механічної рецепції європейських норм на користь поміркованої, поетапної стратегії. Новизна даного дослідження полягає у систематизації викликів гармонізації українського законодавства з EU AI Act за чотирма ключовими напрямами та запропоновано дорожню карту адаптації, яка ґрунтується на прагматичному підході, що передбачає використання інструментів «м'якого права» (зокрема «регуляторних пісочниць») на підготовчому етапі для мінімізації ризиків та розбудови інституційної спроможності перед повноцінним впровадженням «жорсткої» нормативної регламентації.

Перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі вбачаються у поглибленому дослідженні окремих аспектів імплементації, зокрема: розробці детальної моделі функціонування національного наглядового органу; аналізі питань цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану системами ШІ, в контексті проєкту європейської Директиви про відповідальність у сфері ШІ; а також у дослідженні довгострокових правових наслідків розвитку автономних систем та їх потенційного впливу на доктрину правосуб'єктності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Баранов О. А. Особливості визначення правового статусу робота із штучним інтелектом. *Інформація і право.* 2023. № 4 (47). С. 40–54. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291581 (дата звернення: 15.10.2025).

2.Варинський В. О. Правосуб'єктність штучного інтелекту: критичний погляд на автономність. *Інформація і право.* 2024. № 4 (51). С. 83–94. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4(51).317919 (дата звернення: 15.10.2025).

3.В Україні анонсували запуск «регуляторної пісочниці» для розробників штучного інтелекту. *Bazilik Media*. URL: https://bazilik.media/v-ukraini-anonsuvaly-zapusk-rehuliatornoi-pisochnytsi-dlia-rozrobnykiv-shtuchnoho-intelektu/ (дата звернення: 15.10.2025).

4.Захист персональних даних і ШІ: Законопроєкт №8153, GDPR та Закон ЄС про ШІ у контексті технологій штучного інтелекту. *Центр Дністрянського*. URL: https://dc.org.ua/news/zahyst-personalnyh-danyh-i-shi-zakonoproekt-8153-gdpr-ta-zakon-es-pro-shi-u-konteksti-tehnologiy-shtuchnogo-intelektu (дата звернення: 15.10.2025).

5.Майбутнє регулювання штучного інтелекту в Україні: аналіз Білої книги з регулювання ШІ. *Центр Дністрянського*. URL: https://dc.org.ua/news/maybutne-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-analiz-biloyi-knygy-z-regulyuvannya-shi (дата звернення: 15.10.2025).

6.Новий законопроєкт про використання штучного інтелекту в навчальних закладах. *Українська студентська ліга*. URL: https://www.usl.org.ua/usl-news/noviy-zakonoproekt-pro-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-navchalnih-zakladah (дата звернення: 15.10.2025).

7.Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text (дата звернення: 16.10.2025).

8.Турецька О. В., Яворська Т. М. Стан нормативно-правового регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2025. № 17 (1). С. 215–219. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/17334 (дата звернення: 18.10.2025)

9.Уряд затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. *Лабораторія цифрової безпеки*. 2020. URL: https://dslua.org/publications/uriad-zatverdyv-kontseptsiiu-rozvytku-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-z-urakhuvanniam-propozytsiy-tsyfrolaby/ (дата звернення: 15.10.2025).

10. Харитонов Є., Харитонова О. ШІ як бінарна категорія ІТ. *ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до прагматичних рішень : кол. монографія* / за заг. ред. Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – С. 93–118. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c56cc38a-029c-457e-9732-20efe8ff1d6b/content (дата звернення: 18.10.2025)

11. Яновицька Г. Б. Гармонізація процесів нормативного регулювання використання штучного інтелекту в Україні та інших країнах Європи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 4 (32). С. 593–602. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7950 (дата звернення: 18.10.2025)

12. AI Act Explorer. *Artificialintelligenceact.eu*. URL: https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/ (дата звернення: 15.10.2025).

13. AI governance: EU and US converge on risk-based approach amid stark differences. *Hertie School*. URL: https://www.hertie-school.org/en/digital-governance/research/blog/detail/content/ai-governance-eu-and-us-converge-on-risk-based-approach-amid-stark-differences (дата звернення: 15.10.2025).

14. Barichella A. Regulating artificial intelligence at the EU level: obstacles and prospects. *Jacques Delors Institute*. 2023. 12 p. URL: https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/PP294_Regulation_IA_Barichella_EN.pdf (дата звернення: 18.10.2025).

15. Bradford A. The Brussels Effect: How the European Union Rules the World. Oxford : Oxford University Press, 2020. 424 p. URL: https://academic.oup.com/book/36491/chapter-abstract/321182245 (дата звернення: 18.10.2025).

16. Digital Transformation in the Legal Sector: Challenges and Opportunities for Cybersecurity and Data Protection / E. Xhixho et al. *Law, State and Telecommunications Review*. 2025. Vol. 17, no. 1. P. 250–271. DOI: doi.org/10.26512/lstr.v17i1.56176 (дата звернення: 18.10.2025).

17. Ebers M. Truly Risk-Based Regulation of Artificial Intelligence: How to Implement the EU's AI Act. *European Journal of Risk Regulation*. 2024. No. 16 (2). P. 684–703. DOI: doi.org/10.1017/err.2024.78 (дата звернення: 18.10.2025).

18. EU AI Act takes effect, and startups push back. Here's what you need to know. *Vestbee*. 2025. URL: https://www.vestbee.com/insights/articles/eu-ai-act-takes-effect-what-you-need-to-know (дата звернення: 15.10.2025).

19. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence. *European Parliament*. URL: (https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence) (дата звернення: 15.10.2025).

20. How the EU AI Act affects US-based companies. *KPMG*. 2024. URL: https://kpmg.com/us/en/articles/2024/how-eu-ai-act-affects-us-based-companies.html (дата звернення: 15.10.2025).

21. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. L, 2024/1689.

22. Sabel C., Zeitlin J. Learning from Difference: The New Architecture of Experimentalist Governance in the EU. *European Law Journal*. 2008. Vol. 14(3). P. 271–327.

23. Safeguarding human rights in the sphere of AI in Ukraine. *ECNL*. URL: https://ecnl.org/impact-story/safeguarding-human-rights-sphere-ai-ukraine (дата звернення: 15.10.2025).

24. The transformation of legal frameworks through secure digitisation / V. Savchenko et al. *African journal of applied research*. 2025. Vol. 11, no. 1. P. 173–193. DOI: https://doi.org/10.26437/ajar.v11i1.835 (дата звернення: 15.10.2025).

25. Threat to innovation? Survey of European start-ups on the EU AI Act. *appliedAI Initiative GmbH.* 2023. URL: https://www.unternehmertum.de/en/topics/ai/threat-to-innovationsurvey-european-start-ups-on-eu-ai-act (дата звернення: 15.10.2025).

26. Ukraine's AI road map seeks to balance innovation and security. *Atlantic Council*. URL: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-ai-road-map-seeks-to-balance-innovation-and-security/ (дата звернення: 15.10.2025).

27. Veale M., Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. *Computer Law Review International*. 2021. Vol. 22(4). P. 97–112. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2107.03721 (дата звернення: 15.10.2025).

Стаття надійшла до редакції 06.10.2025 Переглянуто 09.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 24.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

M. V. HURA
PhD in Law,
Senior Lecturer of the Department of Civil Law Disciplines,
E-mail: m.gura@karazin.ua , ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7695-7672
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE NORMS OF THE EU ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT: CHALLENGES AND PROSPECTS

ANNOTATION. *Introduction.* This paper provides a comprehensive analysis of the adaptation process of Ukraine's national legislation to Regulation (EU) 2024/1689, known as the EU Artificial Intelligence Act (AI Act). The study aims to identify the key challenges facing the Ukrainian legal system in implementing this act and to develop grounded proposals for strategic directions of harmonisation. The methodological basis of the work consists of general scientific and special methods of cognition, including comparative-legal, systemic-structural, formal-dogmatic, and forecasting methods.

Summary of the main results of the study. The key principles and structure of the AI Act are examined, emphasising a risk-based approach that classifies artificial intelligence (AI) systems into four risk levels. An audit of the current state of AI legal regulation in Ukraine was conducted, revealing its fragmented nature and the absence of a comprehensive, systemic approach, which creates a significant normative gap with EU legislation. The novelty of the research lies in the systematisation of challenges for Ukraine, which are classified into four groups: normative, institutional, technical-legal, and economic.

Conclusion. It is substantiated that the most critical challenge is institutional, related to the absence of a competent national supervisory authority. For the first time, a comprehensive roadmap for adaptation is proposed, envisioning a phased approach. The research results are of practical importance for legislative bodies, scholars, and representatives of the IT industry.

KEYWORDS: *artificial intelligence, EU AI Act, legal regulation, risk-based approach, adaptation of legislation, digital European integration, harmonisation of law.*

REFERENCES

1. Baranov O. A. (2023). Peculiarities of determining the legal status of an artificial intelligence robot. *Information and law*. № 4 (47). P. 40–54. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291581 (accessed: 15.10.2025) (in Ukrainian).
2. Varynskyi V. O. (2024). Legal personality of artificial intelligence: a critical view of autonomy. *Information and Law*. № 4 (51). P. 83–94. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4(51).317919. (accessed: 15.10.2025) (in Ukrainian).
3. Ukraine announces the launch of a "regulatory sandbox" for artificial intelligence developers. (2024). *Bazilik Media*. URL: https://bazilik.media/v-ukraini-anonsuvaly-zapusk-rehuliatornoi-pisochnytsi-dlia-rozrobnykiv-shtuchnoho-intelektu/ (accessed: 15.10.2025) (in Ukrainian).
4. Personal data protection and AI: Draft Law No. 8153, GDPR and the EU AI Law in the context of artificial intelligence technologies. (2025). *Dniester Center*. URL: https://dc.org.ua/news/zahyst-personalnyh-danyh-i-shi-zakonoproekt-8153-gdpr-ta-zakon-es-pro-shi-u-konteksti-tehnologiy-shtuchnogo-intelektu (accessed: 15.10.2025) (in Ukrainian).
5. The future of artificial intelligence regulation in Ukraine: analysis of the White Paper on AI regulation. (2024). *Dniester Center*. URL: https://dc.org.ua/news/maybutne-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-analiz-biloyi-knygy-z-regulyuvannya-shi (accessed: 15.10.2025) (in Ukrainian).
6. A new bill on the use of artificial intelligence in educational institutions. (2024). *Ukrainian Student League.* URL: https://www.usl.org.ua/usl-news/noviy-zakonoproekt-pro-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-navchalnih-zakladah (accessed: 15.10.2025) (in Ukrainian).
7. On Approval of the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine. of Ministers of Ukraine dated 02.12.2020 No. 1556-r: as of December 29. 2021 p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text (accessed: 16.10.2025) (in Ukrainian).
8. Turetska O. V., Yavorska T. M. (2025). The state of regulatory and legal frameworks for artificial intelligence in Ukraine and worldwide. *Bulletin of the Vasyl Stus DonNU Student Scientific Society*. No. 17 (1). C. 215–219. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/17334 (accessed: 18.10.2025) (in Ukrainian).
9. The government approved the Concept of Artificial Intelligence Development in Ukraine. *Digital Security Laboratory.* 2020. URL: https://dslua.org/publications/uriad-zatverdyv-kontseptsiiu-rozvytku-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-z-urakhuvanniam-propozytsiy-tsyfrolaby/ (accessed: 15.10.2025) (in Ukrainian).
10. Kharytonov Ye., Kharytonova O. (2025). AI as a binary category of IT. *In* IT Law During the Hybrid War: From Paradigm Search to Pragmatic Solutions : collective monograph. Ed. by Ye. Kharytonov, O. Kharytonova, I. Davydova. Odesa : Feniks. P. 93–118. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c56cc38a-029c-457e-9732-20efe8ff1d6b/content (accessed: 18.10.2025) (in Ukrainian).
11. Yanovytska H. (2024). Harmonisation of the processes of regulatory regulation of the use of artificial intelligence in Ukraine and other European countries. *Scientific Innovations and Advanced Technologies*. № 3. C. 156–159. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7950 (accessed: 18.10.2025) (in Ukrainian).
12. AI Act Explorer. *Artificialintelligenceact.eu*. URL: https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/ (accessed: 15.10.2025).
13. AI governance: EU and US converge on risk-based approach amid stark differences. *Hertie School*. URL: https://www.hertie-school.org/en/digital-governance/research/blog/detail/content/ai-governance-eu-and-us-converge-on-risk-based-

approach-amid-stark-differences (accessed: 15.10.2025).

14. Barichella A. (2023). Regulating artificial intelligence at the EU level: obstacles and prospects. *Jacques Delors Institute*. 2023. 12 p. URL: https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/PP294_Regulation_IA_Barichella_EN.pdf (accessed: 18.10.2025).

15. Bradford A. The Brussels Effect: How the European Union Rules the World. Oxford : Oxford University Press, 2020. 424 p. URL: https://academic.oup.com/book/36491/chapter-abstract/321182245 (accessed: 18.10.2025).

16. E. Xhixho et al. (2025). Digital Transformation in the Legal Sector: Challenges and Opportunities for Cybersecurity and Data Protection. *Law, State and Telecommunications Review*. Vol. 17, no. 1. P. 250–271. DOI: doi.org/10.26512/lstr.v17i1.56176 (accessed: 18.10.2025).

17. Ebers M. (2024). Truly Risk-Based Regulation of Artificial Intelligence: How to Implement the EU's AI Act. *European Journal of Risk Regulation*. No. 16 (2). P. 684–703. DOI: doi.org/10.1017/err.2024.78 (accessed: 18.10.2025).

18. EU AI Act takes effect, and startups push back. Here's what you need to know. *Vestbee*. 2025. URL: https://www.vestbee.com/insights/articles/eu-ai-act-takes-effect-what-you-need-to-know (accessed: 15.10.2025).

19. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence. *European Parliament*. URL:(https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence) (accessed: 15.10.2025).

20. How the EU AI Act affects US-based companies. *KPMG*. 2024. URL: https://kpmg.com/us/en/articles/2024/how-eu-ai-act-affects-us-based-companies.html (accessed: 15.10.2025).

21. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. L, 2024/1689.

22. Sabel C., Zeitlin J. (2008). Learning from Difference: The New Architecture of Experimentalist Governance in the EU. *European Law Journal*. Vol. 14(3). P. 271–327.

23. Safeguarding human rights in the sphere of AI in Ukraine. *ECNL*. URL: https://ecnl.org/impact-story/safeguarding-human-rights-sphere-ai-ukraine (accessed: 15.10.2025).

24. Savchenko V. et al. (2025). The transformation of legal frameworks through secure digitisation / V. Savchenko et al. *African journal of applied research*. 2025. Vol. 11, no. 1. P. 173–193. DOI: https://doi.org/10.26437/ajar.v11i1.835 (accessed: 15.10.2025).

25. Threat to innovation? Survey of European start-ups on the EU AI Act. *appliedAI Initiative GmbH.* 2023. URL: https://www.unternehmertum.de/en/topics/ai/threat-to-innovationsurvey-european-start-ups-on-eu-ai-act (accessed: 15.10.2025).

26. Ukraine's AI road map seeks to balance innovation and security. *Atlantic Council*. URL: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-ai-road-map-seeks-to-balance-innovation-and-security/ (accessed: 15.10.2025).

27. Veale M., Borgesius F. (2021). Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. *Computer Law Review International*. Vol. 22 (4). P. 97–112. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2107.03721 (accessed: 15.10.2025)

The article was received by the editors 06.10.2025 The article was revised 09.11.2025
The article is recommended for printing 24.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-13
УДК 347.2

МІЧУРІН Є.О.
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
E-mail: michurin@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4283-4604
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ І АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ПРИВАТНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Глобальний процес цифровізації суспільства призвів до використання штучного інтелекту у різних сферах життя людини. Його застосування у академічному середовищі має сполучатися з забезпеченням довіри та необхідністю достовірності щодо наукових праць. Цим пояснюється необхідність встановлення чітких правил використання штучного інтелекту у навчанні і науці. На цій основі необхідно розробити обґрунтовану систему щодо коректного застосування штучного інтелекту у науковій та освітній діяльності.

Мета статті полягає у формуванні наукового підходу щодо можливостей використання штучного інтелекту з додержанням правил академічної доброчесності. Використані наступні методи дослідження. Формально-логічний – у виявленні проявів використання штучного інтелекту у науковій та навчальній діяльності. Системно-структурний метод був застосований задля з'ясування особливостей дотримання правил академічної доброчесності за допомогою технічних досягнень. Діалектичний метод був використаний при співставленні дотримання та порушення правил академічної доброчесності із застосуванням штучного інтелекту.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Доведено, що є порушенням авторського права і академічної доброчесності видавати отриману від штучного інтелекту інформацію за власний авторський твір. Наголошується, що відомості, одержані з використанням ШІ потребують обов'язкової перевірки за першоджерелами. Адже на відміну від бібліотеки, де містяться перевірені джерела, дані ШІ можуть бути як достовірними, так і хибними. Зазначено, що ШІ створено як допоміжний інструмент, але він не замінює людину. Результати використання ШІ напряму залежать від джерел, які включають як наукові, так і сумнівні матеріали. Навіть коректні дані можуть бути використані без посилання на автора, через що постає проблема дотримання авторських прав. У праві та законотворчості універсальний ШІ не здатен забезпечити додержання правил юридичної техніки, врахування ментальних, національних особливостей. Тому творча діяльність людини є незамінною у цих процедурах.

Проблеми використання ШІ охоплюють як академічну етику, так і правові ризики, включно з плагіатом та поширенням недостовірної інформації. Використання ШІ у науці можливе лише з посиланням на джерела, подальшим аналізом інформації людиною. Для України актуальним є удосконалення законодавства про цифрові об'єкти цивільних прав та створення етичного кодексу використання ШІ в освіті й науці. Академічна культура має ґрунтуватися на відкритості, повазі до авторських прав і сумлінному ставленні до результатів наукових досліджень.

Висновки. При використанні штучного інтелекту у науковій діяльності необхідно виконувати вимоги чинного законодавства щодо охорони інтелектуальної власності. Мають додержуватися принципи використання інформації, одержаної за допомогою ШІ: а) дотримання авторського права на результати творчої діяльності людини, добросовісне використання джерел і посилань на них; б) запобігання неправомірному копіюванню інформації, що не належить до творчої праці людини з наданням їй власного авторства; в) перевірки авторства щодо інформації, наданої ШІ (оскільки він обробляє вхідну інформацію, якій можуть бути притаманні ознаки права інтелектуальної власності); г) високий рівень правової культури, суспільної свідомості і наукової етики; д) контроль людини за інформацією, отриманою з використанням штучного інтелекту: переперевірка з першоджерел, редагування, зазначення дійсного авторства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. *Штучний інтелект, приватне право, цивільне право, авторське право, право інтелектуальної власності, академічна доброчесність.*

Як цитувати: Мічурін Є.О. Використання штучного інтелекту і академічна доброчесність: приватно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 129-136. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-13

In cites: IE.O. Michurin (2025). Use of artificial intelligence and academic integrity: the private-law aspect. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 129-136. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-13 (in Ukrainian)

© Мічурін Є.О., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

Актуальність теми полягає у необхідності забезпечення академічної доброчесності в умовах використання штучного інтелекту (ШІ). Необхідно погодитися, що у сучасному суспільстві актуалізувалася проблема співмірності та співвіднесеності провадження освітньої й наукової діяльності з дотриманням академічної доброчесності як поєднання етичних принципів і встановлених законом правил для керівництва під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності й забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [1, с. 25]. Саме забезпеченням довіри та необхідністю достовірності щодо наукових праць пояснюється необхідність встановлення чітких правил використання штучного інтелекту, що потребує додаткового наукового аналізу.

У літературі зазначається, що широке застосування ШІ та великих мовних моделей закономірно призводить до збільшення навантаження на викладачів, які тепер на додачу до «стандартного» навантаження змушені вирішувати проблеми з виявлення фактів використання ШІ в роботах своїх учнів. Викладачі змушені змінювати програму свого курсу, запроваджувати нові методи оцінювання та самостійно залучати Chat GPT до вирішення навчальних завдань.

Пріоритетним напрямом є приведення системи освіти у відповідність до потреб сучасної економіки та інтеграції в європейський економічний та освітній простір. Модель сучасної освіти має відповідати вимогам часу. Цифрова трансформація освітньої діяльності ЗВО є перспективним шляхом підготовки фахівців з вищою освітою в Україні [2, с. 28-29]. Широке використання ШІ в освіті та науці вимагає відповідності етичним і правовим нормам, засадам академічної доброчесності у цілому.

Один з юридичних аспектів проблеми вже було визначено раніше у літературі, зокрема, зазначалося, що штучний інтелект не «усвідомлює» порушення авторських прав [3, с. 40]. Ті ж хто його програмує нажаль свідомо чи ні не приділили багато уваги цьому важливому аспекту, більш зосередилися на продуктивних досягненнях технічній революції. Правова наука наразі має виправляти подібні недоліки.

Мета дослідження – сформувати науковий підхід щодо засад правового регулювання дотримання академічної доброчесності при використанні штучного інтелекту. Завдання – виявити подальші тенденції, що сприятимуть дотриманню академічної доброчесності при використанні штучного інтелекту, з'ясувати особливості застосування штучного інтелекту у дослідницькій та освітній діяльності.

Огляд праць з даної проблематики. Бордюг Н.С., Міронець Л.П. одними з перших у вітчизняній науці підняли проблему академічної доброчесності у зв'язку із використанням штучного інтелекту в освітній і науковій діяльності [1]. І.О.Мамаєв дослідив правове регулювання штучного інтелекту в аспекті академічної доброчесності, виділив окремі вади його використання користувачами [4].

Фолтинек Т., Бєлобаба С., Глендіннінг І., Реза Хан З., Сантос Р., Павлетіч П., Крав'яр Ю. пропонують регламентувати, коли в освітній діяльності можна використовувати ШІ, коли необхідно це заборонити [5]. Також досліджувалися цифрові речі, було надано аргументи, що дозволяють віднести штучний інтелект до цих об'єктів [6]. У попередніх працях було приділено увагу правовій природі штучного інтелекту [7]. Загалом наукові дослідження, що були проведені до цього сприяли просуванню концептуальних уявлень щодо використання штучного інтелекту та (або) академічної доброчесності, утім відносна новизна цієї тематики дозволяє продовжити дискусію щодо наявної проблематики.

Результати дослідження. Функціонально ШІ являє собою математичну модель у вигляді комп'ютерної програми, що обробляє за запитом людини великі обсяги вхідної інформації та здатна генерувати на цій основі нову вихідну інформацію у вигляді текстів, малюнків, числових та інших даних. Інформація, що за запитом людини надається їй програмою штучного інтелекту береться останньою зокрема з авторського контенту, якій до того міг бути розміщений у інтернеті або інших джерелах, що знаходилися у доступі цієї програми. Відтак, коли учасник академічної спільноти намагається видати інформацію, що він узяв за запитом до штучного інтелекту за власну, він порушує авторське право творця цього твору. Адже штучний інтелект зокрема використовує авторські твори, утім не завжди із зазначенням автора.

Отже, спроба видати інформацію, отриману за допомогою штучного інтелекту за власну подібна до того, якби піти у публічну бібліотеку, переписати уривки з чужих праць і не вказати автора, видати вказане за власний твір, що також було б порушенням академічної доброчесності і авторського права. Штучний інтелект працює за тим саме алгоритмом: він знаходить уривки потрібної (зокрема, авторської) інформації і формує з них відповідь кори-

стувачеві. На відміну від публічної бібліотеки, де знаходяться суто авторська, енциклопедична та інша достовірна інформація додатково відомсти, одержані за допомогою ШІ мають ретельно та добросовісно переперевірятися особою, що надає запит.

Адже до програми штучного інтелекту потрапляють відомості різного ступеню достовірності, що беруться нею з широкого кола різних, як академічних, так і неакадемічних джерел; як відредагована, скажімо, видавництвом інформація, так і так, що не має вказаної властивості. У інтернеті може бути й хибна інформація через те, що при її завантаженні вона жодним чином не перевіряється окремими сайтами.

Одним з важливих документів у сфері штучного інтелекту є Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (UNESCO). У цих рекомендаціях (п. 25) вказано, що жодна діяльність не повинна виходити за межі того, що потрібно для досягнення законних цілей або виконання передбачуваних завдань. Якщо існує потенційна загроза шкоди людям, правам людини та основних свобод, громад та суспільства в цілому або навколишньому середовищу, відповідні процедури оцінки повинні бути передбачені ризиками, а також необхідно вжити заходів щодо виключення ймовірності заподіяння такої шкоди [10]. Відтак, додержання вимог законодавства, зокрема, про інтелектуальну власність при використанні штучного інтелекту є неухильним і обов'язковим.

Раніше у літературі вже відзначалося, що віртуальні (цифрові) блага, до яких належить штучний інтелект характеризуються нематеріальною природою та можливістю використання у межах цифрового середовища, що створює як нові можливості, так і ризики зловживань [11].

Однією з проблем є порушення при використанні штучного інтелекту і самою цією програмою авторського права, коли за запитом з використанням штучного інтелекту нею, програмою (ШІ) надається інформація, якій притаманні ознаки права інтелектуальної власності, без посилання на первісного автора. Отже, не треба лише зосереджуватися лише на авторстві самого об'єкту, генерованого штучним інтелектом, адже й програма штучного інтелекту може порушувати право інтелектуальної власності.

У вітчизняній літературі висловлюються думки з приводу порушення авторських прав штучним інтелектом, але й вказується і на користь від його використання в окремих аспектах. Так, зазначається, що публікування статей з наукової сфери, створених ШІ є порушенням академічної доброчесності, а відтак плагіатом. Крім того, наголошується на інших вадах використання штучного інтелекту. Зокрема, можливим є використання штучним інтелектом застарілої інформації для відповідей на запити користувачів; використання відомостей ШІ нівелює науковий матеріал у достовірних джерелах через його незатребуваність дослідником [4, с. 1499].

За окремими запитами ШІ надає інформацію, що не відповідає дійсності, викривляє дані про події, факти, явища. У літературі наголошується на випадках, коли ChatGPT неправильно приписував або сфабрикував цитати, що свідчить про те, що його навчальні дані схиляються до досить вільного й легкого ставлення» [5]. Таким чином, подана ШІ інформація не завжди відзначається належною достовірністю, а відтак не може бути використана як підґрунтя для академічних робіт.

Апелювання до ШІ як до достовірного джерела також є неприпустимим. Тож, ШІ є допоміжним інструментом, так саме як калькулятор допомагає у математичних розрахунках (замість того, щоб складати у стовпчик). ШІ може наштовхувати на слушні ідеї так само як і інші джерела, утім обов'язковою є творча складова при роботі з відповідною інформацію, переперевірка фактів, статистичних даних з офіційних джерел тощо.

Штучний інтелект створено людиною задля полегшення розумової праці людини. При цьому проблеми його використання з точки зору академічної доброчесності є наявними. Серед них використання штучного інтелекту як остаточного джерела, що нажаль набуло певного розповсюдження передусім серед окремих представників студентського середовища, але не винятково.

Припускатися такого підходу при використанні штучного інтелекту неможна через наступні причини. ШІ за своєю природою і можливостями може бути лише допоміжним інструментом у праці людини. Людина має обов'язково аналізувати отриману від ШІ інформацію, оскільки до вона є лише вихідною для творчої праці людини.

Достовірність інформації, отриманої від ШІ може бути різною, від належної до низької (помилкової). Оскільки ШІ бере дані за завданим для його функціонування алгоритмом у різноманітних джерелах від тих, що є достовірними (зокрема, наукові праці) до сумнівних («жовта преса» тощо), без перевірки належності джерел інформації аж до можливості видачі хибної інформації у окремих випадках. Жодної

гарантії щодо достовірності отриманої від програми ШІ інформації наразі не існує.

Крім того, навіть у разі надання програмою ШІ достовірної інформації залишається проблема додержання авторського права. Адже штучний інтелект використовує інформацію, запозичену у різних джерелах, зокрема, може це здійснювати попри наявність авторських прав, додержання яких для додержання правил академічної доброчесності має вирішального значення.

Частково ця проблема може бути вирішена через формування спеціалізованого штучного інтелекту у науково-освітній сфері, що буде враховувати додержання авторських прав при наданні інформації. Наразі ж ШІ здебільшого є універсальним і від цього якість наданої ним наукової інформації може бути сумнівною. Крім того, наприклад, у гуманітарних науках, зокрема, у праві, знання про одне й теж явище є диференційованими. Наприклад, цивільне право має свою специфіку як наука та навчальна дисципліна [8, с. 13].

Існують особливості щодо створення нормативних актів, де необхідною є юридична визначеність, точність юридичних категорій, їх відповідність теорії держави та права з одночасним врахуванням цивілістичних традицій законотворення. Якщо умовно припустити підготовку нормативного акту у галузі цивільного права за допомогою штучного інтелекту у сучасному стані його універсального розвитку ми б отримали суміш наукового, навчального, законодавчого контентів і норми права втратили б важливу властивість юридичної визначеності.

У доктрині та навчальній літературі, на відміну від нормативних актів, припускається образне мислення, порівняння з явищами з інших галузей знань, що є не доречним у текстах нормативних актів. Це необхідно для кращого засвоєння матеріалу студентами чи доведення до наукової спільноти сутності пропозиції автора наукового твору. У той саме час вказані прийоми були б помилковими при складанні нормативних актів, розрахованих на фахівців і обумовлених метою врегулювання суспільних відносин.

При складанні законів та юридичних документів важливими є правила юридичної техніки, казуїстика. Так, відомим є приклад з навчальної цивілістичної літератури, коли зв'язки між суб'єктами абсолютних цивільних відносин порівнюються з ретранслятором, який чує невизначене коло осіб; зв'язки ж між суб'єктами відносних цивільних правовідносин натомість порівнюються з телефонним зв'язком, що зв'язує лише чітко визначених осіб. У навчальній та науковій цивілістичний літературі одержали розповсюдження й інші стійкі порівняння, як-от, статика та динаміка цивільних відносин. Зазначення таких порівнянь і образів у нормативних актах є неприпустимим через особливості та нюанси непорушних правил законодавчої техніки; різної ролі, яку відіграє начальна або ж наукова юридична література з одного боку та нормативні акти - з іншого.

Вказані нюанси здатна розрізнити лише людина-фахівець, науковець, праця якого є незамінною у академічній та науковій діяльності. Цих здібностей позбавлений ШІ, що натомість має переваги перед людиною, скажімо, у швидкій обробці великих обсягів інформації. До оптимального поєднання здібностей людини та технічних можливостей штучного інтелекту треба прагнути при унормуванні діяльності останнього і вдосконаленні правил академічної доброчесності при використанні подібних технічних досягнень.

До недоліків штучного інтелекту, якій існує наразі належить те, що він не здатний чітко фільтрувати різні аспекти розуміння знання, здобутого людством і відмежовувати їх один від одного (наукові, навчальні). Так, традиції законотворення, менталітет та інші особливості правовідносин є важливими чинниками, що необхідно враховувати у середовищі, суспільстві у якому буде діяти нормативний акт.

До прикладу, допоміжні репродуктивні технології (ДРТ) по-різному регулюються у різних державах Європи саме із урахуванням зазначених аспектів. Зокрема, ДРТ дозволені в Англії, Греції, Грузії, Ізраїлі, Іспанії, Індії, Казахстані, деяких штатах США. У Італії через менталітет і традиції існує заборона окремих методів, що складають зміст цих технологій, наприклад, сурогатного материнства.

Зазначені аспекти враховано у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Affaire Labassee c. France», де зазначається, що кожна держава самостійно вирішує питання про дозвіл або заборону сурогатного материнства на її території [9, с. 4].

Чи зміг би з цією справою так саме впоратися штучний інтелект як це зробили фахівці у юриспруденції – велике (якщо не риторичне) запитання. Здатність вловлювати та враховувати окремі нюанси юриспруденції та інших спеціальних знань штучним інтелектом наразі не є на його користь у порівнянні з людиною. Вказані фактори необхідно враховувати при використанні ШІ. Це дозволить позбутися

притаманних цій технології вад при її використанні.

З урахуванням властивостей та особливостей інформації, що надається штучним інтелектом виявляється хибним та недоречним, скажімо, представлення за авторській твір матеріалів з «першоджерела» отриманих на запит від штучного інтелекту. В будь-якому випадку щодо інформації, отриманої із застосуванням технології ШІ необхідним є подальший її контроль людиною, редагування, переперевірка, коректне зазначенням віднайденого з першоджерел запозиченого авторства і подальше створення на цій базі дослідником власного авторського тексту.

Коли буде сформовано спеціальний штучний інтелект для вирішення наукових чи інших спеціальних завдань у різних сферах знань, усе одно людині необхідно буде оцінювати і корегувати відповідні результати, приймаючи остаточне рішення і надаючи власну остаточну редакцію. При цьому необхідно враховувати головне правило, ШІ – не заміна людини. Він є лише допоміжним засобом на допомогу незамінній, унікальній людській праці. Це є підхід щодо контролю штучного інтелекту людиною, що здатний значно зменшити вірогідність здійснення всіляких апокаліптичних сценаріїв щодо руйнівного впливу ШІ на людство.

У літературі пропонують визначити стандартні правила щодо того, коли та як студентам, викладачам, дослідникам та іншим зацікавленим сторонам освіти дозволено використовувати різні види інструментів ШІ [5]. Така пропозиція заслуговує на увагу. Адже враховуючи великий суспільний інтерес до технології ШІ, можливим є формування навчальних кейсів із застосуванням цієї технології, зокрема, аналіз його відповідей у тій чи іншій галузі знань, порівняння інформації, поданої ШІ із академічними джерелами.

Цьому треба навчати із студентської лави щоб ШІ позбувся ознак «токсичності» при неправильному його використанні та набув властивостей надійного помічника людини для виконання рутинної праці з опрацювання великої кількості інформації, винайдення необхідних даних з подальшим їх опрацюванням, як це й замислювалося при його створенні. Зловживати ж можна будь-яким інструментом, і ШІ тут нажаль не є винятком. При використанні штучного інтелекту у науковій діяльності необхідно не лише формально дотримуватися вимог чинного законодавства щодо охорони інтелектуальної власності, а й усвідомлювати їхню сутність та практичне значення.

Сучасний розвиток цифрових технологій створює нові можливості для опрацювання великих масивів даних, однак водночас породжує і серйозні виклики у сфері забезпечення прав авторів, науковців та розробників.

Зокрема, повинні неухильно додержуватися принципи поваги до авторського права на результати творчої діяльності людини. Це означає, що будь-які цитати, перефразування чи інші форми використання чужих наукових праць мають супроводжуватися коректним посиланням на джерело.

Порушення цього правила є проявом академічної недоброчесності. Окрему увагу слід приділяти запобіганню прямого, без його перевірки копіювання інформації, отриманої при використанні ШІ. Неприпустимим є приписування авторства матеріалів, які фактично не належать до результатів творчої праці людини. Надана за запитом людини інформація, відтворена через технологію ШІ є генерованою за покладеними в нього розробниками алгоритмами.

Отже, вставлення таких даних у академічні тексти може призвести до введення в оману наукової спільноти, спотворення результатів досліджень, їх спотворення та знецінення, є порушенням академічної етики. Якщо припустити появу великої кількості такої квазінаукової інформації насамкінець буде важко зорієнтуватися у тому, які дослідження є вірними, справжніми, які – хибними, що спотворює саму ідею наукових досліджень.

Саме у цьому полягає руйнівна сила ШІ щодо людства і наукових знань, здобутих ним тисячоріччями при невірному використанні цієї технології. Відтак, проблема академічної доброчесності і недобросовісного використання інформації, запозиченої через ШІ має не лише етичний, авторсько-правовий але й глобальний філософський аспект. Тому важливо розробити принципи, правила та рекомендації щодо використання ШІ у академічній і науковій діяльності.

Не менш значущим є проведення перевірки авторства щодо інформації, яку надає штучний інтелект. Адже варто усвідомлювати, що ШІ не створює абсолютно оригінальних текстів чи ідей у суто творчому сенсі. Він саме здійснює аналіз і комбінування раніше накопичених даних.

Серед цих даних можуть бути елементи, на які поширюється правова охорона, зокрема, як на об’єкт права інтелектуальної власності. Тому варто зважати на походження та оригінальність таких результатів, аби уникнути ризику порушення прав творців.

Необхідним є забезпечити правомірність використання авторських матеріалів при використанні технології ШІ.

Актуальність та значущість проблеми підтверджується тим, що Американською психологічною асоціацією (англ. American Psychological Association, APA) були розроблені практичні поради стосовно цитування ChatGPT: під час досліджень використовувати ChatGPT як допоміжне джерело інформації, а не як інструмент для створення наукових текстів; отримання відповіді на кожний запит ChatGPT має бути оформлений як відповідне посилання на URL-адресу; у наукових працях робити опис використання цього інструменту, наприклад, у розділі «Методи/методика дослідження».

Перспективними заходами щодо зменшення плагіату в довгостроковій перспективі є сприяння чесності шляхом прийняття студентами, серед яких є майбутні дослідники, цінностей академічної культури. Зокрема це можуть бути обов'язкові онлайн-освітні модулі з академічної доброчесності. Крім цього необхідно розробити та поширити чіткі рекомендації щодо використання генеративного ШІ в освіті. Якщо нормативно-правові рамки будуть прийняті, вони повинні бути адаптивними та перспективними, здатними врахувати мінливий ландшафт генеративного ШІ.

Є нагальна потреба: в інтеграції генеративних прикладів ШІ в програми підготовки вчителів, з метою підвищення їх цифрової грамотності; краще розуміння потенціалу штучного інтелекту в освіті; висвітлення як позитивних, так і негативних практик використання ШІ [12, с. 193].

Наявні морально-етичні проблеми породжують юридичні питання, які стосуються належного законодавчого врегулювання використання систем із штучним інтелектом у різних галузях. Гостро стоїть питання інтелектуальної власності таких систем, відповідальність за шкоду, завдану ними, зловживання системами із штучним інтелектом тощо. Завдання, яке стоїть перед суспільством, полягає у необхідності прийняття низки нормативно-правових актів як на національному, так і на міжнародному рівнях із метою сприяння розгляду і ретельному аналізу потенційної потреби ввести нові правила у зв'язку із виходом на ринок технологій із використанням систем із штучним інтелектом [13, с. 19]. Відповідно, законодавство України, як цивільне, так і у сфері науки і освіти потребує подальшого вдосконалення щодо визначення цифрових об'єктів цивільних прав; механізму їхнього спеціального правового регулювання; розробки і впровадження комплексу попереджувальних мір, зокрема, принципів рекомендацій, правил щодо використання ШІ в академічній і науковій діяльності з дотриманням правил академічної доброчесності і закріплення їх у нормах права. На рівні освітянської, наукової спільноти має бути запроваджено етичний кодекс дотримання академічної доброчесності при використанні штучного інтелекту.

Для уникнення академічної недоброчесності при використанні штучного інтелекту необхідно зробити систему взаємопов'язаних мір, у якій свою позитивну роль здатні зіграти договори, зокрема, трудові, про надання освітніх послуг, де мають вміщуватися відповідні положення про академічну доброчесність. Зокрема, обов'язок наукового, науково-педагогічного, педагогічного працівника додержуватися правил академічної доброчесності, етичних і правових норм використання штучного інтелекту у навчальному та науково-дослідному процесі. У договорах про надання освітніх послуг вказане буде має бути закріплене у правах та обов'язках сторін.

В цілому важливим є у наукових дослідженнях неухильно дотримуватися високого рівня правової культури та наукової етики. Це означає, що усі представники академічної спільноти мають знати відповідні положення законодавства і додержуватися у своєї діяльності вимог щодо права інтелектуальної власності, коректності цитування.

Академічна культура базується на відкритості, чесності та взаємоповазі до праць колег, де цінуються справжні досягнення, а не формальні показники. Тільки за умови гармонійного поєднання правових знань, моральних принципів і професійних стандартів можливе повноцінне й етично коректне використання штучного інтелекту у науковій сфері.

Висновок. При використанні штучного інтелекту у науковій та навчальній діяльності необхідно виконувати вимоги чинного законодавства щодо охорони права інтелектуальної власності. Мають додержуватися принципи використання інформації, одержаної за допомогою ШІ: а) дотримання авторського права на результати творчої діяльності людини, добросовісне використання джерел і посилань на них; б) запобігання неправомірному копіюванню інформації, що не належить до творчої праці людини з наданням їй власного авторства; в) перевірки авторства щодо інформації, наданої ШІ (оскільки він обробляє вхідну інформацію, якій можуть бути притаманні ознаки права інтелектуальної власності); г) висо-

кий рівень правової культури, суспільної свідомості і наукової етики; д) контроль людини за інформацією, отриманою з використанням штучного інтелекту: переперевірка з першоджерел, редагування, зазначення дійсного авторства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Толочко С.В., Бордюг Н.С., Міронець Л.П. Академічна доброчесність та штучний інтелект в освітній і науковій діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 62. Т. 2. С. 25-32. DOI: https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2023/62.2.4

2. Андрощук А.Г., Малюга О.С. Використання штучного інтелекту у вищій освіті: стан і тенденції. *International Science Journal of Education and Linguistics*. 2024. №3 (2). С. 27-35. DOI: 10.46299/j.isjel.20240302.04

3. Токарева В.О. Обчислювальна творчість (щодо питань творчості штучного інтелекту). *Часопис цивілистики.* 2018. Вип. 30. С. 38-41. URL: https://clj.nuoua.od.ua/archive/30/10.pdf

4. Мамаєв І. О. Правове регулювання штучного інтелекту в аспекті прийняття «AI Bill of Rights». *Modern research in world science : the 11th International scientific and practical conference* (January 29–31, 2023). Lviv. 2023. P. 1498–1504.

5. Foltynek T., Bjelobaba S., Glendinning I., Reza Khan Z., Santos R., Pavletic P., Kravjar Jú. ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education. *International Journal for Educational Integrity*. 2023. № 19 (12). DOI: https://link.springer.com/article/10.1007/s40979-023-00133-4

6. Мічурін Є.О. Цифрова річ та інші цифрові блага як об'єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2025. Вип. 88: ч. 1. С. 323-327. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.47

7. Мічурін Є.О. Правова природа штучного інтелекту. *Форум права*. 2020. №5. С. 67-75. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4300624

8. Мічурін Є.О. Шишка О.Р. Цивільне право. Альбом схем: навчальний посібник: у 2 ч. Ч. 1. Вид. 6-те, перероб. Харків: Право. 2022. 220 с.

9. Мічурін Є. О. Допоміжні репродуктивні технології: цивільно-правове регулювання. *Університетські наукові записки*. 2024. № 6. С. 4-12. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.102.1

10. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO. Paris : UNESCO. 2021. 32 p.

11. Мічурін Є. О. Віртуальні блага: особливості та ознаки. *Форум Права*. 2021. №68 (3). С. 67–73. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5075696

12. Пинчук О., Малицька О. Відповідальне та етичне використання штучного інтелекту в дослідницькій і публікаційній діяльності. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. Том 100. №2. С. 180-198. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v100i2.5676

13. Сидорчук Ю.М. Філософсько-правовові проблеми використання штучного інтелекту. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 16-19.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2025 Переглянуто 27.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 30.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

IE.O. MICHURIN
DSc (Law),
Professor of the Department of Civil Law Disciplines
E-mail: michurin@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4283-4604
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ACADEMIC INTEGRITY: THE PRIVATE-LAW ASPECT

ANNOTATION. *Introduction.* The global process of digitalization has led to the widespread use of artificial intelligence (AI) across various spheres of human life. Its application in the academic environment must be combined with the assurance of trust and the need for reliability in scientific works. This explains the necessity of establishing clear rules for the use of AI in education and science. On this basis, it is essential to develop a well-reasoned framework for the proper application of AI in scholarly and educational activities.

The purpose of the article is to develop a scientific approach to the use of artificial intelligence in compliance with the principles of academic integrity. The following research methods were employed: the formal-logical method—to identify manifestations of AI use in scientific and educational activities; the systemic-structural method—to clarify the specific features of ensuring compliance with academic integrity by means of technological advancements; and the dialectical method—to compare compliance and violation of academic integrity in the context of AI use.

Summary of key research results. It is demonstrated that presenting information generated by AI as one's own original work constitutes a violation of copyright and academic integrity. It is emphasized that information obtained with the help of AI requires mandatory verification against primary sources. Unlike a library, which contains verified materials, AI outputs may include both accurate and misleading data. It is highlighted that AI was created as an auxiliary tool and cannot replace human authorship. The results of AI use directly depend on its input sources, which may include both scientific and dubious materials. Even accurate data may be reproduced without proper attribution, thereby raising copyright concerns. In law and legislation, a universal AI is incapable of ensuring compliance with the rules of legal drafting, as well as accounting for mental and national particularities. Hence, human creativity remains indispensable in these processes. The problems associated with AI use encompass both academic ethics and legal risks, includ-

ing plagiarism and the dissemination of inaccurate information. The use of AI in scientific research is permissible only with proper referencing, critical analysis, and creative interpretation. For Ukraine, an urgent task is the improvement of legislation concerning digital objects of civil rights and the development of an ethical code for the use of AI in education and science. Academic culture must be based on openness, respect for copyright, and integrity in scientific research.

Conclusions. When using AI in scientific activity, it is necessary to comply with the requirements of current legislation on intellectual property protection. The principles of handling AI-generated information should include: (a) respect for copyright in relation to the results of human creative activity, fair use of sources and proper citation; (b) prevention of unlawful appropriation of information not belonging to human authorship by falsely attributing it as one's own; (c) verification of authorship in respect of information provided by AI (since AI processes input data that may itself be subject to intellectual property rights); (d) maintenance of a high level of legal culture, social awareness, and scientific ethics; (e) human oversight of AI-generated information, including verification against primary sources, editing, and proper attribution of authorship.

KEYWORDS. *Artificial intelligence, private law, civil law, copyright, intellectual property law, academic integrity.*

REFERENCES

1. Tolochko S.V., Bordyug N.S., Mironets L.P. Academic integrity and artificial intelligence in educational and scientific activities. Innovative pedagogy. 2023. № 62. Vol. 2. P. 25-32. DOI: https://doi.org/10.32782/2663- 6085/2023/62.2.4 (In Ukrainian).

2. Androschuk A.G., Malyuga O.S. The use of artificial intelligence in higher education: state and trends. *International Science Journal of Education and Linguistics.* 2024. № 3 (2). P. 27-35. DOI: 10.46299/j.isjel.20240302.04 (In Ukrainian).

3. Tokareva V.O. Computational creativity (on issues of artificial intelligence creativity). *Journal of Civil Studies.* 2018. Issue 30. P. 38-41. URL: https://clj.nuoua.od.ua/archive/30/10.pdf (In Ukrainian).

4. Mamayev I. O. Legal regulation of artificial intelligence in the aspect of adopting the "AI Bill of Rights". *Modern research in world science : the 11th International scientific and practical conference* (January 29–31, 2023). Lviv. 2023. P. 1498–1504 (In Ukrainian).

5. Foltynek T., Bjelobaba S., Glendinning I., Reza Khan Z., Santos R., Pavletic P., Kravjar Jú. ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education. *International Journal for Educational Integrity*. 2023. №19 (12). DOI: https://link.springer.com/article/10.1007/s40979-023-00133-4

6. Michurin Ie.O. Digital thing and other digital goods as objects of civil rights. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series*. 2025. Issue 88: Part 1. P. 323-327. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.47 (In Ukrainian).

7. Michurin Ie. O. The Legal Nature of Artificial Intelligence. *Law Forum*. 2020. №5. P. 67-75. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.4300624 (In Ukrainian).

8. Michurin Ie.O., Shyshka O.R. Civil Law. Scheme Album: Textbook: in 2 parts. Part 1. Ed. 6th, revised. Kharkiv: Law. 2022. 220 p. (In Ukrainian).

9. Michurin Ie.O. Assisted Reproductive Technologies: Civil Legal Regulation. University Scientific Notes. 2024. № 6. P. 4-12. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.102.1 (In Ukrainian).

10. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. UNESCO. Paris: UNESCO. 2021. 32 p.

11. Michurin Ie. O. Virtual goods: features and characteristics. Forum of Law. 2021. No. 68 (3). P. 67–73. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.5075696 (In Ukrainian).

12. Pynchuk O., Malytska O. Responsible and ethical use of artificial intelligence in research and publication activities. *Information technologies and teaching aids*. 2024. Volume 100. № 2. P. 180-198. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v100i2.5676 (In Ukrainian).

13. Sydorchuk Yu. M. Philosophical and legal problems of using artificial intelligence. *Law and society*. 2017. № 3. Part 2. P. 16-19. (In Ukrainian).

The article was received by the editors 23.09.2025 The article was revised 27.10.2025
The article is recommended for printing 30.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-14
УДК 347.441:159.9

САВЧЕНКО В. О.
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету
науковий співробітник Оксфордського університету
E-mail: savchenko.viktor@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7104-3559
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи,
м. Оксфорд, Велика Британія, OX1 1PT, вул. Сент-Еббі

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ НА СВОБОДУ ВОЛІ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті досліджено основні механізми впливу на свободу волі в контексті цивільного права. Ці механізми включають неусвідомлення значення своїх дій та неможливість їх контролювати, помилки, обман, примус, насильство та вплив складних обставин. Метою даного дослідження є визначення механізмів впливу на свободу волі та значення такого впливу в цивільному праві. Методи: в основі дослідження знаходиться доктринальний метод, який застосовується для аналізу існуючих правових принципів, норм та законодавства щодо свободи волі та недоліків волі в цивільному праві. Дослідження також спирається на порівняльний підхід, вивчаючи правові концепції та судові справи з різних юрисдикцій, включаючи право Німеччини, Великої Британії та ЄС. Крім того, стаття включає погляди з філософії права, посилаючись на теорії І. Канта та Ф. Савіньї, щоб забезпечити контекст і критичний аналіз правових доктрин.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Автор підкреслює, що свобода волі, прийняття рішень та свобода думки є основою, на якій існує приватне право. У статті досліджено основні механізми виникнення дефектів волі в цивільному праві, які включають неусвідомлення значення своїх дій, невміння їх контролювати, помилки, обман, примус, насильство та вплив складних обставин. Автор підкреслює, що якщо вільне волевиявлення особи піддається зовнішньому впливу, це є підставою для оспорювання або визнання правочину недійсним. Автор доводить, що свобода волі не є абсолютною, оскільки правомірне встановлення меж свободи волі пов'язане з нормативними обмеженнями, а право визначає правила поведінки.

Висновки. Свобода вибору, прийняття рішень та свобода думки є основою приватного права. Воля особи є недоторканною, оскільки протиправний вплив на неї породжує правові наслідки, від визнання правочинів недійсними, до кримінальної відповідальності. Правові норми впливають лише на зовнішню форму свободи волі (волевиявлення), конкретизуючи умови та механізми участі у правовідносинах та визначаючи права та обов'язки. Внутрішня форма свободи волі не може бути предметом правових обмежень.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *свобода волі, дефекти волі, вади волі, правочин, примус, недійсність.*

Як цитувати: Савченко В. О. Механізми впливу на свободу волі: цивільно-правовий контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 137-148. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-14

In cites: V.O. Savchenko (2025) Mechanisms influencing free will: a civil law context. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 137-148. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-14(in Ukrainian)

This paper was prepared within the framework of the EU Contract Law project № 101127494 — EU-Contract — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH.

1. Introduction

Free will is the main criterion for participation in legal relations, and it is the basis for such legal principles as discretion, voluntariness and equality, among others.

Freedom of choice, decision-making and freedom of thought are the foundations of private law. These criteria are necessary to enter into contracts, exercise rights, and consent to medical intervention, among other things. A person's will is inviolable because any unlawful influence upon it gives rise to legal consequences, from recognising transactions as invalid to criminal liability. The scientific doctrine has attempted to identify mechanisms that affect free will from the standpoint of medicine, psychiatry, psychology, economics, sociology, philosophy and law. However, there is no established concept for understanding interference with free will and its significance for private law relations.

© *Савченко В. О., 2025*
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4

The logic of analysing this issue determines the structure of the study In the first part, we define the concept and meaning of influence on free will and examine the ways and consequences of such influence. In the following sections, we explore the classical mechanisms that can vitiate a transaction, making it invalid:

1) transactions made by a person with legal capacity who, at the time of their commission, did not realise the significance of their actions and could not control them;

2) transactions made under the influence of mistake;

3) transactions made under the influence of deceit;

4) transactions made under the influence of duress; and

5) transactions made under the influence of grave circumstances.

Such a comprehensive approach allows for a holistic coverage of the issues under study.

Status of the issues being studied. Various aspects of the influence on free will in civil law have been the subject of scholarly research. The philosophical and historical foundations of the issue were laid in the works of I. Kant [23] and F. Savigny [27]. General legal problems of defects of will were considered by P. Sławicki [29]. Individual mechanisms of influence have been analysed by numerous scholars, including: deceit, studied by V. Krat [4] and D. Shvets [11]; mistake, examined by I. Lavrinenko [5] and R. Aleksiy [1]; duress, with its legal signs defined by D. Zaitsev and O. Zaitsev [3]; and grave circumstances, considered in the work of O. Belyanevych [2]. The Roman law context of duress has also been studied by researchers such as R. Zimmermann [37].

However, a comprehensive analysis that systematises these classical mechanisms within a unified civil law framework remains a relevant task.

This study aims to analyse the primary mechanisms that impair free will in civil law, including lack of awareness, mistake, deceit, duress, and grave circumstances. The research clarifies the legal significance of these "defects of will" as grounds for challenging or invalidating transactions.

2. Legal understanding of the impact on free will

Free will allows parties to enter into private relations and create new rights and obligations. A departure from the legal ideal of free will is of fundamental importance for private law relations. It may be grounds for declaring a transaction invalid due to defects of will.

The legal idea of free will is a part of the legal ideology that reflects the ability of a person to consciously, freely and independently make and implement decisions on participation in legal relations by taking actions or omissions, exercising subjective rights and fulfilling obligations, as well as the ability to bear legal responsibility for them. It is the basis for the formation of law, its principles and legal regulation. In the simplest sense, free will is the ability to make decisions and take actions or not to act.

The legitimate establishment of the boundaries of free will is associated with normative restrictions since the law defines the rules of behaviour. However, legal norms only affect the external form of free will (expression of intent) by specifying the conditions and mechanisms for participation in legal relations and establishing rights and obligations. The internal structure of free will (exercised through the right to freedom of thought) cannot be subject to legal restrictions. This position contradicts the ideas of I. Kant, who substantiated the independence of the will from any law other than the law of morality [23]. He believed that external factors, such as the law, cannot restrict free will because only one's own reason is a measure of it. This can be illustrated by the following example: the law requires a written form for a real estate sale and purchase agreement, but the parties, knowing this, deliberately enter into an oral contract. Alternatively, instead of a car purchase and sale agreement, the parties enter into a gift agreement, and the payment for the car is transferred unofficially (in cash, without paying taxes). Free will allows parties to a legal relationship to violate the law intentionally. Formally, the parties have achieved their goal - one party will receive money, and the other will receive the right to own and use the property.

If the parties comply with the law, they also do so at their discretion, by their own decision, guided by the norms of morality and ethics. The basis of legal norms is made up of moral norms, the source of which is natural law; law and justice are equal, and justice consists of giving back what someone is lawfully entitled to [30, p. 70]. The law should reflect established practices and moral and ethical paradigms, adjusting them only when necessary. However, legal norms still define the boundaries of free will, forcing participants in legal relations to make decisions within the framework of normative prescriptions. In this matter, Kant's theory is more philosophical than practical and legal because, from a normative point of view, transactions that violate the law's

requirements (defects of form, will, etc.) are rendered void or voidable.

However, influencing free will in other ways is prohibited, as it interferes with the autonomy and consciousness of decision-making that gives rise to rights and obligations. Such influence contradicts legal principles, particularly the doctrine of good faith and fair dealing. For example, the German Civil Code stipulates that any legal act contrary to accepted standards of good behaviour, as well as any legal action by which a person takes advantage of the need, weakness or inexperience of another person to induce that person to promise or agree to provide them or a third party with property interests in exchange for something that is provided that is so disproportionate to the performance in return that it constitutes exploitation, is invalid [14, Art. 138].

3. Not realising the significance of actions

A transaction is a free expression of will to create civil rights and obligations. Parties to a contract must be aware of the consequences of their actions, so the principle of free will is essential for participation in civil legal relations. If a person's free will is subject to external influence, this is grounds for challenging the transaction or declaring it invalid.

As P. Sławicki wrote: ‘a declaration of will is an essential element of legal activity submitted to induce specified legal effects. The legal system, however, identifies certain situations that can render legal actions defective, violating specific legal norms. An example of such regulations is the defect in a declaration of will, in the case of which a performed legal act is regarded as invalid or may be voidable through revocation by one party from the legal effects of this legal activity [29, p. 181].

The lack of awareness of the significance of one's actions and the inability to control them relate to a person's internal state, which affects their free will. Although these processes are internal and occur in a person's mind, their causes can be external influences. This state can be caused by a nervous shock, temporary mental disorder, alcohol and drug intoxication, or severe pain, etc. An essential condition is the absolute inability of a person at the time of the transaction to understand the significance of their actions and control them [6].

Court practice proceeds from the fact that evidence of absolute incapacity must be sufficient to prove that the person was not aware of their actions. Evidence of mental illness, intoxication, etc., is not enough. An example is a decision where the court dismissed a claim for invalidation of a life care contract. The plaintiff's arguments were based on the fact that his sister was taking narcotic analgesics as a result of a severe illness and, therefore, could not be aware of her actions at the time of the agreement. An expert examination established her limited ability to understand the significance of her actions. The court found that the case file did not confirm the absolute inability to understand the significance of her actions at the time of the contract [9]. The fact of having an illness and using narcotic analgesics does not in itself indicate a lack of awareness of one's actions. In court, it must be proven that the person's will was defective at the time of participation in the legal relationship.

Consider another example. A pregnant woman is admitted to a maternity hospital. Of her own free will, she signs a waiver for the use of painkillers, caesarean section, vacuum extraction and other assistive technologies. These documents are marked with the expectation of normal labour. However, after 9 hours of trying to give birth, the doctor suggests using painkillers, and the woman agrees. We can assume that, at this point, the patient is tired and experiencing severe stress and pain. That is, the consciousness of making this decision may be questionable. After the anaesthetic is administered, the woman still cannot give birth on her own, and the doctor suggests that she agree to a caesarean section. An even more tired woman, under the influence of stress and medication, signs consent for medical intervention. This raises questions about whether she is fully aware of her actions. Is there a case of "absolute incapacity" here? The case law generally holds that while the circumstances are stressful, they do not negate the legal validity of the consent given, distinguishing it from legally recognised coercion.

A different situation arises when an agreement is entered into while under the influence of alcohol or drugs. Intoxication affects a person's will and ability to perceive circumstances and act objectively. However, the fact of intoxication is not enough to invalidate a transaction. The intoxication must be severe enough for a contract to be voidable, and the intoxicated party must try to rescind the contract within a reasonable period of regaining their full consciousness and recognising their mistake in entering the contract [34]. The state of intoxication affects the will and compliance with the principle of free will. However, two conditions must be met to invalidate a transaction: (1) the level of intoxication must be sufficient for the person to be unaware of their actions, and (2) the person must seek to terminate the contract.

Otherwise, any contract concluded by an intoxicated person would have to be declared invalid. Such a position is recognised as erroneous and may create a legal collapse. For example, a person could not order a taxi, buy coffee, or do other similar activities. All small domestic transactions made by a person while intoxicated should be declared invalid. A more correct position would be to invalidate only transactions involving real estate or those with substantial consequences. However, even in this case, it is necessary to consider the person's desires and interests after regaining the ability to realise their actions. For example, suppose a person in a state of severe intoxication purchased a lottery ticket and won a significant amount of money. In that case, such a transaction will be valid because it was concluded in that person's interests. If a person, unaware of their actions, went to a casino and lost all their fortune, they may challenge the transaction.

Crucially, a person's state of unconsciousness must not be caused by the intentional actions of another person. In particular, it is unlawful to deliberately intoxicate another person to make them enter into a contract. In this case, there is an external, exploitative influence on the other person's free will. In this context, the example of a casino is relevant again, as it is common for casinos to offer complimentary alcoholic beverages to make visitors lose control of their actions. On the other hand, such a practice cannot be qualified as coercion because the consumption of alcoholic drinks and participation in gambling are voluntary. However, the beneficiary of the benefit is the person who had an interest in the counterparty's lack of will and took advantage of it.

Transactions committed by a legally capable individual who, at the time of the transaction, did not realise the significance of their actions and could not control them arise from a mismatch between the internal will and the expression of intent. Such cases are the basis for bilateral restitution and compensation for non-pecuniary damage.

4. Mistakes

When entering into a transaction under the influence of a mistake, the subject's will corresponds to the choice made. Still, it is formed by ideas that do not conform to reality regarding the circumstances essential for the transaction's conclusion [5, p. 231]. A mistake means to be wrong about or to fail to recognise something or someone [25].

In the context of civil rights, a mistake refers to a person's misconception about the consequences and results of their actions. In this case, the internal will and expression of will may be consistent, but they aim to achieve a biased goal. Thus, the mistake distorts the person's will and interferes with their interests. Mistakes can arise from a person's internal perceptions, false beliefs, or a lack of education or information, etc. For example, in Griffith v. Brymer, at 11:00 a.m. on June 24, 1902, the plaintiff entered into an oral agreement to hire a room to view the coronation procession on June 26. A decision to operate on the King, which rendered the procession impossible, was taken at 10 am on 24 June. Wright J held the contract void. The agreement was made on a mis-supposition of facts which went to the whole root of the matter, and the plaintiff was entitled to recover his £100 [21].

Fundamentally, a mistake occurs when a party's actions do not align with their true intentions or interests. When entering into a contract, a person seeks to obtain a particular benefit, but it becomes impossible to satisfy the need due to a mistake.

A mistake can occur due to illness. For example, a person with COVID-19 suffers from a defective sense of smell. Unaware of their condition, the customer buys a fragrance. Due to their false perception of the scent, the buyer makes a mistake. Customers may be directed to purchase a perfume with a specific smell that turns out to be incorrect. A similar example can be given regarding legal relations for purchasing more expensive goods. For example, a trader buys a large consignment of grapes, flowers, and other goods to produce products. Being in a state of poor health, the buyer makes a mistake, misperceiving the quality characteristics of the goods. In this case, we see a defect in the buyer's will.

A mistake can also result from another person's actions. In this case, the mistake becomes a mechanism influencing free will. The mistake cannot result from malice, as it should be qualified as a fraudulent misrepresentation in this case. Another person's actions may lead to an erroneous decision. It is not about intent but whether the person was aware that they were providing false information.

In Cooper v. Phibbs, a similar case was considered: an uncle told his nephew, not intending to misrepresent anything, but being in fact in a mistake, that he (the uncle) was entitled to a fishery. After the uncle's death, the nephew, acting in the belief of the truth of what the uncle had told him, agreed to rent the fishery from the uncle's daughters. However, the fishery belonged to the nephew himself.

The House of Lords held that the mistake was only to make the contract voidable. Lord Westbury said, “If parties contract under a mutual mistake and misapprehension as to their relative and respective rights, the result is that that agreement is liable to be set aside as having proceeded upon a common mistake” on such terms as the court thought fit to impose; and it was so set aside [16].

The parties entered the contract based on a misconception of their legal status rather than an intent to mislead. In this case, the misunderstanding was a crucial condition for concluding the contract. Nevertheless, the agreement was concluded because of the mistake that formulated the parties' will. The mistake affected free will and became the relevant mechanism. Although a mistake creates a defect of will, not every mistake is grounds for rescission and restitution. If any mistake were sufficient grounds for termination, counterparties could abuse this possibility by relying on a misunderstanding of the contractual terms.

This position is partially implemented in the legislation of various countries by enshrining the right to return goods of good quality.

Regardless of the circumstances, the buyer may return the goods if they have changed their mind, made a mistake, or for any other reason (see example in Figure 1).

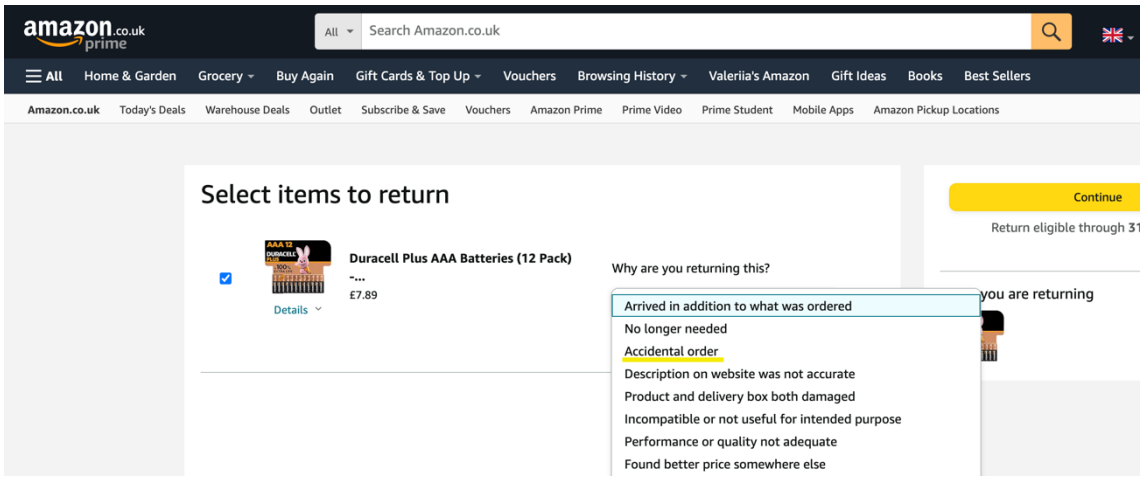

Figure 1. Accidental order.

For a mistake to be recognised as a ground for reviewing a transaction due to its inconsistency with the will of the counterparties, the mistake must be material, be of significant importance to the person who made the transaction and be recognised by the other parties to the legal relationship. I. Lavrinenko makes the correct conclusions: 1. the content of the materiality of a mistake must have a subjective-objective characteristic, but its form must always be objective, i.e. objectively determinable by law; 2. the subjective element of the materiality of a mistake must correspond to its objective component; 3. only under such conditions will there be a two-way dialectical relationship between these elements, which will make it easy to take into account the interests of an individual subject and the turnover as a whole [5, p. 232].

F. Savigny divided mistakes into genuine and false [27, pp. 263-264]. A genuine mistake is associated with a misconception or a misunderstanding of the circumstances. This mistake is associated only with subjective circumstances that influenced the will. For example, the buyer purchased a product because of a misunderstanding of its characteristics. In such cases, the rule on the possibility of returning goods of good quality within a specified period is recognised as relevant. A mistake of fact, in this context, is an accidental expression of will when a person did not intend to participate in legal relations but created new rights and obligations due to chance. A classic example of this situation is the fictional case of the Trier Wine Auction. I. Herman, a lawyer present at the Trier Wine Auction, invented this case. It is a well-established practice at auctions to raise your hand to express your intention to bid. I. Herman offered a case when an auction visitor saw a man he knew and greeted him by raising his hand. Seeing this, the host awarded the visitor a bid. This bid was the last one, so the auctioneer closed the auction and demanded payment from the visitor. The visitor stated that he had no intention of purchasing the item and was unaware of the auction rules; his actions were not an expression of his will to enter into a contract [22].

This case is fictional, so we do not have a court decision. However, legal doctrine has offered several views on this situation. Thus, K.-W.Canaris insisted that there is no expression of

will in this case, as it violates private autonomy [15]. In contrast, J. Ellenberger noted that it is necessary to focus on the external behaviour of a party to legal relations, even if it does not coincide with that person's motivation [18]. In such cases, the principle of fairness should be applied. This involves establishing whether the party to the legal relationship could have read the auction rules and whether it could have assumed that its actions would create legal consequences.

Since civil legal relations are based on free will, entering into any transaction requires the coordination of internal and external intentions, as well as an awareness of one's actions. If these two elements of free will are inconsistent, there is a deformation of the will and the possibility of restitution. Savigny's concept of a 'false mistake' is closely related to the concept of "aberration", which is committed without the participation of consciousness when a person does not give their actions legal significance because they are mechanical and cannot be considered an expression of will [13, p. 28].

The above position complies with CESL rules: a mistake of fact or law gives the mistaken party a right to avoid the contract if the mistake is fundamental and if it is either a common mistake or a mistake caused by the other party in one way or another [26, Art. 48(1)]. In common law, if one party misunderstands the other's intention about the terms of the contract, it may result in there being no contract because there is no agreement between the parties. However, the mistaken party may still be bound if, objectively, it has so conducted itself that the other party reasonably believed it to agree [31].

The commission of transactions by a person unaware of their actions and under the influence of a mistake has many similarities. Both circumstances create defects of will, but they are mostly related to the subject whose will is deformed. R. Aleksiy notes that we cannot speak of abuse in these cases since there is no intent in the parties' actions; their will was formed due to the influence of internal factors that depend on the person [1, p. 56].

5. Deceit

In a legal context, deceit is often termed fraudulent misrepresentation. It is a mechanism of influence on the counterparty's free will that involves the deliberate provision of false information to persuade them to enter into legal relations. This act is expressly prohibited by law, and its consequences may include the invalidation of a contract, compensation, or even criminal liability. However, under specific circumstances, when a party wilfully or negligently deceives a counterparty at the pre-contractual stage, liability for damages may occur under the law (culpa in contrahendo or dolus in contrahendo, i.e. negligent or wilful misconduct during negotiations) [31, p. 12]. Deceit as a mechanism of impact on free will has been known since Roman law, in which dolus in contrahendo (and other varieties of dolus) was seen as contrary to the principle of bona fide.

The purpose of deceit is to influence another person's will, to paralyse or distort it for the onset of legal consequences that could not have occurred without it. V. Krat emphasises that deceit is a deformation of the will influenced by the unlawful behaviour of another person, aimed at forming the intention of another person to commit a transaction, relying on a false idea of the essential circumstances [4, p. 191]. In simple terms, deceit is understood as aliud simulare, aliud agree (to pretend to do one thing and act differently) [36].

Deceit requires several conditions: intent and a motive for gain. It is a direct influence on another person's will. It is based on the assumption that if the counterparty had been provided with complete, accurate information, they would have refused to participate in the legal relationship. In other words, the interested person does not initially plan to fulfil the contract terms agreed upon by the parties. This gives rise to a violation of a whole set of civil and contract law principles.

A classic example of misrepresentation is providing false information about the characteristics of the contract subject, such as quality, quantity, composition, or place of production. A typical example is Esso Petroleum v Mardon. Esso's experienced representative informed Mardon that Esso estimated the throughput of petrol at a particular site would reach 200,000 gallons in the third year of operation, persuading Mardon to enter into a three-year tenancy agreement. Mardon did all that could be expected of him as a tenant, but the site was not good enough to achieve a throughput of more than 60,000 gallons. Mardon lost money and was unable to pay for the petrol supplied. Esso claimed possession of the site and the money due. Mardon claimed damages regarding the representation, alleging that it amounted to (1) a warranty and (2) a negligent misrepresentation [19].

This case concerns the potential for deliberately providing false information that exaggerates the valuable qualities of the contract subject matter. Similar issues arise daily and can be isolated or eventually develop into a pattern, ultimately leading to "professional" fraud.

D. Shvets distinguishes between two forms of deception: 1. Active actions are cases when the

counterparty states false facts about the transaction and its elements, denies defects, exaggerates, commits forgery, etc.; 2. Passive actions refer to instances where the counterparty deliberately fails to disclose facts it knows, such as failing to provide complete documentation, concealing information, and remaining silent regarding the essential terms of the transaction [11, p. 107].

Based on the above, we can agree with the following conclusions: 1. Deceit involves intentional, guilty actions of a party to a transaction aimed at assuring the other party of specific properties of the transaction or the occurrence of such consequences, which are impossible; 2. A mistake is an erroneous representation of the circumstances of the transaction; 3. In the case of deception, the transaction results are known and desired by one of the parties, while in the case of mistake, both parties may misunderstand the nature of the transaction [33, p. 108].

Deceit is the manipulation of another person's will, its formation to fulfil one's own objectives and satisfy one's own interests. Deceit is always an unlawful act, but it may be associated with the actions of a third party. Consider a situation where A sells goods to B. Person A is not the property owner but conceals this information (deceit). B becomes the wrongful owner (and is unaware of it) and sells the goods to C. Person C also becomes the unlawful owner. The relationship between A and B arose as a result of the fraudulent misrepresentation. The relationship between B and C emerged as a result of a mistake. Regarding property reclamation, these two scenarios will have two different types of legal consequences.

6. Duress

Duress is a threat of harm made to compel a person to act against their will or judgment, especially a wrongful threat made by one person to induce a manifestation of seeming assent by another person to a transaction without genuine volition [20].

The threat of violence, which constitutes duress, constitutes a severe interference with freedom, creating artificial conditions for participation in legal relations. Although there are different types of violence (physical, sexual, domestic, and economic), the legal concept of duress is primarily concerned with physical or mental influence on another person to satisfy one's interests.

D. Zaitsev and O. Zaitsev cite six elements of duress: 1) it is an active behaviour - action. It is impossible to commit an act of duress by omission; 2) it is used intentionally and is accompanied by appropriate motivation, which is based on ignoring human rights and freedoms; 3) the action necessarily violates the right to inviolability; 4) the purpose is to induce another person to enter into a transaction; 5) there is a coercive influence that is carried out against the will of the victim, with the use of coercion against them; 6) it results in harm to life, health, etc. [3, p. 60].

For example, when a person enters into a transaction under duress or enters into a forced marriage, their free will is vitiated. Such an approach is already considered close to the normative system, as violating free will in these cases would have fundamental legal consequences. This situation also occurs in criminal law, in particular when someone is deprived of their freedom by rape, murder, theft or other forms of violence. In these cases, free will is denied not because the past causally determines the future but because the perpetrator deprives the victim of their will or the right to choose an action. According to compatibilists, the perpetrator forces the victim, thereby denying the victim's free will. Thus, the only thing that matters is that the individual's choice is based on their desires and preferences, not being imposed by some external (or internal) force.

In the case of duress, a person's will is distorted to avoid even more severe consequences. However, there are cases of conditional coercion, when a party enters into legal relations under conditions that restrict the principle of freedom of contract. Such situations are associated with the presence of a weaker party to the agreement. Depending on the circumstances, such a party may be an individual consumer, a creditor, or a person entering into a relationship with an entity that holds a monopoly position in the market, among others. This is most relevant for adhesion agreements, where one party determines the terms of the contract, and the other only accepts them. The other person's free will is limited to accepting or rejecting the offer, without the right to influence the content of the contract. However, such cases should not be considered coercion, as the parties voluntarily decide to participate in legal relations. A contractual term that has not been individually negotiated shall be regarded as unfair if, contrary to the requirement of good faith, it causes a significant imbalance in the parties' rights and obligations arising under the contract to the detriment of the consumer [17, Art. 3]. A term shall always be regarded as not individually negotiated where it has been drafted in advance, and the consumer has, therefore, not been able to influence the substance of the term, particularly in the context of a pre-formulated standard contract [17, Art. 3].

Participation in legal relations through threats violates the fundamental right to freedom, which prohibits coercion and pressure on an individual's decision-making. The right to liberty

means a person is free from external interference in their activities, except for legal restrictions [8]. It is precisely because of this position that we recognise all mechanisms of influence on free will as threats to fundamental human rights and civil law principles.

Determining the existence of coercion requires establishing a particular set of facts. First, it must be proven that the person made the decision only because of a real threat. Secondly, to determine whether there is duress, we should look at the effect of the action on the person's state of mind - if the action made the person feel that there is no reasonable choice other than to enter into a contract [35].

In Barton v. Armstrong, we can see the following content: A (the former company chairman) threatened B (the managing director) with death if he did not agree to purchase A's shares in the company. There was some evidence that B thought the proposed agreement was a satisfactory business arrangement from his point of view and that of the company. B executed a deed on behalf of the company, carrying out the contract. He sought a declaration that the deed was executed under duress and was void. The Privy Council held that if A's threats were "a" reason for B's executing the deed, he was entitled to relief even though he might have entered into the contract if A had uttered no threats to induce him. The onus was on A to prove that his threats contributed nothing to B's signing decision [12].

Coercion occurs when a party participates in a legal relationship because of the threat of harm from the other party (or its affiliates). There must be a direct causal link between the consent to participate in legal relations and the threat of negative consequences in case of refusal. If B was planning to purchase the company's shares even without A's threats, then A's actions cannot be considered coercion, and the transaction will be regarded as valid.

Coercion as a mechanism of influence on free will is associated with metus causa. This legal construct relates to a transaction's commission through fear and threats [28, p. 220]. Still, we have to agree with R. Zimmermann that 'metus causa is not to be understood from the point of view of either the extortioner or the person who has been compelled to act, but from the position of whoever acquires something based on duress: irrespective of whether he was himself responsible for the other party's predicament, whether he is merely exploiting it or whether he has acted in good faith' [37]. This brings us to the last traditional mechanism of influence on free will - grave circumstances.

7. The impact of a grave circumstance

Grave circumstances influence the commission of exploitative transactions, making people make unfavourable decisions. The deformation of free will is justified because people are aware of the harmful nature of the legal relationship, but are forced to accept the terms to satisfy their interests. Under normal circumstances, people would not have agreed to such a binding transaction. This concept is closely related to the common law doctrines of unconscionability and undue influence, where one party exploits the vulnerability of another.

Grave circumstances may include a severe illness of the person, their family members or relatives, the death of the breadwinner, the threat of losing housing or the threat of bankruptcy, and other circumstances that require a transaction to be made to eliminate or reduce the threat [7].

For example, A sells an apartment for 10% of its market value because he urgently needs money to pay for a surgical procedure. A's interest is to receive the money. From this perspective, this transaction aligns with the law and the principle of freedom of contract (the parties have determined the value themselves). However, under normal circumstances, A would not have sold the property for such a low price. In other words, the agreement was concluded only due to the influence of grave circumstances. Although the contract was entered into at the seller's will, his decision was influenced by external events. If A had agreed on the same terms and conditions without the influence of grave circumstances, there would have been no deformation of will, and the transaction would have been valid.

Some academics emphasise that transactions made under the influence of a problematic circumstance do not have defects of will or expression of will. Otherwise, the unique composition of their invalidity would be different from the rules on the legal consequences of a transaction made under the influence of mistake, fraud, or duress [2, p. 108]. However, the person's will was formulated under grave circumstances that could impair their ability to make an objective decision, giving rise to the statutory possibility of challenging such transactions. This is particularly relevant if another party deliberately creates the problematic circumstances in the legal relationship. For example, A killed the breadwinner of B, after which B sold A an apartment on unfavourable terms. A's actions created grave circumstances and became a mechanism that influenced B's free will. This again refers us to the metus causa.

Grave circumstances are not always grounds for challenging a transaction, but may

have consequences in the form of agreeing to unfair terms. For example, in EU law, challenging circumstances are not considered an unfair contractual term [17, Art. 3].

By contrast, Art. 233 of the Civil Code of Ukraine states that a transaction made by a person under the influence of a grave circumstance and on highly unfavourable terms may be declared invalid by a court, regardless of who initiated the transaction [10, Art. 233].

If the transaction was made under the influence of grave circumstances, it is possible to raise the question of its invalidity. This is because such a transaction does not align with the counterparty's valid will. Under normal circumstances, a party to a legal relationship would never agree to unfavourable terms. For example, in a sale and purchase agreement, the seller's interest is not just to transfer ownership for a fee but to maximise profit. If a sale and purchase agreement is entered into under the influence of grave circumstances, it is not in the seller's interest. It is essential to recall that the grave circumstances necessitated the contract being entered into on less favourable terms. If the agreement is concluded on regular terms, it will not be considered challengeable, even in grave circumstances.

If a transaction is challenged, the party must prove that the agreement was concluded unfairly due to grave circumstances. The problematic nature of establishing grounds for terminating a contract concluded under the influence of grave circumstances is that it was ostensibly entered into voluntarily.

At first glance, such an agreement appears to reflect the will of the parties, which necessitates additional proof of the impact on the free will of the counterparties. Freedom of contract remains a potent legal principle.

In contrast, broad qualifying tenets, such as a requirement of good faith, a general law of unfair competition or a general theory of the abuse of rights, remain rejected as principles, even if particular examples of each can be identified either in so many words or in terms of functional equivalence [36].

Table 1. Some mechanisms influencing free will.

Mechanism	Description	Legal Consequences	Example
Lack of Capacity	Inability to understand the significance of one's actions due to an internal state (e.g., severe intoxication, mental disorder).	Voidable contract, bilateral restitution, potential damages.	Signing a contract while severely intoxicated.
Mistake	Misconception about circumstances essential to the transaction	Voidable contract, rescission and restitution	Buying a product based on a misunderstanding of its characteristics.
Deceit (Fraudulent Misrepresentation)	Intentional provision of false information to induce a transaction.	Voidable contract, rescission and restitution, potential damages, potential criminal liability.	Misrepresenting the quality of goods to induce a sale.
Duress	A threat of harm used to compel a party to enter into a contract.	Voidable contract, rescission and restitution, damages, potential criminal liability.	Forcing someone to sign a contract under threat of physical violence.
Grave Circumstances (Unconscionability)	External pressures leading a vulnerable party to agree to highly unfavorable terms.	May be set aside by a court, rescission and restitution.	Selling property far below market value due to urgent need for money for a medical operation

8. Summary

Freedom of choice, decision-making, and freedom of thought are the foundations of private law. Without these criteria, entering into contracts, exercising rights, and consenting to medical intervention, among other things, is impossible. A person's will is inviolable because unlawful influence on it gives rise to legal consequences, from the invalidation of transactions to criminal liability.

The legal idea of free will is a part of the legal ideology that reflects the ability of a person to consciously, freely and independently make and implement decisions on participation in legal relations by performing actions or omissions, exercising subjective rights and fulfilling obliga-

tions, as well as the ability to bear legal responsibility for them. It is the basis for the formation of law, its principles and legal regulation.

Although free will is fundamental to understanding legal capacity, it is not absolute. The legitimate establishment of the limits of free will is associated with normative restrictions, as the law defines the rules of behaviour. However, we believe that legal norms affect only the external form of free will (expression of intent) by specifying the conditions and mechanisms for participation in legal relations and establishing rights and obligations. The internal structure of free will (exercised through the right to freedom of thought) cannot be subject to legal restrictions.

The main mechanisms for creating a vitiated will in civil law are the failure to realise the significance of one's actions, the lack of ability to control them, making mistakes, fraudulent misrepresentation, duress, and the influence of grave circumstances.

Further research should pay special attention to alternative, little-studied mechanisms of influence on free will: medications, pain, marketing, neuro-linguistic programming, propaganda, and others.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Алексій Р. В. Зловживання свободою договору в деяких правочинах з вадами волі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. Вип. 1. С. 55–58.

2.Беляневич О. Деякі питання застосування статті 233 Цивільного кодексу України. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 1. С. 105–115.

3.Зайцев Д., Зайцев О. Ознаки правочинів, вчинених під впливом насильства. *Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій*. Одеса: ОДУВС, 2021. С. 59–60.

4.Крат В. І. Недійсність правочинів, учинених під впливом обману. *Часопис Київського університету*. 2012. № 3. С. 189–192.

5. Лавріненко І. Визнання недійсним правочину, вчиненого особою під впливом помилки. *Юридичний бюлетень*. 2018. Т. 1, № 7. С. 228–248.

6.Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України №6-1531цс16 від 28 вересня 2016 р.

7.Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». №9 від 6 листопада 2009.

8.Рішення Конституційного суду України Про відповідність Конституції України (конституційності) третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» у справі №2-рп/2016 від 1 червня 2016.

9.Рішення Шевченківського районного суду м. Запоріжжя по справі 336/1398/18 від 6 травня 2020 р.

10.Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 4 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

11.Швець Д.В. Обман (шахрайство) як підстава визнання правочину недійсним. *Проблеми цивільного права та процесу : тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої 95-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна* (м. Харків, 22 травня 2020 р.). Харків: Панов - ХНУВС, 2020. С. 105-108.

12.Barton v Armstrong [1976] AC 104. UK House of Lords. 12 February 1975. URL: https://vlex.co.uk/vid/barton-v-armstrong-and-others-809589333.

13.Brinz A. Lehrbuch der Pandekten. Auflage 2. Erlangen ; Leipzig : Deichert, 1892. Vol. 4. 549 p.

14.Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) : Цивільне уложення Німеччини в редакції від 2 січня 2002 р. (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), зі змінами, внесеними Законом від 10 серпня 2021 р. (BGBl. I S. 3515). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/.

15.Claus-Wilhelm C. Urteilsanmerkung zu BGH, Urteil vom 07.06.1984 - IX ZR 66/83. Neue Juristische Wochenschrift. 1984. P. 2281.

16.Cooper v Phibbs (1867) LR 2 HL 149. UK House of Lords. 31 May 1867. URL: https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1867/1.html.

17.Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 On unfair terms in consumer contracts // Official Journal of the European Union. – 1993. – L 95/29.

18.Ellenberger J., Palandt kommentar zum BGB mit Nebengesetzen. Inkl. WEG-Reform und COVID-19. Einführung. Munich: C.H. Beck. 2021. P. 3216.

19.Esso Petroleum v Mardon [1976] QB 801. UK Court of Appeal (Civil Division). 4 February 1976. URL: https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/1976/4.html.

20.Garner, B. A. (Ed.). Black's law dictionary. 11th ed. St. Paul, MN: Thomson Reuters, 2019. 2110 p.

21.Griffith v Brymer (1903) 19 TLR 434. UK High Court (King's Bench Division). 11 May 1903. URL: https://www.swarb.co.uk/griffith-v-brymer-kbd-1903/.

22.Hermann I. Die willenserklärung im tatbestande des rechtsgeschäfts. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1899. 109 p. URL: https://archive.org/details/20161025161014384/page/n57/mode/2up.

23.Kant, I. Critique of pure reason. London: Penguin Classics, 2007. 784 p.

24.Michał S. Natural law theory and its benefits: arguments for adopting new classical natural law theory based on a priority of persons. Prawo i więź. 2023. Vol. 46, no. 3. P. 53–76. URL: https://doi.org/10.36128/PRIW.VI46.743.

25.Mistake. Cambridge dictionary. English dictionary, translations & thesaurus. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mistake.

26.Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European sales law (CESL). Brussels, 11.10.2011. (CESL, Art 48(1))

27.Savigny F. System des heutigen Romischen Rechts, 3-d ed. Berlin: Veit & Co. 1840. 492 p.

28.Schulz F. IV. Die lehre vom erzwungenen rechtsgeschäft im antiken römischen recht. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung. 1922. Vol. 43, no. 1. P. 171–261. DOI: https://doi.org/10.7767/zrgra.1922.43.1.171.

29.Sławicki P. Defects of a declaration of will on the grounds of the Code of Obligations 1933. *Review of Comparative Law*. 2013. No. 18. P. 181 – 198.

30.Sopiński M. Natural law theory and its benefits: arguments for adopting new classical natural law theory based on a priority of persons. *Prawo i Więź.* 2023. No. 3. Vol. 46. P. 53–76. DOI: https://doi.org/10.36128/PRIW.VI46.743.

31.Smith v Hughes (1870) LR 6 QB 597. UK Court of Queen's Bench. 6 June 1871. URL: https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/QB/1871/J59.html.

32.Swedish contract law. Modern, reliable and user-friendly. Stockholm: Swedish Arbitration Association. 21 p. URL: https://nysba.org/NYSBA/Sections/International/Events/2019/Stockholm/Coursebook/Swedish%20Contract%20Law%20-%20Danielsson.pdf

33.Tserkovna, O., Rulevskyi, M. Free will as a condition for the validity of law. Influence of Integration Trends on the Development of National Law. Odesa: Odesa State University of Internal Affairs, 2019. – P. 106–108.

34.What is contractual capacity? Meaning, definition & examples. *Juro*. URL: https://juro.com/learn/contractual-capacity

35.What makes a contract invalid? Ironclad. URL: https://ironcladapp.com/journal/contracts/what-makes-a-contract-invalid/.

36.Whittaker S. Unfair terms in commercial contracts and the two laws of competition: French law and English law contrasted. Oxford Journal of Legal Studies. 2019. Vol. 39, no. 2. P. 404–434. DOI: https://doi.org/10.1093/ojls/gqz003.

37.Zimmermann R. Metus and dolus. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. 1996. P. 651–677. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198764267.003.0021.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2025 Перегляну́то 26.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 20.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

V.O. SAVCHENKO
PhD in Law, Docent; Associate Professor,
Department of Civil Law Disciplines, Faculty of Law
Research Fellow, University of Oxford
E-mail: savchenko.viktor@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7104-3559
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4
Oxford, UK, OX1 1PT, St. Ebbe's Street

MECHANISMS INFLUENCING FREE WILL: A CIVIL LAW CONTEXT

ANNOTATION. *Introduction.* The paper examines the main mechanisms that influence free will in the context of civil law. These mechanisms include a lack of awareness of the significance of one's actions or the inability to control them, mistakes, fraudulent misrepresentation, duress, and the influence of grave circumstances. This study aims to determine the mechanisms that affect free will and the significance of such influence in civil law. Methods: The author primarily uses a doctrinal legal research method to analyse existing legal principles, rules, and legislation related to free will and vitiated consent in civil law. The research also employs a comparative approach, examining legal concepts and cases from various jurisdictions, including German, UK, and EU law. Additionally, the paper incorporates perspectives from legal philosophy, referencing the theories of I. Kant and F. Savigny, to provide context and critical analysis of the relevant legal doctrines.

Summary of the main results of the study. The author emphasises that free will, decision-making and freedom of thought are fundamental to the existence of private law. The paper examines the main mechanisms leading to a vitiated will in civil law, which include a lack of awareness of the meaning of one's actions, inability to control them, mistakes, fraudulent misrepresentation, duress, and the influence of grave circumstances. The author emphasises that if a person's free will is subject to external influence, this provides grounds for challenging or setting aside the transaction. The author argues that free will is not absolute, since the legitimate boundaries of free will are defined by normative restrictions, and the law determines the rules of behaviour.

Conclusions. Freedom of choice, decision-making and freedom of thought are the foundation of private law. A person's will is inviolable, as unlawful influence on it triggers legal consequences, from recognising transactions as invalid to criminal liability. Legal norms affect only the external manifestation of free will (expression of intent), by stipulating the conditions and mechanisms of participation in legal relations and determining rights and obligations. The internal aspect of free will cannot be subject to legal restrictions.

KEYWORDS: *free will, vitiated will, defective consent, transaction, contracts, duress, invalidity.*

REFERENCES

1. Alexiy R. V. Abuse of freedom of contract in some transactions with defects of will. Legal scientific electronic journal. 2019. P. 55–58. (in Ukrainian)

2. Belyanevich O. Some issues of application of Article 233 of the Civil Code of Ukraine. Bulletin of economic proceedings. 2015. No. 1. P. 105–115. (in Ukrainian)

3. Zaitsev D., Zaitsev O. Signs of transactions committed under the influence of violence. Problematic issues of law enforcement and human rights activities in the context of European integration trends. Odesa: ODUVS, 2021. P. 59–60(in Ukrainian)

4. Krat V. I. Invalidity of transactions committed under the influence of fraud. Journal of the Kyiv University. 2012. No. 3. P. 189–192. (in Ukrainian)

5. Lavrinenko I. Invalidation of a transaction committed by a person under the influence of a mistake. Legal Bulletin. 2018. Vol. 1, No. 7. Pp. 228–248. (in Ukrainian)

6. Resolution of the Judicial Chamber for Civil Cases of the Supreme Court of Ukraine No. 6-1531tss16 dated September 28, 2016(in Ukrainian)

7. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On the Judicial Practice of Considering Civil Cases on Recognizing Transactions as Invalid". No. 9 dated November 6, 2009. (in Ukrainian)

8. Decision of the Constitutional Court of Ukraine On the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the third sentence of part one of Article 13 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care" in case No. 2-rp/2016 dated June 1, 2016. (in Ukrainian)

9. Decision of the Shevchenkivskyi District Court of Zaporizhzhia in case 336/1398/18 dated May 6, 2020. (in Ukrainian)

10. Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV: as of October 4, 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text. (in Ukrainian)

11. Shvets D.V. Fraud (fraud) as a basis for declaring a transaction invalid / Problems of civil law and process: abstracts of reports of participants of the scientific and practical conference dedicated to the 95th anniversary of the birth of O.A. Pushkin (Kharkiv, May 22, 2020). Kharkiv: Panov - KhNUVS, 2020. P. 105-108. (in Ukrainian).

12.Barton v Armstrong [1976] AC 104. UK House of Lords. 12 February 1975. URL: https://vlex.co.uk/vid/barton-v-armstrong-and-others-809589333.

13.Brinz A. Lehrbuch der Pandekten. Auflage 2. Erlangen ; Leipzig : Deichert, 1892. Vol. 4. 549 p.

14.Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) : Цивільне уложення Німеччини в редакції від 2 січня 2002 р. (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738), зі змінами, внесеними Законом від 10 серпня 2021 р. (BGBl. I S. 3515). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/.

15.Claus-Wilhelm C. Urteilsanmerkung zu BGH, Urteil vom 07.06.1984 - IX ZR 66/83. Neue Juristische Wochenschrift. 1984. P. 2281.

16.Cooper v Phibbs (1867) LR 2 HL 149. UK House of Lords. 31 May 1867. URL: https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1867/1.html.

17.Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 On unfair terms in consumer contracts // Official Journal of the European Union. – 1993. – L 95/29.

18.Ellenberger J., Palandt kommentar zum BGB mit Nebengesetzen. Inkl. WEG-Reform und COVID-19. Einführung. Munich: C.H. Beck. 2021. P. 3216.

19.Esso Petroleum v Mardon [1976] QB 801. UK Court of Appeal (Civil Division). 4 February 1976. URL: https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/1976/4.html.

20.Garner, B. A. (Ed.). Black's law dictionary. 11th ed. St. Paul, MN: Thomson Reuters, 2019. 2110 p.

21.Griffith v Brymer (1903) 19 TLR 434. UK High Court (King's Bench Division). 11 May 1903. URL: https://www.swarb.co.uk/griffith-v-brymer-kbd-1903/.

22.Hermann I. Die willenserklärung im tatbestande des rechtsgeschäfts. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1899. 109 p. URL: https://archive.org/details/20161025161014384/page/n57/mode/2up.

23.Kant, I. Critique of pure reason. London: Penguin Classics, 2007. 784 p.

24.Michał S. Natural law theory and its benefits: arguments for adopting new classical natural law theory based on a priority of persons. Prawo i więź. 2023. Vol. 46, no. 3. P. 53–76. DOI: https://doi.org/10.36128/PRIW.VI46.743.

25.Mistake. Cambridge dictionary | English dictionary, translations & thesaurus. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mistake.

26.Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European sales law (CESL). Brussels, 11.10.2011. (CESL, Art 48(1))

27.Savigny F. System des heutigen Romischen Rechts, 3-d ed. Berlin: Veit & Co. 1840. 492 p.

28.Schulz F. IV. Die lehre vom erzwungenen rechtsgeschäft im antiken römischen recht. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für rechtsgeschichte. *Romanistische Abteilung*. 1922. Vol. 43, no. 1. P. 171–261. DOI: https://doi.org/10.7767/zrgra.1922.43.1.171.

29.Sławicki P. Defects of a declaration of will on the grounds of the Code of Obligations 1933. *Review of Comparative Law.* 2013. No. 18. P. 181 – 198.

30.Sopiński M. Natural law theory and its benefits: arguments for adopting new classical natural law theory based on a priority of persons. *Prawo i Więź*. 2023. No. 3. Vol. 46. P. 53–76. DOI: https://doi.org/10.36128/PRIW.VI46.743.

31.Smith v Hughes (1870) LR 6 QB 597. UK Court of Queen's Bench. 6 June 1871. URL: https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/QB/1871/J59.html.

32.Swedish contract law. Modern, reliable and user-friendly. Stockholm: Swedish Arbitration Association. 21 p. URL:https://nysba.org/NYSBA/Sections/International/Events/2019/Stockholm/Coursebook/Swedish%20Contract%20Law%20-%20Danielsson.pdf

33.Tserkovna, O., Rulevskyi, M. Free will as a condition for the validity of law. Influence of Integration Trends on the Development of National Law. Odesa: Odesa State University of Internal Affairs, 2019. P. 106–108.

34.What is contractual capacity? Meaning, definition & examples. *Juro*. URL: https://juro.com/learn/contractual-capacity

35.What makes a contract invalid? Ironclad. URL: https://ironcladapp.com/journal/contracts/what-makes-a-contract-invalid/.

36.Whittaker S. Unfair terms in commercial contracts and the two laws of competition: French law and English law contrasted. Oxford Journal of Legal Studies. 2019. Vol. 39, no. 2. P. 404–434. DOI: https://doi.org/10.1093/ojls/gqz003.

37.Zimmermann R. Metus and dolus. The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition. 1996. P. 651–677. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198764267.003.0021.

The article was received by the editors 19.09.2025 — The article was revised 26.10.2025
The article is recommended for printing 20.11.2025 — This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-15
УДК 347.2

ЦИБАНЬ А.А.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
E-mail: tsyban@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8216-4476
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Харків, 61022, майдан Свободи, 4

КРИПТОАКТИВ ТА ЙОГО МІСЦЕ У ЦИВІЛІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Наукова стаття присвячена окремим аспектам правового регулювання криптовалютних активів. Криптоактив, як різновид віртуального/цифрового блага, на теперішній час не має єдиного комплексного підходу щодо єдиного бачення місця вказаного явища у сучасній правовій парадигмі.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Питання висвітленні у науковій статті розглянуті під призмою зарубіжних законодавчих напрацювань, які з урахуванням обраного вектору руху нашої держави вважаються певним орієнтиром для удосконалення вітчизняного законодавства. У роботі проведено аналіз щодо визначення місця криптоактивів/криптовалют серед інших суміжніх об'єктів цифрових технологій. У роботі проаналізовано співвідношення криптовалюти/криптоактиву як віртуального/цифрового блага з іншими схожими та суміжними категоріями, зокрема такими як: цифрові речі, електронні гроші та цифрові гроші (валюти). Запропоновано удосконалення визначення родового поняття об'єкта цифрового (віртуального) середовища через цифрове (віртуальне) благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі, не звужуючи його всеохоплюючого змісту стосовно можливості мати або навпаки не мати певної майнової цінності, у той час як «віртуальний актив» або «криптовалютний актив» може розглядатися як благо, яке безпосередньо у своєму змісті є певним вираженням вартості або певного майнового права з огляду на розуміння «активу» саме як економічної категорії. Надано оцінку підходу щодо неможливості криптовалюті, як віртуального активу (блага) виступати платіжним засобом.

Висновок. У підсумку, дослідження криптоактиву під призмою цифрових грошей та правового регулювання валютних цінностей зумовлює висунення гіпотези щодо застосування певної аналогії, згідно якої, виправданим вбачається закріплення цифрових грошей забезпечених іноземною державою на законодавчому рівні, як один із перших кроків у напрямку закріплення вказаного явища як об'єкта цивільних прав та цифровізації платіжних розрахунків. Запропоновано необхідність виключення імперативного *правила щодо неможливості жодним віртуальним активом (благом) виступати у якості засобу платежу.*

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *криптовалюта, криптоактив, віртуальні активи, біткоїн, платіжні засоби, цифрові валюти/гроші, правове регулювання цифрових благ.*

Як цитувати: Цибань А.А. Криптоактив та його місце у сучасній цивілістичній парадигмі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Право». 2025. Вип. 40. С. 149-154. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-15

In cites: Tsyban A.A. (2025). Cryptoasset and its place in the modern civil paradigm. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University*, Series "Law", (40), P. 149-154. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-15 (in Ukrainian)

Вступ. На шляху поглибленої інтеграції України з Європейським союзом важливого значення має уніфікації вітчизняного законодавства із законодавством ЄС.

Ця необхідність обумовлена у тому числі динамічним розвитком окремих відносин, які потребують належного правового регулювання.

Такими, зокрема є відносини у сфері інформаційних технологій, стосовно яких має місце потреба в приведенні до належного стану їх регуляторного інструментарію, який має відображення через систему правових норм. У цьому сегменті, особливої уваги заслуговують питання пов'язані із правовим регулюванням віртуальних активів (благ), цифрових речей та криптовалют/криптоактивів.

Постановка проблеми. Зважаючи на такі передумови, особливої уваги заслуговують питання пов'язані із правовим регулюванням віртуальних активів (благ), ринку та обігу криптовалют, їх співвідношення із цифровими валютами, цифровими речами, тощо. Вказані елементи завжди виступають досить динамічним сегментом IT-індустрії та накопичують у собі капіталізацію у розмірі трильйонів доларів США. Важливою обумовлюючою складовою дослідження у вказаній сфері є той факт, що Україна посідає третє місце серед 146 країн у глобальному індексі використання

© *Цибань А.А., 2025*
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

криптоактивів, про що свідчать дані дослідження аналітичної блокчейн-компанії Chainalysis, що свідчить саме про прикладну актуальність даної тематики [12].

Стан наукового дослідження теми. Варто зазначити, що окремим питанням правового регулювання віртуальних активів (благ) присвячували увагу наступні науковці: М.В. Гребенюк, Б.В. Деревянко, О.І. Кулик, Р.В., Лук'янчук, О.А. Туркот, Н.І. Майданик, Л.Р. Майданик, Є.О. Мічурін, Є.О. Харитонов, С.О. Сліпченко, А.С. Сліпченко та інші та інші. Проте, на даний момент досі не сформовано єдиного підходу щодо праворозуміння вказаного правового явища та можливості прикладного використання в межах існуючого правового поля.

У тому числі вказана проблема стосується правового регулювання криптовалютних активів які також є продуктом цифрового (віртуального) середовища.

Мета дослідження. З огляду на зазначене виникає необхідність дослідження окремих аспектів природи вказаного явища, його основних характеристик та окреслення рис оптимальної моделі ефективного функціонування криптоактиву у цивільних правовідносинах.

Основні результати дослідження. Диференціація цивілістичних підходів праворозуміння окремих видів об'єктів цивільних прав у більшій мірі узгодили питання можливості існування окремих об'єктів у цифровому середовищі. Так, об'єктами цивільних прав можуть бути речі, гроші, цінні папери, цифрові речі, майнові права, роботи та послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

Загальновідомим є факт, що окремі об'єкти можуть існувати виключно у матеріальному світі, інші виключно у цифровому середовищі, а також є і такі які можуть існувати як у матеріальному, так і у цифровому, що у свою чергу обумовлює форму таких об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них [1].

Під цифровою річчю, у розумінні ч. 1 ст. 179-1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), слід розуміти благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність.

У даному нормативно-правому акті міститься певний невичерпний перелік того, що слід відносити до цифрових речей.

Так, у визначеному розумінні ними є віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовується вищезазначене положення згаданої правової норми [1].

Законодавець в межах Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX, наразі який ще не набрав чинності, пропонує нам визначення віртуального активу, під яким слід розуміти нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі.

При цьому, існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Такий актив, також може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав.

Відповідно до нього, законодавець пропонує власну класифікацію віртуальних активів на забезпечені та незабезпечені, різниця між якими полягає у тому, що перші можуть посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав на відмінно від інших [2].

Зважаючи на зазначене, одразу виникає питання щодо співвідношення цифрових речей, які як визначено законодавцем мають певну майнову цінність та віртуальними активами/криптоактивами (криптовалютами). Особливо це питання резонує із відносно нещодавньою заявою Голови податкового комітету Верховної Ради України – Данила Гетманцева щодо легалізації криптовалюти на початку 2025 року без пільгових умов оподаткування [4].

З поміж цього, виникає доволі значна кількість дотичних питань пов'язаних із даним явищем, чи буде криптовалюта відповідати наявним пошукам розуміння віртуального активу, яка функціональність криптоактиву, юридична визначеність, відмінність від наявних суміжних категорій, тощо.

У цьому контексті є лише згадування певної тотожності криптоактиву із цінним папером, однак певно малось на увазі їхня спільність у визначенні підходів щодо оподаткування прибутку від діяльності з ними, адже правова природа вказаних об'єктів суттєво відрізняється один від одного з огляду на діюче законодавство та зарубіжні науково-практичні напрацювання. Тож легалізація криптовалют/криптоактивів не може зводитись виключно до питання оподаткування доходів від їх використання.

Як справедливо відмічено віртуальне благо може й не мати жодної майнової цінності, якщо за ним немає права вимоги на інший об'єкт цивільного права (гроші, майно, майно-

ві права, тощо) [6]. У випадку використання, наприклад, криптовалют (певно за винятком стейблкоїнів) цінність таких благ буде залежати взагалі від рівня попиту та пропозиції на відповідному ринку, де немає жодної гарантії щодо постійного підтримання ціни на такий об'єкт. Цей приклад, зокрема є підтвердженням динамічності руху в екосистемі віртуальних (цифрових) благ.

Загальновідомо, що невзаємозамінний токен (так званний NFT) є продуктом цифрових технологій та за своєю природою по-перше не має матеріалізованої форми, а по-друге є зв'язаним з певним об'єктом, який він і посвідчує. З цього також виходить логічний висновок, що з одного боку самостійно він не становить жодної цінності, а з іншого, такої ознаки як вартість може й не бути взагалі, наприклад через відсутність економічного виразу об'єкта забезпечення [7].

Потенційна відсутність такої риси як майнова цінність у тому числі підтверджується й теоретичними надбаннями в рамках вивчення правової природи цифрових благ. Є.О. Мічурін у свої працях виокремлює наступні особливості цифрових благ: цифрові блага є продуктом ІТ-технологій; вони є нематеріальними; їхня належність певній особі як об'єктів цивільного права визначається через абсолютні права; такі блага можуть бути як віддільними від особи та оборотоздатними (криптовалюта), так і тісно пов'язаними з особою й необоротоздатними (цифровий підпис) [8, с. 117]. Останнє із запропонованого переліку як раз і виступає підтвердженням висунутої гіпотези, адже невіддільність від особи та невідчужуваність окремих об'єктів позбавляє їх економічної забарвленості.

Отже, зважаючи на обраний законодавцем вектор руху щодо необхідності правового регулювання відносин у сфері цифрових благ, слід враховувати високу динамічність розвитку та якісних змін у відносинах в середині цифрового середовища у цілому, що зумовлює необхідність врахування притаманних вказаним об'єктам чинників. Видається закономірним визначення родового поняття об'єкта цифрового (віртуального) середовища через цифрове (віртуальне) благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі, не звужуючи його всеохоплюючого змісту стосовно можливості мати або навпаки не мати певної майнової цінності, у той час як «віртуальний актив» або «криптографічний актив» може розглядатися як благо, яке безпосередньо у своєму змісті є певним вираженням вартості або певного майнового права з огляду на розуміння «активу» саме як економічної категорії.

З огляду на пошук належного підходу визначення природи криптоактивів можна точно вказати, про ідею відповідно до якої законодавець намагається знайти чіткі рамки існування даного явища у правовій площині та можливості їх легального використання. Однак, розуміючи про певну схожість із електронними грошима у контексті визначення останніх відповідно до Закону України «Про платіжні послуги», даний підхід передбачає необхідність у відмежуванні вказаних конструкцій, адже криптоактив/криптовалюта та електронні гроші є різними правовими явищами.

У тому числі на вирішення цього питання, а також в рамках узгодження вітчизняного законодавства із правом ЄС у правове поле увійшло таке поняття як – цифрові гроші Національного банку України (далі – цифрові гроші). Так, під ними пропонується розуміти електронну форму грошової одиниці України, емітентом якої є Національний банк України (п. 96 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги»). Порядок випуску, зберігання та погашення цифрових грошей, а також особливості виконання платіжних операцій із застосуванням цифрових грошей визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України [3]. Цифрові валюти центробанків на відмінно від криптовалюти регулюються центробанками, а отже не є абсолютно децентралізованими при застосуванні таких самих криптографічних методів та інших параметрів притаманних криптовалютам, однак це вказує на приблизно однакову технічну природу [13]. У такій парадигмі почав рухатись НБУ, який запропонував як різновид цифрової валюти НБУ ввести «Е – гривню» як електронну форму грошової одиниці України, емітентом якої є НБУ [14]. Отже, саме такий підхід мав би розмежувати криптовалюту, електронні гроші та цифрову валюту, створивши для використання вказаних об'єктів єдині правила гри. Звісно даний підхід не можна було охарактеризувати як всеохоплюючий, бо переважна низка розповсюджених у світі криптоактивів все ж таки має децентралізований характер.

Зважаючи на вказані передумови, чіткого та зрозумілого місця криптоактивів (криптовалюти) наразі у вказаній парадигмі так і не знайшлось, тому що зокрема відповіді на питання щодо прямого визначення можливість відповідати ознакам електронних чи цифрових грошей відповідно до Закону України «Про

платіжні послуги» та бути валютними цінностями у розумінні Закону України «Про валюту та валютні операції» досить не має.

Відповідаючи на вказане питання не можна ігнорувати європейський досвід який ґрунтується на наступному. По-перше, Європейським управлінням з цінних паперів та ринків було опубліковано Пораду щодо віртуальних активів та первинного розміщення монет (Advice on Initial Coin Offerings and Crypto Assets) та тим самим запропонувано класифікацію віртуальних активів, які можуть складатися з трьох видів: платіжні, інвестиційні та службові активи [15]. Одразу слід додати, що віртуальний актив буде вважатися платіжним, якщо він відповідає зазначеному у Директиві № 2009/110/ЕС ознакам електронних грошей, хоч і має іншу технічну природу [9, с. 73]. По-друге, Markets in Crypto-assets Regulation in EU (далі – MiCA), запропоновано більш вдале на наш погляд визначення криптоактиву саме як цифрового вираження вартості або прав, які можуть передаватися та зберігатися в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або аналогічної технології. Оскільки віртуальний актив може бути виражений через відповідний токен, то вказаний нормативно-правовий акт також класифікує їх на токени, прив'язані до активу, токени електроних грошей та службові токени [16]. Як раз токен електроних грошей, відповідно до запропонованої концепції – є різновидом криптоактиву, який за своїм функціональним призначенням слід розглядати у якості платіжного засобу з огляду на можливість підтримання стабільної вартості, посилаючись на певну фіатну валюту.

Не можна не згадати й про законопроект винесеного на розгляд Конгресу США S.4912 - BITCOIN Act of 2024 щодо створення резерву цифрових активів шляхом купівлі визначеної кількості біткоїнів протягом п'яти річного строку для генерації, зберігання та управління закритими ключами, пов'язаними із державними біткоїн-активами [5].

Теоретичним підґрунтям, щодо можливості «криптоактиву» виступати законним засобом платежу, є зокрема праці В.М. Логойди, який зазначає, що така заборона по-суті суперечить прямому їх призначенню, адже такий вид розрахунків поєднував би переваги розрахунків за допомогою готівкових та безготівкових коштів [10, с. 155]. К.О. Калаченкова та Б.В. Довгань ґрунтуючись на дослідженнях нормативістського підходу зарубіжних країн також зазначають, що там де державна політика спрямована на цифровізацію вказана новація є досить актуальною у контексті намагань її активного впровадження як розрахункового засобу [11, с. 100].

Як вже згадувалось вище, в рамках Закону України «Про платіжні послуги» є норма про так звані цифрові гроші (п. 96 ч. 1 ст. 1 та ст. 62 вищезазначеного закону), під якими слід розуміти електронну форму грошової одиниці України, емітентом якої є Національний банк України (далі – НБУ). Ще один, Закон України «Про валюту та валютні операції», також передбачає можливість існування цифрових грошей, адже вони передбачені п.п. г) п. 6 ч. 1 ст. 1 даного законодавчого акту де мають назву «цифрові гроші НБУ» та є різновидом національної валюти (гривні) що у свою чергу є валютною цінністю, а отже об'єктом цивільних прав. За такого підходу виправданим є застосування відповідної аналогії й по відношенню до іншого різновиду валютних цінностей як об'єктів цивільних прав – іноземної валюти, оскільки такої форми як цифрові гроші, що забезпечені валютою іноземною державою (іноземною фінансовою установою) цим законодавчим актом не передбачено.

Висновки. Таким чином, оскільки криптоактив (криптовалюта) є різновидом об'єктів цифрових технологій, що створені за допомогою криптографічного методу на базі централізованої або децентралізованої системи розподілу інформаційних блоків у певній послідовності, то його технічні характеристики певною мірою відповідають характеристиками цифрових грошей. Тому виправданим є визначення поняття та місця криптоактиву у вітчизняній правовій системі та закріплення цифрових грошей забезпечених іноземною державою на законодавчому рівні, як один із перших кроків у напрямку закріплення вказаного явища як об'єкта цивільних прав та цифровізації платіжних розрахунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Електронний ресурс. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 20.01.2025).

2. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074- IX (не набрав чинності) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Te (дата звернення: 20.01.2025).

3. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021 № 1591- IX // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text (дата звернення: 20.01.2025).

4. Крижний А. В Україні легалізують крипто валюту на початку 2025 року. *Економічна правда*. Електронний ресурс. URL: https://epravda.com.ua/finances/koli-v-ukrajini-legalizuyut-kriptovalyutu-vidpovid-800779/ (дата звернення: 20.01.2025).

5. Законопроект Конгресу США S.4912 - BITCOIN Act of 2024 Електронний ресурс. URL: https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/4912. 6. Цифрові речі та цифровий контент: новації законодавства, договірні відносини. ЮФ «Правовий Альянс». Електронний ресурс. Режим доступу. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/223070_tsifrov-rech-ta-tsifroviy-kontent-novats-zakonodavstva-dogovrn-vdnosini (дата звернення: 20.01.2025).

7. Цибань А. До питання правового регулювання NFT-токенів як віртуальних благ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»,* 2023. (35), 133-137. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-14 (дата звернення: 20.01.2025).

8. Мічурін Є. Цивільно-правове регулювання суспільних відносин у цифровому середовищі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»,* 2023. (36), 115-121. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-13

9. Кулик О.І. Правові засади впливу Європейського союзу на ринок віртуальних активів. *Економіка та право.* 2021. № 1. С. 71 – 79.

10. Логойда В. Перспективи врегулювання правового статусу криптовалюти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 63. С. 152–157. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.27

11. Калаченкова К.О., Довгань Б.В. Щодо визнання криптовалюти засобом платежу на території України: теоретико-правове обґрунтування. *Правничий часопис ДНУ імені Василя Стуса*. 2022. № 1. DOI: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/13275

12. Жук К. Chainalysis: Україна у трійці світових лідерів щодо використання крипто активів. Investory news. Електронний ресурс. URL: https://investory.news/chainalysis-ukraina-u-trijci-svitovix-lideriv-shhodo-vikoristannya-kriptoaktiviv/ (дата звернення: 20.01.2025).

13. Європейський центробанк оголосив про новий етап впровадження цифрового євро. Європейська правда. Електронний ресурс. URL: https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2023/10/18/7171689/ (дата звернення: 20.01.2025).

14. Про е-гривню – цифрові гроші Національного банку. Офіційний веб-сайт Національного банку України Електронний ресурс. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/e-hryvnia (дата звернення: 20.01.2025).

15. Advice on Initial Coin Offerings and Crypto-Assets. European Securities and Markets Authority. Електронний ресурс. URL: https://www. esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-157-1391_crypto_advice.pdf

16. Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593 (дата звернення: 20.01.2025).

Стаття надійшла до редакції 02.10.2025 Переглянуто 07.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 23.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

A.A. TSYBAN
Ph.D associate professor of the of the department of civil law disciplines
E-mail: tsyban@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8216-4476
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

CRYPTOASSET AND ITS PLACE IN THE MODERN CIVIL PARADIGM

ANNOTATION. *Introduction.* The scientific article is devoted to certain aspects of the legal regulation of cryptocurrency assets. Cryptoassets, as a type of virtual/digital good, currently do not have a single comprehensive approach to a single vision of the place of this phenomenon in the modern legal paradigm..

Summary of the main results of the study. The issues covered in the scientific article are considered, including from the perspective of foreign legislative developments, which, taking into account the chosen vector of movement of our state, are considered a certain reference point for improving domestic legislation. The paper analyzes the determination of the place of crypto-assets/crypto-currencies among other related objects of digital technologies. The paper analyzes the relationship of cryptocurrency/crypto-asset as a virtual/digital good with other similar related categories, in particular such as: digital things, electronic money and digital money (currencies). It is proposed to improve the definition of the generic concept of an object of the digital (virtual) environment through a digital (virtual) good that is created and exists exclusively in the digital environment, without narrowing its comprehensive content in terms of the possibility of having or, conversely, not having a certain property value, while a “virtual asset” or “cryptocurrency asset” can be considered as a good that directly in its content is a certain expression of value or a certain property right, taking into account the understanding of an “asset” precisely as an economic category. An assessment of the approach to the impossibility of cryptocurrency, as a virtual asset (good), to act as a means of payment is provided.

Conclusion. The scientific article is devoted to certain aspects of the legal regulation of cryptocurrency assets. Cryptoassets, as a type of virtual/digital good, currently do not have a single comprehensive approach to a single vision of the place of this phenomenon in the modern legal paradigm.

KEY WORDS: *cryptocurrency, cryptoasset, virtual assets, bitcoin, means of payment, digital currencies/money, legal regulation of digital assets.*

REFERENCES

1. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. Electronic resource. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (accessed: 20.01.2025). (in Ukrainian)

2. On virtual assets: Law of Ukraine dated 17.02.2022 No. 2074- IX (not in force). Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Te (accessed: 20.01.2025). (in Ukrainian)

3. On payment services: Law of Ukraine dated 30.06.2021 No. 1591- IX. Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text (accessed: 20.01.2025). (in Ukrainian)

4. Kryzhny A. Cryptocurrency will be legalized in Ukraine in early 2025. Economic Truth. Electronic resource. URL: https://epravda.com.ua/finances/koli-v-ukrajini-legalizuyut-kriptovalyutu-vidpovid-800779/ (accessed: 20.01.2025) (in Ukrainian).

5. US Congress Bill S.4912 - BITCOIN Act of 2024 Electronic resource. URL: https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/4912. (in Ukrainian)

6. Digital things and digital content: legislative innovations, contractual relations. Law Firm "Legal Alliance". Electronic resource. Access mode. URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/223070_tsifrov-rech-ta-tsifroviy-kontent-novats-zakonodavstva-dogovrn-vdnosini (accessed: 20.01.2025) (in Ukrainian).

7. Tsyban, A. (2023). On the issue of legal regulation of NFT tokens as virtual goods. *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, (35), 133-137. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-14 (accessed: 20.01.2025) (in Ukrainian).

8. Michurin, E. (2023). Civil-legal regulation of social relations in the digital environment. *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, (36), 115-121. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-13 (in Ukrainian).

9. O.I. Kulyk. Legal principles of the European Union's influence on the virtual assets market. Economics and Law. 2021. No. 1. P. 71 – 79. (in Ukrainian).

10. Logoyda V. Prospects for regulating the legal status of cryptocurrency in Ukraine. Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. 2021. Issue 63. P. 152–157. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.27 (in Ukrainian).

11. K.O. Kalachenkova, B.V. Dovgan. On the recognition of cryptocurrency as a means of payment in Ukraine: theoretical and legal justification. *Law Journal of Vasyl Stus DNU*. 2022. No. 1. DOI: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/13275 (in Ukrainian).

12. Zhuk K. Chainalysis: Ukraine in the top three world leaders in the use of crypto assets. Investory news. Electronic resource. URL: https://investory.news/chainalysis-ukraina-u-trijci-svitovix-lideriv-shhodo-vikoristannya-kriptoaktiviv/ (accessed: 20.01.2025) (in Ukrainian).

13. The European Central Bank announced a new stage in the implementation of the digital euro. European Truth. Electronic resource. URL: https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2023/10/18/7171689/ (accessed: 20.01.2025).

14. About e-hryvnia – digital money of the National Bank. Official website of the National Bank of Ukraine Electronic resource. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/e-hryvnia (accessed: 20.01.2025). (in Ukrainian)

15. Advice on Initial Coin Offerings and Crypto-Assets. European Securities and Markets Authority. Електронний ресурс. URL: https://www. esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-157-1391_crypto_advice.pdf (accessed: 20.01.2025).

16. Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593 (accessed: 20.01.2025)

The article was received by the editors 02.10.2025 The article was revised 07.11.2025
The article is recommended for printing 23.11.2025 This article published 30.12.2025

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-16
УДК 349.412.2

ПЕЙЧЕВ К. П.
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
E-mail: peychev.lawyer@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7200-3564
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ДОГОВІРНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ ПРИРОДОРЕСУРСНИХ СПОРІВ

АНОТАЦІЯ: *Вступ*. Природоресурсний спір потрібно розглядати як різновид екологічного конфлікту. Останній в свою чергу виступає елементом більш ширшого поняття, а саме соціального конфлікту. Аналіз судової статистики свідчить про достатню кількість наступних природоресурсних спорів: конфлікти що виникають у правовідносинах в галузі використання вод; земельні спори; з володіння, користування та розпоряджання лісами; забезпечення раціонального використання лісових ресурсів; у сфері використання та відтворення рослинного та тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду, користування надрами та гірничих відносинах.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Проведена під час дослідження систематизація та структурування правових норм, дозволяє сформулювати наступні групи по договірному врегулюванню медіації природоресурсних спорів: 1. Договір про проведення медіації - угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону; 2. Медіаційна угода - письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди; 3. Угода (договір) за результатами медіації - угода, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону.

Висновки. На сьогодні, законодавець дозволяє врегульовувати природоресурсні спори шляхом їх медіації, відповідно до Закону України «Про медіацію» але з обов'язковим урахуванням особливостей, передбачених екологічним, в тому числі земельним законодавством. Концептуальним положенням для медіаційних договорів потрібно розглядати умову, що вони не повинні порушувати права та інтереси держави, а також суспільні інтереси або інтереси інших осіб які не були залучені до медіації. До таких випадків, наприклад, можна віднести інтереси власників сусідніх земельних ділянок. Окрім того, доцільним є поширення обов'язкової письмової форми для укладення договорів про проведення медіації та угод за результатами медіації у земельних спорах на договори при проведенні медіації інших природних ресурсів (вод, лісів, тваринного світу і т.д.).

Також при укладанні угод медіації відносно земельних ресурсів повинні враховуватися обмеження і обтяження які існують що до земельної ділянки, а саме:

- обтяження власника землі правами інших осіб (сервітут, суперфіцій, емфітевзис);
- заборони на користування та/або розпорядження (заборона на провадження окремих видів діяльності, на зміну цільового призначення, умова додержання природоохоронних вимог, утримання та збереження полезахисних лісових смуг тощо);
- обмеження встановлені режимами: охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон, зон особливого режиму використання земель тощо.

Отже, зазначений зміст правових норм говорить про те, що такий інститут як медіація може в повній мірі бути застосований для ефективного вирішення природоресурсних спорів, з урахуванням відповідної специфіки, наприклад земельного законодавства яке розглядає природні об'єкти не лише як засіб виробництва чи територіальний базис але і як природний ресурс, що має важливу екологічну цінність.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *природоресурсні спори, екологічні конфлікти, земельні спори, медіація пророродоресурсних спорів, договори медіації, договір про проведення медіації, медіаційна угода, угода (договір) за результатами медіації.*

© Пейчев К. П., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Як цитувати: Пейчев К. П., Договірні засади регулювання процедури медіації природоресурсних спорів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 155-161 . https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-16

In cites: K. P. Peichev (2025). Contractual basis for regulating the procedure of mediation of natural resource disputes. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 155-161 . https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-16 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Межі нормативного-правового бачення альтернативного врегулювання природоресурсних спорів потребують подальшого наукового структурування та систематизації.

Має сенс виокремлення основних положень і вимог законодавства про укладання і виконання договорів в процесі медіації природоресурсних суперечок.

Необхідно дослідити положення про вимогу законодавця, що договорів за результатами медіації не повинен порушувати права та інтереси держави, а також суспільні інтереси або інтереси інших осіб які не були залучені до медіації в екологічній та природоресурсній сфері.

Стан наукової розробки теми. Окремі питання правового регулювання процедури медіації природоресурсних спорів досліджували: Д. Бусуйок [1], О. Настіна [2], Т. Кисельова [3], Д. Федчишин [4] та інші. Але науковці не ставили перед собою завдання здійснити аналіз і систематизацію норм, що відносяться до договірного врегулювання процесу медіації такого роду конфліктів, тому цьому питанню не було приділено достатньо уваги.

Мета дослідження. Дослідження проводиться з метою систематизації, структурування та розуміння медіації природоресурсних спорів, правового регулювання цього процесу та формулювання висновків, що описують правові елементи та дозволяють збудувати логічні причинно-наслідкові зв'язки між ними з метою прогнозування їх перебігу та застосування правових положень про медіацію екологічних суперечок.

Основні результати дослідження. Природоресурсний спір потрібно розглядати як різновид екологічного конфлікту. Останній в свою чергу виступає елементом більш ширшого поняття, а саме соціального конфлікту. Чи має він актуальність в сучасній правозастосовній сфері? На це питання відповідає правозастосовна практика.

Аналіз судової статистики свідчить про достатню поширеність наступних природоресурсних спорів: конфлікти що виникають у правовідносинах в галузі використання вод; земельні спори; з володіння, користування та розпоряджання лісами; забезпечення раціонального використання лісових ресурсів; у сфері використання та відтворення рослинного та тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду, користування надрами та гірничих відносинах [5].

При цьому представники судової влади говорять про доцільність застосовування процедури медіації як такої, що має значний потенціал для вирішення спорів у сфері природоресурсних відносин, які не пов'язані з вирішенням складних правових питань [6].

Окрім того, цій темі присвячені численні наукові дослідження які визначають систему, природу і зміст правовідносин що до екологічних суперечок.

Так, наприклад, В. Сабадаш зазначає, що предметом екологічного конфлікту виступає проблема володіння природним ресурсом (екологічною цінністю) та/або контролю над ним, що може принести певні вигоди (не обов'язково фінансові) одному або декільком суб'єктам [7].

Враховуючи зазначену дефініцію та в залежності від суб'єктно-об'єктного складу екологічні конфлікти виникають як у публічно-правовій (у сфері стратегічного планування, розподілу та перерозподілу природних ресурсів, реалізації та захисту екологічних прав), так і у приватно-правовій площині (у сфері безпосереднього природокористування) [8].

Переходячи для подальшого розгляду, потрібно наголосити, що природоресурсне право є представником суспільної зацікавленості у збереженні й відтворенні природних ресурсів.

Враховуючи це, держава на нормативно-правовому рівні повинна формулювати загальнообов'язкові правила поведінки для суб'єктів, які укладають договори під час процедури медіації природоресурсних спорів. В даному випадку законодавець виступає представником соціальної функції власності на природні ресурси, оскільки їх збереження є життєвою необхідністю для суспільства, господарською необхідністю для всіх напрямків ресурсозалежної діяльності та статусною прерогативою для держави як суверена.

Окресливши засади розуміння екологічного конфлікту, перейдемо до аналізу методів

та способів його вирішення. Так, законодавство України визначає одним із способів вирішення природоресурсних спорів такий альтернативний процес як медіація, формулюючи її поняття. Медіація це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [9]. Правове регулювання медіації ґрунтується на Конституції України, Закону України «Про медіацію» та інших правових нормах. До останніх також можна віднести такі приписи як Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 року [10], Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських справах» від 21 травня 2008 р. [11], а також Конвенція ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації», від 7 серпня 2019 року [12].

Враховуючи зміст перелічених правових актів, можливо виокремити наступні положення відносно імплементації та застосування договірних засад процедури медіації природоресурсних спорів.

Найбільш поширеним видом природоресурсних конфліктів є земельні спори тому подальший аналіз і систематизацію буде проведено саме на основі аналізу цих суперечок.

Так, Земельний кодекс України визначає загальною метою земельного законодавства такі положення як: забезпечення права на землю держави, територіальних громад а також фізичних і юридичних; обов'язок раціонального використання земель та дотримання норм з охорони земельних ресурсів. [13]. Забезпечення прав на землю учасників земельних відносин безперечно включає в себе і систему розгляду земельних спорів. Це є специфічний вид правовідносин, засади яких лежать в регулюванні розбіжностей між суб'єктами, що проявляються в процесі встановлення, зміни, реалізації або припинення прав на землю, їх захисту та охорони, що виникають у зв'язку з порушенням законних прав та інтересів як власників земельних ділянок так і землекористувачів.

Враховуючи викладене, у стаття 158-1 ЗК України законодавець дозволяє врегульовувати природоресурсні-земельні спори шляхом їх медіації, відповідно до Закону України «Про медіацію» з урахуванням особливостей, передбачених земельним законодавством.

Метою цієї норми, потрібно розглядати загальний напрямок викладений в європейському праві, а саме спростити доступ до способів альтернативного вирішення спорів та сприяти мирному врегулюванню спорів, заохочуючи використання медіації та забезпечуючи збалансовані взаємовідносини між медіацією та судочинством (ст.1 Директиви 2008/52/ЄС).

Крім того, суди та органи місцевого самоврядування при вирішення суперечок повинні сприяти примиренню сторін земельного спору. Суд, у якому порушено судову справу, може, коли це доречно, і беручи до уваги усі обставини справи, запросити сторони до медіації з метою вирішення спору. Суд також може запросити сторони відвідати інформаційну сесію з питань використання медіації, якщо такі сесії проводяться і є легко доступними (ст. 5 Директиви 2008/52/ЄС).

З цього приводу в національному законодавстві існує наступне застереження. Аналіз змісту статті 158 ЗК України, показує, що шляхом медіації не можуть бути розглянуті спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності фізичних і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей. Такі спори повинні розглядатися виключно судами. Окрім того, у разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації сторони медіації мають право звернутися для розгляду земельного спору до відповідних органів місцевого самоврядування або до суду (ч. 3 ст.158-1ЗК України).

Далі звернемось до аналізу та систематизації правових норм, що регулюють безпосередньо процедуру врегулювання земельних суперечок.

Медіація земельних спорів проводиться медіатором (медіаторами) з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора.

Про суб'єктний склад можливо зазначити наступне. Відповідно до ст. 3 Директиви 2008/52/ЄС медіатор це будь-яка третя особа, до якої звернулися з проханням провести медіацію ефективно, неупереджено та компетентно, незалежно від віросповідання або професії цієї третьої особи у відповідній державі-члені, та способу, у який ця третя особа була призначена або отримала запит провести медіацію.

Національне законодавство України деталізує це положення і встановлює, що медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Об'єднання медіаторів та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації, можуть

встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони включають до своїх реєстрів, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо.

В Україні базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок (ст.ст. 9,10 Закону України «Про медіацію»).

Безпосередні правила проведення медіації це відповідний порядок та методика проведення медіації, права та обов'язки учасників медіації, визначені договором про проведення медіації або затверджені суб'єктом, що забезпечує проведення медіації, відповідно до вимог Закону України «Про медіацію».

Проведена під час дослідження систематизація правових норм, дозволяє сформулювати наступні групи по договірному врегулюванню медіації природоресурсних-земельних спорів:

1. Договір про проведення медіації - угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону;

2. Медіаційна угода - письмова угода учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), які виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження в договорі або у формі окремої угоди;

3. Угода (договір) за результатами медіації - угода, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону. Укладання та виконання зазначених договорів повинна проводиться за обопільною згодою сторін конфлікту з урахуванням наступних принципів: незалежності та неупередженості медіатора, конфіденційності, нейтральності, добровільності, самовизначення та рівності прав учасників медіації.

Тепер окреслимо моменти виконання медіаційних угод при врегулювання земельних спорів.

Безпосередньо про виконання договорів у процедурі медіації як способу альтернативного розв'язання спорів зазначається у ст. 6 Директиви, де вказано, що сторони або одна зі сторін, що отримали недвозначну згоду від інших сторін, мають право вимагати забезпечення виконання змісту письмової угоди, укладеної в результаті медіації. Виконання змісту угоди може бути забезпечено судом або іншим органом, компетентним у постанові або рішенні чи іншому достовірному інструменті, згідно з законодавством держави-члена, де подається запит.

Окрім того, держава має подбати про можливість для сторін або однієї сторони, що отримала недвозначну згоду від інших сторін, вимагати забезпечення виконання змісту письмової угоди, укладеної в результаті медіації. Виконання змісту такої угоди буде забезпечено, за винятком випадків, коли у конкретній ситуації зміст угоди суперечить законодавству.

Виконання змісту угоди може бути забезпечене судом або іншим органом, компетентним у постанові або рішенні чи іншому достовірному інструменті, згідно з законодавством (ст. 6 Директиви 2008/52/ЄС).

Відносно специфіки врегулювання медіації екологічних суперечок потрібно зазначити наступне.

Коли, мова йде про природоресурсні конфлікти і зокрема земельні спори в договорах повинні бути дотримані спеціальні принципи земельного законодавства, а саме: поєднання особливостей використання землі як основного засобу виробництва, територіального базису та природного ресурсу; забезпечення рівності права власності на землю суб'єктів усіх форм власності, тобто приватної, комунальної та державної; невтручання держави в здійснення власниками своїх прав та обов'язків окрім випадків, передбачених законодавством; дотримання правил раціонального використання земель та їх охорони; забезпечення законодавчих гарантій прав на землю та пріоритету правил екологічної безпеки.

Договори також повинні визначати та забезпечувати дотримання відповідних прав сторін та їх обов'язки відносно результатів медіації.

Так, сторони мають право: самостійно обрати медіатора за взаємною згодою; визначити умови суттєві умови договору про медіацію; залучати за взаємною згодою інших учасників до медіації; обрати іншого медіатора, відмовившись від послуг попереднього; у будь-який момент вийти із процедури медіації; звернутися до суду, міжнародного комерційного арбітражу або третейського суду у випадках невиконання чи неналежного виконання договору в порядку, передбаченому процесуальним законодавством; залучати інших спеціа-

лістів до процедури медіації, а саме перекладача, експерта або інших осіб.

Окрім того, потрібно зазначити, що до сторін договору також розповсюджуються обов'язки: дотримуватися положень Закону України «Про медіацію», умов самого договору про проведення медіації та встановлених іншим законодавством, в тому числі земельним, правил проведення медіації; виконувати угоду за результатами медіації. Окресливши принципові вимоги до угод, перейдемо до систематизації змісту договору про проведення медіації, в тому числі земельних спорів.

Так, обов'язково повинні бути зазначені: інформація про медіатора, ідентифіковані сторони договору та інші учасники; місце проведення медіації та її строки; мова яка використовується під час медіації; предмет спору; права та обов'язки сторін та інших учасників; порядок оплати послуг медіатора та відшкодування витрат з проведення медіації; порядок та умови забезпечення конфіденційності; відповідальність сторін та медіатора за недотримання умов договору; процедура припинення медіації; інші суттєві умови угоди на розсуд сторін договору.

В угоді ж за результатами медіації повинні бути встановлені умови які гарантують її належне виконання, а саме: погоджені сторонами зобов'язання, строки та способи їх виконання, а також правові наслідки їх невиконання. Крім того, сторони мають право вийти за обумовлені раніше межі предмета спору який визначався в первинній угоді про проведення медіації. Так само, дозволяється вийти за межі предмета позовних вимог у випадках коли медіація проводиться в рамках досудового розслідування або судового процесу (в т.ч. третейського або арбітражного) і навіть під час виконавчого провадження. Коли мова йде про природні ресурси, доречним є застереження, що договір за результатами медіації не повинен порушувати права та інтереси держави, а також суспільні інтереси або інтереси інших осіб які не були залучені до медіації.

Це в повній мірі поєднає суспільні та приватні інтереси, оскільки з точки зору стратегії: «Процес конструктивного поєднання (балансу) та взаємного узгодження суспільних та приватних інтересів потрібно розглядати як філософську і інтегративну модель» [14].

До таких випадків можна віднести інтереси власників сусідніх земельних ділянок. Так, згідно ст. 103 ЗК України землевласники повинні обирати такі способи використання землі, при яких сусідам спричинюється найменше незручностей (шумове забруднення, задимлення, затінення, неприємні запахи, тощо). Крім того сусіди повинні унеможливлювати неприпустимий вплив який заважає землекористувачам сусідніх земельних ділянок використовувати їх за цільовим призначенням.

Окрім того, Земельний кодекс України встановлює обов'язкову письмову форму для укладення договорів про проведення медіації та угоди за результатами медіації у земельних спорах (ч. 3 ст. 158-1). Таке положення доцільно поширити на і на договори медіації інших природних ресурсів (вод, лісів, тваринного світу і т.д.). Крім того, при укладанні угод медіації відносно земельних ресурсів повинні враховуватися обмеження і обтяження які існують що до земельної ділянки, а саме:

- обтяження власника землі правами інших осіб (сервітут, суперфіцій, емфітевзис);
- заборони на користування та/або розпорядження (заборона на провадження окремих видів діяльності, на зміну цільового призначення, умова додержання природоохоронних вимог, утримання та збереження полезахисних лісових смуг тощо);
- обмеження встановлені режимами: охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон, зон особливого режиму використання земель тощо.

Висновки. На сьогодні, законодавець дозволяє врегульовувати природоресурсні спори шляхом їх медіації, відповідно до Закону України «Про медіацію» з обов'язковим урахуванням особливостей, передбачених екологічним, в тому числі земельним законодавством.

Концептуальним положенням для договорів за результатами медіації треба розглядати умову, що він не повинен порушувати права та інтереси держави, а також суспільні інтереси або інтереси інших осіб які не були залучені до медіації. До таких випадків можна віднести інтереси власників сусідніх земельних ділянок. Окрім того, доцільним є поширення обов'язкової письмової форми для укладення договорів про проведення медіації та угоди за результатами медіації у земельних спорах на договори при медіації спорів відносно інших природних ресурсів (вод, лісів, тваринного світу і т.д.).

Також при укладанні угод медіації відносно земельних ресурсів повинні враховуватися обмеження і обтяження які існують що до земельної ділянки, а саме:

- обтяження власника землі правами інших осіб (сервітут, суперфіцій, емфітевзис);
- заборони на користування та/або розпорядження (заборона на провадження окре-

мих видів діяльності, на зміну цільового призначення, умова додержання природоохоронних вимог, утримання та збереження полезахисних лісових смуг тощо);

- обмеження встановлені режимами: охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон, зон особливого режиму використання земель тощо. Отже, зазначений зміст правових норм говорить про те, що такий інститут як медіація може в повній мірі бути застосований для ефективного вирішення природоресурсних спорів, з урахуванням відповідної специфіки, наприклад земельного законодавства яке розглядає природні об'єкти не лише як засіб виробництва чи територіальний базис але і як природний ресурс, що має важливу екологічну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бусуйок Д.В. Правові засади медіації як альтернативного способу вирішення земельних конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 201-204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_42. (дата звернення 15.10.25).

2. Настіна О.І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 129-134. URL: http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/2999 (дата звернення 15.10.25).

3. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації в зарубіжних країнах. *Право України.* 2011. № 11/12. С. 225- 236. URL: http://www.datamining.zntu.edu.ua/book_info.pl?id=202518 (дата звернення 15.10.25).

4. Федчишин Д.В. Земельно-правові аспекти застосування медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2024. Випуск 85: частина 2. С.201-205. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.29 (дата звернення 15.10.25).

5. Дайджест судової практики ВС у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав. 2021 р. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf (дата звернення 15.10.25).

6. Urkevych V. Mediation as a Tool of Land Disputes Resolution in Ukraine. The mediation. Edition II. S. 32-33.URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ePaper_230412_201508.pdf. (дата звернення 15.10.25).

7. Сабадаш В.В. Методологічні підходи до детермінації екологічного конфлікту. *Механізм регулювання економіки*. 2023. № 4. С. 49-62. URL: https://core.ac.uk/reader/324213570. (дата звернення 15.10.25).

8. Козмуляк К. А. Медіація як спосіб врегулювання екологічних конфліктів. *Науково-практичний журнал «Екологічне право».* 2021. Вип. 1-4. С. 44-48. DOI: https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.7 (дата звернення 15.10.25).

9. Закон України «Про медіацію». *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. ст. 51 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text. (дата звернення 15.10.25).

10. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf. (дата звернення 15.10.25).

11. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи «Про деякі аспекти медіації в цивільних та господарських справах» URL: https://eurlex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32008L0052. (дата звернення 15.10.25).

12. Конвенція ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації», https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/singapore_convention_eng.pdf(дата звернення 15.10.25).

13.Земельний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення 15.10.25).

14. Fedchyshyn D., Ignatenko I. About restrictions of land rights in Ukraine. *Journal of Geography, Politics and Society* 2021. 9(1). 23–27. DOI: 10.26881/jpgs.2019.1.03 (дата звернення 15.10.25).

Стаття надійшла до редакції 30.09.2025 Переглянуто 03.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 21.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

К.Р. PEYCHEV
PhD (Law), Associate Professor of Civil Law disciplines of the Faculty of Law
E-mail: peychev.lawyer@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7200-3564
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Харків, 61022, майдан Свободи, 4

CONTRACTUAL BASIS FOR REGULATING THE PROCEDURE OF MEDIATION OF NATURAL RESOURCE DISPUTES

ANNOTATION. *Introduction.* A natural resource dispute should be considered as a type of environmental conflict. The latter, in turn, is an element of a broader concept, namely, social conflict. The analysis of court statistics shows a sufficient number of the following natural resource disputes: conflicts arising in legal relations in the field of water use; land disputes; ownership, use and management of forests; ensuring the rational use of forest resources; in the field of use and reproduction of flora and fauna, objects of the nature reserve fund, use of subsoil and mining relations.

Summary of the main results of the study. The systematisation and structuring of legal provisions carried out in the course of the study allows us to formulate the following groups of contractual settlement of mediation of natural resource disputes: 1. Mediation agreement is an agreement on the provision of mediation services to prevent or resolve a conflict (dispute) concluded by the parties to a possible or existing conflict (dispute) and the mediator (mediators) in

an oral or written form agreed by them and complying with the requirements of the law; 2. Mediation agreement is a written agreement between the parties to legal relations on the method of settlement of all or certain conflicts (disputes) that have arisen or may arise between them through mediation. A mediation agreement may be concluded in the form of a mediation clause in a contract or in the form of a separate agreement; 3. An agreement (contract) based on the results of mediation is an agreement that records the result of the agreement between the parties to mediation in an oral or written form agreed between them, subject to the requirements of the law.

Conclusions. Today, the legislator allows for the settlement of natural resource disputes through mediation, in accordance with the Law of Ukraine 'On Mediation', but with mandatory consideration of the specifics provided for by environmental, including land, legislation.

The conceptual provision for mediation agreements should include the condition that they should not violate the rights and interests of the state, as well as the public interest or the interests of other persons not involved in the mediation. Such cases may include, for example, the interests of owners of neighbouring land plots.

In addition, it would be advisable to extend the mandatory written form for mediation agreements and agreements resulting from mediation in land disputes to agreements for mediation of other natural resources (water, forests, wildlife, etc.).

In addition, when concluding mediation agreements in relation to land resources, restrictions and encumbrances that exist in relation to the land plot should be taken into account, namely

- encumbrance of the land owner with the rights of other persons (easement, superficies, emphyteusis);
- prohibitions on use and/or disposal (prohibition on certain types of activities, change of designated purpose, condition of compliance with environmental requirements, maintenance and preservation of shelterbelts, etc;)
- restrictions established by regimes: security zones, sanitary protection zones, sanitary protection zones, zones of special land use regime, etc.

Thus, the above content of legal provisions suggests that such an institution as mediation can be fully applied for the effective resolution of natural resource disputes, taking into account the relevant specifics, for example, land legislation which considers natural objects not only as a means of production or a territorial basis, but also as a natural resource with important environmental value.

KEYWORDS: *natural resource disputes, environmental conflicts, land disputes, mediation of natural resource disputes, mediation agreements, mediation agreement, mediation agreement, agreement (contract) based on the results of mediation.*

REFERENCES

1. Busuyok D.V. Legal basis of mediation as an alternative method of resolving land conflicts. *Journal of Kyiv University of Law.* 2019. No. 1. Pp. 201-204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_42. (accessed on 15.10.25). (in Ukrainian)

2. Nastina O.I. Mediation as an alternative and effective method of resolving boundary disputes. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*. 2014. No. 3. Pp. 129-134. http://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/2999 (accessed 15.10.25).). (in Ukrainian)

3. Kiselova T. Legal regulation of relations in the provision of mediation services in foreign countries. Law of Ukraine. 2011. No. 11/12. Pp. 225-236. URL: http://www.datamining.zntu.edu.ua/book_info.pl?id=202518 (accessed on 15.10.25).). (in Ukrainian)

4. Fedchyshyn D.V. Land law aspects of the application of mediation in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 2024. Series LAW. Issue 85: part 2. P. 201-205. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.29 (accessed on 15.10.25).). (in Ukrainian)

5. Digest of Supreme Court case law in disputes arising in the field of environmental protection and environmental rights. 2021. URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf (accessed on 15.10.25). (in Ukrainian)

6. Urkevych V. Mediation as a Tool of Land Disputes Resolution in Ukraine. The mediation. Edition II. pp. 3233URL:https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ePaper_230412_201508.pdf. (accessed on 15.10.25).

7. Sabadash V.V. Methodological approaches to determining environmental conflict. *Mechanism of economic regulation*. 2023. No. 4. Pp. 49-62. URL: https://core.ac.uk/reader/324213570. (accessed 15.10.25).).(in Ukrainian)

8. Kozmulyak K.A. Mediation as a means of resolving environmental conflicts. *Scientific and practical journal 'Environmental Law'.* Issue 1-4, 2021. Pp. 44-48. DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.7(accessed 15.10.25).).(in Ukrainian)

9. Law of Ukraine 'On Mediation'. *Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2022. No. 7. Art. 51 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text. (accessed on 15.10.25).).(in Ukrainian)

10. Recommendation Rec (2002) 10 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on mediation in civil matters URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf. (accessed on 15.10.25).).(in Ukrainian)

11. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters URL: https://eurlex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32008L0052. (accessed on 15.10.25).).(in Ukrainian)

12. UN Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation, https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/singapore_convention_eng.pdf (accessed on 15.10.25).).(in Ukrainian)

13. Land Code of Ukraine URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (accessed on 15.10.25).).(in Ukrainian)

14. Fedchyshyn D., Ignatenko I. About restrictions of land rights in Ukraine. *Journal of Geography, Politics and Society*. 2021, 9(1), 23–27. DOI: 10.26881/jpgs.2019.1.03 (accessed 15.10.25).

The article was received by the editors 30.09.2025 The article was revised 03.11.2025
The article is recommended for printing 21.11.2025 This article published 30.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-17
УДК 342.998.85(477)

ВАСИЛЬЄВ С. В.
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедра історії, археології
та гуманітарних наук
E-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1470-4426
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, 61000, пров. Руставелі, 7

ФІНІН Г. І.
доктор філософських наук, професор кафедри історії,
археології та гуманітарних наук
E-mail: finingeorgiy@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7437-2996
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, 61000, пров. Руставелі, 7

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ. Наукову статтю присвячено визначенню правових засад державного нагляду у сфері вищої освіти. Проаналізовано норми законодавчих і підзаконних актів, які регулюють державний нагляд та освітню діяльність. Вивчено праці науковців, які досліджували особливості державного нагляду у різних сферах господарювання. Під час підготовки статті використано загальнонаукові та спеціальні юридичні методи дослідження. Мета дослідження полягає у встановленні особливостей правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти.

Запропоновано визначити державний нагляд у сфері вищої освіти як діяльність уповноважених органів щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства про вищу освіту, який здійснюється у межах повноважень та в порядку, передбаченому законодавством України.

Встановлено особливості правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти: повноваження щодо здійснення державного нагляду у закладах вищої освіти надані Міністерству освіти і науки України та Державній службі якості освіти України; нагляд за дотриманням ліцензійних умов освітньої діяльності здійснює виключно МОН України; встановлені спеціальні критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері вищої освіти; визначено особливі вимоги до змісту уніфікованого акта, що складається в результаті проведення планового заходу державного нагляду у сфері вищої освіти. Наголошено, що підстави для позапланових перевірок ДСЯО України встановлені не законодавством про державний нагляд, а законодавством про освіту.

Запропоновано внести певні зміни до чинного законодавства для вдосконалення правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти: чітко розмежувати предмет державного нагляду МОН України та ДСЯО України у закладах вищої освіти; розробити і затвердити особливий порядок здійснення позапланових перевірок закладів вищої освіти МОН України; внести зміни до Закону України «Про освіту», які б передбачали, що освітній омбудсмен проводить планові або позапланові перевірки закладів вищої освіти відповідно до законодавства про державний нагляд у сфері господарської діяльності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *державний нагляд, правове регулювання, вища освіта, перевірка, дотримання законодавства, заклад вищої освіти..*

© Васильєв С. В., Фінін Г. І.,2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.

Як цитувати: Васильєв С. В., Фінін Г. І. Правове регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 162-170. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-17

In cites: S.V. Vasyliev, G. I.Finin (2025) Legal regulation of state supervision in the sphere of higher education. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law",* (40), P. 162-170 https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-17 (in Ukrainian)

Вступ. Державний нагляд за дотриманням законодавства у різних сферах економіки призначений для забезпечення додержання умов підприємництва суб'єктами господарювання.

Державний нагляд у сфері вищої освіти потрібен для забезпечення дотримання прав учасників освітнього процесу, ліцензійних умов освітньої діяльності, виконання вимог законодавства про освіту. Можливість порушення прав абітурієнтів під час прийому на навчання або протягом освітнього процесу, вірогідність невиконання ліцензійних умов закладами вищої освіти обґрунтовують важливість та необхідність здійснення державного нагляду у сфері вищої освіти. Належне правове регулювання підстав і порядку здійснення державного нагляду, повноважень наглядових органів влади покликане гарантувати дотримання прав учасників освітнього процесу, законність у діяльності закладів вищої освіти. Під час вивчення проблеми можуть бути встановлені прогалини у правовому регулюванні досліджуваних правовідносин.

Наведені аргументи обґрунтовують актуальність обраної теми дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у встановленні особливостей правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти. Для досягнення мети дослідження необхідно виконати наступні завдання:

– охарактеризувати нормативно-правову базу для здійснення державного нагляду у сфері вищої освіти;

– визначити підстави і порядок здійснення державного нагляду у сфері вищої освіти;

– розробити рекомендації для вдосконалення правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти.

Огляд літератури. Наукові дослідження правників присвячені як загальній характеристиці державного нагляду, так і проблемам контролю за дотриманням законодавства в окремій галузі господарювання. Зокрема, для характеристики загальних теоретичних засад державного нагляду використані праці Н. А. Горбової [4] та Л. В. Сороки [20].

Водночас у цих працях не висвітлюється специфіка наглядової діяльності саме у сфері вищої освіти.

Окремі аспекти державного нагляду у сфері вищої освіти проаналізовані певними науковцями. Зокрема, С. М. Кушнір вивчав зарубіжний досвід правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти [7].

К. В. Бортняк намагався охарактеризувати контрольно-наглядові функції держави у сфері науки [3]. В. А. Бондаренко та Н. О. Пустова досліджували основні функції нагляду та контролю у сфері освіти в Україні [1]. Принципи організації та здійснення державного нагляду і контролю у сфері освіти стали предметом наукових досліджень В. А. Бондаренко та С. С. Єсімова [2]. Використані у роботі наукові праці дозволяють зрозуміти окремі аспекти правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти. Разом із тим виникає потреба у підготовці комплексної праці, яка б встановлювала особливості правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Серед загальнонаукових методів варто назвати метод філософської діалектики, який розкривається за допомогою методів аналізу і синтезу, сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного, моделювання, абстрагування, ідеалізації та формалізації. Серед спеціально-юридичних методів, які використані у дослідженні, можна назвати системний, теоретико-юридичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий методи пізнання, а також метод державно-правового моделювання.

Результати дослідження та дискусія. Нормативне визначення державного нагляду встановлено у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (далі – Закон № 877-V). Згідно із п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону № 877-V державний нагляд – це діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запо-

бігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства [10]. Проведення контрольно-наглядових заходів у закладах вищої освіти повинно ґрунтуватися саме на нормах Закону № 877-V. Пояснюючи сутність державного нагляду, Л. В. Сорока зазначає, що нагляд і контроль як елементи системи державних гарантій являють собою комплекс правових, організаційних, інспекційних заходів, що проводяться уповноваженими органами влади для виявлення, припинення та запобігання порушенням правил господарської діяльності [20, с. 174]. Н. А. Горбова наголошує, що функція контролю не тільки забезпечує законність і дотримання обов'язкових вимог законодавства, а й передбачає періодичне проведення перевірок підконтрольних організацій [4. с. 40]. Державний нагляд у сфері вищої освіти характеризується певною специфікою. В. А. Бондаренко та Н. О. Пустова вважають, що державний нагляд і контроль у сфері освіти – це функція уповноважених органів виконавчої влади, що охоплює контроль якості освіти та державний нагляд у сфері освіти [1, с. 125]. К. В. Бортняк визначає соціальну, політичну та правову мету державного нагляду у сфері науки і освіти [3, с. 43]. Ф. П. Яценко пропонує розуміти нагляд за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання як врегульовану нормами чинного законодавства діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на встановлення відповідності освітньої діяльності даних ЗВО вимогам законодавчих актів у сфері освіти [21, с. 215]. Враховуючи наведені норми законодавства і роздуми науковців, можемо визначити державний нагляд у сфері вищої освіти як діяльність уповноважених органів щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства про освіту, який здійснюється у межах повноважень та в порядку, передбаченому законодавством України.

Законодавство про освіту та про державний нагляд встановлює повноваження конкретних органів влади щодо здійснення державного нагляду у сфері вищої освіти. Як передбачено ч. 1 і ч. 2 ст. 69 Закону України «Про освіту» державний нагляд у сфері освіти здійснюється центральним органом виконавчої влади із забезпечення якості освіти. Метою нагляду вказано захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, забезпечення інтересів суспільства щодо належної якості освіти та освітньої діяльності [11]. Відповідно до п. 1 Положення про Державну службу якості освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 № 168 (далі – Положення про ДСЯО), саме цей орган влади реалізує державну політику забезпечення якості освітньої діяльності. Згідно із пп. 7 п. 4 Положення про ДСЯО до повноважень цієї служби належить здійснення державного нагляду за діяльністю закладів освіти щодо дотримання ними вимог законодавства про освіту. Тобто державний нагляд за дотриманням законодавства про освіту уповноважена здійснювати Державна служба якості освіти України (далі – ДСЯО України) [9]. При чому виходячи з норм Закону України «Про освіту» повноваження ДСЯО України щодо здійснення державного нагляду стосуються закладів і дошкільної, і повної загальної середньої, і фахової передвищої, і вищої освіти.

Відповідно до ст. 77 Закону України «Про вищу освіту» державний нагляд за дотриманням законодавства про освіту у закладах вищої освіти здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти [12]. Згідно із п. 1 Положення про Міністерство освіти і науки України (далі – МОН України), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630 (далі – Положення про МОН України), саме цей орган влади забезпечує формування і реалізацію державної політики у галузі освіти [8]. Таким чином державний нагляд за дотриманням законодавства про освіту у закладах вищої освіти здійснює МОН України.

Слід зазначити, що відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» освітня діяльність підлягає ліцензуванню (далі – Закон № 222-VIII) [13]. Згідно із п. 5 Переліку органів ліцензування МОН України здійснює ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої, післядипломної, фахової передвищої та професійної освіти [14]. Повноваження МОН України щодо ліцензування закладів вищої освіти встановлені також у ч. 1 ст. 24 Закону України «Про вищу освіту» [12]. Отже, саме МОН України видає ліцензії закладам вищої освіти.

Повноваження МОН України щодо здійснення державного нагляду за додержанням ліцензійних умов освітньої діяльності встановлені у законодавчих і підзаконних актах України. Як передбачено у ч. 3 ст. 19 Закону № 222-VIII контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов здійснюють органи ліцензування [13]. Відповідно до п. 9-1 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про вищу освіту» МОН України здійснює контроль за дотриманням ліцензійних умов освітньої діяльності [12]. Згідно із

пп. 44-2 п. 4 Положення про МОН України міністерство здійснює державний нагляд за дотриманням закладами освіти ліцензійних умов провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти шляхом проведення планових та позапланових перевірок [8]. Таким чином повноваження МОН України щодо здійснення державного нагляду за дотриманням ліцензійних умов освітньої діяльності встановлені багатьма законодавчими і підзаконними актами України.

Можемо зробити висновок, що законодавство уповноважує здійснювати державний нагляд у закладах вищої освіти як МОН України, так і ДСЯО України. Важливо наголосити, що лише МОН України має право здійснювати державний нагляд за дотриманням вимог Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187 (далі – Ліцензійні умови освітньої діяльності) [15]. Натомість ДСЯО України не здійснює нагляду за дотриманням норм Ліцензійних умов освітньої діяльності. Однак, предмет нагляду МОН України та ДСЯО України чітко не розмежований, обидва органи влади можуть контролювати дотримання одних і тих самих норм законодавства у закладах вищої освіти.

Підстави та порядок здійснення планових і позапланових перевірок будь-яких установ і організацій встановлені у ст. ст. 5–8 Закону № 877-V. Зокрема, відповідно до ст. 5 Закону № 877-V планові заходи контролю здійснюються відповідно до річних планів, що затверджуються органом контролю [10]. Існують затверджені критерії для визначення періодичності проведення контрольних заходів у підприємствах і організаціях певної сфери діяльності. Критерії, за якими визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду МОН України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 902 (далі – Критерії для перевірки МОН України).

Відповідно до п. 1 Критеріїв для перевірки МОН України періодичність здійснення наглядових заходів залежить від строку провадження освітньої діяльності, дотримання ліцензійних умов освітньої діяльності, кількості позапланових заходів, проведених протягом останніх трьох років, кількості звернень громадян про порушення їх прав у закладі вищої освіти, навчання у закладі освіти іноземців та осіб без громадянства [16].

Отже, в залежності від перелічених критеріїв МОН України визначає, наскільки часто варто проводити планові перевірки у певному закладі вищої освіти.

Здійснення планових заходів державного нагляду ДСЯО України характеризується певною специфікою. Зокрема, згідно з ч. 10 ст. 2 Закону

№ 877-V ДСЯО України під час здійснення заходів державного нагляду повинна забезпечити дотримання вимог виключно ч. 4 ст. 5 Закону № 877-V [10]. Вказана норма встановлює вимоги про своєчасне надсилання повідомлення про проведення планової перевірки. Водночас норми ч. ч. 1–3 ст. 5 Закону № 877-V, які закріплюють умови для планування перевірок, не поширюються на ті планові перевірки, які проводить ДСЯО України [10]. Тобто для цієї служби не повинні затверджуватися критерії для визначення частоти планових перевірок, формуватися річні плани проведення перевірок.

Однак, насправді і критерії для проведення планових перевірок ДСЯО України, і річні плани перевірок ДСЯО України затверджені. Критерії, за якими визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду ДСЯО України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2018 № 982 (далі – Критерії для перевірки ДСЯО України). Згідно із п. 1 Критеріїв для перевірки ДСЯО України частота здійснення заходів державного нагляду залежить від чисельності здобувачів вищої освіти за останні три роки, кількості науково-педагогічних працівників, стану оприлюднення установчих документів на офіційному веб-сайті, наявності відокремлених структурних підрозділів та неакредитованих освітніх програм [17]. Таким чином, в залежності від перелічених факторів визначається періодичність планових перевірок закладу вищої освіти ДСЯО України.

Можемо зробити висновок, що частота перевірок МОН України залежить від порушення ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, наявності скарг на порушення вимог законодавства про освіту, а частота перевірок ДСЯО України залежить від чисельності здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників, наявності відокремлених структурних підрозділів і неакредитованих освітніх програм.

Варто зазначити, що до річного плану заходів контролю МОН України на 2025 рік потрапило 20 закладів вищої, фахової передвищої та професійно-технічної освіти. Вказаний план оприлюднено на сайті міністерства [18]. Річний план проведення заходів державного нагляду ДСЯО України на 2025 рік також

оприлюднено на офіційному сайті цієї служби [19]. Подальше проведення планових заходів контролю у закладах вищої освіти здійснюється контролюючими органами відповідно до затверджених річних планів.

Зауважимо, що ч. 3 ст. 19 Закон № 222-VIII вимагає створення комісії органом ліцензування для проведення заходу державного нагляду [13].

Таким чином для проведення перевірки дотримання Ліцензійних умови освітньої діяльності МОН України повинне створити комісію з числа фахових спеціалістів – працівників міністерства.

Проведення планової перевірки суб'єкта господарювання повинно завершитися складанням акту, в якому слід відобразити відомості, що передбачені у ч. 6 ст. 7 Закону № 877-V [10]. Особливі вимоги до змісту уніфікованого акту, який складається в результаті проведення заходів державного нагляду у сфері вищої освіти, передбачені наказом МОН України від 22.02.2019 № 239.

Серед питань, які необхідно встановити під час проведення заходів державного нагляду, перелічені наступні: наявність ліцензії, відповідність структури закладу вищої освіти вимогам законодавства, дотримання вимог до ректора, виконання норм законодавства під час прийому абітурієнтів на навчання, додержання прав здобувачів вищої освіти під час відрахування, поновлення та переведення, особливості організації освітнього процесу, виконання вимог академічної доброчесності та інші.

Зазначені питання, які варто встановити під час державного нагляду у сфері освіти, суттєво відрізняють цю сферу діяльності від інших видів господарювання [20]. Наголосимо, що вказана форма акта перевірки є спільною для МОН України і ДСЯО України.

Підстави для проведення позапланових заходів державного нагляду встановлені у ст. 6 Закону № 877-V.

Позапланову перевірку слід проводити у разі виявлення недостовірних відомостей у документах обов'язкової звітності, для контролю за виконанням приписів, виданих за результатами планових перевірок, за зверненнями громадян про порушення їх прав або завдання шкоди.

Позапланові перевірки також можуть бути проведені за рішенням суду та на підставі звернень органів місцевого самоврядування [10]. Перелічені підстави для проведення позапланових перевірок цілком поширюються на випадки проведення заходів державного нагляду МОН України.

Водночас проведення позапланових перевірок ДСЯО України має певні особливості. Згідно з ч. 10 ст. 2 Закону № 877-V ДСЯО України під час здійснення заходів державного нагляду повинна забезпечити дотримання вимог виключно ч. 3 ст. 6 Закону № 877-V, яка передбачає надання копії направлення на перевірку посадовій особі суб'єкта господарювання. Водночас норми

ч. ч. 1–2 ст. 6 Закону № 877-V, які встановлюють підстави для проведення позапланових перевірок, на ДСЯО України не поширюються [10]. Відповідно до ч. 5 ст. 69 Закону України «Про освіту» підставами для проведення позапланової перевірки закладу вищої освіти ДСЯО України є надходження скарги громадянина про завдання шкоди його правам та законним інтересам, необхідність перевірки виконання розпорядження про усунення порушень законодавства, виявлених під час проведення планової перевірки. Також підставою для позапланової перевірки ДСЯО України може стати звернення освітнього омбудсмена [11]. Лише при наявності перелічених підстав стає можливим проведення позапланової перевірки закладу вищої освіти ДСЯО України.

Слід зазначити, що підстави для проведення позапланових перевірок ДСЯО України, які встановлені у ч. 5 ст. 69 Закону України «Про освіту» [11], дещо відрізняються від загальних підстав, які передбачені у ч. 1 ст. 6 Закону

№ 877-V [10]. Зокрема, ДСЯО України неможливо провести позапланову перевірку за рішенням суду, за дорученням прем'єр-міністра України, у разі настання аварій, пожеж, нещасних випадків, виявлення недостовірних даних у документах обов'язкової звітності.

Особливості проведення позапланових заходів державного нагляду суб'єктів освітньої діяльності встановлені наказом МОН України від 22.11.20222 № 1050 (далі – Порядок № 1050). Згідно із п. 4 Порядку № 1050 органом, який уповноважений проводити позапланові перевірки закладів освіти, визначено тільки ДСЯО, а не МОН України. Особливості проведення саме позапланових перевірок у закладах освіти, встановлені Порядком № 1050, полягають у наступному:

– територіальні органи ДСЯО України формують комісію у складі трьох осіб для проведення позапланової перевірки;

– перевірка проводиться за місцем провадження освітньої діяльності у робочий час, встановлений правилами внутрішнього розпорядку;

– затверджено особливий перелік питань для проведення позапланової перевірки;

– встановлено особливу форму акта за результатами позапланової перевірки суб'єкта освітньої діяльності [6].

Аналізуючи особливості державного нагляду у сфері вищої освіти, слід згадати і про діяльність освітнього омбудсмена щодо захисту прав учасників освітнього процесу. Згідно із ч. 4 ст. 73 Закону України «Про освіту» ця посадова особа має право перевіряти факти, викладені у зверненнях про порушення під час освітнього процесу, безперешкодно відвідувати заклади освіти, звертатися до правоохоронних органів або вимагати проведення службового розслідування за результатами проведених перевірок [11].

Але у цій нормі права чітко не встановлено, в яких випадках освітній омбудсмен має право проводити планові або позапланові перевірки. Незрозуміло, чи поширюються на освітнього омбудсмена вимоги Закону № 877-V. Вказані прогалини необхідно усунути.

Іноземні дослідники характеризують особливості державного нагляду у сфері освіти у власних країнах. Зокрема, угорські науковці стверджують, що нагляд за дотриманням прав учасників освітнього процесу здійснює уповноважений із захисту освітніх прав.

Відповідну посаду створено у структурі Міністерства освіти і науки Угорщини [23, с. 129]. Турецькі пошукачі стверджують, що освітній контроль у їх державі здійснюється адміністрацією закладу освіти та незалежними агентами-інспекторами [24, с. 65].

С. М. Кушнір пропонує використовувати міжнародний досвід для здійснення контролю якості освіти [7, с. 137]. Вказані пропозиції заслуговують на розгляд і врахування.

Висновки. Державний нагляд у сфері вищої освіти – це діяльність уповноважених органів щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства про вищу освіту, який здійснюється у межах повноважень та в порядку, передбаченому законодавством України. Особливості правового регулювання державного нагляду у сфері вищої освіти полягають у наступному: 1.Повноваження щодо здійснення державного нагляду за дотриманням законодавства про освіту у закладах вищої освіти надані Міністерству освіти і науки України та Державній службі якості освіти України. 2.Нагляд за дотриманням ліцензійних умов освітньої діяльності здійснює виключно МОН України. 3.Норми ч. ч. 1–3 ст. 5 Закону № 877-V, які встановлюють умови для планування перевірок, не поширюються на ті планові перевірки, які проводить ДСЯО України, але фактично виконуються цією службою. 4.Для МОН України та ДСЯО України встановлені спеціальні окремі критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері вищої освіти. 5.Встановлено особливі вимоги до змісту уніфікованого акта, що складається в результаті проведення планового заходу державного нагляду у сфері вищої освіти. Акт містить перелік питань, які підлягають встановленню під час проведення перевірки. 6.Проведення перевірки дотримання ліцензійних умов освітньої діяльності передбачає формування комісії зі складу працівників МОН України. 7.Норми ч. ч. 1–2 ст. 6 Закону № 877-V, які встановлюють підстави для проведення позапланових перевірок, на ДСЯО України не поширюються. Підстави для позапланових перевірок ДСЯО України встановлені у ч. 5 ст. 69 Закону України «Про освіту». 8.Підзаконний акт визначає порядок проведення позапланової перевірки закладів освіти ДСЯО України, який поширюється і на заклади вищої освіти. 9.Проводити перевірки у закладах вищої освіти за скаргами учасників освітнього процесу стосовно порушення їх прав має право освітній омбудсмен.

Для вдосконалення правового регулювання державного нагляду у сфері освіти необхідно внести такі зміни у законодавство:– чітко розмежувати предмет державного нагляду МОН України та ДСЯО України у закладах вищої освіти;– розробити і затвердити особливий порядок здійснення позапланових перевірок закладів вищої освіти МОН України;– внести зміни до Закону України «Про освіту», які б передбачали, що освітній омбудсмен проводить планові або позапланові перевірки закладів освіти відповідно до законодавства про державний нагляд у сфері господарської діяльності.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися узгодження норм законодавства про державний нагляд та про адміністративну процедуру, уточнення повноважень Міністерства освіти та науки України та Державної служби якості освіти України під час здійснення заходів державного нагляду у закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Основні функції нагляду та контролю у сфері освіти в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 119–128. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/issue/view/28/25

2.Бондаренко В. А., Єсімов С. С. Принципи організації та здійснення державного нагляду і контролю у сфері освіти. *Соціально-правові студії.* 2018. Випуск 2. С. 32–38. DOI: https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-2-32-38

3.Бортняк К. В. Теоретичне осмислення контрольно-наглядової функції держави у сфері науки. *Академічні візії.* 2022. № 14. С. 35–46. DOI: http:// dx.doi.org/10.5281/zenodo.7737235.

4.Горбова Н. А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (34). Т. 1. С. 37–42. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/8.pdf

5.Гриценко Г. М., Солодченко С. В. Динаміка нагляду (контролю) регулювання господарської діяльності з боку державних органів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 1 (45). С. 41–54. DOI: https://doi.org/ 10.33216/2218-5461/2023-45-1-41-54.

6.Деякі питання здійснення державного нагляду (контролю) у сфері дошкільної, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти : наказ Міністерства освіти і науки від 22.11.2022 № 1050. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/z0245-23#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

7.Кушнір С. М. Державний контроль у сфері вищої освіти: зарубіжний досвід правового регулювання та шляхи його запозичення для України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 129–140. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/9/28.pdf

8.Положення про Міністерство освіти і науки України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п# Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

9.Положення про Державну службу якості освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2018 № 168. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-п#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

10.Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

11.Про освіту : Закону України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

12.Про вищу освіту : Закону України від 01.07.2014 № 1556-VII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1556-18#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

13.Про ліцензування видів господарської діяльності : Закону України від 02.03.2015 № 222-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

14.Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 № 609. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-п# Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

15.Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1187. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-п#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

16.Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері освітньої діяльності, що підлягає ліцензуванню, та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством освіти і науки, обласними, Київською міською державними адміністраціями : постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 902. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2018-п#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

17.Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері вищої освіти та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою якості освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2018 № 982. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/982-2018-п#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

18.Про затвердження Річного плану здійснення заходів контролю (нагляду) Міністерством освіти і науки України на 2025 рік: наказ МОН України від 29.11.2024 № 1683. Міністерство освіти і науки України. Офіційний сайт. Нормативно-правові акти. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-richnoho-planu-zdiisnennia-zakhodiv-derzhavnoho-nahliadu-kontroliu-ministerstvom -osvity-i-nauky-ukrainy-na-2025-rik (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

19.Про затвердження Річного плану здійснення заходів контролю (нагляду) Державною службою якості освіти на 2025 рік: наказ ДСЯО України від 25.11.2024 № 1234. Державна служба якості освіти України. Офіційний сайт. Плани та звіти. URL: https://sqe.gov.ua/diyalnist/plani-ta-zviti/?pg-plans=5 (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

20.Про затвердження уніфікованої форми акта, що складається за результатами проведення планових заходів державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері вищої освіти : наказ МОН України від 22.02.2019 № 239. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z0278-19#Text (дата звернення: 15 серпня 2025 року)

21.Сорока Л. В. Державний нагляд і контроль як основа адміністративно-правового забезпечення та реалізації державних гарантій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2020. Том 31 (70). № 4. С. 173–177. DOI: https://doi.org/ 10.32838/ 1606-3716/2020.4/28.

22.Яценко Ф. П. Поняття та особливості нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Наше право*. 2021. № 3. С. 212–217. DOI 10.32782/NP.2021.3.32.

23.Ákos Cserny; João Casqueira Cardoso Regulation and enforcement of educational rights and obligations in Hungary. *Ensaio: Avaliação e Políticas Públicas em Educação*. 2021. № 29 (110). P. 114–132. DOI: https://doi.org/10.1590/ S0104-40362020002802728

24.Tuncay Yavuz Ozdemir and Ramazan Yirci A Situational Analysis of Educational Supervision in the Turkish Educational System. *Educational Process: International Journal*. 2015. Vol. 4. Issue 1–2. P. 56–70. DOI: 10.12973/ edupij.2015.412.5.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу
Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Стаття надійшла до редакції 01.10.2025 Переглянуто 05.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 19.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

S.V. VASYLIEV
Candidates of law, Associate Professor, Associate Professor
of Department of history, archaeology
and humanities of Municipal establishment
e-mail: Stas.vasilev.83@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1470-4426
Kharkiv humanitarian-pedagogical academy
Kharkiv, 61000, Rustaveli Avenue, 7

G. I. FININ
Doctor of Philosophical Science, Professor, Professor
of Department of history, archaeology
and humanities of Municipal establishment
E-mail: finingeorgiy@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7437-2996
Kharkiv humanitarian-pedagogical academy
Kharkiv, 61000, Rustaveli Avenue, 7

LEGAL REGULATION OF STATE SUPERVISION IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION

ANNOTATION. The scientific article is devoted to determining the legal principles of state supervision in the sphere of higher education. The norms of legislative and by-laws regulating state supervision and educational activities are studied. The works of scientists who studied the features of state supervision in various economic spheres are analyzed. During the preparation of the article, both general scientific and specialized legal research methods were employed. The purpose of this study is to identify the characteristics of legal regulation governing state supervision in the field of higher education.

It is proposed to define state supervision in the sphere of higher education as the activity of authorized bodies to identify and prevent violations of the requirements of legislation on higher education, which is carried out within the limits of their powers and in the procedure specified by Ukrainian legislation.

The features of legal regulation of state supervision in the sphere of higher education are established: the powers to exercise state supervision in higher education institutions are granted to the Ministry of Education and Science of Ukraine and the State Education Quality Service of Ukraine; supervision over compliance with licensing conditions for educational activities is carried out exclusively by the Ministry of Education and Science of Ukraine; special criteria have been established by which the degree of risk from conducting economic activities in the sphere of higher education is assessed; special requirements have been determined for the content of a unified act drawn up as a result of a planned measure of state supervision in the sphere of higher education. It is emphasized that the grounds for unscheduled inspections of the State Supervision Service of Ukraine are established not by the legislation on state supervision, but by the legislation on education.

It is proposed to make certain amendments to the current legislation to improve the legal regulation of state supervision in the sphere of higher education: to delimit the subject of state supervision of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the State Supervision Service of Ukraine in higher education institutions; to develop and approve a special procedure for conducting unscheduled inspections of higher education institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine; to determine whether the educational ombudsman has the right to run scheduled or unscheduled inspections of higher education institutions by the legislation on state supervision in the sphere of economic activities.

KEY WORDS: *state supervision, legal regulation, higher education, inspection, authorized body, higher education institution.*

REFERENCES

1.Bondarenko V. A., Pustova N. O. (2018). The main functions of supervision and control in the sphere of education in Ukraine. Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs, 3, 119–128. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/issue/view/28/25 (in Ukrainian)

2.Bondarenko V. A., Yesimov S. S. (2018). Principles of organization and implementation of state supervision and control in the sphere of education. Socio-legal studies, 2, 32–38. DOI: https://doi.org/10.32518/2617-4162-2018-2-32-38(in Ukrainian)

3.Bortnyak K. V. (2022). Theoretical understanding of the state's control and supervisory function in the field of science. Academic Visions, 14, 35–46. DOI: http:// dx.doi.org/10.5281/zenodo.7737235. (in Ukrainian)

4.Gorbova N. A. (2019). The nature of state control (supervision) and the genesis of its legislative definition. *Law and public administration*, 1 (34), Volume 1, 37–42. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/8.pdf (in Ukrainian)

5.Hrytsenko G. M., Solodchenko S. V. (2023). Dynamics of supervision (control) of regulation of economic activity by state bodies. *Current problems of law: theory and practice*, 1 (45), 41–54. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-45-1-41-54. (in Ukrainian)

6.Some issues of state supervision (control) in the field of preschool, out-of-school, professional (vocational and technical), professional pre-higher, higher education: Order of the Ministry of Education and Science of 11/22/2022 № 1050. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/z0245-23#Text(in Ukrainian)

7.Kushnir S. M. (2017). State control in the sphere of higher education: foreign experience of legal regulation and ways of its borrowing for Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 9, 129–140. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/ archive/2017/9/28.pdf (in Ukrainian)

8.Regulations on the Ministry of Education and Science of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16.10.2014 № 630. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п#Text(in Ukrainian)

9.Regulations on the State Education Quality Service: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 14.03.2018 № 168. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-п#Text(in Ukrainian)

10.On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity: Law of Ukraine dated 05.04.2007 № 877-V. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16# Text(in Ukrainian)

11.On Education: Law of Ukraine dated 05.09.2017 №. 2145-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2145-19#Text(in Ukrainian)

12.On Higher Education: Law of Ukraine dated 01.07.2014 № 1556-VII. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1556-18#Text(in Ukrainian)

13.On licensing of types of economic activity: Law of Ukraine dated 02.03.2015 № 222-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text(in Ukrainian)

14.On approval of the list of licensing bodies and recognition of certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine as invalid: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 05.08.2015 № 609. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-п#Text(in Ukrainian)

15.On approval of the Licensing Conditions for conducting educational activities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 30.12.2015 № 1187. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1187-2015-п#Text(in Ukrainian)

16.On approval of the criteria by which the degree of risk from conducting economic activities in the field of educational activities subject to licensing is assessed and the frequency of implementation of planned state supervision (control) measures by the Ministry of Education and Science, regional, Kyiv City State Administrations is determined: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 31.10.2018 (in Ukrainian)

17.№ 902. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/902-2018-п#Text(in Ukrainian)

18.On approval of the criteria by which the degree of risk from conducting economic activities in the field of higher education is assessed and the frequency of planned state supervision (control) measures by the State Education Quality Service is determined: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 21.11.2018 № 982. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/982-2018-п#Text(in Ukrainian)

19.On approval of the Annual Plan for the Implementation of Control (Supervision) Measures by the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2025: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 29.11.2024 № 1683. Ministry of Education and Science of Ukraine. Official website. Regulatory and legal acts. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-richnoho-planu-zdiisnennia-zakhodiv-derzhavnoho-nahliadu-kontroliu-ministerstvom -osvity-i-nauky-ukrainy-na-2025-rik(in Ukrainian)

20.On the approval of the unified form of the act, which is based on the results of the planned visits of the sovereign supervision (control) to ensure that the subject of the state is able to achieve legislation in the sphere of high light: the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 02.22.2019 № 239. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0278-19#Text (in Ukrainian)

21.Soroka L. V. (2020). State supervision and control as the basis of administrative and legal support and implementation of state guarantees. Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series «Legal Sciences», 31 (70), 4, 173–177. DOI: https://doi.org/ 10.32838/1606-3716/2020.4/28. (in Ukrainian)

22.Yatsenko F. P. (2021). The concept and features of supervision (control) over the quality of educational services provided by higher education institutions with specific learning conditions. *Our Law*, 3, 212–217. DOI: 10.32782/NP. 2021.3.32. (in Ukrainian)

23.Ákos Cserny; João Casqueira Cardoso Regulation and enforcement of educational rights and obligations in Hungary. *Ensaio: Avaliação e Políticas Públicas em Educação*. 2021. № 29 (110). P. 114–132. DOI: https://doi.org/10.1590/ S0104-40362020002802728

24.Tuncay Yavuz Ozdemir and Ramazan Yirci A Situational Analysis of Educational Supervision in the Turkish Educational System. *Educational Process: International Journal*. 2015. Voiume 4. Issue 1–2. P. 56–70. DOI: 10.12973/ edupij.2015.412.5

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work
Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

The article was received by the editors 01.10.2025 The article was revised 05.11.2025
The article is recommended for printing 19.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-18
УДК 342.92

ГРИШИНА Н. В.
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри державно-правових дисциплін
E-mail: grishinanavi@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6828-5338
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЩОДО ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

АНОТАЦІЯ. Ефективність публічного адміністрування та захисту прав людини прямо залежить від основоположних ідей праворозуміння, закладених у суспільстві. Принципи адміністративного права формують загальнолюдський вимір права, символізуючи дух права, що є основою правової системи. З огляду на це, доктринальний підхід до аналізу європейської адміністративно-правової доктрини, а також трактування принципів європейського адміністративного права, є надзвичайно важливою науковою проблемою, яка потребує подальших досліджень та розробок вітчизняними правознавцями.

Органічною складовою сучасного євроінтеграційного курсу України є процес гармонізації національного законодавства із правовою системою Європейського Союзу, в межах якого особливе значення набуває адаптація норм та принципів адміністративного права. Така адаптація передбачає не лише формальне зближення нормативно-правових актів, а й глибше — сприйняття правових стандартів функціонування публічної адміністрації, що склалися у межах адміністративного простору ЄС.

Важливим нормативно-доктринальним орієнтиром у цьому напрямку слугує Концепція адміністративної реформи в Україні, у якій, ще на етапі її розроблення, було задекларовано цільову установку на поетапне створення такої системи публічного управління, яка забезпечить поступове входження України до кола високорозвинених, правових, демократичних держав європейського типу. У цьому документі чітко простежується вплив європейських принципів організації виконавчої влади, вироблених практикою Європейського Союзу, а також науковою думкою у сфері європейського адміністративного права.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: публічне управління, правова система, публічний інтерес, європейські принципи, адміністративна діяльність, правова процедура, інструменти.*

Як цитувати: Гришина Н. В. Щодо властивостей принципів адміністративного права. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С.171-176. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-18

In cites: N. V. Hryshyna(2025). On the properties of the principles of administrative law. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (40), P.171-176. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-18(in Ukrainian)

Виклад основного матеріалу. Концепція адміністративної реформи в Україні заклала підвалини для цілеспрямованого впровадження принципів європейського адміністративного права у національну адміністративно-правову систему. Йдеться, зокрема, про такі засади, як відкритість, пропорційність, ефективність, доброчесність, орієнтація на результат, підзвітність і служіння публічному інтересу — саме ці принципи, як засвідчує практика інституцій ЄС, лежать в основі ефективного та демократичного публічного адміністрування.

Таким чином, слід констатувати, що національна адміністративна реформа вже на етапі концептуального планування орієнтувалася на запозичення та адаптацію європейських принципів публічного управління, які поступово трансформуються у складову частину принципової системи вітчизняного адміністративного права.

Відтак, вивчення, інтерпретація та впровадження принципів європейського адміністративного права становить не лише теоретичний, а й прикладний інтерес для вдосконалення правового регулювання у сфері публічного адміністрування в Україні.

Європейське адміністративне право є важливим елементом правової системи Європейського Союзу (ЄС), адже формує засади взаємодії між публічною адміністрацією, громадянами та юридичними особами.

Принципи європейського адміністративного права виступають основою для забезпечення законності, прозорості та ефективності адміністративних процедур у межах ЄС та країн, що прагнуть інтеграції до європейського правового простору.

© Гришина Н. В., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Ці принципи не лише регулюють діяльність публічних інститутів, але й сприяють гармонізації національних адміністративних систем із європейськими стандартами.

Крім того, принципи європейського адміністративного права є фундаментальними положеннями, що визначають організацію, функціонування та взаємодію публічної адміністрації з іншими суб'єктами права та формують правову основу діяльності публічної адміністрації в межах Європейського Союзу (ЄС). Вони мають важливе значення у забезпеченні верховенства права, прозорості, справедливості та ефективності адміністративних процедур. Визначення поняття «принципи європейського адміністративного права» варіюється залежно від доктринальних підходів європейських вчених, і тому в таких визначеннях будуть відображені як національні правові традиції, так і наднаціональний підход, характерний для права ЄС.

Не можна не звернути увагу на те, що принципи європейського адміністративного права не мають єдиного загальноприйнятного визначення в законодавстві ЄС, але вони виводяться з установчих договорів, судової практики Європейського Суду Справедливості (ЄСС) та доктринальних розробок вчених, представників різних країн ЄС.

Німецький вчений Юрген Шварце визначає принципи європейського адміністративного права як «загальні правові норми, що мають обов'язковий характер і спрямовані на гармонізацію адміністративної практики в межах різноманітних правових систем держав-членів ЄС» [1]. У свою чергу, німецький вчений Крістіан Каллес визначає принципи європейського адміністративного права як «правові інструменти, що поєднують наднаціональну інтеграцію з національною автономією, зокрема через принципи субсидіарності та пропорційності». Він підкреслює їхню роль у розмежуванні компетенцій між ЄС і державами-членами [2].

Професор публічного права Жан-Бернар Аубі у своїй праці Globalisation, Law and the State (2017) принципи європейського адміністративного права розглядає як «сукупність цінностей і процедурних стандартів, що формують правову основу діяльності публічної адміністрації в ЄС, поєднуючи національні традиції з наднаціональними вимогами». Підкреслює, що принципи європейського адміністративного права мають гібридний характер, оскільки вони інтегрують романо-германські, англо-саксонські та скандинавські правові традиції, створюючи унікальну систему, орієнтовану на захист прав громадян і забезпечення демократичного врядування. Ткож звертає увагу на тому, що принципи європейського адміністративного права, такі як повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, відображають фундаментальні цінності ЄС, закріплені в статті 2 Договору про Європейський Союз [3]. При цьому розглядає принципи як інструменти, що забезпечують належну правову процедуру (due process) в адміністративних процесах, наприклад, право на слухання чи доступ до інформації, а також відзначає, що принципи європейського адміністративного права впливають на формування глобального адміністративного права, ЄС після цього є прикладом наднаціональної системи, що гармонізує різноманітні правові культури[4].

Погляди Жан-Бернара Аубі становлять значну теоретико-методологічну цінність для осмислення природи та принципів європейського адміністративного права, адже дослідник виходить із глибокого розуміння загальноєвропейських правових стандартів та основ адміністративного права, починаючи їх аналіз із принципів, що лежать в основі функціонування європейського адміністративного права. Особливу увагу він приділяє ролі цих принципів у гармонізації адміністративно-правових систем держав — членів Європейського Союзу.

Водночас його теоретична модель виходить за межі національного правового поля, пропонуючи бачення європейського адміністративного права як основної галузі права ЄС, здатної забезпечити ефективні механізми врядування в ширшому – глобальному – значенні. Такий підхід заслуговує на увагу як з боку доктрини, так і з боку практики правозастосування в умовах формування єдиного правового простору Європи.

Наприклад, британський вчений Пол Крейг визначає принципи європейського адміністративного права як «динамічну систему правових засад, що розвиваються через судову практику ЄСС і які спрямовані на забезпечення підзвітності адміністративних органів». У цьому визначенні вчений підкреслює роль судової практики у формуванні принципів європейського адміністративного права [5]. Ще один погляд правознавця Джакінто делла Кананеа, який розглядає принципи європейського адміністративного права як «універсальні стандарти належного врядування, що застосовуються до всіх рівнів адміністративної діяльності в ЄС». Він звертає увагу на ролі

принципів європейського адміністративного права у захисті прав громадян [6].

Огляд позицій провідних європейських дослідників дає підстави стверджувати, що принципи європейського адміністративного права розглядаються як основа, на якій вибудовується вся система взаємодії між публічною адміністрацією, громадянами та іншими учасниками правових відносин у межах Європейського Союзу. Попри відсутність єдиного офіційного визначення, науковці одностайно визнають обов'язковий характер цих принципів для адміністративної діяльності, що має відповідати вимогам прозорості, справедливості, ефективності та правової визначеності.

У дослідженнях Юргена Шварце принципи тлумачаться як правові норми, що діють безпосередньо і підлягають застосуванню у національних системах. Крістіан Каллес виокремлює їх здатність підтримувати рівновагу між повноваженнями органів ЄС та держав-членів. Пол Крейг наголошує на ролі судових рішень у розвитку адміністративного права ЄС, а Джакінто делла Кананеа підкреслює значення належної процедури та захисту прав. Жан-Бернар Аубі тлумачить принципи як сукупність правил і ціннісних орієнтирів, що мають забезпечити якість публічного управління.

Таким чином, у зарубіжній літературі поступово формується уявлення про принципи як складову, що забезпечує єдність адміністративної політики ЄС.

Підхід європейських науковців дозволяє побачити принципи європейського адміністративного права не тільки як юридичні норми, а як елементи, що забезпечують функціонування адміністрації на засадах людської гідності, свободи, рівності, законності та поваги до прав.

Ці принципи не обмежуються регулюванням поведінки посадових осіб, а визначають зміст і спосіб реалізації управлінських рішень у межах ЄС. Розглядаються принципи як основне джерело легітимності влади, через яке забезпечується справедливе врядування і передбачуваність для учасників адміністративних процедур.

З наведеного вище бачимо, що у науковій доктрині України та держав Європейського Союзу сформувалися різні підходи до тлумачення сутності принципів адміністративного права. Українські дослідники розглядають принципи адміністративного права як важливий елемент формування національної системи права, як основи діяльності органів публічної влади, гарантією забезпечення реалізації прав і свобод громадян. В адміністративному праві держав ЄС, навпаки, принципи мають наднаціональний вимір, виступаючи засобом уніфікації механізмів публічного адміністрування.

Поряд з цим, в обох підходах можна виявити спільні риси:

– визнання об'єктивного характеру принципів, що зумовлені загальними закономірностями функціонування правова;

– розуміння принципів як основи формування адміністративно-правових норм;

– підкреслення ціннісного змісту принципів, що пов'язується з ідеями верховенства права, свободи, рівності та демократичності;

– нормативне закріплення принципів у правових актах або формування їх шляхом судової практики;

– спрямованість принципів на гарантування прав і законних інтересів приватних осіб у відносинах з органами публічної влади.

Поряд із цим, спостерігаються і значні розбіжності у поглядах на принципи адміністративного права. Так, вітчизняні вчені переважно фокусуються на внутрішньодержавному адміністративному регулюванні, тоді як адміністративісти країн ЄС зосереджуються значенні принципів адміністративного права у публічному адмініструванні у межах міждержавного об'єднання. В Україні джерелами принципів адміністративного права виступають Конституція, законодавчі акти, а також доктринальні напрацювання, тоді як у праві ЄС – установчі договори, регламенти, директиви та рішення Суду ЄС. Вітчизняні дослідники часто пов'язують принципи з морально-етичними орієнтирами, тоді як у праві Європейського Союзу переважає технікоюридичне розуміння принципів адміністративного права.

В Україні застосовується детальна класифікація принципів відповідно до їх функціонального призначення, натомість у праві ЄС спостерігається прагнення до спрощення та узагальнення. У європейських країнах велике значення надається підвищенню ефективності публічного адміністрування та прозорості діяльності інституцій ЄС, чому підпорядковується зміст і система принципів європейського адміністративного права.

В Україні домінує нормативноціннісний підхід до тлумачення принципів адміністративного права із посиланням на етичні засади, натомість у країнах ЄС принципи адміністративного права розглядаються переважно через правозастосування, насамперед судовими органами.

Таким чином, слід зазначити, що порівняльно-правовий аналіз принципів адміністративного права та принципів європейського адміністративного права свідчить про наявність як спільних, так і відмінних підходів до до тлумачення відповідного поняття вченими в Україні та в країнах ЄС. Розвиток адміністративного права України на сучасному етапі відбувається в умовах євроінтеграційних процесів, що актуалізує необхідність перегляду й оновлення доктринальних підходів до розуміння його засадничих елементів, зокрема принципів. У зв'язку з чим вбачається доцільним виокремити низку положень, які можуть бути адаптовані українською правовою наукою з метою поглиблення змісту та розширення методологічного потенціалу вказаного поняття.

По-перше, вартим запозичення є підхід до принципів адміністративного права як засобу судової конкретизації та розвитку адміністративно-правових норм. У країнах ЄС, особливо у практиці Суду Європейського Союзу, принципи розглядаються не лише як загальні нормативні орієнтири, а як джерела права, що прямо застосовуються при вирішенні публічно-правових спорів.

Зокрема, у справі Ratti (C-148/78) Суд ЄС наголосив на обов'язковості принципу законних очікувань для органів публічної влади. У справі Mangold v. Helm (C-144/04) визнано принцип недискримінації за віком як загальний принцип права ЄС, що підлягає прямому застосуванню, навіть за відсутності повної гармонізації законодавства [7;8]. Запозичення такого підходу у вітчизняне адміністративне право дозволила б підвищити прикладне значення принципів та забезпечити їхню нормативну дієвість. Застосування аналогічної логіки можливе, наприклад, у справах, що стосуються правомірності рішень органів публічного адміністрування, на підставі принципів пропорційності, належного урядування чи правової визначеності. По-друге, заслуговує на увагу орієнтація європейської науки на функціональну ефективність публічного адміністрування. Принципи, такі як пропорційність (Article 5(4) TEU), субсидіарність (Article 5(3) TEU), належне урядування (Article 41 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union), у праві ЄС мають не лише декларативний, а й інструментальний характер. Згідно з рішенням Суду ЄС у справі Borelli v. Commission (C-97/91), порушення принципу належного урядування стало підставою для скасування адміністративного рішення, що виявилося несправедливим щодо особи. У цьому розумінні принципи набувають функціонального виміру, що важливо для модернізації підходів до здійснення публічного адміністрування в Україні [9].

По-третє, перспективним є європейський підхід до інтерпретації принципів як динамічних категорій, здатних до розвитку відповідно до зміни соціально-правової дійсності. У країнах ЄС принципи формуються не лише шляхом закріплення у нормативно-правових актах, але й завдяки прецедентній практиці та правозастосовній інтерпретації. Зокрема, німецький правознавець Рене Зеґерс (René Seghers) наголошує на тому, що принципи відіграють роль «правових мостів» між фундаментальними цінностями та регуляторною політикою. Аналогічні ідеї простежуються у працях Жана-Бернара Аубі (Jean-Bernard Auby), який вказує на еволюцію принципів під впливом глобалізації адміністративного права.

У зв'язку з чим, вітчизняна адміністративно-правова думка повинна подолати нормативний консерватизм і сформувати відкриту модель визначення принципів, де значення має не лише законодавче закріплення, а й доктринальне обґрунтування та емпіричне підтвердження через практику правозастосування. Таким чином, запозичення існуючих у європейському адміністративному праві підходів здатне сприяти формуванню орієнтованої на практичні потреби системи принципів адміністративного права в Україні.

Це, у свою чергу, дозволить поглибити інтеграцію національного адміністративного законодавства в європейський правовий простір та забезпечити його відповідність сучасним стандартам належного врядування і правової держави.

Отож, принципи адміністративного права є не ізольованими теоретичними категоріями, а тісно взаємопов'язаними з іншими елементами системи адміністративного права. Їхня всеохопність зумовлює інтегративний характер, що проявляється у впливі на формування норм, правових інститутів, механізмів реалізації та застосування норм адміністративного права. Це засвідчує їх методологічну цінність для системної побудови правової матерії.

Закріплення принципів у нормах адміністративного права слугує підґрунтям для регулювання поведінки суб'єктів адміністративно-правових відносин. Це дає змогу розглядати принципи як джерела поведінкових стандартів, які мають імперативний характер і відіграють роль нормативного орієнтиру для правозастосовної практики.

Можна виокремити п'ять основних функціональних складових принципів адміністративного права: вони є основою галузі; відображають її зміст і систему; служать підґрунтям для правотворення; забезпечують ефективну діяльність суб'єктів адміністративного права; гарантують дотримання прав і свобод людини, стабільність функціонування держави та громадянського суспільства.

Можна стверджувати, принципи адміністративного права виступають не лише як регулятори, а і як інструменти забезпечення прав людини й громадянина. Це особливо актуально в контексті модернізації адміністративного законодавства України, приведення його у відповідність до європейських стандартів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та доброчесності адміністративної діяльності.

Отже, існуючі підходи до визначення принципів адміністративного права загалом не суперечать один одному, а, навпаки, гармонійно доповнюють загальну доктрину. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у формулюванні єдиного, доктринально вивіреного та загальновизнаного визначення принципів адміністративного права як основи для уніфікації наукового підходу, правотворення та ефективного правозастосування.

Таким пчином, принципи адміністративного права мають фундаментальне значення для функціонування всієї галузі: від нормативного регулювання до правозастосовної діяльності. Їх необхідно розглядати як складну і змістовну категорію, що поєднує регулятивну, системоутворюючу, правозахисну та інституційну функції адміністративного права. Тому подальше наукове опрацювання цієї категорії є ключовим завданням сучасної адміністративно-правової науки.

Узагальнюючи наведені визначення, сформульовані у навчальній юридичній літературі, можна зробити висновок, що принципи адміністративного права – це об'єктивно зумовлені, загальнообов'язкові, стабільні та універсальні положення нормативного, доктринального і судового характеру, які виступають ідейною, змістовною та функціональною основою адміністративно-правового регулювання, визначають логіку побудови, напрями розвитку та механізми реалізації публічного управління, забезпечують системність галузі адміністративного права, слугують критеріями легітимності дій суб'єктів публічної адміністрації та гарантіями реалізації прав, свобод і законних інтересів особи.

До основних властивостей принципів адміністративного права можна віднести наступні:

1.Об'єктивна зумовленість – принципи адміністративного права виникають не довільно, а як наслідок закономірностей суспільного розвитку, потреб функціонування публічної влади та з урахуванням еволюції правових систем демократичних держав.

2.Загальнообов'язковість – принципи мають універсальну дію для всіх суб'єктів публічної адміністрації, незалежно від їх організаційно-правового статусу, та підлягають обов'язковому дотриманню у процесі правотворчої та правозастосовчої діяльності.

3.Стабільність – принципи зберігають свою значущість і дієвість у тривалому часовому вимірі, слугуючи орієнтирами для правотворчості, правозастосування та інтерпретації адміністративно-правових норм.

4.Універсальність – принципи мають міжгалузеве значення, часто виходять за межі адміністративного права та виявляються у суміжних сферах правового регулювання, зокрема у конституційному, європейському та міжнародному публічному праві.

5.Нормативна та доктринальна природа – принципи можуть бути як законодавчо закріпленими, так і виведеними з правозастосовної практики або наукової доктрини, при цьому жоден з принципів адміністративного права не має переваги за юридичною силою у межах їх практичного застосування.

6.Функціональність – принципи виконують не лише декларативну, а й конструктивну роль: формують логіку побудови норм адміністративного права, впливають на зміст управлінських і адміністративних процедур, детермінують поведінку органів публічної влади, є основою побудови структури адміністративного права.

7.Ціннісна спрямованість – принципи уособлюють базові правові цінності демократичного суспільства та здійснення публічного адміністрування.

8.Інтегративність – принципи є інструментом гармонізації національного адміністративного права з європейськими стандартами, сприяють впровадженню спільних підходів до належного управління та адміністрування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Schwarze J. European Administrative Law. London: Sweet & Maxwell. 1992. 150 c.
2. Calliess C. Subsidiarity and the European Constitution. Baden-Baden: Nomos. 2016.

3. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

4. Auby, J.-B. (2017). Globalisation, Law and the State. Oxford: Hart Publishing. 228 p.

5. Craig, P. EU Administrative Law. Oxford: Oxford University Press. 2012. URL: https://paris.pubconnect.net/article/1001439297.pdf?cypt=+763QfDPOHR/Yq45mBrrtefr60Vb63QJzS2xIhLKlvQw8ggHPl8yLmxqMnKW6++0LK7D3SudEx3JT5IN01nJfm86WEBg79kE/z9OmVgtyGQ=

6. della Cananea, G. (2010). Due Process of Law Beyond the State. https://global.oup.com/academic/product/due-process-of-law-beyond-the-state-9780198788386?cc=ua&lang=en&

7. Суд Європейського Союзу. Справа C-148/78, Pubblico Ministero v. Tullio Ratti, 1979. [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61978CJ0148

8. Суд Європейського Союзу. Справа C-144/04, Werner Mangold v. Rüdiger Helm, 2005. [Електронний ресурс]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62004CJ0144

9. Суд Європейського Союзу. Справа C-97/91, Oleificio Borelli SpA v. Commission of the European Communities, 1992. [Електронний ресурс]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61991CJ0097

Стаття надійшла до редакції 10.10.2025 Переглянуто 14.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 26.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

N. V. HRYSHYNA
PhD (Law), Associate Professor,
Head of the Departmentof State Law Disciplines
E-mail: grishinanavi@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6828-5338
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

ON THE PROPERTIES OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW

ANNOTATION. The effectiveness of public administration and the protection of human rights directly depends on the fundamental ideas of legal understanding embedded in society. The principles of administrative law form the universal dimension of law, symbolizing the spirit of law, which is the basis of the legal system. In view of this, the doctrinal approach to the analysis of the European administrative-legal doctrine, as well as the interpretation of the principles of European administrative law, is an extremely important scientific problem that requires further research and development by domestic lawyers.

An organic component of the modern European integration course of Ukraine is the process of harmonizing national legislation with the legal system of the European Union, within which the adaptation of the norms and principles of administrative law acquires special importance. Such adaptation involves not only the formal approximation of regulatory legal acts, but also, more deeply, the perception of the legal standards of the functioning of public administration that have developed within the administrative space of the EU.

An important normative and doctrinal reference point in this direction is the Concept of Administrative Reform in Ukraine, in which, even at the stage of its development, a target was declared for the gradual creation of such a system of public administration that would ensure Ukraine's gradual entry into the circle of highly developed, legal, democratic states of the European type. This document clearly traces the influence of European principles of executive power organization, developed by the practice of the European Union, as well as scientific thought in the field of European administrative law.

KEYWORDS: *public administration, legal system, public interest, European principles, administrative activity, legal procedure, instruments*

REFERENCES

1. Schwarze, J. (1992). European Administrative Law. London: Sweet & Maxwell. 150 p.

2. Calliess, C. (2016). Subsidiarity and the European Constitution. Baden-Baden: Nomos.

3. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union with protocols and declarations. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (in Ukrainian).

4. Auby, J.-B. (2017). Globalisation, Law and the State. Oxford: Hart Publishing. 228p.

5. Craig, P. (2012). EU Administrative Law. Oxford: Oxford University Press. URL: https://paris.pubconnect.net/article/1001439297.pdf?cypt=+763QfDPOHR/Yq45mBrrtefr60Vb63QJzS2xIhLKlvQw8ggHPl8yLmxqMnKW6++0LK7D3SudEx3JT5IN01nJfm86WEBg79kE/z9OmVgtyGQ=

6. Della Cananea, G. (2010). Due Process of Law Beyond the State. https://global.oup.com/academic/product/due-process-of-law-beyond-the-state-9780198788386?cc=ua&lang=en&

7. Court of Justice of the European Union. Case C-148/78, Pubblico Ministero v. Tullio Ratti, 1979. [Electronic resource]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61978CJ0148 (in Ukrainian).

8. Court of Justice of the European Union. Case C-144/04, Werner Mangold v. Rüdiger Helm, 2005. [Electronic resource]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62004CJ0144 (in Ukrainian).

9. Court of Justice of the European Union. Case C-97/91, Oleificio Borelli SpA v. Commission of the European Communities, 1992. [Electronic resource]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61991CJ0097 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 10.10.2025 The article was revised 14.11.2025
The article is recommended for printing 26.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/ 10.26565/2075-1834-2025-40-19
УДК 342.951:349.6(477)

ОМАРОВ А.А.
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
E-mail: omarov.arzum2000@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4525-247X
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Питання безпеки взагалі в сучасних реаліях розвитку світової спільноти знаходяться на порядку денному серед актуальних питань. Завжди були і залишаються вельми важливими питання безпеки як у самому широкому її розумінні, так і галузевоспрямовані питання.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті проаналізовано адміністративно-правові аспекти розуміння екологічної безпеки як невід'ємної складової частини національної безпеки. Зокрема, у статті стверджується про те, що чинне законодавство формує підстави для розуміння екологічної безпеки у системі національної безпеки як невід'ємного та провідного компонента безпекової системи. З позиції автора, це, у свою чергу, суттєвим чином впливає на розуміння потреби у формуванні цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки як належного підґрунтя формування єдиного безпекового простору незалежної Української держави. При цьому не можна не зважати на специфіку екологічної безпеки як окремого і доволі специфічного об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Доведено, що адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки повинно здійснюватися у загальній парадигмі безпекового регулювання. Такий підхід повинен знайти своє втілення, зокрема, у кореляції мети та завдань адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки з тією метою та завданнями, що стоять перед загальною правовою політикою забезпечення національної безпеки в цілому (забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних та потенційних загроз). Як витікає з положень чинного законодавства та практики його застосування, екологічна складова у системі забезпечення національної безпеки є достатньо значущою та такою, що є взаємопов'язаною з усіма змістовними компонентами національної безпеки та оборони України. Законодавством передбачено розмаїття актів, які видаються органами публічної влади та щодо яких у відповідних випадках може бути застосовано конкретні способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Належна науково-обґрунтована класифікація способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві може виступати основою для розробки критеріїв застосування як тих способів захисту, що передбачено КАС України, так і тих, що Кодексом не передбачено.

Висновок. Таким чином, можна стверджувати той факт, що чинне законодавство формує підстави для розуміння екологічної безпеки у системі національної безпеки як невід'ємного та провідного компонента безпекової системи. Це, у свою чергу, суттєвим чином впливає на розуміння потреби у формуванні цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки як належного підґрунтя формування єдиного безпекового простору. При цьому не можна не зважати на специфіку екологічної безпеки як окремого і доволі специфічного об'єкту адміністративно-правового регулювання. Разом із тим, як було доведено вище, адміністративно-правове регулювання повинно здійснюватися у загальній парадигмі безпекового регулювання, що повинно знайти своє втілення у кореляції мети та завдань адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки з тією метою та завданнями, що стоять перед загальною правовою політикою забезпечення національної безпеки в цілому (забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних та потенційних загроз). Як витікає з положень чинного законодавства та практики його застосування, екологічна складова у системі забезпечення національної безпеки є достатньо значущою та такою, що є взаємопов'язаною з усіма змістовними компонентами національної безпеки та оборони України.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правові засади, механізм адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки, екологічна безпека як вид національної безпеки України.*

© Омаров А.А. 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Як цитувати: Омаров А.А. Екологічна безпека у системі національної безпеки України: адміністративно-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 177-182. https://doi.org/ 10.26565/2075-1834-2025-40-19

In cites: A.A. Omarov (2025) Environmental security in the national security system of Ukraine: administrative and legal aspect *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 177-182. https://doi.org/ 10.26565/2075-1834-2025-40-19 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку світової спільноти ставлять на порядок денний широкий пласт актуальних питань. Серед них були та залишаються вельми чутливими та важливими питання безпеки у самому широкому її розумінні. Не випадково, що на офіційному веб-сайті ООН вказано на те, що цілі сталого розвитку або Глобальні цілі, що було сформульовано та ухвалено цією Організацією у 2015 році виступають як універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку. При цьому сімнадцять Цілей взаємодоповнюють одна одну: дії в одній сфері також упливають на результати в інших, тому у межах такого розвитку має бути збалансовано соціальну, економічну та екологічну стійкість [1].

Наведені підходи, що у максимально концентрованому вигляді акумулюють ключові критичні проблеми сучасної цивілізації однією з найсуттєвіших безпосередньо називають екологію, екологічну стійкість та відповідно екологічну безпеку. У той же час, указівка на взаємодоповненість виступає не лише у ракурсі віддання данини глобалізаційним течіям, що, безперечно, останнім часом набули суттєвої актуальності. Така вказівка свідчить також про те, що питання екології, екологічної сталості та безпеки не варто розглядати ізольовано від інших складових сталого розвитку. Беручи до уваги такий комплексний підхід, необхідно перейти на національний рівень (зокрема, на рівень адміністративно-правового регулювання) та, зробивши це, можна теж переконатися у тому, що і в Українській державотворчій та правотворчій практиці він теж реалізується. Зокрема, формулюючи безпекову парадигму базові правові документи подають екологічну безпеку у єдності з іншими видами безпеки.

Стан наукового дослідження теми. Окремими аспектами, пов'язаними з адміністративно-правовими засадами управління у сфері забезпечення екологічної безпеки займалися такі наукові як О. І. Безпалова, Л. О. Ємець, Т. Є. Кагановська, І. Д. Казанчук, Д. М. Лук'янець, Д. В. Лазаренко, Л. О. Остапенко та ін. У той же час, формуванню цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки як різновиду національної безпеки України уваги приділялося набагато менше, а актуальність такої наукової розвідки з огляду на відповідні загрози не зменшується, а натомість – дедалі зростає. Мета статті полягає у дослідженні адміністративно-правового аспекту екологічної безпеки у системі національної безпеки України.

Основні результати дослідження. Аналізуючи адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України слід указати на те, що базові нормативно-правові акти, які, з одного боку, стосуються фундаментальних засад становлення та розвитку Української державності, а з іншого, тією чи іншою мірою пов'язані з екологічною безпекою підтверджують її екзистенційну значущість, а також свідчать про її розуміння як невід'ємного компоненту національної безпеки України.

Перший фундаментальний документ Українського державотворення – Декларація про державний суверенітет України [2] від 16 липня 1990 року формулює правові засади, у відповідності до яких вибудовується бачення екологічної безпеки у системі інших видів національної безпеки, а також започатковується організаційно-правова основа формування механізму забезпечення такого виду безпеки. Проте, що слід вважати найважливішим, є той факт, що серед десяти розділів цього документу окремий (Розділ 7) присвячений саме екологічній безпеці. Наведене суттєвим чином підносить та актуалізує тематику удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки України.

Стосовно Декларації про державний суверенітет України та місця у цьому документі екологічної безпеки слід указати на те, що термін «безпека» у ньому згадується шість разів та окрім екологічної безпеки згадуються такі види безпеки як: 1) зовнішня безпека; 2) внутрішня безпека; 3) державна безпека; 4) міжнародна безпека. Проте саме про екологічну безпеку згадується частіше за всі інші – двічі, а також з цього виду безпеки розпочинається розкриття безпекової тематики у межах тексту Декларації. Наведене дозволяє стверджувати те, що український законодавець вже на початковому етапі розвитку державотво-

рення усвідомлював значення цього виду безпеки у системі національної безпеки та у механізмі забезпечення сталого розвитку.

Здійснюючи більш-менш виважену та послідовну правову політику у сфері забезпечення екологічної безпеки, Верховна Рада вже 25 червня 1991 року (ще до проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України та створення самостійної української держави – Україна) ухвалила Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3], який визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь. У цьому Законі термін «екологічна безпека» називається тридцять п'ять разів. Крім того, цей нормативно-правовий акт також оперує і тими видами безпеки, що органічно пов'язані з екологічною безпекою чи витікають з неї. Так, наприклад, у Законі двічі ідеться про ядерну безпеку, один раз указано на біобезпеку (пункт «м» частини першої статті 20), два рази на радіаційну безпеку (абзац другий пункту «а» частини першої статті 20-2, пункт «б» частини першої статті 20-2); два рази на біологічну безпеку (абзац дев'ятнадцятий пункту «а» частини першої статті 20-2, частина друга статті 35); два рази на генетичну безпеку (абзац дев'ятнадцятий пункту «а» частини першої статті 20-2, частина друга статті 35); один раз на безпеку здоров'я населення (пункт «г» частини першої статті 40); один раз на державну безпеку (частина перша статті 58). Окремо Закон називає вид безпеки крізь призму державної політики у відповідній сфері.

Так, відповідно до частини другої статті 66 Закону, Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з промислової безпеки, і центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпеки використання ядерної енергії, спільно з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, систематично проводять перевірки стану екологічно небезпечних об'єктів та виконання відповідних заходів і вимог щодо їх безпечної експлуатації.

Варто вказати на те, що через багато років буде ухвалено комплексний Закон України «Про національну безпеку України» [4], який буде побудовано на засадах регулювання, у тому числі й питань реалізації державної політики у сфері безпеки. Так, відповідно до частини четвертої статті 3 цього Закону, державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями. Слід звернути увагу на те, що чинний Закон про національну безпеку України 2018 року маючи на меті комплексне урегулювання питань, пов'язаних із національною безпекою (на сьогодні достатньо широка категорія, що охоплює цілу низку найрізноманітніших напрямів та видів, у тому числі й екологічну безпеку), на практиці увагу приділяє лише чотирьом видам національної безпеки України – воєнній безпеці (пункт 2 частини першої статті 1); громадській безпеці (пункт 3 частини першої статті 1); державній безпеці (пункт 4 частини першої статті 1); кібербезпеці (пункт 21 частини першої статті 1).

Ми не будемо розглядати проблематику не виключення до цього Закону широкого спектру інших видів національної безпеки, оскільки це виходить за межі нашого дослідження. Проте стосовно екологічної безпеки варто вказати на некоректний підхід законодавця, пов'язаний з тим, що він обійшов своєю увагою це питання у названому Законі.

Адже, як уже було вказано вище, про екологічну безпеку цей Закон говорить лише у системі реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони України, яка повинна буди спрямована на забезпечення, у тому числі й екологічної безпеки та стосується широкого спектру питань, пов'язаних із адміністративно-правовим регулюванням у сфері забезпечення такого різновиду національної безпеки України.

Якщо поглянути на положення цього Закону з точки зору предмету правового регулювання, а також урахувати те, що у системі чинного законодавства України є також Закон України «Про оборону України» [5] можна поставити питання про доцільність використання у Законі України «Про національну безпеку України» категорії «державна політика у сфері національної безпеки та оборони України» стосовно екологічної безпеки.

Ця теза потребує свого додаткового уточнення. Дійсно, Закон України «Про національну безпеку України» певним чином уточнює питання, про які йдеться у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [6] від 1 липня 2010 року.

Так, згідно з абзацом 2 частини першої статті 6 цього Закону, основними засадами

внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони є забезпечення життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах. Слід звернути увагу на те, що тут дійсно ідеться про загрози в екологічній сфері (захищеність від таких загроз є екологічною безпекою), виявлення, нейтралізація, мінімізація та запобігання яким здійснюється у межах внутрішньої політики у сфері національної безпеки та оборони України (частина перша статті 6 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України). Разом із тим, цей Закон є таким нормативно-правовим актом, що оперує достатньо широкими категоріями, з метою охопити всі базові засади реалізації державної політики. Не випадково у його преамбулі прямо вказано на те, що він визначає засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони. Як видно, ідеться про достатньо широкий контекст регулювання здійснення державної політики. Абсолютно логічним є те, що з урахуванням положень Конституції України та цього Закону на рівні профільних законів повинна знайти своє закріплення предметна специфіка здійснення та реалізації державної політки у відповідних сферах, що корелюють з назвою та предметом правового регулювання відповідних Законів.

Як було вже зазначено вище, детальне регулювання здійснення державної політики у сфері національної безпеки і оборони України здійснюється не лише Законом України «Про національну безпеку України», але й Законом України «Про оборону України». Саме ця обставина говорить про те, що детальне регулювання здійснення державної політики у сфері національної безпеки і оборони України повинно здійснюватися диференційовано, а саме про державну політику у сфері національної безпеки України повинно йтися у Законі України «Про національну безпеку України». У той час, як здійснення державної політики у сфері оборони України повинно бути урегульовано на рівні Закону України «Про оборону України». До речі, останній Закон хоч і не комплексно, але все ж таки безпосередньо говорить про державну політику у сфері оборони, зокрема, спрямовану на функціонування, бойову та мобілізаційну готовність, боєздатність і підготовку Збройних Сил України до здійснення покладених на них функцій і завдань (частина перша статті 10).

З приводу викладеного вище слід також зазначити і те, що наші пропозиції не спрямовані на нівелювання тієї обставини, що категорія «національна безпека» виступає такою, що є максимально взаємопов’язаною з категорією «оборона». Проте саме така диференціація правового регулювання здійснення державної політики, по-перше, дозволила б більш чітко та змістовно розкривати відповідні категорії, а по-друге, ураховувала існуючу специфіку диференційованого регулювання на законодавчому рівні питань національної безпеки та оборони окремими законами та підзаконними актами. Крім того, варто вказати на те, що суттєві аспекти реалізації екологічної безпеки мають місце і в оборонній сфері. Навіть, легальна дефініція категорії «оборона» не заперечує екологічного аспекту. Так, в абзаці третьому статті 1 Закону України «Про оборону України» встановлено, що під обороною України слід розуміти систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вочевидь, указівка на те, що ідеться про інші заходи держави не виключає і екологічної складової у сфері оборони.

Незважаючи на те, що цей Закон про екологію безпосередньо не говорить, він оперує, наприклад, такими дотичними до неї категоріями як узбережжя, повітряний простір тощо. Безперечно, ідеться про напад на них, проте у такому випадку загроз в екологічній сфері не допустити не можна. Також окремо можна говорити і про забезпечення воєнної безпеки, що здійснюється за посередництвом оборонних заходів. Стаття 58 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» стосується питань пов’язаних з вимогами екологічної безпеки стосовно військових, оборонних об’єктів та військової діяльності. Наведена стаття закріплює організаційно-правові засади реалізації екологічної безпеки у сферах дотичних як до питань оборони, так і до питань воєнної, а отже і національної безпеки України.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати той факт, що чинне законодавство формує підстави для розуміння екологічної безпеки у системі національної безпеки як

невід'ємного та провідного компонента безпекової системи.

Це, у свою чергу, суттєвим чином впливає на розуміння потреби у формуванні цілісного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки як належного підґрунтя формування єдиного безпекового простору. Також Ю. Кобець, вивчаючи екологічну безпеку у системі національної безпеки, є прихильником того факту, що екологічні проблеми, носячі системний характер, корелюються з воєнними, економічними, політичними, технологічними факторами, свідчать про необхідність та важливість розвитку стратегії екологічної безпеки як одної з фундаментальних складових національної безпеки [9, с. 80].

При цьому не можна не зважати на специфіку екологічної безпеки як окремого і доволі специфічного об'єкту адміністративно-правового регулювання. Разом із тим, як було доведено вище, адміністративно-правове регулювання повинно здійснюватися у загальній парадигмі безпекового регулювання, що повинно знайти своє втілення у кореляції мети та завдань адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення екологічної безпеки з тією метою та завданнями, що стоять перед загальною правовою політикою забезпечення національної безпеки в цілому (забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян від реальних та потенційних загроз).

Як витікає з положень чинного законодавства та практики його застосування, екологічна складова у системі забезпечення національної безпеки є достатньо значущою та такою, що є взаємопов'язаною з усіма змістовними компонентами національної безпеки та оборони України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Цілі сталого розвитку у дії. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku

2. Декларація про державний суверенітет України № 55-XII від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. N 31. Ст. 429.

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 1264-XII від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

4. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 31. Ст. 241

5. Про оборону України : Закон України № 1932-XII від 6 грудня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. ст. 106.

6. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України № 2411VI від 1 липня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2010. № 40. ст. 527.

7. Мендик Л. В. Юридична природа відповідальності за лісопорушення в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник.* Вип. 1 (3). 2013. С. 182-193.

8. Решетник Л. Правові проблеми юридичної відповідальності у галузі екології. *Право України*. 2003. № 8. С. 81-85.

9. Ю.Кобець. Екологічна безпека в системі національної безпеки. *ІІ Міжнародна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи»: історичні та психологічні наслідки*. С. 78-80. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37892/2/MCTD_2022_Kobets_Yu-Ecological_safety_in_the_78-80.pdf

Стаття надійшла до редакції 23.09.2025 Переглянуто 27.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 21.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

A.A. OMAROV
PhD of state and legal disciplines, faculty of law
E-mail: e-mail: omarov.arzum2000@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4525-247X
V.N. Karazin Kharkov National University
Kharkiv, 61022, Svobody squere, 4

ENVIRONMENTAL SECURITY IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

ANNOTATION. *Introduction.* Security issues in general in the modern realities of the development of the world community are on the agenda among the topical issues. Security issues have always been and remain very important, both in its broadest sense and in sector-specific issues.

Summary of the main results of the study. The article analyzes the administrative and legal aspects of understanding environmental security as an integral part of national security. In particular, the article argues that the current legislation forms the basis for understanding environmental security in the national security system as an integral and leading component of the security system. From the author's point of view, this, in turn, significantly affects the understand-

ing of the need to form a holistic mechanism of administrative and legal regulation in the field of ensuring environmental security as a proper basis for the formation of a single security space of the independent Ukrainian state. At the same time, one cannot ignore the specifics of environmental security as a separate and rather specific object of administrative and legal regulation. It is proved that administrative and legal regulation in the field of ensuring environmental security should be carried out in the general paradigm of security regulation. This approach should find its embodiment, in particular, in the correlation of the goal and objectives of administrative and legal regulation in the field of ensuring environmental security with the goal and objectives of the general legal policy of ensuring national security as a whole (ensuring the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other vital interests of man, society and the state, the implementation of which ensures the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe living conditions and the well-being of its citizens from real and potential threats). As follows from the provisions of the current legislation and the practice of its application, the environmental component in the system of ensuring national security is quite significant and is interconnected with all the substantive components of the national security and defense of Ukraine. The legislation provides for a variety of acts issued by public authorities and in respect of which, in appropriate cases, specific methods of protecting violated rights in administrative proceedings can be applied. A proper scientifically based classification of methods of protection of violated rights in administrative proceedings can serve as the basis for developing criteria for the application of both those methods of protection provided for by the Code of Administrative Offenses of Ukraine and those not provided for by the Code.

Conclusion. Thus, it can be stated that the current legislation forms the basis for understanding environmental security in the national security system as an integral and leading component of the security system. This, in turn, significantly affects the understanding of the need to form a holistic mechanism of administrative and legal regulation in the field of ensuring environmental security as an appropriate basis for the formation of a single security space. At the same time, one cannot ignore the specifics of environmental security as a separate and rather specific object of administrative and legal regulation. At the same time, as was proven above, administrative and legal regulation should be carried out in the general paradigm of security regulation, which should find its embodiment in the correlation of the goal and objectives of administrative and legal regulation in the field of ensuring environmental security with the goal and objectives facing the general legal policy of ensuring national security as a whole (ensuring the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other vital interests of man, society and the state, the implementation of which ensures the state sovereignty of Ukraine, its progressive democratic development, as well as safe living conditions and the well-being of its citizens from real and potential threats). As follows from the provisions of the current legislation and the practice of its application, the environmental component in the system of ensuring national security is quite significant and is interconnected with all substantive components of the national security and defense of Ukraine.

KEYWORDS: *administrative and legal regulation, administrative and legal principles, mechanism of administrative and legal regulation in the field of ensuring environmental safety, environmental safety as a type of national security of Ukraine*

REFERENCES

1.Sustainable Development Goals in action URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku (in Ukrainian)

2.Declaration on the State Sovereignty of Ukraine No. 55-XII dated July 16, 1990. *Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR*. 1991. № 41. Art. 546. (in Ukrainian)

3.On Environmental Protection: Law of Ukraine No. 1264-XII of June 25, 1991. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1991. No. 41. Art. 546 (in Ukrainian)

4.On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine No. 2469-VIII of June 21, 2018. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2018. No. 31. Art. 241 (in Ukrainian)

5.On the Defense of Ukraine: Law of Ukraine No. 1932-XII of December 6, 1991. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1992. No. 9. Art. 106. (in Ukrainian)

6.On the Principles of Domestic and Foreign Policy: Law of Ukraine No. 2411VI of July 1, 2010. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2010. No. 40. Art. 527. (in Ukrainian)

7. L.V. Mendyk (2013). Legal nature of liability for forest violations in Ukraine. *Prykarpatskyi yuridichnyi visnyk.* Issue 1 (3). P. 182-193. (in Ukrainian)

8. L. Reshetnyk (2003). Legal problems of legal liability in the field of ecology. *Law of Ukraine*. No. 8. P. 81-85. (in Ukrainian)

9. Yu. Kobets. Ecological safety in the system of national security: II International scientific conference "Military conflicts and man-made disasters": historical and psychological consequences. P. 78-80. URL: chrome-extension: //efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37892/2/MCTD_2022_Kobets_Yu-Ecological_safety_in_the_78-80.pdf (in Ukrainian)

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work
Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

The article was received by the editors 23.09.2025 The article was revised 27.10.2025
The article is recommended for printing 21.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/ 10.26565/2075-1834-2025-40-20
УДК 004.8:34:378

СМУЛЬСЬКА А.В.
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету
E-mail: allasm1@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1999-3068
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ПАХОМОВА І. А.
кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін, юридичного факультету
E-mail: pakhomova@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7161-3598
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Штучний інтелект (далі – ШІ) у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) відкриває нові можливості для підвищення ефективності навчального процесу, персоналізації навчання, автоматизації оцінювання та аналітики.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Штучному інтелекту сьогодні дуже активно приділяють увагу. Зокрема досліджують електронні навчальні платформи як засіб професійного становлення фахівців; застосування ШІ в освіті загалом, під час здобуття певної спеціальності (право, психологія, філологія, математика, історія, переклад, журналістика тощо) чи у межах вивчення окремих дисциплін; те, як впливає штучний інтелект на творчі здібності людини; проблеми міжнародно-правового регулювання використання ШІ; взаємозв'язок академічної доброчесності і ШІ; використання технологій ШІ у науковій діяльності; ШІ у спорті, в медицині, у фармації, під час проведення інтелектуальних змагань, під час складання юридичних документів, навчальних програм; етичні проблеми застосування ШІ: міжнародний досвід та інше. Наразі в Україні відсутні чіткі національні стандарти щодо використання ШІ в освіті, що ускладнює його правомірне та безпечне застосування.

Так, у 2025 році Міністерство освіти і науки України та Міністерство цифрової трансформації України разом з іншими фахівцями розробили рекомендації щодо відповідального використання ШІ у ЗВО.

Зрештою, застосування ШІ у ЗВО націлене передовсім на підготовку до занять та позанавчальних заходів; підтримку інклюзивності, оскільки ресурси ШІ здатні доносити інформацію здобувачам із порушенням слуху чи мовлення; створення тестів, автоматизовану перевірку робіт здобувачів; автоматизовану підготовку документів, аналіз інформації і прийняття управлінських рішень; підвищення кваліфікації за допомогою онлайн-курсів чи інших освітніх ініціатив, пошук інформації для саморозвитку тощо.

Роль викладача в системі освіти є неоспоримою. З появою ШІ, очевидно, виникла пересторога щодо того, що з часом ШІ може витіснити класичного викладача – людину. Дійсно, роль викладача під впливом ШІ трансформується, оскільки чимало процесів стають автоматизованими, проте ШІ може створювати навчальні матеріали різними мовами, персоналізувати контент під рівень студентів, а також запроваджувати адаптивне навчання. Викладач у такій ситуації зможе більш глибоко зосередитися на розвитку критичного мислення, наставництві та участі у більш складних і творчих завданнях.

Очевидно, що ШІ-технології непрості у користуванні, але наразі існують інструменти, які спрощують доступ до ШІ для людей із різним рівнем користувацької підготовки, завдяки чому ці технології стають більш інтуїтивними та доступними.

Щодо дотримання академічної доброчесності під час використання ШІ, станом на зараз це питання ще не має врегульованого механізму і більше залежить від особистої порядності користувача, а тому подекуди застосування ШІ в освітньо-науковій діяльності викладачами та здобувачами вищої освіти всіх рівнів може мати ознаки академічної недоброчесності.

Крім того, одним із ключових правових викликів в епоху використання ШІ є забезпечення захисту персональних даних студентів та викладачів.

© Смульська А.В., Пахомова І.А., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Серйозні дискусії також викликає питання права власності на контент, створений за допомогою ШІ. Ще одним складним аспектом є питання юридичної відповідальності за помилкові рішення або рекомендації ШІ.

Застосування ШІ у ЗВО не лише відкриває широкі перспективи для підвищення якості освітньої діяльності та управлінських процесів, але й породжує низку ризиків у сферах інтелектуальної власності, інформаційної безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних, які потребують ґрунтовного аналізу, оцінювання й належного управління.

Актуальність окресленої теми зумовлена тим, що використання ШІ в освіті дає змогу запроваджувати інноваційні підходи до викладання та навчання, що відповідають сучасним викликам і запитам суспільства, сприяють підвищенню репутації закладів освіти, їхній спроможності адаптуватися до глобальних технологічних змін, однак попри значний потенціал підвищення ефективності навчального процесу, це породжує низку складних правових та етичних проблем.

Висновки. Застосування ШІ у ЗВО відкриває великі можливості, але водночас ставить низку правових і етичних викликів. З огляду на зазначене вище, слід підсумувати: штучний інтелект став невід'ємним елементом сучасної вищої освіти; в Україні відсутні комплексні національні стандарти щодо використання ШІ в освіті, що створює правову невизначеність; ШІ не замінює традиційної освіти, а трансформує її, зміщуючи акцент з репродуктивного засвоєння знань на розвиток практичних навичок тощо; застосування ШІ має суттєві переваги, серед яких персоналізація освітніх траєкторій, підвищення ефективності навчального процесу тощо; паралельно з перевагами ШІ існує значна кількість ризиків, зокрема залежність від технологій, зниження рівня самостійності та критичного мислення студентів тощо; проблема академічної доброчесності залишається однією з найгостріших; правове регулювання авторських прав на контент, створений ШІ, залишається складним і дискусійним; захист персональних даних і приватності є ключовою умовою легітимного використання ШІ у ЗВО; безпечне впровадження ШІ потребує системного підходу; етичне та відповідальне використання ШІ у вищій освіті має ґрунтуватися на європейських етичних принципах; подальша ефективна інтеграція ШІ у ЗВО неможлива без розвитку цифрових і ШІ-компетентностей викладачів, студентів та управлінського персоналу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *Україна, вища освіта, штучний інтелект, заклади вищої освіти, академічна доброчесність, авторські права, захист персональних даних, етичні принципи, правове регулювання.*

Як цитувати: Смульська А.В., Пахомова І.А. Правові та етичні виклики застосування штучного інтелекту в освітньому процесі закладів вищої освіти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 183-192. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-20

In cites: A.V. Smulska, I. A. Pakhomova (2025) Legal and ethical challenges of applying artificial intelligence in the educational process of higher education institutions. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 183-192. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-20 (in Ukrainian)

Вступ. У сучасному світі цифрові технології стають невід'ємною частиною освіти. Штучний інтелект (далі – ШІ) у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) відкриває нові можливості для підвищення ефективності навчального процесу, персоналізації навчання, автоматизації оцінювання та аналітики.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що використання ШІ в освіті дає змогу запроваджувати інноваційні підходи до викладання та навчання, що відповідають сучасним викликам і запитам суспільства, сприяють підвищенню репутації закладів освіти, їхній спроможності адаптуватися до глобальних технологічних змін, однак попри значний потенціал підвищення ефективності навчального процесу, це породжує низку складних правових та етичних проблем. Зокрема, йдеться про захист персональних даних студентів; дотримання авторських прав; відповідальність за рішення, прийняті алгоритмами; ризики дискримінації та зниження ролі людського чинника в освіті; вплив на автономію викладача; додержання принципів академічної доброчесності. В умовах відсутності чітких і уніфікованих нормативно-правових та етичних підходів щодо регулювання застосування ШІ в освіті, ці питання набувають особливої гостроти.

Таким чином, мета нашої статті – дослідити основні правові та етичні проблеми застосування ШІ у ЗВО в Україні та запропонувати рекомендації щодо їхнього вирішення.

Завдання охоплюють аналіз сучасного використання ШІ в освіті, вивчення сучасних нормативно-правових засад, що регулюють це питання, розгляд етичних дилем у використанні ШІ в освіті.

Результати дослідження. Штучному інтелекту сьогодні дуже активно приділяють увагу. Зокрема досліджують електронні навчальні платформи як засіб професійного становлення фахівців; застосування ШІ в освіті загалом, під час здобуття певної спеціальності (право, психологія, філологія, математика, історія, переклад, журналістика тощо) чи у межах вивчення окремих дисциплін; те, як впливає штучний інтелект на творчі здібності людини; проблеми міжнародно-правового регулювання використання ШІ; взаємозв'язок академічної доброчесності і ШІ; використання технологій ШІ у науковій діяльності; ШІ у спорті, в медицині, у фармації, під час проведення інтелектуальних змагань, під час скла-

дання юридичних документів, навчальних програм, етичні проблеми застосування ШІ: міжнародний досвід та інше [1; 2].

Наразі в Україні відсутні чіткі національні стандарти щодо використання ШІ в освіті, що ускладнює його правомірне та безпечне застосування.

Так, у 2025 році Міністерство освіти і науки України та Міністерство цифрової трансформації України разом з іншими фахівцями розробили рекомендації щодо відповідального використання ШІ у ЗВО. Документ налічує поради для учасників освітнього процесу, керівництва ЗВО та дослідників, і має сподівання, що це допоможе ефективно інтегрувати ШІ в освітній і науковий процес. Зазначений документ надає рекомендації щодо складання якісних запитів, розробки завдань й обрання корисних ШІ-інструменти, а саме: для викладачів – генерування й перевірка тестів, створення презентацій, аналіз навчальних досягнень студентів тощо; для студентів – пошук інформації для наукових робіт, підготовка до іспитів, надання ідей для презентацій та есе, отримання зворотного зв'язку на наукові роботи, вивчення мов; для керівників ЗВО – оптимізація адміністративних процесів: робота з докуметами, відповіді на запитання студентів тощо [3].

Побутує думка, що ШІ становить загрозу для системи освіти. Насправді це не так, оскільки ШІ лише трансформує підходи до навчання, зміщує фокус із зазубрювання та конспектування на розвиток навичок, необхідних у реальному житті. Це означає, що освіта вимагатиме застосування більшої кількості практичних завдань, створення проєктів та симуляції реальних умов, адже випускники повинні виходити на ринок праці не з книжним рівнем освіти, а з певною підготовкою, тож маємо підстави говорити саме про трансформацію, а не заміщення традиційної освіти [4].

Сучасні освітні платформи дедалі активніше інтегрують ШІ для поліпшення навчального процесу. До найпоширеніших відносять такі технології:

- Адаптивні навчальні платформи – системи, які підлаштовують навчальні матеріали під рівень знань студента (наприклад, Coursera, Khan Academy, EdX, TurboLearn, Gamma.AI, Fetchy, Napkin AI, Cofilm AI тощо) [5].

- Чат-боти (ChatGPT, Google Bard, Replika, Character AI, ZenoChat, Microsoft Copylot тощо) [6] та віртуальні помічники на основі ШІ, які вийшли далеко за межі простих голосових команд чи схематичних відповідей. Сучасні асистенти на основі ШІ працюють як інтелектуальні цифрові помічники. Вони можуть продукувати ваше мислення, планувати і організовувати ваш день, працювати з інформацією, узагальнюючи її, складати чернетки матеріалу, аналізувати дані та інше. Вони застосовують розуміння людської мови, міркування, пам'ять та планування, щоб допомогти людині та зменшити для неї мисленнєве навантаження [7].

- Автоматизоване оцінювання – перевірка тестів, есе та практичних завдань за допомогою алгоритмів, що зменшує навантаження викладачів.

- Аналітика навчальних даних – відстеження успішності, виявлення проблемних зон у навчанні та прогнозування ризиків відставання студента; оцінка ефективності педагогічних інструментів; оптимізація освітніх ресурсів тощо.

Узагалі є велика кількість інструментів ШІ, що можуть бути застосовані в освітньому середовищі закладів вищої освіти. Серед них: інструменти генеративного штучного інтелекту (ChatGPT, Sora від OpenAI, Gemini від Google, Claude від Anthropic, Grok від X, Microsoft Copilot, Midjurney, Udio, Suno, RunwayML, ElevenLabs); інструменти пошуку (ChatGPT Search, Microsoft Copilot (Microsoft Bing AI), Perplexity, You.com); програмне забезпечення на основі ШІ (Adobe Firefly, Microsoft Designer, Grammarly); цифрові помічники, або копілоти (Notion AI, Zoom AI Companion, Copilot for Microsoft 365); інструменти для пришвидшення розробки програмних рішень (GitHub Copilot, Cursor, Amazon CodeWhisperer. Playgrounds); сервіси, що допомагають тестувати в інтерактивному режимі моделі штучного інтелекту (GitHub Models, OpenAI API Playground, Antropic Claude, а також відповідна функціональність у Google AI Studio, Azure AI Foundry, Hugging Face Spaces); No/Low code-інструменти (Microsoft Copilot Studio, PromptFlow, Designer, AutoML в Azure Machine Learning та Azure AI Foundry, Google AutoML, AWS Sagemaker Canvas); програмні інструменти (різні SDK та бібліотеки на кшталт LangChain, Semantic Kernel, PyTorch, TensorFlow, ML.NET, Scikit learn, Hugging Face Transformers); інструменти для аналітики та візуалізації даних (Tableau з Einstein AI, Power BI з Copilot, ChatGPT та Claude (у режимі аналізу даних), Microsoft Project Sophia); інструменти для автоматизації бізнес процесів (Power Automate з AI Builder, UiPath AI Center, Automation Anywhere); спеціалізовані інструменти для наукової діяльності та досліджень

(MATLAB and Simulink for Artificial Intelligence, Wolfram Alpha, Consensus, Scite) [4].

Зрештою, застосування ШІ у ЗВО націлене передовсім на підготовку до занять та позанавчальних заходів; підтримку інклюзивності, оскільки ресурси ШІ здатні доносити інформацію здобувачам із порушенням слуху чи мовлення; створення тестів, автоматизовану перевірку робіт здобувачів; автоматизовану підготовку документів, аналіз інформації і прийняття управлінських рішень; підвищення кваліфікації за допомогою онлайн-курсів чи інших освітніх ініціатив, пошук інформації для саморозвитку тощо [4].

Роль викладача в системі освіти є неоспоримою. З появою ШІ, очевидно, виникла пересторога щодо того, що з часом ШІ може витіснити класичного викладача – людину. Дійсно, роль викладача під впливом ШІ трансформується, оскільки чимало процесів стають автоматизованими, проте ШІ може створювати навчальні матеріали різними мовами, персоналізувати контент під рівень студентів, а також запроваджувати адаптивне навчання. Викладач у такій ситуації зможе більш глибоко зосередитися на розвитку критичного мислення, наставництві та участі у більш складних і творчих завданнях. У перспективі педагоги будуть не просто «передавачами знань», а «кураторами навчального досвіду» [4].

Як і будь-які новітні технології, запровадження ШІ у систему освіти не є дешевим, проте очікування того варті. Крім того, існують спеціальні програми для вишів, гранти, партнерські ініціативи з технологічними компаніями, контент, що має можливість загального доступу, то ж, завдяки таким можливостям, навіть установи з обмеженим бюджетом зможуть інтегрувати ШІ у свій освітній процес [4].

Очевидно, що ШІ-технології непрості у користуванні, але наразі існують інструменти, які спрощують доступ до ШІ для людей із різним рівнем користувацької підготовки, завдяки чому ці технології стають більш інтуїтивними та доступними. Однак, розуміючи те, що ШІ у нашому житті надовго, як викладачам, так й університетам важливо продовжувати розвивати власні компетенції у сфері ШІ [4].

Щодо дотримання академічної доброчесності під час використання ШІ, звісно, ще буде багато роботи, зокрема, із розробки та впровадження політики використання ШІ у ЗВО. Наразі станом на зараз це питання ще не має врегульованого механізму і більше залежить від особистої порядності користувача, а тому подекуди застосування ШІ в освітньо-науковій діяльності викладачами та здобувачами вищої освіти всіх рівнів може мати ознаки академічної недоброчесності.

Ситуація з порушенням академічної доброчесності може виникнути у випадку створення некоректного запиту до ШІ та його необдумане використання у подальшому. Порушення академічної доброчесності можливе у таких випадках як робота на замовлення, де метою є створення певного продукту не з метою внеску в науку, а виключно заради збільшення кількісних показників, до прикладу, для отримання наукових ступенів або грантів – це свідоме порушення академічної доброчесності, відповідальність за яке нестиме користувач; формування технічного завдання – користувач може сформулювати завдання для ШІ так, щоб отримати бажану відповідь, яка може бути придатною для користувача, але не завжди є фактично точною. Тут користувач здійснює творчий і критичний внесок у процес для досягнення задовільного результату; процес і результат роботи ШІ – якщо два попередні етапи відбулися без порушень академічної доброчесності, то на завершальному етапі може бути порушено академічну доброчесність через непридатність функціоналу системи ШІ для генерації готового «продукту» в результаті виконання окремих завдань. Але ж «ненавмисна» академічна «недоброчесність ШІ» тут є наслідком академічної недоброчесності людини, яка хоче повторно використати «продукт» ШІ, можливо, для продажу у подальшому, то ж етична відповідальність за кінцевий продукт тут лягатиме на користувача.

Крім того, порушення академічної доброчесності під час використання ШІ може мати як випадковий характер, пов’язаний із недосконалістю технологій, так і навмисний, пов’язаний із недобросовісними діями учасників освітнього процесу – наприклад, використання «шпаргалок» на екзаменах, використання ШІ під час виконання онлайн-завдань тощо. І в цьому випадку відповідальність за порушення академічної доброчесності несе користувач.

Але бувають ситуації, коли використання ШІ не розцінюється як порушення академічної доброчесності. Наприклад, оцінювання окремих елементів творчих робіт студентів, створення різноманітних навчальних матеріалів, інтерактивних презентацій, оцінювання тестів тощо [4].

Як бачимо, використання ШІ в освітньому процесі має низку беззаперечних переваг. Насамперед, це персоналізація навчання та

гнучкі освітні траєкторії, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби, здібності та інтереси кожного студента. Крім того, ШІ сприяє підвищенню ефективності та швидкості навчального процесу шляхом оптимізації часу викладачів і студентів, а також забезпечує підтримку дистанційної та змішаної освіти, що є особливо актуальним у кризових та посткризових умовах.

Водночас активне впровадження ШІ супроводжується низкою ризиків. Серед них – залежність від технологій, потенційне зниження рівня креативності та самостійності студентів, а відтак – їх критичного мислення, проблема прозорості прийняття рішень ШІ, а також ризик так званого технологічного упередження, коли алгоритми відтворюють або посилюють існуючі соціальні нерівності та недовіра до автоматизованих оцінок.

Крім того, одним із ключових правових викликів в епоху використання ШІ є забезпечення захисту персональних даних студентів та викладачів. У країнах Європейського Союзу ці питання регулюються Загальним регламентом про захист даних (GDPR) [8], який встановлює суворі вимоги до збору, обробки та зберігання персональної інформації. В Україні відповідні питання регулюються Законом України «Про захист персональних даних» [9]. Отже, використання ШІ передбачає обробку великих масивів даних, що підвищує ризики витоку інформації, несанкціонованого доступу до неї, порушення прав суб'єктів даних, відсутність чітких правил щодо передачі даних між університетами та хмарними сервісами, необхідність отримання згоди студентів на обробку їхніх даних або може завдавати іншої шкоди суспільним інтересам.

Серйозні дискусії також викликає питання права власності на контент, створений за допомогою ШІ. Якщо навчальні матеріали, тести або тексти генеруються алгоритмами, виникає питання: кому належать авторські права на ці праці – розробнику системи, користувачу чи жодному з них? Використання ШІ для створення навчальних матеріалів піднімає також питання щодо того, хто є автором матеріалу, створеного ШІ: викладач чи алгоритм та чи можна ліцензувати автоматично згенеровані контентні ресурси? Наразі більшість правових систем не мають однозначної відповіді на це питання.

Ще одним складним аспектом є питання юридичної відповідальності за помилкові рішення або рекомендації ШІ. У випадку неправильної оцінки знань студента або некоректної рекомендації виникає юридична «сіра зона» щодо того, хто має нести відповідальність – розробник алгоритму, заклад освіти чи конкретний викладач і як захистити права студента, якого не влаштовує автоматизована оцінка?

Алгоритми ШІ можуть відтворювати приховані упередження, закладені в навчальних даних, що створює ризик дискримінації окремих груп студентів.

Етичним принципом у питанні використання ШІ в освітньому процесі ЗВО є забезпечення прозорості роботи алгоритмів, які він застосовує. Штучний інтелект може підсвідомо відтворювати соціальні та культурні стереотипи, що відображається у формуванні оцінок та рекомендацій для студентів. Тому студенти та викладачі повинні розуміти, як працюють алгоритми ШІ, за якими критеріями приймаються рішення, щоб уникнути недовіри та маніпуляцій. Важливим є збереження балансу між рекомендаціями ШІ та професійним педагогічним судженням викладача, який не повинен перетворюватися на пасивного виконавця рішень алгоритму. Інтеграція ШІ не повинна знижувати роль педагога як експерта та наставника, педагог повинен залишатися головним у прийнятті освітніх рішень.

Надмірне використання ШІ може призвести до зниження рівня критичного мислення студентів та формування пасивної моделі споживання знань.

Принципи етичного й відповідального використання систем ШІ у вищій освіті ґрунтуються на низці керівних принципів етики, розроблених у 2019 році незалежною експертною групою AI HLEG, за призначенням Європейської комісії, а саме:

- Контроль з боку людини (використання ШІ в освітньому процесі має відбуватися за участю людини, щоб забезпечувати обґрунтованість рішень і враховувати етичні аспекти).

- Технічна надійність і безпека (Системи ШІ мають бути надійними, безпечними, захищеними від незаконного використання, та повинні мати резервні копії даних).

- Конфіденційність й управління даними (системи ШІ повинні дотримуватися високих стандартів захисту конфіденційності даних студентів і викладачів).

- Прозорість (системи ШІ та їхні рішення мають бути прозорими, пояснення повинні наводитися у простій та зрозумілій для сприйняття формі. Використовуючи системи ШІ, користувачі повинні усвідомлювати, що вони взаємодіють саме із ШІ).

- Різноманітність, недискримінація і справедливість (системи ШІ мають забезпечувати рівний доступ, гендерну рівність та куль-

турне різноманіття, сприяти створенню інклюзивного освітнього середовища та уникати дискримінації за віком, статтю, національністю чи іншими ознаками).

- Суспільний та екологічний добробут (системи ШІ повинні бути виключно корисними всім і навіть майбутнім поколінням, та розроблятися в екологічно безпечних умовах і прогнозувати довгостроковий вплив на людину, суспільство і демократію).

- Підзвітність (повинен відбуватися аудит алгоритмів і процесів з використанням ШІ та забезпечуватися адекватне й доступне відшкодування збитків за шкоду, завдану в результаті використання систем ШІ) [4].

Застосування ШІ у ЗВО не лише відкриває широкі перспективи для підвищення якості освітньої діяльності та управлінських процесів, але й породжує низку ризиків у сферах інтелектуальної власності, інформаційної безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних, які потребують ґрунтовного аналізу, оцінювання й належного управління.

Відповідно до ст. 8 та 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [10], неоригінальні об'єкти, створені комп'ютерними програмами (зокрема матеріали, згенеровані системами ШІ), підлягають правовій охороні як об'єкти особливого роду (sui generis). До таких матеріалів не застосовуються категорії «автор» і «авторське право», оскільки відповідно до законодавства України автором може бути лише фізична особа, яка створила оригінальний твір у результаті власної інтелектуальної творчої діяльності. Згідно із Законом України «Про авторське право і суміжні права», у загальному вигляді права особливого роду (sui generis) на матеріали, створені ШІ, можуть належати особам, які мають майнові права або ліцензійні права щодо відповідної комп'ютерної програми (системи ШІ), а саме розробникам системи ШІ, їх правонаступникам, особам, яким такі права були передані (відчужені), а також законним користувачам комп'ютерної програми (системи ШІ). У кожному конкретному випадку питання щодо належності прав особливого роду (sui generis) на неоригінальні об'єкти, згенеровані відповідними програмами (системами ШІ), а також обсягу прав, що надаються користувачеві системи ШІ, вирішується на підставі договору, роль якого зазвичай виконують ліцензійна угода з кінцевим користувачем (End-User License Agreement, EULA) або Умови користування сервісом (Terms of Service).

Забезпечення захисту персональних даних, дотримання приватності та права на недоторканність особистого життя є одним із вагомих аспектів застосування штучного інтелекту в ЗВО. Одним із базових принципів у цій сфері виступає мінімізація обробки інформації, тобто збирання виключно тих даних, які є необхідними для функціонування відповідної системи.

Викладачам і студентам не слід вносити персональну, конфіденційну чи службову інформацію до будь-яких систем ШІ без нагальної потреби та без відповідного дозволу з боку ЗВО. Крім того, у системах ШІ механізм тренування/навчання на нових введених даних має бути деактивований за замовчуванням.

Інформування студентів і працівників про обробку їхніх персональних даних має здійснюватися відкрито, чітко та у доступній формі. Заклади освіти повинні забезпечувати доступ до інформаційного повідомлення щодо обробки персональних даних, у якому роз'яснюється, хто саме здійснює збирання інформації, які категорії даних обробляються та з якою метою. Таке інформування може реалізовуватися шляхом розміщення відповідного повідомлення на офіційному вебсайті закладу або через організацію роз'яснювальних заходів й інформаційних сесій для студентів. Правомірність обробки персональних даних має ґрунтуватися на наявності однієї з передбачених законом підстав, зокрема: виконання договірних зобов'язань, дотримання вимог законодавства, захист законних інтересів, реалізація наданих повноважень, охорона життєво необхідних інтересів або надання згоди суб'єктом даних. Вибір відповідної підстави визначається конкретними умовами та метою обробки інформації.

У багатьох ситуаціях згода не є належною правовою підставою та повинна застосовуватися лише після того, як вичерпано можливості використання інших законних підстав. Якщо ж обробка даних здійснюється на підставі згоди, вона має бути надана добровільно, бути однозначною й зрозумілою, а також передбачати право на її відкликання у будь-який час без будь-яких негативних наслідків. Важливою складовою захисту приватності є гарантування прав суб'єктів персональних даних на доступ до власної інформації, її уточнення або видалення, зокрема у випадках, коли такі дані обробляються в системах ШІ. Заклади вищої освіти мають запроваджувати ефективні механізми, які дозволять студентам і працівникам безперешкодно подавати відповідні звернення та оперативно отримувати відповіді. З метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних доцільно створювати окремий

структурний підрозділ або визначати уповноважену особу, відповідальну за організацію та координацію заходів у цій сфері. Водночас договори з постачальниками систем ШІ повинні містити чіткі вимоги щодо забезпечення безпеки даних і встановлювати відповідальність за будь-які порушення режиму їх захисту. Особливої уваги потребує питання транскордонної передачі персональних даних у випадку їх обробки за межами України.

У таких випадках необхідно забезпечити наявність законної підстави для такої передачі, зокрема шляхом надання належних гарантій невтручання в особисте та сімейне життя, що може забезпечуватися впровадженням відповідних організаційних і технічних заходів захисту даних у зарубіжних системах ШІ.

Одним із базових етапів безпечного впровадження та експлуатації систем ШІ є формування політик інформаційної безпеки та управління ризиками, спрямованими на запровадження процедур виявлення ризиків, загроз і вразливих місць, зокрема таких як несанкціонований доступ до даних студентів і викладачів, розголошення конфіденційної інформації або порушення цілісності моделей ШІ.

Визначення пріоритетних напрямів управління цими ризиками у ЗВО має здійснюватися з урахуванням імовірності їх настання та можливих негативних наслідків для установи. Сучасні цифрові рішення дозволяють забезпечувати високий рівень захисту інформації шляхом упровадження комплексних, багаторівневих заходів безпеки.

Зокрема, для зберігання відомостей про студентів доцільно застосовувати механізми шифрування, які гарантують недоступність даних навіть у випадку їх несанкціонованого отримання. Крім того, важливо впроваджувати системи контролю доступу, що визначають ролі та повноваження користувачів і обмежують використання конфіденційної інформації виключно колом осіб, яким вона необхідна для виконання службових функцій.

Системи ШІ повинні проходити перевірку на відповідність вимогам і стандартам безпеки. Під час упровадження таких систем необхідно укладати договори з розробниками та/або постачальниками, у яких мають бути закріплені зобов'язання щодо гарантування безпеки, регулярного оновлення програмного забезпечення та усунення виявлених уразливостей. Чимало цифрових сервісів передбачають можливість налаштування додаткових механізмів захисту, зокрема багатофакторної автентифікації.

До запровадження систем ШІ доцільно здійснювати оцінку їхньої стійкості до загроз шляхом тестування на вразливості та проведення систематичних аудитів з метою підтвердження відсутності потенційних ризиків. Окрім цього, важливо забезпечити безперервний моніторинг функціонування систем ШІ із застосуванням спеціалізованих засобів, які дозволяють оперативно виявляти підозрілу активність у режимі реального часу та своєчасно реагувати на неї.

Реалізація зазначених рекомендацій сприятиме відповідальному й ефективному використанню систем ШІ в ЗВО та освітній діяльності, забезпечуючи належне виконання завдань і функцій держави і підвищення ефективності управлінських процесів [4].

Висновки. Застосування ШІ у ЗВО відкриває великі можливості, але водночас ставить низку правових і етичних викликів. З огляду на зазначене вище, слід підсумувати:

1. Штучний інтелект став невід'ємним елементом сучасної вищої освіти, його впровадження у навчальний, науковий та управлінський процеси здійснюється надзвичайно активно. Штучний інтелект сьогодні застосовується у широкому спектрі напрямів – від персоналізації навчання й автоматизації оцінювання до аналітики освітніх даних та оптимізації адміністративних процедур.

2. В Україні відсутні комплексні національні стандарти щодо використання ШІ в освіті, що створює правову невизначеність. Водночас рекомендації МОН і Мінцифри 2025 року є важливим кроком до формування єдиних підходів до відповідального, етичного та безпечного застосування ШІ у ЗВО.

3. ШІ не замінює традиційної освіти, а трансформує її, зміщуючи акцент з репродуктивного засвоєння знань на розвиток практичних навичок, критичного мислення, творчості та здатності працювати з інформацією. У цьому контексті роль викладача еволюціонує від «ретранслятора знань» до наставника й «куратора навчального досвіду».

4. Застосування ШІ має суттєві переваги, серед яких персоналізація освітніх траєкторій, підвищення ефективності навчального процесу, підтримка дистанційної та інклюзивної освіти, зменшення навантаження на викладачів і розширення можливостей для саморозвитку студентів.

5. Паралельно з перевагами існує значна кількість ризиків, зокрема залежність від технологій, зниження рівня самостійності та критичного мислення студентів, алгоритмічні

упередження, непрозорість рішень ШІ, а також недовіра до автоматизованих оцінок.

6. Проблема академічної доброчесності залишається однією з найгостріших. Відсутність чітко врегульованих механізмів використання ШІ у навчальній і науковій діяльності підвищує ризик як навмисних, так і ненавмисних порушень, при цьому відповідальність за кінцевий результат використання ШІ покладається на користувача.

7. Правове регулювання авторських прав на контент, створений ШІ, залишається складним і дискусійним. В Україні такі об'єкти визнаються неоригінальними та охороняються правом особливого роду (sui generis), а належність прав визначається переважно умовами ліцензійних договорів і правил користування сервісами.

8. Захист персональних даних і приватності є ключовою умовою легітимного використання ШІ у ЗВО. Обробка даних має здійснюватися на законних підставах, із дотриманням принципів мінімізації, прозорості, безпеки та підзвітності, а також із забезпеченням прав суб'єктів персональних даних.

9. Безпечне впровадження ШІ потребує системного підходу, що включає розробку політик інформаційної безпеки, управління ризиками, технічний захист даних, регулярні аудити, моніторинг систем та чітке договірне врегулювання відносин із постачальниками ШІ-рішень.

10. Етичне та відповідальне використання ШІ у вищій освіті має ґрунтуватися на європейських етичних принципах, зокрема контролі з боку людини, прозорості алгоритмів, недискримінації, підзвітності та забезпеченні суспільного добробуту.

11. Подальша ефективна інтеграція ШІ у ЗВО неможлива без розвитку цифрових і ШІ-компетентностей викладачів, студентів та управлінського персоналу, а також без формування чіткої інституційної політики використання ШІ.

Загалом, штучний інтелект у вищій освіті є потужним інструментом розвитку, однак його впровадження потребує виваженого, комплексного та нормативно врегульованого підходу, що забезпечить баланс між інноваціями, якістю освіти, правами людини та етичними стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л. та ін. Інтеграція штучного інтелекту в сферу освіти: проблеми, виклики, загрози, перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2024. Вип. 72. С. 170–186. DOI: 10.31652/2412-1142-2024-72-170-186

2. Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. Львів – Торунь : Liha-Pres. 2024. 328 с.

3. Штучний інтелект у закладах вищої освіти: рекомендації для викладачів, студентів і працівників ЗВО. URL:https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo.

4. Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf.

5. Платформи для вдосконалення навичок і саморозвитку. URL: https://mon.gov.ua/news/platformi-dlya-vdoskonalennya-navichok-i-samorozvitku.

6. Червінська Н. 20 найкращих чат-ботів на основі ШІ для роботи, навчання й розваг. URL: https://blog.depositphotos.com/ua/najkrashhi-chat-boti-na-osnovi-shi.html

7. Ву Антуан Тардіф. 10 найкращих помічників AI. URL: https://www.unite.ai/uk/10-best-ai-assistants.

8. Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: https://gdpr-text.com/uk.

9. Закон України «Про захист персональних даних». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

10. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX від 01 грудня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу
Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Стаття надійшла до редакції 15.10.2025 Переглянуто 18.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 23.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

A.V. SMULSKA
PhD (Edu), Associate Professor,
Associate Professor, of the Department of Public Law
discipline of the Faculty of Law
E-mail: allasm1@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1999-3068
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

I.A. PAKHOMOVA
PhD (Law), Associate Professor of State and Legal Disciplines
E-mail: pakhomova@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7161-3598
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

LEGAL AND ETHICAL CHALLENGES OF APPLYING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

ANNOTATION. *Introduction.* Artificial intelligence (hereinafter referred to as AI) in higher education institutions (hereinafter referred to as HEIs) opens up new opportunities for improving the efficiency of the educational process, personalizing learning, automating assessment and analytics.

Summary of the main results of the study. Artificial intelligence is currently receiving very active attention. In particular, electronic learning platforms are being studied as a means of professional development of specialists; the use of AI in education in general, when obtaining a certain specialty (law, psychology, philology, mathematics, history, translation, journalism, etc.) or within the framework of studying individual disciplines; how artificial intelligence affects human creative abilities; problems of international legal regulation of the use of AI; the relationship between academic integrity and AI; the use of AI technologies in scientific activities; AI in sports, medicine, pharmacy, during intellectual competitions, when drawing up legal documents, curricula; ethical problems of the use of AI: international experience, etc. Currently, Ukraine lacks clear national standards for the use of AI in education, which complicates its lawful and safe application.

Thus, in 2025, the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, together with other specialists, developed recommendations for the responsible use of AI in higher education.

After all, the use of AI in higher education is aimed primarily at preparing for classes and extracurricular activities; supporting inclusion, since AI resources are able to convey information to applicants with hearing or speech impairments; creating tests, automated checking of applicants' work; automated preparation of documents, information analysis and making management decisions; improving qualifications through online courses or other educational initiatives, searching for information for self-development, etc.

The role of a teacher in the education system is undeniable. With the advent of AI, there has obviously been a concern that over time AI may replace the classic teacher - a person. Indeed, the role of the teacher is being transformed by AI, as many processes become automated, but AI can create teaching materials in different languages, personalize content to the level of students, and implement adaptive learning. In such a situation, the teacher will be able to focus more deeply on the development of critical thinking, mentoring, and participation in more complex and creative tasks.

It is obvious that AI technologies are not easy to use, but now there are tools that simplify access to AI for people with different levels of user training, thanks to which these technologies become more intuitive and accessible.

Regarding the observance of academic integrity when using AI, as of now this issue does not yet have a regulated mechanism and depends more on the personal integrity of the user, and therefore in some cases the use of AI in educational and scientific activities by teachers and higher education students of all levels may have signs of academic dishonesty.

In addition, one of the key legal challenges in the era of AI is ensuring the protection of personal data of students and teachers.

The issue of ownership of content created with the help of AI also raises serious discussions. Another complex aspect is the issue of legal liability for erroneous decisions or recommendations of AI.

The use of AI in higher education not only opens up broad prospects for improving the quality of educational activities and management processes, but also creates a number of risks in the areas of intellectual property, information security, confidentiality and personal data protection, which require thorough analysis, assessment and proper management.

The relevance of the outlined topic is due to the fact that the use of AI in education makes it possible to introduce innovative approaches to teaching and learning that meet modern challenges and demands of society, contribute to improving the reputation of educational institutions, their ability to adapt to global technological changes, however, despite the significant potential for increasing the efficiency of the educational process, it gives rise to a number of complex legal and ethical problems.

Conclusions. The use of AI in higher education opens up great opportunities, but at the same time poses a number of legal and ethical challenges. Given the above, it should be summarized: artificial intelligence has become an integral element of modern higher education; Ukraine lacks comprehensive national standards for the use of AI in education, which creates legal uncertainty; AI does not replace traditional education, but transforms it, shifting the emphasis from reproductive acquisition of knowledge to the development of practical skills, etc.; The use of AI has significant advantages, including personalization of educational trajectories, increasing the efficiency of the educational process, etc.; in parallel with the advantages of AI, there are a significant number of risks, in particular, dependence on technology, a decrease in the level of independence and critical thinking of students, etc.; the problem of academic integrity remains one of the most acute; the legal regulation of copyright for content created by AI remains complex and debatable; the protection of personal data and privacy is a key condition for the legitimate use of AI in higher education; the safe implementation of AI requires a systemic approach; the ethical and responsible use of AI in higher education should be based on European ethical principles; further effective integration of AI in higher education is impossible without the development of digital and AI competencies of teachers, students and management personnel.

KEYWORDS: *Ukraine, higher education, artificial intelligence, higher education institutions, academic integrity, copyright, protection of personal data, ethical principles, legal regulation.*

REFERENCES

1. Gurevich R. S., Konoshevsky L. L., Konoshevsky O. L. et al. (2024). Integration of artificial intelligence into the sphere of education: problems, challenges, threats, prospects. *Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*. Issue 72. Pp. 170–186. DOI: 10.31652/2412-1142-2024-72-170-186 (in Ukrainian)

2. Artificial intelligence in higher education: risks and prospects of integration: materials of the All-Ukrainian scientific-pedagogical advanced training, July 1 - August 11, 2024. Lviv - Toruń: Liha-Pres. 2024. 328 p. (in Ukrainian)

3. Artificial intelligence in higher education institutions: recommendations for teachers, students and employees of higher education institutions. URL:https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo. (in Ukrainian)

4. Recommendations for the responsible implementation and use of artificial intelligence technologies in higher education institutions. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf. (in Ukrainian)

5. Platforms for improving skills and self-development. URL: https://mon.gov.ua/news/platformi-dlya-vdoskonalennya-navichok-i-samorozvitku. (in Ukrainian)

6. Chervinska N. 20 best AI-based chatbots for work, study and entertainment. URL: https://blog.depositphotos.com/ua/najkrashhi-chat-boti-na-osnovi-shi.html(in Ukrainian)

7. Wu Antoine Tardif. 10 Best AI Assistants. URL: https://www.unite.ai/uk/10-best-ai-assistants. (in Ukrainian)

8. General Data Protection Regulation (GDPR). URL: https://gdpr-text.com/uk. (in Ukrainian)

9. Law of Ukraine “On Personal Data Protection”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text. (in Ukrainian)

10. Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights” No. 2811-ИХ dated December 1, 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855. (in Ukrainian).

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work
Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

The article was received by the editors 15.10.2025 The article was revised 18.11.2025
The article is recommended for printing 23.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-21
УДК 342.9.037.05(477)

ТУРУТЯ З.О.
аспірант кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
E-mail: turutia.z@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0009-0629-9860
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві являють собою цілісну та ефективну систему, що розрахована на застосовування до різних фактичних обставин, пов'язаних з порушенням прав, свобод та законних інтересів особи. У зв'язку з цим, кожний окремо взятий спосіб захисту як прямо передбачений законом, так і сам по собі може бути ефективним лише до конкретної ситуації, викликаної наявним порушеним правом чи законним інтересом у публічно-правовій сфері. Обов`язковою умовою надання правового захисту адміністративним судом є наявність відповідного порушення суб`єктом владних повноважень прав, свобод або законних інтересів особи на момент її звернення до суду. Порушення має бути реальним, зачіпати (стосуватися) зазвичай індивідуально виражених прав чи законних інтересів особи, яка стверджує про їх порушення.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Доведено, що способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, які застосовуються щодо дій відповідних суб'єктів владних повноважень мають свою специфіку залежно від того чи іншого суб'єкта, що має суто практичне значення. Отже коли йдеться про застосування такого способу захисту порушених прав як визнання дій органу військового управління протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій, то у такому випадку слід розуміти наступне. Перш за все, специфіку військового законодавства як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів у сфері організації та функціонування сектору безпеки та оборони України. По-друге, статус органів військового управління, адже під такими органами абзац вісімнадцятий статті 1 Закону України «Про оборону України» [1] розуміє Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, управління, командування, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації. По-третє, особливості військово-службових правовідносин, які пов'язані з діяльністю органів військового управління, та які визначають специфіку їх дій, яку слід ураховувати у межах розгляду адміністративної справи. Відповідно є підстава для твердження про те, що критерій поділу способів захисту за суб'єктом владних повноважень має не лише теоретичне, але й суто практичне значення.

Висновок. Законодавством передбачено розмаїття актів, які видаються органами публічної влади та щодо яких у відповідних випадках може бути застосовано конкретні способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Належна науково-обґрунтована класифікація способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві може виступати основою для розробки критеріїв застосування як тих способів захисту, що передбачено КАС України, так і тих, що Кодексом не передбачено.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *адміністративне провадження, адміністративний суд, Кодекс адміністративного судочинства України, інші способи захисту порушених прав.*

Як цитувати: Турутя З.О. Критерії класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 193-199. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-21

In cites: Z.O. Turutia (2025) Criteria for classification of methods of protection of violated rights in administrative judicial proceedings. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 193-199. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-21 (in Ukrainian)

© Турутя З.О. 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Постановка проблеми. Безперечно, аналізувати способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві можна і без застосування будь-яких класифікацій, ураховуючи ту систему, що подається у базових положеннях Кодексу адміністративного судочинства України [2] (статті 5, 245 та інші). І такий підхід, напевно, має право на існування, але, як правильно зауважує С. Д. Домусчі, він не дає цілісного повного уявлення про юридичну природу та місце того чи іншого засобу (способу) захисту у правозахисному механізмі, а також не сприяє розв'язанню проблеми конкуренції позовів [3, с. 311].

Стан наукового дослідження теми. Питаннями дослідження інших способів порушеного права займалися вчені-адміністративісти, а саме У.Б.Воробель, С.Д. Домусчі, О.О. Кот, Д.М. Лук'янець та ін.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження критеріїв класифікації інших способів захисту порушений прав в адміністративному судочинстві.

Основні результати дослідження. Для правильного визначення критеріїв класифікації інших способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід відштовхуватися від повного розуміння юридичної природи як способів захисту порушеного права в адміністративному судочинстві в цілому, так і окремих способів такого захисту. З цією метою у межах розуміння системи способів захисту слід виділити певні критерії, на підставі яких ми зможемо виокремити способи, що надасть нам можливість зробити відповідний науково-практичний внесок як у більш повне розуміння такої системи, так і окремих її елементів, а також особливостей їхньої реалізації.

У. Б. Воробель пише, що класифікація способів захисту являє собою об'єднання окремих способів захисту та вирішення спорів у групи за певними чітко визначеними спільними ознаками (критеріями), які є важливими при ухвалені відповідних рішень щодо застосування певного окремого способу захисту з урахуванням досягнення конкретної мети у процесі вирішення правового спору та захисту порушених прав.

Виходячи з традиційних підходів, процес класифікації слушно здійснювати через визначення певних спільних ознак та конкретизованих властивостей, що у сукупності створює умови для об'єднання об'єктів дослідження в окремі групи, тобто йдеться про чіткі критерії класифікації [4, с. 74].

Отже, з метою напрацювання цілісної концепції та змістовного бачення способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві як системного явища слід здійснити класифікацію окремих способів такого захисту. При цьому слід ураховувати те, що О. О. Кот вважає за необхідне визнати той факт, що жодна класифікація, як відомо, не може бути ідеальною, але вона є вкрай корисною для отримання системного погляду на правове явище, що аналізується [5, с. 364].

Безперечно, аналізувати способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві можна і без застосування будь-яких класифікацій, ураховуючи ту систему, що подається у базових положеннях КАС України (статті 5, 245 та інші). І такий підхід, напевно, має право на існування, але, як правильно зауважує С. Д. Домусчі, він не дає цілісного уявлення про юридичну природу та місце того чи іншого засобу (способу) захисту у правозахисному механізмі, а також не сприяє розв'язанню проблеми конкуренції позовів [1, с.311].

Коли ми говоримо про обрання базових критеріїв для розмежування способів захисту, ми, у першу чергу відштовхуваємося від того, що потрібно захищати, або, іншими словами, що є об'єктом судового захисту. Оскільки, відповідно до частини першої статті 5 КАС України [2], кожна особа має право в порядку, встановленому КАС, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист шляхом застосування відповідного способу, то в основу класифікації способів захисту слід покласти права, свободи та законні інтереси, для захисту яких і було запроваджено адміністративне судочинство та сформульовано і закріплено в законі відповідну систему способів захисту.

Дійсно, держава з метою становлення її як правової повинна цьому питанню надавати першочергової уваги.

На цьому шляху було сформовано міцний фундамент у вигляді базових конституційних положень про те, що права, свободи людини і громадянина, а також їхні гарантії визначають спрямованість та зміст багатогранної діяльності держави (перше речення частини другої статті 3); закріплення, утвердження, гарантування і забезпечення прав та свобод людини закріплено як головний обов'язок держави (третє речення частини другої статті 3).

Далі, Розділ VIII «Правосуддя» концептуально націлений на формування такої системи правосуддя, яка б була здатна ефективно захищати права, свободи та законні інтереси.

Разом із тим, слід звернути особливу увагу і на те, що у межах цього Розділу, у тому числі й у частині, в якій йдеться про побудову судоустрою безпосередньо про захист прав, свобод та законних інтересів не йдеться, окрім указівки на адміністративні суди. Так, дійсно, конституціонодавець указуючи про Верховний Суд (частина третя статті 125), про вищі спеціалізовані суди (частина четверта статті 125), про обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (частина четверта статті 124), про правосуддя у цілому безпосередньо не вказує на те, що діяльність спрямована на захист прав і свобод.

У той же час, виключенням з цього правила є положення про адміністративні суди. Так, відповідно до частини п'ятої статті 125 Конституції України, з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Більше того, у системі конституційних приписів, зафіксованих у цій статті, положення частини п'ятої мають конструкцію, що виокремлюють цю частину на тлі інших приписів. Адже у ній вказано не лише на існування адміністративних судів, що діють відповідно до закону, але й чітко вказано на базовий предмет діяльності таких судів — спори, що виникають у сфері публічно-правових відносин. І найголовніше, що такі суди запроваджуються та діють з метою захисту прав, свобод та законних інтересів особи. Безперечно, це не може означати те, що інші суди можуть діяти без спрямування на таку телеологічну домінанту.

Але підкреслювання такої мети у межах діяльності саме адміністративних судів може свідчити про особливу візію адміністративного судочинства у контексті побудови України як демократичної, соціальної та правової держави, яка має відповідні механізми відповідальності перед людиною за свою діяльність.

При цьому слід також звернути увагу і на те, що у частині п'ятій статті 125 Конституції України чітко вказано на захист не лише прав, але і свобод та законних інтересів (про їх особливості було вказано у Розділі 1 цього дисертаційного дослідження).

Безперечно, якщо покласти в основу класифікації способів захисту поділ способів у залежності від їхньої спрямованості на захист та поновлення відповідно прав чи свобод, або законних інтересів, то такий підхід буде мати лише теоретичне значення.

Це пов'язано з тим, що виділити якісь конкретні способи захисту, що будуть спрямовані на захист окремо прав, окремо свобод чи окремо законних інтересів не можна. Разом із тим, на цьому аспекті все ж слід зупинитися та провести розмежування прав, свобод та законних інтересів як об'єктів захисту, аналізуючи посягання на які обираються ті чи інші способи захисту.

Тим більше не випадково, як уже зазначалось, червоною ниткою у КАС України проходить юридична конструкція, яка об'єднує вищеназвані категорії (частина перша, пункт 8 частини другої статті 2, пункт 8, 11 частини першої статті 4, стаття 5, стаття 6, частина друга статті 9, частина друга статті 11, статті 13-14, частина п'ята статті 21, частина шоста статті 47 та багато ін.).

Крім того, на практиці, безперечно існують ситуації, коли йдеться про захист тільки прав (наприклад, права на інформацію, або тільки свобод (свобода об'єднання у політичні партії, або тільки законних інтересів (приміром, законний інтерес на отримання військовослужбовцем житла, що більше відповідає його потребам та інтересам).

У контексті класифікації способів захисту слід покласти такий критерій як захист якої групи прав і свобод здійснюється шляхом застосування відповідних способів захисту. Такий підхід є важливим з огляду не лише на те, щоб отримати додаткову інформацію про специфіку самих способів захисту, але й щоб сформувати більш глибоке розуміння таких категорій як адміністративне судочинство, адміністративна справа, публічно правовий спір (пункти 1, 2 та 5 частини першої статті 4 КАС України).

Аналізуючи систему захисту порушених прав, яка прямо закріплена у законі (частина друга статті 245 КАС України) слід указати на те, що є ті способи, які за своїм призначенням та юридичною природою спрямовані на поновлення та захист саме політичних прав, а є ті, що можуть застосовуватися судом із метою захисту всіх прав і свобод (особистих, політичних, соціальних, економічних, культурних, екологічних).

Так, зокрема, способи захисту, передбачені пунктами 7, 8, 8-1 частини другої статті 245 КАС України, які полягають у тимчасовій забороні (зупинені) окремих видів чи усієї діяльності об’єднання громадян, примусовому розпуску (ліквідації) об’єднання громадян, забороні політичної партії та передачі майна, коштів та інших активів політичної партії, її обласних, міських, районних організацій, первинних осередків та інших структурних утворень у власність держави, спрямовані на захист передусім політичних прав. Такий висновок може знайти підтвердження як у законо-

давстві про громадські об'єднання загалом, так і безпосередньо про політичні партії.

Адже, без сталого конституційного ладу, без незалежності такі права громадяни України реалізувати не зможуть. Отже, якщо громадська організація посягає на конституційний лад та незалежність, у тому числі й на рівні закликів, то вона, таким чином, посягає і на реалізацію вищеназваних політичних прав.

Що стосується таких справ як справи за зверненням суб'єкта владних повноважень, то Д. М. Лук'янець пише, що тут дійсно зачіпаються права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, але у таких справах предметом адміністративного позову є звернення суб'єкта владних повноважень щодо застосування адміністративним судом певних обмежуючих чи обтяжуючих заходів до фізичних чи юридичних осіб [6, с. 74]. Саме тому, можна говорити про те, що адміністративний суд, застосовуючи такий спосіб захисту як тимчасова заборона (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян чи примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян, у тому числі й громадської організації, таким чином, захищає порушені політичні права і свободи.

Разом із тим, громадське об'єднання може бути заборонено адміністративним судом за позовом уповноваженого органу з питань реєстрації у разі утворення та діяльності громадської організації, програмні цілі або дії яких спрямовані на підрив національної безпеки, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення. У такому випадку йдеться про порушення не лише політичних прав, але й прав і свобод, що належать до інших груп (особисті, соціальні, культурні, економічні, екологічні).

Так, наприклад, підриваючи національну безпеку, пропагуючи війну і насильство громадське об'єднання посягає на національні інтереси, під якими пункт 9 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» [3] розуміє життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

У такому випадку громадське об'єднання, зокрема, порушує право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48 Конституції) та ін.

У свою чергу, розпалюючи міжетнічну, расову, релігійну ворожнечу, посягаючи на права і свободи людини, здоров'я населення, громадське об'єднання сприяє порушенню широкого спектру прав і свобод, зокрема, таких як невід'ємне право на життя (стаття 27), право на повагу до особистої гідності (стаття 28), право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (стаття 49) та багато ін. Вочевидь, у цьому випадку йдеться про посягання на права, що належать до особистих та соціальних. Хоча цими групами посягання може і не обмежуватися.

У межах класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві слід також брати до уваги такий критерій як вид органів публічної влади щодо нормативно-правових актів чи індивідуальних актів, а також дій чи бездіяльності ставиться питання про їх протиправний характер. Таким чином можна говорити про поділ способів захисту порушеного права за таким критерієм як вид органів публічної влади.

На підставі такого критерію можна виділити такі способи захисту порушених прав як:

1) визнання протиправним та скасування нормативного чи індивідуального акта органу державної влади, визнання його дій чи бездіяльності як протиправних, встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) органу державної влади;

2) визнання протиправним та скасування нормативного чи індивідуального акта органу місцевого самоврядування, визнання його дій чи бездіяльності як протиправних, встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) органу державної влади, а також

3) визнання протиправним та скасування нормативного чи індивідуального акта органу влади Автономної Республіки Крим, визнання його дій чи бездіяльності як протиправних, встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) органу державної влади.

Наступним критерієм класифікації способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві є поділ способів за суб'єктом владних повноважень щодо дій якого ставиться питання про визнання протиправними та зобов'язання утриматися від учинення певних дій.

Відповідно до пункту 7 частини першої статті 4 КАС України, під суб'єктом владних повноважень розуміється орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної

особи), орган місцевого самоврядування, орган військового управління, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг.

З цього приводу розуміємо, що способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві, які застосовуються щодо дій відповідних суб'єктів владних повноважень мають власну специфіку залежно від того чи іншого суб'єкта, що має суто практичне значення. Так, наприклад, коли йдеться про застосування такого способу захисту порушених прав як визнання дій органу військового управління протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій, то у такому випадку слід розуміти таке.

По-перше, специфіку військового законодавства як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів у сфері організації та функціонування сектору безпеки та оборони України.

По-друге, статус органів військового управління, адже під такими органами абзац вісімнадцятий статті 1 Закону України «Про оборону України» [1] розуміє Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, управління, командування, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

По-третє, особливості військово-службових правовідносин, які пов'язані з діяльністю органів військового управління, та які визначають специфіку їх дій, яку слід ураховувати у межах розгляду адміністративної справи. Саме тому, з урахуванням викладеного є підстава для твердження про те, що критерій поділу способів захисту за суб'єктом владних повноважень має не лише теоретичне, але й суто практичне значення. Оскільки способи захисту порушених прав, передбачених КАС України суттєвим чином стосуються актів, видання чи не видання яких може порушувати права, свободи та законні інтереси особи, то окремим критерієм їх поділу необхідно запровадити саме вид акту щодо якого ставиться питання про його протиправність.

При чому тут можна виділити цілу низку під критеріїв. У першу чергу, враховуючи конструкцію правових норм, зафіксованих у статтях 5 та 245 КАС України можна виділити такий критерій як нормативність. Зокрема, за цим критерієм способи захисту порушених прав можна поділити на спосіб захисту, що передбачає визнання протиправним та не чинним нормативно-правового акта чи окремих його положень та спосіб захисту, у межах якого ставиться питання про визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень.

З цього приводу слід ураховувати положення чинного законодавства щодо нормативних та індивідуальних актів. Наступним підкритерієм, який дозволяє виділити акти якого органу публічної влади визнаються протиправними, не чинними та скасовуються: органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування.

У цьому випадку можна говорити і про те, які саме акти окремо органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування визнаються протиправними чи скасовуються.

Так, наприклад, відповідно до статті 91 Конституції України, Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією. У свою чергу, частина третя статті 106 Основного Закону України передбачає, що Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання (частина перша статті 117 Конституції України). Частиною першою статті 144 Основного Закону України встановлено, що органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Таким чином, законодавством передбачено розмаїття актів, які видаються органами

публічної влади та щодо яких у відповідних випадках може бути застосовано конкретні способи захисту порушених прав в адміністративному судочинстві. Належна науково-обґрунтована класифікація способів захисту порушених прав в адміністративному судочинстві може виступати основою для розробки критеріїв застосування як тих способів захисту, що передбачено КАС України, так і тих, що Кодексом не передбачено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст.106

2.Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36. № 37. Ст.446

3.Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст.241

4.Домусчі С. Д. Класифікація способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння. *Форум права*. 2011. № 1. С. 310–314.

5.Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Вербa-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.

6.Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 3 : Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. 760 с.

7.Лук'янець Д.М. Смислові колізії у новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України. *Право України*. 2018. № 2. С. 71-83.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2025 Переглянуто 14.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 27.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

Z.O. TURUTIA
PhD Student of the Department of
State and Legal DisciplinesSchool of Law
E-mail: turutia.z@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0009-0629-9860
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

CRITERIA FOR CLASSIFICATION OF METHODS OF PROTECTION OF VIOLATED RIGHTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS

ANNOTATION. *Introduction.* Methods of protection of violated rights in administrative proceedings are a holistic and effective system designed to be applied to various factual circumstances related to the violation of rights, freedoms and legitimate interests of a person. In this regard, each individual method of protection, both directly provided for by law and in itself, can be effective only in a specific situation caused by an existing violated right or legitimate interest in the public legal sphere. A mandatory condition for providing legal protection by an administrative court is the presence of a corresponding violation by a subject of power of the rights, freedoms or legitimate interests of a person at the time of his appeal to the court. The violation must be real, affect (relate) usually individually expressed rights or legitimate interests of the person who claims their violation.

Summary of the main results of the study. It has been proven that the methods of protecting violated rights in administrative proceedings, which are applied to the actions of the relevant subjects of power, have their own specifics depending on this or that subject, which has a purely practical significance. Therefore, when it comes to the application of such a method of protecting violated rights as recognizing the actions of a military management body as unlawful and the obligation to refrain from committing certain actions, then in this case the following should be understood. First of all, the specifics of military legislation as an interconnected and orderly system of regulatory legal acts of Ukraine and current international treaties in the field of organization and functioning of the security and defense sector of Ukraine. Secondly, the status of military management bodies, because such bodies are understood by paragraph 18 of Article 1 of the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine" as the Ministry of Defense of Ukraine, other central executive bodies that manage military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, other headquarters, departments, commands, permanent or temporarily established bodies in the Armed Forces of Ukraine and other military formations, designated to perform functions of management, within their competence, of troops (forces), formations, military units, military educational institutions, institutions and organizations that fall within the scope of management of central executive bodies, as well as territorial recruitment and social support centers that ensure the implementation of legislation on military duty and military service, mobilization training and mobilization. Thirdly, the peculiarities of military-service legal relations, which are related to the activities of military management bodies, and which determine the specifics of their actions, which should be taken into account within the framework of the consideration of an administrative case. Accordingly, there is reason to assert that the criterion of dividing the methods of protection by the subject of power has not only theoretical, but also purely practical significance.

Conclusion. The legislation provides for a variety of acts issued by public authorities and to which, in appropriate cases, specific methods of protecting violated rights in administrative proceedings may be applied. A properly scientifically substantiated classification of methods of protecting violated rights in administrative proceedings may serve as the basis for developing criteria for applying both those methods of protection provided for by the Code of Administrative Offenses of Ukraine and those not provided for by the Code.

KEYWORDS: *administrative proceedings, administrative court, Code of Administrative Proceedings of Ukraine, other methods of protection of violated rights, analogy of the law, analogy of the law.*

REFERENCES

1.On the Defense of Ukraine: Law of Ukraine dated December 6, 1991 No. 1932-XII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. No. 9. Art. 106

2.Code of Administrative Procedure: Law of Ukraine dated July 6, 2005 No. 2747-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2005. No. 35-36. No. 37. Art. 446

3.On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada. 2018. No. 31. Art. 241

4. S. D. Domuschi. (2011). Classification of methods of protecting property rights from violations not related to deprivation of possession. *Forum of Law*. No. 1. P. 310–314(in Ukrainian)

5.Alternative methods of resolving civil disputes under the legislation of Ukraine: a textbook / Verba-Sydor O. B., Vorobel U. B., Grabar N. M., Dutko A. O., Yurkevich Yu. M.; edited by O. B. Verba-Sydor. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2021. 416 p. (in Ukrainian)

6.Legal doctrine of Ukraine: in 5 vols. Kh.: Law, 2013. Vol. 3: Doctrine of private law of Ukraine / N. S. Kuznetsova, E. O. Kharytonov, R. A. Maidanyk and others.; edited by N. S. Kuznetsova. 760 p. (in Ukrainian)

7. D. M. Lukyanets (2018). Semantic collisions in the new edition of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. *Law of Ukraine*. No. 2. pp. 71-83. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 12.10.2025
The article was revised 14.11.2025
The article is recommended for printing 27.11.2025
This article published 30.12.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL ENFORCEMENT LAW

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-22
УДК 343.9.01:343.9(477)

КОЛОДЯЖНИЙ М. Г.
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу кримінологічних досліджень
E-mail: mkolodyazhny@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2149-9165
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 49

КРИМІНОЛОГІЧНА ДОКТРИНА ЯК КОМПЛЕКС КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті з використання результатів емпіричного та теоретичного дослідження розглянуто малодосліджену у галузі кримінологічної науки проблему комплексності через пізнання кримінологічної доктрини як ключового комплексу кримінологічної системи України. Наводиться низка аргументів щодо обґрунтування актуальності питань, які вивчаються. Фрагментарність пізнання зазначеної проблематики визначається через обмежене міждисциплінарне (міжгалузеве) трактування поняття комплексності як у сфері правової науки загалом, так й у кримінології, зокрема. Мета дослідження полягає у дослідженні зовнішньосистемних та внутрішньосистемних характеристик комплексності кримінологічної теорії як окремого рівня кримінологічної системи України. Результати дослідження спираються на діалектичний метод, його окремі принципи, закони та категорії. В основі концептуалізації проблеми комплексності у галузі кримінологічної науки перебуває загальнонаукова методологія системного підходу.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Комплексний характер кримінологічної доктрини розкритий шляхом: проведення дискусії на предмет розгляду кримінології як «комплексної» науки; вираження міжсистемних зв'язків кримінології з іншими науками кримінально-правового блоку; наведення аргументів на користь ідеї про системний характер злочинності; наукового опису внутрішньосистемної повноти кримінологічної доктрини за усіма елементами предмету кримінології; оцінки традиційних уявлень про обсяг предмету кримінологічної науки тощо.

Висновок. Обґрунтовано, що: пізнання комплексності можливе за допомогою кримінологічної системи України; кримінологічна доктрина – базис такого системного об'єкту; кримінологія не є комплексною наукою; злочинність є соціальною системою; класичний предмет кримінологічної науки має розширитись.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *комплексність, комплексний підхід, кримінологічна доктрина, кримінологічна теорія, кримінологічна система.*

Як цитувати: Колодяжний М. Г. Кримінологічна доктрина як комплекс кримінологічної системи України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 200-208. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-22

In cites: M. G. Kolodyazhny (2025). Criminological doctrine as a complex of the criminological system of Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 200-208. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-22 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Правова наука загалом та кримінологія, зокрема, широко оперує поняттям комплексності. Останнє перебуває в основі так званого комплексного підходу. Класичний погляд на комплексність зводиться до міждисциплінарного (міжгалузевого) дослідження відповідної наукової проблеми. Разом із тим комплексність може мати не лише зовнішньосистемний, а й, головним чином, внутрішньосистемний прояв.

Ця теза обґрунтовується результатами здійсненого емпіричного дослідження. Зокрема, експертне опитування за допомогою спеціальної Google-форми протягом травня-червня 2025 р. 27 провідних учених України у галузі наук кримінально-правового циклу показало, що 66,7 % з них на запитання «Як Ви розумієте комплексний підхід у кримінологічному дослідженні?» указали на можливість одночасного і міждисциплінарного дослідження наукової проблеми, і її всебічного вивчення у межах однієї науки.

Застосування загальнонаукової методології системного підходу до пізнання кримінологічної комплексності спрямовує її розкриття за допомогою спеціального системного об'єкту. Таким пропонується вважати кримінологічну систему України.

© Колодяжний М. Г.., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Це положення аналогічно верифікується результатами указаного вище експертного опитування. Так, на запитання: «Чи допускаєте Ви розкриття комплексності шляхом поглибленого дослідження окремих комплексів кримінологічної системи України (внутрішньосистемний прояв комплексності)» ствердно відповіла така ж сама (66,7 %) питома вага респондентів.

Кримінологічна система України складається з кількох шарів у виді: кримінологічної доктрини, кримінологічного законодавства, кримінологічної політики, кримінологічного світогляду (правосвідомість та правова культура громадян), кримінології як навчальної дисципліни, кримінологічної діяльності (практика запобігання, прогнозування злочинності, а також розробка заходів її стратегування, програмування та планування). З урахуванням того, що основу умовної піраміди кримінологічної системи утворює комплекс кримінологічної доктрини, тобто теорії науки про злочинність, виникає необхідність у її більш докладному вивченні на предмет з'ясування її змісту, повноти та окремих кількісно-якісних системних параметрів.

Стан наукового дослідження теми. В українській кримінологічній науці на теперішній час відсутні спеціальні ґрунтовні дослідження, присвячені проблемі комплексності або застосуванню комплексного підходу в теорії та практиці запобігання явищу кримінальної протиправності. Основний науковий дискурс відбувається лише навколо приватних аспектів комплексності та системності. Їх вивчення здійснювали такі українські вчені у галузі наук кримінально-правового циклу, як: А. Бабенко, О. Бандурка, В. Батиргареєва, В. Борисов, В. Василевич, В. Ворожбіт-Горбатюк, В. Голіна, Б. Головкін, О. Джужа, В. Дрьомін, О. Житний, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Костенко, О. Литвинов, О. Маноха, С. Нежурбіда, В. Оболенцев, Ю. Орлов, Н. Орловська, В. Туляков, О. Храмцов, В. Шакун та деякі ін. Попри це слід констатувати, що наразі у кримінологічній науці відсутнє цілісне уявлення про комплексність, її сутність, зовнішній та внутрішній функціональний прояв на усіх рівнях кримінологічної системи України, включаючи кримінологічну доктрину.

Мета дослідження – пізнання зовнішньо- та внутрішньосистемних характеристик комплексності кримінологічної теорії як окремого рівня кримінологічної системи України.

Основні результати дослідження. Здійснення поставленої наукової задачі передбачає звернення уваги щонайменше на такі аспекти, які мають відношення до предмету цього дослідження, зокрема: а) висловлення авторської позиції про розгляд кримінології як «комплексної» науки; б) визначення у зв'язку із цим місця кримінології у системі наук кримінально-правового циклу; в) обґрунтування ідеї про системний характер злочинності, виходячи із базування представленого дослідження на загальнонауковій методології системного підходу; г) демонстрація багатоелементного характеру комплексу кримінологічної доктрини за усіма складовими предмету кримінологічної науки; д) надання відповідних суджень щодо оцінки сучасних усталених уявлень про обсяг предмету кримінології тощо.

Особливої уваги заслуговує наукова проблема щодо (не)віднесення кримінології до «комплексних» наук. Ознайомлення з літературою дає підстави для виділення двох діаметрально протилежних позицій. Перша група авторів (І. Даньшин, О. Джужа, Ю. Іванов, О. Кальман, О. Костенко, Ю. Нікітін, В. Шакун та ін.) називає кримінологію саме комплексною, іноді міжгалузевою, наукою. Подібний підхід ґрунтується на розумінні зовнішнього вираження комплексного характеру кримінологічної науки. У цьому випадку йдеться про використання кримінологією знань і результатів досліджень інших споріднених галузей знання.

Друга група авторів сходиться на «некомплексному» характері кримінології, тобто з визнанням її наукової самостійності (І. Богатирьов, В. Голіна, Б. Головкін, А. Закалюк та ін.). Дуже чітко таку позицію обґрунтував саме А. Закалюк, навівши кілька принципових аргументів: а) не бажано до визначення поняття науки включати складові її предмета; б) уведення до визначення науки кримінології ознаки «комплексна» нічого не додає до розуміння її змісту; в) те, що у поясненні природи злочинних проявів особи кримінологія використовує знання з деяких природничих наук, не виводить її за межі суспільних наук в якусь «комплексну» сферу. Підсумовуючи, учений доходить висновку, що кримінологія є самостійною теоретико-прикладною суспільною наукою про злочинність, а ще ширше – про її природу, сутність, закономірності виникнення, суспільного прояву та запобігання [1, с. 20]. Подібна позиція повністю підтримується.

Констатація кримінології як «комплексної» науки ставить під сумнів її самостійність, самодостатність й методологічну свободу у вивченні проблеми злочинності. Характеристика комплексності підходить хіба що для опису багатоелементного комплексу криміно-

логічної доктрини. За такою логікою будь-яку або принаймні більшість галузей наукового знання можна назвати комплексними хоча б з огляду на універсальний діалектичний зв'язок усього сущого, включаючи тісний зв'язок і взаємовплив різних наук одна на одну. Адже не буває наук, які б розвивались ізольовано, у певному науковому вакуумі, оскільки це, як мінімум, не сприяє науковому обміну та динамічному приросту наукового знання. У цьому зв'язку для кримінологічної науки більш логічною, справедливою та методологічно виправданою її характеристикою буде як самостійної науки з власним унікальним предметом вивчення та специфічним методом. Особливість останнього і полягає у залученні методів інших наук для здійснення завдань, покладених на кримінологію. Саме в такій характеристиці й виражається комплексність кримінології.

До цього питання тісно прилягає проблема розгляду комплексності крізь призму міжсистемних зв'язків кримінології із системою наук кримінально-правового блоку. Тут аналогічно відсутнє єдине розуміння місця кримінології при взаємодії з науками, що вивчають інші боки проблеми злочинності. Обстоюється позиція, що класично-архаїчний погляд на кримінологію як «молодшу сестру» кримінального права не витримує жодної критики. В українській правовій науці, на жаль, є прояви необґрунтованого ставлення до кримінології крізь призму її внутрішньогалузевої меншовартості. У наукових кулуарах та на сторінках наукових праць окремих дослідників можна спостерігати недовірливу оцінку кримінологічного знання та здобутків учених-кримінологів. Так бути не може апріорі як з огляду на самостійний характер кримінологічної науки, так і на її особливе місце у системі наук кримінально-правового циклу.

Система наук кримінально-правового циклу має ознаки емуляції [2], тобто певної конкуренції між її складовими. Такими є інші підсистеми: кримінологічна, кримінально-правова, кримінально-процесуальна, криміналістична, кримінально-виконавча. Найбільші емуляційні процеси відбуваються між кримінально-правовою та кримінологічною системами. Вони, виходячи із результатів окремих досліджень, конкурують за лідерство щодо власної системно-галузевої значущості у справі запобігання злочинності репресивними і нерепресивними заходами, відповідно.

Кримінологічна наука є на теперішній час самостійною фундаментальною наукою про злочинність, що динамічно розвивається у світі та в Україні, постійно поповнює свій методологічний, емпіричний, теоретичний, у тому числі категоріально-понятійний, арсенал, розширює праксеологічну базу новими стратегіями у впливі на складні об'єкти запобіжної діяльності. Комплексність проявляється у дуже тісному міждисциплінарному (зовнішньосистемному) зв'язку кримінального права і кримінології, оперування ними частково схожим категоріально-понятійним апаратом, що не виключає самостійний, і, головне, фундаментальний характер цих двох наук. При цьому у кримінологічної науки є більш вираженою прикладна складова через виконання цією галуззю знання її центральних праксеологічної та прогностичної функцій [3, с. 803, 804]. Визнаючи вагому роль науки кримінального права в системі наук кримінально-правового циклу, однозначний «базовий» її характер для кримінологічної науки піддається обґрунтованому сумніву. У цьому зв'язку більш справедливою буде констатація тісного теоретико-прикладного зв'язку кримінології як з кримінальним правом, так з іншими науками кримінально-правового блоку.

Наступний аспект комплексності пов'язується із необхідністю розгляду елементного складу комплексу кримінологічної доктрини. Традиційно основу предмету кримінологічної науки складають такі складові, як: злочинність та її прояви; особа злочинця; детермінація злочинності; запобігання злочинності. При розгляді злочинності особливої актуальності набуває розгляд питання щодо її (не)віднесення до системи. Адже системний підхід перебуває в основі дослідження проблеми комплексності. При вирішенні проблеми розгляду злочинності як певної соціальної системи чітко викристалізовується два діаметрально протилежних підходи. Перша група науковців, вважає, що злочинність не є системою (В. Голіна, О. Кулик, І. Рущенко, Н. Сметаніна, Л. Шепеленко). Друга група вчених наполягає на системному характері злочинності (О. Бандурка, Б. Головкін, Л. Давиденко, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Маноха, В. Оболенцев, В. Шакун). Більш обґрунтованою вважається саме остання позиція.

В основі обґрунтування злочинності як системи перебуває онтологічне положення про всезагальний діалектичний зв'язок усього сущого. Це означає, що між усіма соціальними явищами і процесами існують ті або інші спільні системні зв'язки. Одні з них є яскраво вираженими, а інші – менш помітними для наукового спостереження. Аналогічно й у ситуації з віднесенням злочинності до системного об'єкту. З урахуванням синергетичних соці-

альних закономірностей та нелінійних (малопомітних) взаємодій (інтеракцій) твердження про системний характер злочинності стає більш очевидним. У сотень тисяч правопорушень, що відбуваються щороку у державі, на перший погляд, немає чітких зв'язків: вони вчиняються у різний період часу, на різних територіях, різними правопорушниками, проти різних потерпілих. Однак неможна відкидати ідеї про наявність спільного знаменника, тієї матерії (енергії), що їх об'єднує у певних системних межах. Такими можуть бути деформації суспільної, групової та індивідуальної правосвідомості, безкарність більшої частини осіб, які не притягнуті до юридичної відповідальності за вчинене правопорушення лише з причин, що від них не залежать (різні види латентності) й нарешті – бажання незаконного збагачення (корисливі правопорушення), прояв зверхності й домінантності над більш слабким (насильницькі правопорушення), егоїзм, зумовлений переслідуванням власних, а не суспільних інтересів (військові та ін. правопорушення). Вже не говорячи про частково обґрунтовану біологічну схильність до протиправної поведінки. У жодному разі не критикуючи шановних опонентів системного характеру злочинності, виникає необхідність у прояві більш прискіпливої уваги до висловлених суджень.

На самостійний характер кримінології, яка відзначається яскравим проявом комплексності знань про злочинність, указує, окрім іншого, власний категоріально-понятійний апарат, який відбиває предметну специфіку цієї науки. Так, для кожного елементу предмету кримінології застосовуються різні поняття. Доволі широкий їх набір використовується при дослідженні кількісно-якісних показників злочинності: рівень злочинності, рівень судимості, коефіцієнти, латентність, структура, динаміка, географія, топографія, екологія, «ціна», соціальні наслідки та ін. У цьому зв'язку підтримується позиція В. Батиргареєвої про те, що повну картину про злочинність, зокрема рецидивну, можна отримати лише при комплексному аналізі статистичних даних правоохоронних органів та відомостей, отриманих емпіричним шляхом під час проведення наукових досліджень [4, с. 482-486].

Тобто поєднання низки усталених кількісно-якісних показників представляють собою комплексний кримінологічний інструментарій.

Його застосування дозволяє оцінити стан злочинності та основні її параметри у територіально-часовій системі координат за умовним принципом «злочинність тут і зараз».

Особа злочинця – наступний елемент предмету кримінологічної науки. Комплексний характер наукової проблеми особи злочинця виражається передусім у дослідженні різних боків особи, винної у вчиненні певного суспільно небезпечного діяння, багатьма галузями знання: від наук кримінально-правового блоку – до соціології, психології, педагогіки, біології, генетики та ін. У цьому зв'язку підтримується позиція В. Борисова, який зазначив, що більш ширше коло соціально значущих якостей особи, яка вчинила злочин, утворює поняття «особа злочинця» порівняно з обмеженим переліком рис злочинця, які мають значення для складу злочину [5, с. 472]. Тобто цими словами фактично визнається той факт, що серед наук кримінально-правового циклу жодна з них не вивчає так комплексно й різносторонньо особу злочинця, як це робить саме кримінологічна наука.

Комплекс знань про особу злочинця утворений такими складовими, як: структура особи злочинця; співвідношення соціального та біологічного боків в особі, яка вчинила кримінальне правопорушення; класифікація і типологія злочинців тощо. Складність цього комплексу пояснюється необхідністю формування не лише загального уявлення про всіх злочинців, для чого існує поняття типового кримінологічного портрету особи злочинця. Цей комплекс включає також кримінологічно значущу інформацію про винних, які вчинили окремі види і групи кримінальних правопорушень.

Комплексність має яскравий прояв й за таким елементом предмету кримінологічної науки, як детермінація злочинності. Ученими наголошується, що детермінація певного соціального феномену є не лише складною та багаторівневою, а й комплексною [1, с. 184]; вплив різних факторів на злочинність має саме комплексний характер [6, с. 128].

Для якнайповнішої характеристики детермінації злочинності у кримінологічній доктрині використовується категоріально-понятійний комплекс, який включає: детермінанти, причини, умови, криміногенні чинники, фактори, кореляти, негативні обставини та ін. У кримінологічних дослідженнях також набуло широкого застосування поняття детермінаційних комплексів [7, с. 175–229; 8; 9].

Комплексний характер детермінації злочинності виражається через її складність та багатошаровість. Це зумовлено:

а) її рівнями, утворених діалектично пов'язаними комплексами детермінантів всієї злочинності, її видів і груп та окремих кримінальних правопорушень;

б) наявністю багатьох детермінаційних комплексів, що відрізняються за своїм змістом (соціальні, економічні, політичні, правові, культурні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, інформаційні, технічні та ін.);

в) багатоелементним характером у межах кожного комплексу кримінологічних детермінантів, які зумовлюють учинення тих або інших кримінальних правопорушень;

г) нелінійним характером внутрішньокомплексної, внутрішньосистемної (міжкомплексної) та міжсистемної інтеракції між елементами кримінологічної детермінації злочинності. Саме через нелінійність та емерджентний характер детермінації злочинності науковцям та правоохоронцям іноді доволі важко пояснити збільшення рівня та зміну характеру кримінальної протиправності. Ця властивість може перебувати в основі «вічного» характеру злочинності, її системної складності, нестабільності та фактичної неможливості надання точних кримінологічних прогнозів щодо її розвитку у часі та просторі.

Основним елементом кримінологічної доктрини є запобігання злочинності. У літературі воно іноді називається завершальним комплексом (підсистемою) предмету кримінології [10]. Теорія запобігання злочинності також побудована з комплексів знання, що відбивають рівні, масштаб, зміст, об'єкти, суб'єкти та деякі інші параметри запобіжної діяльності. За рівнем можна виділити окремі та доволі великі за обсягом комплекси запобігання, яке у кримінологічній літературі прийнято називати «загальносоціальним», «спеціально-кримінологічним» та індивідуальним. Окремий комплекс утворюють заходи віктимологічної профілактики.

За масштабом запобігання буває: національним, регіональним, локальним. За змістом можна виділити комплекси запобіжних заходів соціального, економічного, політичного, правового, культурного, соціально-психологічного, організаційно-управлінського, інформаційного, технічного та ін. характеру. Ці комплекси фактично спрямовані на повне або часткове усунення детермінаційних комплексів відповідної етіології. Це вказує на дуже тісний міжсистемний зв'язок детермінаційного комплексу, який входить до структури системи злочинності, із комплексом кримінологічної діяльності як рівня кримінологічної системи. Подібний взаємовплив відповідає одному із законів діалектики у виді єдності та боротьби протилежностей.

За об'єктами запобіжного впливу доречно указати на відповідні комплекси, що відрізняються за: походженням (матеріальні та духовні); природою (соціальні, правові, психогенні) [3, с. 196, 197]; часом формування (є постійними супутниками соціуму, з'явились умовно 1-5-10 років тому, вже частково сформовані та продовжують цей процес); сферою відносин (наприклад, соціальна, економічна, фінансова, інформаційна, культурно-виховна, правоохоронна, земельна, банківська та багато ін.); ступенем інтенсивності прояву власних властивостей (умовно низько-, середньо- й високоінтенсивні); поширеністю (умовно слабко-, помірно- й широкопоширені); глибиною криміногенності (умовно низько-, середньо- й висококриміногенні); ступенем динамічності від зовнішнього запобіжного впливу (умовно низько-, помірно- та високодинамічні); латентністю криміногенного змісту (умовно низько-, середньо- й високолатентні) тощо.

За суб'єктами виокремлюються комплекси запобіжних заходів, що здійснюються у межах компетенції: державних і недержавних інституцій; органів державної влади й органів місцевого самоврядування; органів, що належать до законодавчої, виконавчої або судової гілок влади та ін.

Виходячи із сутності цілісності у парадигмі системного підходу, вона (цілісність) згідно із арістотелівськими категоріями актуального та потенційного має, відповідно, знання наявне, тобто актуальне на теперішній час, та знання потенційне, яке може сформуватись через деякий час.

Ґрунтуючись на цьому методологічному положенні, а також беручи до уваги відкритий та динамічний характер кримінологічної системи України, можна сформулювати судження про можливість включення до комплексу кримінологічної доктрини додаткових елементів. Вони є потенційними (існуючими у наукових розробках і припущеннях) складовими предмету кримінологічної науки.

Попри те, що комплекс перелічених вище елементів предмету кримінології є більш-менш усталеним, це не означає, що він має залишатись таким і у подальшому.

Наповнення комплексу предмету кримінологічного знання має відбуватись природнім шляхом відповідно до темпів людського прогресу, трансформації соціальних процесів та модернізації сучасного глобалізованого світу. Тобто предмет кримінології може і у перспективі повинен розширитись.

З урахуванням вищевикладеного, можна допустити розширення предмету кримінологічної науки щонайменше такими елементами, як:

а) жертва кримінальних правопорушень. На значущості кримінологічного дослідження жертви злочинів справедливо наполягає В. Туляков. Комплексний характер пізнання жертви злочинів, на його переконання, виявляється у її пов'язаності з формальними межами кримінально-правових явищ, можливості її «наскрізного» вивчення на підставі міждисциплінарного підходу, а також з урахуванням її статусних, поведінкових й нормативно-правових основ [10, с.11, 14]. Річ у тім, що комплексний характер дослідження проблеми запобігання тому чи іншому виду кримінальних правопорушень передбачає, окрім іншого, всебічне віктимологічне вивчення осіб, які потерпіли або мають високі шанси потерпіти від таких правопорушень. Для цього потребує обізнаність про комплекс віктимологічно значущих відомостей, що стосуються: віктимологічної характеристики жертв правопорушень, особливостей їх віктимної поведінки та багато ін. Віктимологічний аналіз та узагальнення такої інформації спрощує пошук відповідей на такі непрості запитання: Чому певні особи стали жертвою злочину? Як убезпечити громадян та зменшити їх шанси перетворитись на жертву відповідного правопорушення? тощо;

б) прогнозування злочинності – наявність цього елементу в обоймі предмету кримінології зумовлюється важливістю виконання кримінологічною наукою її невід'ємної прогностичної функції. Вона є яскравим атрибутом кримінологічного знання, який відбиває прикладний характер кримінології;

в) стратегування, програмування і планування заходів запобігання злочинності – без них фактично неможливо оцінювати необхідний ресурсний, кадровий та інший необхідний потенціал для успішного запобігання явищу кримінальної протиправності на системних і комплексних засадах у коротко- й середньостроковій перспективі. Насправді як прогнозування, так і тим більше програмування (планування), не є новинками для суб'єктів правозастосування. Ці два кримінологічні напрями фактично є умовами для ефективного запобігання злочинності в Україні у повоєнний період, коли ця діяльність має ураховувати нові соціальні ризики та загрози для кримінологічної безпеки, а також захисту прав і свобод громадян.

На теперішній час розвиток комплексу кримінологічної доктрини відбувається імпульсивно, частково хаотично шляхом рефлексії кримінологічної теорії та ті або інші соціальні трансформації та зміну умов оборонно-безпекового (російсько-українська війна), суспільно-політичного (революції, масові заворушення населення), соціально-економічного (страйки та інші мирні зібрання представників різних професій, які незадоволені рівнем їх грошового та соціального забезпечення) і навіть епідеміологічного (пандемія COVID–19) характеру. За таких обставин, значущість яких гіперболічно зростає на певний період часу, розвиток теорії може бути незбалансованим й прагнути до об'єктивно вимушеного дослідження одних соціальних проблем з ігноруванням інших аспектів кримінологічного знання.

Динамічність прирощення кримінологічного знання тягне появу нових напрямів, які іноді називають новими «кримінологіями». До таких, зокрема, належать: вайолентологія, кримінофамілістика, кримінопенологія, політична кримінологія, медіакримінологія, кримінологія війни, кримінотеологія, регіональна кримінологія, кримінологія закону, обчислювальна кримінологія та чимало ін. З урахуванням необхідності активного застосування методології системного підходу у галузі кримінології, існування та функціонування такого системного об'єкту, як кримінологічна система України, неможна відкидати ідеї щодо потенційного виділення специфічного напряму кримінологічного знання та окремого різновиду кримінологічних досліджень. Таким є кримінологія систем або системна кримінологія.

У цьому зв'язку поділяється думка тих вчених, які вважають, що багатоаспектність наукового пізнання не має нічого спільного з порушенням принципів цілісності та системності кримінологічних знань. Навряд чи правильно іменувати нові напрями кримінологічних досліджень, самостійні комплекси (підгалузі) кримінологічних знань окремими «кримінологіями». В іншому разі це може призвести до втрати самостійного статусу кримінологічної науки [11; 1, с. 32].

Перелічені та деякі інші «нові» галузі кримінологічного знання слід також розглядати крізь призму прояву комплексності кримінологічних досліджень. Це виражається у внутрішньосистемній повноті й різноманітті питань, які досліджує кримінологія, а також у її зовнішньосистемній взаємодії з іншими науками при дослідженні різних боків єдиних соціальних проблем. Надання авторами таких «кримінологій» (у разі наполягання на їх самостійному характері) штучного статусу новіт-

ньості й предметної автономності зумовлено їх «корисливо-прагматичною» налаштованістю на перебільшення власних наукових результатів. Від констатації положення про новизну щодо комплексної кримінологічної розробки того чи іншого, нехай і відносно нового, виду протиправної діяльності та запропонування стратегії й тактики його запобігання результати такого дослідження аж ніяк не постраждають, як і гордість та наукова слава його розробників.

Як бачимо, перманентне й фактично безперервне прагнення і кримінологічної системи України, і її окремого комплексу кримінологічної доктрини до постійного розвитку й самоудосконалення, що пов'язуються із приростом кримінологічного знання про явище злочинності та шляхи її запобігання, є насправді природнім системним параметром. Без наповнення комплексу кримінологічної доктрини новими та більш раціональними ідеями та положеннями вона приречена на стагнацію й зрештою на поступовий занепад. Це результує неможливість досягнення кримінологічною системою України мети її функціонування в умовах динамічних глобальних та національних трансформацій.

Висновки. Розгляд проблеми комплексності крізь призму повноти та змісту комплексу кримінологічної доктрини дає підстави для констатації про таке:

1. Пізнання проблеми комплексності у галузі кримінологічної науки передбачає її дослідження з активним застосуванням методології системного підходу, а також її вивчення за допомогою кримінологічної системи України.

2. Кримінологічна система утворена комплексами кримінологічної доктрини, кримінологічного законодавства, кримінологічної політики, кримінологічного світогляду, кримінології як навчальної дисципліни та кримінологічної діяльності. В основі такого системного утворення перебуває саме комплекс теорії кримінологічної науки.

3. Віднесення кримінології до «комплексних» наук ставить під сумнів її самостійний характер. Умовно комплексний характер кримінологічної науки виражається хіба що у використанні нею методів споріднених галузей наукового знання для якісного вивчення явища кримінальної протиправності та розробки ефективних заходів його запобігання.

4. Злочинність вважається складною хаотизованою, здебільшого неорганізованою, дисипативною (нелінійною) емерджентною відкритою соціальною системою. Вона тісно взаємодіє із кримінологічною системою з огляду на прагнення останньої фрагментувати та трансформувати злочинність для зменшення ступеня її криміногенності, поширеності та скорочення її негативних соціальних наслідків для держави і українського суспільства.

5. Кількісно-якісні параметри кримінологічної доктрини корелюють з її повнотою, змістом, а також взаємодією різних елементів предмета кримінології між собою.

6. Обсяг повноти предмету кримінологічної науки залежить від кількості його елементів. Предмет кримінології не повинен бути статичним. Він прагне до внутрішньокомплексного розвитку й удосконалення шляхом включення до нього таких елементів, як: жертва кримінальних правопорушень; прогнозування злочинності; стратегування, програмування і планування заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

7. На вектор розвитку кримінологічного знання впливає оточуюча соціально-правова дійсність. Протягом 2020–2025 рр. істотний вплив на розвиток кримінологічної доктрини здійснили такі неординарні соціальні події в Україні, як пандемія коронавірусу та російська військова агресія.

8. Значення комплексу кримінологічної доктрини полягає у: виконанні нею ролі фундаментальної теоретичної основи для усієї національної кримінологічної системи; залежності подальшого розвитку решти комплексів від глибини та якості теорії кримінологічної науки; її істотному впливі на інші складові системи наук кримінально-правового циклу; кореляції успіху у некаральному впливі на явище злочинності від відповідних теоретичних напрацювань і розробок учених-кримінологів та ін.

9. Подальше пізнання проблеми комплексності у кримінології пов'язується із: а) розширенням її сутнісних характеристик; б) уточненням співвідношення комплексності та системності; в) поглибленням окремих аспектів комплексу кримінологічної теорії на кшталт системного характеру злочинності, співвідношення соціального та біологічного боків в особі злочинця, демонстрації комплексності на прикладі широкого категоріально-понятійного ряду, що визначає діяльність із запобігання правопорушенням; г) демонстрацією глибини комплексності за іншими рівнями кримінологічної системи тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.
2. Колодяжний М.Г. Емуляція в системі наук кримінально-правового циклу. Методологічні засади криміналістики: традиції та новації: зб. мат. Криміналістичних читань, присвяч. пам'яті акад. В.О. Коновалової (Харків, 28 берез. 2025 р.) / редкол.: А.П. Гетьман, В.М. Шевчук, Є.Є. Демидова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. криміналістики; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2025. С. 123–128.
3. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В.В. Сокуренко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред.О.М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. 870 с.
4. Батиргареєва В.С. Роль положення ст. 34 КК України у визначенні масштабів рецидивної злочинності. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: мат. міжнар. наук.-практ. конф*. (Харків, 11–12 жовт. 2012 р.) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2012. С. 482–486.
5. Борисов В.І. Вибрані твори; уклад.: В.В. Базелюк, С.В. Гізімчук, Л.М. Демидова та ін.; відп. за вип. М.В. Шепітько. Харків: Право, 2018. 784 с.
6. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. Київ: АртЕк, 1997. 208 с.
7. Стратегія убезпечення дорожнього руху в Україні: виклики, проблеми, рішення: монографія / В.В. Голіна, В.С. Батиргареєва, Б.М. Головкін та ін.; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2024. 432 с.
8. Орлов Ю.В. Механізм нормативно-правової детермінації злочинності. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 173–179.
9. Колодяжний М.Г. Детермінаційний комплекс насильницьких вимагань. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2009. Вип. 17. С. 301–311.
10. Маноха О.Є. Системний аналіз в кримінології: автореф. дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. 23 с.
11. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 42 с.
12. Головкін Б.М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип 149. С. 168–184. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2025 Переглянуто 11.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 22.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

M. G. KOLODYAZHNY
Candidate of Law, Senior Researcher,
Head of the Department of Criminological Research
E-mail: mkolodyazhny@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2149-9165
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Law Sciences of Ukraine
Kharkiv, 61002, Hryhoriya Skovorody Street, 49

CRIMINOLOGICAL DOCTRINE AS A COMPLEX OF THE CRIMINOLOGICAL SYSTEM OF UKRAINE

ANNOTATION. *Introduction.* Based on the results of empirical and theoretical research, the article examines the understudied issue of complexity within criminological science through the understanding of the criminological doctrine as a key complex of the criminological system of Ukraine. A number of arguments are provided to substantiate the relevance of the issues under study. The fragmented nature of knowledge on this topic is explained by the limited interdisciplinary (interbranch) interpretation of the concept of complexity both in the field of legal science in general and in criminology in particular. The aim of the study is to explore the external-system and internal-system characteristics of the complexity of criminological theory as a distinct level of the criminological system of Ukraine. The results of the study are based on the dialectical method, its individual principles, laws, and categories. The conceptualization of the problem of complexity in criminological science is grounded in the general scientific methodology of the systems approach.

Summary of the main results of the study. The complex nature of criminological doctrine is revealed through: conducting a discussion on the issue of considering criminology as a "complex" science; identifying intersystem connections of criminology with other sciences of the criminal law block; providing arguments in favor of the systemic nature of crime; presenting a scientific description of the internal-system integrity of the criminological doctrine across all elements of the subject of criminology; and evaluating traditional views on the scope of criminological science.

Conclusion. It is substantiated that the understanding of complexity is possible through the criminological system of Ukraine; the criminological doctrine is the foundation of such a systemic object; criminology itself is not a complex science; crime is a social system; and the classical subject of criminological science should be expanded.

KEY WORDS: *complexity, complex approach, criminological doctrine, criminological theory, criminological system.*

REFERENCES

1.Zakaluk A.P. (2007). The Course of Modern Ukrainian Criminology: Theory and Practice: In 3 Books. Book 1: Theoretical Foundations and History of Ukrainian Criminological Science. Kyiv: In Yurye. 424 p. (in Ukrainian).

2.Kolodyazhny M.G. (2025). Emulation in the System of Criminal Law Sciences. In Methodological Foundations of Criminalistics: Traditions and Innovations: Collection of Materials of the Criminalistics Readings Dedicated to the Memory of Academician V.O. Konovalova (Kharkiv, March 28, 2025) / Editorial Board: A.P. Hetman, V.M. Shevchuk, Ye.Ye. Demydova et al.; Yaroslav Mudryi National Law University, Department of Criminalistics; National Academy of Law Sciences of Ukraine; Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine. Kharkiv: Pravo. Pp. 123–128. (in Ukrainian).

3.The Great Ukrainian Criminological Encyclopedia (2021). In 2 Vols. Vol. 2: M–Ya / Editorial Board: V.V. Sokurenko (Head), O.M. Bandurka (Co-chair) et al.; Scientific Editor O.M. Lytvynov. Kharkiv: Fakt. 870 p. (in Ukrainian).

4.Batyrgareieva V.S. (2012). The Role of Article 34 of the Criminal Code of Ukraine in Determining the Scale of Recidivist Crime. In Main Directions of the Development of Criminal Law and Ways to Improve the Legislation of Ukraine on Criminal Liability: Materials of the International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, October 11–12, 2012) / Editorial Board: V.Ya. Tatsii (Editor-in-Chief), V.I. Borysov (Deputy Editor-in-Chief) et al. Kharkiv: Pravo. Pp. 482–486. (in Ukrainian).

5.Borysov V.I. (2018). Selected Works; Compiled by V.V. Bazelyuk, S.V. Hizimchuk, L.M. Demydova et al.; Executive Editor M.V. Shepitko. Kharkiv: Pravo. 784 p. (in Ukrainian).

6.Frolova O.H. (1997). Crime and the System of Criminal Punishments (Social, Legal, and Criminological Problems and Ways to Solve Them Using Logical and Mathematical Methods): A Textbook. Kyiv: ArtEk. 208 p. (in Ukrainian).

7.Holina V.V., Batyrgareieva V.S., Holovkin, B.M. et al. (2024). Road Traffic Safety Strategy in Ukraine: Challenges, Problems, Solutions: Monograph. Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine. Kharkiv: Pravo. 432 p. (in Ukrainian).

8.Orlov Yu.V. (2012). The Mechanism of Normative and Legal Determination of Crime. *Law and Security*. Vol. 4. Pp. 173–179. (in Ukrainian).

9.Kolodyazhny M.G. (2009). Determinative Complex of Violent Extortions. *Issues of Crime Prevention*. Issue 17. Pp. 301–311. (in Ukrainian).

10.Manokha O.Ye. (1996). System Analysis in Criminology: Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Juridical Sciences: 12.00.08. Kyiv. 23 p. (in Ukrainian).

11.Tuliakov V.O. (2001). The Doctrine of the Victim of Crime: Socio-Legal Foundations: Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Juridical Sciences: 12.00.08. Odesa. 42 p. (in Ukrainian).

12.Holovkin B.M. (2020). The Present and Future of Criminology. *Problems of Legality*. Issue 149. Pp. 168–184. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724. (in Ukrainian).

The article was received by the editors 08.10.2025 — The article was revised 11.11.2025
The article is recommended for printing 22.11.2025 — This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-23
УДК 344.13

ХРАМЦОВ О. М.
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
E-mail: akhramtsov@karazin.ua ORCID: http://orcid.org/0000-0003-0137-2626
Харківській національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, Майдан Свободи, 4

ВІЙСЬКОВІ ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

АНОТАЦІЯ. Честь та гідність військовослужбовців, починаючи з березня 2022 року знаходяться під кримінально-правовою охороною. Саме в цей час в законодавство про кримінальну відповідальність була включена норма, передбачена ст. 435-1 КК України, яка в якості кримінального правопорушення визнала образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю. В цій нормі військова честь та гідність розглядається як вид професійної честі та гідності. Тому є актуальним і необхідним надання їх характеристики як об'єктів кримінально-правової охорони.

В статті розглядаються основні наукові підходи щодо визначення честі та гідності особи взагалі і професійної честі та гідності військовослужбовця як об'єктів кримінально-правової охорони. Аналізується їх зміст і особливості. Констатується той факт, що честь та гідність особи, на відміну від честі та гідності військовослужбовця не охороняються кримінально-правовими засобами. Дається авторське визначення понять військової честі та гідності як об'єктів кримінально-правової охорони. Наголошується, що образу в ст. 435-1 КК України слід розглядати як прояв кримінального психічного насильства поряд з погрозами.

Криміналізація образи та погрози військовослужбовцю є першим і важливим кроком у кримінально-правовому забезпеченні охорони професійної честі та гідності військовослужбовців. Наступним кроком повинна стати криміналізація діянь проти честі та гідності любої особи але вже з урахуванням сучасних умов існування українського суспільства. Конституційні положення про те, що честь та гідність особи є найвищими соціальними цінностями в нашій країні повинні знайти своє відображення в законодавстві про кримінальну відповідальність.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: військовослужбовець, кримінальне правопорушення, об'єкт кримінального правопорушення, честь та гідність, образа, насильство, погроза насильством, погроза знищенням майна, кримінальна відповідальність.*

Як цитувати: Храмцов О. М. Військові честь та гідність як об'єкти кримінально-правової охорони. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 209-216. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-23

In cites: O. M. Khramtsov (2025). Military honor and dignity as objects for criminal and legal protection. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 209-216. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-23 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Як справедливо зауважує Ю.В. Орлов, агресивна війна, яка розв'язана російською федерацією проти України, - пекуча й текуча сучасність українського народу, що поставила питання про базові засади соціальності, людяності, про колективну консолідацію, про життєздатність і дієвість мотиваційних двигунів європейської цивілізації [1, с. 4]. Вона змусила державу та суспільство по іншому поглянути на проблему правового забезпечення діяльності осіб, які здійснюють захист країни та її громадян. Це стосується і кримінально-правового забезпечення такої діяльності.

За цей період було внесено багато змін і доповнень у відповідне законодавство про кримінальну відповідальність. Так в розділ про співучасть у вчиненні кримінального правопорушення була додана стаття 31-1, яка визначила особливості кримінальної відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників, які не вжили дій, які повинні були і могли вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину їх підлеглими або для повідомлення про такий злочин компетентного органу.

Прикінцеві і перехідні положення законодавства про кримінальну відповідальність були доповнені п. 22, в якому зазначалося, що цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована

© Храмцов О. М., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України».

Через деякий час в Кримінальний кодекс була включена ст. 43-1, яка в якості обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння визначила виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Були внесені зміни в статтю 109 КК України – Державна зрада; додані ст. ст. 111-1 та 111-2 КК України, які встановили відповідно кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність та за пособництво державі-агресору; ст. 114-1 КК України за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань; ст. 114-2 КК України за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану; кваліфікованими складами стали кримінальні правопорушення проти власності, які вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану; ст. 436-2 КК України за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників; ст. 442-1 за вчинення злочинів проти людяності і деякі інші.

У березні 2022 року законодавство про кримінальну відповідальність нашої країни було доповнене ст. 435-1, яка встановлює покарання за образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї та за виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії.

З моменту набрання чинності даної норми триває дискусія з наступних кримінально-правових проблем: 1) доречності криміналізації образи як самостійного виду суспільно небезпечного діяння; 2) невизначеності ознак образи як кримінально-протиправного діяння; 3) помилковості розміщення даної норми у розділі «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення служби» тощо.

Автор даної статті доєднується до цієї дискусії і додає до неї, ще одну проблему – проблему визначення військових честі та гідності як об'єктів кримінально-правової охорони.

Стан наукового дослідження теми. Проблемами правового захисту професійних честі та гідності особи займалися такі науковці, як Андрушко А. В.; Бондаренко О. С.; Грищук О. В.; Грищук В. К. Левицький М. О.; Маковій В. П.; Мельник М. І., Орлов Ю. В.; Серьогін С. М.; Сорокіна Н. Г. Хавронюк М. І.; Харитонов С. О.; Шеін Д. С., Шурак С. П. та інші. Разом з тим, саме професійним честі та гідності військовослужбовців не приділялося належної уваги.

Мета дослідження полягає в наданні кримінально-правової характеристики військової честі та гідності як об'єктів, що знаходяться під охороною законодавства про кримінальну відповідальність.

Основні результати дослідження. Стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя, честь та гідність, недоторканість і безпеку найвищими соціальними цінностями в державі. Законодавство про кримінальну відповідальність повинно захищати саме ці найвищі соціальні цінності. Але у розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі і гідності особи» Особливої частини КК України насьогодні відсутні склади кримінальних правопорушень, що мають основним безпосереднім або додатковим безпосереднім об'єктом честь та гідність особи. Тому законодавцю слід або змінити назву цього розділу, виключивши честь та гідність з кола об'єктів кримінально-правової охорони або ж включити до числа кримінальних правопорушень діяння, безпосередніми основними об'єктами яких виступають честь та гідність особи. В Україні неодноразово пропонувалося криміналізувати суспільно небезпечні діяння проти честі та гідності особи. І одного разу це вдалося у 2014 році, коли був криміналізований наклеп. Однак подальші громадські протести змусили законодавця виключити це діяння з числа кримінально караних.

Наступна спроба була зроблена у листопаді 2018 року. Автори законопроекту наголошували, що такий крок забезпечить захист честі та гідності осіб від дій представників засобів масової інформації але в подальшому від такої ідеї також відмовились.

Автор виступає за криміналізацію найбільш небезпечних проявів образ та наклепу,

про що неодноразово наголошував в своїх попередніх роботах.

Розглянемо честь та гідність особи як об'єкти кримінально-правової охорони. Ще Чезаре Бекарія зазначав, що честь з'явилася після виникнення суспільства. Тому вона не могла бути здобутком верховної влади. На його думку, перші закони з'явилися у зв'язку з потребою відновлювати порядок, який порушувався внаслідок зіткнення егоїстичних інтересів кожної окремої особистості. Встановлення ж більш тісних зв'язків між людьми, успіхи в їх пізнанні створили безліч взаємних відносин і потреб, які виходили за межі можливостей любого кодексу. З цього часу, починається володарювання громадської думки, яка стає єдиним засобом захищати добро від зла у випадках, які не урегульовані законом. Честь є інстинктивним поверненням суспільства до природного стану для того, щоб хоча б частково скинути з себе тягар законів, які не можуть надати в даному випадку громадянину достатній захист [2].

Не слід ототожнювати поняття честі з поняттям гідності. Вони є самостійними категоріями. У цивільному праві честь - це тільки соціальна оцінка особистості, яка формується у відповідності з суспільно значимими вчинками, діями людини. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 р. № 1 зазначає, що гідність – це визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності [3]. Саме честь визначає позитивну соціальну оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло.

Щодо гідності існують два основних підходи. Представники першого розглядають гідність як сторону індивідуальної усвідомленості людиною власної гідності, власної цінності. Саме так гідність розглядається фахівцями цивільного права. Інші дослідники гідність розуміють як цінність людини без урахування її національності, професії, громадського стану тощо.

О. В. Грищук зазначає, що гідність людини одночасно є самоцінністю та суспільною значущостю людини, яка визначається рівнем суспільних відносин, які існують, уявленнями про свободу, справедливість та рівність людей. Її характеризують об'єкт (змістовна сторона гідності); суб'єкт (носій гідності), суб'єктивна та об'єктивна сторона. Суб'єктивну сторону характеризує саме внутрішня оцінка людини власної гідності, як базується на схваленій більшості суспільства моральній самосвідомості. Об'єктивна сторона характеризує гідність як притаманна кожній людині цінність, яка визначається моральними, фізичними якостями та здібностями, рисами характерну, предметною діяльністю та поведінкою.[4, с. 375-376; 5, с. 21].

В свою чергу, В. К. Грищук, зазначає, що джерелом людської гідності є природне право, а не позитивне, тому вона наділена абсолютним характером – наддержавність, незалежність від особливостей правового регулювання державою прав, свобод та обов'язків людини [6, с. 99]. Таку ж позицію при визначенні гідності в кримінально-правовому змісті має М. І. Хавронюк, який вказує на те, що гідність людини передбачає усвідомлення людиною як носієм сукупності певних моральних, світоглядних, професійних тощо якостей своєї суспільної цінності, що створює у неї підстави до самоповаги [7, с. 433].

Іншу позицію має А. В. Андрушко, який вважає, що поняття гідності людини слід виводити з категорії людської гідності, тобто необхідно виходити з об'єктивної, а не суб'єктивної сторони гідності. Кожна людина має гідність вже за самою ознакою приналежності до людського роду (незалежно від своїх індивідуальних якостей, соціального становища та професії) [8, с. 135].

Нами не підтримується така позиція. Для гідності людини необхідною є саме усвідомлення людиною своїх особистісних якостей: моральних, світоглядних, професійних тощо. Це є притаманним і військовослужбовцям, які виконують обов'язки по забезпеченню національної безпеки і оборони країни. Таким чином, слід зазначити, що категорії честі та гідності особи тісно пов'язані між собою.

Сучасними дослідниками виділяється професійні честь та гідність. Саме до одного з їх видів відноситься військова честь та гідність. Професійні честь та гідність відображають ставлення інших людей до осіб, що виконують свої професійні обов'язки, є представниками певної професійної спільноти (в нашому випадку, військовослужбовців) з одного боку та ставлення людини до самої себе як до працівника, про усвідомлення ним своїх заслуг, професійних якостей з іншого боку.

Професійна честь – це гідні поваги і гордості моральні якості для визнання професійних та особистісних досягнень людини.

В свою чергу, професійна гідність – це поняття, яке слугує для визначення людини як

професіонала на основі своїх досягнень та самоповаги.

С. М. Серьогіна та Н. Г. Сорокіна наголошують, що визначається як піклування про авторитет професійної групи та самооцінка суб'єктом своєї професійної діяльності, впевненість у своїй цінності як професіонала, самоповага до себе [9, с. 59-60].

В свою чергу, О. І. Костащук відносить професійну честь до моральних категорій, які визначають авторитет людини, як суб'єкта певної професійної діяльності і відповідні моральні заслуги. Вона є способом усвідомлення людиною себе в певній професії [10, с. 123].

Професійна гідність є багато в чому наслідок гідної професії, тобто визначається суспільною значимістю даної професії, її престижем, сформованим громадською думкою. Проте не можна не враховувати і особистого, індивідуального ставлення людини до своєї професії, яке аж ніяк не завжди збігається з об'єктивним становищем у суспільстві людей даної професії. Ми підтримуємо, Левицького М. О., який зазначає, що для військовослужбовця честь та гідність має особливе значення. Це пояснюється тим, що він є захисником Вітчизни. Здійснення військової служби – це не будь-які завдання і функції держави, а оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості. Честь та гідність військовослужбовця – це його чиста совість, повага, благородні поступки, великі справи, відвага, здатність віддавати життя за Вітчизну та її народ. Шкода їм може бути нанесена різними особами і за різних обставин. В першому випадку, кримінально протиправні діяння спрямовуються з боку: інших військовослужбовців, зокрема командира (начальника); осіб, у полоні яких перебувають військовослужбовці; осіб, які здійснюють нагляд за військовослужбовцями, яких утримують на гауптвахті чи у дисциплінарному батальйоні; інших фізичних чи юридичних осіб. Порушення права військовослужбовців на честь і гідність може здійснюватися різними способами та спричиняти різні наслідки. Що до способів порушення, то воно може бути завдано через: активну поведінку – дію; пасивну поведінку – бездіяльність; рішення. При цьому приниження честі та гідності може спричинити різні наслідки для військовослужбовця: фізичний біль та душевні страждання; душевні страждання [11, с. 82].

Щодо військовослужбовців виокремлюють поняття військової честі, яка, згідно з дослідженням С. О. Харитонова, охоплює додержання військовослужбовцями вимог статутів Збройних Сил України, поваги до честі й гідності кожної людини, дотримання правил військового вітання, ввічливості й належної поведінки [12, с. 202].

Честь та гідність особи, в тому числі і військовослужбовця мають і психологічний зміст, який включає низку етичних, соціально-психологічнихта індивідуально-психологічних рис особистості. Рибалко В. В. до них відносить: для честі: потреба в повазі до себе та визнання іншими своїх заслуг перед людьми; переконаність у власній значущості для суспільства; чесність перед людьми; репутація; престиж; совість; почуття обов'язку перед людьми; висока моральність у стосунках; честолюбство; для гідності: потреба в самоповазі; вимогливість до себе; шляхетність; авторитет; сумлінність; правдивість перед собою; самоконтроль; почуття відповідальності перед власною совістю; самолюбство [13, с. 52].

Т. К. Ісаєнко досліджував честь як духовну інтегральну якість особистості військовослужбовця. На його думку, військову честь можна визначити як інтегральну духовну якість особистості військовослужбовця, яка відображає елементи складної системи соціальних зв'язків і моральних цінностей армії і військового колективу - патріотизм, обов'язок, дисципліну, почуття власної гідності, відповідальність, мужність, відвагу. Зміст поняття «військова честь» складається з таких основних компонентів: раціонального, що визначає наявність системи знань про сутність, зміст військової честі, наявність цієї якості в себе й ступінь її сформованості; емоційного, пов'язаного із наявністю моральних почуттів, реальних заслуг військовослужбовця; зі здатністю оцінювати себе, із самоповагою; дієво-практичного, який визначає наявність у людини постійної здатності, вольової готовності гідно виконувати військовий обов'язок у будь-який час і в будь-яких умовах; звички і вміння поводитися відповідно до норм військової честі; здатність до самовдосконалення, вміння позбуватися недоліків [14, с. 74].

В Кодексі офіцера Збройних Сил України, який затверджений наказом Міністра оборони України № 412 від 31.12.1999 року честь відноситься до провідної ознаки поведінки українського офіцера. Він повинен вести спосіб життя як порядна людина, не вдаватися до несправедливих і протиправних дій, безкорисливо виконувати свої обов'язки на користь інтересам України та українського суспільства у воєнний та мирний час. Люди повинні довіряти офіцеру, вважаючи його чесною людиною [15].

Ураховуючи це, можна надати і характеристику честі та гідності як об'єктів кримінально-правової охорони. Вважаємо, що честь в цьому випадку, є суспільною оцінкою особи, яка базується на її вчинках, які відповідають загальновизнаним соціальним нормам. Гідність же є самооцінкою особи, яка відповідає прийнятим в суспільстві загальновизнаним нормам та правилам. Нами підтримується позиція В. Підгородинського, який зазначає, що честь людини є її позитивною суспільною оцінко, в гідність – позитивною самооцінкою особи [16, с. 93].

Кримінально-правовий захист честі та гідності військовослужбовців є необхідним і важливим. Останні виконують важливі професійні обов'язки по озброєному захисту держави та суспільства від озброєної агресії. Держава при цьому, повинна піклуватися не тільки про належний матеріальний стан, а і моральний стан військовослужбовців, який забезпечує належний їх суспільний статус. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначає, що остання є державною службою особливого характеру і полягає в професійній діяльності осіб в сфері оборони України, її незалежності та територіальної цілісності. В свою чергу, держава повинна надавати відповідні гарантії по захисту прав військовослужбовців на життя та здоров'я, честь та гідність.

Таким чином, професійна честь військовослужбовця як об'єкт кримінально-правої охорони є суспільною оцінкою його особистості, яка формується на підставі його суспільно корисних вчинків та дій, які вчиняються у межах здійснення професійної діяльності і які відповідають загальновизнаним нормам даного суспільства.

В свою чергу, професійна гідність військовослужбовця як об'єкт кримінально-правової охорони є самооцінкою особи як представника певної професійної спільноти, яка відповідає загальновизнаним нормам і правилам суспільства.

У змісті військової честі можна виділити три аспекти: етичний, соціокультурний та так званий «матеріальний». Перший (етичний) включає в себе усвідомлення військовослужбовцем своєї особистої гідності, що знаходить своє відображення в певних моральних нормах : мужність та стійкість, відданість своїй Батьківщині. Таке усвідомлення базується на відповідному ціннісно-світоглядному фундаменті. Соціокультурний аспект являє собою зовнішня суспільна оцінка вчинків військовослужбовця, його заслуг, що проявляється у авторитеті, славі, а також в їх культурному вираженні, яким є відповідна атрибутика. Матеріальний аспект знаходить свій прояв в належному матеріальному заохоченні військовослужбовців.

В березні 2022 року на фоні військової агресії росії проти нашої держави Кримінальний кодекс України був доповнений статтею 435-1. «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю». Дана норма передбачає відповідальність за образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Частина друга кримінально протиправними визнає виготовлення та поширення матеріалів, які містять образу честі і гідності, погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї.

Дана стаття розміщена в розділі XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)». Це дозволяє зробити висновок, що хоча і частково, честь та гідність військовослужбовців поставлена під охорону кримінального закону. Фахівці зазначають, що в цьому випадку, основним безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, які визначають встановлений порядок несення служби військовослужбовцями, а честь та гідність є додатковими безпосередніми об'єктами [17, с. 550]. Слід лише додати, що вони є обов'язковими безпосередніми об'єктами.

Важливість і доцільність криміналізації таких образ є важливим кроком в захисті професійних честі та гідності військовослужбовців. Разом з тим, на наш погляд, законодавцем допущена помилка, яка полягає в тому, що стаття 435-1 була включена в розділ XIX Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність, який має назву «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)». Але суб'єкт таких правопорушень є виключно спеціальним. У відповідності з ч. 1 ст. 401 КК України - це військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження останніми

військових зборів. А суб'єкт цього кримінального правопорушення є загальним, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Тому в подальшому, слід прийняти рішення щодо розміщення даної норми в іншому розділі Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність.

Таким чином, професійна честь та гідність військовослужбовців виступають окремими видами об'єктів кримінальних правопорушень. На користь позиції щодо криміналізації діянь проти честі та гідності особи наведемо ще один аргумент. А саме, ці діяння слід розглядати як прояви саме кримінального психічного насильства. Законодавець в частині 1 статті 435-1 КК України вказує на такі три конкретні прояви кримінального психічного насильства як образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна. Проведений нами аналіз судової практики про дане кримінальне правопорушення доводить, що майже у ста відсотках образа і вказані в законі погрози вчиняються злочинцями одночасно.

Таким чином, в даній нормі законодавець наводить найпоширеніші види кримінального психічного насильства як способу вчинення суспільно небезпечного діяння. Останнє в свою чергу, є умисним, суспільно небезпечним, протиправним впливом на психіку іншої особи, який характеризується ворожою, інструментальною або негативистською мотивацією і здійснюється інформаційною дією чи (та) бездіяльністю або позаінформаційним шляхом всупереч чи поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй психічну та (або) фізичну шкоду. Такий підхід дозволить виключити сумніви в «надмірній» криміналізації діянь проти військової честі та гідності і дозволить належним чином захистити ці найвищі соціальні цінності.

Поряд з кримінально-правовим захистом військової честі та гідності держава повинна всебічно піклуватися за формування цих цінностей в суспільстві і військовій спільноті. В цій діяльності слід ураховувати історичний досвід. В історії уявлень про військову честь можна виділити європейський підхід і східний (японський).

Загальними для цих двох підходів є : внутрішня ієрархічність; усвідомлення свого обов'язку служити Батьківщині; наявність релігійно-світоглядного підґрунтя вчинків; вірність; відданість; бажання бути кращим. Відмінностями є : для європейців – важливість зовнішньої сторони військової честі (атрибутика, ритуали); схильність до індивідуалізму; для японців – велике значення внутрішньої складової честі; відсутність концепції священної війни або війни за віру; відсутність пріоритету силового вирішення конфліктів; повага до держави.

Вважаємо українське суспільство повинно взяти все найкраще, що мають кожен з цих підходів. Військовій честі та гідності повинна бути повернута її значущість для формування і функціонування сучасних Збройних Сил України.

Таким чином, можна дійти до наступних висновків :

- діюче законодавство про кримінальну відповідальність нашої країни не містить в собі норм, які б захищали честь та гідність особи, хоча містить в собі розділ Особливої частини, в якому вказуються ці соціальні цінності;

- включення норми, яка передбачена ст. 435 -1 КК України поставило під кримінально-правову охорону професійну честь та гідність військовослужбовців;

- професійна честь військовослужбовця як об'єкт кримінально-правової охорони є суспільною оцінкою його особистості, яка формується на підставі його суспільно корисних вчинків та дій, які вчиняються у межах здійснення професійної діяльності і які відповідають загальновизнаним нормам даного суспільства;

- професійна гідність військовослужбовця як об'єкт кримінально-правової охорони є самооцінкою особи як представника певної професійної спільноти, яка відповідає загальновизнаним нормам і правилам суспільства.

- образу як спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння в ст. 435-1 КК України слід розглядати як прояв кримінального психічного насильства;

- для ефективного застосування ст. 435-1 КК України вона повинна бути змінена і вдосконалена;

- вважаємо за необхідне криміналізувати діяння, які посягають на честь та гідність особи але з урахуванням сучасних умов існування українського суспільства;

- військові честь та гідність повинні бути покладені в основу формування сучасних Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни : кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
2. Беккаріа Ч. Про злочини та кари : монографія. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/CHezare_Bekkaria_2004.pdf (дата звернення 30.01.2025).
3. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/v_001700-09 (дата звернення: 01.02.2025).
4. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 428 с.
5. Грищук О. Філософія людської гідності у праві. *Право України*. 2018. № 9. С. 14-28.
6. Грищук В. Соціальна обумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини в Україні. *Право України*. 2018. № 9. С. 98-108.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
8. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ : Ваіте, 2020. 560 с.
9. Серьогін С. М., Сорокіна Н. Г. Поняття «честь», «гідність» у контексті професіоналізації публічної служби. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 8 (34). С. 57-64.
10. Костащук О. І. Виховання професійної честі майбутніх учителів у процесі навчання. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. С. 120-126.
11. Левицький М. О. Право військовослужбовців на честь та гідність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2019. № 42. Том 1. С. 82-86. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.18
12. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Право, 2018. 328 с.
13. Рибалко В. В. Аксіологічні основи психологічної культури особистості: навчально-методичний посібник Київ: АПН України; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих; Інститут обдарованої дитини, 2009. 228 с.
14. Ісаєнко Т. К. Честь як духовна інтегральна якість особистості військовослужбовця. *Військова освіта: Збірник наукових праць*. 2006. № 2 (18). Київ: Науково-методичний центр військової освіти Міністерства оборони України. С. 72-81.
15. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». *Відомості Верховної Ради України*. 1992, № 27, ст. 385.
16. Підгородинський В. Честь та гідність особи як об'єкти правової охорони в сучасній кримінально-правовій політиці : до постановки проблеми. *Вісник прокуратури*. 2009. № 10. С. 92-97.
17. Шеін Д. С., Бондаренко О. С. Образа честі і гідності військовослужбовця як військове кримінальне правопорушення. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Суми. 19-20 травня 2022 р.). Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 547-551.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2025 Переглянуто 14.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 15.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

O. M. KHRAMTSOV
Doctor of law, professor
Professor of the Department of Criminal Law
E-mail: akhramtsov@karazin.ua ORCID: http://orcid.org/0000-0003-0137-2626
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Maidan Svobody, 4

MILITARY HONOR AND DIGNITY AS OBJECTS FOR CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION

ANNOTATION. The honor and dignity of military personnel are under criminal law protection starting from March 2022. Exactly at that time the norm provided for in Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine, which recognized as a criminal offense the insult to honor and dignity, the threat of murder, violence or destruction or damage to property of a military personnel, was included into the legislation on criminal responsibility. In this norm, military honor and dignity are considered as a type of professional honor and dignity. Therefore, it is relevant and necessary to provide their characteristics as objects of criminal law protection.

The article considers the main scientific approaches to the definition of the honor and dignity of a person in general and the professional honor and dignity of a military personnel as objects of criminal law protection. Their content and features are analyzed. The fact is stated that the honor and dignity of a person, unlike the honor and dignity of a military personnel, are not protected by criminal law means. The author's definition of the concepts of military honor and dignity as objects of criminal law protection is given. It is emphasized that insult mentioned in Art. 435-1 of the Criminal Code of Ukraine should be considered as a manifestation of criminal mental violence along with threats.

Criminalization of insults and threats to a military personnel is the first and important step in criminal law to ensure the protection of professional honor and dignity of servicemen. The next step should be the criminalization of acts against the honor and dignity of any person, but taking into account the modern conditions of existence of Ukrainian

society. Constitutional provisions that honor and dignity of a person are the highest social values in our country should be reflected in the legislation on criminal responsibility.

KEYWORDS: *criminal offense, criminal responsibility, honor and dignity, insult, military personnel, object of criminal offense, serviceman, threat of destruction of property, threat of violence, violence.*

REFERENCES

1. Yu. V. Orlov (2023). Crime and Counteraction to It in Wartime: Criminal-Legal and Criminological Dimensions: Monograph. Kharkiv: Pravo, 252 p.(in Ukrainian)

2. Bekkaria Ch. About crimes and punishments: monograph. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/CHezare_Bekkaria_2004.pdf (access date 01/30/2025). (in Ukrainian)

3. Conserning judicial practice in cases of protection of the dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of an individual and legal entity: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated February 27, 2009 No. 1. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/v_001700-09 (access date: 02/01/2025). (in Ukrainian)

4. O. V. Hryshchuk. (2007). Human dignity in law: philosophical problems: monograph. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 428 p. (in Ukrainian)

5. O. Hryshchuk. (2018). Philosophy of human dignity in law. *Law of Ukraine*. No. 9. P. 14-28. (in Ukrainian)

6. V. Hryshchuk. (2018). Social conditionality of criminal-legal protection and defense of human dignity in Ukraine. *Law of Ukraine.* No. 9. Pp. 98-108. (in Ukrainian)

7. Scientific and practical commentary on the Criminal Code / edited by M. I. Melnyk, M. I. Khavronyuk. Kyiv: Publishing House "Dakor", 2019. 1384 p. (in Ukrainian)

8. A. V. Andrushko. (2020). Theoretical and applied grounds of preventing and combating crimes against the will, honor and dignity of a person: monograph. Kyiv: Vaite. 560 p. (in Ukrainian)

9. S. M. Seryogin, N. G. Sorokina. (2016). The concept of "honor", "dignity" in the context of professionalization of public service. *Aspects of public administration*. No. 8 (34). Pp. 57-64. (in Ukrainian)

10. O. I. Kostashchuk. (2015). Breeding of professional honor of future teachers in the process of education. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies* . Pp. 120-126. (in Ukrainian)

11. M. O. Levytskyi. (2019). The right of military personnel to honor and dignity. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence.* No. 42. Vol. 1. Pp. 82-86. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.18 (in Ukrainian)

12. Kharitonov S. O. (2018). Criminal responsibility for military crimes under the criminal law of Ukraine: monograph. Law, 328 p. (in Ukrainian)

13. V. V. Rybalko. (2009). Axiological foundations of psychological culture of personality: teaching and methodical manual Kyiv: APS of Ukraine; Institute of Pedagogical Education and Adult Education; Institute of Gifted Child, 228 p. (in Ukrainian)

14. T. K. Isayenko. (2006). Honor as a spiritual integral quality of a serviceman's personality. *Military education: Collection of scientific papers*. No. 2 (18). Kyiv: Scientific and methodological center of military education of the Ministry of Defense of Ukraine. P. 72-81. (in Ukrainian)

15. Law of Ukraine "On Military Duty and Military Service". *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1992, No. 27, art. 385. (in Ukrainian)

16. V. Pidgorodynskyi. (2009). Honor and dignity of the person as objects of legal protection in modern criminal law policy: to the formulation of the problem. *Bulletin of the Prosecutor's Office*. No. 10. pp. 92-97. (in Ukrainian)

17. D. S. Shein, O. S. Bondarenko. (2022). Insult to the honor and dignity of a serviceman as a military criminal offense. *Reforming the legal system in the context of European integration processes: materials of the VI International Scientific and Practical Conference* (Sumy. May 19-20, 2022). Sumy: Sumy State University. Pp. 547-551. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 09.09.2025 — The article was revised 14.10.2025
The article is recommended for printing 15.11.2025 — This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-24
УДК 343.35

ПАШИНСЬКИЙ А. П.
доктор філософії, асистент кафедри міжнародного приватного права
адвокат, партнер АО «ЮФ «Василь Кісіль і Партнери»
E-mail: tolikiir@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7377-200X
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, 04119, вул. Юрія Іллєнка, 36/1

ВАСИЛЬЄВ М. Ю.
студент другого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
юрист АО «ЮФ «Василь Кісіль і Партнери»
E-mail: myuvasyliev@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4015-0386
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, 01033, вул. Володимирська, 60

ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ

АНОТАЦІЯ. У цій статті досліджуються ключові тенденції правозастосовної практики судів та антикорупційних органів за ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення», що набрала чинності у 2019 році. Попри значний інтерес юридичної спільноти і громадянського суспільства до питань незаконного збагачення, у вітчизняній науці наразі відсутні системні наукові дослідження щодо застосування положень ст. 3685 КК України на практиці. Проведення всебічного наукового аналізу відповідних тенденцій правозастосовної практики є вкрай важливим, адже у корупційних правопорушеннях саме практика відіграє ключову роль у виробленні підходів до оцінки доказів та розуміння складу злочину.

За результатами дослідження у статті виокремлено шість ключових тенденцій правозастосовної практики за ст. 3685 КК України: 1) первинне виявлення ознак незаконного збагачення як правило здійснюється НАЗК; 2) антикорупційні органи ототожнюють поняття «законні доходи» та «оподатковані доходи» під час кваліфікації незаконного збагачення; 3) оформлення активів на третіх осіб не захищає від обвинувачень у незаконному збагаченні; 4) наразі відсутня практика, де предметом незаконного збагачення виступали б «нетипові» категорії активів (обсяг зменшення фінансових зобов'язань, безкоштовні послуги тощо); 5) під час правової кваліфікації ст. 3685 КК України часто поєднується з ст. 3662 КК України «Декларування недостовірної інформації» та ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання майна), одержаного злочинним шляхом»; 6) усталена судова практика за ст. 3685 КК України поки що не сформована.

У висновках зазначається, що правозастосовна практика за ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення» досі перебуває на етапі становлення. Попри наявність суспільного запиту і значну активність антикорупційних органів у цій сфері, станом на жовтень 2025 року наявно лише два вироки ВАКС за ст. 3685 КК України – при цьому обидва з них на основі угод про визнання винуватості. Відсутність усталеної судової практики поки що не дозволяє зробити однозначний висновок про те, які саме докази суди вважатимуть належними, допустимими і достатніми для доведення вини особи у вчиненні злочину незаконного збагачення поза розумним сумнівом у кримінальному процесі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *незаконне збагачення, необґрунтовані активи, Вищий антикорупційний суд (ВАКС), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), запобігання корупції, корупція*.

Як цитувати: Пашинський А. П., Васильєв М. Ю. Тенденції правозастосовної практики у справах про незаконне збагачення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 217-226. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-24

In cites: A. P. Pashynskyi, M. YU. Vasyliev (2025). Trends in law enforcement practice regarding illicit enrichment cases. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 217-226. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-24 (in Ukrainian)

© Пашинський А. П., Васильєв М. Ю 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Постановка проблеми. У 2009 році в Україні було запроваджено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Вже з перших років існування це кримінальне правопорушення зіштовхнулось з великою кількістю викликів: критикою з боку вітчизняних та іноземних фахівців, тривалим періодом незастосування, численними змінами до формулювання складу злочину, і навіть – визнанням відповідної статті неконституційною. Як результат, у 2019 році у Кримінальному кодексі України (далі – «КК України») з'явилась принципово нова редакція ст. 3685 «Незаконне збагачення», яка з незначними змінами продовжує діяти і сьогодні.

Ключову роль у виробленні підходів до розуміння складу злочину та оцінки доказів у корупційних правопорушеннях відіграє правозастосовна практика. Починаючи з 2019 року, практика антикорупційних органів та судів щодо застосування ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення» перебуває на стадії формування. Втім, попри широкий інтерес юридичної спільноти і громадянського суспільства до злочину незаконного збагачення, у вітчизняній науці наразі відсутні системні наукові дослідження про застосування положень ст. 3685 КК України на практиці. З огляду на це, існує нагальна потреба у всебічному науковому аналізі тенденцій правозастосовної практики за ст. 3685 КК України для подальшого використання здобутих результатів у юридичній, науковій та законотворчій роботі.

Стан наукового дослідження теми. Питання юридичної природи і складу злочину незаконного збагачення в Україні досліджували вітчизняні науковці Драган О.В., Безгинський Б.Г., Наумова А.О., Стратонов В.М., Штангрет М.Й., Броневицька О.М., Граб А.В., Панаід І.В. та інші. Так, Штангрет М.Й. і Броневицька О.М. надавали загальну правову характеристику злочину незаконного збагачення в Україні [25]. Безгинський Б.Г. зосереджував свої наукові дослідження на вивченні об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення незаконного збагачення згідно з КК України [1]. Драган О.В. аналізувала окремі питання застосування кримінально-правових норм щодо незаконного збагачення [9]. Панаід І.В. у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтував теоретичні засади кримінальної відповідальності за незаконного збагачення, а також описав деякі проблеми юридичної кваліфікації цього злочину [22]. Граб А.В. у своїх статтях приділяв увагу питанням відповідальності за незаконне збагачення після припинення виконання особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, покладених на них обов'язків [5]. Окремі питання правової кваліфікації злочину незаконного збагачення також досліджували антикорупційні громадські організації та практикуючі адвокати [6; 11; 12].

Аналіз вищенаведених досліджень свідчить про наявність інтересу до проблематики незаконного збагачення в Україні. Попри це, у вітчизняній юридичній науці наразі відсутнє комплексне наукове дослідження щодо тенденцій правозастосовної практики за ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення» з моменту її прийняття у 2019 році.

Метою статті є науковий аналіз ключових тенденцій правозастосовної практики судів і антикорупційних органів за ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення» у 2019-2025 рр.

Основні результати дослідження. Стаття 3685 КК України «Незаконне збагачення» набрала чинності 28.11.2019. За винятком точкових змін щодо порогів кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у червні 2025 року, первинна редакція даної статті залишається незмінною по сьогоднішній день.

Діюча ст. 3685 КК України передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі строком від 5 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю строком до 3 років за набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на 3 000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи [13]. Стаття також має об'ємну примітку, в якій розкриваються поняття «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», «набуття активів», «активи» і «законні доходи». Загалом, кримінальна відповідальність за ст. 3685 КК України настає у разі, якщо сторона обвинувачення поза розумним сумнівом довела, що вартість активів, набутих публічним службовцем (або іншою особою, якщо таке набуття було здійснено за дорученням службовця або службовець може ними фактично розпоряджатись), перевищує його законні доходи і заощадження на суму понад 9 084 000 грн (у 2025 році). Враховуючи дату набрання чинності ст. 3685 КК України, для цілей кваліфікації незаконного збагачення враховуються лише активи, набуті після 28.11.2019.

Згідно з ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України (далі – «КПК Украї-

ни») злочин незаконного збагачення потрапляє під загальну підслідність Національної поліції України (далі – «НПУ») [14]. Водночас у певних випадках кримінальні провадження за ст. 3685 КК України можуть бути підслідними Державному бюро розслідувань (далі – «ДБР») або Національному антикорупційному бюро України (далі – «НАБУ»). Для прикладу, якщо злочин незаконного збагачення вчинив співробітник правоохоронного органу, така справа у більшості випадків буде підслідна ДБР; якщо ж ознаки незаконного збагачення були виявлені у народного депутата України, досудове розслідування проводять детективи НАБУ.

Кримінальні справи за ст. 3685 КК України підсудні місцевим загальним судам. Водночас відповідно до ч. 1 ст. 331 КПК справа про незаконне збагачення може буде підсудна Вищому антикорупційному суду (далі – «ВАКС»), якщо згідно з правилами підслідності досудове розслідування у ній мають вести детективи НАБУ.

За результатами аналізу практики вищезгаданих антикорупційних органів та судів щодо застосування ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення» у період 2019-2025 рр. можна виокремити наступні ключові тенденції.

1. Первинне виявлення ознак незаконного збагачення як правило здійснюється НАЗК

Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – «НАЗК») є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики [23]. Хоча НАЗК не є правоохоронним органом і не здійснює досудове розслідування у кримінальних провадженнях, воно наділено широким колом повноважень щодо фінансового контролю над суб'єктами е-декларування.

Основними заходами фінансового контролю в інструментарії НАЗК є повні перевірки декларацій та моніторинг способу життя суб'єктів декларування. Підставою для початку таких контролюючих заходів може стати високий ризик-рейтинг декларації, журналістське розслідування, звернення викривача або ж власна ініціатива НАЗК. Як показує практика, зазвичай саме в ході цих заходів НАЗК вперше фіксує ознаки незаконного збагачення і формує первинну доказову базу. Це є цілком природнім, адже перевірка наявності ознак незаконного збагачення і необґрунтованих активів є складовою обох вищезгаданих моніторингових процедур.

У разі виявлення можливих ознак злочину за ст. 3685 КК України в рамках повної перевірки або моніторингу способу життя, НАЗК направляє обґрунтований висновок до уповноваженого правоохоронного органу згідно з правилами підслідності. Саме цей висновок НАЗК і стає підставою для реєстрації кримінального провадження за ст. 3685 КК України. При цьому варто зауважити, що отримання обґрунтованого висновку НАЗК не є обов'язковою попередньою умовою для початку кримінального провадження за ст. 3685 КК України. У випадку самостійного виявлення ознак незаконного збагачення правоохоронні органи мають право розпочати досудове розслідування за ст. 3685 КК України без висновку НАЗК щодо цього питання. Втім, як показують результати нашого дослідження, всі згадані в публічних джерелах кримінальні провадження за ст. 368^5 КК України були ініційованими саме на підставі інформації від НАЗК. Це свідчить про те, що правоохоронні органи (НАБУ, ДБР, НПУ) вважають первинне виявлення ознак незаконного збагачення саме роботою НАЗК. Показовим прикладом тут є справа ексначальника Головного управління внутрішньої безпеки СБУ, що розпочалась у 2024 році. Хоча у цій справі факти можливого незаконного збагачення спершу помітило ДБР, слідчі органи ДБР не ініціювали кримінальне провадження самостійно, а натомість направили лист на адресу НАЗК для перевірки цих фактів у рамках процедури моніторингу способу життя [16].

2. Антикорупційні органи ототожнюють поняття «законні доходи» і «оподатковані доходи» під час кваліфікації незаконного збагачення

Для виявлення ознак незаконного збагачення за ст. 3685 КК України антикорупційні органи порівнюють вартість активів, набутих після 28.11.2019, зі «законними доходами» публічного службовця та членів його сім'ї (якщо останні мають відношення до набуття відповідних активів).

Згідно з приміткою до ст. 3685 КК України під «законними доходами» розуміються «доходи, правомірно отримані особою із законних джерел». Втім, на практиці НАЗК та органи досудового розслідування використовують звужене тлумачення поняття «законні доходи» та фактично ототожнюють його з поняттям «оподатковані доходи». Так, якщо з певного цілком законно здобутого доходу (наприклад, оплата за договором оренди квартири) особа не сплатила податки, а інформація про такий дохід відсутня у реєстрі Державної податкової служби (далі – «ДПС»), антикорупційні органи не вважатимуть такий дохід «за-

конним» у розумінні ст. 3685 КК України. Більше того – НАЗК і правоохоронні органи не вважатимуть неоподаткований дохід «законним» навіть у випадках, коли такий дохід було зароблено третьою особою без сплати податків і в подальшому передано публічному службовцю на підставі договору позики чи дарування. Для прикладу, якщо батьки посадовця протягом тривалого часу займались підприємницькою діяльністю без належної сплати податків, і потім на ці гроші придбали сину квартиру після 28.11.2019, – НАЗК і органи досудового розслідування не будуть вважати цю квартиру такою, що придбана за «законні доходи».

Наведений підхід антикорупційних органів щодо ототожнення законних і оподаткованих доходів простежується у численних практичних кейсах. Наприклад, під час проведення повної перевірки декларації працівника Державної фіскальної служби у НАЗК з'явились сумніви щодо джерел походження коштів на придбання нерухомого майна, яким фактично користувався суб'єкт декларування і його дружина [18]. Декларант пояснив, що це нерухоме майно було придбано за кошти у розмірі понад 20 млн грн, подаровані його 88-річним дідусем. Сам дідусь підтвердив ці обставини та повідомив НАЗК, що подаровані кошти були акумульовані протягом тривалого часу за рахунок доходів від заробітної плати, продажу нерухомого і рухомого майна, колекції старовинних монет, ікон та дорогоцінних металів. Разом з тим, у ході перевірки НАЗК виявило, що згідно з даними ДПС та Пенсійного фонду України дідусь у період 1998-2021 рр. мав лише 549 221 грн офіційних доходів [7]. Як наслідок, НАЗК не визнало подарунок дідуся «законним доходом», склало обґрунтований висновок щодо наявності у працівника Державної фіскальної служби ознак злочину за ст. 368^5 КК України і направило матеріали до ДБР. Аналогічна методика оцінки законності доходів особи і членів його сім'ї також простежується в інших справах [10; 17; 18].

Прирівнювання понять «законні доходи» і «оподатковані доходи» для цілей кваліфікації незаконного збагачення є спірним з юридичної точки зору. Хоча несплата податків з певного доходу дійсно може свідчити про порушення податкового законодавства, це не обов'язково свідчить про корупційний чи інший незаконний спосіб набуття такого доходу. Для прикладу, якщо батько публічного службовця протягом кількох років здавав у найм власну квартиру за договором оренди без сплати податків і потім подарував ці кошти сину, такі доходи навряд чи можуть вважатись «незаконними» з точки зору цивільного законодавства – навіть попри порушення вимог Податкового кодексу України щодо їх оподаткування. Втім, наразі зарано констатувати, що запропонована НАЗК і органами досудового розслідування методика ототожнення «законних» і «оподаткованих» доходів для цілей кваліфікації злочину незаконного збагачення є повністю акцептованою на рівні судів. Враховуючи незначну кількість вироків за ст. 368^5 КК України, формування усталеної судової практики у цьому питанні ще попереду.

3. Оформлення активів на третіх осіб не захищає від обвинувачень у незаконному збагаченні

Згідно з п. 2 примітки до ст. 3685 КК України під «набуттям активів» розуміються не лише випадки набуття активів у власність публічним службовцем, а й набуття їх у власність іншою фізичною чи юридичною особою – якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням публічного службовця, або що такий службовець може прямо чи опосередковано вчиняти щодо активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Як показує практика, на етапі перевірок НАЗК та в рамках подальших досудових розслідувань значна увага дійсно приділяється активам, що юридично оформлені на третіх осіб, але фактично можуть бути пов'язані з публічним службовцем. Для прикладу, якщо посадовець брав безпосередню участь у придбанні активу і в подальшому постійно користується ним, а номінальний власник цього активу не мав законних доходів на його придбання і взагалі не користується активом – антикорупційні органи з високою долею ймовірності встановлять зв'язок такого активу з посадовцем для цілей кваліфікації ознак незаконного збагачення.

Показовим прикладом тут може слугувати справа колишнього начальника Бучанського районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – «ТЦК»). У рамках моніторингу способу життя НАЗК виявило, що у 2022-2024 рр. начальник ТЦК і його близькі особи набули низку об'єктів нерухомого майна, транспортних засобів та інших активів. Національне агентство з'ясувало, що вартість набутих активів розходилась із законними доходами на суму понад 21 млн грн. При цьому НАЗК включило майно тещі і мами начальника ТЦК до загальної вартості майна, оскільки встановило факт набуття такого майна за дорученням начальника ТЦК. Зокрема, низка об'єктів придбавались начальни-

ком ТЦК або його дружиною на ім'я родичів за довіреністю в умовах відсутності цих родичів на території України, а також відсутності у них фінансової спроможності на придбання такого майна. Наразі досудове розслідування у даній справі завершено, обвинувальний акт передано до суду [15]. Другим прикладом може слугувати кейс щодо співробітника правоохоронного органу на Дніпропетровщині. Під час моніторингу способу життя НАЗК встановило, що посадовець за власні кошти фактично розпочав будівництво на земельній ділянці, яка юридично належала його тещі. Він також зареєстрував автомобіль Porsche на ім'я тестя. При цьому коштів на придбання таких активів ані у посадовця, ані у його родичів не було. За результатами моніторингу способу життя НАЗК встановило ознаки незаконного збагачення на суму понад 14 млн грн. Обвинувальний акт у цій справі вже скеровано до суду [19].

4. Наразі відсутня практика щодо нетипових категорій активів

Досвід останніх років показує, антикорупційні органи під час кваліфікації незаконного збагачення успішно виявляють типові категорії активів: нерухомість, транспортні засоби, грошові кошти у готівковій і безготівковій формі. У той же час, згідно з приміткою до ст. 3685 КК України предметом незаконного збагачення можуть бути й інші «нетипові» види активів: майнові права, нематеріальні активи, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, роботи чи послуги на користь посадової особи. Аналіз публічних джерел свідчить, що у практиці антикорупційних органів за 2019-2025 рр. ще не зустрічались випадки кваліфікації злочину незаконного збагачення на підставі наведених вище нетипових категорій активів. Така тенденція може бути пов'язана з складністю виявлення подібних об'єктів та доведення їх зв'язку з публічним службовцем поза розумним сумнівом. Втім, з розвитком юридичного інструментарію та практичного досвіду НАЗК, НАБУ, ДБР і НПУ ця ситуація може змінитись у майбутньому.

5. Під час правової кваліфікації ст. 3685 КК України часто поєднується з іншими кримінальними правопорушеннями

Під час кримінально-правової кваліфікації діянь фігурантів НАЗК і органи досудового розслідування часто поєднують ст. 368^5 КК України «Незаконне збагачення» з іншими кримінальними правопорушеннями.

Найчастіше незаконне збагачення поєднується із ст. 3662 КК України «Декларування недостовірної інформації». Це обумовлено тим, що для приховання фактів незаконного збагачення особи можуть спотворювати відомості у своїх деклараціях: приховувати нерухоме майно, не декларувати членів сім'ї, свідомо завищувати суми своїх готівкових заощаджень з метою обґрунтування подальших витрат тощо. Для прикладу, під час повної перевірки декларації депутата Обухівської міської ради НАЗК досліджувало можливість посадової особи накопичити задекларовані нею готівкові заощадження у розмірі 500 000 USD і 300 000 EUR. Депутат не змогла довести законність походження цих коштів, і тому Національне агентство зарахувало їх еквівалент у гривні до недостовірних відомостей. У довідці про повну перевірку НАЗК вказало, що зазначення цих готівкових активів у декларації «свідчить про вчинення суб'єктом декларування дій, які направлені на спробу надання вказаним коштам вигляду їх законності» [8]. За результатами перевірки НАЗК встановило наявність у декларації недостовірних відомостей на суму 32,2 млн грн та ознак незаконного збагачення на суму 16,8 млн грн. Ці дані були направлені правоохоронним органам для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст. 368^5 і ст. 3662 КК України.

Другим поширеним випадком є одночасне поєднання ст. 368^5 КК України «Незаконне збагачення» та ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом».

Прикладом тут може слугувати справа голови Хмельницької МСЕК і депутатки Хмельницької обласної ради, досудове розслідування в якій було завершено НАБУ в жовтні 2025 року. За версією слідства, обвинувачена у 2020-2024 рр. незаконно збагатилась на суму близько 160 млн грн. Частину коштів вона легалізувала через фіктивний продаж нерухомості, після чого за сприяння чоловіка вивезла кошти за кордон і розмістила на рахунках у закордонних банках. Дії обвинуваченої були кваліфіковані за ч. 2 ст. 3662, ст. 3685 і ч. 2 ст. 209 КК України [21].

6. Усталена судова практика за ст. 368^5 КК України ще не сформована

За результатами аналізу публічних джерел станом на жовтень 2025 року було виявлено два вироки за ст. 3685 КК України, а також 30 триваючих кримінальних проваджень на різних стадіях.

Хоча деякі з цих кримінальних проваджень вже перебувають на етапі судового розгляду, рішення по суті в них ще не винесено. З огляду на це, в контексті аналізу судової практики за ст. 3685 КК України слід зосередитись

на двох наявних вироках, обидва з яких уже набрали законної сили.

Перший вирок за ст. 3685 КК України було винесено ВАКС 29.05.2024 у справі №991/3773/24 [4]. Обвинуваченим у цій справі виступав заступник директора Поліського лісового офісу ДП «Ліси України» і депутат Рівненської обласної ради. У ході досудового розслідування в 2023 році слідчі ДБР провели обшук за місцем проживання обвинуваченого та вилучили готівкові кошти в різних валютах на суму, еквівалентну 108,9 млн грн. Походження цих коштів обвинувачений пояснити не зміг. Також ДБР встановило, що розмір офіційних доходів обвинуваченого і його дружини за період 1999-2023 рр. становив лише 10,5 млн грн. Таким чином, різниця між вартістю набутих активів і сумою законних доходів склала 98,4 млн грн. До початку судового розгляду по суті обвинувачений уклав з прокурором угоду про визнання винуватості, згідно з якою йому призначили покарання у вигляді 5 років позбавлення волі та одночасно звільнили від відбування покарання з іспитовим строком у 3 роки. Вироком ВАКС цю угоду про визнання винуватості було затверджено як таку, що відповідає вимогам закону та інтересам суспільства. Предмет незаконного збагачення у розмірі 98,4 млн грн стягнули в дохід держави в порядку спеціальної конфіскації.

Другий вирок за ст. 3685 КК України було винесено ВАКС 21.03.2025 у справі №991/1572/25 [3]. Текст цього вироку наразі відсутній у відкритому доступі на підставі ст. 7 Закону України «Про доступ до судових рішень». Як відомо з публічних джерел, обвинуваченими у цій справі виступали народний депутат України IX скликання та її чоловік. За даними слідства народний депутат у 2021-2022 рр. набула у власність активи, що на більш ніж 20 млн грн перевищують її офіційні доходи та заощадження.

У подальшому вона передала ці кошти в позику своєму чоловіку, який придбав на них домоволодіння в Одеській області для спільного проживання подружжя. Дії народного депутата були кваліфіковані за ст. 3685 КК і ч. 2 ст. 3662 КК України, а дії її чоловіка – за ч. 2 ст. 209 і ч. 2 ст. 3662 КК України. У ході судового розгляду ВАКС затвердив угоду про визнання винуватості, згідно з якою народний депутат та її чоловік беззастережно визнали свою вину. У вигляді покарання засудженим призначили 5 років позбавлення волі (зі звільненням від відбування покарання та іспитовим строком 2 роки), штрафи і позбавлення права обіймати посади на 2 роки. До предмету незаконного збагачення у розмірі 20 млн грн застосували спеціальну конфіскацію [2].

Як видно з вищенаведеного аналізу, судова практика за ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення» наразі є вкрай обмеженою. Так, за 6 років існування ст. 3685 КК України на її підставі було винесено лише два вироки. Більше того, в обох випадках вироки були винесені не за результатами повного судового розгляду, а в результаті укладення угод про визнання винуватості. Тобто, станом на сьогодні в принципі відсутні судові справи ст. 3685 КК України, в яких вину особи було б доведено поза розумним сумнівом на основі повного і всебічного дослідження доказів у рамках змагальної процедури судового розгляду по суті. Тому наразі відсутнє чітке уявлення з приводу того, які докази з точки зору суду будуть вважатись належними, допустимими і достатніми для доведення вини особи у незаконному збагаченні в рамках кримінального процесу. Це означає, що окремим усталеним на етапі досудового розслідування підходам на кшталт ототожнення «законних» і «оподаткованих доходів» ще належить пройти випробування в судах.

Варто зауважити, що судова практика значно активніше розвивається у сфері цивільної конфіскації – тобто у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у порядку ст. 290-292 Цивільного процесуального кодексу України. Хоча ця процедура теж з'явилась у 2019 році та за своєю сутністю схожа на незаконне збагачення, вона має менші пороги відповідальності (від 1 505 250 до 9 084 000 грн у 2025 році), нижчий стандарт доказування («баланс ймовірностей» замість «поза розумним сумнівом») та реалізується швидше за свій кримінальний аналог. Завдяки цьому, процедура цивільної конфіскації в Україні нині демонструє значно більшу результативність: з листопада 2019 по вересень 2025 року ВАКС вже ухвалив 28 рішень по суті в таких справах [24]. У той же час, слід застерегти учасників кримінального провадження від намагання поширити підходи судової практики у справах про цивільну конфіскацію на кримінальні справи про незаконне збагачення. Справи про цивільну конфіскацію слухаються на щодо особи (in personam), а щодо її майна (in rem) [6], та не мають наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Тому докази необґрунтованості активів, які в межах цивільного процесу сприймаються судом як «достатньо переконливі», можуть виявитись недостатніми для визнання вини

особи «поза розумним сумнівом» у кримінальному процесі.

Висновки. Отже, з 2019 року практика антикорупційних органів і судів щодо застосування ст. 3685 КК України «Незаконне збагачення» все ще перебуває на етапі становлення. Велику роль у напрацюванні підходів до розуміння складу і доказової бази для цього злочину відіграє НАЗК – адже станом на сьогодні 100% публічно відомих кримінальних проваджень за ст. 3685 КК України були розпочаті саме за результатами моніторингових заходів НАЗК. На основі матеріалів Національного агентства правоохоронні органи також формують власні підходи до розслідування злочину незаконного збагачення: ретельно досліджують активи третіх осіб, що можуть бути пов'язані з посадовцем; ототожнюють поняття «законні» і «обґрунтовані» доходи на етапі збору доказів; поєднують ст. 3685 КК України з правопорушеннями за ст. 3662 і ст. 209 КК України під час правової кваліфікації тощо. При цьому судова практика за ст. 3685 КК України залишається вкрай обмеженою – мова іде лише два вироки ВАКС, обидва з яких були винесені на основі угод про визнання винуватості без процедури повного судового розгляду. Відсутність усталеної судової практики у справах про незаконне збагачення поки що не дозволяє зробити однозначний висновок про те, які саме докази суди вважатимуть достатніми для доведення вини особи поза розумним сумнівом у кримінальному провадженні. Також актуальним залишається питання доцільності кримінального механізму незаконного збагачення на фоні існування швидкої процедури цивільної конфіскації з нижчим стандартом доказування, яка вже продемонструвала високу результативність. Враховуючи стрімкий розвиток практики антикорупційних органів, наступні кілька років стануть вирішальними для розуміння юридичної природи та реальної ефективності ст. 3685 КК України як інструменту запобігання корупції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Безгинський Б. Г. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення незаконного збагачення. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2021. Т. 21, вип. 1. С. 55–61. URL: https://doi.org/10.33270/04212101.55 (дата звернення: 16.10.2025).

2.ВАКС виніс вирок екснардепці Кормишкіній та її чоловіку у справі про незаконне збагачення. Радіо Свобода. 21.03.2025. URL: +https://www.radiosvoboda.org/a/news-kormyshkina-sud-cholovik-vyrok/33355211.html (дата звернення: 16.10.2025).

3.Вирок Вищого антикорупційного суду від 21.03.2025 у справі №991/1572/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126015768 (дата звернення: 16.10.2025).

4.Вирок Вищого антикорупційного суду від 29.05.2024 у справі №991/3773/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119385381 (дата звернення: 16.10.2025).

5.Граб А. В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення «колишніх функціонерів». Юридичний вісник. 2024. вип. 3. С. 87–100. URL: https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.11 (дата звернення: 16.10.2025).

6.Демчук П., Ткачук А. Як в Україні працює цивільна конфіскація?. Transparency International Ukraine. URL: https://ti-ukraine.org/research/yak-v-ukrayini-pratsyuye-tsyvilna-konfiskatsiya/ (дата звернення: 01.11.2025).

7.Довідка НАЗК №165/24 від 14.06.2024 про результати проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щорічної за 2021 рік, поданої Гавриленком Володимиром Валерійовичем, начальником УВБ ГУ ДФС у Київській області. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/MonitoringFullcheck/08/73/087384e33f7c73ea7b217b9854d489e30852d8a865d7feca7daa73630ab6deb71319075.pdf (дата звернення: 31.10.2025).

8.Довідка НАЗК №435/25 від 13.06.2025 про результати проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щорічної за 2023 рік, поданої Ільєнко Ларисою Олександрівною, депутатом Обухівської міської ради Київської області:. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/MonitoringFullcheck/d4/35/d435e4409cd828efcb8b7341ccbedf1209499b11b79e9731ef0d45cacdbd89c71745327.pdf (дата звернення: 22.10.2025).

9.Драган О. В. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Підприємництво, господарство і право. 2021. вип. 4. С. 222–226. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.34 (дата звернення: 22.10.2025). За матеріалами НАЗК, переданими ДБР 19 липня, сьогодні повідомлено про підозру одеському ексвоєнкому Борисову. Національне агентство з питань запобігання корупції. 22.07.2023. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/za-materialamy-nazk-peredanymy-dbr-19-lypnya-sogodni-povidomleno-pro-pidozru-odeskomu-eksvoyenkomu-borysovu/ (дата звернення: 22.10.2025).

11.Калітенко О. Декларація є. А чи буде відповідальність за порушення?. Transparency International Ukraine. 17.09.2025. URL: https://ti-ukraine.org/blogs/deklaratsiya-ye-a-chy-bude-vidpovidalnist-za-porushennya/ (дата звернення: 27.10.2025).

12.Кочеров М. Незаконне збагачення: історія питання. Юридична газета. 12.04.2021. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/nezakonne-zbagachennya-istoriya-pitannya.html (дата звернення: 22.10.2025).

13.Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001, № 2341-III : станом на 17.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 15.10.2025).

14.Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI : станом на 1 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 02.11.2025).

15.Моніторинг способу життя: СБУ та Офіс Генпрокурора скерували до суду обвинувальний акт стосовно воєнкома з Бучі щодо незаконного збагачення на понад 21 млн грн. Національне агентство з питань запобігання корупції. 20.06.2025. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/monitoryng-sposobu-zhyttya-sbu-ta-ofis-genprokurora-skeruvaly-do-sudu-obvynuvalnyy-akt-stosovno-voenkoma-z-buchi-schodo-nezakonnogo-zbagachennya-na-ponad-21-mln-grn/ (дата звернення: 17.10.2025).

16.НАЗК виявило необґрунтовані активи на майже 33 млн грн у колишнього високопосадовця СБУ. Національне агентство з питань запобігання корупції. 29.04.2024. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-neob-runtovani-aktyvy-na-mayzhe-33-mln-grn-u-kolyshnogo-vysokoposadovtsya-sbu/ (дата звернення: 22.10.2025).

17.НАЗК виявило ознаки корупційного кримінального правопорушення в діях депутата Київради. Національне агентство з питань запобігання корупції. 15.08.2023. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-oznaky-koruptsijnogo-kryminalnogo-pravoporushennya-v-diyah-deputata-kyyivrady/ (дата звернення: 17.10.2025).

18.НАЗК виявило ознаки незаконного збагачення та декларування недостовірних відомостей на понад 25 млн грн у колишнього столичного податківця (виправлено). Національне агентство з питань запобігання корупції. 20.06.2024. URL: https://nazk.gov.ua/uk/nazk-vyyavylo-oznaky-nezakonnogo-zbagachennya-ta-deklaruvannya-nedostovirnyh-vidomostey-na-ponad-25-mln-grn-u-stolychnogo-podatkivtsya/ (дата звернення: 17.10.2025).

19.Незаконне збагачення на понад 14 млн грн: за матеріалами НАЗК судитимуть правоохоронця з Дніпропетровщини. Національне агентство з питань запобігання корупції. 28.08.2024. URL: https://nazk.gov.ua/uk/nezakonne-zbagachennya-na-ponad-14-mln-grn-za-materialamy-nazk-sudytymut-pravoohorontsya-z-dnipropetrovschyny/ (дата звернення: 17.10.2025).

20.Незаконне збагачення нардепки на 20 млн грн: нова підозра. Національне антикорупційне бюро України. 23.01.2025. URL: https://nabu.gov.ua/news/nezakonne-zbagachennia-nardepky-na-20-mln-grn-nova-pidozra/ (дата звернення: 28.10.2025).

21.Незаконне збагачення, недекларування та легалізація коштів керівницею Хмельницької МСЕК: слідство завершено. Національне агентство з питань запобігання корупції URL: https://nabu.gov.ua/news/nezakonne-zbagachennia-nedeklaruvannia-ta-legalizatciia-koshtiv-kerivnytceiu-khmel-nytc-ko-msek-slidstvo-zaversheno/ (дата звернення: 02.11.2025).

22.Панаід І. В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України) : дис. … д-ра філософії в галузі права: 081 «Право». Харків, 2024. 223 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20336/1/d_panaid.pdf.p7s.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

23.Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 №1700-VII : станом на 12 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 02.11.2025).

24.Цивільна конфіскація: майже 60% рішень ВАКС грунтуються на матеріалах НАЗК. Національне агентство з питань запобігання корупції. 23.09.2025. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/tsyvilna-konfiskatsiya-mayzhe-60-rishen-vaks-runtuyutsya-na-materialah-nazk/ (дата звернення: 15.10.2025).

25.Штангрет М. Й., Броневицька О. М. Поняття та правова характеристика незаконного збагачення в Україні. Фінансова розвідка в Україні, Львів, Україна, 25 листоп. 2021. Львів, 2021. С. 149–152. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4149/1/25_11_2021.pdf#page=152 (дата звернення: 14.10.2025).

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу
Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Стаття надійшла до редакції 05.10.2025 Переглянуто 09.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 20.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

A. P. PASHYNSKYI
PhD, Assistant of the Department of Private International Law
Attorney-at-Law, Partner at Vasil Kisil & Partners Law Firm
E-mail: tolikiir@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7377-200X
Educational and Scientific Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, 04119, 36/1 Yuria Illienka Street

M. YU. VASYLIEV
Second-year Student of the Second (Master's) Level of Higher Education
Associate at Vasil Kisil & Partners Law Firm
E-mail: myuvasyliev@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4015-0386
Educational and Scientific Institute of Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, 01033, 60 Volodymyrska Street

TRENDS IN LAW ENFORCEMENT PRACTICE REGARDING ILLICIT ENRICHMENT CASES

ANNOTATION. This article examines key trends in law enforcement practice of courts and anticorruption institutions under Article 368^5 of the Criminal Code of Ukraine (“Illicit Enrichment”), which entered into force in 2019. Despite the significant interest of the legal community and civil society with regard to matters of illicit enrichment, Ukrainian legal science currently lacks systematic academic research on the practical application of Article 368^5 of the Criminal Code of Ukraine. Conducting a comprehensive scholarly analysis of the relevant enforcement trends is particularly important, as in corruption-related offenses judicial and investigative practice plays a decisive role in developing approaches to the assessment of evidence and understanding the elements of the crime.

Based on the results of the research, the article identifies six main trends in the law enforcement practice under Article 368[5] of the Criminal Code of Ukraine: 1) initial detection of illicit enrichment signs is usually performed by the National Agency on Corruption Prevention (NACP); 2) anti-corruption bodies tend to equate the notions of "lawful income" and "taxed income" when qualifying illicit enrichment; 3) registering assets in the name of third parties does not shield a person from illicit enrichment charges; 4) to date, there are no known cases in Ukraine where "atypical" categories of assets (e.g. reduction in financial liabilities or gratuitous services) have been traced as the object of illicit enrichment; 5) during legal qualification, Article 368[5] is often combined with Article 366[2] ("Declaring of false information") and Article 209 ("Legalization [Laundering] of Property Obtained by Criminal Means") of the Criminal Code of Ukraine; 6) consistent judicial practice under Article 368[5] of the Criminal Code of Ukraine has not yet been established.

The article concludes that law enforcement and judicial practice under Article 368[5] of the Criminal Code of Ukraine ("Illicit Enrichment") remains at the formative stage. Despite the evident public demand and active efforts of anti-corruption bodies, as of October 2025, only two judgments of the High Anti-Corruption Court (HACC) have been delivered under Article 368[5] of the Criminal Code, both based on plea agreements. The absence of consistent case law currently prevents drawing definitive conclusions as to which types of evidence courts will consider relevant, admissible, and sufficient to establish a person's guilt in committing the crime of illicit enrichment beyond a reasonable doubt in criminal proceedings.

KEYWORDS: illicit enrichment, unexplained assets, High Anti-Corruption Court (HACC), National Agency on Corruption Prevention (NACP), corruption prevention, corruption.

REFERENCES

1.Bezhynskyi, B. H. (2021). The objective element of the criminal offence of illicit enrichment. Journal of Law of the National Academy of Internal Affairs, 21(1), 55–61. Retrieved October 16, 2025, from https://doi.org/10.33270/04212101.55 (in Ukrainian)

2.HACC delivers verdict to ex-MP Kormyshkina and her husband in an illicit enrichment case. (2025, March 21). Radio Liberty (RFE/RL). Retrieved October 16, 2025, from https://www.radiosvoboda.org/a/news-kormyshkina-sud-cholovik-vyrok/33355211.html(in Ukrainian)

3.Judgment of the High Anti-Corruption Court of 21 March 2025 in Case No. 991/1572/25. Retrieved October 16, 2025, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/126015768(in Ukrainian)

4.Judgment of the High Anti-Corruption Court of 29 May 2024 in Case No. 991/3773/24. Retrieved October 16, 2025, from https://reyestr.court.gov.ua/Review/119385381(in Ukrainian)

5.Hrab, A. V. (2024). Criminal liability for illicit enrichment of "former functionaries". Legal Bulletin, (3), 87–100. Retrieved October 16, 2025, from https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.11(in Ukrainian)

6.Demchuk, P., & Tkachuk, A. (2025). How does civil confiscation work in Ukraine? Transparency International Ukraine. Retrieved November 1, 2025, from https://ti-ukraine.org/research/yak-v-ukrayini-pratsyuye-tsyvilna-konfiskatsiya/(in Ukrainian)

7.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2024, June 14). Certificate No. 165/24 on the results of a full verification of the 2021 annual asset declaration submitted by Volodymyr Havrylenko, Head of the Internal Security Department of the State Fiscal Service in Kyiv Region. Retrieved October 31, 2025, from https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wpcotent/uploads/MonitoringFullcheck/08/73/087384e33f7c73ea7b217b9854d489e30852d8a865d7feca7daa73630ab6deb71319075.pdf(in Ukrainian)

8.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2025, June 13). Certificate No. 435/25 on the results of a full verification of the 2023 annual asset declaration submitted by Larysa Ilienko, Deputy of the Obukhiv City Council of Kyiv Region. Retrieved October 22, 2025, from https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wpctent/uploads/MonitoringFullcheck/d4/35/d435e4409cd828efcb8b7341ccbedf1209499b11b79e9731ef0d45cacdbd89c71745327.pdf(in Ukrainian)

9.Drahan, O. V. (2021). On criminal liability for illicit enrichment. Entrepreneurship, Economy and Law, (4), 222–226. Retrieved October 22, 2025, from https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.34(in Ukrainian)

10.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2023, July 22). Following NACP materials submitted to the SBI on July 19, a suspicion was announced to former Odesa military commissar Borysov. Retrieved October 22, 2025, from https://nazk.gov.ua/uk/novyny/za-materialamy-nazk-peredanymy-dbr-19-lypnya-sogodni-povidomleno-pro-pidozru-odeskomu-eksvoyenkomu-borysovu/(in Ukrainian).

11.Kalitenko, O. (2025, September 17). The declaration exists — but will there be liability for violations? Transparency International Ukraine. Retrieved October 27, 2025, from https://ti-ukraine.org/blogs/deklaratsiya-ye-a-chy-bude-vidpovidalnist-za-porushennya/(in Ukrainian)

12.Kocherov, M. (2021, April 12). Illicit enrichment: the history of the issue. Legal Gazette. Retrieved October 22, 2025, from https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/nezakonne-zbagachennya-istoriya-pitannya.html(in Ukrainian)

13.Criminal Code of Ukraine (as of July 17, 2025). Law of Ukraine No. 2341-III of April 5, 2001. Retrieved October 15, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text(in Ukrainian)

14.Criminal Procedure Code of Ukraine (as of August 1, 2025). Law of Ukraine No. 4651-VI of April 13, 2012. Retrieved November 2, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text(in Ukrainian)

15.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2025, June 20). Lifestyle monitoring: SBU and Prosecutor General's Office refer to court the indictment against the Bucha military commissar for illicit enrichment exceeding UAH 21 million. Retrieved October 17, 2025, from https://nazk.gov.ua/uk/novyny/monitoryng-sposobu-zhyttya-sbu-ta-ofis-genprokurora-skeruvaly-do-sudu-obvynuvalnyy-akt-stosovno-voenkoma-z-buchi-schodo-nezakonnogo-zbagachennya-na-ponad-21-mln-grn/(in Ukrainian)

16.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2024, April 29). NACP detected unjustified assets worth nearly UAH 33 million belonging to a former senior SSU official. Retrieved October 22, 2025, from https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-neob-runtovani-aktyvy-na-mayzhe-33-mln-grn-u-kolyshnogo-vysokoposadovtsya-sbu/(in Ukrainian)

17.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2023, August 15). NACP identified signs of a corruption-related criminal offence in the actions of a Kyiv City Council deputy. Retrieved October 17, 2025, from https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-oznaky-koruptsijnogo-kryminalnogo-pravoporushennya-v-diyah-deputata-kyyivrady/(in Ukrainian)

18.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2024, June 20). NACP found indications of illicit enrichment and false declaration of over UAH 25 million by a former Kyiv tax official (corrected version). Retrieved October 17, 2025, from https://nazk.gov.ua/uk/nazk-vyyavylo-oznaky-nezakonnogo-zbagachennya-ta-deklaruvannya-nedostovirnyh-vidomostey-na-ponad-25-mln-grn-u-stolychnogo-podatkivtsya/(in Ukrainian)

19.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2024, August 28). Illicit enrichment exceeding UAH 14 million: law-enforcement officer from Dnipropetrovsk region to stand trial based on NACP materials. Retrieved October 17, 2025, from https://nazk.gov.ua/uk/nezakonne-zbagachennya-na-ponad-14-mln-grn-za-materialamy-nazk-sudytymut-pravoohorontsya-z-dnipropetrovschyny/(in Ukrainian)

20.National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU). (2025, January 23). Illicit enrichment of an MP in the amount of UAH 20 million: new suspicion announced. Retrieved October 28, 2025, from https://nabu.gov.ua/news/nezakonne-zbagachennia-nardepky-na-20-mln-grn-nova-pidozra/(in Ukrainian)

21.National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU). (2025). Illicit enrichment, non-declaration and money laundering by the head of the Khmelnytskyi Medical Commission: investigation completed. Retrieved November 2, 2025, from https://nabu.gov.ua/news/nezakonne-zbagachennia-nedeklaruvannia-ta-legalizatciia-koshtiv-kerivnytceiu-khmel-nytc-ko-msek-slidstvo-zaversheno/(in Ukrainian)

22.Panaid, I. V. (2024). Criminal liability for illicit enrichment (Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine) [PhD thesis in Law, specialty 081 "Law"]. Kharkiv. Retrieved November 1, 2025, from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20336/1/d_panaid.pdf.p7s.pdf(in Ukrainian)

23.Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" of October 14, 2014, No. 1700-VII (as of September 12, 2025). Retrieved November 2, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text(in Ukrainian)

24.National Agency on Corruption Prevention (NACP). (2025, September 23). Civil confiscation: nearly 60% of HACC decisions are based on NACP materials. Retrieved October 15, 2025, from https://nazk.gov.ua/uk/novyny/tsyvilna-konfiskatsiya-mayzhe-60-rishen-vaks-runtuyutsya-na-materialah-nazk/(in Ukrainian).

25.Shtanhret, M. Y., & Bronevytska, O. M. (2021, November 25). The concept and legal characteristics of illicit enrichment in Ukraine. Financial Intelligence in Ukraine (Conference proceedings, Lviv, Ukraine), 149–152. Retrieved October 14, 2025, from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4149/1/25_11_2021.pdf#page=152 (in Ukrainian).

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work
Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

The article was received by the editors 05.10.2025 The article was revised 09.11.2025
The article is recommended for printing 20.11.2025 This article published 30.12.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА
CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-25
УДК 343.1

МИРОШНИЧЕНКО Ю. М.
доктор юридичних наук, суддя
E-mail: zarba264@gmail.com ORCID: https://orcid.org/*0000-0002-9114-1495*
Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області
вул. А. Літуна, 13, м. Мукачево Закарпатської області, 89601

ОСВІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ І ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У сучасному кримінальному процесі освідування є однією з найбільш суперечливих слідчих дій, оскільки поєднує необхідність отримання доказової інформації з безпосереднім втручанням у приватну сферу особи. Відсутність чіткого нормативного розмежування між освідуванням, оглядом, обшуком та експертизою створює ризик довільного застосування відповідних процедур. Це породжує проблеми з допустимістю доказів та єдністю судової практики. Мета статті полягає у здійсненні системного аналізу природи, структури та правового регулювання освідування, виявленні ключових проблем правозастосування та формулюванні підходів до оцінки процесуальних дефектів. Методологічну основу становлять діалектичний, системно-діяльнісний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Доведено, що освідування має розглядатися як контрольована процедура, що складається з елементів, основними серед яких є суб'єкти проведення (слідчий, прокурор, спеціаліст), об'єкти (тіло та одяг особи), процесуальні умови (фактичні та правові підстави) та результат (протокол із додатками). Аналіз практики Верховного Суду показав непослідовність у кваліфікації процесуальних порушень від накладання процедур (освідування–огляд–обшук) до дефектів статусу особи чи процесуального оформлення. Запропоновано класифікацію порушень за трьома критеріями: а) абсолютні дефекти (істотні порушення прав і свобод, що завжди тягнуть недопустимість доказів); б) умовно допустимі дефекти (процедурні недоліки, які потребують оцінки впливу на права сторін); в) технічні дефекти (несуттєві помилки оформлення, що не знижують достовірність результатів). Встановлено, що судова практика загалом орієнтується на реальний вплив процесуальних відхилень на гарантії справедливого суду, що узгоджується з підходами ЄСПЛ.

Висновки. Освідування у кримінальному провадженні слід розглядати не як технічну дію, а як складний процес, де кожен дефект може вплинути на оцінку доказів. Подолати суперечливість практики можливо через чітке нормативне розмежування процедур, уніфікацію методичних рекомендацій, використання сучасних засобів фіксації (зокрема відеозапису) та формування доктрини, що дозволяє відмежовувати істотні порушення від технічних помилок. Такий підхід сприятиме забезпеченню балансу між ефективністю досудового розслідування та захистом прав особи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *освідування, кримінальне провадження, системний аналіз, процесуальні дефекти, допустимість доказів*

Як цитувати: Мирошниченко Ю. М. Освідування у кримінальному процесі України: системний аналіз і проблеми правозастосування... *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 227-232. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-25

In cites: Yu. M. Myroshnychenko (2025). Review of a person in Ukraine criminal proceeding: a system analysis and problems of law enforcement. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 227-232. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-25 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. В науці кримінального процесу освідування традиційно розглядалося як одна зі «стандартних» слідчих дій, що не викликає суттєвих дискусій.

Проте саме вона нерідко породжує конфлікти між інтересами слідства та правами особи, оскільки поєднує елементи безпосереднього втручання у сферу приватності та необхідність отримання доказової інформації.

Відсутність чіткого нормативного відмежування освідування від суміжних процесуальних дій (огляду, обшуку, експертизи) створює ризик довільного застосування відповідних процедур, що відбивається на допустимості доказів і послідовності судової практики.

Складність проблеми полягає ще й у тому, що в умовах сучасного кримінального процесу освідування виконує подвійне завдання.

© Мирошниченко Ю. М. 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

З одного боку, воно має бути ефективним інструментом встановлення фактичних обставин, з іншого – його проведення не повинно підривати фундаментальні права на повагу до гідності, тілесну недоторканність та приватне життя. Баланс між цими вимогами досягається далеко не завжди.

Стан наукового дослідження теми. У вітчизняній літературі освідування досліджувалося переважно у процесуально-правовому та тактико-криміналістичному аспектах. С. С. Клочуряк окреслив місце освідування в системі слідчих дій і межі примусу [1]. Є. Д. та Б. Є. Лук'янчикови розкрили еволюцію правового регулювання та роль суб'єктів освідування [2]. В. І. Галаган і співавтори акцентували на ризиках порушення прав людини та принципів справедливого судочинства [3]. Питання практичної реалізації прав особи при проведенні цієї слідчої дії висвітлювали й інші автори [4].

Поряд із цим аналізувалися окремі прикладні аспекти, зокрема тактика проведення освідування у справах про умисні вбивства [5], в умовах ризику інфікування [6] та щодо неповнолітніх [7].

Ці та інші дослідження вказують на окремі колізії та неточності в законодавстві. Наголошується на практичних проблемах дотримання прав особи під час самої процедури, особливо в конфліктних ситуаціях З іншого боку існують застереження щодо недостатньої реалізації процесуальних гарантій для сторони обвинувачення як суб'єкта доказування.

Водночас недостатньо використовується дослідницький потенціал системно-діяльнісної методології, що дозволяє розглядати освідування як структуровану процедуру з чіткими елементами, зв'язками та критеріями якості. Брак такої моделі зумовлює суперечливість правозастосування та фрагментарність наукового бачення, що ускладнює гармонізацію судової практики й належний захист прав учасників кримінального провадження.

Мета статті полягає у здійсненні системного аналізу природи, структури та правового регулювання освідування, виявленні ключових проблем правозастосування та формулюванні підходів до оцінки процесуальних дефектів.

Основні результаті дослідження. Освідування доцільно розглядати як контрольовану систему, що складається з певних елементів, основними з-поміж яких є суб'єкти (слідчий, прокурор, спеціаліст), об'єкти (тіло та одяг особи), процесуальні умови (фактичні та правові підстави) та результати (протокол із додатками). Ці елементи пов'язані між собою функціонально й утворюють єдину структуру, спрямовану на отримання доказової інформації.

Системно-діяльнісний підхід дозволяє побачити освідування не як ізольовану дію, а як елемент ширшого комплексу процесуальних механізмів, де кожен дефект чи порушення може позначатися на допустимості здобутих результатів. Це створює підґрунтя для детального аналізу підстав, об'єктів, суб'єктів освідування та судової практики.

Фактичною підставою проведення освідування є наявність обґрунтованих припущень про те, що на тілі чи одязі особи можуть міститися сліди кримінального правопорушення або особливі прикмети, здатні мати значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Відсутність фактичних даних, які підтверджують доцільність освідування, означає невиправдане втручання у сферу особистих прав та суперечить принципу пропорційності кримінального процесу.

Правовою підставою освідування є процесуальне рішення уповноваженої службової особи. У разі добровільної згоди особи освідування здійснюється на підставі постанови дізнавача, слідчого чи прокурора.

Якщо ж особа відмовляється від добровільного проходження цієї процедури, освідування може бути проведене примусово, але виключно на підставі постанови прокурора. При цьому закон не вимагає як письмової згода особи на освідування [8], так і дослівного зачитування суб'єктом освідування відповідної постанови як обов'язкової умови допустимості проведення цієї слідчої дії [9].

Особливості правового регулювання освідування додатково включають обов'язок дотримання правил статевої належності при проведенні огляду особи, якщо він супроводжується оголенням, заборону будь-яких дій, що можуть принижувати честь і гідність особи чи створювати загрозу її здоров'ю, а також можливість залучення лікаря, судово-медичного експерта або іншого спеціаліста у разі потреби.

При проведенні освідування необхідно суворо дотримуватися процесуальних вимог, зокрема щодо наявності постанови слідчого/прокурора та забезпечувати належне документування слідчої дії (присутність понятих, фіксація ходу та результатів, підписи учасників тощо).

Водночас незначні технічні недоліки самі по собі не роблять протокол і похідні від нього докази недопустимими, якщо не впливають на права особи чи законність слідчої дії [10].

Суб'єктами освідування є дізнавач, слідчий, прокурор, а за потреби – лікар, судово-медичний експерт або інші спеціалісти. Для забезпечення технічної чи силової підтримки до участі у проведенні цієї слідчої дії можуть залучатися оперативні працівники. При цьому закон не зобов'язують слідчого оформлювати окремий процесуальний документ про залучення співробітників оперативного підрозділу для участі в слідчих діях. За відсутності такого документу протокол освідування не може бути визнаний недопустимим доказом [11].

Процесуальним законом також не передбачено забезпечення обов`язкової участі у проведенні освідування захисника [12]. Верховний Суд послідовно вказує на те, що не у всіх випадках порушення навіть фундаментальних прав і свобод особи під час кримінального провадження має прямий вплив на дотримання гарантій справедливого судового розгляду, зокрема й на допустимість доказів, і не будь-яке формальне недотримання вимог кримінального процесуального закону при отриманні доказу тягне необхідність визнання його недопустимим [13]. Така процесуальна дія як освідування, носить об`єктивний характер, і не залежать від волі особи, а тому вона не може розглядатися як така, що порушує право особи зберігати мовчання. Присутність чи відсутність захисника у цьому випадку не може позначитися на зміст отриманих під час цієї дії результатів [14].

Водночас можливі ситуації, коли освідування, формально нейтральне з точки зору втручання у право особи зберігати мовчання, фактично стає похідним від слідчої дії, проведеної з істотним порушенням конституційних гарантій. Так, якщо підозрюваного допитано за відсутності захисника, участь якого в кримінальному провадженні є обов'язковою, і в ході цього допиту він повідомив про наявність на тілі невидимих при поверховому огляді слідів злочину, а потім на підставі цих показань було проведено освідування, результати такої дії повинні оцінюватися крізь призму доктрини «плодів отруєного дерева». Результати освідування у такому випадку мають визнаватися недопустимими, оскільки вони безпосередньо випливають із процесуального порушення права на захист.

Об'єктами освідування є підозрювані, потерпілі або свідки, на тілі або одязі яких необхідно виявити сліди кримінального правопорушення чи особливі прикмети. Проте судова практика щодо процесуального статусу освідуваного є суперечливою. Так, в одному випадку Верховний Суд погодився з висновком суду апеляційної інстанції щодо недопустимості проведення освідування без офіційного визначення процесуального статусу осіб, які фактично були затримані, проте протокол затримання та пам`ятка про процесуальні права підозрюваного були складені та вручені затриманим лише наступного дня [15]. Натомість в іншому провадженні Суд виходив з протилежної логіки, зазначивши, що відсутність статусу підозрюваного сама по собі не перешкоджає проведенню освідування, якщо є підстави вважати, що на тілі чи одязі особи можуть бути сліди кримінального правопорушення [16].

Таким чином, судова практика демонструє низку типових порушень процесуальної форми освідування, які доцільно класифікувати за п'ятьма критеріями:

а) Накладання процедур.

Найпоширенішим є змішування освідування з оглядом чи обшуком. У низці справ освідування фактично здійснювалось у межах огляду місця події [17, 18], а в окремих випадках протокол освідування одночасно фіксував і результати особистого обшуку [13]. Верховний Суд визнає такі дії порушенням ст. ст. 237 і 241 КПК, але питання їхньої істотності оцінює крізь призму впливу на права сторін та перевірюваність результатів.

б) Підміна освідування іншими діями.

Поширеним є отримання змивів з рук чи біологічних зразків під час обшуку, що кваліфікується як фактичне проведення освідування без постанови прокурора [19, 20]. Судова практика тут коливається: в одних випадках змиви визнаються допустимими доказами як «об'єктивні» (незалежні від волі особи), в інших – наголошується на необхідності дотримання окремої процедури.

в) Конкуренція процедур.

Проблемним є співвідношення освідування з іншими процесуальними чи суміжними діями. Верховний Суд відмежовує його від відбору біологічних зразків [21], огляду конфіденційного покупця [22], а також від медичного огляду водіїв на стан сп'яніння за Інструкцією від 09.11.2015 № 1452/735 [23]. Вирішальним критерієм розмежування при цьому є мета процесуальної дії. Лише втручання, спрямоване на виявлення слідів кримінального правопорушення на тілі чи одязі особи, становить освідування з усіма його процесуальними наслідками.

г) Розширене тлумачення меж освідування.

Суд визнав допустимим вилучення під час освідування одягу особи зі слідами злочи-

ну, зазначивши, що воно не вимагає окремого судового дозволу на тимчасовий доступ [24]. У цій справі межі освідування Верховним Судом тлумачаться розширено, з урахуванням його дослідницького характеру.

д) Дефекти статусу та процесуального оформлення.

Значна кількість справ стосується відсутності або невірного зазначення процесуального статусу особи [16, 25], відсутності постанови прокурора [15], недоліків у її змісті [10], відсутності захисника [14, 26], а також питань щодо форми добровільної згоди [8]. Верховний Суд послідовно виходить з того, що такі дефекти самі по собі не тягнуть недопустимості доказів, якщо вони не вплинули на достовірність результатів і не обмежили прав сторони захисту.

Узагальнення судової практики дозволяє сформулювати висновки щодо сутності освідування та критеріїв оцінки процесуальних дефектів.

Висновки.

1. Освідування у кримінальному провадженні є слідчою дією констатувального характеру, що здійснюється за наявності фактичних і правових підстав дізнавачем слідчим або прокурором, за необхідності – із залученням лікаря, судово-медичного експерта чи інших спеціалістів, і полягає у безпосередньому дослідженні тіла особи, предметів її одягу та зовнішніх індивідуальних ознак з метою виявлення слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, що мають значення для кримінального провадження. Воно відрізняється від огляду втручанням в особисту недоторканність, тілесну цілісність та право на повагу до приватного життя людини, від обшуку – відсутністю пошуку прихованих речей, а від експертизи – відсутністю складного наукового аналізу.

2. Судова практика засвідчує непослідовність у кваліфікації процесуальних дефектів. Для їх узгодженої оцінки доцільно розмежовувати: «абсолютні дефекти» – порушення прав і свобод, що завжди тягнуть недопустимість доказів; «умовно допустимі дефекти» – процедурні порушення (накладання чи підміна дій, відсутність захисника тощо), які потребують індивідуальної оцінки їх впливу на гарантії сторін; «технічні дефекти» – несуттєві помилки оформлення, що не підривають достовірність доказів.

3. Причинами виникнення таких дефектів є нормативна невизначеність меж освідування та суміжних дій, дефіцит методичних рекомендацій для практиків і формальний характер контролю, який здебільшого здійснюється постфактум у суді. Запобігання зазначеним вадам можливе через чітке нормативне розмежування процедур, уніфіковані методичні матеріали, а також застосування сучасних механізмів фіксації (зокрема відеозапису), з обов'язковим дотриманням вимоги уникати приниження честі та гідності особи.

5. Ключовим завданням юридичної науки та практики є відмежування істотних порушень від технічних та формування стабільного правозастосування, що забезпечить баланс між захистом прав особи й ефективністю розслідування. Такий підхід узгоджується з практикою ЄСПЛ, де вирішальним є не сам факт відхилення від процедури, а його реальний вплив на права людини та рівність сторін..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клочуряк С. С. Освідування в системі слідчих (розшукових) : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 199 с.

2. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Застосування примусу в процесі освідування. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2016. № 1(13). С. 4–5. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16lydvpo.pdf (дата звернення: 07.09.2025).

3. Галаган В. І., Удовенко Ж. В., Калачова О. М., Клочуряк С. С. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 156 с.

4. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 54–62.

5. Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 310-320.

6. Почтова Є. С. Організаційно-тактичні заходи підготовки до проведення освідування в умовах ризику інфікування ВІЛ/СНІДОМ та/або туберкульозом. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 3. С. 150-155.

7. Бабенко О. Г. Реалізація примусової форми освідування неповнолітнього підозрюваного. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2 (2). С. 58–66. DOI: https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-58-66

8. Постанова Верховного Суду від 23.04.2024 р. у справі № 726/776/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118689047 (дата звернення: 07.09.2025).

9. Постанова Верховного Суду від 15.10.2024 р. у справі № 303/1425/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122333175 (дата звернення: 07.09.2025).

10. Постанова Верховного Суду від 31.08.2022 р. у справі № 345/3956/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106053025 (дата звернення: 07.09.2025).

11. Постанова Верховного Суду від 23.11.2023 р. у справі № 731/275/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115860918 (дата звернення: 07.09.2025).
12. Постанова Верховного Суду від 2.11.2023 р. у справі № 333/1640/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114790023 (дата звернення: 07.09.2025).
13. Постанова Верховного Суду від 17.01.2023 р. у справі № 648/1543/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108606087 (дата звернення: 07.09.2025).
14. Постанова Верховного Суду від 31.03.2021 р. у справі № 727/8945/17 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96071404 (дата звернення: 07.09.2025).
15. Постанова Верховного Суду від 03.11.2022 р. у справі № 755/19064/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251783# (дата звернення: 07.09.2025).
16. Постанова Верховного Суду від 23.06.2021 р. у справі № 743/1041/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926617 (дата звернення: 07.09.2025).
17. Постанова Верховного Суду від 12.06.2019 р. у справі № 404/5659/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82449979 (дата звернення: 07.09.2025).
18. Вирок Вищого антикорупційного суду від 10.06.2021 р. у справі № 454/2576/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97548253 (дата звернення: 01.09.2025).
19. Постанова Верховного Суду від 18.01.2024 р. у справі № 127/17418/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512508 (дата звернення: 07.09.2025).
20. Постанова Верховного Суду від 19.02.2019 р. у справі № 489/5992/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80235450 (дата звернення: 01.09.2025).
21. Постанова Верховного Суду від 30.10.2023 р. у справі № 127/20725/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114623171 (дата звернення: 07.09.2025).
22. Постанова Верховного Суду від 16.01.2024 р. у справі № 438/22/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116388802 (дата звернення: 07.09.2025).
23. Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп`яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; затв. наказом МВС України, МОЗ України від 09.11.2015 р. № 1452/735 ; зареєстр. в МЮ України 11.11.2015 р. за № 1413/27858. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text (дата звернення: 07.09.2025).
24. Постанова Верховного Суду від 20.12.2018 р. у справі № 556/483/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78980165 (дата звернення: 07.09.2025).
25. Постанова Верховного Суду від 01.06.2023 р. у справі № 464/7015/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111339382 (дата звернення: 07.09.2025).
26. Постанова Верховного Суду від 03.10.2022 р. у справі № 493/210/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106661432 (дата звернення: 07.09.2025).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2025 Переглянуто 18.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 29.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

YU. M. MYROSHNYCHENKO
doctor of Law, judge
E-mail: zarba264@gmail.com ORCID: https://orcid.org/*0000-0002-9114-1495*
Mukachevo City District Court of Zakarpattia Oblast
str. A. Lituna, 13, Mukachevo, Zakarpattia region, 89601

REVIEW OF A PERSON IN UKRAINIAN CRIMINAL PROCEEDINGS: A SYSTEM ANALYSIS AND PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT

ANNOTTION. *Introduction.* In modern criminal proceedings, review of a person is one of the most controversial investigative actions, as it combines the need to obtain evidentiary information with direct interference in a person's privacy. The absence of clear normative distinctions between review of a person, inspection, search, and forensic expertise creates risks of arbitrary application of procedures, which in turn affects the admissibility of evidence and the consistency of judicial practice. The purpose of this article is to conduct a systemic analysis of the nature, structure, and legal regulation of review of a person, to identify key problems of law enforcement, and to formulate approaches to assessing procedural defects. The methodological basis includes dialectical, systemic-activity, formal-legal, and comparative legal methods.

Summary of the main results of the study. It is argued that review of a person should be regarded as a controlled procedure consisting of specific elements: subjects of conduct (investigator, prosecutor, specialist), the object (a person's body and clothing), procedural conditions (factual and legal grounds), and the result (a protocol with annexes). Analysis of Supreme Court practice revealed inconsistency in the qualification of procedural violations, ranging from overlapping procedures (review–inspection–search) to defects in a person's status or procedural documentation. A three-level classification of violations is proposed: a) absolute defects (serious violations of rights and freedoms that always result in inadmissibility of evidence); b) conditionally admissible defects (procedural shortcomings requiring assessment of their impact on the parties' rights); c) technical defects (minor formal errors that do not undermine the reliability of results). It is established that judicial practice is generally oriented toward evaluating the actual impact of procedural deviations on the guarantees of a fair trial, which is consistent with the case law of the European Court of Human Rights.

Conclusions. Review of a person in criminal proceedings should not be seen as a purely technical act, but as a complex process in which any defect may affect the evaluation of evidence. Resolving inconsistencies in practice requires clear normative differentiation of procedures, unification of methodological guidelines, the use of modern recording tools (including video recording), and the development of a doctrine distinguishing between essential violations and technical errors. This approach will ensure a proper balance between the effectiveness of pre-trial investigation and the protection of individual rights.

KEY WORDS*: review of a person, criminal proceedings, systemic analysis, procedural defects, admissibility of evidence.*

REFERENCES

1. Klochyryak, S. S. (2013). Review of a person in the system of investigative (search) actions (Doctoral dissertation, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine). (in Ukrainian)

2. Lukianchykov, Y. D., & Lukianchykov, B. Y. (2016). Application of coercion in the process of review of a person. Journal of the National University “Ostroh Academy”. Law Series, (1), 4–5. https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16lydvpo.pdf (in Ukrainian)

3. Halahan, V. I., Udovenko, Z. V., Kalachova, O. M., & Klochyryak, S. S. (2017). Compliance with the rights of participants in criminal proceedings during review of a person. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)

4. Kuchynska, O. P., & Shchyhol, O. V. (2018). Guarantees of personal rights during review: Current state, pressing issues, and solutions. Bulletin of Criminal Justice, (4), 54–62. (in Ukrainian)

5. Kuntii, A. I. (2014). Tactics of conducting a review of a person of a suspect in criminal proceedings for intentional murder committed in a state of strong emotional distress. Journal of Lviv State University of Internal Affairs, (2), 310–320. (in Ukrainian)

6. Pochtova, Y. S. (2018). Organizational and tactical measures for preparing a review of a person under the risk of HIV/AIDS and/or tuberculosis infection. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, (3), 150–155. (in Ukrainian)

7. Babenko, O. H. (2021). Implementation of compulsory review of a person of a minor suspect. Ukrainian Policing: Theory, Legislation, Practice, 2(2), 58–66. URL: https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-58-66 (in Ukrainian)

8. Supreme Court of Ukraine. (2024, April 23). Ruling in case no. 726/776/17. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118689047 (in Ukrainian)

9. Supreme Court of Ukraine. (2024, October 15). Ruling in case no. 303/1425/18. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122333175 (in Ukrainian)

10. Supreme Court of Ukraine. (2022, August 31). Ruling in case no. 345/3956/18. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106053025 (in Ukrainian)

11. Supreme Court of Ukraine. (2023, November 23). Ruling in case no. 731/275/19. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115860918 (in Ukrainian)

12. Supreme Court of Ukraine. (2023, November 2). Ruling in case no. 333/1640/18. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114790023 (in Ukrainian)

13. Supreme Court of Ukraine. (2023, January 17). Ruling in case no. 648/1543/15-к. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108606087 (in Ukrainian)

14. Supreme Court of Ukraine. (2021, March 31). Ruling in case no. 727/8945/17. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96071404 (in Ukrainian)

15. Supreme Court of Ukraine. (2022, November 3). Ruling in case no. 755/19064/14-к. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107251783 (in Ukrainian)

16. Supreme Court of Ukraine. (2021, June 23). Ruling in case no. 743/1041/18. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926617 (in Ukrainian)

17. Supreme Court of Ukraine. (2019, June 12). Ruling in case no. 404/5659/15-к. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82449979 (in Ukrainian)

18. High Anti-Corruption Court of Ukraine. (2021, June 10). Verdict in case no. 454/2576/17. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97548253 (in Ukrainian)

19. Supreme Court of Ukraine. (2024, January 18). Ruling in case no. 127/17418/17. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512508 (in Ukrainian)

20. Supreme Court of Ukraine. (2019, February 19). Ruling in case no. 489/5992/13-к. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80235450 (in Ukrainian)

21. Supreme Court of Ukraine. (2023, October 30). Ruling in case no. 127/20725/21. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114623171 (in Ukrainian)

22. Supreme Court of Ukraine. (2024, January 16). Ruling in case no. 438/22/22. Unified State Register of Court Decisions. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116388802 (in Ukrainian)

23. Ministry of Internal Affairs of Ukraine & Ministry of Health of Ukraine. (2015, November 9). Instruction on the procedure for detecting signs of alcohol, narcotic, or other intoxication or the influence of medicinal drugs that reduce attention and reaction speed in vehicle drivers (Order No. 1452/735). Registered with the Ministry of Justice of Ukraine on November 11, 2015, No. 1413/27858. Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text (in Ukrainian)

24. Supreme Court of Ukraine. (2018, December 20). Ruling in case no. 556/483/17. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/78980165 (in Ukrainian)

25. Supreme Court of Ukraine. (2023, June 1). Ruling in case no. 464/7015/20. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111339382 (in Ukrainian)

26. Supreme Court of Ukraine. (2022, October 3). Ruling in case no. 493/210/19. Unified State Register of Court Decisions. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106661432 (in Ukrainian)

The article was received by the editors 15.10.2025 The article was revised 18.11.2025
The article is recommended for printing 219.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-26
УДК 343.72(477):004

ШАЙТУРО О. П.
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
E-mail: opshaituro@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0614-0595
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

РИБАЛКО Г. С.
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9690-6082
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

ПРЕДМЕТ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ВЧИНЮВАНИЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Сучасний рівень злочинності відзначається активним використанням віртуальних активів, які виступають об'єктом, засобом, джерелом прибутку від незаконних дій, а також підлягають конфіскації в рамках кримінального провадження. У зв'язку із цим логічно постають питання щодо визначення їх місця у структурі складу кримінального правопорушення.

Короткий зміст результатів дослідження. У статті здійснено спробу узагальнити існуючі погляди на проблеми визначення віртуальних активів як предмета кримінального правопорушення, зокрема легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Запропоновано авторський погляд на визначення цього поняття.

Висновки. За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, що предметом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом з використанням віртуальних активів, є самі віртуальні активи, які були одержані внаслідок кримінального правопорушення, а також доходи, що походять від них. Це включає будь-які активи, здобуті прямо чи опосередковано в результаті злочину, які потім використовуються для приховування або маскування їх незаконного походження шляхом фінансових операцій, у тому числі з віртуальними активами.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *кримінальне провадження, віртуальні активи, легалізація коштів, криптовалюта, закон про кримінальну відповідальність, предмет кримінального правопорушення.*

Як цитувати: Шайтуро О. П., Рибалко Г. С. Предмет легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, вчинюваний з використан-ням віртуальних активів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 233-239. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-26

In cites: O. P. Shaituro, H. S. Rybalko (2025). The subject of legalization (laundering) of criminally obtained property, committed with the use of virtual assets. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 233-239. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-26 (in Ukrainian)

Вступ. Сьогодні, навіть за умов правового режиму воєнного стану, попит на використання віртуальних активів при здійснення господарських операцій не зменшився, що є ознакою адаптації ринку віртуальних активів до поточних умов.

Водночас широке застосування таких активів і недостатній рівень правового регулювання їхнього обігу в Україні створюють ризики їх незаконного використання. Віртуальні активи нерідко стають засобами для здійснення злочинної діяльності в різноманітних сферах суспільних відносин, причому вони можуть набувати різного кримінально-правового статусу: виступати і предметом, і знаряддям вчинення правопорушень.

Стан наукової розробки проблеми. Вирішенню поставленої у статті наукової проблеми, а також суміжних проблем предмета кримінального правопорушення присвячені праці таких науковців як Азаров Д.С., Андрушко П.П., Бікмурзін М.П., Брайнін Я.М., Гліcтін В.К., Грицай С.О., Гуров В.І., Каіржанов С.К., Когут Ю.І., Коржанський М.Й., Кудрявцев В.М., Кузнєцов В.В., Лащук С.В., Мічурін Є.О., Некіт К.Г., Нігреєва О.О., Нікіфоров Б.С., Новосьолов Г.П., Піонтковський А.А., Присташ С.С., Тацій В. Я., Трайнін А.Н.,

© Шайтуро О. П., Рибалко Г. С., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Фролов С.А., Цибань А А., Шукліна Н.Г., Іщенко О.П. та інші. Поряд із цим, на сьогодні у літературі не має спільного підхожу з щодо визначення як предмета кримінального правопорушення в цілому, так і місця віртуальних активів у цьому понятті.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає тому, щоб на основі аналізу наукових праць та чинного законодавства, яке регулює порядок обігу віртуальних активів, розкрити та охарактеризувати їх сутність як предмета легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

Основні результати дослідження. Швидкий темп розвитку інформаційних технологій і процес діджиталізації суспільства та економіки країн спровокували пошук нових методів для відмивання незаконно здобутих коштів. Злочинці активно використовують сучасні технологічні засоби для здійснення фінансових махінацій, серед яких: інтернет-банкінг, криптовалюти та електронні платіжні системи. Завдяки такому широкому набору інструментів вони здатні швидко переміщати кошти як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Анонімність транзакцій значно ускладнює контроль та моніторинг фінансових операцій, створюючи сприятливі умови для розширення злочинної діяльності у сфері відмивання грошей. Виявлення схем легалізації майна, одержаного незаконним шляхом, стає пріоритетним завданням для всіх учасників системи протидії цьому виду кримінальних правопорушень. При цьому міжнародна співпраця набуває критично важливої ролі, оскільки масштаб такої діяльності часто виходить за межі однієї країни і має транснаціональний характер [1, с. 330].

На наше переконання, правильне розуміння поняття електронних активів як предмета кримінального правопорушення вимагає звернення до кримінально-правової концепції цього поняття. Слід відзначити, що це поняття формувалось у науці досить тривалий час. Так, В.Я. Тацій вважає, що предмет кримінального правопорушення – це будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення [2, с. 47]. П.С. Матишевський та

Є.В. Фесенко стверджують, що предметом кримінального правопорушення є речі матеріального світу, діючи на які особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин [3, с. 132]. М.М. Панов визначає, що до категорії предмет кримінального правопорушення слід включати не тільки фізичні предмети (речі, майно), а й реально існуючі явища об'єктивного світу: енергію (електричну, теплову, ін.), а також інформацію, у зв'язку з існуванням чи створенням яких або з їх обігом вчиняється кримінальне правопорушення [4, с. 44]. Є.В. Лащук вважає, що предмет кримінального правопорушення – це факультативна ознака об'єкта кримінального правопорушення, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами, з приводу яких та/або шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння [5, с. 60].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що в структурі складу кримінального правопорушення предмет має статус самостійного елемента, який є факультативним для загальної сукупності кримінальних правопорушень, але водночас є обов'язковим компонентом для кримінальних правопорушень із предметною складовою [6, с. 7].

Ототожнення предмета кримінального правопорушення з його об'єктом є помилковим, оскільки ці поняття суттєво відрізняються за своєю природою. Предмет кримінального правопорушення стосується речей матеріального світу: конкретних фізичних об'єктів або істот, які мають відчутні характеристики, такі як: вага, колір, вартість та назва. Натомість об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, соціальні зв'язки між людьми, що мають певну структуру. Ця структура включає суб'єктів даних відносин, законодавчо охоронювані інтереси, соціальний взаємозв'язок між ними, а також матеріальні чи нематеріальні речі, навколо яких формуються ці взаємини. Предмет завжди вказує на конкретну річ, тоді як об'єкт охоплює суспільні відносини, що виникають навколо такої речі, наприклад, у процесах купівлі-продажу, дарування, оренди, спадкування, арешту чи лізингу. Унікальність кожного з цих явищ виключає можливість їх ототожнення. Вони кардинально відрізняються як за своєю юридичною природою, так і за значенням у сфері кримінального права [7, с. 13].

Щодо природи самого предмета кримінального правопорушення, варто зазначити, що на сьогодні більшість дослідників розглядають його в межах об'єкта складу кримінального правопорушення, трактуючи як елемент матеріального світу. Проте слід звернути увагу на те, що аналіз сучасних наукових поглядів, представлених у літературі останніх років, демонструє тенденцію до поступового розши-

рення традиційного підходу до розуміння предмета кримінального правопорушення. У цьому контексті предметами все частіше визнаються не лише речі чи об'єкти матеріального світу, але й такі категорії, як електрична енергія, повітряний простір, права інтелектуальної власності, інформація тощо [8, с. 196].

Незважаючи на різні погляди щодо ознак предмета кримінального правопорушення та визначення його місця у складі кримінального правопорушення, при визначені його природи часто використовують такі категорії як «речі», «речі матеріального світу», «предмети чи речі», «матеріальні (речовинні елементи)», «предмети матеріального світу», «фізичні утворення», «матеріалізовані утворення», «матеріальні об'єкти».

З точки зору філософської онтології ці категорії відображають один з елементів (субстанцій) об'єктивної дійсності - речі, поряд з якими відомі й інші – енергія та інформація [9, с. 147].

У зв'язку з цим, закономірною та обґрунтованою видається сучасна тенденція серед науковців щодо розширення змісту поняття «предмет кримінального правопорушення» і включення до нього інформації та енергії. Одним із перших вітчизняних вчених запропонував включати зазначені явища об'єктивної дійсності до предмета кримінального правопорушення

О.Е. Радутний, надавши авторське визначення поняття предмета кримінального правопорушення, - це речі або інші явища об'єктивного світу (інформація, енергія тощо), з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діянні особи ознак складу конкретного кримінального правопорушення [10, с. 87].

Цікавої позиції дотримується Є.В. Лащук, який розширює поняття «матеріальність предмета кримінального правопорушення» шляхом включення до предмета кримінального правопорушення будь-які матеріальні утворення, які можливі для сприйняття людиною за допомогою органів чуття або через фіксацію їх спеціальними технічними засобами.

За такого підходу вчений вбачає можливість включення до предмету кримінального правопорушення інформацію, теплову електричну та інші види енергії, а також й органи, тканини, кров людини [5, с. 5].

Дійсно, матерія є фундаментальною філософською категорією, яку активно застосовують у науці для визначення всієї об'єктивної реальності. Вона сприймається через відчуття людини, але водночас існує незалежно від її свідомості. Завдяки цьому поняття матерії може слугувати загальною основою для позначення всіх форм предметів кримінальних правопорушень, таких як об'єкти матеріального світу, енергія чи інформація, які виступають складовими об'єктивної реальності.

Відповідно до тлумачного словника української мови «предмет»: 1) будь-яке конкретне матеріальне явище, що сприймається органами чуття; 2) логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання і т. ін.; в) те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь; 4) коло знань, що становить окрему дисципліну викладання [11].

Варто погодитися з тим, що предмети окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями або частинами статей Особливої частини Кримінального кодексу України, мають специфічні особливості, котрі чітко їх розрізняють.

Водночас вони також володіють загальними характеристиками, які притаманні будь-якому предмету кримінального правопорушення.

У зв’язку з цим, незважаючи на різноманітність предметів, стосовно яких чи з приводу яких може бути вчинене кримінальне правопорушення, поняття предмета такого діяння має бути єдиним у межах кримінального права. У цьому контексті доцільно визначити ключові ознаки, які характеризують предмет кримінального правопорушення, та на їхній основі сформулювати його визначення.

Конкретний предмет кримінального правопорушення відзначається низкою специфічних ознак, які разом із іншими елементами конкретного складу кримінального правопорушення формують його унікальні властивості [8, с. 196].

Поряд із цим, легалізація коштів, одержаних незаконним шляхом, залишається глобальною проблемою, з якою без винятку стикаються всі країни. Використання віртуальних активів у схемах відмивання нелегальних доходів значно ускладнює процес встановлення їхнього походження. Характерні властивості таких транзакцій, як анонімність, висока швидкість та децентралізація, додають додаткових викликів у боротьбі з протиправною діяльністю [12, с. 274].

Відповідно до ст. 209 КК України, під легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом слід розуміти: «Набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у

тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом» [13].

Із диспозиції статті випливає, що предметом вказаного злочину слід вважати будь-яке майно, у тому числі кошти, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) майна, а також права на них.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та проти дію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», віртуальний актив визначається як: «Цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей» [14].

В той же час, за Законом України «Про віртуальні активи», віртуальний актив є об'єктом цивільних прав, нематеріальним благом, що має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі, а також може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав [15].

Слушної думки дотримується С.С. Присташ, стверджуючи, що оскільки ст. 190 ЦК України передбачає, що майном як особливим об'єктом слід вважати окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, віртуальний актив можна класифікувати саме як майно, що дає право розглядати його як предмет правопорушення у сфері господарської діяльності, а саме: легалізації (відмивання) майна, одержаного злочин ним шляхом [16, с. 11].

Власне, віртуальні активи як предмет кримінального правопорушення визначається й законодавцем: у ч. 3 примітки до ст. 368-5 Кримінального кодексу України визначено, що саме відноситься до поняття активи: грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [13].

Отже, законодавцем вжито термін «криптовалюти» та віднесено їх до категорії нематеріальних активів.

Невизначеність правового статусу віртуальних активів значно ускладнює вирішення питань, пов'язаних із кваліфікацією незаконного заволодіння такими ресурсами. У кримінально-правовій літературі існують різні погляди щодо цього питання.

Найбільш обґрунтованим виглядає підхід, який пропонує розглядати віртуальні активи як об'єкти зі змішаною, речово-зобов'язальною природою. Вони фактично виступають фікцією речі з домінуючою зобов'язальною характеристикою. Для спрощення процесу кваліфікації злочинів логічно дозволити застосування до них принципів речового права, визнаючи їх майном.

Відомо, що поняття майна, будучи юридично міжгалузевим за своєю суттю, є однією з ключових категорій у царині цивільного права. Тому вирішення питання про його сутність має бути прерогативою саме цивілістів, а не фахівців у галузі кримінального права [17, с. 18].

Слід відзначити, що практика також рухається шляхом визнання віртуальних активів предметом кримінальних правопорушень проти власності в аспекті змішаної, речово-зобов'язальної концепції. З огляду на це, слід підтримати домінуючу в науковій літературі позицію, згідно з якою кваліфікація злочинних дій щодо грошових коштів не залежить від форми їх існування – чи то в готівковому, чи то в безготівковому вигляді. У випадку незаконного списання безготівкових коштів з банківських рахунків предметом злочину визнається майно, що належить власникові рахунку. Такі дії варто трактувати як заволодіння чужим майном у спосіб, передбачений нормами Кримінального кодексу України [17, с. 18].

Втім, віртуальні активи можуть бути не тільки предметом кримінального правопорушення, а й знаряддям його вчинення. Щодо використання віртуальних активів у злочинних цілях як інструменту для здійснення кримінальних дій, Р.О. Мовчан та Н. Хак Сіддікі зазначають кілька найбільш розповсюджених способів їх використання. Зокрема, вагоме місце займає легалізація майна, одержаного незаконним шляхом.

Одним із таких методів є застосування гаманця, куди різні особи, які не знають одне одного, переводять свої віртуальні активи. Після цього рівнозначна сума активів, що на-

дійшли від різних відправників, повертається на інші рахунки. У результаті такі операції розривають зв'язки між первісними власниками активів та їх походженням, що робить відстеження неможливим. Інший метод включає обмін одержаних в результаті злочинної діяльності доходів на криптовалютних біржах. У цьому випадку кошти можуть спершу надходити на кредитні кооперативи, а згодом переводитися на офшорні рахунки.

Окрім того, у межах незаконної мережевої торгівлі віртуальні активи, здобуті незаконним шляхом, можуть обмінюватися на товарних біржах. Надалі ці кошти перераховуються на банківські картки та знімаються готівкою через банкомати [18, с. 81].

Згідно з дослідженнями М.О. Думчикова, найпоширенішими методами відмивання грошей у кіберпросторі є використання схем із «ланцюгом фінансових операцій», що охоплюють кілька банківських рахунків, доступ до яких здійснюється дистанційно. На завершальному етапі часто застосовують готівкові кошти. Також популярними є купівля електронних грошей і проведення платежів через електронні гаманці, після чого незаконно одержані доходи трансформуються у товари завдяки онлайн-покупкам та іншим подібним механізмам. Злочинці активно використовують можливості платіжних систем і цифрових валют у своїх схемах.

Для реалізації незаконних фінансових операцій вони звертаються до як внутрішньодержавних, так і міжнародних платіжних систем. Найбільший попит серед злочинців мають такі сервіси, як WebMoney, Skrill, TransferWise, Liberty Reserve, wires та інші [1, с. 333].

Таким чином, предметом легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом з використанням віртуальних активів, є самі віртуальні активи, які були одержані внаслідок кримінального правопорушення, а також доходи, що походять від них.

Це включає будь-які активи, здобуті прямо чи опосередковано в результаті злочину, які потім використовуються для приховування або маскування їх незаконного походження шляхом фінансових операцій, у тому числі з віртуальними активами..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Думчиков М. О. Способи легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом у кіберпросторі. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. С. 330–334.

2. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков: Выща шк., 1988. 198 с.

3. Кримінальне право України. Заг. част: підруч. для студ. юрид. вузів і фак.; за ред. П. С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1997. 352 с.

4. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ; платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків. Харків: Право, 2009. 184 с.

5. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 262 с.

6. Вітко О. Ю. Об'єкт і предмет злочинів у сфері емісії, розміщення або видачі цінних паперів та їх обігу: дисертація кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 253 с.

7. Воробей П.А. Роль і місце предмета злочину в об'єктивних ознаках складу злочину. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 12–17. DOI: https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2022-1-3

8. Макзьоб А.В. Предмет злочину за кримінальним правом України. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 194 – 199.

9. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. Київ: Генеза, 1997. 400 с.

10. Радутний, О. Е.. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 204 с.

11. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL : http:// sum.in.ua/s/predmet

12. Когут Ю. І. Технології блокчейн та криптовалюта: ризики та кібербезпека. Київ: Консалтингова компанія «СІДКОН» ; ВД «Дакор». 2022. 316 с.

13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 11.08.2023 р. №2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

14. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового зниження : Закон України від 30.06.2023 р. №361-IX. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

15. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2047-IX. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

16. Присташ С.С. Віртуальні активи як предмет легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права*. 2023. Вип. 3. С. 9 – 13. DOI: https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2023-3-2

17. Дорохіна Ю. А. Характеристика ознак предмета злочинів проти власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 17 – 19.

18. Сіддікі Н. Хак, Мовчан Р.О. Криптовалюти та Blockchain-технології у сучасній противоправній діяльності. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2018. № 1(10). С. 78– 83.

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу
Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Стаття надійшла до редакції 28.09.2025 Переглянуто 01.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 14.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

O.P. SHAITURO
DSc (Law), associate professor
Professor of the criminal law department
E-mail: opshaituro@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0614-0595
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

H.S. RYBALKO
PHD, associate professor,
associate Professor of the criminal law department
E-mail: hrybalko@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9690-6082
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

THE SUBJECT OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF CRIMINALLY OBTAINED PROPERTY, COMMITTED WITH THE USE OF VIRTUAL ASSETS

ANNOTTION. *Introduction.* The current level of crime is marked by the active use of virtual assets, which act as an object, means, source of profit from illegal actions, and are also subject to confiscation within the framework of criminal proceedings. In this regard, questions logically arise regarding the determination of their place in the structure of the composition of a criminal offense.

Summary of the research results. The article attempts to summarize existing views on the problems of defining virtual assets as the subject of a criminal offense, in particular in criminal proceedings regarding the legalization (laundering) of property obtained by criminal means. The author's view on the definition of this concept is proposed.

Conclusions. The results of the study concluded that the subject of legalization (laundering) of property obtained through criminal means using virtual assets are the virtual assets themselves, which were obtained as a result of a criminal offense, as well as the proceeds derived from them. This includes any assets obtained directly or indirectly as a result of a crime, which are then used to conceal or disguise their illegal origin through financial transactions, including with virtual assets.

KEYWORDS: *criminal proceedings, virtual assets, legalization of funds, cryptocurrency, law on criminal liability, arrest of property*

REFERENCES

1. Dumchikov M. O. (2022). Methods of legalization (laundering) of property obtained by criminal means in cyberspace. Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence". P. 330–334. (in Ukrainian)
2. Tatsy V. Ya. (1988). Object and subject of crime in Soviet criminal law. Kharkiv: Higher school. 198 p. (in Ukrainian)
3. Criminal law of Ukraine. General part: textbook for law students of universities and faculties; edited by P. S. Matyshevsky et al. Kyiv: Yurinkom Inter, 1997. 352 p. (in Ukrainian)
4. Panov M. M. (2009). Criminal liability for illegal actions with transfer documents; payment cards and other means of access to bank accounts. Kharkiv: Law. 184 p. (in Ukrainian)
5. Lashchuk E. V. (2005). Subject of crime in the criminal law of Ukraine: Dissertation of Candidate of Law: 12.00.08. Kyiv, 2005. 262 p. (in Ukrainian)
6. Vitko O. Yu. (2015). Object and subject of crimes in the field of emission, placement or issuance of securities and their circulation: dissertation of Candidate of Law: specialty 12.00.08. Zaporizhzhia, 253 p. (in Ukrainian)
7. Vorobey P.A. (2022). The role and place of the subject of the crime in the objective features of the crime. Journal of the Kyiv Institute of Intellectual Property and Law. Issue 1. P. 12 – 17. DOI: https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2022-1-3 (in Ukrainian)
8. Makzyob A.V. (2017). Subject of crime under the criminal law of Ukraine. Law and society. No. 2. Part 2. P. 194 – 199. (in Ukrainian)
9. Political Science Encyclopedic Dictionary: Textbook for Students of Higher Educational Institutions. Kyiv: Geneza, 1997. 400 p. (in Ukrainian)
10. Radutny O. E.(2022). Criminal Liability for Illegal Collection, Use and Disclosure of Information Constituting a Commercial Secret (Analysis of the Elements of Crimes): Dissertation ... Candidate of Law: 12.00.08. Kharkiv, 204 p. (in Ukrainian)
11. Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language (1970–1980). URL: http:// sum.in.ua/s/predmet(in Ukrainian)
12. Kohut Yu. I. (2022). Blockchain Technologies and Cryptocurrency: Risks and Cybersecurity. Kyiv: Consulting Company "SIDCON"; VD "Dakor". 316 p. (in Ukrainian)
13. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 11.08.2023 No. 2341-III. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 25–26. Art. 131. (in Ukrainian)

14. On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction: Law of Ukraine dated 30.06.2023 No. 361-ИХ. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text(in Ukrainian)

15. On virtual assets: Law of Ukraine dated 17.02.2022 No. 2047-IIX. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2074-20#Text(in Ukrainian)

16. Prystash S.S. (2023). Virtual assets as a subject of legalization (laundering) of proceeds from crime. Journal of the Kyiv University of Intellectual Property and Law. Issue 3. P. 9–13. DOI: https://doi.org/10.32782/chasopyskiivp/2023-3-2 (in Ukrainian)

17. Dorohina Yu. A. (2014). Characteristics of the signs of the subject of crimes against property. Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Law Series. Issue 28. Vol. 3. P. 17 – 19. (in Ukrainian)

18. Siddique N. Khak, Movchan R.O. (2018). Cryptocurrencies and Blockchain technologies in modern illegal activities. Bulletin of the Student Scientific Society of the Vasyl Stus Donetsk National University. No. 1(10). P. 78– 83. (in Ukrainian).

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work
Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

The article was received by the editors 28.09.2025 The article was revised 01.11.2025
The article is recommended for printing 14.11.2025 This article published 30.12.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-27
УДК 341.231.14

ВОЄВОДІН І. С.
доктор філософії з міжнародного права,
старший викладач кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: voievodin@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3026-474X
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ДІТЕЙ НА МІЖНАРОДНОМУ УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* У статті розглядаються особливості формування та функціонування міжнародно-правового механізму захисту екологічних прав дітей на міжнародному універсальному рівні в межах системи ООН. Автор обґрунтовує актуальність проблеми, зумовлену вразливістю дітей до негативних екологічних впливів, а також відсутністю єдиного обов'язкового міжнародного акту, який би комплексно поєднував права дитини та охорону довкілля.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Центральним стрижнем системи міжнародного захисту прав дитини є Конвенція ООН про права дитини 1989 р., положення якої у тлумаченні Комітету з прав дитини охоплюють екологічний вимір таких основних прав, як право на життя, здоров'я, розвиток, освіту, відпочинок та належний життєвий рівень. Проаналізовано загальні коментарі Комітету №7, №15, №16, №17 та, особливо, №26 (2023 р.), який уперше визнає право дітей на чисте, здорове й стале довкілля та конкретизує обов'язки держав у сфері кліматичних змін. Розглянуто приклади з практики Комітету, зокрема справа Sacchi v. Argentina та ін., що стала знаковою для визнання транскордонної відповідальності держав за шкоду, спричинену зміною клімату. Висвітлено роль Ради ООН з прав людини, Спеціального доповідача з прав людини та довкілля та ініціативи Children's Environmental Rights Initiative (CERI), які сприяють посиленню уваги до участі дітей у прийнятті екологічних рішень і формуванню стандартів екологічного врядування, орієнтованого на дітей.

Висновок. Захист екологічних прав дітей поступово стає невід'ємним елементом глобального порядку денного у сфері прав людини. Незважаючи на істотні досягнення у нормативному та інституційному розвитку, реалізація цих прав залишається нерівномірною. Посилення координації між органами ООН, інтеграція екологічних аспектів у політику прав дитини та забезпечення участі дітей у прийнятті рішень є ключовими передумовами перетворення визнаних правових принципів на дієві міжнародні стандарти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *права дитини; екологічні права; Конвенція ООН про права дитини; Комітет з прав дитини; навколишнє середовище; зміна клімату; ООН; міжнародне право; сталий розвиток; права людини.*

Як цитувати: Воєводін І. С. Міжнародно-правовий механізм захисту екологічних прав дітей на міжнародному універсальному рівні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 240-247. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-27

In cites:. Voievodin I. S. (2025) International legal mechanism for protecting children's environmental rights at the international universal level. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 240-247. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-27 (in Ukrainian)

Statement of the problem. The Preamble to the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child states that the vulnerability of children is due to their "inferiority" compared to adults due to their physical and mental immaturity [1]. Children are physically weaker, less developed and weigh less than adults. They tend to have fewer cognitive skills, intellectual abilities, less knowledge and limited reasoning ability, and are less competent in socialization, everyday life, etc. As a result, children are perceived as relatively powerless individuals [2, p. 76]. According to information published by the United Nations Environment Programme (UNEP), air and water pollution and exposure to toxic substances, together with other types of environmental damage, cause 1.5 million deaths of children under 5 years of age each year and contribute to disease, disability and early mortality throughout their lives [3]. In addition, climate change and biodiversity loss have long-term consequences for children's health and lives.

© Воєводін І. С., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Children, especially from the most vulnerable and marginalized groups, are more exposed to and disproportionately affected by all types of environmental damage than any other group, despite being least responsible for it.

The World Health Organization (WHO) has identified that children are more vulnerable to environmental risks than adults because:

- they are constantly growing and therefore breathe more air, eat more food and drink more water than adults, in proportion to their weight;
- a child's systems (central nervous system, immune system, reproductive system, digestive system) are still developing, so exposure to environmental toxins at certain early stages of development can lead to irreversible damage;
- children behave differently than adults and are therefore exposed to environmental risks differently. For example, young children crawl on the ground, where they may be exposed to dust and chemicals that accumulate on the floor and soil;
- children have less control over their environment. Unlike adults, they may not be aware of the risks and may not be able to make choices to protect their health [4].

Furthermore, due to their age, children cannot fully participate in environmental decision-making processes that could theoretically limit the harmful impacts they experience.

Taking into account the abovementioned, it is important to study the international legal mechanism for protecting children's environmental rights at the universal level, particularly within the framework of the United Nations (hereinafter – the UN), because the UN plays a central role in setting global standards for both human rights and environmental protection. Instruments such as the Convention on the Rights of the Child and the activities of bodies like the UN Committee on the Rights of the Child, UNEP and WHO demonstrate that children's right to a safe, clean, and sustainable environment is an emerging issue of universal concern. However, despite growing recognition, there remains no comprehensive and enforceable UN framework specifically addressing the intersection of children's rights and environmental protection. Studying these mechanisms helps identify legal and institutional gaps, strengthen coordination among UN bodies, and promote the integration of environmental considerations into the implementation of children's rights worldwide.

The state of theme research. In the science of public international law the issue of protection of environmental rights of children at the international universal level has not been the subject of a separate comprehensive study. Certain issues of protection of the rights children in the environmental sphere were addressed in the works of A. Arkadas-Thibert [11], F. Ippolito [6], T. Kaime [5], G. Lansdown [11; 13], T. Syroid [27] et al.

The purpose of the research. The purpose of this research is to analyse and systematise the international legal mechanisms established within the United Nations framework for the protection of children's environmental rights, with a particular focus on how the 1989 Convention on the Rights of the Child and the practice of the UN Committee on the Rights of the Child contribute to shaping and strengthening them. By examining treaty provisions, General Comments, state reporting procedures, individual communications, and relevant UN Human Rights Council and Special Rapporteur activities, the article aims to identify the evolution, current state, and practical implementation of the concept of children's right to a clean, healthy, and sustainable environment. Ultimately, the research seeks to highlight the role of the UN system in ensuring that environmental protection is fully integrated into the realization of children's rights at the universal level and to outline the remaining legal and institutional gaps that hinder the effective protection of these rights worldwide.

The main results of the study. Recognizing that a healthy environment is a prerequisite for the enjoyment of all human rights, it is important to focus on the environmental aspects of children's rights to understand the role that systems for the protection of their rights can play in managing its quality and mitigating the negative consequences of environmental impact on children [6, p. 6].

Thus, the central pillar of the universal mechanism for the protection of children's rights is, of course, the 1989 Convention on the Rights of the Child. The cornerstone of the entire Convention and one of the guiding principles for children's rights in general is the principle, that the best interests of the child shall be a primary consideration. It is enshrined in Article 3 (1), which provides for an assessment and consideration of the best interests of the child in all actions or decisions concerning or affecting the child, regardless of who is implementing them [1]. The importance of this principle has been evident since the adoption of human rights instruments, and in particular children's rights, which preceded the 1989 Convention, and has been confirmed in subsequent instruments, which define it as "paramount" (Principle 2 of the 1959 Declaration of the Rights of the Child), "primordial" (Art. 5 (b) of the 1979 Convention on the Elimination of

All Forms of Discrimination against Women) and "primary" (Art. 24 (2) of the 2000 Charter of Fundamental Rights of the European Union, Art. 7 of the 2006 UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities).

According to F. Ippolito, in those legal systems where there is no clear reference to the "best interests of the child", this principle has been interpreted in case law based on a human rights approach in accordance with Art. 31 of the Vienna Convention on the Law of Treaties [6, pp. 7-8]. For example, the European Court of Human Rights in its 2010 judgment in the case of Neulinger and Shuruk v. Switzerland noted that there is now a broad consensus, particularly in international law, in support of the idea that in all decisions concerning children, their best interests should be a primary consideration (para. 135) [7]. The same applies to the area of environmental protection in the interests of ensuring the relevant rights of children. In general, we note that in international environmental law, references to the rights of "future generations" are more common than to "children's rights".

Thus, the 1998 Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (the Aarhus Convention) guarantees a number of procedural environmental rights in order to contribute to the protection of the right of every person of present and future generations to live in an environment adequate to their health and well-being (art. 1).

The UN Convention on the Rights of the Child is not an environmental treaty per se, but a significant number of the rights it protects have a certain environmental context, since they cannot be properly ensured without the guarantee of a healthy and balanced environment. Clarifying the scope of this protection is the task of the Committee on the Rights of the Child, which carries out an expanded interpretation of the provisions of the Convention in its General Comments, while providing relevant recommendations to states on the protection of the specified rights.

Thus, in art. 6 the Convention recognizes the child's inherent right to life and obliges States parties to ensure, to the maximum extent possible, the survival and development of the child [1].

In its General Comment No. 7 (2005), the Committee noted that the right to life and development can only be implemented in a holistic manner, through the enforcement of all the other provisions of the Convention, including rights to health, adequate nutrition, social security, an adequate standard of living, a healthy and safe environment, education and play, in accordance with articles 24, 27, 28, 29 and 31 (para. 10) [8].

It is important to note that in General Comment No. 16 on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights (2013), the Committee identified that the implementation of article 6 can be impacted in various ways by the activities and operations of business enterprises. It is therefore essential that the State provide protection against all types of environmental threats to the survival and development of children and that such measures be applied to all sectors of governance and the economy (section III (C)) [9].

Article 24 of the 1989 Convention recognizes the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health, to the treatment of illness and to the rehabilitation of health. The realization of the child's right to health requires, inter alia, measures to combat disease and malnutrition by "providing adequate nutritious foods and clean drinking water, taking into consideration the hazards and risks of environmental pollution" (art. 24 (2) (c)) [1]. In General Comment No. 15 (2013), which is devoted entirely to the interpretation of art. 24 of the Convention, the Committee recognized the direct link between the state of the environment and its impact on children's health, noting that States must take measures to address the dangers and risks that local environmental pollution poses to children's health in all settings, and to regulate and monitor the impact of business activities on the environment and to place children's health at the centre of their climate change adaptation and mitigation strategies (para. 49-50) [10].

The Convention also guarantees the right of the child to an adequate standard of living (art. 27), which usually refers to the possibility of having clothing, sufficient food and housing, but the presence of a healthy and safe environment is seen as one of the key elements for ensuring the well-being of children and their integration into society. A similar right has already been enshrined in the 1948 Universal Declaration of Human Rights (art. 25) and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (art. 11). However, unlike art. 11 of the Covenant, which requires States parties to take "appropriate steps to ensure the realization of this right" and "to the maximum of their available resources", art. Article 27 of the Convention formulates the obligation as requiring States Parties to take appropriate measures "in accordance with national conditions and within their means" [1]. A. Arkadas-Thibert and G. Lansdown point out, that this weakened formulation provides for the child's

right to a minimal, not optimal, standard of living, that supports their holistic development, and reflects the drafters' concerns to limit states' legal obligations [11, p. 228].

It is undeniable that one of the key components of a child's survival and development is education. In this regard, Article 29.1 (e) of the 1989 Convention provides that the education of the child should be aimed, inter alia, at the development of respect for the natural environment [1]. T. Kaime notes that part of the state's obligations to implement this right should include the formulation of an effective legislative and policy framework that will protect children from environmental hazards and degradation that threaten children's survival and development. In addition, states should ensure that school curricula include components of environmental education [5, p. 6].

Within the context of our research, it is important to pay attention to the fundamental right of the child to rest and leisure (art. 31 of the 1989 Convention), since it is through games, entertainment and creativity that children reveal their identity, form relationships and learn about the world around them [5, p. 6]. The Committee on the Rights of the Child's Comment No. 7 on implementing child rights in early childhood (2005) states that the full realization of this right is often hindered by a shortage of opportunities to meet, play and interact in a child-centred, secure, supportive, stimulating and stress-free environment (para. 34) [8]. This position was developed in a separate General Comment No. 17 (2013) on the right of the child to rest, leisure, play, recreational activities, cultural life and the arts, in which the Committee paid more detailed attention to the threats posed by poor environmental conditions and the lack of green spaces to the realization of the rights set out in article 31 [12]. In this context, G. Lansdown notes that States parties to the Convention should introduce support for parents in creating an appropriate environment for children's recreation and leisure, which would take into account children's changing abilities and their developmental needs [13, p. 288]. At the same time, despite the above considerations and the interpretation by the Committee on the Rights of the Child of certain aspects of children's rights in the context of the environment, there was no comprehensive coverage of the connection between the impact of the environment and children's rights enshrined in the 1989 Convention on the Rights of the Child until General Comment No. 26 adopted on 28 August 2023, which aimed to: 1. emphasize the urgent need to eliminate the negative impact of environmental damage and climate change on children; 2. promote a holistic understanding of children's rights related to environmental protection; 3. to clarify the obligations of States Parties to the Convention and to provide authoritative guidance on appropriate measures to be taken in relation to environmental problems, with particular attention to climate change. The document became the quintessence of all previously adopted comments on the provisions of the 1989 Convention that had been considered through the prism of the environment, consolidating and developing them, and para. 63 explicitly stated that "children have the right to a clean, healthy and sustainable environment", the obligation to ensure which lies with States (para. 68), and that all environmental standards, policies or measures that may affect the rights of the child should comply with the precautionary principle and be subject to a child rights impact assessment (para. 69) [14].

According to K. Bakker, Comment No. 26 provides a clear and comprehensive overview of the interrelationships between children's rights, the environment and climate change, and how the rights and obligations set out in the Convention on the Rights of the Child should be interpreted in light of the global environmental situation and climate-related challenges [15].

The relationship between the state of the environment and the rights of children have also been directly or indirectly addressed in a number of "soft law" instruments. By their nature, they mainly define only general aspirations for the promotion of children's environmental rights and outline relevant directions for national policies and strategies. It should be noted, in particular, the World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children of 1990, the World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and Beyond of 1995, the UN General Assembly Declaration "A World Fit for Children" of 2002, the Declaration on Children, Youth and Climate Action of 2019, the 2030 Agenda for Sustainable Development, etc.

It is important to emphasize that the UN Committee on the Rights of the Child also accepts periodic reports from states on national progress in promoting the rights enshrined in the 1989 Convention, and provides its Concluding Observations with relevant recommendations. A selective analysis of comments on State reports over submitted during the five years preceding the adoption of the General Comment No. 26 showed that environmental rights were previously mentioned in them sporadically in the context of

respect for the views of the child (Greece, 2022, Bolivia, 2023), environmental education (Jordan, 2022, Tunisia, 2021), provision of clean drinking water (Rwanda, 2020), the impact of business on the environmental rights of the child (Niger, 2018) or were not mentioned at all (North Macedonia, 2022). However, after the adoption of General Comment No. 26 in August 2023, the Committee's Concluding Observations for the first time began to contain a separate section on the environmental rights of the child, in which these rights are linked to the SDGs, in particular targets 3.9, 13.1, 13.2, 13.3, 13 (b), etc.

Thus, in the Concluding Observations on the combined 5th to 7th periodic reports of Brazil in 2025, the Committee expressed concern about the adverse impact of environment degradation and climate change on children's rights, mostly affecting children living in rural and peripherical urban areas, emphasizing the high vulnerability of children to climate-induced extreme events, highlighting the lack of child participation in the elaboration and implementation of climate policies and stressing insufficient measures to ensure children's right to a clean, healthy and sustainable environment (para. 48) [16]. At the same time, the Observations on the report of Norway, in particular, recommended the State Party to ensure that children are heard and that their vulnerabilities, needs and best interests are taken into account in the development and implementation of national policies and programmes on disaster risk management, climate change and alternative energy, including national policies related to the granting of new licences and decisions concerning new extraction of fossil fuels (para. 32 (d)) [17].

The Committee also has experience in examining individual complaints of violations of the right to a healthy environment through the 2011 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. In particular, in 2021 the Committee issued a landmark decision in the communication Sacchi, et al. v. Argentina, et al. on the harmful effects of climate change on children's rights, brought by 16 children from 12 countries against Argentina, Brazil, Germany, Turkey and France in 2019. The applicants alleged that the States concerned, which had historically been sources of emissions and had recognised the competence of the Committee to receive communications, had failed to take the necessary preventive measures to protect and fulfil the right to life, health and culture of children who had suffered both physically and psychologically as a result of the climate crisis [18].

The Committee, referring to the Advisory Opinion of the Inter-American Court of Human Rights OC 23/17, found that the States concerned had exercised effective control over the activities that were the source of emissions and were therefore responsible for the consequences of these negative impacts originating on their territory on the rights of children, even those who may be outside the territory of the state (para. 10.7). However, it was unable to rule on whether the States parties had violated their obligations under the Convention on the Rights of the Child in this particular case because the applicants had not exhausted domestic remedies under article 7 (e) of the Optional Protocol and because there was no specific information from the applicants to show that such remedies were ineffective or unavailable (paras. 10.20-10.21) [19].

The value of this judgment lies in several aspects: firstly, the courage and determination of the authors ensured that the issue was brought before a single universal complaints procedure specifically addressing children's rights. Secondly, the Committee recognized that children's rights to life, health, culture and to have their best interests taken into account in decision-making related to climate change. Thirdly, the Committee decided that it could consider similar cases in the future, provided that all procedural requirements were met. It is important to emphasize that this decision also serves as a message to States on the need to ensure that children in every State have the opportunity to submit similar complaints and that they are properly addressed [20].

It should also be noted that the UN Human Rights Council has repeatedly emphasized the impact of climate change on children's rights. For example, in its Resolution 32/33 (2016), it recognized the particular vulnerability of children to climate change and the impact it may have on a number of their fundamental rights, calling, in particular, for the elimination of the negative impact of climate change on children's right to a safe, clean, healthy and sustainable environment [21]. In the preamble to Resolution 35/20 (2017), the Council highlighted that climate change affects some children disproportionately, such as children with disabilities, migrant children, children living in poverty, children separated from their families and indigenous children [22]. Furthermore, the UN Human Rights Council Resolution on the realizing of the rights of the child through a healthy environment (45/30, 2020) called on States to ensure that the best interests of the child are a primary consideration in environmental decision-making, calling for a

broad range of ambitious measures to ensure that children can grow, learn and play in a healthy environment [23]. In this context, it is important to note the work of the Special Rapporteur on human rights and the environment, who, following country visits, prepares relevant reports on the local situation with respect to environmental rights. For example, in 2017, Fiji was recommended to implement the recommendations of the Convention on the Rights of the Child on the need to protect children's rights from environmental hazards and to include children's voices in climate policy and action [24], and in 2023 Chile was recommended, inter alia, to create an action plan for implementing the State obligations set forth in general comment No. 26 and to consistently appoint child and youth representatives to national advisory bodies and national delegations to international environmental meetings, including conferences of the parties to conventions on the climate, biodiversity, desertification and toxics [25].

Also in 2018, the Special Rapporteur presented a comprehensive study on the link between children's rights and environmental protection (A/HRC/37/58). In it, the mandate holder sets out specific recommendations, building on the work of other special rapporteurs of the UN Human Rights Council, the Committee on the Rights of the Child, the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), UNICEF, WHO and many others who made oral and written submissions during the preparation of the report. Particular attention is paid to the educational and procedural rights of children, with an emphasis on the need for States to include environmental issues in educational curricula to enhance children's understanding of them and their ability to respond to environmental challenges; to ensure children's access to environmental information, participation in environmental issues and environmental justice, and to conduct a prior assessment of the impact of proposed measures on children's rights, etc. [26]. Following this report, the Special Rapporteur, in collaboration with UN agencies and other partners, launched the Children Environmental Rights Initiative (CERI). CERI identifies the lack of clear normative and practical guidance on the application of children's rights in the environmental context as a major challenge, and also emphasizes the general lack of awareness of the multiple links between a safe and healthy environment, on the one hand, and children's rights, on the other [27, pp. 74-75]. In order to address this gap, CERI provides free training for children and young people to inform them about their environmental rights and how to assert them. The Platform also developed the Guidelines for Reporting to the UN Committee on the Rights of the Child and the 2018 Escazú Accord Handbook for Youth and Children. In addition, CERI conducted a series of regional consultations with children, youth and other stakeholders around the world, resulting in the publication of the guidelines "Our Planet, Our Rights, Our Voices: A Global Charter for Children", which builds on the input of children and youth to General Comment No. 26 and complements it as a tool for persuading governments to implement children's environmental demands [28].

Conclusion. Summarizing the above mentioned, it should be noted, that the protection of children's environmental rights has become an integral part of the modern international human rights agenda, largely shaped and advanced through the United Nations system. Although the 1989 Convention on the Rights of the Child was not originally conceived as an environmental treaty, its provisions – interpreted by the UN Committee on the Rights of the Child – establish a clear normative link between the environment and such fundamental rights as life, health, development, education, play, and an adequate standard of living. The adoption of General Comment No. 26 in 2023 marked a milestone in the recognition of children's right to a clean, healthy, and sustainable environment, consolidating earlier interpretations and providing states with detailed guidance on their obligations in the context of climate change and environmental degradation.

Nevertheless, despite significant progress in standard-setting and interpretation, implementation remains uneven. Many states still lack comprehensive mechanisms for integrating children's rights into environmental decision-making, education, and policy development. The Committee's evolving practice, the work of the UN Human Rights Council, and the Special Rapporteur on human rights and the environment demonstrate a growing institutional awareness of these challenges and a shift toward more child-centered environmental governance.

Therefore, the universal level of protection – anchored in the UN system – plays a crucial role in promoting coherence, accountability, and shared responsibility among states. Strengthening cooperation between UN bodies, enhancing state reporting and monitoring, and ensuring children's active participation in environmental matters are key to transforming the recognition of children's environmental rights from declarative principles into enforceable international legal standards.

REFERENCES

1.Convention on the Rights of the Child of 1989. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child (accessed: 29.10.2025).

2.Norozi, S., Moen T. (2016). Childhood as social construction. *Journal of Educational and Social Research*. Vol. 6. No. 2. Pp. 75-80.

3.Children's Rights and the Environment. URL: https://www.unep.org/resources/other-evaluation-reportsdocuments/childrens-rights-and-environment (accessed: 30.10.2025).

4.Children's environmental health. URL: https://www.who.int/health-topics/children-environmental-health#tab=tab_2 (accessed: 30.10.2025).

5.Kaime T. (2018). Children's Rights and the Environment. *International Human Rights of Children* / U. Kilkelly, T. Liefaard (Eds.). Singapore : Springer, Pp. 1-23.

6.Ippolito F. (2022). The best interests of the child: Another string to the environmental and climate protection bow? Questions of international law. Zoom-out. No. 89. Pp. 7-27.

7.Case of Neulinger and Shuruk v. Switzerland (Application no. 41615/07): Judgment of the European Court of Human Rights, 06.07.2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/FRE#{%22itemid%22:[%22001-99817%22]} (accessed: 28.10.2025).

8.UN Committee on the Rights of the Child General comment No. 7 (2005): Implementing Child Rights in Early Childhood CRC/C/GC/7/Rev.1. URL: https://digitallibrary.un.org/record/570528?v=pdf (accessed: 20.10.2025).

9.UN Committee on the Rights of the Child General comment No. 16 (2013) on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights CRC/C/GC/16. URL: https://docs.un.org/en/crc/c/gc/16 (accessed: 20.10.2025).

10.UN Committee on the Rights of the Child General comment no. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24) CRC/C/GC/15. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/15 (accessed: 21.10.2025).

11.Arkadas-Thibert A., Lansdown G. (2022). Article 27: The Right to a Standard of Living Adequate for Physical, Mental, Spiritual, Moral, and Social Development. *Monitoring State Compliance with the UN Convention on the Rights of the Child* / Z. Vaghri et al. (Eds.). Cham : Springer, Pp. 227-235.

12.UN Committee on the Rights of the Child General comment No. 17 (2013) on the right of the child to rest, leisure, play, recreational activities, cultural life and the arts (art. 31) CRC/C/GC/17. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/17 (accessed: 22.10.2025).

13.Lansdown G. (2022). Article 31: The Rights to Rest, Play, Recreation, and Cultural and Artistic Activities. *Monitoring State Compliance with the UN Convention on the Rights of the Child* / Z. Vaghri et al. (Eds.). Cham : Springer, Pp. 281-290.

14.General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment with a special focus on climate change. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/26 (accessed: 23.10.2025).

15.Draft General Comment No. 26 of the UN Committee on the Rights of the Child on Children's Rights, the Environment and Climate Change: Submission of comments by Dr Christine A. E. Bakker. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/crc/gcomments/gc26/2023/cs/GC26-CS-christine-bakker-2023-02-15.docx (accessed: 23.10.2025).

16.Concluding observations on the combined fifth to seventh periodic reports of Brazil: Committee on the Rights of the Child CRC/C/BRA/CO/5-7. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/BRA/CO/5-7 (accessed: 29.10.2025).

17.Concluding observations on the seventh periodic report of Norway: Committee on the Rights of the Child CRC/C/NOR/CO/7. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/NOR/CO/7 (accessed: 30.10.2025).

18.UN Child Rights Committee rules that countries bear cross-border responsibility for harmful impact of climate change. URL: https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/10/un-child-rights-committee-rules-countries-bear-cross-border-responsibility#:~:text=GENEVA%20(11%20October%202021)%20%2D,within%20and%20outside%20its%20territory (accessed: 30.10.2025).

19.Decision adopted by the Committee under the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a Communications Procedure, concerning communication No. 104/2019. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3995712?ln=ru&v=pdf (accessed: 30.10.2025).

20.Committee on the Rights of the Child Open Letter on Climate Change. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-12/Open_letter_on_climate_change.pdf (accessed: 06.11.2025).

21.Resolution adopted by the Human Rights Council 32/33. Human rights and climate change. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/32/33 (accessed: 06.11.2025).

22.Resolution adopted by the Human Rights Council 35/20. Human rights and climate change. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/35/20 (accessed: 06.11.2025).

23.Report of the Secretary-General Human rights of migrants A/HRC/45/30. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/45/30 (accessed: 06.11.2025).

24.Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment: Visit to Fiji A/HRC/43/53/Add.1. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/43/53/ADD.1 (accessed: 07.11.2025).

25.Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment: Visit to Chile A/HRC/55/43/Add.1. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/55/43/Add.1 (accessed: 07.11.2025).

26.Report of the Special Rapporteur on the Issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment A/HRC/37/58. URL: https://docs.un.org/en/a/hrc/37/58 (accessed: 07.11.2025).

27.Syroid T. L. (2023). International Legal Mechanism for Ensuring Children's Right to Health in the Context of Environmental Challenges. *International Protection of the Human Right to Health and a Safe Environment: monograph* / collective of authors; edited by M. O. Medvedieva. Kyiv: Vinichenko Publishing House, Pp. 55-86 (in Ukrainian).

28.Resources – CERI. URL: https://ceri-coalition.org/resources/ (accessed: 07.11.2025).

Стаття надійшла до редакції 22.10.2025 Переглянуто 25.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 29.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

I. S. VOIEVODIN
Doctor of Philosophy (PhD) in International Law,
Senior Lecturer at the Department of International and European Law
E-mail: voievodin@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3026-474X
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR PROTECTING CHILDREN'S ENVIRONMENTAL RIGHTS AT THE INTERNATIONAL UNIVERSAL LEVEL

ANNOTATION. *Introduction.* The article examines the peculiarities of the formation and functioning of the international legal mechanism for protecting children's environmental rights at the international universal level within the framework of the United Nations. The author justifies the relevance of the topic by emphasizing children's particular vulnerability to environmental harm and the absence of a unified binding international instrument that comprehensively integrates children's rights and environmental protection.

Summary of the main research results. The central element of the international system for the protection of children's rights is the 1989 UN Convention on the Rights of the Child, whose provisions – interpreted by the Committee on the Rights of the Child – include the environmental dimension of such fundamental rights as the right to life, health, development, education, rest, and an adequate standard of living. The article analyses General Comments Nos. 7, 15, 16, 17, and especially No. 26 (2023), which for the first time explicitly recognizes the right of children to a clean, healthy, and sustainable environment and clarifies states' obligations regarding climate change. It also reviews the Committee's practice, including the landmark Sacchi v. Argentina et al. case, which affirmed the cross-border responsibility of states for the harmful effects of climate change. The study highlights the role of the UN Human Rights Council, the Special Rapporteur on Human Rights and the Environment, and the Children's Environmental Rights Initiative (CERI) in strengthening child participation in environmental decision-making and developing standards for child-centred environmental governance.

Conclusion. The protection of children's environmental rights has gradually become an integral part of the modern international human rights agenda. Despite notable normative and institutional progress, implementation remains uneven. Strengthening coordination among UN bodies, integrating environmental considerations into child rights policies, and ensuring children's participation in decision-making are key prerequisites for transforming recognized legal principles into enforceable international standards.

KEYWORDS: *children's rights, climate change, Committee on the Rights of the Child, environment, environmental rights, human rights, international law, sustainable development, Convention on the Rights of the Child, the United Nations.*

The article was received by the editors 22.10.2025 The article was revised 25.11.2025
The article is recommended for printing 29.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-28
УДК: 341.1: 341.2

ГАВРИЛЕНКО О. А.
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5554-4919
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЛОГВИНЕНКО І. А.
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
E-mail: igor_logv@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1505-4418
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, 61000, просп. Льва Ландау, 27

ЛОГВИНЕНКО Є.С.
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного і міжнародного права та прав людини
E-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7687-843X
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, 61000, просп. Льва Ландау, 27

НАРОДЖЕННЯ МОДЕРНОЇ СУВЕРЕННОЇ ДЕРЖАВИ І «ДЕПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ» МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (КІНЕЦЬ XVI – ПОЧАТОК XIX ст.)

АНОТАЦІЯ. Здійснено історико-правовий аналіз процесу становлення модерної суверенної держави та його наслідків для архітектоніки міжнародного права протягом кінця XVI – початку XIX ст. Показано, що утвердження суверенітету як основного принципу політичної організації спричинило радикальну трансформацію міжнародно-правового порядку – від середньовічного універсалізму з багатошаровою структурою влади та множинністю суб'єктів до державоцентричної системи, у якій саме держава постає єдиним і винятковим носієм міжнародної правосуб'єктності.

Доведено, що процес «деперсоналізації» міжнародного права, тобто витіснення індивіда з кола безпосередніх суб'єктів правовідносин, був закономірним результатом формування модерної державності. В середньовічному порядку певні категорії осіб (купці, дипломати, представники привілейованих корпорацій) могли виступати учасниками міжнародних відносин. Проте з переходом до суверенітету, концептуально оформленого у працях Жана Бодена та Гуго Гроція, а пізніше закріпленого у доктрині Пуфендорфа, Бяйнкерсхука та Ваттеля, міжнародне право набуло виразно інституційного, міждержавного характеру. Вестфальський мир 1648 року символізував цю трансформацію, прийнявши за основу міжнародних відносин принципи територіальної цілісності, рівності та невтручання. Ці базові принципи визначали державу як єдину повноцінну юридичну особу на міжнародній арені.

Окрему увагу приділено інтелектуальним і концептуальним аспектам процесу деперсоналізації: перехід від династійно-особистісної логіки зовнішніх відносин до раціоналізованої взаємодії держав; формування інституційного дипломатичного і військового механізму; закріплення доктрини війни як прерогативи суверенів. Ці зміни супроводжувалися не лише звуженням юридичної видимості особи, але й утвердженням позитивістського підходу до міжнародного права як системи, що регулює виключно міждержавні відносини.

Зроблено відповідні узагальнення та висновки, де зокрема зазначено, що історичне витіснення індивіда з міжнародного правопорядку мало довготривалі наслідки для структури міжнародного права XIX–XX ст., але водночас заклало підґрунтя для сучасних дискусій про співвідношення суверенітету та прав людини, міжнародної відповідальності держав і правосуб'єктності особи. Наголошено, що вивчення історії деперсоналізації міжнародного права дозволяє краще зрозуміти походження сучасного глобального правопорядку та суперечності, які й сьогодні визначають баланс між державою та індивідом у міжнародно-правовій системі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *міжнародне право, суверенітет, модерна доба, деперсоналізація, правосуб'єктність, універсалізм, державоцентризм.*

© Гавриленко О.А., Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Як цитувати: Гавриленко О.А., Логвиненко І. А., Логвиненко Є.С. Народження модерної суверенної держави і «деперсоналізація» міжнародного права (кінець XVI – початок XIX ст.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 248-259. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-28

In cites: O.A. Havrylenko, I. A. Lohvynenko, Ye. S. Lohvynenko (2025). The birth of the modern sovereign state and the "depersonalization" of international law (late 16th – early 19th century). *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 248-259. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-28 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Проблематика правового статусу особи у міжнародному праві нерозривно пов'язана з історією становлення та трансформації держави як головного суб'єкта міжнародного правопорядку. У процесі формування класичної системи міжнародного права в Новий час відбулися глибинні зрушення, які докорінно змінили архітектоніку міжнародних відносин, поставивши державу в центр правового простору і витіснивши особу з поля міжнародної правосуб'єктності. Цей процес, який можна визначити як деперсоналізацію міжнародного права, був не випадковим, а концептуально обумовленим – передусім історичним становленням суверенної держави як правового й політичного феномена.

У середньовічному універсалістському порядку правова багатоскладовість, існування паралельних ієрархій влади (папство, імперія, феодальна система), а також специфічна роль корпорацій і привілейованих осіб давали можливість певним категоріям індивідів бути учасниками міжнародних правовідносин. Однак із утвердженням суверенітету як базового принципу політичної організації – насамперед у його класичній формі, запропонованій Жаном Боденом і трансформованій у міждержавну площину Гуго Гроцієм – міжнародне право набуває чітко державоцентричного характеру. Індивід відтепер мислиться як внутрішній елемент національної юрисдикції, а не як безпосередній суб'єкт зовнішніх правовідносин.

Актуальність звернення до цього історичного процесу зумовлена не лише потребами реконструкції витоків сучасного міжнародного права, а й сьогоднішніми дискусіями щодо співвідношення держави та особи у глобальному правопорядку.

Суперечливі тенденції початку XXI століття – зростання ролі інститутів міжнародного кримінального правосуддя, активізація дискурсу прав людини, водночас посилення суверенністських наративів у зовнішній політиці провідних держав – виразно демонструють, що проблема меж міжнародної правосуб'єктності особи знову стає предметом гострих дебатів. Для їх належного розуміння необхідне історико-правове осмислення того, як і чому саме у період кінця XVI – початку XIX століття відбулася фундаментальна «деперсоналізація» міжнародного права.

Таким чином, дослідження народження модерної суверенної держави та трансформацій, що супроводжували цей процес, дозволить не лише простежити генеалогію класичного міжнародного права, але й глибше осягнути виклики сучасності, у яких відлунюють ті самі базові дилеми: хто є первинним носієм міжнародно-правових прав та обов'язків – держава чи особа?

Метою цієї статті є аналіз процесів становлення суверенної держави як основи модерного міжнародного порядку та окреслення основних концептуальних та інституційних наслідків «деперсоналізації» міжнародного права. Визначена мета потребує дослідження (або визначення) особливостей взаємозв'язку між доктриною суверенітету, юридичним статусом особи та структурною еволюцією міжнародно-правової системи в ранньомодерну епоху. Задля більш повного розуміння проблеми вбачається необхідним звернутися до витоків критики класичної моделі міжнародного права, що наприкінці XVIII століття започаткували поступове повернення індивіда до кола юридично видимих і значущих фігур у міжнародному правопорядку.

Стан наукового опрацювання теми. Питання витоків і трансформацій міжнародного права ранньомодерного часу отримали значну увагу у зарубіжній історико-правовій науці. Класичними є дослідження Т. Вокера [1], Ф. Лорана [2], А. Нуссбаума [3], Л. Оппенгейма [4] та ін., які розглядали становлення суверенної держави та закріплення державоцентричної парадигми в міжнародному правопорядку. Сучасна європейська історіографія представлена працями В. Греве [5], М. Коскенніємі [6], С. Неффа [7], Р. Лесаффера [8, 9], Д. Горьє [10], які інтерпретують деперсоналізацію міжнародного права в контексті ширших процесів модерності, секуляризації та формування європейської системи «вестфальських» держав.

У вітчизняній міжнародно-правовій науці ця проблематика лише поступово входить до кола системних досліджень. Традиційно увага науковців була зосереджена переважно на розвитку позитивного міжнародного права XIX–XX ст. Окремі аспекти становлення класичного міжнародного права порушувалися в статтях, монографіях, узагальнюючих курсах, навчальних посібниках і підручниках (зокрема,

у працях А.І. Дмитрієва, Ю.А. Дмитрієвої, О.В. Задорожнього [11], О.В. Буткевич [12], В.В. Мицика [13], К.О. Савчука [14],О.В. Кресіна [15], С.І. Лимана, А. Парфіненка [16] та ін.). Історичні витоки «деперсоналізації» міжнародного права та ґенеза державоцентричної моделі знайшли відображення в публікаціях Т.Л. Сироїд, Л.О. Фоміної [17] та Т.В. Псьоти [18, 19]. Однак зазначені проблеми розглядалися в рамках авторських наукових тем і не були предметом окремого дослідження.

Важливо відзначити, що в українському контексті зростає інтерес до історико-правових передумов сучасних дискусій щодо міжнародної правосуб'єктності особи. Це простежується у працях останніх десятиліть, де дедалі частіше порушується питання співвідношення суверенітету та прав людини, ролі міжнародних кримінальних трибуналів, а також – історичної спадкоємності між модерним та сучасним міжнародним правопорядком (дослідження О.В. Задорожнього [20], О.В. Буткевич [21], О.В. Тарасова [22], О.М. Солоненка [23], Н.-Т. Ю. Аношиної [24], К.С. Колісніченко [25], В.С. Ржевської [26] та ін.).

На завершення історіографічного огляду теми зазначимо, що окремі проблеми народження модерної суверенної держави та витіснення особи з міжнародного права розглядалися вітчизняними правознавцями. Разом з тим, можемо констатувати, що цілісне дослідження цього процесу в контексті правової історії Європи кінця XVI – початку XIX століття залишається важливим науковим завданням.

Основні результати дослідження.

Історичні передумови становлення суверенної держави.

Формування модерної суверенної держави як основного суб'єкта міжнародного права було зумовлено глибокими трансформаціями у сфері політичної влади, правосвідомості та геополітичного устрою, що відбувалися у пізньосередньовічну та ранньомодерну добу. Ці процеси означали поступовий розпад середньовічного універсалізму та утвердження нової парадигми політичної організації світу, в якій індивід утратив правосуб'єктну видимість на міжнародній арені, а державність набула виразного суверенного характеру.

В епоху Середньовіччя правова й політична структура європейського суспільства ґрунтувалася на ідеї універсального порядку, втіленого у двох головних інституціях – Папстві та Священній Римській імперії. Обидва центри претендували на верховенство, внаслідок чого утворювався своєрідний дуалізм влади, який не лише ускладнював ієрархію політичної лояльності, а й сприяв юридичній поліцентричності. Правовий простір був фрагментований між канонічним правом, римським правом, звичаєвими нормами, феодальними привілеями та локальними статутами, що разом унеможливлювали існування єдиної суверенної волі як джерела права.

Реформація XVI століття зруйнувала духовну монополію католицької церкви, започаткувавши радикальну секуляризацію політичного дискурсу. Під гаслом sola scriptura протестантські громади підважили претензії Папства на вселенське верховенство, що дозволило світським володарям здобути контроль над релігією як елементом державного устрою. Наслідком цього стала поступова емансипація політичної влади від церковної ієрархії, що, у свою чергу, зміцнило підвалини ідеї державної автономії та політичної цілісності.

На тлі релігійних війн і династичних конфліктів відбувалося конституювання абсолютної монархії як форми правління, яка втілювала принцип неподільної, централізованої влади. Монарх перетворювався на уособлення державної єдності, джерело законодавчої ініціативи, адміністративного контролю та фіскальної мобілізації. Інституціоналізація централізованої бюрократії, регулярної армії та податкової системи стала не лише внутрішньою трансформацією політичного ладу, а й підвалиною для зовнішнього визнання держави як самостійного, суверенного актора.

Кульмінаційним моментом цього процесу став Вестфальський мир 1648 року, який, завершивши Тридцятилітню війну, закріпив концептуальні основи нового міжнародного порядку [27]. У його договірних положеннях виразно артикульовано принцип територіального суверенітету та незалежності держав, що означало відмову від універсалістських претензій Папства й Імперії [28, с. 258]. Зовнішня політика визначалася віднині не церковною чи імперською ієрархією, а волею окремих держав, які постали як автономні та рівноправні одиниці у відносинах між собою. Така трансформація означала докорінну зміну природи міжнародного права: від системи, в якій індивід міг бути безпосереднім учасником правових відносин (через капітуляції, привілеї тощо), до системи, у центрі якої стояла держава як єдиний і винятковий носій міжнародної правосуб'єктності.

Суверенітет як правова основа міжнародного порядку Нового часу.

У новоєвропейській політико-правовій думці ключовим концептом, що забезпечив інтелектуальне підґрунтя модерної державнос-

ті, став суверенітет – як юридична формула неподільної, вищої влади в межах певної території. Цей концепт, що постає у пізньому XVI столітті у відповідь на політичну нестабільність, релігійні війни й феодальну роздробленість, став основою формування нової, державоцентричної архітектоніки міжнародного права.

Центральною фігурою в інтелектуалізації ідеї суверенітету був Жан Боден (1529-1596), який у своїй праці «Шість книг про республіку» («Les Six Livres de la République», 1577) [29] визначив суверенітет як «абсолютну і постійну владу держави». Ця влада не підлягає жодному зовнішньому або внутрішньому обмеженню, крім лише божественного і природного законів, і є основою легітимності державної дії. Боден вперше сформулював принцип неподільності влади як засаду державного порядку, тим самим відкидаючи феодальну поліцентричність і ставлячи в центр правопорядку унітарного, неособистісного суб'єкта – державу. Суверенітет у Бодена не тільки інституціональний, а й функціонально-правовий: це здатність держави видавати загальнообов'язкові норми, збирати податки, вести війни, здійснювати правосуддя без погодження з вищою владою.

У свою чергу, Гуго Гроцій, спираючись на традицію природного права, намагався узгодити суверенну волю держав із моральною вимогою універсальної справедливості. У праці «Про право війни і миру» («De jure belli ac pacis», 1625) [30] Гроцій визнавав державу як головного актора міжнародного порядку, але водночас підкреслював, що її діяльність має обмежуватися нормами розуму та природного права. Така позиція стала важливим теоретичним компромісом, який дозволив поєднати нову реальність політичного плюралізму суверенних держав із транснаціональною вимогою правової впорядкованості.

Внаслідок цих ідеологічних і концептуальних зсувів відбулося поступове закріплення держави як єдиного і виключного суб'єкта міжнародного права. Особа, громада, місто чи релігійна організація, які в попередні епохи могли виступати суб'єктами міждержавних відносин, утратили міжнародну правоздатність. У системі, що почала формуватися з XVII століття, лише держава визнається носієм прав та обов'язків, а всі інші – лише похідними від її волі представниками чи об'єктами її юрисдикції.

На основі цього концептуального підґрунтя формується нова «система держав», що функціонує як сукупність (своєрідний «клуб») суверенних одиниць, між якими діють принципи рівності, невтручання та взаємного визнання. Цей «клуб», однак, був не лише суверенним, а й деперсоналізованим: у міждержавній сфері визнавалися лише цілісні політико-територіальні об'єднання (держави), а не фізичні особи; міждержавні акти вже не укладалися від імені індивідуальних суб'єктів. Таким чином, у самій структурі нового міжнародного порядку було закладено заперечення автономної правосуб'єктності людини – вона опинялася поза межами юридичної взаємодії держав і могла бути учасником міжнародних правовідносин лише опосередковано, через належність до певної держави.

Такий підхід утвердився не лише в практиці, а й у доктрині: класичні автори – від Пуфендорфа до Ваттеля – розглядали міжнародне право виключно як право, що регулює відносини між державами, в якому індивід не є самостійним суб'єктом, а лише «елементом» внутрішнього порядку. Суверенітет у цьому сенсі не тільки визначав політичну автономію, а й обмежував правову видимість індивіда у зовнішньому правопорядку, відкладаючи персоналізацію міжнародного права на майбутні епохи.

Витіснення особи з міжнародного права: інституційні і концептуальні аспекти.

З утвердженням суверенної держави як єдиного актора міжнародних відносин відбувся радикальний зсув у правовому мисленні, який призвів до витіснення індивіда з поля міжнародної правосуб'єктності. Цей процес мав не лише доктринальний, а й інституційний вимір, позаяк супроводжувався формуванням замкненої системи норм, що орієнтувалися виключно на міждержавну взаємодію. В результаті особа перестала мислитися як безпосередній учасник міжнародних правовідносин і була зведена до інструментального статусу – представника, об'єкта або ресурсу державної політики.

В умовах класичного суверенітету держава виступає єдиним і виключним носієм прав і обов'язків на міжнародній арені. Вона володіє здатністю укладати договори, визнавати інших суб'єктів, вести війни й відповідати за свої дії. Особа ж не володіє міжнародно-правовою дієздатністю і не може бути стороною у правовідносинах, які відбуваються поза юрисдикцією її держави належності. Індивід у цій системі постає лише як інструмент дії держави або об'єкт її зовнішньополітичних рішень. Його статус у міжнародному вимірі завжди опосередкований державою – це може бути дипломат, що виступає носієм суверені-

тету; купець, діяльність якого регулюється двосторонніми договорами; найманець, залучений до війни; або злочинець, щодо якого діють правила екстрадиції. Жоден з цих випадків не передбачає автономної правової суб'єктності особи – індивід тут є лише функціональною фігурою в архітектоніці міждержавного порядку.

Відображення цієї концепції чітко простежується у класичних міжнародно-правових трактатах XVII–XVIII ст., насамперед у працях Корнеліуса ван Бяйнкерсхука, Самуеля фон Пуфендорфа та Емеріха де Ваттеля.

У правовій спадщині Корнеліуса ван Бяйнкерсхука (1673–1743) [31] простежується один із ключових етапів «деперсоналізації» міжнародного права, коли воно поступово звільнялося від персоніфікованих уявлень, пов'язаних із постаттю монарха, й набувало рис інституційної системи відносин між державами. У працях голландського юриста – передусім у «De foro legatorum» [32], «Quaestiones juris publici» [33] та «De dominio maris» [34] – відчутний відхід від династичної моделі, в якій міжнародні відносини розумілися як пряме продовження особистої волі правителя. Посол, за його концепцією, перестає бути приватним довіреним суверена і постає як офіційний представник державного організму; дипломатичні відносини втрачають характер міжособистісних актів і перетворюються на взаємодію інституційних суб'єктів. Так само судова практика, на яку спирався Бяйнкерсхук, виразно орієнтувалася не на апеляцію до персональної честі чи моральних чеснот монарха, а на норми, сформовані внаслідок усталеної діяльності судів та адміністративних органів.

Концептуально цей підхід спирався на ранній державоцентризм. Бяйнкерсхук одним із перших визначив міжнародне право як jus inter gentes у буквальному сенсі – право, що регулювало відносини між державами, а не між їхніми володарями. Його правове мислення позначене емпіризмом та своєрідним позитивізмом: норми міжнародного права він виводив не з універсалістських побудов природного права, а з фактичної практики, звичаїв і реальних прецедентів у політичному житті Європи. Символічним вираженням цієї трансформації стала його територіальна доктрина, сформульована у трактаті «De dominio maris» [34]. Принцип «влада закінчується там, де закінчується сила зброї» (potestas finitur ubi finitur armorum vis) відображав ідею, що компетенції держави визначаються її ефективним контролем над територією та простором, а не особистими прерогативами чи амбіціями монарха.

У цьому й полягає значення наукової спадщини Бяйнкерсхука: він заклав основи нового бачення міжнародного права як системи, що функціонує завдяки діям «абстрактних» суб'єктів – держав, а не персональних суверенів [35, с. 353, 357]. Перехід від особистісного до інституційного виміру міжнародних відносин, від персональних домовленостей коронованих осіб до узвичаєних практик державних органів, означав формування модерної державоцентричної парадигми. У цьому сенсі Бяйнкерсхук виступає попередником науки та практики XIX століття, коли «деперсоналізація» міжнародного права стане вже домінантною рисою європейської правової свідомості.

Самуель фон Пуфендорф (1632-1694), спираючись на ідеї природного права, визнавав лише державу як реальний суб'єкт міжнародного права, наголошуючи, що права і свободи особи можуть реалізовуватися лише в межах її громадянства. У праці «Право природне і міжнародне» («De jure naturae et gentium», 1688) [36] він розглядає народ не як сукупність осіб, а як інституціоналізовану єдність, підпорядковану державній волі. Швейцарський юрист, філософ і дипломат Емеріх де Ваттель (1714-1767) у своєму відомому трактаті «Право народів» («Le droit des gens», 1758) [37] фактично закріплює ідею, що міжнародне право є «правом націй», а не окремих людей. Усі міжнародні зобов'язання, на його думку, виникають лише між державами, і лише вони можуть бути суб'єктами міжнародної відповідальності.

Ця доктринальна деперсоналізація була підсилена також концепцією війни, яка у класичному міжнародному праві розглядалася як юридично врегульоване зіткнення волі суверенних держав. І jus ad bellum (право на ведення війни), і jus in bello (правила ведення війни) були сконцентровані виключно на відносинах між державами. Солдат, купець або пересічний мирний житель – усі ці фігури трактувалися або як інструмент реалізації волі суверена, або ж як об'єкт дії норм, адресованих іншим державам. Не випадково правовий статус полоненого чи цивільної особи у цей період визначала не міжнародна норма, а рішення держави, що володіла суверенним правом трактувати статус ворога на власний розсуд.

Таким чином, класичне міжнародне право формувалося як система, що виключала особу з активної правової участі. Така конструкція відповідала політичній логіці ранньомодерного суверенітету та відображала зага-

льне відчуження індивіда від процесу нормотворення та правозастосування на міжнародному рівні. І лише з кінця XVIII – початку XIX століття з'являться перші інтелектуальні імпульси до перегляду цієї концептуальної замкненості.

Правовий статус особи в умовах класичного суверенітету.

Класичне міжнародне право, сформоване під домінуючим впливом концепції суверенітету, визначало статус особи виключно як внутрішню справу держави [38]. В цій парадигмі індивід був юридично пов'язаний з певною політичною організацією – державою – через інститут підданства (allegiance), який уособлював не лише юридичну належність, але й політичну лояльність. Підданство мислилося не як форма правового партнерства між особою та державою, а як односторонній обов'язок підкорення. У зовнішньому правопорядку це означало, що особа не могла виступати суб'єктом міжнародних прав і обов'язків – її юридична дійсність обмежувалася юрисдикцією тієї держави, підданою якій вона була.

Цілковита відсутність міжнародного захисту прав людини становила одну з принципових характеристик класичного міжнародного права.

Сама ідея, що індивід може володіти правами не лише intra statum, а й erga omnes, у контексті XVII–XVIII століть видавалася несумісною з основоположними засадами суверенітету. Держава не лише визначала, які права має особа, але й одноосібно вирішувала, в який спосіб ці права можуть реалізовуватися або бути обмеженими. Жодного зовнішнього контролю за дотриманням прав індивіда не існувало, адже міжнародне право не визнавало особу за легітимного адресата або суб'єкта своїх норм.

Поза межами власної держави особа набувала особливого, виняткового статусу іноземця, який розглядався не як носій універсальних прав, а як потенційний об'єкт міжнародної регламентації [39].

Принцип «режиму найбільшого сприяння», що розвивався у двосторонніх договорах, забезпечував іноземцям елементарні гарантії комерційної діяльності або особистої безпеки, проте ці гарантії не ґрунтувалися на уявленні про природну гідність людини, а лише на дипломатичній доцільності.

Консульський захист ставав формою реалізації державної опіки над своїми підданими за кордоном, що ще раз підтверджувало: у міжнародній сфері особа діяла лише як тінь своєї держави, а не як автономний правовий суб'єкт.

У цьому контексті держава виступала виключним посередником між індивідом і міжнародною спільнотою, монополізуючи можливість репрезентації, захисту, звернення чи відповідальності. Лише держава могла порушити питання про порушення прав своїх підданих за кордоном – і лише вона вирішувала, чи варто це робити. Особа не мала жодного доступу до міжнародного правосуддя, а всі спроби розв'язати спір або добитися сатисфакції відбувалися між державами, поза волею й участю безпосередньо зацікавленої людини.

Таким чином, у структурі класичного міжнародного права особа була повністю підпорядкована державній суб'єктності – як у сенсі правового статусу, так і в змісті юридичної дії. Цей правовий порядок, заснований на фетишизації суверенітету, тривалий час не передбачав жодного простору для автономної присутності індивіда в міжнародному правопорядку. І лише драматичні зрушення на межі XIX–XX століть поступово відкриють шлях до переосмислення цієї моделі.

Теоретико-правові наслідки деперсоналізації міжнародного права.

Витіснення особи з простору міжнародного права в епоху класичного суверенітету мало далекосяжні теоретико-правові наслідки, які визначили не лише конфігурацію правових відносин на міжнародній арені, а й самі уявлення про межі та природу юридичної дії. Ключовим результатом цього процесу стало формування жорсткої дихотомії між особою та державою, яка відповідала ширшому розмежуванню між «приватним» і «публічним». У цій бінарній моделі індивід мислився як суб'єкт внутрішнього, приватноправового порядку, тоді як держава – як єдиний носій публічної, міжнародної правосуб'єктності. Така дихотомія не лише концептуально виключала особу з сфери міждержавного права, а й закріплювала за державою виняткове право виступати творцем, виразником (мовцем), і адресатом міжнародних норм.

Цей поділ, у свою чергу, зміцнив концепцію державної автономії, яка реалізувалася передусім через принцип невтручання у внутрішні справи. Відповідно до цього принципу, будь-яке звернення до становища особи в межах національної юрисдикції трактувалося як неприпустиме втручання в суверенну компетенцію. Такий підхід закріпив переконання, що держава не може бути притягнута до міжнародної відповідальності за дії чи бездіяльність щодо власних підданих, навіть у разі грубих

порушень їхніх прав. Отже, індивід був юридично ізольований не лише від позитивної участі в міжнародному праві, а й від мінімального міжнародного захисту, що робило його цілковито залежним від волі державної влади.

Водночас, у цьому ж історичному контексті відбувався паралельний розвиток приватного міжнародного права – сфери, яка залишалася майже єдиною, де особа могла зберігати (хоча й обмежену) правосуб'єктність у міжнародному вимірі. Приватне міжнародне право займалося визначенням того, яка національна юрисдикція й яке матеріальне право мають застосовуватися до правовідносин з іноземним елементом. Хоча це й дозволяло особам здійснювати юридично значущі дії через державні кордони, вони при цьому залишалися об'єктами державного регулювання, а не повноцінними суб'єктами міжнародного права. Особа тут діяла у просторі, створеному й контрольованому національними правопорядками, а не у сфері справжньої міжнародної автономії.

Наслідком поширення цієї моделі також стало фундаментальне відчуження індивіда від процесу творення міжнародних норм. Лише держави мали здатність брати участь у правотворчих процесах: укладати договори, формулювати звичаї, здійснювати дипломатичне представництво. Індивід же не мав не лише права на участь, а й навіть можливості звернення до механізмів міжнародного правосуддя. Його юридичне буття у міжнародному вимірі було повністю опосередковане державною волею, що означало втрату будь-якої правової автономії. Людина як така не мала голосу у формуванні правил, які могли істотно впливати на її долю в умовах воєн, колонізації чи економічної експансії.

Таким чином, деперсоналізація міжнародного права в епоху класичного суверенітету стала не лише наслідком концептуальних зрушень, а й механізмом, який системно відтворював правову безмовність індивіда. Саме ця ситуація – коли людина не була видимою для міжнародного права – стане предметом доктринального перегляду та політичного спротиву в подальшу епоху, що поступово приведе до певної трансформації статусу особи у напрямку суб'єктності.

Перехід до нової парадигми: витоки критики класичного суверенітету.

У другій половині XVIII століття починає вимальовуватися інтелектуальна опозиція до жорсткої моделі класичного суверенітету, що ґрунтувалася на виключності державної правосуб'єктності й повному витісненні особи з міжнародно-правового виміру. Ця критика не була ще системною чи чітко оформленою в юридичних формах, однак уже закладала підґрунтя для подальшої трансформації міжнародного права у напрямі його гуманізації й поступової «реперсоналізації».

Потужним джерелом перегляду догм класичного права стала природно-правова доктрина, що набула свого апогею у добу Просвітництва. Її філософські передумови спиралися на уявлення про людину як носія невід'ємної гідності й природних прав, які не можуть бути цілковито поглинуті суверенною владою. У працях Локка, Руссо, Монтеск'є та пізніше Канта право особи набуває універсального статусу – такого, що передує позитивному законодавству й має бути джерелом легітимності державного порядку. Хоча це ще не було міжнародним правом у вузькому сенсі, сама поява концепції прав людини як автономного виміру правової дійсності означала підважування ідеї повної підпорядкованості особи виключно національній державі.

Окрім доктринальних зрушень, практика міжнародних відносин XVIII – початку XIX століття також поступово засвідчувала нестійкість засади виключної державної правосуб'єктності. Хоча держави формально залишалися єдиними акторами міжнародного права, все частіше виникали випадки, коли обґрунтуванням для втручання у внутрішні справи ставали саме дії щодо окремих осіб або груп. Прикладами цього можуть слугувати гуманітарні інтервенції з боку великих держав під приводом захисту християнських меншин в Османській імперії, інтернаціоналізація питань мореплавства, де апелювали не лише до інтересів держав, а й до «свободи людини торгувати», або ж дипломатичне втручання заради звільнення окремих осіб із незаконного ув'язнення чи рабства. Такі дії ще не визнавали особу суб'єктом міжнародного права, але демонстрували, що виключна державна воля вже не є єдиним критерієм легітимності міжнародної дії.

У філософсько-правовому дискурсі того часу розпочинаються дискусії щодо меж державного суверенітету, що підважують абсолютистський підхід до міжнародної правосуб'єктності. Жан-Жак Руссо, з одного боку, підкреслював абсолютність народного суверенітету, але з іншого – наголошував на необхідності суспільного договору, в якому особа зберігає певну автономію [40]. Іммануїл Кант у своєму проекті «До вічного миру» (1795) [41] окреслив ідею космополітичного права, що охоплює не лише держави, а й індивідів як

членів єдиної, заснованої на нормах моралі спільноти – людства. Всі ці міркування, незважаючи на різну спрямованість, ставили під сумнів замкненість держави як виключного джерела правового буття.

Таким чином, вже наприкінці XVIII – на початку XIX століття формується концептуальне підґрунтя для майбутньої реперсоналізації міжнародного права. Утвердження ідеї прав людини, емпіричні прецеденти гуманітарних втручань, філософські пошуки універсального правопорядку – усе це поступово відкривало простір для перегляду постулатів класичного суверенітету. І хоча юридично особа залишалася поза межами міжнародної правосуб'єктності, інтелектуальні та політичні передумови її повернення в поле міжнародного права вже були закладені.

Висновки. Формування модерного міжнародного права в епоху становлення суверенних держав супроводжувалося принциповою зміною парадигми правосуб'єктності. Якщо в середньовічному універсалістському правопорядку індивід – принаймні у певних контекстах – міг бути безпосереднім адресатом і носієм правових норм, то із закріпленням концепції державного суверенітету міжнародне право остаточно зосереджується на не державі як єдиному і виключному суб'єкті правових відносин. Цей зсув відбувався поступово, під впливом доктринальних, політичних та інституційних чинників, і завершився утвердженням замкненої системи міждержавної правової взаємодії, в якій особа була повністю деперсоналізована.

Ключовими чинниками цієї трансформації стали: криза середньовічного політичного дуалізму, секуляризація влади внаслідок Реформації, централізація абсолютної монархії та Вестфальський мир 1648 року, що закріпив засади територіального суверенітету. У доктринальному вимірі концепт неподільної верховної влади, сформульований Жаном Боденом, адаптований до міжнародної сфери Гуго Гроцієм і розвинений Корнеліусом ван Бяйнкерсхуком, Самуелем фон Пуфендорфом, Еммеріхом де Ваттелем та іншими, створив інтелектуальне підґрунтя для виключної державної правосуб'єктності. У цій системі індивід розглядався не як самостійний учасник правовідносин, а лише як носій функцій держави або об'єкт її зовнішньої політики.

Деперсоналізація міжнародного права знайшла вияв у жорсткому розмежуванні між приватним і публічним, особою і державою. Індивід втратив можливість безпосередньої правової участі у міжнародному порядку, був позбавлений механізмів захисту від державної сваволі в зовнішньому вимірі, а його статус обмежувався рамками підданства та дипломатичного представництва. Принцип невтручання в суверенну компетенцію держави остаточно ізолював особу від міжнародного правосуддя й виключив її з процесу творення норм.

Разом із тим, уже у другій половині XVIII століття окреслюються інтелектуальні обрії для перегляду цієї парадигми. Розвиток природно-правової думки, дискусії про універсальні права людини, практика гуманітарних втручань і філософське осмислення меж суверенітету (у працях Ж.-Ж. Руссо, І. Канта) закладають передумови для майбутнього повернення особи до простору міжнародного права. Саме в цих напрямах виникає потенціал для поступової реперсоналізації міжнародного правового порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Walker T.A. A History of the Law of Nations. Vol. I: From the earliest times to the peace of Westphalia, 1648. Cambridge, Cambridge University Press. 1845. 361 p. XIV, 797 p.

2.Laurent F. Histoire du droit des gens et des relations internationales. 18 t. Bruxelles, A. Lacroix, Verboeckhoven. 1865-1870.

3.Nussbaum A. A Concise History of the Law of Nations. – New York: Macmillan, 1947. 376 p.

4.Oppenheim L. International Law: A Treatise. Vol. 1. Peace. London: Longmans, Green and Co., 1905. 642 p.

5.Grewe W.G. The Epochs of International Law. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2000. 780 p.

6.Koskenniemi M. The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870–1960. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 569 p.

7.Neff S.C. Justice Among Nations. A History of International Law. Cambridge, London: Harvard University Press. 2014. 628 p.

8.Lesaffer R. European Legal History. A Cultural and Political Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. 2009. IX, 549 p.

9.Lesaffer R. (ed.) Peace treaties and international law in European history. From the late Middle Ages to World War One. Cambridge: Cambridge University Press. 2004. 465 p.

10.Gaurier D. Histoire du droit international : de l'Antiquité à la création de l'ONU. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2005. 1136 p.

11.Дмитрієв А.І., Дмитрієва Ю.А., Задорожній О.В. Історія міжнародного права. Монографія. Київ: Промені, 2008. 383 с.

12.Буткевич О.В. Історія міжнародного права: підручник. Київ: Ліра-К, 2013. 416 с.

13.Мицик В.В. Питання про міжнародну правосуб'єктність фізичної особи. Альманах міжнародного права. 2010. Вип. 2. С. 25–36.

14.Савчук К.О. Історія міжнародного права. Курс лекцій. Київ; Одеса: Фенікс, 2021. 140 с.

15.Кресін О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 468 с

16.Лиман С.І., Парфіненко А.Ю. Історія міжнародних відносин та дипломатії (довестфальська доба): навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2024. 700 с.

17.Сироїд Т.Л, Фоміна Л.О. Витоки ідеї прав і свобод особи у міжнародних угодах нового часу (XV – початок XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 91.Ч. 5. С. 218-228. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.31

18.Псьота Т.В. Ґенеза засад правового статусу особи в європейській міжнародно-правовій дійсності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Право.* 2024. Вип. 37. С. 208-213. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-24

19.Псьота Т. В. Поняття міжнародно-правового статусу особи в сучасній правовій думці: історіографія проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 78(2). С. 372-376. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.60

20.Задорожній О.В. Ґенеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія. Київ: К.І.С., 2014. 688 с.

21.Буткевич О.В. Статус іноземців в стародавньому міжнародному праві. Український часопис міжнародного права. 2002. Вип. 3. С. 44-60.

22.Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монографія. Харків: Право, 2014. 512 с.

23.Солоненко О.М. Міжнародна кримінальна юстиція: етапи становлення та розвитку : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К,. 2017. 360 с.

24.Аношина Н.-Т. Ю. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку XIX – початку XX століття: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 192 с.

25.Колісніченко К.С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 234 с.

26.Ржевська В.Н. Моделі колективної безпеки в доктрині і практиці міжнародного права: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 334 с.

27.Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України; Київський університет права, 2001. 426 с.

28.Дятлов В. О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття). Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2010. 308 с. С. 258.

29.Bodin J. Les six livres de la Republique de I. Bodin Angeuin. Paris: chez Iacques du Puys, Libraire Iuré, à la Samaritaine, 1577. 832 p. https://archive.org/details/bub_gb_MVm59jCyHbIC/page/n3/mode/2up

30.Grotius H. The law of war and peace : De jure belli ac pacis libri tres. Indianapolis : Bobbs-Merrill, 1925. XLVI, 946 p. URL: https://archive.org/details/lawofwarpeacedej0000grot/page/n7/mode/2up

31.Гавриленко О.А. Корнеліус ван Бяйнкерсхук – видатний представник голландської школи міжнародного права кінця XVII – першої половини XVIII ст. *Правова держава*. 2024. № 53. С. 21-31. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300732

32.Bynkershoek C. van. (1721). De foro legatorum tam in causa civili, quam in criminali, liber singularis. Lugduni Batavorum, apud Joannem vander Linden. 207 p. URL: https://archive.org/details/deforolegatorumt00bijn/page/n5/mode/2up

33.Bynkershoek C. van. (1930). Quaestionum juris publici libri duo. Volume one. Latin text of 1737. A Photographic Reproduction of the Edition of 1737, with a List of Errata, and a Portrait of Bynkershoek. Oxford: Clarendon Press. VIII, [30], 417, [2] p.

34.Bynkershoek C. van. (1995). De Domino Mares Dissertatio. The Minor Works of Cornelius van Bynkershoek, Jurisconsult and Presiding Judge. Introduction by James Brown Scott. Translated by Ralph Van Deman Magoffin. New York: Oxford University Press 1923. Reprint W.S. Hein, 429, [3] p.

35.Гавриленко О.А. Історіографія еволюції міжнародного права та його науки: основні етапи становлення та розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 39. С. 349-365. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-39

36.Pufendorf S. De Jure Naturae Et Gentium. Libri Octo. Volume One. The photographic reproduction of the edition of 1688. Washington: Carnegie Endowment for International Peace; Division of International Law. 1934. 1002 p. URL: https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.88506/page/216/mode/2up

37.Vattel, Emer de. Le droit des gens, ou principes de la loi naturelle, Appliqués à la conduite & aux affaires des Nations & des Souverains. Tome 1. A Londres, 1758. 480 p. URL: https://archive.org/details/bub_gb_92U8AAAAcAAJ/page/n3/mode/2up

38.Литвин І.І. Сутність поняття правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2016. Вип. 38. Т. 1. С. 18–21.

39.Гулак О.В., Слюсаренко С.В., Позняков С.П. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства: теоретико-правові засади. *Наукові записки. Серія: Право.* 2022. Вип. 13. С. 191-195. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-13-191-195

40.Dirda M. A philosopher who wrote with passionate eloquence about the heart and the human condition. *The Washington Post.* 2005. December 17. URL: https://www.washingtonpost.com/archive/entertainment/books/2005/12/18/a-philosopher-who-wrote-with-passionate-eloquence-about-the-heart-and-the-human-condition/e0a3b768-3964-4457-9bcd-5f8b467d13

41.Гусєв В. І. І. Кант : філософське обгрунтування ідеї миру. *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18 : Філософія та релігієзнавство. С. 8-16. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0c379415-18ef-4eb5-8005-ebb284fcb877

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Конфлікт інтересів: автори засвідчують, що, незважаючи на те, що один із авторів статті є членом редакційної колегії цього журналу, процес рецензування, прийняття рішення щодо публікації та редагування проводилися незалежно,

без його участі чи впливу. Будь-які потенційні конфлікти інтересів були повністю усунені шляхом зовнішнього контролю процесу

Стаття надійшла до редакції 07.10.2025 Переглянуто 09.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 19.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

O. A. HAVRYLENKO,
DSc (Law), Professor,
Professor of the International and European Law Department
E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5554-4919
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

I. A. LOHVYNENKO
PhD (History), Associate Professor,
Head of the Department of Theory and History of State and Law
E-mail: igor_logv@ukr.net ORCID: https://orcid.org/0000000315054418
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine, 61080, Leva Landau Ave., 27

Ye. S. LOHVYNENKO
PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Constitutional and International Law
E-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7687-843X
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine, 61080, Leva Landau Ave., 27

THE BIRTH OF THE MODERN SOVEREIGN STATE AND THE "DEPERSONALIZATION" OF INTERNATIONAL LAW (LATE 16TH – EARLY 19TH CENTURY)

ANNOTATION. In the article the historical and legal analysis of the process of establishing a modern sovereign state and its consequences for the architecture of international law in the period of late 16th – early 19th centuries has been conducted. It is shown that the establishment of sovereignty as the basic principle of political organization led to a radical transformation of the international legal order – from medieval universalism with a multi-layered structure of power and a multiplicity of subjects to a state-centered system in which the state itself is the sole and exclusive bearer of international legal personality.

It has been proven that the process of "depersonalization" of international law, i.e., the displacement of the individual from the circle of direct subjects of legal relations, was a natural result of the formation of modern statehood. In the medieval order, certain categories of persons (merchants, diplomats, privileged corporations) could participate in international relations. However, with the transition to sovereignty, conceptually formulated in the works of Jean Bodin and Hugo Grotius, and later enshrined in the doctrine of Pufendorf, Bynkershoek, and Vattel, international law acquired a distinctly institutional, inter-state character. The Peace of Westphalia in 1648 symbolized this transformation by adopting the principles of territorial integrity, equality, and non-interference as the basis for international relations. These basic principles defined (these dominant principles defined) the state as a single, fully-fledged legal entity in the international arena. A historical and legal analysis of the process of establishing a modern sovereign state and its consequences for the architecture of international law in the early modern period (late 16th – early 19th centuries) has been conducted. It is shown that the establishment of sovereignty as the basic principle of political organization led to a radical transformation of the international legal order – from medieval universalism with a multi-layered structure of power and a multiplicity of subjects to a state-centered system in which the state itself is the sole and exclusive bearer of international legal personality.

It has been proven that the process of "depersonalization" of international law, i.e., the displacement of the individual from the circle of direct subjects of legal relations, was a natural result of the formation of modern statehood. In the medieval order, certain categories of persons (merchants, diplomats, privileged corporations) could participate in international relations. However, with the transition to sovereignty, conceptually formulated in the works of Jean Bodin and Hugo Grotius, and later enshrined in the doctrine of Pufendorf, Bynkershoek, and Vattel, international law acquired a distinctly institutional, inter-state character. The Peace of Westphalia in 1648 symbolized this transformation by adopting the principles of territorial integrity, equality, and non-interference as the basis for international relations. These basic principles defined (these dominant principles defined) the state as a single, fully-fledged legal entity in the international arena. A historical and legal analysis of the process of establishing a modern sovereign state and its consequences for the architecture of international law in the early modern period (late 16th – early 19th centuries) has been

conducted. It is shown that the establishment of sovereignty as the basic principle of political organization led to a radical transformation of the international legal order – from medieval universalism with a multi-layered structure of power and a multiplicity of subjects to a state-centered system in which the state itself is the sole and exclusive bearer of international legal personality.

It has been proven that the process of "depersonalization" of international law, i.e., the displacement of the individual from the circle of direct subjects of legal relations, was a natural result of the formation of modern statehood. In the medieval order, certain categories of persons (merchants, diplomats, privileged corporations) could participate in international relations. However, with the transition to sovereignty, conceptually formulated in the works of Jean Bodin and Hugo Grotius, and later enshrined in the doctrine of Pufendorf, Bynkershoek, and Vattel, international law acquired a distinctly institutional, inter-state character. The Peace of Westphalia in 1648 symbolized this transformation by adopting the principles of territorial integrity, equality, and non-interference as the basis for international relations. These basic principles defined (these dominant principles defined) the state as a single, fully-fledged legal entity in the international arena.

Special attention is paid to the intellectual and conceptual aspects of the process of depersonalization: the transition from dynastic-personal logic of foreign relations to rationalized interaction between states; the formation of institutional diplomatic and military mechanisms; the consolidation of the doctrine of war as the prerogative of sovereigns. These changes were accompanied not only by a narrowing of the legal visibility of the individual, but also by the establishment of a positivist approach to international law as a system that regulates exclusively inter-state relations.e relationship between sovereignty and human rights, international responsibility of states, and legal personality of the individual. It is emphasized (the conviction is expressed) that studying the history of the depersonalization of international law allows for a better understanding of the origins of the modern global legal order and the contradic

Appropriate generalizations and conclusions have been made, in particular noting that the historical displacement of the individual from the international legal order had long-term consequences for the structure of international law in the 19th and 20th centuries, but at the same time laid the foundation for contemporary discussions about thtions that still determine the balance between the state and the individual in the international legal system.

KEYWORDS: *international law, sovereignty, early modern period, depersonalization, legal personality, universalism, state-centrism.*

REFERENCES

1.Walker, T. A. (1845). A history of the law of nations. Vol. I: From the earliest times to the peace of Westphalia, 1648. Cambridge: Cambridge University Press.

2.Laurent, F. (1865–1870). Histoire du droit des gens et des relations internationales (Vols. 1–18). Bruxelles: A. Lacroix, Verboeckhoven.

3.Nussbaum, A. (1947). A concise history of the law of nations. New York: Macmillan.

4.Oppenheim, L. (1905). International law: A treatise. Vol. 1. Peace. London: Longmans, Green and Co.

5.Grewe, W. G. (2000). The epochs of international law. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

6.Koskenniemi, M. (2001). The gentle civilizer of nations: The rise and fall of international law 1870–1960. Cambridge: Cambridge University Press.

7.Neff, S. C. (2014). Justice among nations: A history of international law. Cambridge, MA: Harvard University Press.

8.Lesaffer, R. (2009). European legal history: A cultural and political perspective. Cambridge: Cambridge University Press.

9.Lesaffer, R. (Ed.). (2004). Peace treaties and international law in European history: From the late Middle Ages to World War One. Cambridge: Cambridge University Press.

10.Gaurier, D. (2005). Histoire du droit international: De l'Antiquité à la création de l'ONU. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.

11.Dmytriiev, A. I., Dmytriieva, Yu. A., & Zadorozhnyi, O. V. (2008). History of international law: A monograph. Kyiv: Promeni. (in Ukrainian)

12.Butkevych, O. V. (2013). History of international law: A textbook. Kyiv: Lira-K. [in Ukrainian]

13.Mytsyk, V. V. (2010). The issue of the international legal personality of an individual. *Almanac of International Law*, (2), 25–36. (in Ukrainian)

14.Savchuk, K. O. (2021). History of international law: Lecture course. Kyiv & Odesa: Feniks. (in Ukrainian)

15.Kresin, O. V. (2001). Political and legal heritage of the Ukrainian political emigration of the first half of the 18th century: A monograph. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine. (in Ukrainian)

16.Lyman, S. I., Parfinenko, A. Yu. (2024). History of international relations and diplomacy (the pre-Westphalian era): A textbook. Sumy: Universytetska Knyha. (in Ukrainian)

17.Syroid, T. L., & Fomina, L. O. (2025). The origins of the idea of human rights and freedoms in modern-age international treaties (15th–early 20th century). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 91(5), 218–228. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.31 (in Ukrainian)

18.Psota, T. V. (2024). Genesis of the legal status of the individual in European international legal reality. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Law Series*, (37), 208–213. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2024-37-24 (in Ukrainian)

19.Psota, T. V. (2023). The concept of the international legal status of the individual in modern legal thought: Historiographical analysis. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, 78(2), 372–376. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.60 (in Ukrainian)

20.Zadorozhnyi, O. V. (2014). The genesis of Ukraine's international legal personality: A monograph. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian)

21.Butkevych, O. V. (2002). The status of foreigners in ancient international law. Ukrainian Journal of International Law, (3), 44–60. (in Ukrainian)

22.Tarasov, O. V. (2014). Subjects of international law: Problems of modern theory. Kharkiv: Pravo. (in Ukrainian)

23.Solonenko, O. M. (2017). International criminal justice: Stages of formation and development. Kyiv: Lira-K. (in Ukrainian)

24.Anoshyna, N.-T. Yu. (2011). The Final Act of the Congress of Vienna (1815) as the basis of the international legal order of the 19th–early 20th centuries. Odesa: Feniks. (in Ukrainian)

25.Kolisnichenko, K. S. (2011). The League of Nations and the development of international law. Odesa: Feniks. (in Ukrainian)

26.Rzhevska, V. N. (2020). Models of collective security in the doctrine and practice of international law. Odesa: Feniks. (in Ukrainian)

27.Dmytriiev, A. I. (2001). The Peace of Westphalia (1648) and modern international law. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine; Kyiv University of Law. (in Ukrainian)

28.Dyatlov, V. O. (2010). Reforms and the Reformation in Germany (15th–16th centuries). Chernihiv: T. H. Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University. (in Ukrainian)

29.Bodin, J. (1577). Les six livres de la République. Paris: Jacques du Puys. URL: https://archive.org/details/bub_gb_MVm59jCyHbIC/page/n3/mode/2up

30.Grotius, H. (1925). The law of war and peace: De jure belli ac pacis libri tres. Indianapolis: Bobbs-Merrill. https://archive.org/details/lawofwarpeacedej0000grot/page/n7/mode/2up

31.Havrylenko, O. A. (2024). Cornelius van Bynkershoek – an outstanding representative of the Dutch school of international law (late 17th – first half of the 18th century). *Pravova Derzhava*, 53, 21–31. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.53.300732 (in Ukrainian)

32.Bynkershoek, C. van. (1721). De foro legatorum tam in causa civili, quam in criminali, liber singularis. Lugduni Batavorum: Joannem vander Linden. URL: https://archive.org/details/deforolegatorumt00bijn/page/n5/mode/2up

33.Bynkershoek, C. van. (1930). Quaestionum juris publici libri duo (Vol. 1). Oxford: Clarendon Press.

34.Bynkershoek, C. van. (1923/1995). De dominio maris dissertatio. In The minor works of Cornelius van Bynkershoek. (R. V. D. Magoffin, Trans.; J. B. Scott, Ed.). New York: Oxford University Press. Reprint: W. S. Hein.

35.Havrylenko, O. A. (2025). Historiography of the evolution of international law and its science: Main stages of formation and development. *Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Law Series*, (39), 349–365. DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-39 (in Ukrainian)

36.Pufendorf, S. (1934). De jure naturae et gentium: Libri octo (Vol. 1). Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace. URL: https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.88506/page/216/mode/2up

37.Vattel, E. de. (1758). Le droit des gens, ou principes de la loi naturelle, appliqués à la conduite & aux affaires des nations & des souverains (Vol. 1). Londres. URL: https://archive.org/details/bub_gb_92U8AAAAcAAJ/page/n3/mode/2up

38.Lytvyn, I. I. (2016). The essence of the concept of legal status. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 38(1), 18–21. (in Ukrainian)

39.Hulak, O. V., Slyusarenko, S. V., & Pozniakov, S. P. (2022). The legal status of foreigners and stateless persons: Theoretical and legal foundations. *Scientific Notes. Law Series*, (13), 191–195. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-13-191-195 (in Ukrainian)

40.Dirda, M. (2005, December 17). A philosopher who wrote with passionate eloquence about the heart and the human condition. *The Washington Post*. URL: https://www.washingtonpost.com/archive/entertainment/books/2005/12/18/a-philosopher-who-wrote-with-passionate-eloquence-about-the-heart-and-the-human-condition/e0a3b768-3964-4457-9bcd-5f8b467d13

41.Husiev, V. I. (2000). I. Kant: The philosophical justification of the idea of peace. Scientific Notes of the National University of Kyiv-Mohyla Academy. *Philosophy and Religious Studies*, 18, 8–16. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0c379415-18ef-4eb5-8005-ebb284fcb877 (in Ukrainian).

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors certify that, although one of the authors of the article is a member of the editorial board of this journal, the peer review, publication decision, and editorial processes were conducted independently, without their participation or influence. Any potential conflicts of interest were fully mitigated through external oversight of the process

The article was received by the editors 07.10.2025 The article was revised 09.11.2025
The article is recommended for printing 19.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-29
УДК 341.24(477)

ГРІЧАНІЧЕНКО В. О.
аспірант юридичного факультету
E-mail: vhrichanichenko96@icloud.com ORCID: https://orcid.org/0009-0003-3829-7321
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи 4

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджуються актуальні проблеми функціонування міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва в умовах глобальних викликів сьогодення, зокрема через призму триваючої повномасштабної збройної агресії проти України. Наголошено на ключові виклики сучасної системи міжнародної безпеки, що втілюються у зловживанні правом вето постійними членами Ради безпеки ООН, вибірковість дотримання положень міжнародного права, відсутність ефективних механізмів врегулювання військових конфліктів та притягнення винних осіб до відповідальності, що призвело до кризового стану сучасної інституційної спроможності міжнародних суб'єктів забезпечення безпеки і миру. Встановлено наявність функціональних обмежень Ради Безпеки ООН, що пов'язано із структурними недоліками механізму ухвалення рішень, у тому числі й переважання інтересів окремих держав над ключовими засадами глобальної безпеки та міжнародного миру.

Акцентовано увагу на неспроможності сучасної системи безпекового співробітництва у повній мірі гарантувати мир і стабільність у світі, що пов'язано із неспроможністю до ефективного використання політичних, правових та військово-технічних інструментів. Зазначено, що приклад повномасштабної агресії проти України лише підкреслив критичну неспроможність міжнародної спільноти до реагування на загрози для миру і безпеки, особливо у випадках, коли військовий напад здійснено країною, яка прийняла на себе зобов'язання захищати такий мир. Встановлено, що має місце надмірна політична заангажованість у процесі ухвалення рішень у рамках міжнародних організацій, що перешкоджає формуванню ефективних механізмів протидії порушенню норм міжнародного права.

Зазначено, що фактично відсутні реальні механізми примусового виконання рішень міжнародних судових інституцій, оскільки навіть рішення Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини мають виключно формальний характер, особливо коли відсутня політична воля для їх виконання. Встановлено, що в умовах сучасної безпекової ситуації існує потреба у комплексному перегляді підходів до забезпечення миру і безпеки, у тому числі й у контексті скасування чи реального обмеження права вето росії в умовах збройної агресії та масового порушення прав людини.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *міжнародна безпека, міжнародне право, міжнародно-правові механізми безпекового співробітництва, глобальні загрози, міжнародна система колективної безпеки, Рада Безпеки ООН, реформування міжнародної системи безпеки і миру.*

Як цитувати: Грічаніченко В. О., Міжнародно-правові механізми безпеки в умовах сучасних глобальних викликів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 260-267. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-29

In cites: V. O. Grichanichenko (2025). International legal security mechanisms in the context of contemporary global challenges. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 260-267. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-29 (in Ukrainian)

Актуальність теми. В умовах сьогодення проблематика забезпечення безпеки на міжнародному рівні набуває особливої значимості, що зумовлено зростанням кількості воєнних конфліктів, кібератак, терористичних загроз, порушення основоположних прав людини, нестабільністю військово-політичної ситуації в окремих регіонах, а також поширенням загроз використання зброї масового знищення. Враховуючи сучасні тенденції глобалізації жодна країна не спроможна самостійно гарантувати навіть власним громадянам повну безпеку, у зв'язку із чим ключову роль у підтримці міжнародного миру та стабільності відіграють міжнародно-правові механізми безпекової співпраці.

При цьому, не зважаючи на формальний розвиток таких міжнародних правових механізмів, спостерігається низка недоліків у їх функціонуванні, що призводить до унеможливлення ефективного реагування на виклики сьогодення.

© Грічаніченко В. О, 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Сьогодні питання забезпечення ефективності функціонування міжнародно-правових механізмів співпраці у безпековій сфері набуває особливої актуальності, що зумовлено триваючою збройною агресією з боку росії. Події останніх років достатньо яскраво підтвердили обмеженість та недосконаліть існуючих інструментів забезпечення миру на міжнародному рівні, а також неспроможність ключових міжнародних інституцій щодо ефективного реагування на допущення проявів неспровокованої військової агресії проти інших держав. Саме досвід України став своєрідним тестом на життєдіяльність усієї системи глобальної безпеки, проявивши її ключові слабкості: неефективність механізму колективної безпеки та вибірковість застосування міжнародно-правових норм. Саме це й обґрунтовує актуальність проведення аналізу недоліків у функціонуванні існуючих міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва не лише з теоретичної точки зору, але й у практичній площині, що сприяє захисту національних інтересів України та забезпечення світової безпеки.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти та проблематика функціонування існуючих механізмів безпекового співробітництва виступали предметом дослідження великої кількості вітчизняних науковців та дослідників. Так, у працях О. Гладенко [18], В. Гнатківа [19], У. Ільницької [20], А. Каляєва [21] акцентовано увагу на удосконаленні міжнародної безпеки у контексті російської агресії проти України. У свою чергу, дослідження С. Горовенка [24], Р. Демчишака [25], Л. Дужич [3], М. Іванцика [26], І. Семенець-Орлової [23], О. Цебенко [22], та інших присвячені окремим теоретичним і практичним аспектам функціонування міжнародних інституцій у напрямку забезпечення миру і безпеки на світовому рівні. Не зважаючи на велику кількість досліджень даного питання, до цього часу в науковій літературі не представлено єдиного ґрунтовного дослідження проблематики та недоліків у функціонуванні існуючих міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва, що й обумовлює представленої публікації.

Мета дослідження. Метою даного дослідження виступає проведення аналізу недоліків у функціонуванні існуючих міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення безпеки на міжнародному рівні виступає в якості ключової проблеми в умовах сьогодення, оскільки сучасні засоби озброєння не здатні гарантувати безпеку окремих держав виключно військово-технічними засобами. У цьому зв'язку стало зрозумілим, що безпека держав може забезпечуватися не лише військовими, але й політичними та міжнародно-правовими засобами. Це дозволило сформувати розуміння того, що безпека будь-якої держави безпосередньо залежить від загального зміцнення миру на міжнародному рівні, особливу роль у якому відіграють саме міжнародно-правові механізми безпекового співробітництва [10, с. 278].

У цілому під категорією «міжнародно-правові механізми забезпечення міжнародної безпеки» варто розуміти сукупність нормативно-правових та інших методів і способів, що розроблені у відповідності до ключових принципів міжнародного права та спрямовані на недопущення агресивної війни і забезпечення миру, а у випадку потреби – застосування державами колективних заходів проти військових ситуацій та актів агресії, які несуть реальну небезпеку для миру і безпеки народів [3, с. 114]. Ефективне забезпечення міжнародної безпеки напряму залежить від основоположних засад формування нового світового порядку, зокрема за допомогою правових механізмів безпекового співробітництва (нормативних, організаційних та матеріальних).

На сьогоднішній день для системи міжнародно-правових механізмів безпеки притаманна глибока фрагментарність. Обсяг правових інструментів та реальні можливості регіональних і міжнародних організацій не узгоджені між собою, внаслідок чого спостерігається дублювання функцій, виникнення конфліктів у даній сфері або, навпаки, міжнародно-правовий вакуум у випадку кризових ситуацій. До цього часу на міжнародному рівні відсутній єдиний наддержавний орган, здатний реально примусити дотримуватися норм права, у зв'язку із чим протидія та відсіч військової агресії здійснюється шляхом звернення держав до систем індивідуальної чи колективної самооборони, а також застосування колективних санкцій на підставі рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) [10, с. 282].

Одним із найбільш яскравих прикладів фрагментарності виступає реакція міжнародної спільноти на військові конфлікти у світі: Рада Безпеки ООН неспроможна повноцінно реагувати та забезпечити припинення агресії проти незалежних держав, ключовою функцією Ор-

ганізації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) переважно залишається спостереження, а до сфери відання інших організацій взагалі не віднесено реалізацію безпекової політики. З цього випливає, що має місце наявність структурної проблеми у взаємодії та відсутність чітко розроблених механізмів координації між різноманітними міжнародними організаціями, які лише теоретично здатні забезпечити безпеку і мир на глобальному рівні.

У контексті зазначеного питання варто звернути увагу на діяльність Ради Безпеки ООН, у межах якої здійснюється співпраця між державами-членами щодо забезпечення миру і безпеки у світі. Саме на неї, згідно статті 39 Статуту ООН, покладено функції щодо визначення наявності або відсутності потенційних або реальних загроз для світового правопорядку, вчинення актів військової агресії, а також генерування рекомендацій світовим державам з приводу вжиття заходів, спрямованих на підтримку міжнародного миру і безпеки. До того ж, рішення Ради Безпеки ООН є обов'язковими для виконання, здійснюючи вагомий вплив на політичну ситуацію на міжнародному рівні, що потребує реформування забезпечення функціонування вказаної міжнародної інституції на справедливій та легітимній основі.

Одним із інструментів забезпечення ефективного функціонування Ради Безпеки ООН визнається право вето. Наявність права вето надає можливість постійним членам Ради Безпеки ООН використовувати інструменти стримувань і противаг. Реалії сьогодення, а саме повномасштабне вторгнення росії в Україну, фактично проявило кризу системи міжнародного миру і безпеки, що підтверджується неефективністю виконання покладених на Раду Безпеки ООН повноважень. Це пов'язано із тим, що статус постійних членів Радбезу ООН використовується ними з метою лобіювання власних інтересів; право вето в умовах сьогодення нівелює дієвість міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва, що призводить до порушення ключових принципів, визначених положеннями Статуту ООН [5, с. 179].

У контексті аналізу недоліків у функціонуванні існуючих міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва варто зауважити, що Рада Безпеки ООН неодноразово використовувала інструменти деескалації світових криз. У той же час, до цього стороною конфлікту не виступала держава, яка має статус постійного члена Радбезу ООН. Потрібно звернути увагу на те, що ключовим елементом у загальній філософії створення Ради Безпеки ООН є визначення «глобальних поліцейських», які докладають зусиль для забезпечення світового правопорядку, безпеки і врегулювання криз на світовому рівні. У той же час, в умовах російської агресії проти України спостерігається порушення основоположного алгоритму, визначеного при створенні колективного органу міжнародної безпеки. У цьому випадку росія, яка має статус постійного члена Ради Безпеки ООН і наділена правом вето, є безпосереднім учасником та агресором, що фактично блокує будь-які рішення та дії зазначеної структури. До того ж, безпрецедентною практикою є те, що саме постійним членом Ради Безпеки ООН розпочато наймасштабнішу військову агресію проти незалежної держави на території Європи після Другої світової війни [1, с. 29].

Порушення та численні маніпуляції у процесі трактування правил, що виступають в якості основи Статусу ООН, з боку держав-гарантів глобальної безпеки та миру після завершення Другої світової війни, призвели до неможливості забезпечення світової безпекової рівноваги. В умовах сьогодення світова спільнота стикається із безпрецедентними фактами безкарного порушення архітектури світової безпеки – повномасштабною військовою агресією постійного члена Ради Безпеки ООН проти іншої незалежної держави. Зазначений факт є своєрідним переломним моментом, який має бути покладено в основу трансформації більшості аспектів міжнародних відносин та формування нового світопорядку.

Варто звернути увагу на те, що у 1991 році росії було надано статус постійного члена у Раді Безпеки ООН як правонаступнику Радянського союзу, проте не було ухвалено відповідного рішення Генеральної асамблеї ООН з даного питання. 21 грудня 1991 року Рада СНД ухвалила рішення про набуття членства в ООН та інших міжнародних організаціях. 23 грудня росія направила лист на ім'я тогочасного Генерального секретаря ООН Хав'єра Переса де Куельяра, в якому йшла мова про те, що вона отримує статус правонаступника Радянського союзу, а, отже, й постійного члена Ради Безпеки ООН. Проте, зазначене у листі питання не було винесено на обговорення Генеральної асамблеї ООН, а просто прийнято рішення про задоволення вимоги Росії [6].

Таким чином, діючий на сьогоднішній день статус країни-агресора як постійного члена Ради Безпеки ООН ґрунтується на мовчазній згоді цієї міжнародної організації. При наданні Росії статусу правонаступника Радян-

ського союзу не було дотримано обов'язкових процедур – прийняття постанови Генеральної асамблеї ООН за рекомендацією Радбезу. В якості прикладу можливо згадати досвід Чехії та Словаччини після розпаду Чехословаччини, які пройшли повноцінну процедуру прийняття новостворених держав до ООН [9]. До того ж, Статут ООН не підписаний та не ратифікований Росією [12].

Лише Міжнародний суд ООН здатний вирішити наявні суперечності, зокрема шляхом надання аргументованих висновків з даного питання, для чого лише потрібно направити відповідний запит у відповідності до ч. 1 ст. 96 Статуту ООН з приводу правомірності правонаступництва росії у Раді Безпеки ООН. Отже, сьогодні є необхідним перегляд законності підстав перебування країни-агресора у складі Ради Безпеки ООН в цілому, а також можливості використання нею права вето. Це актуальне питання має бути вирішене шляхом звернення до Міжнародного суду ООН, як відповідного юридичного інструмента [5, с. 180].

З цього випливає ще один недолік функціонування існуючих міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва – політизованість прийняття рішень, оскільки власні інтереси держав переважають над нормами міжнародного права навіть у випадках, коли країнами вчиняється військова агресія проти інших незалежних держав, а також найтяжчі міжнародні злочини. Достатньо яскраво це проявляється саме у діяльності Ради Безпеки ООН, де постійні члени використовують право вето для задоволення власних політичних амбіцій, внаслідок чого безпекові виклики і загрози не отримують належного реагування. Зокрема, співавторами резолюції щодо засудження порушення ключових принципів міжнародного права та положень Статуту ООН після повномасштабного вторгнення проти України виступила 81 держава із 193 країн-учасниць. У той же час, Росія наклала вето під час голосування на проект розробленої резолюції. Лише 06 травня 2022 року Радою Безпеки ООН вперше було ухвалено спільну заяву після початку повномасштабного вторгнення проти України. У зазначеній заяві було акцентовано увагу на безумовній підтримці зусиль Генсека ООН у напрямку пошуку мирних способів вирішення війни в Україні. До того ж, висловлено глибоке занепокоєння щодо необхідності забезпечення безпеки та миру в Україні, а також необхідності вирішення міжнародних суперечок виключно мирним шляхом, що визначено положеннями Статуту ООН [16]. Проте, зазначений документ має виключно формальний характер, в якому лише зафіксовано факт військового вторгнення, проте не передбачено жодних механізмів вирішення конфлікту, які має запроваджувати Рада Безпеки ООН, визначених Статутом ООН.

Політизованість застосування норм міжнародного права призводить до зловживання з боку окремих держав. Потужними державами використовуються міжнародно-правові механізми безпекової співпраці переважно у випадках, коли це відповідає їх політичним амбіціям, ігноруючи норми, що суперечать їх зовнішньополітичній програми. Внаслідок поширеності подібної практики поширюється правовий нігілізм у межах міжнародних організацій, знижується ефективність міжнародних договорів та настає нормотворча деградація. Наприклад, у 2003 році США було проведено односторонню військову інтервенцію в Ірак, обґрунтовуючи це необхідністю знищення зброї масового ураження, зупинення біологічних, хімічних та ядерних програм, існуванням загрози для безпеки США, без отримання на це відповідної санкції Ради Безпеки ООН, що до цього часу викликає низку дискусій щодо легітимності таких дій [13]. Аналогічним чином сьогодні росія обґрунтовує свою військову агресію проти України необхідністю проведення «демілітаризації», «денацифікації», «притягнення до відповідальності винних за криваві злочини на Донбасі», «захистом росії від загрози з боку країн Заходу» тощо [11], що є виключно способом юридичної маніпуляції та дискредитує концепцію міжнародного права.

У цьому зв'язку достатньо актуальною є позиція К. Амбоса, завідувача кафедри кримінального права Університету Георга Августа в Геттінгені, що вторгнення США в Ірак є грубим порушенням ст. 51 Статуту ООН, яке передбачає право на застосування сили виключно у разі самооборони. Аналогічним чином фахівець висловився і щодо дій Ізраїлю та США проти Ірану, акцентуючи увагу на мовчазній згоді світових лідерів і міжнародних організацій на військову агресію проти інших незалежних держав [14]. Як з цього приводу зауважив один із найвідоміших світових філософів та соціологів Ю. Габермас: «Не обманюймо себе: нормативний авторитет Америки лежить у руїнах» [2]. Фактично ще у 2003 році одним із найбільших носіїв демократичних цінностей та захисту прав людини було представлено майбутнім агресорам приклад вседозволеності й безкарності, що в умовах повномасштабного вторгнення проти України стримує міжнародну спільноту від належного реагування на

збройну агресію. Ще одним глобальним проблемним питанням виступає відсутність ефективних інструментів примусу до виконання зобов'язань, оскільки у більшості випадків рішення міжнародних організацій та різноманітних інституцій мають переважно рекомендаційний характер. Навіть у разі ухвалення рішення Міжнародним судом ООН чи Міжнародним кримінальним судом вони ігноруються, оскільки відсутні будь-які реальні юридичні наслідки для держав.

Наприклад, у рішенні Міжнародного суду ООН визнано винною росію у бездіяльності та не проведенні розслідувань імовірних злочинів, пов'язаних із фінансуванням тероризму на окупованих територіях Донбасу, а також щодо порушення прав кримських татар в анексованому Криму з боку правоохоронних органів країни-агресора [12]. Також у рішенні Європейського суду з прав людини 09 липня 2025 року було визнано відповідальність росії за численні порушення прав людини на території України протягом восьми років, що проявляється у протиправній поведінці російських збройних сил та окупаційних адміністрацій, військових атаках, позасудових стратах, катуваннях, незаконних і свавільних затриманнях, переслідуванні журналістів, депортації українських дітей тощо [7]. Варто зауважити, що рішення Європейського суду з прав людини є більш рішучим та жорсткішим, порівняно зі змістом рішення Міжнародного суду ООН. Проте, у зв'язку із відсутністю жорстких механізмів контролю за виконанням рішення та притягнення винних осіб до відповідальності за порушення прав людини лише знищується довіра до міжнародного права та будь-яких форм безпекового співробітництва. Окрему увагу варто звернути на відсутність політичної волі на реальне застосування механізмів колективної безпеки, у випадку провокаційних дій, стосовно країн Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО). Наприклад, у вересні 2024 році росія вчергове порушила повітряний простір країн-членів НАТО, а саме було допущено входження безпілотних літальних апаратів на території Румунії та Латвії [7]. 10 та 28 липня 2025 року російські безпілотники також порушили повітряний простір Литви. Проте, єдиною відповіддю офіційного представництва НАТО залишається лише: «Ми уважно стежимо за ситуацією» [4]. НАТО обрало стратегію вважати, що це було випадковістю і явно не є приводом для початку війни. Але не реагувати на подібні провокації теж не дуже раціонально, і лише додає відчуття загальної слабкості системи колективної безпеки.[17]. З цього випливає, що реалізація міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва держав у рамках НАТО є неефективним, оскільки в його основу покладено політичні домовленості та залежність від суб'єктивної оцінки загроз з боку інших учасників. Фактично механізми колективної безпеки є застарілими та неадекватними до сучасних форм конфліктів.

І наостанок варто зауважити, що для сучасних безпекових викликів є притаманним нетрадиційний характер, оскільки акти агресії можуть проявлятися у формі дезінформації, проведенні інформаційних кампаній, кібератак тощо. Міжнародне право у сьогоднішньому виді фактично не містить положень, якими закріплено норми і процедури протидії такій категорії загроз, що ускладнюється відсутністю механізмів та юрисдикції встановлення відповідальності. У той же час, країнами-агресорами активно використовуються такі прогалини у міжнародному праві, надаючи перевагу юридично невизначеним формам впливу. Враховуючи те, що здійснення кібератак на інформаційну інфраструктуру інших держав не підпадає під дію чинних міжнародно-правових актів про військові конфлікти, такі діяння фактично залишаються безкарними [15].

Висновки. За результатами проведеного аналізу недоліків у функціонуванні існуючих міжнародно-правових механізмів безпекового співробітництва можливо зробити висновок, що має місце фрагментарність нормативно-правової бази, політизованість процесу ухвалення рішень, відсутність ефективних інструментів контролю за дотриманням норм міжнародного права, а також невідповідність існуючої системи світового порядку викликам сьогодення. Повномасштабне вторгнення проти України фактично «оголило» численні недоліки у функціонуванні системи колективної безпеки, поставивши під сумнів реальну здатність міжнародної спільноти до ефективного реагування на порушення міжнародного правопорядку. З огляду на це, життєво необхідним для міжнародної спільноти є здійснення перегляду статусу, ролі та повноважень постійних членів Ради Безпеки ООН, у тому числі й щодо позбавлення чи обмеження використання права вето у випадку відкритої агресії проти незалежних держав, а також посилення авторитету Міжнародного суду ООН як механізму вирішення міжнародних військових конфліктів.

Окрім цього, є необхідною належна адаптація міжнародного права до реалій сьогодення, зокрема шляхом розробки нового юри-

дичного інструментарію протидії та реагування як традиційним, так і нетрадиційним формам агресії, а також забезпечення обов'язкового виконання рішень міжнародних судів та організацій. За відсутності ґрунтовних реформ глобальна система співпраці у безпековій сфері залишиться лише оболонкою, що існує виключно на папері, оскільки в умовах сьогодення вона є вразливою для політичних маніпуляцій, збройних викликів, несучи загрозу як окремим державам, так і світовій спільноті в цілому. Виключно системне оновлення міжнародно-правових засад безпекового співробітництва сприятиме зміцненню глобальної безпеки, забезпеченню захисту національних інтересів України, а також закладенню основи для формування стабільного і безпечного світопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Буряченко О.В. Криза міжнародної системи безпеки: неспроможність Ради Безпеки ООН. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Вип. 2 (68). 2023. С. 22-36.

2.Гайн М. Війна в Іраку: брехня та порушення міжнародного права.

3.У фокусі. URL: https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porusenna-miznarodnogo-prava/a-65048573. (дата звернення: 29.07.2025).

4.Дужич Л. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2010. Вип. 88. Ч. 1. С.114–115.

5.Захарченко Ю. Порушення повітряного простору Литви: НАТО запевняє у підтримці союзників. *Факти.* URL: https://fakty.com.ua/ua/svit/20250728-porushennya-povitryanogo-prostoru-lytvy-nato-zapevnyaye-u-pidtrymczi-soyuznykiv/. (дата звернення: 29.07.2025).

6.Іорданова О.Є. Діяльність Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй: проблеми застосування права вето. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Т. 31. № 2. 2020. С. 177-183. DOI: https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/29

7.Кучеренко М. Чому постійне членство Російської Федерації у Раді Безпеки ООН – велика помилка. URL:https://lb.ua/world/2022/03/23/510766_chomu_postiyne_chlenstvo_rosiyskoi.html. (дата звернення: 03.09.2025).

8.Питання та відповіді – Україна та Нідерланди проти Росії. Press Unit. European court of human rights. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/press-q-a-ukraine-netherlands-russia-ukr. (дата звернення: 29.07.2025).

9.Російські безпілотними порушили повітряний простір країн НАТО. Західний Фронт. Інформаційний. URL: https://zahidfront.com.ua/news/Rosijski-bezpilotniki-porushili-povitryanij-prostir-krayin-NATO.html. (дата звернення: 29.07.2025).

10.Росія – не член Радбезу ООН. Її «вступ» у 1991 році фальсифікувати. Україна підняла це питання. *Європейська правда*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Lr4gNzBSLvE. (дата звернення: 03.09.2025).

11.Чехович Т. В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами, Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 277-283.

12.Як кремль змінював цілі війни проти України. Центр протидії дезінформації. URL: https://cpd.gov.ua/main/yak-kreml-zminyuvav-czili-vijny-proty-ukrayiny/. (дата звернення: 03.09.2025).

13.Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation): Judgment of 31 January 2024. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-00-bi.pdf. (дата звернення: 29.07.2025).

14.H.J.Res.114 - Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002. URL: https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-joint-resolution/114. (дата звернення: 03.09.2025).

15.Reiber S. Dieser Angriff war klar völkerrechtswidrig. URL: https://www.spiegel.de/ausland/israel-und-iran-dieser-angriff-war-klar-voelkerrechtswidrig-sagt-rechtsprofessor-kai-ambos-a-31b7047b-1be4-413b-af0d-152688941c61. (дата звернення: 29.07.2025).

16.Skochylyas L. Crisis of International Law: Types, Levels, Spheres and Approaches to Classification. URL: https://www.researchgate.net/publication/393006294_CRISIS_OF_INTERNATIONAL_LAW_TYPES_LEVELS_SPHERES_AND_APPROACHES_TO_CLASSIFICATION. (дата звернення: 28.07.2025).

17.Statement by the President of the Security Council. 6 May 2022. URL: https://docs.un.org/en/S/PRST/2022/3. (дата звернення: 25.07.2025). Росія перевіряє НАТО на «межі дозволеного». Яких дій у відповідь можемо очікувати? 08.01.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3810319-rosia-perevirae-nato-na-mezi-dozvolenogo-akih-dij-u-vidpovid-mozemo-ocikuvati.html (дата звернення: 07.09.2025).

18.Russia tests NATO at the "limits of what is permissible". What actions can we expect in response? 08.01.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3810319-rosia-perevirae-nato-na-mezi-dozvolenogo-akih-dij-u-vidpovid-mozemo-ocikuvati.html (дата звернення: 07.09.2025).

19. Гладенко О. М. Реформування механізму Ради Безпеки ООН крізь призму війни між Російською Федерацією та Україною. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2022. Вип. 1. С. 10-14. DOI 10.32999/ksu2307-8049/2022-1-2

20. Гнатків В. Основні напрями вдосконалення міжнародної безпекової політики в контексті російсько-української війни. *Public policy, governance and communications in the EU member states and kandidat countries : post-conference monograph* / [V. Burksiene та ін. ; ген. вид. Г. Рябцева, В. Тертичка] ; Національний університет «Києво-Могилянська академія» [та ін.]. Київ : НаУКМА, 2023. С. 169-185.

21. Ільницька У. В. Гуманітарна політика та механізм цивільного захисту у безпекових стратегіях Європейського Союзу: український вимір в умовах російсько-української війни. *Політикус*. 2024. Вип. 5. С. 159-164. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-5.22

22.Каляєв А.О. Концептуальні засади воєнної політики в контексті реалізації стратегії національної безпеки України. *Ефективність державного управління*. 2020. Вип. 4 (65). Ч. 1 С. 27-42. DOI: https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.226419

23. Цебенко О., Шумська М.-Т. Ключові виклики та загрози розвитку ініціативи ЄС «Східне партнерство». *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. № 2. С. 62-77. DOI: 10.29038/2524-2679-2023-02-62-77

24.Семенець-Орлова І. А., Щур Н. О. Проблемні питання державного регулювання цивільного захисту: світовий досвід та Україна. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 36. С. 130-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/puau_2023_36_26

25.Горовенко С. А. Формування системи «договірної безпеки» України як складова сучасної архітектури міжнародного миру й безпеки євроатлантичного регіону. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 756-760. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.124

26.Демчишак Р.Б. Польсько-українські відносини у період повномасштабної фази російсько-української війни: безпековий аспект. *Політикус*. 2024. Вип. 5. С. 147-153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2024_5_22

27.Іванцик М. Роль міжнародних організацій у системі безпеки країн регіону. Геополітика України: історія і сучасність. 2014. Вип. 2. С. 200-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gpuis_2014_2_20

Стаття надійшла до редакції 12.10.2025 Переглянуто 15.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 29.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

V. O. GRICHANICHENKO
PhD student, Faculty of Law
E-mail: vhrichanichenko96@icloud.com ORCID: https://orcid.org/0009-0003-3829-7321
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

INTERNATIONAL LEGAL SECURITY MECHANISMS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBAL CHALLENGES

ANNOTATION. The article examines the current problems of the functioning of international legal mechanisms of security cooperation in the context of today's global challenges, in particular through the prism of the ongoing full-scale armed aggression against Ukraine. Attention is drawn to the key challenges of the modern international security system, which are manifested in the abuse of the veto right by permanent members of the UN Security Council, the selectivity of compliance with the provisions of international law, the lack of effective mechanisms for resolving military conflicts and bringing perpetrators to justice, which has led to a crisis in the modern institutional capacity of international entities for ensuring security and peace. The presence of functional limitations of the UN Security Council is established, which is associated with structural shortcomings of the decision-making mechanism, including the predominance of the interests of individual states over the key principles of global security and international peace.

The focus is on the inability of the modern system of security cooperation to fully guarantee peace and stability in the world, which is associated with the inability to use political, legal and military-technical instruments. It is noted that the example of full-scale aggression against Ukraine only emphasized the critical inability of the international community to respond to threats to peace and security, especially in cases where the military attack was carried out by a country that has undertaken to protect such peace. It is established that there is excessive political involvement in the decision-making process within international organizations, which prevents the formation of effective mechanisms for countering violations of international law. It is noted that there are actually no real mechanisms for enforcing the decisions of international judicial institutions, since even the decisions of the International Court of Justice and the European Court of Human Rights are not binding, especially when there is no political will to implement them. It has been established that in the conditions of the modern security situation there is a need for a comprehensive review of approaches to ensuring peace and security, including in the context of the abolition or real restriction of Russia's veto right in conditions of armed aggression and mass violations of human rights.

KEYWORDS: *international security, international law, international legal mechanisms of security cooperation, global threats, failure of the international collective security system, UN Security Council, reform of the international security and peace system.*

REFERENCES

1.Buryachenko O.V. The crisis of the international security system: the failure of the UN Security Council. Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Issue 2 (68). 2023. P. 22-36. (in Ukrainian).

2.Hain M. The war in Iraq: lies and violations of international law. In focus. URL: https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porusenna-miznarodnogo-prava/a-65048573. (date of access: 07/29/2025). (in Ukrainian).

3.In focus. URL: https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porusenna-miznarodnogo-prava/a-65048573. (accessed: 29.07.2025) (in Ukrainian)

4.Duzhych L. Ensuring international security by international legal means. Current problems of international relations. K., 2010. Issue 88. Part 1. P. 114–115. (in Ukrainian).

5.Zakharchenko Y. Violation of Lithuanian airspace: NATO assures support of allies. Facts. URL: https://fakty.com.ua/ua/svit/20250728-porushennya-povitryanogo-prostoru-lytvy-nato-zapevnyaye-u-pidtrymczi-soyuznykiv/. (date of access: 07/29/2025). (in Ukrainian).

6.Iordanova O.E. Activities of the United Nations Security Council: problems of using the veto right. Scholarly notes of the V.I. Vernadsky TNU. Vol. 31. No. 2. 2020. P. 177-183. DOI: https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/29 (in Ukrainian).

7.Kucherenko M. Why the permanent membership of the Russian Federation in the UN Security Council is a big mistake. URL: https://lb.ua/world/2022/03/23/510766_chomu_postiyne_chlenstvo_rosiyskoi.html. (access date: 03.09.2025). (in Ukrainian).

8.Questions and answers – Ukraine and the Netherlands against Russia. Press Unit. European court of human rights. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/press-q-a-ukraine-netherlands-russia-ukr. (access date: 29.07.2025).

9.Russian drones violated the airspace of NATO countries. Western Front. Information. URL: https://zahidfront.com.ua/news/Rosijski-bezpilotniki-porushili-povitryanij-prostir-krayin-NATO.html. (access date: 07/29/2025). (in Ukrainian).

10.Russia is not a member of the UN Security Council. Its "entry" in 1991 was falsified. Ukraine raised this issue. *European Truth*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Lr4gNzBSLvE. (access date: 09/03/2025). (in Ukrainian).

11.Chekhovych T. V. Ensuring international security by international legal means, Scientific *Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. 2013. No. 1. P. 277-283. (in Ukrainian).

12.How the Kremlin changed the goals of the war against Ukraine. Center for Countering Disinformation. URL: https://cpd.gov.ua/main/yak-kreml-zminyuvav-czili-vijny-proty-ukrayiny/. (access date: 09/03/2025). (in Ukrainian).

13.Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation): Judgment of 31 January 2024. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-00-bi.pdf. (date of application: 29.07.2025).

14.H.J.Res.114 - Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002. URL: https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-joint resolution/114. (date of application: 03.09.2025).

15. Reiber S. Dieser Angriff war klar völkerrechtswidrig. URL: https://www.spiegel.de/ausland/israel-und-iran-dieser-angriff-war-klar-voelkerrechtswidrig-sagt-rechtsprofessor-kai-ambos-a-31b7047b-1be4-413b-af0d-152688941c61. (accessed: 29.07.2025).

16. Skochylyas L. Crisis of International Law: Types, Levels, Spheres and Approaches to Classification. URL: https://www.researchgate.net/publication/393006294_CRISIS_OF_INTERNATIONAL_LAW_TYPES_LEVELS_SPHERES_AND_APPROACHES_TO_CLASSIFICATION. (accessed: 28.07.2025).

17.Statement by the President of the Security Council. 6 May 2022. URL: https://docs.un.org/en/S/PRST/2022/3. (access date: 25.07.2025).

18.Russia tests NATO at the "limits of what is permissible". What actions can we expect in response? 08.01.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3810319-rosia-perevirae-nato-na-mezi-dozvolenogo-akih-dij-u-vidpovid-mozemo-ocikuvati.html (access date: 07.09.2025). (in Ukrainian).

19.Gladenko O. M. Reforming the UN Security Council mechanism through the prism of the war between the Russian Federation and Ukraine. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*. 2022. Issue 1. P. 10-14. DOI 10.32999/ksu2307-8049/2022-1-2 (in Ukrainian).

20.Hnatkiv V. Main directions of improving international security policy in the context of the Russian-Ukrainian war. *Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph* / [V. Burksiene et al. ; gen. ed. G. Ryabtseva, V. Tertychka] ; National University "Kyiv-Mohyla Academy" [et al.]. – Kyiv: NaUKMA, 2023. – P. 169-185. (in Ukrainian).

21.Ilnytska U. V. Humanitarian policy and the mechanism of civil protection in the security strategies of the European Union: the Ukrainian dimension in the context of the Russian-Ukrainian war. *Politikus*. 2024. Issue 5. P. 159-164. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-5.22 (in Ukrainian).

22.Kalyaev A.O. Conceptual principles of military policy in the context of implementing the national security strategy of Ukraine. *Effectiveness of public administration*. 2020. Issue 4 (65). Part 1 P.27-42. DOI: https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.226419 (in Ukrainian).

23.Tsebenko O., Shumska M.-T. Key challenges and threats to the development of the EU initiative "Eastern Partnership". *International relations, public communications and regional studies*. 2023. No. 2. P. 62-77. DOI: 10.29038/2524-2679-2023-02-62-77 (in Ukrainian).

24.Semenets-Orlova I. A., Shchur N. O. Problematic issues of state regulation of civil protection: world experience and Ukraine. *Public management and administration in Ukraine*. 2023. Issue 36. P. 130-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/puau_2023_36_26 (in Ukrainian).

25.Gorovenko S. A. Formation of the system of "contractual security" of Ukraine as a component of the modern architecture of international peace and security of the Euro-Atlantic region. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2024. No. 2. P. 756-760. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.124 (in Ukrainian).

26.Demchyshak R. B. Polish-Ukrainian relations during the full-scale phase of the Russian-Ukrainian war: security aspect. *Politicus*. 2024. Issue 5. P. 147 - 153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2024_5_22 (in Ukrainian).

27. Ivantsyk M. The role of international organizations in the security system of the countries of the region. *Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. 2014. Issue 2. P. 200-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gpuis_2014_2_20 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 12.10.2025 — The article was revised 15.11.2025
The article is recommended for printing 29.11.2025 — This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-30
УДК 341.215.4

РЕНЬОВ Є.В.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: renov@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5791-0548
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: СТАНДАРТИ РІВНОСТІ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових стандартів забезпечення права на освіту, що спирається на практику Європейського суду з прав людини. У роботі досліджується, як Суд формує концепцію рівного доступу до освіти, заборони дискримінації, а також балансу між правом на освіту та свободою переконань.

Короткий зміст основних результатів дослідження. Центральне місце посідає аналіз практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних із дискримінацією ромських дітей: D.H. and Others v. the Czech Republic, Horvath and Kiss v. Hungary, Orsus and Others v. Croatia, Sampanis and Others v. Greece. Ці справи мали важливий прецедентний характер у формуванні підходів до заборони непрямої дискримінації та забезпечення інклюзивної освіти.

Окрім цього, в статті були проаналізовані рішення, що визначають межі втручання держави у реалізацію свободи переконань в рамках сфери освіти (Lautsi v. Italy, Papageorgiou and Others v. Greece, Leyla Şahin v. Turkey). Також були досліджені й інші категорії справ, які розкривають багатовимірність, різноманітність освітніх прав, дають змогу всебічно проаналізувати підходи Суду до забезпечення балансу між інтересами суспільства, держави та особи. Результати дослідження доводять, що право на освіту охоплює не лише формальний доступ до навчальних закладів, але й широкий комплекс соціальних і правових гарантій – рівність можливостей, повагу до різноманіття, свободу світогляду, інклюзивність та недискримінаційність освітнього процесу.

Окрему увагу приділено сучасним викликам, спричиненим війною в Україні, що поставили під загрозу реалізацію прав дітей (зокрема й освітніх) як найуразливішої категорії населення. Автор наголошує, що дотримання стандартів ЄСПЛ має стати ключовим орієнтиром для нашої держави.

Висновок. У статті обґрунтовується, що практика ЄСПЛ формує системну доктрину освітніх прав, де ключову роль відіграє концепція реальної (не декларативної) рівності та позитивних обов'язків держав. Суд послідовно наголошує, що держави повинні не лише утримуватись від порушень, але й вживати активних заходів задля запобігання дискримінації та забезпечення ефективного доступу до освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: право на освіту; ЄСПЛ; дискримінація; рівність; свобода переконань; діти; інклюзивна освіта; позитивні зобов'язання.*

Як цитувати: Реньов Є.В. Забезпечення права на освіту в практиці ЄСПЛ: стандарти рівності та сучасні виклики.. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 268-274. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-30

In cites: Renov I.V. (2025). Ensuring the right to education in the case law of the ECtHR: standards of equality and contemporary challenges. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 268-24. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-30 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Триваюча російська збройна агресія продовжує посилювати свої руйнівні наслідки для цивільного населення України. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини, липень 2025 року став найтрагічнішим за останні три роки: 311 цивільних загинули, 1483 були поранені. Гірші для нас цифри фіксувалися лише навесні 2022 року. Загалом кількість жертв серед цивільного населення з січня по вересень 2025 року перевищила показники аналогічного періоду минулого року на 31% [1]. Що стосується дітей, то з 24 лютого 2022 року по вересень 2025 року внаслідок бойових дій загинули 738 дітей, а 2318 дістали поранення. Таким чином, спостерігається подальша інтенсифікація атак на цивільне населення, серед якого особливого захисту потребують діти як найвразливіша категорія осіб. Ця трагічна статистика суперечить ключовим міжнародно-правовим положенням, які акцентують увагу на фундаментальному значенні права дитини на життя. Зокрема, статті 6 і 38 Конвенції ООН про права дитини 1989 року підкреслюють невід'ємність

© Реньов Є.В., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

цього права та зобов'язують держави-учасниці вживати всіх можливих заходів задля забезпечення захисту дітей, які опинилися в умовах збройного конфлікту [2]. А стаття 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій (Протокол I від 8 червня 1977 року) передбачає обов'язок сторін, що беруть участь у збройному конфлікті, забезпечувати особливий захист і допомогу дітям з огляду на їхній вік або будь-які інші вразливі обставини [3, с. 282-283].

У звіті Управління Верховного комісара ООН з прав людини також зафіксовано випадки вербування неповнолітніх для здійснення актів диверсії та підпалів. Лише за період з грудня 2024 по травень 2025 року було відкрито кримінальні провадження проти 95 дітей за звинуваченнями, пов'язаними з національною безпекою [4].

Вербування дітей є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Міжнародно-правова рамка з цього питання включає, зокрема, статтю 77 вищезгаданого Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, яка зобов'язує сторони конфлікту запобігати участі дітей до 15 років у бойових діях і утримуватися від їх вербування [3, с. 282-283]. Аналогічну норму містить стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, яка відносить вербування дітей віком до 15 років або їх використання для активної участі у бойових діях до воєнних злочинів [5, с. 8]. Важливим кроком стало й ухвалення Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 рік), який підвищив мінімальний вербування до 18 років [6].

Як бачимо, трагічні наслідки збройної агресії, що безпосередньо загрожують життю та безпеці дітей, а також численні порушення їхніх прав у контексті конфлікту, демонструють крайню вразливість цієї категорії населення. Війна створює для дітей системні ризики – зокрема і обмеження доступу до якісної та недискримінаційної освіти, право на яку гарантує стаття 28 Конвенції ООН про права дитини 1989 року [2]. Зазначена стаття конкретизувала та надала обов'язкового характеру положенням, що згадувались ще у Женевській декларації 1924 року, Загальній декларації прав людини 1948 року, Декларації прав дитини 1959 року тощо.

Очевидно, що освіта та сумлінна робота вчителів дають шанс знизити ризики для дітей: запобігти вербуванню, підвищити обізнаність щодо небезпек (наприклад, поводження з вибухонебезпечними предметами або правила реагування на сигнал повітряної тривоги) тощо. Саме тому міжнародні стандарти та практика Європейського суду з прав людини щодо рівного доступу до освіти набувають особливої актуальності, і в рамках даного дослідження буде проаналізовано, як Суд формує підходи до забезпечення цього права та з якими викликами стикаються держави в умовах сучасних криз.

Стан опрацювання проблеми. Питання реалізації права на освіту та його міжнародно-правового забезпечення, а також суміжні теми перебувають у фокусі уваги як вітчизняних (Степан Ковбасюк, Андрій Коренев та інші), так і зарубіжних дослідників (Крістін Хенрард, Катаріна Томашевська, Лаура Лунді, Габріела Мартінес Саінз). Попри значний науковий доробок, комплексний аналіз права на освіту саме крізь призму оновленої практики ЄСПЛ залишається актуальним. Судова база постійно розширюється, а також з'являються нові контексти (війни, переміщення населення, необхідність посиленого захисту вразливих груп). Це зумовлює потребу у сучасному переосмисленні міжнародно-правових стандартів рівності та позитивних зобов'язань держав у сфері освіти.

Метою статті є аналіз підходів Європейського суду з прав людини до тлумачення та забезпечення права на освіту, виявлення ключових принципів реальної рівності, інклюзивності й свободи переконань.

Виклад основного матеріалу. Доцільно розпочати основну частину з наведення думки Степана Ковбасюка: важливим елементом при конструюванні законодавчого визначення дискримінації є формування критеріїв віднесення тих або інших дій до дискримінаційних. Такі критерії найповніше сформульовані у практиці Європейського суду з прав людини [7, с. 261].У цьому контексті можна погодитися і з Андрієм Кореневим, що рішення ЄСПЛ не лише фіксують конкретні порушення, але й формують універсальні принципи, які держави-члени Ради Європи мають враховувати у своїх правових системах [8, с. 201].

Дійсно, Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що право на освіту, закріплене у статті 2 прийнятого у 1952 році Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [9], є фундаментальним елементом демократичного суспільства, тісно пов'язаним із принципом рівності та забороною дискримінації. Особливу увагу Суд приділяє випадкам, коли порушення стосується дітей із вразливих груп або меншин. У таких

ситуаціях держава має обов'язок вживати всіх необхідних позитивних заходів задля забезпечення фактичної, реальної рівності доступу до освіти.

І розпочнемо зі справи D.H. and Others v. the Czech Republic (2007), у якій Суд вперше чітко визначив системний характер дискримінації ромських дітей у доступі до освіти [10]. Велика палата ЄСПЛ розглядала випадок, коли ромських дітей направляли на навчання до спеціальних шкіл для дітей з особливими потребами. Формальною підставою для цього слугували результати психологічного тестування, а також заява батьків щодо навчання дитини у відповідному закладі (інформації стосовно можливих альтернативних варіантів навчання у бланку заяви не надавалось). Така практика призводила до непропорційно великого представництва ромських учнів у спеціальних освітніх закладах, що не сприяло подальшій соціальній інтеграції дітей у суспільство.

У вищезгаданій Постанові Великої палати зазначається, що держава-відповідач імпліцитно визнала більш обмежені можливості з працевлаштування для випускників таких шкіл. Суд підкреслив, що формально нейтральні норми, які в ході імплементації негативно позначались на відповідній вразливій групи, спричиняли непряму дискримінацію. Відтак було встановлено порушення статті 14 Європейської конвенції з прав людини (Заборона дискримінації) у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції (Право на освіту). Це рішення заклало основу, стало поворотним у формуванні стандартів захисту ромських дітей у сфері освіти.

Як підкреслюють з приводу цієї справи ЄСПЛ Лаура Лунді та Габріела Мартінес Саінз, незалежно від джерела проблеми – чи вона полягає у змісті тесту, чи в упередженості осіб, які його проводять, чи у поєднанні цих чинників – ключовим принципом, імперативом у сфері прав людини є забезпечення недискримінаційного характеру будь-яких процедур оцінювання дітей [11, с. 12].

Важливим продовженням зазначеного циклу рішень ЄСПЛ стала справа Horvath and Kiss v. Hungary (2013), у якій розглядалася ситуація двох ромських підлітків, яких також відправили до спеціальної школи для дітей з інтелектуальними особливостями на підставі психологічного тестування [12]. Суд, встановивши чергове порушення статті 14 Європейської конвенції у поєднанні зі Статтею 2 Протоколу № 1, підкреслив, що держава має чіткі позитивні зобов'язання уникати дискримінаційних практик, замаскованих під нібито нейтральне тестування.

Аналогічна проблематика постала у справі Orsus and Others v. Croatia (2010), яка стосувалася поділу ромських дітей на спеціальні класи [13]. Ініціативи зі створення окремих класів стосувалися виключно ромських дітей, а отже «згаданий захід однозначно становить різницю у ставленні». Окрім того, знову постало питання щодо коректності запропонованого тестування, яке, за твердженням Суду, не мало на меті перевірку рівня володіння ромськими дітьми хорватською мовою, а оцінювало психофізичний стан дитини. Велика палата, визнавши порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 1, наголосила на необхідності забезпечення інтеграції дітей шляхом додаткових освітніх заходів, а не створення окремих класів та відповідної соціальної ізоляції меншин.

Як слушно зазначає Крістін Хенрард, через низку справ щодо окремого навчання ромських дітей у кількох країнах Європи, Суд поступово прийшов до усвідомлення концепції непрямої дискримінації, а у деяких із цих справ Суд також прямо пов'язав заборону непрямої дискримінації із обов'язком держав щодо диференційованого ставлення [14, с. 160].

Показовою у контексті прямих форм дискримінацій є справа Sampanis and Others v. Greece (2008), яка відрізняється від попередньо згаданих тим, що дискримінація була не завуальованою (за результатами тестування), а мала абсолютно відкритий характер [15]. Її було спровоковано ворожим ставленням батьків інших учнів до дітей ромського походження – вони блокували вхід до школи задля недопущення таких дітей до загальних класів. У результаті чого дітей-ромів розмістили у окремо виділеному приміщенні поза межами основного корпусу школи. Суд визнав такі дії порушенням статті 14 у поєднанні з статтею 2 Протоколу № 1, а також порушення статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на ефективний засіб правового захисту).

До речі, схожа ситуація згодом розглядалася у справі Lavida and Others v. Greece (2013) [16]. Розглянувши створення окремої початкової школи для дітей ромського походження, Суд був змушений констатувати: влада не врахувала попередні зауваження, тож сегрегація ромських дітей залишилася у Греції системною проблемою.

Як слушно наголошує Катаріна Томашевська, доступ до державних шкіл має керу-

ватися принципом недискримінації. Принцип недискримінації не підлягає поступовому впровадженню – він повинен забезпечуватися негайно та в повному обсязі. Так само негайно й повно повинна гарантуватися свобода батьків щодо вибору освіти для своїх дітей [17, с. 27].

Окрім питань дискримінації ромських дітей, у практиці ЄСПЛ важливим та доволі показовим є рішення у справі Catan and Others v. Moldova and Russia (2012), що стосувалося обмеження права на освіту дітей у Придністровському регіоні Молдови [18]. Адміністрація невизнаної «ПМР» припинила діяльність шкіл, де навчання велося латиницею, та примушувала навчальні заклади переходити на кириличну абетку і навчальні програми, не затверджені Міністерством освіти Молдови. Такі заходи супроводжувалися залякуванням батьків і вчителів, виселенням закладів освіти із приміщень, вандалізмом тощо. Запропонований адміністрацією «ПМР» компроміс у вигляді викладання молдовсько-румунською мовою кирилицею позбавляв дітей перспектив продовження навчання та працевлаштування, оскільки така мова не визнавалася поза межами регіону, а наявні навчальні матеріали походили ще з радянських часів.

ЄСПЛ дійшов висновку, що мовна політика «ПМР» мала на меті русифікацію молдавської громади, що відповідало політичним цілям відділення від Молдови та об'єднання з Росією. При цьому Суд визнав, що Молдова, попри відсутність ефективного контролю над Придністровським регіоном, виконала свої позитивні зобов'язання: фінансувала нові приміщення, обладнання, зарплати та транспорт задля продовження навчального процесу. Тому порушення з її боку не було встановлено. Натомість РФ, яка здійснювала ефективний контроль над «ПМР», була визнана відповідальною за порушення права заявників на освіту. Таким чином, Суд встановив порушення статті 2 Протоколу №1 до Конвенції (Право на освіту) з боку РФ. Це рішення має важливе значення для України, адже воно підтвердило: відповідальність за порушення Конвенції може покладатися не лише на державу, на території якої перебувають заявники, але й на державу, що здійснює ефективний контроль над фактичною владою.

У справі Ali v. the United Kingdom (2010) Суд розглядав ситуацію виключення учня зі школи на час розгляду поліцією правопорушення (підпалу школи), що призвело до тривалого періоду його відсторонення від навчального процесу [19]. Хоча порушення Конвенції встановлено не було, ЄСПЛ підкреслив, що освіта охоплює не лише процес здобуття знань, але й соціалізацію дитини. Тому діти не мають позбавлятися освітнього середовища навіть унаслідок власних правопорушень. Це рішення є показовим щодо пошуку балансу між забезпеченням дисципліни, належного навчального процесу, а також правами дитини.

Окремий напрямок практики Суду – співвідношення права на освіту з релігійною свободою та свободою переконань. Такі рішення мають важливе значення для формування стандартів освітньої політики в багатокультурних суспільствах. Наприклад, у справі Leyla Şahin v. Turkey (2005) Велика палата розглядала обмеження доступу до університетської освіти, пов'язані із забороною носіння ісламської хустки у державних ВНЗ [20]. Суд визнав, що право на освіту, гарантоване статтею 2 Протоколу № 1, не є абсолютним і може зазнавати обмежень за умови їх пропорційності та легітимності, а також наявних потреб захисту демократичних цінностей. При цьому Суд підкреслив необхідність належного балансування між академічною автономією, інтересами держави у сфері секуляризації та не менш важливими правами студентів.

У справі Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark (1976) Суд, вивчаючи скарги батьків на обов'язковість вивчення дітьми статевого виховання у державних школах, уперше окреслив зміст позитивних зобов'язань держави щодо врахування релігійних і філософських переконань батьків у процесі шкільної освіти [21]. Було наголошено, що держава має право формувати зміст навчальних програм, однак не може використовувати освіту як засіб нав'язування світоглядних позицій, що суперечать переконанням батьків. І хоча порушення положень Конвенції Судом встановлено не було (зокрема через підтримку Данією приватних шкіл з більш гнучкими підходами до статевого виховання), це рішення мало важливе значення для розуміння меж баланс між інтересами суспільства й правами сім'ї.

Сучасні виклики у сфері співвідношення права на освіту та свободи переконань знайшли відображення й у справі Lautsi v. Italy (2011), де заявники оскаржували присутність хрестів у класах державних шкіл [22]. Велика палата постановила, що сам по собі символ релігійного характеру не є порушенням прав учнів чи їхніх батьків («розп'яття на стіні є по суті пасивним символом»), якщо відсутні ознаки примусу чи обмеження свободи переконань. Цим рішенням Суд підтвердив праг-

нення враховувати історико-культурний контекст і надав державам широку рамку розсуду у питаннях формування освітньої політики.

Подальший розвиток підходів до взаємозв'язку права на освіту й свободи переконань відбувся у справі Papageorgiou and Others v. Greece (2019) [23]. Суд визнав, що обов'язок батьків письмово декларувати відмову від предмета релігії для своєї дитини створює ризик порушення права на приватне життя. ЄСПЛ підкреслив, що свобода переконань включає також право не розкривати власні релігійні погляди, а тому вимога подавати таку декларацію вбачається неприйнятним тягарем. Суд наголосив, що справжня свобода переконань передбачає можливість уникати участі у навчальних практиках, які суперечать поглядам (особистим, сімейним тощо), без будь-якого тиску й подальших дискримінаційних наслідків.

Висновки. Таким чином, аналіз практики ЄСПЛ свідчить про поступове розширення розуміння змісту права на освіту – воно охоплює не лише фізичний доступ до навчальних закладів, але й гарантії рівності, соціальної інтеграції, свободи переконань та захисту від будь-яких форм дискримінації. Європейський суд з прав людини послідовно формує системну доктрину, відповідно до якої держави мають не лише утримуватися від порушень, але й вживати активних заходів задля створення безпечного, інклюзивного освітнього середовища. У сучасних умовах, коли збройні конфлікти спричиняють масштабні виклики для освіти, ці стандарти набувають особливого значення. Вони мають слугувати справжнім дороговказом для держав, які не лише декларують, а й реально дотримуються ідеї захисту дітей, забезпечення рівного доступу до навчання, збереження культурного розмаїття. Практика ЄСПЛ підтверджує, що право на освіту є не просто індивідуальним правом, а справжнім чутливим барометром демократичної зрілості держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ukraine: Protection of civilians in armed conflict (September 2025 update). UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/ default/files/2025-10/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20 armed%20conflict%20%28September%20%202025%29_ENG.pdf (accessed: 26.10.2025).

2. The Convention on the Rights of the Child. United Nations Essential Documents Series. UN: Department of Global Communications, 2019. 82 p.

3. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, And Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977. ICRC IHL Databases. URL: https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf (accessed: 26.10.2025).

4. Ukraine: Protection of civilians in armed conflict (June 2025 update). UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL:https://ukraine.ohchr.org/sites/ default/files/2025-07/Ukraine_protection_of_civilians_in_armed_conflict_June_2025 _ENG.pdf (accessed: 26.10.2025).

5. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague: International Criminal Court, 2021. 82 p.

6. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. UN General Assembly. A/RES/54/263, 25 May 2000. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children (accessed: 26.10.2025).

7. Ковбасюк С.В. Напрями інституалізації недискримінації в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. 2019. № 12 (286). С. 259-265. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.48

8. Коренев А.О. Забезпечення права на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини: стандарти, виклики та перспективи для України. *Київський часопис права*. Київ: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2025. № 1. С. 199-205. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.30

9. Protocol 1 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Council of Europe. ETS 9, 20 March 1952. URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1952/en/35969 (accessed: 26.10.2025).

10. Case of D.H. and Others v. the Czech Republic. ECtHR. 57325/00, 13 November 2007. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256 (accessed: 26.10.2025).

11. Lundy L., Martinez Sainz. The Role of Law and Legal Knowledge for a Transformative Human Rights Education: Addressing Violations of Children's Rights in Formal Education. Human Rights Education Review, 2018. Volume 1 (Issue 2). P. 4-24.

12. Case of Horvath and Kiss v. Hungary. ECtHR. 11146/11, 29 January 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116124 (accessed: 26.10.2025).

13. Case of Orsus and Others v. Croatia. ECtHR. 15766/03, 16 March 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689 (accessed: 26.10.2025).

14. Henrard K. The European Court of Human Rights, Ethnic and Religious Minorities and the Two Dimensions of the Right to Equal Treatment: Jurisprudence at Different Speeds? Nordic Journal of Human Rights. 2016, № 34 (3). P. 157-177.

15. Case of Sampanis and Others v. Greece. ECtHR. 32526/05, 05 June 2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165890 (accessed: 26.10.2025).

16. Case of Lavida and Others v. Greece. ECtHR. 7973/10, 30 May 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120188 (accessed: 26.10.2025).

17. Tomasevski Katarina. Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable (Right to Education Primers No. 3). Gothenburg: Novum Grafiska AB, 2001. 43 p.

18. Case of Catan and Others v. Moldova and Russia. ECtHR. 43370/04; 18454/06; 8252/05; 19 October 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114082 (accessed: 26.10.2025).

19. Case of Ali v. the United Kingdom. ECtHR. 40385/06, 11 January 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102675 (accessed: 26.10.2025).

20. Case of Leyla Şahin v. Turkey. ECtHR. 44774/98, 10 November 2005. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956 (accessed: 26.10.2025).

21. Case of Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark. ECtHR. 5095/71; 5920/72; 5926/72, 07 December 1976. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57509 (accessed: 26.10.2025).

22. Case of Lautsi v. Italy. ECtHR. 30814/06, 03 November 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95589 (accessed: 26.10.2025).

23. Case of Papageorgiou and Others v. Greece. ECtHR. 4762/18; 6140/18, 31 October 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197254 (accessed: 26.10.2025).

Стаття надійшла до редакції 05.10.2025 Переглянуто 09.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 28.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

I.V. RENOV
PhD in Law,
Associate Professor of the International and European Law Department,
E-mail: renov@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5791-0548
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ENSURING THE RIGHT TO EDUCATION IN THE CASE LAW OF THE ECTHR: STANDARDS OF EQUALITY AND CONTEMPORARY CHALLENGES

ANNOTATION. *Introduction.* The article analyses international legal standards for ensuring the right to education, based on the case law of the European Court of Human Rights. It explores how the Court develops the concept of equal access to education, the prohibition of discrimination and the balance between the right to education and freedom of belief.

Summary of the main research findings. Central to the analysis is the ECtHR's case law concerning discrimination against Roma children, including D.H. and Others v. the Czech Republic, Horvath and Kiss v. Hungary, Orsus and Others v. Croatia, and Sampanis and Others v. Greece. These landmark judgments have helped shape the Court's approach to prohibiting indirect discrimination as well as promoting inclusive education.

Other categories of cases were also examined, which reveal the multidimensionality and diversity of educational rights, allowing for a comprehensive analysis of the Court's approaches to ensuring a balance between the interests of society, the state, and the individual.

In addition, the article also examines judgments defining the limits of state interference in the exercise of freedom of belief in education (Lautsi v. Italy, Papageorgiou and Others v. Greece, Leyla Sahin v. Turkey). Other categories of cases were also reviewed which reveal the multidimensionality and diversity of educational rights, allowing for a comprehensive analysis of how the Court seeks to balance the interests of society, the state, and the individual. The study demonstrates that the right to education encompasses not only formal access to educational institutions but also a broad range of social and legal guarantees – equal opportunities, respect for diversity, freedom of belief, inclusiveness, and non-discrimination in the educational process.

Special attention is paid to the contemporary challenges posed by the war in Ukraine, which have jeopardized the realization of children's rights (including educational rights) as children are the most vulnerable group. The author emphasizes that compliance with ECtHR standards should serve as a key benchmark for the Ukrainian state.

Conclusion. The article argues that the ECtHR's case law has been forming a systemic doctrine of educational rights, in which the concept of genuine (rather than merely formal) equality and the positive obligations of states play a central role. The Court consistently stresses that states must not only refrain from violations but also take proactive measures to prevent discrimination and ensure effective access to education.

KEY WORDS*: right to education; ECtHR; discrimination; equality; freedom of belief; children; inclusive education; positive obligations.*

REFERENCES

1. Ukraine: Protection of civilians in armed conflict (September 2025 update). UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/ default/files/2025-10/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28September%20%202025%29_ENG.pdf (accessed: 26.10.2025).

2. The Convention on the Rights of the Child. United Nations Essential Documents Series. UN: Department of Global Communications, 2019. 82 p.

3. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, And Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977. ICRC IHL Databases. URL: https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf (accessed: 26.10.2025).

4. Ukraine: Protection of civilians in armed conflict (June 2025 update). UN Human Rights Monitoring Mission URL:https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/202507/Ukraine_protection_of_civilians_in_armed_conflict_June_2025 _ENG.pdf (accessed: 26.10.2025).

5. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague: International Criminal Court, 2021. 82 p.

6. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. UN General Assembly. A/RES/54/263, 25 May 2000. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children (accessed: 26.10.2025).

7. S.V. Kovbasiuk (2019). Directions of institutionalization of non-discrimination in Ukraine. Entrepreneurship, Economy and Law, 12(286), 259-265. Kyiv: F.H. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.48 (in Ukrainian).

8. A.O. Korenev (2025). Ensuring the right to a fair trial in the case law of the European Court of Human Rights: standards, challenges, and prospects for Ukraine. Kyiv Journal of Law, 1, 199-205. Kyiv: Vadym Hetman Kyiv National Economic University. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.30 (in Ukrainian).

9. Protocol 1 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Council of Europe. ETS 9, 20 March 1952. URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/coe/1952/en/35969 (accessed: 26.10.2025).

10. Case of D.H. and Others v. the Czech Republic. ECtHR. 57325/00, 13 November 2007. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256 (accessed: 26.10.2025).

11. Lundy L., Martinez Sainz. The Role of Law and Legal Knowledge for a Transformative Human Rights Education: Addressing Violations of Children's Rights in Formal Education. Human Rights Education Review, 2018. Volume 1 (Issue 2). P. 4-24.

12. Case of Horvath and Kiss v. Hungary. ECtHR. 11146/11, 29 January 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116124 (accessed: 26.10.2025).

13. Case of Orsus and Others v. Croatia. ECtHR. 15766/03, 16 March 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689 (accessed: 26.10.2025).

14. K. Henrard. The European Court of Human Rights, Ethnic and Religious Minorities and the Two Dimensions of the Right to Equal Treatment: Jurisprudence at Different Speeds? *Nordic Journal of Human Rights*. 2016, № 34 (3). P. 157-177.

15. Case of Sampanis and Others v. Greece. ECtHR. 32526/05, 05 June 2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165890 (accessed: 26.10.2025).

16. Case of Lavida and Others v. Greece. ECtHR. 7973/10, 30 May 2013. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120188 (accessed: 26.10.2025).

17. K.Tomasevski. Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable (Right to Education Primers No. 3). Gothenburg: Novum Grafiska AB, 2001. 43 p.

18. Case of Catan and Others v. Moldova and Russia. ECtHR. 43370/04; 18454/06; 8252/05; 19 October 2012. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114082 (accessed: 26.10.2025).

19. Case of Ali v. the United Kingdom. ECtHR. 40385/06, 11 January 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102675 (accessed: 26.10.2025).

20. Case of Leyla Şahin v. Turkey. ECtHR. 44774/98, 10 November 2005. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956 (accessed: 26.10.2025).

21. Case of Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark. ECtHR. 5095/71; 5920/72; 5926/72, 07 December 1976. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57509 (accessed: 26.10.2025).

22. Case of Lautsi v. Italy. ECtHR. 30814/06, 03 November 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95589 (accessed: 26.10.2025).

23. Case of Papageorgiou and Others v. Greece. ECtHR. 4762/18; 6140/18, 31 October 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197254 (accessed: 26.10.2025).

The article was received by the editors 05 .10.2025 The article was revised 09.11.2025
The article is recommended for printing 28.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-31
УДК 341.231.14+341.1

СИРОЇД Т. Л.
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: t.l.syroid@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8165-4078
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Проблематика надання гуманітарної допомоги є вельми актуальною для усіх категорій осіб, які страждають від наслідків збройних конфліктів, епідеміологічних, екологічних катастроф тощо. Міжнародна універсальна система надання гуманітарної допомоги має за мету полегшення страждань потерпілих осіб. Безпосередню участь у такій благородній місії приймає низка міжнародних структур із різною компетенцією.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті досліджено діяльність спеціально створених під егідою ООН структур у сфері надання гуманітарної допомоги. Зокрема, визначено роль Управління з координації гуманітарних питань, яке координує свою діяльність з багатьма учасниками цього процесу. Охарактеризовано діяльність спеціалізованих агентств ООН, серед яких: Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), Всесвітня продовольча програма (ВПП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Міжнародна організація з міграції (МОМ), Агентство Організації Об'єднаних Націй з надання допомоги палестинським біженцям та організації робіт (БАПОР), Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) тощо, кожне з яких робить внесок у загальну підтримку нужденних категорій осіб. Зосереджено увагу на значенні фінансової підтримки гуманітарної сфери та ролі Центрального фонду реагування на надзвичайні ситуації (CERF) і країнових об'єднаних фондів (CBPF) тощо.

Висновки. Під егідою Організації Об'єднаних Націй сформовано міжнародну універсальну гуманітарна систему складовою якої є широка мережа учасників (спеціально створені структури з відповідною компетенцією, фінансові установи, спеціалізовані установи ООН), яка розвинулася для реагування на гуманітарні кризи протягом багатьох років з моменту прийняття резолюції Генеральної Асамблеї ООН 46/182 щодо посилення координації екстреної гуманітарної допомоги ООН. Означені структури впроваджують інновації та адаптують свою практику, щоб розробити більш ефективну, швидшу та більш чуйну допомогу до конкретних потреб кожної людини. Незважаючи на зусилля гуманітарних організацій, діяльність з надання допомоги не покриває усіх потреб постраждалих категорій осіб. Крім недостатнього фінансування, це також відсутність безпеки, складні логістичні умови, бюрократичні проблеми та дії деяких органів влади, які навмисно використовують гуманітарну допомогу у своїх інтересах та обмежують її; відсутність політичних умов за яких можливе здійснення такої допомоги, зокрема мова йде про дотримання сторонами конфліктів своїх зобов'язань; недотримання норм міжнародного гуманітарного права тощо.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: вразливі категорії осіб, гуманітарна діяльність, збройні конфлікти, інституції, надзвичайні ситуації, права людини, спеціалізовані установи, стихійні лиха.*

Як цитувати: Сироїд Т. Л. Міжнародний універсальний інституційний механізм надання гуманітарної допомоги у кризових ситуаціях. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 275-283. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-31

In cites: .L. Syroid (2025). International universal institutional mechanism for humanitarian assistance in crises. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 275-283. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-31 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. В умовах сьогодення гуманітарні кризи та загрози миру трапляються частіше, ніж будь-коли раніше. Нові та затяжні конфлікти, зростання авторитарних режимів, глобальні надзвичайні ситуації та гуманітарні кризи створюють серйозні і безпрецедентні загрози міжнародній безпеці, сталому розвитку та правам людини. Кількість вимушених переселенців досягла рекордного рівня за всю історію. Так, у 2025 році 305 мільйонів людей потребують термінової гуманітарної допомоги через ескалацію криз.

© Сироїд Т. Л., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Конфлікти та зміна клімату спричиняють безпрецедентне переміщення, голод і руйнування. Війни, зокрема в Судані, Газі та Україні, призводять до переміщення мільйонів людей та жертв серед цивільного населення. До середини 2024 року понад 123 мільйони людей були насильно переміщені, що призводить до поширених порушень міжнародного гуманітарного права. Продовольча небезпека зростає, 280 мільйонів людей стикаються з гострим голодом. Умови голоду погіршуються в Судані, Газі, Південному Судані та на Гаїті [1].

В умовах гуманітарних криз, будь то конфлікти, зміна клімату, стихійні лиха або надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я тощо, особливо гостро постає питання щодо захисту вразливих верств населення. Зокрема в умовах збройних конфліктів дівчаток і хлопчиків вбивають, калічать, залишають сиротами, викрадають, позбавляють освіти та медичного обслуговування, вони зазнають сексуального насильства й отримують глибокі емоційні та фізичні шрами [2]. З низкою серйозних труднощів, що посилюють їхню вразливість, стикаються особи з інвалідністю [3]. Надзвичайні ситуації підвищують вразливість літніх людей, ця вразливість у більшості випадків може бути пов'язана зі слабким здоров'ям, інвалідністю або немічністю; нездатністю правильно оцінити потреби або контролювати ефективність допомоги тощо. Неправомірно страждають також жінки і дівчата, вони піддаються підвищеному ризику сексуального насильства та експлуатації, а також підвищеної вразливості до ВІЛ-інфекції, при цьому вони часто позбавлені доступу до основних послуг захисту. Багато хто втрачає доступ до планування сім'ї, що підвищує ризик небажаної вагітності у небезпечних умовах. Зважаючи на цю обставину, Резолюція 1325 Ради Безпеки ООН закликає всі сторони збройного конфлікту вжити особливих заходів для захисту жінок і дівчат від ґендерного насильства, особливо зґвалтування та інших форм сексуального насильства, а також усіх інших форм насильства у ситуаціях збройного конфлікту [4].

Вищеозначене свідчить про актуальність обраної теми дослідження, її значимість для захисту прав людини в умовах гуманітарних катастроф.

Стан наукового дослідження теми. Слід зазначити, що у загальному міжнародному праві питанням функціонування універсального механізму захисту прав людини, захисту вразливих категорій осіб у ситуаціях ризику, окремим аспектам надання гуманітарної допомоги на країновому рівні, дотриманню етичних норм тощо, присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, серед яких: Л. Невара, Є. Реньов, Л.Фоміна, П. Фомін, Н. Хендель, Маттео Каравані (Matteo Caravani), Педро Аркос Гонсалес (Pedro Arcos González), Тахіра Шаріфф Мохамед (Tahira Shariff Mohamed) та ін.

Мета дослідження полягає у розкриті механізму надання гуманітарної допомоги, створеного під егідою Організація Об'єднаних Націй, та визначенню його ролі у захисті прав людини.

Основні результати дослідження. Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) має давній мандат координувати надання гуманітарної допомоги громадам, що постраждали від конфліктів та стихійних лих. Ця роль ґрунтується на Статуті ООН, який прагне «досягти міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного чи гуманітарного характеру» (ст. 1, ч. 3) [5]. Міжнародне співтовариство покладається на ООН в координації гуманітарної допомоги у надзвичайних ситуаціях, що виникли внаслідок стихійних лих та техногенних катастроф, особливо в ситуаціях, які перевищують можливості реагування національних органів влади.

ООН робить це кількома способами. Так, загальна координація здійснюється в межах спеціально створених структур серед яких Міжвідомчий постійний комітет (далі – МПК) створений на підставі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 46/182 [6] у 1991 році. Він є найстарішим форумом гуманітарної координації найвищого рівня в системі ООН; об'єднує лідерів 19 агентств ООН та інших організацій, які разом працюють над визначенням політики, пріоритетів дій та збором ресурсів для надання допомоги постраждалим у кризових ситуаціях.

Очільником МПК є Координатор із надзвичайної допомоги (далі – КНД), він є найвищим посадовцем ООН, відповідальним за гуманітарні питання. КНД звітує безпосередньо Генеральному секретарю ООН і слугує координаційним центром для урядів, міжурядових та неурядових організацій з гуманітарних питань. У разі кризи КНД може призначити Координатора з гуманітарних питань (далі – КГ) для керівництва реагуванням на місцях. Якщо надзвичайна ситуація вимагає спеціалізованої підтримки, КГ може вимагати активації «Кластеру» – міжвідомчої групи тематичних експертів [7].

Управління з координації гуманітарних питань (далі – УКГП) координує міжнародні

зусилля з гуманітарного реагування, забезпечуючи швидку та ефективну допомогу людям, які постраждали від криз. УКГП об'єднує уряди, неурядові організації та агентства ООН для оцінки потреб, мобілізації ресурсів та оптимізації реагування на надзвичайні ситуації. УКГП також відстоює гуманітарні принципи і працює над покращенням готовності до криз і зниженням ризиків у всьому світі. Його діяльність визначається Стратегічними планами. Так, метою Стратегічного плану Управління з гуманітарної допомоги ООН на 2018–2021 роки стало чітке бачення того, як УКГП сприятиме більш ефективній та принциповій гуманітарній діяльності для постраждалих людей [8]. Стратегічний план на 2023–2026 роки окреслив шість трансформаційних пріоритетів для вирішення викликів цього швидкозмінного середовища: 1. Узгоджене гуманітарне реагування, орієнтоване на людей, враховує контекст, сприяє стійкості громади та забезпечує конкретні результати захисту. 2. Систематичне та передбачуване лідерство у сфері доступу. 3. Довготривалі рішення для тривалого внутрішнього переміщення. 4. Гуманітарне реагування, яке є інклюзивним та нікого не залишає осторонь. 5. Каталітичне гуманітарне фінансування, яке впливає на життя людей. 6. Стратегічний аналіз ризиків та тенденцій для адаптації до середовища, що змінюється [9].

УКГП також керує системою ООН з оцінки та координації дій у разі стихійних лих (далі – UNDAC), яка розгортає команди для допомоги країнам, що постраждали від стихійних лих або раптових надзвичайних ситуацій. Ці команди можуть бути розгорнуті швидко (протягом 12– 48 годин) та навчені оцінювати потреби громад і координувати надання гуманітарної допомоги, включаючи продовольство, житло та медичну допомогу. Вони співпрацюють з місцевою владою, щоб забезпечити ефективне та належне реагування. Команди UNDAC складаються з досвідчених керівників із надзвичайних ситуацій, яких відряджають до місій UNDAC відповідні уряди чи організації.

Команди UNDAC оснащені всім необхідним задля забезпечення своєї самодостатності. Вони проходять навчання з різних навичок, таких як координація, оцінка потреб та управління інформацією. Команди також консультують і зміцнюють національний та регіональний потенціал реагування на стихійні лиха. За потреби команда UNDAC створює та керує Центром координації операцій на місці (OSOCC) та Центром прийому і виїзду (RDC), які забезпечують платформу для співпраці, координації й управління інформацією для міжнародних агентств гуманітарного реагування та національних служб реагування. Служби швидкого реагування використовують веб-сайт Віртуального OSOCC (VOSOCC) для обміну інформацією в режимі реального часу під час надзвичайних ситуацій [10].

На країновому рівні УКГП координує роботу системи гуманітарних кластерів під час кризи. Кластер включає всі організації (структури ООН та неурядові організації), що працюють у певній сфері, наприклад, харчування, логістика, охорона здоров'я чи освіта. Кластерна система заохочує тісну співпрацю між організаціями, що зосереджені на одній тематичній області. Комунікація між кластерами забезпечує взаємодоповнюваність усіх секторів та використання коштів там, де вони найбільше потрібні.

Невід'ємною складовою міжнародного універсального інституційного механізму гуманітарної допомоги у кризових ситуаціях є спеціалізовані агентства ООН. Так, Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН) надає життєво важливу підтримку та захищає права шукачів притулку, біженців і осіб, переміщених у межах власної країни через конфлікт чи переслідування; працює над захистом, підтримкою та захистом прав людей, яким було відмовлено в громадянстві, та біженців, які вирішили повернутися до своєї країни. Станом на 2025 рік 123,2 мільйонів людей, примусово переміщених зі своїх домівок у світі, знаходяться під захистом УВКБ ООН [11].

Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) зосереджується на виживанні, освіті, харчуванні та захисті дітей. Агентство працює над захистом прав кожної дитини, особливо тих, хто перебуває у найбільш неблагополучному становищі та до яких найважче дістатися. ЮНІСЕФ надає і виступає за освітні, медичні та продовольчі послуги; захищає дітей від насильства та жорстокого поводження; забезпечує чистою водою та санітарією тих, хто цього потребує; захищає дітей від зміни клімату та хвороб; ЮНІСЕФ є найбільшим у світі постачальником вакцин, а також керує найбільшим у світі гуманітарним складом [12].

Всесвітня продовольча програма (ВПП) є організацією, яка першою реагує на надзвичайні ситуації, спричинені конфліктами, кліматичними потрясіннями, пандеміями та іншими стихійними лихами; бореться з голодом та надає продовольчу, грошову й іншу допо-

могу мільйонам людей, які потребують термінової допомоги та ризикують голодувати.

Як найбільша у світі гуманітарна організація, ВПП використовує продовольчу допомогу для прокладання шляхів до миру, стабільності та процвітання. Маючи 6 регіональних бюро та майже 90 країнових офісів на 6 континентах, організація співпрацює з урядами, партнерами, громадами та сім'ями по всьому світу, щоб розірвати постійні цикли голоду та недоїдання, зміцнити стійкість до потрясінь та побудувати стале майбутнє [13].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) контролює заходи з охорони здоров'я та координує глобальні заходи реагування у сфері охорони здоров'я [14]. У разі надзвичайної ситуації центри надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я є місцем, де персонал з надзвичайних ситуацій може координувати оперативну інформацію та ресурси. Мережа центрів надзвичайних ситуацій у сфері громадського здоров'я ВООЗ (EOC-NET) сприяє просуванню передового досвіду та стандартів для центрів надзвичайних ситуацій та розбудовує потенціал держав-членів для швидкого реагування і виявлення надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я, як це передбачено Міжнародними медико-санітарними правилами (A77/A/CONF./14).

Стратегічний центр операцій у сфері охорони здоров'я ВООЗ (SHOC) є серцевиною цієї мережі. SHOC цілодобово контролює глобальні ситуації у сфері охорони здоров'я та сприяє міжнародній співпраці під час надзвичайних ситуацій у сфері громадського здоров'я.

Після виявлення потенційно серйозної ситуації у сфері охорони здоров'я SHOC надає комунікаційну платформу для отримання додаткової інформації від постраждалої країни та інших авторитетних джерел. Після отримання цієї інформації SHOC використовує інструменти управління надзвичайними ситуаціями для підтримки оцінки ризиків та будь-якого необхідного реагування ВООЗ. Окрім операцій реагування, SHOC бере участь у визначенні і відстеженні ресурсів та оцінці загроз громадському здоров'ю. ВООЗ використовує Систему управління інцидентами (IMS) для організації та управління кожним реагуванням на надзвичайні ситуації [15].

У 2025 році ВООЗ опублікувала звернення щодо необхідності фінансової допомоги у розмірі 1,5 мільярда доларів США для надання життєво важливої медичної допомоги мільйонам людей у надзвичайних ситуаціях. Вона зазначила, що понад 300 мільйонів людей в усьому світі терміново потребують гуманітарної допомоги. Здоров'я є центром будь-якої надзвичайної ситуації. Від надання життєво важливої медичної допомоги та основних ліків до проведення епіднагляду за захворюваннями і підтримки місцевих систем охорони здоров'я, ВООЗ очолює зусилля щодо захисту життя найбільш вразливих у найскладніших обставинах. У зверненні ВООЗ щодо надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я визначено критичні пріоритети та ресурси, необхідні для вирішення 42 поточних надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я, включаючи 17 криз 3-го ступеня – найсерйозніших. Ці надзвичайні ситуації вимагають скоординованого, добре забезпеченого ресурсами глобального реагування для порятунку життів, захисту здоров'я та повернення надії громадам, які опинилися на межі спустошення [16].

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) очолює зусилля у боротьбі з голодом та відновлення сільськогосподарських систем після криз. Мета організації – досягти продовольчої безпеки для всіх і забезпечити людям регулярний доступ до достатньої кількості високоякісних продуктів харчування для активного та здорового способу життя [17].

Міжнародна організація з міграції (МОМ) працює над забезпеченням гідності, безпеки та захисту людей у найскладніших ситуаціях реагування на кризи у світі [18]. Організація приділяє особливу увагу підвищенню своєї здатності прогнозувати та масштабувати свою готовність для проактивного реагування та пом'якшення негативних наслідків криз, пов'язаних з мобільністю, приділяючи особливу увагу локалізації [19].

МОМ відіграє ключову роль у реагуванні на гуманітарні та надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я, а також у підтримці відновлення та стійкості системи охорони здоров'я. Розробка програм у галузі охорони здоров'я у надзвичайних ситуаціях є невід'ємною частиною гуманітарного мандату МОМ та входить до числа 15 напрямків допомоги, передбачених її Операційною рамковою програмою з подолання міграційної кризи [20].

МОМ надає життєво важливу допомогу та захист уразливим групам населення, включаючи мігрантів і переміщених осіб. У співпраці з місцевими і національними партнерами МОМ займається координацією та управлінням таборами, наданням житла, водопостачання, санітарії та гігієни, грошової допомоги. Підтримка МОМ заснована на фактичних даних і орієнтована на потреби місцевого співто-

вариства, приділяючи першочергову увагу гідності, безпеці та правам людини [21].

МОМ відіграє ключову роль у глобальному гуманітарному лідерстві, зокрема, будучи активним членом Міжвідомчого постійного комітету та одним із керівників Глобального кластеру з координації та управління таборами. Відповідно до своїх зобов'язань щодо реалізації «Великої угоди» та координації кластера, внесок МОМ спрямований на покращення стратегічної координації між організаціями [22]. Організація ставить захист у центр своїх дій та прийняття рішень і застосовує різні методи реалізації, такі як надання спеціалізованих послуг із захисту, інтеграція завдань захисту в інші секторальні втручання та впровадження захисту в усі програми до, під час та після настання кризи, як це формалізовано у Підході МОМ до захисту [23].

Агентство Організації Об'єднаних Націй з надання допомоги палестинським біженцям та організації робіт (БАПОР) надає життєво важливі послуги – освіту, охорону здоров'я та соціальну підтримку – палестинським біженцям. Послуги БАПОР з розвитку людського потенціалу і гуманітарні послуги охоплюють початкову та професійну освіту, первинну медичну допомогу, соціальні послуги, покращення інфраструктури і таборів, мікрофінансування та реагування на надзвичайні ситуації, зокрема в ситуаціях збройного конфлікту [24].

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) допомагає громадам відновлюватися і відбудовуватися, зосереджуючись на стійкості та довгостроковій сталості [25].

Фонд ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА) – провідне світове агентство, яке надає життєво важливі послуги з охорони материнського та репродуктивного здоров'я в умовах гуманітарних криз. Навіть в умовах стабільності ускладнення, пов'язані з вагітністю та пологами, є однією з основних причин смерті жінок репродуктивного віку. Однак у надзвичайних ситуаціях системи охорони здоров'я ослаблені або часто повністю зруйновані, що небезпечно обмежує доступ до кваліфікованих акушерів та екстреної акушерської допомоги. Ці прогалини також підвищують ризик інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ, особливо в умовах обмеженого доступу до презервативів, а також до можливостей тестування та лікування. Чи то відновлення пологових палат у пошкоджених медичних закладах, зведення тимчасових акушерських пунктів або розгортання мобільних клінік для обслуговування ізольованих співтовариств, мета ЮНФПА – якнайшвидше відновлення доступу до медичної допомоги. ЮНФПА навчає, оснащує та спрямовує акушерок і медичних працівників для надання основних послуг, а також проводить комплексне навчання з безпечних методів пологової допомоги, догляду за новонародженими та проведення екстрених акушерських процедур. Медичні установи забезпечуються безпечними засобами для переливання крові, дезінфікуючим обладнанням та засобами профілактики ВІЛ, включаючи постконтактну профілактику, для захисту медичних працівників, які працюють на передовій [26].

Важливе значення має фінансування гуманітарних послуг. Управління з координації гуманітарних питань підтримує постраждалих від кризи людей через багатосторонні донорські фонди, які дозволяють урядам та приватним донорам об'єднувати свої внески у спільні, нецільові фонди для надання життєво важливої допомоги людям, які її найбільше потребують. Існує два типи об'єднаних фондів – Центральний фонд реагування на надзвичайні ситуації (далі – CERF) – один із найшвидших та найефективніших способів забезпечити доставку терміново необхідної гуманітарної допомоги людям, які постраждали від криз. Заснований Генеральною Асамблеєю ООН у 2005 році як глобальний фонд реагування на надзвичайні ситуації ООН, CERF дозволяє гуманітарним службам надавати життєво важливу допомогу в будь-який час і в будь-якому місці, де трапляються кризи.

Як важливий фактор глобальної гуманітарної діяльності, вікно швидкого реагування CERF дозволяє країновим командам негайно розпочати зусилля з надання допомоги в рамках скоординованого та пріоритетного реагування, коли виникає нова криза. Вікно CERF для надзвичайних ситуацій з недостатнім фінансуванням допомагає масштабувати та підтримувати тривалі операції з надання допомоги, щоб уникнути критичних прогалин, коли інше фінансування недоступне.

Координатор з надзвичайної допомоги керує CERF від імені Генерального секретаря ООН та користується підтримкою секретаріату CERF, який забезпечує належний розподіл коштів, їх своєчасну виплату та належне і прозоре звітування про використання коштів. Консультативна група CERF надає Генеральному секретарю політичні рекомендації щодо використання та впливу Фонду.

Завдяки щедрим внескам держав-членів ООН та спостерігачів, а також регіональних урядів, корпоративних донорів, фондів і при-

ватних осіб, CERF дозволив гуманітарним партнерам надавати мільярди допомоги, що рятує життя, по всьому світу. Багато країн-одержувачів також стали донорами CERF, що робить його фондом для всіх і від усіх [27].

Робота CERF є прозорою. У своїх щорічних публікаціях CERF підбиває підсумки своєї ролі у забезпеченні доставки гуманітарної допомоги, що рятує життя, мільйонам людей у найсерйозніших кризах у всьому світі. Щорічні звіти про результати діяльності CERF надають вичерпний огляд розподілу коштів Фонду та результатів його діяльності за минулий рік. Ці публікації доповнюються інформацією в режимі реального часу з Центру даних CERF та Центру даних об'єднаних фондів [28].

Окрім CERF, фінансова підтримка здійснюється країновими об'єднаними фондами (далі – CBPF). Вони призначені для конкретних країн і підтримують місцеві та міжнародні організації, що працюють на місцях, забезпечуючи швидке задоволення найнагальніших потреб. Фонди CBPF створюються у відповідь на надзвичайні ситуації або загострення криз та управляються УКГП у тісній співпраці з гуманітарною спільнотою.

Пожертвування надходять до єдиного гнучкого фонду, який підтримує пріоритетні проєкти, що реалізуються організаціями, найбільш підготовленими до реагування, включаючи неурядові організації (НУО) та агентства ООН. Кошти розподіляються прозоро на основі планів гуманітарного реагування, що гарантує доставку допомоги тим, хто її найбільше потребує [29].

Глобальні керівні принципи об'єднаних фондів країн [30] встановлюють мінімальні світові стандарти ефективного та результативного управління об'єднаними фондами країн, а також забезпечують послідовний та узгоджений підхід до управління операціями.

Висновки: Підсумовуючи вищеозначене слід констатувати, що міжнародна універсальна гуманітарна система – це широка мережа учасників, яка розвинулася для реагування на гуманітарні кризи протягом багатьох років з моменту прийняття резолюції Генеральної Асамблеї 46/182 щодо посилення координації екстреної гуманітарної допомоги ООН. Вона представлена спеціально створеними структурами, спеціалізованими органами ООН, фінансовими установами. Гуманітарні організації впроваджують інновації та адаптують свою практику, щоб розробити більш ефективну, швидшу та більш чуйну допомогу до конкретних потреб кожної людини.

Незважаючи на зусилля гуманітарних організацій, діяльність з надання допомоги не покриває усіх потреб нужденних категорій осіб, оскільки у світі зросла кількість збройних конфліктів і досягла рекордної позначки, що призвело до загибелі людей і страждань, причому основний удар припав на мирне населення. Наслідки для постраждалого населення незмірні. Так, станом на середину 2024 року понад 100 мільйонів людей було позбавлено доступу до основних послуг водопостачання, санітарії та гігієни. 120 мільйонів людей було вимушено переміщено, і це зростання спостерігається вже 12-й рік поспіль. За п'ять років кількість людей, вимушених покинути свої будинки в межах своєї країни, в основному через конфлікти, збільшилася майже на 50% [31]. У серпні 2024 року вперше з 2017 року голод знову виник та був підтверджений в деяких населених пунктах Дарфуру (Судан) [32].

Проблемною сферою надання гуманітарної допомоги залишається недостатнє фінансування; відсутність безпеки; складні логістичні умови; бюрократичні проблеми та дії деяких органів влади, які навмисно використовують гуманітарну допомогу у своїх інтересах та обмежують її; відсутність політичних умов за яких можливе здійснення такої допомоги, зокрема мова йде про дотримання сторонами конфліктів своїх зобов'язань; недотримання норм міжнародного гуманітарного права тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Crisis and Emergency Response. URL: https://www.un.org/en/global-issues/crisis-and-emergency-response (дата звернення 14.10.2025).

2.Сироїд Т.Л. Діти і молодь у фокусі міжнародної універсальної системи запобігання та вирішення конфліктів. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право.* 2025. Т. 4 № 89. С. 218-225. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.32

3.Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Міжнародний захист осіб з інвалідністю в ситуаціях ризику. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. Вип. 1. С. 596-601. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.104

4.Resolution 1325 (2000) Adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. URL: https://www.un.org/shestandsforpeace/sites/www.un.org.shestandsforpeace/files/wps_sres1325.pdf (дата звернення 10.10.2025).

5.United Nations Charter (full text). URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (дата звернення 10.10.2025).

6.46/182. Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/46/182 (дата звернення 14.10.2025).

7.The Emergency Relief Coordinator. URL: https://interagencystandingcommittee.org/emergency-relief-coordinator (дата звернення 14.10.2025).

8.OCHA Strategic Plan 2018–2021. URL: https://www.unocha.org/publications/report/world/ocha-strategic-plan-2018-2021 (дата звернення 09.10.2025).
9.OCHA's Strategic Plan 2023–2026: Transforming Humanitarian Coordination. URL: https://www.unocha.org/publications/report/world/ochas-strategic-plan-2023-2026-transforming-humanitarian-coordination (дата звернення 15.10.2025).
10. About UNDAC. URL: https://undac.un.org/en/about-undac (дата звернення 15.10.2025).
11.Protecting all people forced to flee and those denied a nationality. URL: https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-protect (дата звернення 17.10.2025).
12.What we do. URL: https://www.unicef.org/what-we-do (дата звернення 17.10.2025).
13.Where we work. URL: https://www.wfp.org/countries (дата звернення 16.10.2025).
14.Emergencies. URL: https://www.who.int/emergencies/overview (дата звернення 17.10.2025).
15.Operations. URL: https://www.who.int/emergencies/operations (дата звернення 12.10.2025).
16.WHO's Health Emergency Appeal, 2025. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/emergencies/2025-appeals/who-health-emergency-appeal-2025.pdf?sfvrsn=310dc28c_7&download=true (дата звернення 14.10.2025).
17.About FAO. URL: https://www.fao.org/about/about-fao/en/ (дата звернення 09.10.2025).
18.IOM. Saving lives. URL: https://www.iom.int/who-we-are (дата звернення 20.10.2025).
19.Emergency preparedness. URL: https://www.iom.int/emergency-preparedness (дата звернення 05.10.2025).
20.Health in emergencies. URL: https://www.iom.int/health-emergencies (дата звернення 06.10.2025).
21.Humanitarian assistance. URL: https://www.iom.int/humanitarian-assistance (дата звернення 12.10.2025).
22.Humanitarian leadership and coordination. URL: https://www.iom.int/humanitarian-leadership-and-coordination (дата звернення 20.10.2025).
23.Protection in emergencies. URL: https://www.iom.int/protection-emergencies (дата звернення 04.10. 2025).
24.United Nations Relief and Works Agency (UNRWA). URL: https://www.unrwa.org/ (дата звернення 04.10.2025).
25.United Nations Development Programme (UNDP). URL: https://www.undp.org/ (дата звернення 11.10.2025).
26.Humanitarian Emergencies. URL: https://www.unfpa.org/emergencies (дата звернення 21.10.2025).
27.Who We Are. URL: https://cerf.un.org/about-us/who-we-are?_gl=1*19qlqxg*_ga*MzU3NjM5Nzg0LjE2NDY5MzAwNTE.*_ga_TK9BQL5X7Z*czE3NjA0NDkxOTgkbzIwMiRnMSR0MTc2MDQ1MDMxMCRqNTkkbDAkaDA (дата звернення 10.10.2025).
28.Publications. URL: https://cerf.un.org/about-us/publications (дата звернення 14.10.2025).
29.Country-Based Pooled Funds. URL: https://www.unocha.org/country-based-pooled-funds#:~:text=YPN%2DAhmed%20Haleem.-,Who%20we%20are,consultation%20with%20the%20humanitarian%20community (дата звернення 14.10.2025).
30.Country-based Pooled Funds Global Guidelines [EN/AR/ES/FR]. URL: https://www.unocha.org/publications/report/world/country-based-pooled-funds-global-guidelines-enar (дата звернення 14.10.2025).
31.In 2025, we remain more committed than ever to providing aid to affected populations to the last mile. https://www.solidarites.org/en/live-from-the-field/in-2025-we-remain-more-committed-than-ever-to-providing-aid-to-affected-populations-to-the-last-mile/ (дата звернення 22.10.2025).
32.Sudan: Acute Food Insecurity Situation - Updated Projections and FRC conclusions for October 2024 to May 2025. https://www.ipcinfo.org/ipc-country-analysis/details-map/en/c/1159433/?iso3=SDN (дата звернення 12.10.2025).

Конфлікт інтересів: автор засвідчує, що, незважаючи на те, що автор статті є членом редакційної колегії цього журналу, процес рецензування, прийняття рішення щодо публікації та редагування проводилися незалежно, без його участі чи впливу. Будь-які потенційні конфлікти інтересів були повністю усунені шляхом зовнішнього контролю процесу.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2025 Переглянуто 15.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 26.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

T. L. SYROID
DSc (Law), Professor,
Head of the Department of Internationaland European Law
E-mail: t.l.syroid@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8165-4078
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square,4

INTERNATIONAL UNIVERSAL INSTITUTIONAL MECHANISM FOR HUMANITARIAN ASSISTANCE IN CRISES

ANNOTATION. *Introduction*. The issue of providing humanitarian assistance is highly relevant for all categories of individuals suffering from the consequences of armed conflicts, epidemiological and environmental disasters etc. The international universal system of humanitarian assistance aims to alleviate the suffering of affected individuals. A number of institutions with different areas of competence take part in this noble mission.

Summary of the main research findings. The article examines the activities of institutions specially established under the auspices of the United Nations in the field of humanitarian assistance. In particular, it defines the role of the UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, which coordinates its activities with multiple actors involved in the process. The article characterizes the activities of specialized UN agencies, including the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the World Food Programme (WFP), the World Health Organiza-

tion (WHO), the Food and Agriculture Organization (FAO), the International Organization for Migration (IOM), the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), and the United Nations Development Programme (UNDP), each contributing to the overall support of vulnerable population groups. Particular attention is given to the importance of financial support provided to humanitarian operations, highlighting the roles of the Central Emergency Response Fund (CERF) and Country-Based Pooled Funds (CBPFs), among others.

Conclusions. Under the auspices of the United Nations, a universal international humanitarian system has been established, consisting of a broad network of actors – including dedicated institutions, financial entities, and specialized UN agencies – which has evolved over the years to effectively respond to humanitarian crises since the adoption of UN General Assembly Resolution 46/182 on strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance. These institutions continually innovate and adapt their practices to deliver more effective, rapid, and responsive assistance tailored to individuals' specific needs. Despite the sustained efforts of humanitarian organizations, the delivery of aid still fails to meet all the needs of vulnerable population groups. Beyond insufficient funding, humanitarian operations face other major challenges – insecurity, complex logistics, bureaucratic barriers, and the actions of certain authorities who deliberately use or restrict humanitarian aid for their own benefit. The absence of political conditions necessary for effective humanitarian response, including the failure of conflict parties to honour their commitments and to comply with international humanitarian law, further exacerbates these challenges.

KEYWORDS: vulnerable population groups, humanitarian action, armed conflicts, institutions, emergencies, human rights, specialized agencies, natural disasters.

REFERENCES

1.Crisis and Emergency Response. URL: https://www.un.org/en/global-issues/crisis-and-emergency-response

2.Syroid T.L. (2025). Children and youth in the focus of the international universal system of conflict prevention and resolution. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. № 89. Vol. 4. P. 218-225. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.32 (in Ukrainian)

3.Syroid T., Fomina L. (2023). International protection of persons with disabilities in risk situations. *Analytical and Comparative Jurisprudence.* No. 1. P. 596-601. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.104 (in Ukrainian)

4.Resolution 1325 (2000). Adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000. URL: https://www.un.org/shestandsforpeace/sites/www.un.org.shestandsforpeace/files/wps_sres1325.pdf

5.United Nations Charter (full text). URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text

6.46/182. Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/46/182

7.The Emergency Relief Coordinator. URL: https://interagencystandingcommittee.org/emergency-relief-coordinator

8.OCHA Strategic Plan 2018 - 2021. URL: https://www.unocha.org/publications/report/world/ocha-strategic-plan-2018-2021

9.OCHA's Strategic Plan 2023-2026: Transforming Humanitarian Coordination. URL: https://www.unocha.org/publications/report/world/ochas-strategic-plan-2023-2026-transforming-humanitarian-coordination

10.About UNDAC. URL: https://undac.un.org/en/about-undac

11.Protecting all people forced to flee and those denied a nationality. URL: https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-protect

12.What we do. URL: https://www.unicef.org/what-we-do

13.Where we work. URL: https://www.wfp.org/countries

14.Emergencies. URL: https://www.who.int/emergencies/overview Operations. URL: https://www.who.int/emergencies/operations

15.WHO's Health Emergency Appeal, 2025. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/emergencies/2025-appeals/who-health-emergency-appeal-2025.pdf?sfvrsn=310dc28c_7&download=true

16.About FAO. URL: https://www.fao.org/about/about-fao/en/

17.IOM. Saving lives. URL: https://www.iom.int/who-we-are

18.Emergency preparedness. URL: https://www.iom.int/emergency-preparedness.

19.Health in emergencies. URL: https://www.iom.int/health-emergencies

20.Humanitarian assistance. URL: https://www.iom.int/humanitarian-assistance

21.Humanitarian leadership and coordination. URL: https://www.iom.int/humanitarian-leadership-and-coordination

22.Protection in emergencies. URL: https://www.iom.int/protection-emergencies

23.United Nations Relief and Works Agency (UNRWA). URL: https://www.unrwa.org/

24.United Nations Development Programme (UNDP). URL: https://www.undp.org/

25.Humanitarian Emergencies. URL: https://www.unfpa.org/emergencies

26.Who We Are. URL: https://cerf.un.org/about-us/who-we-are?_gl=1*19qlqxg*_ga*MzU3NjM5Nzg0LjE2NDY5MzAwNTE.*_ga_TK9BQL5X7Z*czE3NjA0NDkxOTgkbzIwMiRnMSR0MTc2MDQ1MDMxMCRqNTkkbDAkaDA

27.Publications. URL: https://cerf.un.org/about-us/publications

28.Country-Based Pooled Funds. URL: https://www.unocha.org/country-based-pooled-funds#:~:text=YPN%2DAhmed%20Haleem.-,Who%20we%20are,consultation%20with%20the%20humanitarian%20community

29.Country-based Pooled Funds Global Guidelines [EN/AR/ES/FR]. URL: https://www.unocha.org/publications/report/world/country-based-pooled-funds-global-guidelines-enar

30.In 2025, we remain more committed than ever to providing aid to affected populations to the last mile. https://www.solidarites.org/en/live-from-the-field/in-2025-we-remain-more-committed-than-ever-to-providing-aid-to-affected-populations-to-the-last-mile/

31.Sudan: Acute Food Insecurity Situation - Updated Projections and FRC conclusions for October 2024 to May 2025. https://www.ipcinfo.org/ipc-country-analysis/details-map/en/c/1159433/?iso3=SDN

Conflict of Interest: The author certifies that, although the author of the article is a member of the editorial board of this journal, the peer review, publication decision, and editorial processes were conducted independently, without their participation or influence. Any potential conflicts of interest were fully mitigated through external oversight of the process.

The article was received by the editors 11.10.2025 The article was revised 15.11.2025
The article is recommended for printing 26.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-32
УДК 341.231.14+341.1

ФОМІНА Л. О.
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету
E-mail: l.fomina@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8756-4006
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕДУР ООН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТАТНІЙ ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Стаття присвячена питанню щодо діяльності спеціальних процедур Організації Об'єднаних Націй у забезпеченні і просуванні права на достатній життєвий рівень (Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень, а також про право на недискримінацію в цьому контексті, Спеціальний доповідач з питання щодо права на харчування, Спеціальний доповідач з питань прав людини на безпечну питну воду та санітарні послуги).

Короткий зміст основних результатів дослідження. Вказано, що спеціальні процедури є незалежними експертами з прав людини, які наділені повноваження звітувати і надавати консультації щодо прав людини з тематичної чи країнової точки зору. Система спеціальних процедур є центральним елементом правозахисного механізму Організації Об'єднаних Націй і охоплює всі права людини: громадянські, культурні, економічні, політичні та соціальні. Спеціальні доповідачі виконують свої обов'язки в особистій якості, не є співробітниками ООН, їх незалежний статус має вирішальне значення для того, щоб вони могли виконувати свої функції з повною неупередженістю. Зазначено, що основні методи роботи спеціальних доповідачів охоплюють: подання щорічних доповідей, взаємодію з державами та іншими зацікавленими сторонами щодо заявлених випадків порушень прав, які охоплюються мандатом спеціального доповідача, здійснення візитів до країн, підготовку та публікацію тематичних доповідей, розгляд скарг щодо ймовірних порушень прав за процедурою повідомлень тощо. Акцентовано, що країнові візити є важливою складовою мандатів, метою яких є отримання інформації з перших рук та надання рекомендацій державам.

Висновок. Підсумовано, що незважаючи на значний внесок спеціальних процедур у сфері захисту права на достатній життєвий рівень, їхня ефективність залишається вразливою до зовнішніх факторів, як-от: залежність від політичної волі держав, обмеженість ресурсів, потенційна політизація їхньої роботи. Означене вимагає ефективної співпраці держав зі спецдоповідачами під час їх візитів до країн та у відповідь на повідомлення; зміцнення механізмів подальшого контролю для моніторингу виконання рекомендацій спеціальних процедур; поглиблення міжмандатної співпраці, що дозволить більш цілісно вирішувати взаємопов'язані виклики, розробляти комплексні рішення та уникати дублювання в діяльності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: житло, мандатарій, міжнародні організації, права людини, правозахисний механізм, харчування*

Як цитувати: Фоміна Л. О. Діяльність спеціальних процедур ООН у сфері забезпечення права на достатній життєвий рівень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 284-291. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-32

In cites: L.O. Fomina (2025). Activities of the un special procedures in the field of ensuring the right to an adequate standard of living. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 284-291. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-32 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Спеціальні процедури Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) відіграють важливу роль в універсальній системі захисту та заохочення прав людини.

Ці незалежні експерти та робочі групи, призначені Радою з прав людини, слугують очима та голосом міжнародної спільноти, реагуючи на порушення прав людини в конкретних країнах або в межах тематичних мандатів. Їхня діяльність є ключовою для моніторингу, звітування та надання рекомендацій щодо покращення ситуації з правами людини в усьому світі.

Діяльність спеціальних процедур є багатогранною і включає в себе збір та аналіз інформації про ситуацію з правами людини в рамках мандатів шляхом проведення візитів до країн, зустрічі з представниками влади, громадянського суспільства та жертвами порушень; підготовку тематичних доповідей, в яких

© Фоміна Л. О., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

висвітлюються виявлені проблеми та надаються конкретні рекомендації; реагування на індивідуальні випадки та системні порушення тощо.

Разом з тим, незважаючи на свою ключову роль у захисті прав людини, система спеціальних процедур ООН не позбавлена певних недоліків та часом стикається з низкою викликів, які можуть обмежувати її ефективність. Розуміння цих проблем є важливим для об'єктивної оцінки їхньої роботи та пошуку шляхів посилення їхнього впливу.

Стан наукового дослідження теми. Питання захисту прав людини на міжнародному універсальному рівні, зокрема окремі аспекти діяльності спеціальних доповідачів Організації Об'єднаних Націй, були предметом наукового інтересу таких дослідників: С. Асірян, М. Бурменський, С. Карвацька, Є. Реньов, Т. Сироїд, С. П. Субеді, С. Вітлі, А. Нолан, Р. Фрідман, Т. Мерфі та ін. Проте, питання щодо діяльності спеціальних процедур у сфері забезпечення та просування права на достатній життєвий рівень потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета дослідження – розкрити повноваження та методи роботи спеціальних процедур Організації Об'єднаних Націй у сфері забезпечення права на достатній життєвий рівень.

Основні результати дослідження. «Спеціальні процедури» Ради ООН з прав людини – це незалежні експерти з прав людини, які мають повноваження звітувати та надавати консультації щодо прав людини з тематичної чи країнової точки зору. Система спеціальних процедур є центральним елементом правозахисного механізму Організації Об'єднаних Націй і охоплює всі права людини: громадянські, культурні, економічні, політичні та соціальні [1].

Спеціальні доповідачі, незалежні експерти та члени робочих груп призначаються Радою з прав людини і виконують свої обов'язки в особистій якості. Вони зобов'язуються підтримувати незалежність, ефективність, компетентність і цілісність через чесність, неупередженість і добросовісність. Спецдоповідачі не є співробітниками ООН і не отримують фінансової винагороди, однак їх незалежний статус має вирішальне значення для того, щоб вони могли виконувати свої функції з повною неупередженістю [1].

На думку С. П. Субеді, С. Вітлі та ін. інститут спеціальних доповідачів ООН з прав людини, відомий як спеціальні процедури, протягом тривалого часу відігравав важливу роль у просуванні та захисті прав людини в найскладніших обставинах і з найскладніших питань. Протягом останніх трьох десятиліть вони здійснювали не лише моніторинг і встановлення фактів, а й нормотворчу діяльність. Їм належить заслуга у значному впливі на розробку, тлумачення та імплементацію міжнародного права в галузі прав людини, а також у донесенні правозахисної діяльності ООН до звичайних людей у всьому світі [2, с. 155].

А. Нолан, Р. Фрідман і Т. Мерфі також відзначають значущість системи спеціальних процедур як ключового елементу міжнародної системи захисту і просування прав людини [3].

Так, система спеціальних процедур Ради з прав людини включає значну кількість тематичних мандатів, які зосереджені на конкретних питаннях та ситуаціях у сфері прав людини. Окремі «спеціальні процедури» безпосередньо стосуються різних компонентів права на достатній життєвий рівень, як-от: Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло як компонента права на достатній життєвий рівень, а також про право на недискримінацію в цьому контексті, Спеціальний доповідач з питання щодо права на харчування, Спеціальний доповідач з питань прав людини на безпечну питну воду та санітарні послуги та ін.

Мандат Спеціального доповідача з питання щодо права на харчування був спочатку започаткований Комісією з прав людини у квітні 2000 року резолюцією 2000/10. Після заміни Комісії Радою з прав людини в червні 2006 року, мандат був схвалений і продовжений Радою в її резолюції 6/2 від 27 вересня 2007 року.

Спеціальний доповідач здійснює свій мандат за допомогою різних засобів і заходів, серед яких: подання щорічних доповідей Раді з прав людини і Генеральній Асамблеї про заходи і дослідження, проведені з метою здійснення мандата; моніторинг ситуації у сфері права на харчування в усьому світі; визначення загальних тенденцій щодо права на харчування та відвідування країн; взаємодія з державами та іншими зацікавленими сторонами щодо заявлених випадків порушень права на харчування (включно з коментарями щодо законодавства і політики) та інших питань, які стосуються мандата; заохочення всебічного здійснення права на харчування через діалог з відповідними суб'єктами через участь у семінарах, конференціях та експертних засіданнях тощо.

Важливою складовою мандату Спеціального доповідача є візити до країн, з метою отримання інформації з перших рук про право на харчування, звітування про зроблені висновки в дусі співпраці та допомоги, надання ре-

комендацій щодо поліпшення ситуацій, визначених як питання, що викликають занепокоєння.

Так зокрема, Спеціальний доповідач з питання про право на харчування Хілал Елвер здійснила офіційну поїздку до Італії у січні 2020 року на запрошення уряду країни. За підсумками візиту Спецдоповідачем було підготовлено доповідь, в якій надано оцінку здійснення права на достатнє харчування в країні та висловлено рекомендації уряду й іншим відповідним зацікавленим сторонам.

Спеціальний доповідач акцентувала увагу на низці питань, як-от: правова та політична структура права на харчування, огляд сільськогосподарської системи, бідність, соціальний захист та продовольча допомога, ожиріння та нездорове харчування, програми шкільного харчування / шкільні їдальні, внесок Італії у глобальну продовольчу політику тощо. Рекомендації Спецдоповідача включали пропозицію прийняти комплексний рамковий закон, який має міждисциплінарну спрямованість і враховує заснований на правах людини підхід до продовольчої безпеки та продовольчого суверенітету; перейти від благодійного підходу до повної реалізації права на харчування з метою ліквідації голоду та продовольчої небезпеки; прийняти національний рамковий закон для програм шкільного харчування, який передбачає фінансування для боротьби з нерівністю між муніципалітетами та забезпечення доступу всіх учнів до шкільних їдалень; вжити необхідних гендерно-чутливих правових та бюджетних заходів для забезпечення того, щоб жінки в аграрному секторі повною мірою користувалися своїми правами людини та мали доступ до стандартів гідної праці; доповнити статистику бідності спеціальною статистикою продовольчої бідності; створити ефективні механізми контролю за субсидіями в рамках Спільної аграрної політики, щоб забезпечити надання коштів реальним фермерам; підтримати доходи дрібних фермерів через прямі виплати першого компоненту Спільної аграрної політики з метою зменшення їхніх виробничих витрат тощо [4].

17 квітня 2000 року Комісія з прав людини прийняла резолюцію 2000/9, в якій постановила призначити, спочатку на три роки, Спеціального доповідача, мандат якого зосереджений на достатньому житлі як компоненті права на достатній життєвий рівень. З 2003 року мандат регулярно поновлюється Радою з прав людини кожні три роки.

Востаннє мандат, викладений у резолюції 15/18, був продовжений у 2023 році резолюцією 52/10 Ради з прав людини. Резолюція 52/10 додатково уповноважує Спеціального доповідача з питання про достатнє житло як компонент права на достатній життєвий рівень, а також про право на недискримінацію в цьому контексті, взаємодіяти з державами з метою поступового досягнення права на достатнє житло, Нової програми розвитку міст і пов’язаних з житлом Цілей сталого розвитку, консультуватися з організаціями громадянського суспільства та іншими зацікавленими сторонами і працювати в тісній співпраці з іншими спеціальними процедурами та допоміжними органами Ради з прав людини, відповідними органами Організації Об’єднаних Націй, договірними органами та регіональними правозахисними організаціями. Резолюція також уповноважує Спеціального доповідача приділяти особливу увагу правам людини та основоположним свободам, зокрема, жінок, дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та осіб, які перебувають у вразливих ситуаціях, а також враховувати гендерну перспективу при виконанні свого мандату.

Сфера дії мандату спецдоповідача включає в себе: сприяння повній реалізації права на достатнє житло як компонента права на достатній життєвий рівень; виявляти види передової практики, а також проблеми і перешкоди на шляху до повної реалізації права на достатнє житло, прогалини в захисті у цій сфері; приділяти особливу увагу практичним рішенням щодо здійснення прав, які мають відношення до цього мандата; застосовувати гендерний підхід, у тому числі за допомогою виявлення гендерних проблем на шляху здійснення права на достатнє житло; враховувати потреби осіб, які перебувають у вразливому становищі, а також осіб, які належать до маргіналізованих груп; працювати в тісній співпраці, уникаючи непотрібного дублювання, з іншими спеціальними процедурами та допоміжними органами Ради, відповідними органами ООН, договірними органами та регіональними правозахисними механізмами тощо [5].

З моменту заснування мандату Спеціального доповідача з права на достатнє житло відповідні мандатарії здійснили численні візити до країн і представили різні тематичні доповіді до Комісії з прав людини, а пізніше – до Ради з прав людини та Генеральної Асамблеї ООН.

Значний внесок цього мандата, зокрема за часів колишнього Спеціального доповідача Лейлані Фархи, включає «Керівні принципи щодо реалізації права на належне житло». Ці Керівні принципи, розроблені на основі вели-

кого досвіду та консультацій, надають державам комплексний набір заходів для реалізації у ключових сферах, що викликають занепокоєння. Ці сфери включають бездомність, недоступність житла, міграцію, виселення, вплив зміни клімату на житло, покращення неформальних поселень, вирішення проблеми нерівності та регулювання бізнесу, пов'язаного з житлом, з метою відновлення житла як фундаментального права людини.

Крім вищевказаних повноважень, Спецдоповідач може розглядати скарги щодо ймовірних порушень права на достатнє житло, зокрема в ситуаціях, коли такі порушення можуть мати місце в майбутньому. Такі скарги розглядаються за процедурою повідомлень спеціальних процедур.

Скарги можуть стосуватися як окремих випадків, так і законопроєктів, законів, політики та практики, які можуть не відповідати праву на достатнє житло. Спеціальний доповідач може діяти за такими скаргами незалежно від того, підписала чи ратифікувала відповідна держава конкретний міжнародний договір з прав людини чи ні.

Так, приміром, Спеціальний доповідач з питання про достатнє житло як складову права на достатній життєвий рівень та про право на недискримінацію в цьому контексті та Спеціальний доповідач з питання про крайню бідність і права людини звернулися з повідомленням до Уряду Італії щодо статті 10 Законопроєкту 1236 про «внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів з метою боротьби зі свавільним зайняттям майна, що використовується як житло».

Спецдоповідачі висловили припущення, що в разі прийняття закону, він може призвести до криміналізації дій певних осіб, які перебувають у скрутному становищі і не можуть сплачувати орендну плату, а також до зменшення процесуальних гарантій захисту мешканців житла від виселення їх на вулицю. У зв'язку з цим було рекомендовано Парламенту й Уряду Італії переглянути законопроєкт 1236 та, зокрема, його статтю 10 включно із поглибленою оцінкою потенційного впливу такого заходу на вразливих осіб і домогосподарства задля уникнення будь-якої потенційної криміналізації осіб, які перебувають у вразливому становищі або є бездомними, а також для забезпечення відповідності запропонованих положень міжнародним зобов'язанням Італії у галузі прав людини [6].

В іншому повідомленні, до Сполучених Штатів Америки, Спеціальний доповідач з питання достатнього житла як складової права на достатній життєвий рівень, а також права на недискримінацію в цьому контексті та Незалежний експерт з питань здійснення всіх прав людини літніми людьми звернулися у зв'язку з отриманою інформацією про неминучу загрозу примусового виселення семи домогосподарств, які самоідентифікують себе як корінний народ нуксак, без належної правової процедури та без належного врахування їхнього права на проживання. Вони акцентували уваги на тому, що такі примусові виселення становитимуть порушення права на достатнє житло, в тому числі з точки зору доступності та гарантій володіння житлом, а також свободи вибору місця проживання [7].

У цьому контексті слід зауважити, що незважаючи на надсилання повідомлень державам щодо ймовірних порушень прав людини, багато з цих повідомлень залишаються без відповіді або ж повністю ігноруються. Таким чином, постійне невиконання державами рекомендацій та висновків спеціальних доповідачів є суттєвою проблемою.

Мандат Спеціального доповідача з питань прав людини на безпечну питну воду та санітарні послуги був спочатку затверджений Радою ООН з прав людини в березні 2008 року як Незалежного експерта з питання про правозахисні зобов'язання, пов'язані з доступом до безпечної питної води та санітарних послуг. Надалі, в березні 2011 року Рада продовжила мандат та змінила назву на Спеціального доповідача з питань прав людини на безпечну питну воду та санітарні послуги.

Спеціальний доповідач наділений низкою вагомих повноважень: розвивати діалог з урядами, органами ООН, приватним сектором, місцевими органами влади, національними установами з прав людини, організаціями громадянського суспільства та академічними інститутами для виявлення і поширення передової практики, пов'язаної з доступом до безпечної питної води та санітарних питань та для обміну думками з цього питання; формулювати рекомендації, які могли б сприяти реалізації Цілей у сфері розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття, зокрема мети 7; застосовувати ґендерний підхід, зокрема шляхом виявлення факторів уразливості ґендерного характеру; працювати в тісній співпраці, уникаючи при цьому непотрібного дублювання, з іншими спеціальними процедурами та допоміжними органами Ради, відповідними органами ООН, договірними органами та з урахуванням думок інших зацікавлених сторін, включаючи відповідні регіональні механізми [8].

Також Спецдоповідач проводить тематичні дослідження, здійснює місії до країн, збирає передовий досвід і працює з фахівцями з питань розвитку над реалізацією прав на воду та санітарні послуги.

Варто зазначити, що під час країнових візитів експерти намагаються отримати уявлення про реалізацію прав, охоплених їхніми мандатами, а також про більш загальну ситуацію з правами людини, зустрічаючись з представниками уряду, жертвами та членами громадянського суспільства. Ці візити можуть бути «офіційними» (на запрошення уряду) або «неофіційними» (часто пов'язаними з конференцією або заходом, організованим неурядовими організаціями або університетом). Наприкінці офіційного візиту, а відміну від неофіційного або «академічного», експерти надають рекомендації та подають звіт (доповідь) до Ради з прав людини [9, с. 6].

Зокрема, Спецдоповідач з питань прав людини на безпечну питну воду та санітарні послуги здійснює візити до країн з метою вивчення ситуації з водою та санітарією на національному рівні, визначення належної практики і надання рекомендацій уряду щодо кроків з метою покращення доступу та забезпечення захисту прав людини, пов'язаних із водою і санітарією. Так, у 2024 року Спецдоповідач здійснив візит до Канади, під час якого зустрівся з представниками федерального уряду, корінними народами, представниками організацій громадянського суспільства, академічних кіл та з представниками нафтової і гірничодобувної промисловості. Результатом візиту стало прийняття доповіді, в якій було висвітлено інституційну, правову, адміністративну та фактичну ситуацію в рамках відповідного мандату і констатовано, що незважаючи на беззаперечний прогрес у забезпеченні прав на воду та санітарію, розрізнені обов'язки залишаються серйозною проблемою, що ставить під загрозу права корінних народів та інших уразливих груп населення. Ця проблема ускладнюється відсутністю національного законодавства, яке б визнавало право людини на воду та санітарію [10].

Важливо зауважити, що контроль за виконанням доповідей має центральне значення для співпраці і діалогу між Спеціальним доповідачем та державами. З цією метою Спеціальний доповідач використовує анкету як інструмент для отримання інформації, необхідної для оцінки стану виконання рекомендацій [11].

Також Спеціальний доповідач, у межах свого мандату, здійснює підготовку та публікацію тематичних доповідей, які спрямовані на здійснення аналізу поточної ситуації у сфері забезпечення права на воду та санітарні послуги, виокремлення існуючих перешкод у реалізації права на воду, зокрема найуразливіших груп населення, надання відповідних рекомендацій державам та іншим зацікавленим особам.

Зокрема, Доповідь A/79/190 була присвячена питанню щодо зв'язку між їжею і водою з точки зору прав людини в аспекті навколишнього середовища та охорони здоров'я. У доповіді Спецдоповідач стверджує, що в той час як глобальні кризи води та продовольства часто пояснюють дефіцитом, їх вирішення є головним чином проблемою управління. Відповідно, вирішальне значення має розробка нових стратегій управління, заснованих на правах людини, включаючи забезпечення сталості екосистем і демократичне управління основними ресурсами. Доповідачем також запропоновано агроекологічний перехід, який інтегрує перспективу прав людини в продовольчі системи та управління водними ресурсами, пов'язуючи права людини на воду та їжу і вирішуючи проблеми сталого розвитку та управління глобальною продовольчою і водною кризами, особливо в контексті зміни клімату [12].

Інша доповідь стосувалася питання води як аргументу для миру, побратимства та співпраці (A/78/253). У даній доповіді Спецдоповідач акцентував на тому, що асиметрія влади, неадекватне та безвідповідальне застосування принципу національного суверенітету, зростаючий вплив зміни клімату та обмеження міжнародного права ускладнюють розробку транскордонних угод, які дозволяють стале та справедливе управління транскордонними водами, створюючи серйозні ризики для людської безпеки сотень мільйонів людей, спричиняючи масові міграції і серйозні ризики дестабілізації в цілих регіонах. Задля подолання цих викликів, мандатарій висловив пропозицію щодо необхідності переходу від традиційних підходів управління водою як ресурсом до екосистемних і заснованих на правах людини підходів [13].

Попередні доповіді також були присвячені питанням щодо права людини на безпечну питну воду та санітарні умови людей, які живуть у бідних сільських районах (A/77/167), права людини на безпечну питну воду та санітарію корінних народів (A/HRC/51/24), зміні клімату та права людини на воду та санітарію (2022) тощо.

Висновки. Таким чином, можемо дійти висновку, що спеціальні процедури ООН віді-

грають невід'ємну та багатогранну роль у забезпеченні права на достатній життєвий рівень. Спеціальні доповідачі, які володіють глибокими знаннями та досвідом у відповідних сферах прав людини, часто можуть реагувати більш оперативно на виникаючі кризи та ситуації, що викликають занепокоєння. Методи роботи спеціальних доповідачів включають подання щорічних доповідей Раді з прав людини та Генеральній Асамблеї ООН про проведені заходи та дослідження, здійснення візитів до країн для отримання інформації з перших рук та надання рекомендацій; співпрацю з державами та іншими зацікавленими сторонами щодо порушень права на харчування, на достатнє житло і воду тощо; проведення тематичних досліджень, які сприяють кращому розумінню та реалізації права на достатній життєвий рівень.

Через візити до країн, процедури повідомлень та тематичні доповіді, спецдоповідачі не лише виявляють прогалини у забезпеченні права на достатній життєвий рівень, а й надають державам практичні вказівки щодо виконання їхніх зобов'язань.

Однак, незважаючи на значний внесок спеціальних процедур, їхня ефективність залишається вразливою до зовнішніх факторів. Залежність від політичної волі держав, обмеженість ресурсів, потенційна політизація їхньої роботи можуть підірвати їхній вплив.

Ці виклики підкреслюють постійний розрив між нормативним мандатом та фактичною можливістю забезпечення його виконання.

Посилення ролі спеціальних процедур у забезпеченні права на достатній життєвий рівень вимагає ефективної співпраці держав зі спецдоповідачами під час їх візитів до країн та у відповідь на повідомлення; зміцнення механізмів подальшого контролю для моніторингу виконання рекомендацій спеціальних процедур; поглиблення міжмандатної співпраці, що дозволить більш цілісно вирішувати взаємопов'язані виклики, розробляти комплексні рішення та уникати дублювання в діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.UN Special Procedures of the Human Rights Council. URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures-human-rights-council/special-procedures-human-rights-council (дата звернення: 15.10.2025).

2.Surya P. Subedi, Steven Wheatley, Amrita Mukherjee, Sylvia Ngane. The role of the special rapporteurs of the United Nations Human Rights Council in the development and promotion of international human rights norms. The International Journal of Human Rights. 2011. Vol. 15, No. 2. Pp. 155–161. URL: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13642987.2011.537463?needAccess=true (дата звернення: 15.10.2025).

3.Nolan, A., Freedman, R., & Murphy, T. (Eds.). The United Nations Special Procedures System. Leiden, The Netherlands: Brill / Nijhoff. 2017. DOI https://doi.org/10.1163/9789004304703 (дата звернення: 15.10.2025).

4.Report of the Special Rapporteur on the right to food: Visit to Italy. A/HRC/43/44/Add.5. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/43/44/Add.5 (дата звернення: 15.10.2025).

5.Resolution adopted by the Human Rights Council 15/8 Adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, A/HRC/RES/15/8. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/15/8 (дата звернення: 15.10.2025).

6.Mandates of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context and the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Ref.: OL ITA 1/2025. URL: https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownLoadPublicCommunicationFile?gId=29640 (дата звернення: 15.10.2025).

7.Mandates of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context and the Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons, Ref.: AL USA 28/2024. URL: https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownLoadPublicCommunicationFile?gId=29538 (дата звернення: 15.10.2025).

8.Human Rights Council Resolution 7/22. Human rights and access to safe drinking water and sanitation. URL: https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_22.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

9.A Practical Guide to the UN Special Procedures. International Service for Human Rights. International Service for Human Rights, 21 p. URL: https://ishr.ch/sites/default/files/documents/a_practical_guide_to_the_un_special_procedures_final.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

10.UN: Country visits Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation A/HRC/57/48/Add.1. URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-water-and-sanitation/country-visits (дата звернення: 15.10.2025).

11. UN: Follow-up analysis of official country visits Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation. URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-water-and-sanitation/follow-analysis-official-country-visits (дата звернення: 15.10.2025).

12.Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Pedro Arrojo Agudo (The water/food nexus: a human rights perspective), A/79/190. URL. https://docs.un.org/en/A/79/190 (дата звернення: 15.10.2025).

13.Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Pedro Arrojo Agudo (Water as an argument for peace, twinning and cooperation), A/78/253. URL: https://docs.un.org/en/A/78/253 (дата звернення: 15.10.2025).

Стаття надійшла до редакції 27.09.2025
Стаття рекомендована до друку 24.11.2025
Переглянуто 01.11.2025.
Опубліковано 30.12.2025

L.O. FOMINA
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International and European Law,
School of Law
E-mail: l.fomina@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8756-4006
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ACTIVITIES OF THE UN SPECIAL PROCEDURES IN THE FIELD OF ENSURING THE RIGHT TO AN ADEQUATE STANDARD OF LIVING

ANNOTATION. *Introduction.* This article is dedicated to the activities of the United Nations Special Procedures in ensuring and promoting the right to an adequate standard of living (the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context; the Special Rapporteur on the right to food; and the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation).

Summary of the main results of the study. It is noted that the Special Procedures are independent human rights experts who are empowered to report on and provide advice regarding human rights, either from a thematic or a country-specific perspective. The Special Procedures system is a key element of the United Nations' human rights mechanism, covering all human rights: civil, cultural, economic, political and social. Special Rapporteurs fulfil their duties in their personal capacity and are not UN staff members. Their independent status is crucial in enabling them to perform their functions with complete impartiality. The article outlines the main working methods of Special Rapporteurs, which include submitting annual reports; engaging with states and other stakeholders on alleged cases of rights violations within their mandate; undertaking country visits; preparing and publishing thematic reports; and reviewing complaints regarding alleged rights violations through communications procedures. It is emphasised that country visits are a vital component of the Special Procedures' mandates, aimed at obtaining first-hand information and providing recommendations to states.

Conclusion. Despite their significant contribution to protecting the right to an adequate standard of living, the effectiveness of Special Procedures remains vulnerable to external factors, such as dependence on the political will of states, limited resources and the potential politicisation of their work. It requires effective cooperation between states and special rapporteurs during their visits to countries and in response to reports; strengthening follow-up mechanisms to monitor the implementation of special procedures' recommendations; deepening inter-mandate cooperation, which will allow for a more comprehensive approach to interrelated challenges, the development of comprehensive solutions and the avoidance of duplication of activities.

KEY WORDS: *housing, mandate holder, international organisations, human rights, human rights mechanism, nutrition.*

REFERENCES

1.UN Special Procedures of the Human Rights Council. URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures-human-rights-council/special-procedures-human-rights-council (дата звернення: 15.10.2025).

2.Surya P. Subedi, Steven Wheatley, Amrita Mukherjee, Sylvia Ngane. The role of the special rapporteurs of the United Nations Human Rights Council in the development and promotion of international human rights norms. The International Journal of Human Rights. 2011. Vol. 15, No. 2. Pp. 155–161. URL: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13642987.2011.537463?needAccess=true (date of application: 15.10.2025).

3.Nolan, A., Freedman, R., & Murphy, T. (Eds.). The United Nations Special Procedures System. Leiden, The Netherlands: Brill / Nijhoff. 2017. DOI https://doi.org/10.1163/9789004304703 (дата звернення: 15.10.2025).

4.Report of the Special Rapporteur on the right to food: Visit to Italy. A/HRC/43/44/Add.5. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/43/44/Add.5 (date of application: 15.10.2025).

5.Resolution adopted by the Human Rights Council 15/8 Adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, A/HRC/RES/15/8. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/15/8 (date of application: 15.10.2025).

6.Mandates of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context and the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Ref.: OL ITA 1/2025. URL: https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownLoadPublicCommunicationFile?gId=29640 (date of application: 15.10.2025).

7.Mandates of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context and the Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons, Ref.: AL USA 28/2024. URL: https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownLoadPublicCommunicationFile?gId=29538 (date of application: 15.10.2025).

8.Human Rights Council Resolution 7/22. Human rights and access to safe drinking water and sanitation. URL: https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_22.pdf (date of application: 15.10.2025).

9.A Practical Guide to the UN Special Procedures. International Service for Human Rights. International Service for Human Rights, 21 p. URL: https://ishr.ch/sites/default/files/documents/a_practical_guide_to_the_un_special_procedures_final.pdf (date of application: 15.10.2025).

10.UN: Country visits Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation A/HRC/57/48/Add.1. URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-water-and-sanitation/country-visits (date of application: 15.10.2025).

11. UN: Follow-up analysis of official country visits Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation. URL: https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-water-and-sanitation/follow-analysis-official-country-visits (date of application: 15.10.2025).

12.Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Pedro Arrojo Agudo (The water/food nexus: a human rights perspective), A/79/190. URL. https://docs.un.org/en/A/79/190 (date of application: 15.10.2025).

13.Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, Pedro Arrojo Agudo (Water as an argument for peace, twinning and cooperation), A/78/253. URL: https://docs.un.org/en/A/78/253 (date of application: 15.10.2025).

The article was received by the editors 27.09.2025 The article was revised 01.11.2025
The article is recommended for printing 24.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-33
УДК 341

ШАМРАЄВ В. М.
аспірант кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: shamraev0809@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6248-618X
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

МІЖНАРОДНІ РЕГІОНАЛЬНІ ФІНАНСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВО З УКРАЇНОЮ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Співробітництво України з регіональними економічними організаціями є ключовим чинником інтеграції держави до світового економічного простору та зміцнення її міжнародного статусу як однієї із провідних держав Центрально-Східної Європи. У сучасних умовах глобалізації й регіоналізації міжнародних відносин регіональні організації, такі як Європейський Союз (ЄС), Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ, Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), а також міжнародні фінансові інституції регіонального характеру (ЄБРР, ЄІБ, ЧБТР), виступають важливими партнерами України. Правове забезпечення співробітництва з ними реалізується на двох рівнях: міжнародному (через міжнародні договори, угоди та членство у відповідних організаціях) та національному (через законодавче закріплення і адаптацію норм до українського правового простору). Означені процеси потребують детального наукового аналізу і розробки практичних рекомендацій щодо підвищення їх ефективності. Саме пошуку актуальних шляхів вирішення проблем міжнародно-правового забезпечення розвитку співробітництва України із регіональними економічними організаціями і присвячена представлена публікація.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У ході дослідження автором проаналізовано міжнародно-правові основи функціонування регіональних фінансових організацій. Регіональні фінансові організації (РФО) створюються на основі багатосторонніх міжнародних угод, що мають обов'язкову силу для держав-учасниць. Вони наділяються статусом міжнародних організацій. До найбільш значущих РФО, що співпрацюють з Україною, належать: Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР). Співробітництво України з РФО здійснюється на основі: багатосторонніх установчих договорів, двосторонніх угод (наприклад, Рамкова угода з ЄІБ), норм національного законодавства (Закон України «Про міжнародні договори України» тощо).

Створені правові умови передбачають: дотримання принципів верховенства права, прозорості, боротьби з корупцією; надання РФО імунітетів і привілеїв; гарантії належного використання фінансових ресурсів. Нами проаналізовано основні проблемні питання та прогалини у міжнародно-правовому забезпеченні співробітництва України з РФО, визначено основні проблеми та запропоновано можливі шляхи подальшого удосконалення правового забезпечення такого співробітництва.

До проблемних аспектів автором віднесено: бюрократичні бар'єри та низьку ефективність використання коштів; недостатню гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами; складність у забезпеченні прозорості та антикорупційного контролю. Серед перспективних напрямів роботи з удосконалення співробітництва України з РФО автором виокремлено наступні: активізація співпраці в межах програм післявоєнної відбудови («Rebuild Ukraine»); залучення РФО до «зелених» і цифрових проектів; створення єдиного координаційного органу в Україні для взаємодії з міжнародними фінансовими інституціями.

Висновок. Регіональні фінансові організації є важливими міжнародно-правовими суб'єктами, що формують сучасну систему економічного управління. Для України співпраця з ЄБРР, ЄІБ та ЧБТР має стратегічне значення, оскільки забезпечує фінансову підтримку реформ, відбудови та інтеграції до європейського економічного простору. Міжнародно-правове забезпечення цього співробітництва базується на установчих договорах, двосторонніх угодах та національних правових актах. Водночас ефективність взаємодії залежить від внутрішніх реформ, посилення правової визначеності та боротьби з корупцією. У перспективі Україна має зміцнювати свій правовий статус у відносинах із РФО, забезпечувати ефективне використання міжнародних ресурсів і розширювати коло співпраці для успішної післявоєнної відбудови та інтеграції до ЄС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: міжнародне право, міжнародне економічне право, держава, міжнародні організації, міжнародні фінансові організації, міжнародне співробітництво, міжнародне економічне співробітництво.*

Як цитувати: Шамраєв В.М. Міжнародні регіональні фінансові організації та їх співробітництво з Україною. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 292-301. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-33

In cites: Shamraiev V.M. (2025). International regional financial organizations and their cooperation with Ukraine. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 292-301. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-33 (in Ukrainian)

© Шамраєв В.М., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Постановка проблеми. У сучасному світі міжнародні фінансові організації виступають важливими суб'єктами глобального та регіонального управління. Вони не лише забезпечують фінансову підтримку держав, а й формують правові механізми інтеграції економік, впливають на національну політику та сприяють реалізації принципів сталого розвитку.

Особливе місце серед них посідають регіональні фінансові організації (РФО), які діють у межах певних географічних регіонів і мають спеціальні мандати. Їх діяльність регулюється міжнародним правом і ґрунтується на установчих договорах, що надають цим організаціям міжнародну правосуб'єктність.

Для України, яка перебуває у стані війни та водночас рухається шляхом євроінтеграції, співпраця з РФО має ключове значення. Вона забезпечує фінансування відбудови, модернізації інфраструктури, програм енергетичної безпеки, підтримки малого та середнього бізнесу.

Стан опрацювання теми. Аналіз ключових проблем розвитку співпраці України із міжнародними фінансовими організаціями перебуває у центрі уваги українських науковців. Дана публікація базується на вивченні публікацій таких авторів як О. Марцеляк [4], М. Палінчак [8], М. Звір [2] та інших.

Також у процесі дослідження автором активно використовувалися офіційні сайти урядових структур України та окремих міжнародних організацій [12]. Такий комплексний підхід дозволив значно розширити базу проведеного дослідження та залучити максимальне коло джерел і літератури.

Метою цієї публікації є аналіз правових основ і сучасних результатів співпраці України з провідними регіональними фінансовими організаціями, а також визначення проблем та перспектив у цій сфері міжнародної діяльності нашої держави.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах глобальної нестабільності та військової агресії з боку РФ питання мобілізації зовнішніх фінансових ресурсів набуває особливого значення для України. Регіональні фінансові організації (РФО) – такі як Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР) – відіграють ключову роль у фінансуванні інфраструктурних, соціально-економічних і енергетичних проектів. Співробітництво України з регіональними економічними організаціями є і ключовим чинником інтеграції держави до світового економічного простору та зміцнення її міжнародного правового статусу. У сучасних умовах глобалізації й регіоналізації міжнародних відносин регіональні організації, такі як Європейський Союз (ЄС), Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ, Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), а також міжнародні фінансові інституції регіонального характеру (ЄБРР, ЄІБ, ЧБТР), виступають важливими партнерами України. Правове забезпечення співробітництва реалізується на двох рівнях: міжнародному (через міжнародні договори, угоди і членство у відповідних організаціях) та національному (через законодавче закріплення і адаптацію норм до українського правопорядку).

Регіональні фінансові організації – це міжурядові установи, які діють у певному географічному просторі, мають міжнародну правосуб'єктність та здійснюють фінансування проектів розвитку в межах свого мандату. Міжнародно-правовою основою діяльності РФО є їх установчі документи (хартії, угоди, статути), визнані міжнародним правом. У глобальній системі міжнародних фінансових інститутів регіональні банки розвитку й спеціалізовані фінансові організації відіграють важливу роль у сприянні економічному зростанню, модернізації інфраструктури, підтримці приватного сектору та реалізації політики сталого розвитку. Ці організації мають чітко визначені установчі документи (угоди, статути, хартії), які закладають правову основу їх діяльності, визначають мандат, цілі, правила членства, механізми управління та фінансування. Наприклад, ЄБРР заснований відповідно до Угоди про створення ЄБРР від 29 травня 1990 р. [13], ЄІБ діє на основі Договору про функціонування Європейського Союзу [3], а ЧБТР за нормами закріпленими у Хартії ЧБТР (1994 р.) [14].

Розглядаючи міжнародно-правове закріплення основ діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку (European Bank for Reconstruction and Development) слід зупинитися на наступному. Угода про створення ЄБРР була підписана 29 травня 1990 р. у Парижі та набрала чинності 28 березня 1991 р. [16]

Стаття 1 Угоди визначає мету створення та функціонування Банку у наступному формулюванні: «сприяння країнам-членам у здійсненні переходу до ринкової економіки, підтримка приватного підприємництва, поліпшення ефективності використання ресурсів» [15]. Документ також містить положення про між-

народну правосуб'єктність Банку, його привілеї та імунітети, порядок заснування та внесків держав-членів.

Даний установчій документ мав певний еволюційний розвиток із уточненням та розширенням функцій. Так, акціонери ЄБРР прийняли поправку до установчого договору, що дозволяє розширити діяльність на окремі країни Африки на південь від Сахари та Ірак [10]. Рішення було ухвалено після схвалення поправки Радою керуючих у 2023 р.

Роботу ЄБРР зосереджено на фінансуванні проектів у приватному та державному секторах, приватизації, енергетичній безпеці та енергоефективності, розвитку інфраструктури і фінансового сектору. Банк надає кредити, інвестує в капітал і надає гарантії для сприяння ринковим реформам та інтеграції країн-реципієнтів у світову економіку.

В сфері підтримки приватного сектору роботу банку зосереджено на наданні кредитів, інвестуванні в капітал та наданні гарантій приватним компаніям; сприянні модернізації, реструктуризації та консолідації підприємств; підтримці доступу малих та середніх підприємств до оборотного капіталу та розширенні фінансових послуг.

В сфері розвитку інфраструктури відбувається фінансування проектів з реконструкції та розвитку інфраструктури, включаючи транспорт, енергетику та комунальні послуги.

Енергетична безпека та енергоефективність у діяльності ЄБРР представлені інвестуванням в проекти, що підвищують енергоефективність та забезпечують енергетичну безпеку. Фінансовий сектор – це передусім підтримка розвитку банківської системи та доступу до фінансових послуг, особливо для малих та середніх підприємств, а також сприяння доступу до оборотного капіталу.

ЄБРР здійснює проекти у сфері приватизації (підтримка приватизації державних підприємств і реструктуризації компаній) та у сфері підтримки торгівлі (проекти зі сприяння міжнародній торгівлі).

На сьогодні основними напрямками діяльності ЄБРР є: підтримка приватного сектору (Банк фінансує проекти малого й середнього бізнесу, інвестує в приватизацію, модернізацію підприємств); енергетична безпека та інфраструктура (наприклад, у 2025 р. Україна та ЄБРР підписали угоду на ~€270 млн на забезпечення закупівлі газу державним підприємством [5]); пропаганда реформ: крім фінансування, ЄБРР часто вимагає виконання певних реформ (антикорупційних заходів, корпоративного врядування [28]).

Як згадувалося вище, до Угоди про створення ЄБРР було внесено поправку до статті 1 для розширення географії своєї дії, що свідчить про гнучкість установчого режиму. Нині ЄБРР має 75 національних акціонерів, крім Європейського Союзу та Європейського інвестиційного банку. Банк надає підтримку країнам з перехідною економікою, поєднуючи інвестиції, консультативну роботу та реформування політики, приділяючи особливу увагу розвитку приватного сектору та досягненню стійких змін [21].

Європейський інвестиційний банк (European Investment Bank) є провідною фінансовою інституцією в рамках ЄС з якою активно співпрацює Україна. Статут ЄІБ (Великий банківський статут) підписано 25 березня 1957 р. як протокол до Договору про створення Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) і був змінений пізніше [24]. У Статуті визначено структуру управління (Рада керуючих, Правління, Генеральний директор), механізми фінансування, гарантії повернення [24].

Згідно зі статтями 308 і 309 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС), основним завданням Банку є сприяння збалансованому й сталому розвитку внутрішнього ринку ЄС [27].

Таким чином, основними статутними документами Європейського інвестиційного банку є: Протокол про Статут Європейського інвестиційного банку від 25 березня 1957 р. (Protocol on the Statute of the European Investment Bank), який є невід'ємною частиною основоположних договорів ЄС. Він деталізує цілі, структуру, управління, фінансові положення та операційну діяльність Банку; Договір про функціонування Європейського Союзу (Treaty on the Functioning of the European Union), оскільки Статут ЄІБ, по суті, випливає зі статей цього договору зокрема це статті 5, 126, 175, 209, 271, 287, 289 и 343; пізніші договори та протоколи, що вносять зміни до Статуту, оскільки протягом еволюції процесів європейської інтеграції до оригінального Протоколу вносилися зміни через інші договори та протоколи (наприклад, Протокол № 5 про Статут ЄІБ у консолідованих версіях договорів ЄС), які відображають розширення ЄС та зміни в його функціонуванні. Ці документи визначають правову основу діяльності ЄІБ як фінансового інституту Європейського Союзу.

Основними напрямками діяльності Європейського інвестиційного банку є фінансування проектів у сферах інфраструктури, малого та середнього бізнесу, захисту довкілля і боротьби зі зміною клімату. Банк також підтримує регіональний розвиток, інновації, освіту

та молодь, надаючи кредити, технічну допомогу і гарантії для проектів, що відповідають пріоритетам ЄС.

У сфері інвестицій багато уваги приділяється проектам з інвестицій в транспорт, енергетику та телекомунікації. Підтримка малого бізнесу та підприємців здійснюється через проекти з надання фінансування та гарантій, зокрема, через Європейський інвестиційний фонд (ЄІФ).

Фінансування екологічних проектів включає в себе інвестиції в чисту енергію, зменшення викидів та захист природних ресурсів. Фінансування проектів, спрямованих на зменшення економічних розбіжностей між регіонами стало основою роботи ЄІБ у сфері регіонального розвитку. Підтримка інноваційних проектів, а також інвестиції в освіту та програми для молоді є предметом інноваційного напрямку роботи Банку. Він також фінансує проекти у сферах сільського господарства, аквакультури, комунальних послуг тощо.

ЄІБ надає допомогу у вигляді технічних консультацій та експертизи, а також гарантій для проектів, які можуть бути ризикованими, але мають важливе значення для досягнення цілей ЄС.

Пріоритетами у роботі ЄІБ на сьогодні є: довгострокове фінансування інфраструктурних проектів (транспорт, енергетика, екологія) у межах внутрішнього ринку ЄС і за його межами [27]; та співпраця з іншими міжнародними банками (наприклад, угода між ЄІБ і ЄБРР щодо «взаємного покладення довіри» (mutual reliance) яка покращує кооперацію) [22].

Чорноморський банк торгівлі та розвитку (Black Sea Trade and Development Bank) є міжнародною фінансовою інституцією, створеною для підтримки економічного розвитку та регіональної співпраці між країнами Чорноморського регіону [7].

Установчим документом ЧБТР є Угода про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку (Agreement Establishing the Black Sea Trade and Development Bank) [14], підписана 30 червня 1994 р. в Тбілісі (Грузія), засновниками Банку стали 11 країн-членів ОЧЕС: Азербайджан, Албанія, Вірменія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Румунія, Росія, Туреччина та Україна. Банк є міжнародною організацією, що діє на основі міжнародного договору як і інші РФО проаналізовані нами вище.

Угода про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку набула чинності 24 січня 1997 р., і з червня 1999 р. банк розпочав свою операційну діяльність. Управління банком здійснюється Радою керуючих, Радою директорів та Президентом. Авторизований капітал банку становить 3,45 млрд євро [17].

Основна мета та місія ЧБТР полягає у сприянні економічному процвітанню та прискоренню перехідних процесів до ринкової економіки в країнах-членах, а також у підтримці регіональної співпраці.

Ключовими напрямками та інструментами діяльності Банку є наступні:

фінансування проектів через надання кредитів, кредитних ліній, гарантій та участь в акціонерному капіталі (equity participation) для проектів у державному та приватному секторах;

сприяння торгівлі через підтримку внутрішньорегіональної торгівлі, зокрема капітальними товарами, шляхом надання інструментів торговельного фінансування та гарантій для експортних операцій;

розвиток інфраструктури: фінансування модернізації енергетичного, телекомунікаційного та транспортного секторів;

підтримка малого та середнього підприємництва: надання фінансування малим та середнім підприємствам через місцеві фінансові установи-посередники;

секторальна увага: інвестування в ключові сектори, такі як сільське господарство, виробництво, фінансовий сектор, а також проекти, що сприяють сталому розвитку і пом'якшенню кліматичних змін;

регіональна співпраця, де пріоритет надається проектам, які зміцнюють економічні зв'язки та співпрацю між країнами-членами [29]. Наприклад, у прес-релізах зазначено, що банк укладає довгострокові кредитні угоди на підтримку підприємництва та торгівлі у країнах-акціонерах [18].

Банк не висуває політичних умов до свого фінансування і керується виключно економічною та фінансовою доцільністю проектів, а фінансування торгівлі та розвитку регіону здійснюється через надання кредитів місцевим банкам для підтримки малого та середнього бізнесу, розвиток логістики. Спеціалізація ЧБТР це сприяння економічній інтеграції країн-членів Чорноморського регіону задля їх сталого розвитку.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу слід підкреслити, що установчі угоди й статути надають розглянутим РФО міжнародно-правовий статус, гарантують незалежність, встановлюють правила діяльності. Наприклад, Угода про створення ЄБРР є багатостороннім договором, який ратифікований державами-членами. Для ЄІБ статут є невід'ємною частиною структури ЄС і має силу протоколу до

основних договорів ЄС. Це означає, що діяльність банку тісно пов'язана з політикою ЄС. Угода про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку 1994 р. чітко окреслила саме регіональних характер організації, хоча географічні рамки можуть бути змінені, наприклад, ЄБРР змінює статтю 1 для розширення діяльності у Африці.

Напрями роботи організацій визначені в їх установчих документах. Наприклад, ЧБТР своєю діяльність сприяє більш тісній інтеграції країн регіону, ЄБРР свій мандат визначив як пріоритетність роботи із країнами з перехідною до ринкової економікою, ЄІБ концентрує роботу на вирішенні проблем розвитку окремих регіонів в середині країн-членів.

Установчі документи визначають: членство, внески, управління, аудити, процедури затвердження проектів. Для банків характерні вимоги до кредитоспроможності, виконання політик відповідальності (екологічної, соціальної). Наприклад, ЄІБ-ЄБРР уклали угоду про взаємне визнання екологічних та соціальних стандартів [22].

Розвиток співробітництва України з регіональними економічними організаціями є невід'ємною складовою її інтеграції до міжнародної економічної системи та посилення політико-правових позицій на глобальній арені. Такі міжнародні фінансові інституції регіонального рівня, як Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, Чорноморський банк торгівлі та розвитку, формують правові рамки для взаємодії України у сферах торгівлі, інвестицій, енергетики, транспорту та фінансів.

Україна є членом ключових РФО, зокрема членом ЄБРР з 1992 р., співпрацює з ЄІБ на підставі Рамкової угоди між Україною та ЄІБ [9] з 2007 р. та є засновником ЧБТР. На основі міжнародних договорів Україна отримує доступ до фінансування, технічної допомоги, гарантійних інструментів. Співпраця врегульовується як міждержавними угодами, так і програмними документами: меморандумами, стратегіями співпраці, угодами про проекти тощо. Процедури укладання, ратифікації, набуття чинності та застосування міжнародних договорів в Україні визначає Закон України «Про міжнародні договори України» (від 29.06.2004 № 1906-IV) [1]. Саме в рамках цього закону здійснюється ратифікація рамкових угод з міжнародними фінансовими організаціями (наприклад, ратифікація Рамкової угоди України з ЄІБ).

До бази національного законодавства, що регулює окремі аспекти співробітництва із регіональними фінансовими організаціями слід віднести наступні документи: Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 р. (визначає процедуру укладання та імплементації угод із регіональними організаціями); Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 р., зі змінами (передбачає інтеграцію України в європейський політико-правовий та економічний простір), Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р. (встановлює правові основи регулювання торгівлі з регіональними партнерами), Закон України «Про міжнародну технічну допомогу» 1999 р. (створює правові умови для залучення ресурсів ЄС, ЄБРР та інших регіональних інституцій) тощо.

Одним із ключових напрямів розвитку національного законодавства у сфері регулювання співробітництва з РФО є правова гармонізація із законодавством ЄС. Україна прийняла низку законів та підзаконних актів щодо технічних стандартів, фінансового моніторингу, конкурентної політики, захисту інвестицій та екологічних норм, що відповідають директивам ЄС. Координацію співробітництва з регіональними економічними організаціями здійснюють Міністерство економіки України (торговельні та економічні угоди); Міністерство фінансів України (фінансова співпраця з ЄБРР, ЄІБ, ЧБТР); Офіс віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (адаптація права ЄС) та інші органи державного управління в межах своєї компетенції.

При аналізі міжнародно-правової бази співробітництва з цими організаціями слід спиратися на аналіз наступних документів. Рамкова угода між Україною та ЄІБ, що була підписана 14 червня 2005 р. і ратифікована 7 лютого 2006 р., створює правову платформу для реалізації проектів, імунітетів і процедур співпраці між сторонами [9]. Для ЄБРР та ЧБТР також діють як міжнародні договори, так і операційні угоди/меморандуми про окремі проекти; поряд з цим існують спеціальні рамкові домовленості щодо реалізації роботи певних фондів (наприклад, Chornobyl Shelter Fund у співпраці з ЄБРР [19]).

Ратифікація рамкових угод зобов'язує державні органи України адаптувати національне законодавство та створювати інституційні механізми (координаційні групи у міністерствах, міжурядові комісії) для виконання проектних зобов'язань і контролю за використанням коштів.

Установчі документи і рамкові угоди, як правило, передбачають надання банкам певних

привілеїв і імунітетів (недоторканність майна, імунітет від судового переслідування у межах виконання функцій, звільнення від оподаткування тощо). На практиці це означає, що проектні контракти, гарантії та виконання кредитних угод мають окремий правовий режим, передбачений як міжнародним, так і внутрішнім правом (положення такого роду містяться в базових документах ЄБРР, ЕІБ та ЧБТР) [16].

Банки використовують комплекс інструментів: прямі кредити державним/приватним позичальникам, кредити через фінансових посередників (банки-партнери), гарантійні програми (покриття портфеля), тристоронні механізми співфінансування з іншими банками та донорськими фондами. Установчі документи визначають рамки для таких інструментів; рамкові угоди з Україною деталізують процедури і правові наслідки. Прикладом цього можуть бути програми ЄБРР з бюджетних гарантій і портфельних гарантій на підтримку малого та середнього підприємництва в Україні [26]. Установчі документи та політики банків (операційні політики ЄБРР та ЄІБ) вимагають дотримання екологічних і соціальних стандартів, антикорупційних вимог і прозорої звітності. Для країн-партнерів це означає необхідність забезпечити відповідні правові і адміністративні заходи для реалізації проектів [16].

Офіційні дані ЄБРР свідчать про значну інвестиційну присутність в Україні, наприклад, у 2023 р. ЄБРР розгорнув рекордні для себе інвестиції в Україні (€2,1 млрд), а в 2024 р. спостерігався більший обсяг у рекордні €2,4 млрд, що підкреслює роль банку як найбільшого інституційного інвестора у країні після 2022 р.

Ця інформація, зокрема розміщена в офіційних повідомленнях банку та урядових прес-релізах. Практично це втілюється в проектах з енергетики, торгівлі, підтримки малого та середнього бізнесу, інфраструктури та через гарантії для страхування військових ризиків [20].

Рамкова угода 2005 р. створила правовий режим для реалізації інфраструктурних проектів куди залучені кредитні ресурси ЄІБ [9]. Офіційні джерела підтверджують використання ЄІБ для фінансування ремонту доріг, соціальної інфраструктури і програм підтримки економічної стійкості в період кризи.

ЧБТР як регіональний банк має установчі документи 1994 р., які орієнтують його на фінансування транскордонних проектів у держав-членах Чорноморського регіону; офіційні звіти банку і щорічні репорти ілюструють реалізацію кредитних ліній для банків-партнерів та фінансування транспортних і торгівельних ініціатив [23].

Для наочності проведеного аналізу наведемо таблицю яка б подала узагальнення правових актів та ключових зобов'язань України у співробітництві зі згаданими регіональними фінансовими організаціями (див. табл.1.).

Таблиця 1. Правові акти та ключові зобов'язання України у співробітництві з ЄБРР, ЄІБ та ЧБТР
Table 1. Legal acts and key commitments of Ukraine in cooperation with the EBRD, EIB and BSEC

Організація	Основний правовий акт	Ключові зобов'язання України
ЄБРР	Угода про створення ЄБРР (Agreement Establishing the EBRD 1990), ст. 1	виконання умов для залучення кредитів і грантів; сприяння приватизації, підтримка підприємництва; підтримання принципів демократії та ринкової економіки.
ЄІБ	Статут ЄІБ у текстах установчих договорів ЄС	використання інвестиційних програм у рамках Європейської політики сусідства; реалізація інфраструктурних і екологічних проектів.
ЧБТР	Угода про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку (Agreement Establishing the Black Sea Trade and Development Bank 1994 р.), ст. 2	співпраця у фінансуванні регіональних проектів; розвиток торгівлі та інвестицій у Чорноморському регіоні; виконання зобов'язань як акціонера банку

Складено автором.

Серед викликів, що постають у процесі подальшого розвитку міжнародно-правової бази співробітництва України з РФО слід назвати: проблеми координації політики у цій сфері на рівні держави, проблеми подальшої гармонізації законодавства та стандартів, удосконалення контролю за виконанням досягнутих зобов'язань. Рамкові угоди вимагають

узгоджених виконавчих механізмів (координаційні міжвідомчі структури тощо), від яких часто залежить швидкість імплементації проектів. В Україні це вимагає чіткої координації між Мінфіном, Мінекономіки, іншими міністерствами та Верховною Радою при ратифікації міжнародних договорів. Банки висувають вимоги щодо екології, прозорості і врядування; національне право повинно забезпечити їх застосування (наприклад, у законодавстві про екологічну оцінку, державні закупівлі, фінансовий нагляд тощо). Механізми контролю та аудитів (внутрішніх і зовнішніх) повинні бути встановлені на національному рівні для забезпечення цільового використання коштів і відповідності вимогам донорів.

Україна має зосередити зусилля на уніфікації та прозорості рамкових процедур створивши єдиний державний реєстр рамкових угод і відповідальних виконавців проектів (міністерства, агенції); далі адаптувати національне законодавство у сферах екології, закупівель і фінансового моніторингу під вимоги банків; поглиблювати співпрацю з банками у питаннях гарантій та ризик-шерінгу (інструменти, що дозволяють збільшити обсяг кредитування приватного сектору)

Регіональні фінансові організації відіграють надзвичайно важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності, розвитку інфраструктури та модернізації української економіки. Водночас, ефективність цієї співпраці значною мірою залежить від міжнародно-правового регулювання, політичної стабільності та правової передбачуваності з боку держави. Необхідним є удосконалення нормативно-правової бази, зменшення бюрократичного навантаження та створення ефективних механізмів контролю за реалізацією проектів РФО в Україні.

Висновки. Регіональні фінансові організації функціонують завдяки чітко визначеним установчим документам: угодам, статутам, хартіям, які формують їхню правову основу, мандат і механізми дії. Аналіз установчих документів ЄБРР, ЄІБ і ЧБТР показує, що ключовими напрямами їх роботи є підтримка приватного сектору, інфраструктурного розвитку, інтеграції регіонів, модернізації економік та просування реформ.

Для України, яка є країною-операційним партнером або членом таких установ, це означає можливість брати участь у фінансуванні, реалізації проектів та отриманні технічної допомоги. Проте важливою є відповідність установчим документам основних принципів побудови співробітництва з такими організаціями, зокрема це виконання умов членства, дотримання стандартів, участь у процедурах управління.

Міжнародно-правове забезпечення співпраці України з ЄБРР, ЄІБ і ЧБТР ґрунтується на поєднанні багатосторонніх установчих документів і національних рамкових угод. Установчі акти цих банків визначають мандат, інструменти й процедури, а українське законодавство (зокрема Закон «Про міжнародні договори України») механізми їх ратифікації й імплементації.

Офіційні дані й звіти банків підтверджують практичну вагу такої співпраці (значні інвестиції ЄБРР у 2023–2024 рр., активні програми ЄІБ і регіональні операції із розвитку регіональної торгівлі ЧБТР). Для підвищення ефективності взаємодії необхідна посилена інституційна координація, правова гармонізація з вимогами банків і впровадження прозорих механізмів контролю.

Подальший розвиток регіональних фінансових організацій передбачає посилення спеціалізації (наприклад, зелена енергетика, цифровізація), розширення географії дії і більш тісну координацію з національними правовими системами країн-членів і партнерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Закон України Про міжнародні договори України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1906-15?utm

2.Кобеля-Звір, М., Звір, Ю. Гранти Європейського банку реконструкції та розвитку для мікро-, малого та середнього бізнесу України. Український економічний часопис (2) 2023. С. 31–35. URL: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-2-6

3.Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

4.Марцеляк О.В Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями в умовах війни, глобалізації та євроінтеграції. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025 Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 4. С. 115-122. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.17

5.Мінфін: Прем'єр-міністр України та Президентка ЄБРР підписали угоду для фінансування екстрених закупівель газу НАК «Нафтогаз України» на 270 млн євро. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/prime_minister_of_ukraine_and_ebrd_president_signed_270_million_agreement_to_finance_emergency_gas_purchases_for_naftogaz-5134

6.Офіційний сайт Європейського банку реконструкції і розвитку. URL: http://www.ebrd.com.

7.Офіційний сайт ЧБТР. URL: https://www.bstdb.org/who-we-are/mandate-and-mission#:~:text=Mandate%20&%20Mission-,Mandate%20&%20Mission,Public%20documents

8.Палінчак, М., Микуланинець, Р., Пащенко, Т.. Проблеми інвестиційної діяльності МБРР та ЄБРР в Україні. Управління змінами та інновації, 2023, (7) С. 103-106. URL: https://doi.org/10.32782/CMI/2023-7-15

9.Рамкова угода між Україною та Європейським інвестиційним банком (2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_585#Text

10.Резолюція № 259. Поправка до статті 1 Угоди про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку щодо обмеженого та поступового розширення географічного охоплення операцій банку до Субсахарської Африки та Іраку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/985_003-23

11.Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями. URL: https://bank.gov.ua/ua/about/international/financial-institutions

12.Співробітництво України з Європейським банком реконструкції та розвитку. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%84%D0%91%D0%A0%D0%A0_01_09_2025.pdf

13.Угоди про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_062#Text

14.Agreement Establishing the Black Sea Trade and Development Bank. URL: https://www.bstdb.org/Establishing_Agreement_BSTDB.pdf

15.Agreement establishing the EBRD (Paris, 29 May 1990). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2003/6/13/3aa002f8-caba-4263-85cd-afc04ed7c8a7/publishable_en.pdf?utm

16.Basic documents of the European Bank for Reconstruction and Development. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/publications/institutional-documents/basic-documents.html

17.Black Sea Trade and Development Bank. URL: https://www.bstdb.org/

18.BSTDB Extends New Facility to Basisbank to Drive Small and Medium Business Growth in the Country. URL: https://bb.ge/en/for-investors/press-releases/2581-bstdb-extends-new-facility-to-basisbank-to-drive-small-and-medium-business-growth-in-the-country?utm

19.Chornobyl Shelter Fund. URL: https://www.ebrd.com/home/what-we-do/focus-areas/nuclear-safety/chernobyl-shelter-fund.html

20.EBRD deploys record amount of €2.1 billion in Ukraine in 2023. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2024/ebrd-deploys-a-record-21-billion-in-ukraine-in-2023.html?utm

21.EBRD shareholders take further step towards geographical expansion. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2025/ebrd-shareholders-take-further-step-towards-geographical-expansi.html?utm

22.EIB signs agreement with EBRD to strengthen impact of projects around the world. URL: https://www.eib.org/en/press/news/eib-signs-agreement-with-ebrd-to-strengthen-impact-of-projects-around-the-world?utm

23.Financial management. URL: https://www.bstdb.org/investor-relations/financial-statements

24.Statute of the European Investment Bank (25 March 1957) consolidated version 1999. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2002/7/10/1dc7e49c-5516-47dc-b3ab-be64324553cd/publishable_en.pdf?utm

25.The Agreement Establishing the European Bank for Reconstruction and Development. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/publications/institutional-documents/basic-documents.html?utm

26.The EBRD in Ukraine. URL: https://www.ebrd.com/home/what-we-do/where-we-invest/ukraine.html?utm

27.The European Investment Bank. URL: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/17/eiropas-investiciju-banka?utm

28.Ukraine, EBRD sign agreement to strengthen corporate governance. URL: https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3113985-ukraine-ebrd-sign-agreement-to-strengthen-corporate-governance.html?utm

29.What we offer. URL: https://www.bstdb.org/what-we-offer

Стаття надійшла до редакції 02.10.2025 Переглянуто 06.11.2025.
Стаття рекомендована до друку 20.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

V. M. SHAMRAIEV
Postgraduate Student, Department of International and European Law
E-mail: shamraev0809@gmail.com ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6248-618X
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

INTERNATIONAL REGIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS AND THEIR COOPERATION WITH UKRAINE

ANNOTATION. *Introduction.* Ukraine's cooperation with regional economic organizations is a key factor in the integration of states into the world economic space and strengthening its international status as one of the leading states of Central and Eastern Europe. In modern conditions of globalization and regionalization of international relations, regional organizations, such as the European Union (EU), the Organization for Democracy and Economic Development - GUAM, the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), as well as international financial institutions of a regional nature (EBRD, EIB, BSTDB), act as advertising partners. Ukraine. Legal support for cooperation with them is implemented at two levels: international (through international treaties, agreements and membership in relevant organizations) and national (through legislative consolidation and adaptation of norms to the Ukrainian legal space). These processes require detailed scientific analysis and development of practical recommendations to increase

their effectiveness. The presented publication is dedicated to the search for relevant ways to solve the problems of international legal support for the development of Ukraine's cooperation with regional economic organizations.

Summary of the main results of the study. In the course of the study, the author analyzed the international legal foundations of the functioning of regional financial organizations. Regional financial organizations (RFOs) are created on the basis of multilateral international agreements that are binding on the participating states. They are endowed with the status of international organizations. The most significant RFOs cooperating with Ukraine include: the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), the European Investment Bank (EIB), the Black Sea Bank for Trade and Development (BSDT). Ukraine's cooperation with the RFO operates on the basis of: multilateral founding treaties, bilateral agreements (for example, the Framework Agreement with the EIB), national legislation (the Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine"), etc.

The created legal conditions provide for: compliance with the principles of the rule of law, transparency, and the fight against corruption; granting RFOs immunities and privileges; guarantees of the proper use of financial resources. We have analyzed the main problematic issues and gaps in the international legal support of Ukraine's cooperation with the RFOs, identified the main problems and possible ways to further improve the legal support of such cooperation.

The author includes the following problematic aspects: bureaucratic barriers and low efficiency of the use of funds; insufficient harmonization of national legislation with international standards; difficulty in ensuring transparency and anti-corruption control. Among the promising areas of work to improve Ukraine's cooperation with the RFOs, the author identifies the following: intensification of cooperation within the framework of the post-war reconstruction program ("Rebuild Ukraine"); involvement of the RFOs in "green" and digital projects; creation of a single coordination body in Ukraine for interaction with international financial institutions.

Conclusion. Regional financial organizations are a number of international legal entities that form a modern system of economic governance. For Ukraine, cooperation with the EBRD, EIB and BSEC is of strategic importance, providing financial support, reconstruction and integration into the European economic space.

The international legal support of this cooperation is based on founding treaties, bilateral agreements and national legal acts. At the same time, the effectiveness of interaction depends on internal reforms, determination of legal quality and the fight against corruption. In the future, Ukraine should strengthen its legal status in relations with the Russian Federation, ensure the effective use of international resources, and expand the scope of cooperation for successful post-war reconstruction and integration with the EU.

KEYWORDS*: international law, international economic law, state, international organizations, international financial organizations, international cooperation, international economic cooperation.*

REFERENCES

1.Law of Ukraine On International Treaties of Ukraine dated 29.06.2004 № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1906-15?utm (in Ukrainian)

2.Kobelya-Zvir, M., Zvir, Y. Grants of the European Bank for Reconstruction and Development for micro, small and medium-sized businesses of Ukraine. Ukrainian Economic Journal (2) 2023. P. 31–35. URL: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-2-6 (in Ukrainian)

3.Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (in Ukrainian)

4.Martselyak O.V. Cooperation of Ukraine with international financial organizations in the conditions of war, globalization and European integration. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 2025 Series LAW. Issue 88: part 4. P. 115-122. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.17 (in Ukrainian)

5.Ministry of Finance: The Prime Minister of Ukraine and the President of the EBRD signed an agreement to finance emergency gas purchases by Naftogaz of Ukraine for 270 million euros. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/prime_minister_of_ukraine_and_ebrd_president_signed_270_million_agreement_to_finance_emergency_gas_purchases_for_naftogaz-5134 (in Ukrainian)

6.Official website of the European Bank for Reconstruction and Development.URL: http://www.ebrd.com. (in Ukrainian)

7.Official website of the Black Sea Trade and Development Fund. URL: https://www.bstdb.org/who-we-are/mandate-and-mission#:~:text=Mandate%20&%20Mission-,Mandate%20&%20Mission,Public%20documents (in Ukrainian)

8.Palinchak, M., Mykulanynets, R., Pashchenko, T.. Problems of investment activities of the IBRD and EBRD in Ukraine. Change Management and Innovation, 2023, (7) pp. 103-106. URL: https://doi.org/10.32782/CMI/2023-7-15 (in Ukrainian)

9.Framework Agreement between Ukraine and the European Investment Bank (2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_585#Text (in Ukrainian)

10.Resolution No. 259. Amendment to Article 1 of the Agreement Establishing the European Bank for Reconstruction and Development concerning the limited and gradual expansion of the geographical scope of the Bank's operations to Sub-Saharan Africa and Iraq. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/985_003-23 (in Ukrainian)

11.Cooperation with international financial organizations. URL: https://bank.gov.ua/ua/about/international/financial-institutions (in Ukrainian)

12.Ukraine's cooperation with the European Bank for Reconstruction and Development. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%84%D0%91%D0%A0%D0%A0_01_09_2025.pdf (in Ukrainian)

13.Agreement establishing the European Bank for Reconstruction and Development. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_062#Text (in Ukrainian)

14.Agreement Establishing the Black Sea Trade and Development Bank. URL: https://www.bstdb.org/Establishing_Agreement_BSTDB.pdf

15.Agreement establishing the EBRD (Paris, 29 May 1990). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2003/6/13/3aa002f8-caba-4263-85cd-afc04ed7c8a7/publishable_en.pdf?utm

16.Basic documents of the European Bank for Reconstruction and Development. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/publications/institutional-documents/basic-documents.html

17.Black Sea Trade and Development Bank. URL: https://www.bstdb.org/

18.BSTDB Extends New Facility to Basisbank to Drive Small and Medium Business Growth in the Country. URL: https://bb.ge/en/for-investors/press-releases/2581-bstdb-extends-new-facility-to-basisbank-to-drive-small-and-medium-business-growth-in-the-country?utm

19.Chornobyl Shelter Fund. URL: https://www.ebrd.com/home/what-we-do/focus-areas/nuclear-safety/chernobyl-shelter-fund.html

20.EBRD deploys record amount of €2.1 billion in Ukraine in 2023. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2024/ebrd-deploys-a-record-21-billion-in-ukraine-in-2023.html?utm

21.EBRD shareholders take further step towards geographical expansion. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/news/2025/ebrd-shareholders-take-further-step-towards-geographical-expansi.html?utm

22.EIB signs agreement with EBRD to strengthen impact of projects around the world. URL: https://www.eib.org/en/press/news/eib-signs-agreement-with-ebrd-to-strengthen-impact-of-projects-around-the-world?utm

23.Financial management. URL: https://www.bstdb.org/investor-relations/financial-statements

24.Statute of the European Investment Bank (25 March 1957) consolidated version 1999. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2002/7/10/1dc7e49c-5516-47dc-b3ab-be64324553cd/publishable_en.pdf?utm

25.The Agreement Establishing the European Bank for Reconstruction and Development. URL: https://www.ebrd.com/home/news-and-events/publications/institutional-documents/basic-documents.html?utm

26.The EBRD in Ukraine. URL: https://www.ebrd.com/home/what-we-do/where-we-invest/ukraine.html?utm

27.The European Investment Bank. URL: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/17/eiropas-investiciju-banka?utm

28.Ukraine, EBRD sign agreement to strengthen corporate governance. URL: https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3113985-ukraine-ebrd-sign-agreement-to-strengthen-corporate-governance.html?utm

29.What we offer. URL: https://www.bstdb.org/what-we-offer

The article was received by the editors 02.10.2025 The article was revised 06.11.2025
The article is recommended for printing 20.11.2025 This article published 30.12.2025

https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-34
УДК 343.1+347.9

ШАМРАЄВА В. М.
доктор політичних наук, професор
професор кафедри міжнародного і європейського права
E-mail: v.shamraeva@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7140-3742
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4

ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ: ЕВОЛЮЦІЯ, ПРИНЦИПИ, МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Стаття присвячена результатам комплексного дослідження феномену перехідного правосуддя як концептуальної та практичної моделі постконфліктної відбудови, спрямованої на забезпечення відповідальності, встановлення істини, відшкодування та гарантій неповторення у державах, що переживають або виходять із періодів масових порушень прав людини, збройних конфліктів чи авторитарного правління. Актуальність тематики зумовлена гострою потребою держав у постконфліктний період забезпечити правовідновлення, зміцнити верховенство права та відновити довіру населення до інститутів державної влади. За останні десятиліття перехідне правосуддя трансформувалося у міждисциплінарний напрям, що охоплює міжнародне право, кримінальне право, політологію. Разом з тим, концепція продовжує розвиватися, реагуючи на сучасні виклики, такі як гібридні війни, масові внутрішні переміщення населення у період кризи, цифрові злочини, маніпуляції пам'яттю та вимоги щодо ширшої участі громадянського суспільства у процесах постконфліктної відбудови.

Короткий зміст основних результатів дослідження. У статті простежено історичну еволюцію концепції перехідного правосуддя від перших постконфліктних процесів після Другої світової війни до її інтеграції у національні законодавства та міжнародну політику миру. Показано, що перехідне правосуддя сформувалося під впливом кількох ключових етапів. По-перше, Нюрнберзької та Токійської моделей, які заклали фундамент міжнародної кримінальної відповідальності. Другий етап ознаменувався поворотом до правди та примирення у Латинській Америці (Чилі, Аргентина, Сальвадор), що актуалізували роль відновлення правди та визнання злочинів з метою їх неповторення та запобігання радикалізації суспільства. Третім етапом стало поширення гібридних моделей, включно із Комісією правди та примирення ПАР. На сьогодні відбувається інституціоналізація концепції у міжнародному праві, зокрема через створенням МКС.

На основі проведеного аналізу автор виокремлює чотири класичні складові перехідного правосуддя: право на правду (документування злочинів, робота комісій правди, збереження пам'яті), правосуддя (кримінальне переслідування осіб, відповідальних за тяжкі порушення), відшкодування шкоди (компенсаторні та символічні форми, реабілітація постраждалих), гарантії неповторення (інституційні реформи сектору безпеки, судової системи, конституційні зміни).

У статті аналізуються основні моделі реалізації механізмів перехідного правосуддя: кримінальні судові моделі (внутрішні, міжнародні, гібридні трибунали); моделі правди та примирення; компенсаційні та реституційні програми; моделі інституційного реформування. Особливу увагу приділено балансу між покаранням та примиренням. Показано, що успішні моделі не протиставляють кримінальне правосуддя та відновлення справедливості, а комбінують їх залежно від політичного контексту, можливостей держави та очікувань суспільства.

Висновок. У висновках автор систематизує ключові здобутки дослідження та наголошує, що перехідне правосуддя це не універсальна модель, а гнучка рамка, яка адаптується до унікальних політичних, соціальних і правових умов кожної держави. Стаття робить акцент на тому, що ефективність механізмів перехідного правосуддя визначається не лише юридичними інструментами, але й рівнем політичної волі, участю громадськості, підтримкою міжнародних партнерів та здатністю держави будувати інституції, орієнтовані на права людини.

Підкреслено, що перехідне правосуддя відіграє критичну роль у постконфліктній державотворчості, оскільки забезпечує повернення довіри до інститутів правосуддя, визнання страждань жертв, формування культури пам'яті, трансформацію суспільства через реформи, довгострокову стабільність і запобігання новим конфліктам.

У підсумку автор робить висновок, що майбутнє перехідного правосуддя залежить від здатності міжнародної спільноти та національних урядів інтегрувати нові технології, посилити захист жертв, забезпечити відповідальність за нові типи злочинів (зокрема кібер- та екологічні), а також адаптувати підходи до зростаючої складності сучасних конфліктів. Перехідне правосуддя залишається ключовим інструментом для пошуку балансу між справедливістю, примиренням і стійким миром.

КЛЮЧОВІ СЛОВА*: перехідне правосуддя, права людини, дискримінація, відновлення правди, комісії правди та примирення, вразливі категорії, інституційний механізм, правовий захист.*

© Шамраєва В.М., 2025
This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Як цитувати: Шамраєва В.М. Перехідне правосуддя: еволюція, принципи, механізми реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Право».* 2025. Вип. 40. С. 302-310. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-34

In cites: V.M. Shamrayeva (2025). Transitional justice: evolution, principles, mechanisms of implementation. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series "Law"*, (40), P. 302-310. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-34 (in Ukrainian)

Постановка проблеми. Проблематика перехідного правосуддя набула особливої ваги в сучасному світі, де значна кількість держав переживає наслідки збройних конфліктів, масових порушень прав людини, авторитарного правління та системної безкарності. Після завершення конфліктів або зміни політичного режиму перед суспільствами постає складне завдання із забезпечення відповідальності за минулі злочини, відновлення довіри до інституцій, гарантування права постраждалих і створення передумов для тривалого миру та демократичного розвитку. Саме ці виклики визначають потребу у формуванні і впровадженні ефективної моделі перехідного правосуддя, яка охоплює як судові, так і несудові механізми.

Актуальність теми зумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, зростає кількість міжнародних і внутрішніх конфліктів, у яких порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини набувають системного характеру, що створює потребу у сформованих механізмах притягнення винних до відповідальності. По-друге, нові форми насильства, включно з гібридними війнами, інформаційними операціями та транснаціональними злочинними мережами, ускладнюють класичні підходи до правосуддя. У таких умовах традиційні судові інструменти виявляються недостатніми, а відтак перехідне правосуддя потребує подальшого розвитку.

По-третє, посилюється глобальний запит на справедливість з боку постраждалих спільнот, які вимагають не лише покарання злочинців, але й відновлення правди, репарацій, інституційних гарантій неповторення. Перехідне правосуддя стає важливим інструментом відновлення соціальної згуртованості, подолання колективної травми та побудови нових суспільних відносин, заснованих на повазі до прав людини.

Міжнародні організації (ООН, МКС, Рада Європи), регіональні структури та окремі держави напрацьовують дедалі ширший масив документів і практик, що вимагає комплексного аналізу сучасних тенденцій, принципів та ефективності застосування. Особливої уваги набуває досвід постконфліктних країн Африки, Латинської Америки, Балкан, а також України, яка після 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р., зіткнулася з необхідністю розбудови власної системи перехідного правосуддя.

Таким чином, дослідження концепції перехідного правосуддя є актуальним не лише в теоретичному, але й у практичному вимірі. Воно дозволяє зрозуміти, як за допомогою поєднання міжнародно-правових норм, інституційних механізмів та суспільного діалогу можна забезпечити сталий мир, відновити верховенство права та закласти основи демократичного розвитку.

Стан опрацювання проблеми. Дана публікація ґрунтується на широкому масиві наукових публікацій. Передусім, це класичні монографічні дослідження Руті Тейтел та Паїдж Артур. Однією з перших систематичних робіт з аналізу комісій правди стала монографія П. Хайнер. Серед міжнародно-правових документів з окресленої проблематики слід згадати Доповідь Генерального секретаря ООН «The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies» 2004 р. яка стала першим офіційним документом, де чітко визначено сутність, мету та принципи перехідного правосуддя.

Автором використовувався методологічний підхід, що включає системний аналіз становлення концепції, порівняльне вивчення міжнародних практик, оцінку інституційної спроможності державних органів, а також вивчення впливу міжнародних організацій, таких як ООН, МКС, Рада Європи, африканські та латиноамериканські регіональні структури тощо. Особливо необхідно підкреслити роль аналізу ключових міжнародних документів, зокрема, Йоганнесбурзької декларації, резолюцій Ради Безпеки ООН, звітів OHCHR, які стали методологічною основою сучасної практики перехідного правосуддя.

Метою даної статті став виклад основних результатів ретроспективного аналізу еволюції концепції перехідного правосуддя, його базових принципів та механізмів реалізації.

Виклад основного матеріалу. Проблематика перехідного правосуддя (transitional justice) посідає особливе місце в системі сучасного міжнародного права, оскільки стосується пошуку справедливості після масових

порушень прав людини, воєнних конфліктів, авторитарних режимів або масових репресій. Ця концепція охоплює правові, політичні, моральні та соціальні аспекти процесу переходу від стану конфлікту або диктатури до миру, демократії та верховенства права. Концепція перехідного правосуддя об'єднує різні інструменти, такі як кримінальні переслідування, правові реформи, комісії правди, програми реабілітації й відшкодування, заходи з відновлення довіри та інституційної реформи, і визначає шляхи, якими суспільство намагається примиритися з травматичним минулим та побудувати правове майбутнє [14].

На сьогодні перехідне правосуддя – це не окрема галузь права, а міждисциплінарна концепція, що об'єднує норми міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального, прав людини та конституційного права.

Ідея міжнародного судового переслідування за масові злочини бере початок від судових процесів після Другої світової війни, зокрема від роботи Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі (1945–1946). Цей процес сформував правову базу для поновлення відповідальності за злочини проти людяності, воєнні злочини та агресію, і заклав принцип «індивідуальна кримінальна відповідальність навіть за дії державних посадовців» [7]. Ці принципи стали ключовим нормативним джерелом для пізніших національних і міжнародних механізмів.

Робота Нюрнберзького трибуналу започаткувала міжнародно-правові стандарти індивідуальної кримінальної відповідальності, принципу неприпустимості безкарності, а також права жертв на справедливість.

Другим етапом еволюції перехідного правосуддя можна вважати період 1960-1980-х рр. коли концепція почала формуватися внаслідок деколонізаційних процесів та падіння авторитарних режимів у країнах Латинської Америки, Азії та Африки.

У другій половині XX ст., особливо у Південній Америці (Аргентина, Чилі), Центральній Америці та пізніше в Африці та Азії, з'явилися державні комісії правди (truth commissions), що фокусувалися на встановленні правди, розкритті масштабів порушень прав людини і формуванні суспільного наративу про минуле.

Ці комісії не завжди ставили собі за мету кримінальне переслідування; їхнім завданням було документування, визнання страждань жертв і рекомендації щодо реформи. Однією з перших систематичних робіт з аналізу комісій правди стала монографія П. Хайнер [6].

У це період після падіння диктатури в Аргентині (1983) було створено Національну комісію з розслідування зникнень людей (CONADEP), яка вперше поєднала функції розслідування злочинів, документування порушень та публічного визнання провини. У Чилі (Комісія Реттіга, 1991), Південно-Африканській Республіці (Комісія правди і примирення, 1995) та Гватемалі (Комісія історичної правди, 1994) застосовувалися інструменти, що стали класичними елементами перехідного правосуддя: комісії правди, амністії, компенсації жертвам, реформи сектору безпеки.

Початок третього етапу становлення концепції перехідного правосуддя пов'язують із третьою хвилею демократизації.

Політичні трансформації кінця 1980-х – початку 1990-х створили сприятливий політичний й інтелектуальний ґрунт для консолідації практик і концепції «перехідного правосуддя». Сам термін у науковій літературі значною мірою закріпився завдяки праці Руті Тейтел, яка систематизувала юридичний та історичний контекст явища й запропонувала генеалогію поняття [15].

Також починаючи з 1990-х років, Організація Об'єднаних Націй систематизувала підходи до перехідного правосуддя. Доповідь Генерального секретаря ООН 2004 р. «The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies» стала першим офіційним документом, де чітко визначено сутність, мету та принципи перехідного правосуддя.

Згідно з трактуванням ООН, перехідне правосуддя – це «повний комплекс процесів і механізмів, пов'язаних із прагненням суспільства подолати спадщину масових порушень прав людини, забезпечити відповідальність, встановити істину, забезпечити відшкодування шкоди та гарантувати недопущення повторення таких порушень у майбутньому» [17].

Підсумовуючи теоретичні підходи до формування концепції перехідного правосуддя слід зупинитися на генеалогічному підході Руті Тейтел та історико-концептуальному Паїдж Артур. Руті Тейтел запропонувала розгляд перехідного правосуддя як «концептуальної еволюції» (genealogy), показавши як юридичні форми реакції на масові порушення еволюціонували в різних історичних контекстах від післявоєнних трибуналів до правозахисних заходів у нових демократіях. Р.Тейтел підкреслює нормативну зміну аналізу: перехідне правосуддя не просто набором інструментів, а й формою правничої мови, яка конструює уяв-

лення про справедливість в періоди трансформації [14]. Паїдж Артур, у свою чергу, аналізує, як «перехід» сам по собі переформулював права людини, зробивши акцент на практичних потребах відбудови суспільства й питаннях пам'яті. Авторка досліджує, чому поняття «перехідного правосуддя» виникає саме в кінці XX ст. і як воно формувалося під впливом конкретних політичних подій [3].

Низка критичних робіт звертає увагу на ризики універсалізації моделей перехідного правосуддя та спроби «експортних» шаблонів (судові механізми, комісії) без урахування локальних культурних, політичних і соціальних особливостей які можуть призводити до неефективності або навіть шкоди процесам миробудування. Практики наголошують на потребі адаптивності, включення громадянського суспільства і прав жертв у процес прийняття рішень [1].

У міжнародній практиці й академічних працях виокремлюють низку базових принципів, що мають бути покладені в основу планування та реалізації процесів перехідного правосуддя.

По-переше, це право на правду (the right to truth). Даний принцип передбачає обов'язок держави забезпечити встановлення фактів про масштаби і суть порушень, ідентифікацію жертв та визнання їхніх страждань. Комісії правди, розслідування та архівні проекти є ключовими інструментами реалізації цього права. Право на правду закріплене в документах ООН і в практиці комісій правди (South Africa TRC, CONADEP тощо) [16].

По-друге, відповідальність і правосуддя (justice and accountability). Кримінальне переслідування за тяжкі міжнародні злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини) є фундаментальним елементом перехідного правосуддя, що ґрунтується на принципі індивідуальної юридичної відповідальності (норми та принципи закріплені у документах Нюрнбергського трибуналу) і на установчому праві МКС (Римському статуті). Одночасно міжнародні норми підкреслюють необхідність поєднання судових і несудових варіантів, враховуючи політичний контекст і обмеження національної системи правосуддя [15].

По-трете, це репарації (reparations) і право на відшкодування. UN Basic Principles and Guidelines (A/RES/60/147) формулюють право жертв на ефективні засоби правового захисту та репарації (компенсація, відшкодування, реабілітація, задоволення, гарантії неповторення). Репарації мають матеріальні й символічні форми і повинні відповідати принципам належної процедури й доступності [8].

Четвертим принципом можна назвати гарантії неповторення (guarantees of non-recurrence / non-repetition). Цей принцип орієнтований на довгострокові інституційні реформи: реформа сектору безпеки, судової системи, політики освіти та пам'яті, конституційні зміни тощо [5]. Гарантії неповторення мають бути інтегровані у заходи перехідного правосуддя задля запобігання відновленню практик, які спричинили порушення.

П'ятим принципом є жертвоцентричність (victim-centred approach). Жертви повинні бути в центрі процесів перехідного рпавосуття: їхня участь, безпека, гідність і потреби мають визначати пріоритети політики (включно з психосоціальною підтримкою). OHCHR та спеціальні посібники підкреслюють важливість trauma-informed практик і активної участі постраждалих у розробці програм [8].

Інклюзивність та участь суспільства (inclusiveness, participation) стали наступним базовим принципом процесів реалізації перехідного правосуддя. Ефективність перехідного правосуддя залежить від широкої участі громадянського суспільства, жертв, місцевих громад і груп, що зазнали дискримінації.

Принцип інклюзивності також акцентує увагу на гендерних та поколінських аспектах перехідних процесів. African Union TJ Policy і Guidance Note ООН підкреслюють необхідність національної власності та залучення локальних акторів [2].

Контекстуальність і гнучкість (context-specificity, sequencing and balancing) стали сьомим принципом побудови процесів реалізації перехідного правосуддя. Слід підкреслити, що на сьогодні не існує універсальної моделі перехідного правосуддя; заходи мають бути адаптовані до історичного, політичного й культурного контексту у кожній окремій ситуації. Питання «послідовності» (sequencing), коли й які інструменти застосовувати, є ключовим для досягнення балансу між правосуддям і примиренням [5].

Наступним базовим принципом аналізованих процесів є законність, справедливість та процесуальні гарантії (legality, due process, fairness). Будь-які кримінальні дії й процедури в рамках перехідного правосуддя повинні відповідати міжнародним стандартам прав людини: право на справедливий суд, презумпція невинності, заборона ретроактивності (якщо не йдеться про злочини, які вже визнаються міжнародним правом). Важливо поєднувати праг-

нення до відповідальності з дотриманням процесуальних норм [8].

Прозорість і підзвітність (transparency, accountability of institutions) те є важливими у процесі реалізації перехідного правосуддя. Прозорий доступ до інформації, підзвітність виконавців програм і моніторинг імплементації є необхідними складовими для формування довіри суспільства до ініціатив в рамках перехідного правосуддя [5]. Це також передумова для ефективного контролю зі сторони міжнародних партнерів і громадськості.

І нарешті останній із аналізованих нами принципів, це гендерна чутливість і врахування інтересів вразливих груп (gender-sensitivity, non-discrimination). Процеси перехідного правосуддя мають враховувати специфічні потреби жінок, дітей, меншин та інших вразливих груп; гендерно-чутливий підхід є обов'язковим компонентом сучасних настанов (UN Women, OHCHR) [18].

Аналізуючи основні інструменти та механізми реалізації перехідного правосуддя слід зупинитися на чотирьох блоках:

1. Кримінальні переслідування та міжнародні трибунали (національні суди, спеціальні/гібридні трибунали (наприклад, ICTY/ICTR), МКС як механізми притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини) [9]. Кримінальні механізми походять як із нюрнберзького досвіду, так і з пізніших практик, таких як міжнародні трибунали ООН (Югославія, Руанда), спеціальні суди та Міжнародний кримінальний суд (МКС). Такі механізми підкреслюють індивідуальну відповідальність і покарання як засіб справедливості.

2. Комісії правди (truth commissions), як незалежні органи для збирання фактів, створення наративу про минуле та формування рекомендацій щодо репарацій і реформ. Комісії з'явилися як альтернатива чи доповнення до кримінального процесу, їхня мета: зібрати середньострокову/довгострокову «історію злочинів», дати голос жертвам, запропонувати рекомендації щодо відшкодувань і реформ. Значення цих інституцій вивчала П. Хайнер, яка узагальнила досвід кількох десятків комісій і виявила їх сильні та слабкі сторони [6].

3. Репарації та реабілітація жертв (індивідуальні та колективні програми компенсацій, символічні заходи (визнання, вибачення), реабілітація) [8]. Розвиток принципів прав жертв (right to remedy and reparation) був закріплений на міжнародному рівні (UN Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims, 2005/2006), що стало важливим кроком у признанні прав потерпілих на відновлення, компенсацію та реабілітацію [16].

4. Реформа інститутів та гарантії неповторення (реформа сектору безпеки, судової системи, антикорупційні заходи, освітні програми, меморіалізація). Зокрема, це форма перехідного правосуддя, яка передбачає реформу поліції, судової системи та інших державних інституцій, спрямована на запобігання повторенню порушень; її витоки можна знайти у роботах, що поєднують аналіз юридичної відповідальнісості із побудовою інституційної стійкості (економічні/соціальні аспекти відновлення) [5].

Інколи також виокремлюють механізми запобігання (юридичні гарантії, зміна законодавства, підвищення спроможності правозахисних організацій) у окремий блок інструментів та механізмів реалізації перехідного правосуддя.

Хоча міжнародно-правові стандарти були закріплені у таких документах, як Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity (2005) та UN Secretary-General's Guidance Note on Transitional Justice (2010), практична імплементація залишається надзвичайно складним процесом. Реальні кейси Іраку, Ліберії, Сьєрра-Леоне, Колумбії, Боснії і Герцеговини, Руанді та України демонструють, що держави стикаються з низкою системних бар'єрів на шляху реалізації перехідного правосуддя. Основні виклики, пов'язані з реалізацією принципів відповідальності, правди, репарацій і гарантій неповторення. Першою фундаментальною проблемою є дефіцит політичної волі та нестабільне безпекове середовище. У більшості постконфліктних країн політичні еліти мають суперечливі інтереси щодо здійснення правосуддя, оскільки потенційні обвинувачені нерідко залишаються у владі або зберігають значний вплив на політичні процеси. Звіти Security Council Report (2022–2024) свідчать, що затягування конфліктів, перемир'я без роззброєння або частковий контроль над територіями роблять неможливим повноцінне розслідування злочинів та роботу органів правосуддя [11]. У Судані (Дарфур), Сирії політична фрагментація та збройні групи фактично блокують доступ міжнародних механізмів до постраждалих регіонів [12]. Таким чином, без стабілізації безпеки та політичного консенсусу перехідне правосуддя стає декларативною, а не інституційною політикою.

Другим глобальним викликом є нестача ресурсів, як фінансових, так і кадрових, а також обмежений доступ до архівів і доказів.

Шведське агентство міжнародного розвитку (SIDA) у звіті Перехідне правосуддя: огляд викликів (2022) підкреслює, що більшість країн після конфліктів не мають потужних слідчих органів, експертів, суддів, які спеціалізуються на міжнародних злочинах [13]. Дослідження підтверджує, що навіть такі інституційно розвинені системи, як у Боснії і Герцеговині, роками стикалися з дефіцитом судових експертів, перекладачів, аналітиків цифрових доказів і судово-медичних спеціалістів. Архіви часто знищені війною, вивезені за кордон або засекречені (наприклад, у випадку Іраку 2003 р. чи Ефіопії 1991 р.). Усі ці фактори ускладнюють доведення вини, а неповні доказові бази призводять до виправдувальних вироків або неможливості розслідувати масові злочини.

Третя проблема полягає у конфлікті між справедливістю та стабільністю, що створює дилему «мир чи справедливість» (“peace vs justice”). Мирні угоди нерідко включають компромісні положення, амністії, відмову від переслідування командирів збройних груп або обмеження юрисдикції спеціальних трибуналів. Звіти Security Council Report (2019–2024) демонструють, що в Центральноафриканській Республіці, Ємені, Ліберії та Руанді міжнародні перемовники стикалися з тим, що сторони вимагали гарантій безкарності як умову припинення бойових дій [11]. Хоча міжнародне право забороняє амністії за геноцид, злочини проти людяності й воєнні злочини (Римський статут МКС, ст. 5–8), на практиці політичні інтереси часто домінують. У Колумбії (мирна угода з FARC, 2016) компромісні механізми відповідальності (special jurisdiction for peace (JEP)) піддалися критиці за надмірну м’якість, хоча одночасно стали основою найбільш масштабної моделі реалізації перехідного правосуддя XXI ст.

Четвертим викликом є складна взаємодія міжнародних та національних інституцій, а також конкуренція юрисдикцій. На практиці системи міжнародного кримінального правосуддя (МКС, Міжнародний суд ООН, трибунали) та національні слідчі органи часто діють паралельно, не узгоджуючи пріоритети, підходи до збору доказів, стандарти доказування та захисту свідків. Управління Верховного комісара ООН з прав людини у Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: National Consultations (2006) підкреслює, що відсутність координації призводить до дублювання справ, суперечливих рішень або конкуренції за ресурси [10]. У випадку Судану МКС видав ордери на арешт керівництва країни, однак національні органи тривалий час відмовлялися співпрацювати; у Кенії національна влада частково блокувала розслідування МКС, а в Косово міжнародні місії не завжди мали підтримку місцевих інституцій. Цей виклик особливо актуальний для України у контексті паралельної діяльності МКС, ООН, Міжнародної дорадчої групи та національних слідчих органів.

П’ятим сучасним фактором стали цифрові виклики, які суттєво ускладнюють реалізацію принципів правди, пам’яті та відповідальності. За даними Женевського центру політики безпеки, цифрові технології одночасно створюють нові можливості (OSINT-розвідка, супутникові дані, документування злочинів через мобільні додатки) та нові ризики. Питання захисту персональних даних жертв і свідків, можливість викрадення або фальсифікації цифрових архівів, маніпуляції цифровою пам’яттю, поширення дезінформації та гібридних наративів становлять критичні загрози [4]. У випадках перебігу подій у Сирії, М’янмі, Україні поширення фейкових свідчень або deepfake-матеріалів створює ризики для легітимності розслідувань. Зберігання даних в умовах кіберзагроз стає ключовим викликом, який вимагає спеціалізованої системи кібербезпеки та міжнародної стандартизації.

Таким чином, реалізація принципів перехідного правосуддя натрапляє на структурні, політичні, інституційні та технологічні бар’єри, які можуть звести нанівець навіть найновіші моделі, розроблені міжнародною спільнотою. Аналіз показує, що для успішної імплементації необхідним є обєднання політичної волі, безпеки, ресурсів, високого рівня інституційної координації та цифрової стійкості. Країни, які пройшли через міжнародні трибунали або комплексні моделі перехідного правосуддя (ПАР, Колумбія, Боснія і Герцеговина, Руанда), підтверджують, що відсутність хоча б одного елементу робить процес неповним, а інколи навіть контрпродуктивним. Для України, де система перехідного правосуддя вже формується в умовах триваючої агресії, важливо врахувати цей глобальний досвід, адаптуючи його до реалій сучасної війни та післявоєнної відбудови.

Висновки. Перехідне правосуддя виникло не в один момент, а внаслідок поєднання кількох історичних процесів від післявоєнної судової практики до хвилі правозахисних ініціатив та демократичних переходів наприкінці XX ст. Нюрнбергські прецеденти, комісії правди в Латинській Америці та інституційні ініціативи ООН і місцевих акторів сформували політичну й юридичну матрицю сучасного

поняття. Його концепція поєднує кілька взаємодоповнювальних інструментів (кримінальні, правознавчі, репараційні, реформи інституцій), і жоден із них сам по собі не є універсальним рішенням. Практика показує потребу системного підходу, що враховує локальний контекст.

Теоретичні внески (Teitel, Arthur, Hayner та ін.) сформували інтелектуальну основу поля, надавши як генеалогію, так і методологічні орієнтири для дослідників і практиків. Водночас теорія має еволюціонувати під впливом нових викликів, зокрема, технологічних, політичних та соціокультурних.

Основні принципи перехідного правосуддя, як право на правду, відповідальність і правосуддя, репарації, гарантії неповторення, victim-centred підхід, інклюзивність, контекстуальність, законність, прозорість і гендерна чутливість, утворюють взаємопов'язану систему орієнтирів для проектування політик постконфліктного примирення. Ці принципи закріплені в чисельних міжнародних документах, регіональних політиках та підтверджені емпіричною практикою комісій правди і міжнародних трибуналів. Водночас їх реалізація залежить від політичної волі, ресурсів, рівня участі суспільства й здатності держав здійснювати інституційні реформи. Для досягнення стійкого результату заходи в рамках реалізації процесів перехідного правосуддя мають бути адаптованими до національного контексту, поєднувати судові й несудові механізми, та розглядати жертв як центральних акторів у процесі відновлення справедливості та побудови миру.

Майбутнє перехідного правосуддя вимагає інтеграції універсальних стандартів із локальною адаптацією, ясного фокусування на правах жертв та розбудови інституційної спроможності, аби перетворити правову та політичну трансформацію в тривкі зміни на рівні суспільства.

В умовах сьогодення, перехідне правосуддя – це не лише покарання за минулі злочини, а насамперед побудова майбутнього на основі справедливості, правди та довіри і його ефективність залежить від поєднання міжнародних стандартів із національними реаліями, участі суспільства та політичної волі держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бущенка, М. М. Гнатовського. К.: «РУМЕС», 2017. 592 с. ISBN 978-966-97584-3-9

2.African Union. Transitional Justice Policy (AU Transitional Justice Policy). URL: https://au.int/sites/default/files/documents/36541-doc-au_tj_policy_eng_web.pdf

3.Arthur Paige. How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. HumaRightsQuartly,2009.P.321367.URL:https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/570/Paige_arthur.pdf?isAllowed=y&sequence=1&utm

4.Geneva Centre for Security Policy. Annual Report 2023 Building Peace Together (GCSP, 2023) URL: https://www.gcsp.ch/sites/default/files/2025-01/GCSP-Annual-Report-2023.pdf

5.Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice, March 2010 URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf

6.Hayner Priscilla B. Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions. Routledge, 2001. 340 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Unspeakable_Truths.html?id=iMlldg6olx4C&redir_esc=y

7.Judgment and Charter of the International Military Tribunal (Nuremberg), 1945–1946. URL: https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp?utm

8.OHCHR. Transitional justice and human rights. URL: https://www.ohchr.org/en/transitional-justice

9.Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005 [on the report of the Third Committee (A/60/509/Add.1)] 60/147. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. URL: https://www.legal-tools.org/doc/bcf508/pdf

10.Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: National Consultations (2006). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/NationalConsultationsTJ_EN.pdf

11.Security Council Report (2019–2024). URL: https://www.securitycouncilreport.org/annual-reports

12.Security Council Report, Transitional Justice and Accountability, 2023. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S202388.pdf

13.SIDA. Transitional Justice: Overview of Challenges (2022) https://cdn.sida.se/app/uploads/2024/01/17141612/LBER0015_Sida_Technical_Note_TJ_web.pdf

14.Teitel Ruti G. Transitional Justice Genealogy. Harvard Human Rights Journal. Vol. 16, 2003. P. 69-94. URL: https://journals.law.harvard.edu/hrj/wp-content/uploads/sites/83/2020/06/16HHRJ69-Teitel.pdf?utm

15 Teitel Ruti G. Transitional Justice. Oxford University Press, 2000. 292 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html?id=Jo7IxGWeB-8C&redir_esc=y

16.United Nations General Assembly. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (A/RES/60/147, 2005). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation

17.United Nations. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies: Report of the Secretary-General. UN Doc. S/2004/616. URL: https://digitallibrary.un.org/record/527647?ln=ru&v=pdf

18.We Were Like Caged Birds, This Gave Us Wings To Fly: A Review Of Un Women Programming On GendersestivTranstoalJutice.URL:https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Libry/Publications/2019/A-review-of-UN-Women-programming-on-gender-sensitive-transitional-justice-en.pdf

Стаття надійшла до редакції 17.09.2025 Переглянуто 22.10.2025.
Стаття рекомендована до друку 24.11.2025 Опубліковано 30.12.2025

V.M. SHAMRAYEVA
Doctor of Political Sciences, Professor
Professor of the Department of International and European Law
E-mail: v.shamraeva@karazin.ua ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7140-3742
V.N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody Square, 4

TRANSITIONAL JUSTICE: EVOLUTION, PRINCIPLES, MECHANISMS OF IMPLEMENTATION

ANNOTATION. *Introduction.* The article is devoted to the results of a comprehensive study of the phenomenon of transitional justice as a conceptual and practical model of post-conflict reconstruction aimed at ensuring accountability, establishing the truth, reparation and guarantees of non-repetition in states experiencing or emerging from periods of mass human rights violations, armed conflicts or authoritarian rule. The relevance of the topic is due to the urgent need of states in the post-conflict period to ensure the restoration of the rule of law, strengthen the rule of law and restore the public's trust in state institutions. Over the past decades, transitional justice has transformed into an interdisciplinary direction that encompasses international law, criminal law, and political science. At the same time, the concept continues to evolve, responding to modern challenges, such as hybrid wars, mass internal population displacements during crises, digital crimes, memory manipulation and demands for broader civil society participation in post-conflict reconstruction processes.

Summary of the main research findings. The article traces the historical evolution of the concept of transitional justice from the first post-conflict processes after World War II to its integration into national legislation and international peace policy. It is shown that transitional justice was formed under the influence of several key stages. First, the Nuremberg and Tokyo models, which laid the foundation for international criminal responsibility. The second stage was marked by a turn to truth and reconciliation in Latin America (Chile, Argentina, El Salvador), which actualized the role of restoring the truth and acknowledging crimes in order to prevent their repetition and prevent the radicalization of society. The third stage was the spread of hybrid models, including the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Today, the concept is being institutionalized in international law, in particular through the creation of the ICC.

Based on the analysis, the author identifies four classic components of transitional justice: the right to truth (documentation of crimes, the work of truth commissions, preservation of memory), justice (criminal prosecution of persons responsible for serious violations), reparation (compensatory and symbolic forms, rehabilitation of victims), guarantees of non-repetition (institutional reforms of the security sector, the judicial system, constitutional changes).

The article analyzes the main models of implementation of transitional justice mechanisms: criminal judicial models (domestic, international, hybrid tribunals); truth and reconciliation models; compensation and restitution programs; models of institutional reform. Particular attention is paid to the balance between punishment and reconciliation. It is shown that successful models do not oppose criminal justice and restorative justice, but combine them depending on the political context, state capabilities and societal expectations.

Conclusion. In the conclusions, the author systematizes the key findings of the study and emphasizes that transitional justice is not a universal model, but a flexible framework that adapts to the unique political, social and legal conditions of each state. The article emphasizes that the effectiveness of transitional justice mechanisms is determined not only by legal instruments, but also by the level of political will, public participation, support from international partners and the state's ability to build institutions focused on human rights.

It is emphasized that transitional justice plays a critical role in post-conflict state-building, as it ensures the restoration of trust in justice institutions, recognition of the suffering of victims, the formation of a culture of memory, the transformation of society through reforms, long-term stability and the prevention of new conflicts.

The author concludes that the future of transitional justice depends on the ability of the international community and national governments to integrate new technologies, strengthen victim protection, ensure accountability for new types of crimes (including cyber and environmental crimes), and adapt approaches to the increasing complexity of contemporary conflicts. Transitional justice remains a key tool for finding a balance between justice, reconciliation, and sustainable peace.

KEYWORDS: *transitional justice, human rights, discrimination, truth restoration, truth and reconciliation commissions, vulnerable groups, institutional mechanism, legal protection.*

REFERENCES

1.Basic research on the application of transitional justice in Ukraine: monograph / edited by A. P. Bushchenko, M. M. Hnatovsky. Kyiv: "RUMES", 2017. 592 p. ISBN 978-966-97584-3-9 (in Ukrainian)

2.African Union. Transitional Justice Policy (AU Transitional Justice Policy). URL: https://au.int/sites/default/files/documents/36541-doc-au_tj_policy_eng_web.pdf

3.Arthur Paige. How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. Human Rights Quarterly, 2009. P. 321-367. URL: https://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/570/Paige_arthur.pdf?isAllowed=y&sequence=1&utm

4.Geneva Centre for Security Policy. Annual Report 2023 Building Peace Together (GCSP, 2023) URL: https://www.gcsp.ch/sites/default/files/2025-01/GCSP-Annual-Report-2023.pdf

5.Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice, March 2010 URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf

6.Hayner Priscilla B. Unspeakable Truths: Facing the Challenge of Truth Commissions. Routledge, 2001. 340 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Unspeakable_Truths.html?id=iMlldg6olx4C&redir_esc=y

7.Judgment and Charter of the International Military Tribunal (Nuremberg), 1945–1946. URL: https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp?utm

8.OHCHR. Transitional justice and human rights. URL: https://www.ohchr.org/en/transitional-justice

9.Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005 [on the report of the Third Committee (A/60/509/Add.1)] 60/147. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. URL: https://www.legal-tools.org/doc/bcf508/pdf

10.Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: National Consultations (2006). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/NationalConsultationsTJ_EN.pdf

11.Security Council Report (2019–2024). URL: https://www.securitycouncilreport.org/annual-reports

12.Security Council Report, Transitional Justice and Accountability, 2023. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/S202388.pdf

13.SIDA. Transitional Justice: Overview of Challenges (2022) https://cdn.sida.se/app/uploads/2024/01/17141612/LBER0015_Sida_Technical_Note_TJ_web.pdf

14.Teitel Ruti G. Transitional Justice Genealogy. Harvard Human Rights Journal. Vol. 16, 2003. P. 69-94. URL: https://journals.law.harvard.edu/hrj/wp-content/uploads/sites/83/2020/06/16HHRJ69-Teitel.pdf?utm

15.Teitel Ruti G. Transitional Justice. Oxford University Press, 2000. 292 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html?id=Jo7IxGWeB-8C&redir_esc=y

16.United Nations General Assembly. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law (A/RES/60/147, 2005). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation

17.United Nations. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies: Report of the Secretary-General. UN Doc. S/2004/616. URL: https://digitallibrary.un.org/record/527647?ln=ru&v=pdf

18.We Were Like Caged Birds, This Gave Us Wings To Fly: A Review Of Un Women Programming On Gendersensitive Transitional Justice. URL: https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2019/A-review-of-UN-Women-programming-on-gender-sensitive-transitional-justice-en.pdf

The article was received by the editors 17.09.2025 The article was revised 22.10.2025
The article is recommended for printing 24.11.2025 This article published 30.12.2025

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Серія «ПРАВО»

ВИПУСК 40

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання: А.А. Дьякова

Підписано до друку 27.12.2025 р. Формат 60×84 1/8
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 20. Обл.-вид. арк. 25,6

Наклад 100 пр. Зам. №4/25
Ціна договірна

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб`єкта видавничої справи ДК №3367 від 13.01.2009.

Видавництво Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна